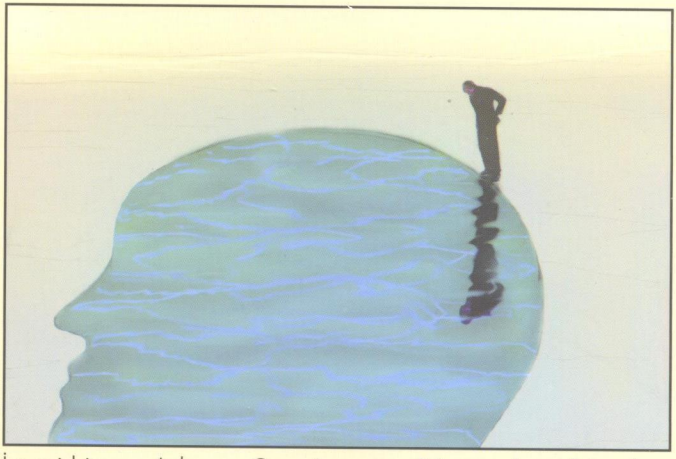
Zihin ve Doğa Arasında

Roger Smith

BİR PSİKOLOJİ TARİHİ

İngilizce'den Çeviren: Timuçin Binder

AYRINTI

ZİHİN VE DOĞA ARASINDA • Roger Smith

ROGER SMITH

1945 doğumlu akademisyen ve yazar. 1998'e kadar Lancaster Üniversitesi'nde bilim tarihi üzerine dersler verdi ve "emeritus" unvanıyla emekli oldu. Beşeri bilimler ve tarihyazımı hakkında çalışmalarını sürdürüyor. Moskovada yaşıyor ve Moskova Devlet Üniversitesi'nde dersler vermeye devam ediyor. Yayımlanmış bazı eserleri: *Being Human: Historical Knowledge and the Creation of Human Nature* (Manchester University Press ve Columbia University Press, 2007), *The Fontana History of the Human Sciences* (Fontana Press, 1997) (bu kitap ayrıca *The Norton History of the Human Sciences* adıyla W. W. Norton tarafından 1997'de tekrar yayımlandı), *Trial by Medicine: Insanity and Responsibility in Victorian Trials* (Edinburgh University Press, Edinburgh, 1981), *Free Will and the Human Sciences in Britain, 1870-1910* (Pickering & Chatto, Londra, 2013).

Ayrıntı: 903
İnceleme Dizisi: 266

Zihin ve Doğa Arasında
Bir Psikoloji Tarihi
Roger Smith

Kitabın Özgün Adı
Between Mind and Nature
A History of Psychology

İngilizce'den Çeviren
Timuçin Binder

Yayıma Hazırlayan
Onur Koçyiğit

Son Okuma
Ozan K. Dil

Between Mind and Nature by Roger Smith was first published by Reaktion Books, London, 2013 Copyright © Roger Smith 2013

Türkçe yayım hakları AnatoliaLit Agency aracılığıyla alınmıştır.

Bu kitabın Türkçe yayım hakları Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak Fotoğrafı
Gary Waters / Ikon Image
Getty Images Turkey

Kapak Tasarımı
Arslan Kahraman

Dizgi
Esin Tapan Yetiş

Baskı ve Cilt
Kayhan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Merkez Efendi Mah. Fazılpaşa Cad. No: 8/2 Topkapı/İstanbul
Tel.: (0212) 612 31 85 - 576 00 66
Sertifika No.: 12156

Birinci Basım: *İstanbul, Eylül 2015*
Baskı Adedi *2000*

ISBN 978-605-314-014-6
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No.: 3 Cağaloğlu – İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

twitter.com/AYRINTIYAYINEVI facebook.com/ayrinti.yayinlari instagram.com/ayrintiyayinlari

Roger Smith

Zihin ve Doğa Arasında

Bir Psikoloji Tarihi

İçindekiler

— Önsöz 7
1. Zihne Dair İlk Açıklamalar 11
BİR ANLATININ ORTAYA ÇIKARILMASI 11
NİÇİN TARİH, HANGİ TARİH? 16
DESCARTES'IN DÜNYASI 23
18. YÜZYIL PSİKOLOJİSİ 31
PSİKOLOJİNİN ANA KONUSU 40
OKUMA LİSTESİ 51
2. Zihnin Doğadaki Yeri 54
ZİHNİN FİZYOLOJİSİ 54
EVRİM ANLATISI 71
İNSANLARIN YAPTIKLARININ PSİKOLOJİSİNE DOĞRU 87
OKUMA LİSTESİ 95
3. Psikolojiyi Şekillendirme 97
19. YÜZYILIN SONUNDA ULUSAL PSİKOLOJİLER 97
ALMAN PSİKOLOJİSİ 110
ABD'DE PSİKOLOJİ 130
OKUMA LİSTESİ 139
4. Psikolojik Toplum 142
PSİKOLOG KİMDİR? 142
MÜNFERİT ZEKÂ 147
KİŞİLİK VE İŞ 163
ÇOCUK PSİKOLOJİSİ 178
OKUMA LİSTESİ 188

5. Bilimin Çeşitleri 191
BİLİMSEL İDEAL 191
DAVRANIŞÇILIK 195
PAVLOV VE "ÜST SİNİRSEL ETKİNLİK" 210
"FENOMENİN" BİLİMİ 216
PARAPSİKOLOJİ 229
OKUMA LİSTESİ 236
6. Bilinçdışı Zihin 239
TARİHİ BELİRLEME 239
PSİKANALİZ: İLK YILLAR 247
PSİKANALİTİK HAREKET 253
RUHUN PSİKOLOJİSİ 271
OKUMA LİSTESİ 282
7. Bireyler ve Toplumlar 285
KİMLİK VE FARKLILIK 285
KALABALIK 294
BİRLEŞİK DEVLETLER'DE TOPLUMSAL PSİKOLOJİ 303
SOVYET PSİKOLOJİSİ 317
OKUMA LİSTESİ 330
8. Tüm Bunlar Bizi Nereye Götürüyor? 333
1945'TEN SONRA PSİKOLOJİ 333
BİYOLOJİ VE KÜLTÜR 347
ZİHİN VE BEYİN 359
KRİTİK SINIR 371
OKUMA LİSTESİ 392
Alıntılar Kaynakçası 395
BİR: ZİHNE DAİR İLK AÇIKLAMALAR 395
İKİ: ZİHNİN DOĞADAKİ YERİ 396
ÜÇ: ŞEKİLLENDİRİCİ PSİKOLOJİ 397
DÖRT: PSİKOLOJİK TOPLUM 398
BEŞ: BİLİMİN ÇEŞİTLERİ 399
ALTI: ŞUURSUZ ZİHİN 400
YEDİ: BİREYLER VE TOPLUMLAR 401
SEKİZ: TÜM BUNLAR BİZİ NEREYE GÖTÜRÜYOR? 402
— Dizin 405

Önsöz

Bu, yarım yüzyıllık araştırmaya dayanan ve bir bilim tarihçisinin bakış açısından yazılmış yeni bir psikoloji tarihidir. Psikolojiye "dışarıdan bakma" anlamında bir eleştirel tarihtir: Psikolojik görüşleri ve faaliyeti tarihsel olarak kavrar ve psikolojik düşünce şeklini sorgusuz sualsiz kabul etmez. Bu kitap, insan doğası, doğa bilimleri ve insanbilimleriyle ilgilenen herkes içindir. Ayrıca her ne kadar bir ders kitabı değilse de her türden öğrenci ve psikologun bu kitapta teşvik edici bir yan bulacağını ümit ediyorum. Psikoloji tarihi, sınırları açıkça belli olmayan bir alandır ve ben bu özelliğinin gereğini yerine getirmeye çalışacağım. Bununla beraber, bölümleri ayrı ayrı okumak da mümkündür.

Kitabın kökeni, daha erken bir tarihe ait daha geniş bir çalışma olan, on beş yıl önce yayımlanmış ve artık baskısı tükenmiş *The Fontana* (*Norton*) *History of the Human Sciences* adlı kitaptır. Psikoloji üzerine daha net şekilde odaklanması ve sunduğu daha yeni materyaller, elinizdeki bu yeni kitabı farklı kılmaktadır. Bazı yerlerde, amacıma en uygun eski materyalleri de yeniden yazarak güncelledim; ayrıca Fontana/Norton tarihinin Rusça'ya çevrilerek yayımlanmış bir edisyonundan alınmış materyalleri de yeniden yazdım.

Referansları en azda tutmaya çalıştım; alıntıların geldiği kaynakları kitabın sonunda gösterdim. Her bölümün sonunda temel kaynakların kapsanmadığı, ilginç bulduğum (genelde son zamanlara ait) okuma materyali önerilerinde bulundum ve kesinlikle gerekli olan durumlarda da tartışma için önemli kaynakları belirttim. Psikoloji her zaman uluslararası bir girişim olduğundan, ana kaynakların isimlerini, söz konusu yayının çevirisi veya İngilizce'deki ismi de dahil olmak üzere orijinal dillerinde verdim. Kurumların veya pozisyonların isimlerine gelince, büyük harf kullanımında tutucu bir tavır takındım (isimler çoğu kez İngilizce değildir veya zaman içinde değişmiştir).

Bu tür bir kitap, her ne kadar tek bir sesin ürünü olarak yazılmışsa da, aslında kolektif bir çalışmadır. Bu kitabı, birçok insanın yıllar içinde ortaya çıkmış akademik çalışmaları üzerine inşa ettim. Kendi düşüncemden olduğu kadar birçok yayımlanmış çalışmadan da yararlanmak işimin gereğidir ama bu çalışmanın yararlandığı kaynakları kapsamlı şekilde sunmak, basitçe ifade edilirse, gerçekçi değildir (böyle bir liste kendi başına bir kitap oluşturacaktır). Bununla beraber, burada, tüm yardımlara minnettarlıkla teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Umarım bu kitap, kolektif akademik çalışmayı daha geniş bir çerçeveye yerleştirecektir. İngiltere'de, bu çalışmayı başlatan Reaktion Books'tan Ben Hayes'la birlikte Alan Collins, Jim Good, Graham Richards ve Sonu Shamdasani bu projede beni özellikle desteklemiştir. Kitabı Birleşik Krallık'taki Lancaster

Üniversitesi'nin tarih bölümünden erken emekli olduktan sonra Moskova'da yazdım. Dolayısıyla, Lancaster'ın sağladığı tüm desteğe ek olarak, kitapta (özellikle Irina Sirotkina'dan kaynaklanan) biraz Rus etkisi de söz konusudur.

1
Zihne Dair İlk Açıklamalar

> Dünyada olduğumuzdan dolayı *anlama mahkûm edilmişizdir* ve o, tarihte kendine bir isim edinmeden ne bir şey yapabilir ne de söyleyebiliriz.
>
> Maurice Merleau-Ponty

BİR ANLATININ ORTAYA ÇIKARILMASI

Psikoloji nasıl ve neden çağdaş yaşamın sorgulanmayan bir özelliğine dönüşmüştür? Batı'da son iki yüz yıldır veya buna yakın bir süre boyunca, insanlara yardım etme ve onları düzenleme bilgi ve arzusu psikolojik bir biçim almıştır. Psikoloji, yaşamın, bireysel kişiye, kendini bilmeye ve kendini kont-

rol etmeye görünüşte doğal bir şekilde değer atfeden modern yönlerinin özündedir. Psikoloji, anlama dair son derece eski özlemlerin teknesi ve kendine biçim vermenin son derece modern bir aracıdır.

Kendi üzerine dair düşünmenin çok sebebi olduğundan, psikolojinin de çok yüzü vardır. Bu kitap, toplumsal olaylar bağlamında ve insan olmadaki "olma" üzerine felsefi sorular ışığında, hem bilimsel araştırma hem de uygulama olarak psikolojinin çok sayıdaki biçimini açıklamaktadır. Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi'nin erken yıllarından günümüze kadar olan süreyi, geniş çaptaki ticari ve kentsel gelişme dönemini kapsamaktadır. Bu modernite çağı sırasında toplumsal yaşamın birçok alanı ve yığınlarca birey, çevreye uyumlarını gerçekleştirebilmek ve pratik yardım alabilmek için yüzlerini psikolojiye dönmüştür. Hem mesleki kişiler hem de sıradan insanlar psikologlara dönüşmeye başlamıştır. 1800'den sonra, doğa ve insan bilimlerinde bugünkü biçimlerine yakın üniversite dalları ortaya çıkmıştır; bunların arasında, esasen 20. yüzyılda olmak üzere, psikolojik ve toplumsal bilimler de vardır.

İnsan doğası ve davranışına dair görüşlerin önemli olduğu zengin bir entelektüel yaşamın 1800'den çok önce de mevcut olduğunu hatırlatmaya neredeyse gerek olmadığını düşünüyorum. Hatta dünyadaki tüm kültürlerde zihin üzerine bir tür düşüncenin her zaman var olduğu fikri gayet bariz gelebilir. Ama dikkatli olmalıyız. İnsan, insan doğası, erkek ve kadın, ırk ve etnisite, zihin ve beden gibi terimler kullanarak insanlara dair yaptığımız her tanım, uzun tarihi olan anlamlarla yüklüdür. Örneğin, herkesin insan doğası üzerine varsayımlar yaptığını söyleme eğilimindeyseniz, insan ile hayvanı tamamen Batı'ya özgü olmayan şekillerde ilişkilendiren kültürlerin (ve bunlar insanları hayvanlar olarak değil, hayvanları insanlar olarak düşünür) var olduğunu da anımsamalısınız. Batı biliminin gerçeğin ne olduğunu kavramış olduğunu kabul etmiş olanlar bunun ilginç ama marjinal olduğunu düşünecektir. Eğer insanların nasıl yaşadıklarıyla ilgileniyorsanız veya doğa

bilimlerinin her soruyu yanıtlamadığını düşünüyorsanız, bu durumda, farklı insanların dünya üzerine hangi terimlerle düşündükleri son derece önemli olacaktır. Bu kitap, psikolojik terimler, hatta düşünmenin özellikle psikolojik biçimlerinin olma ihtimali hakkındadır. Böyle yaklaşıldığında bu bir "eleştirel" tarihtir.

Erken dönem düşüncelerini ve diğer görüşleri psikoloji olarak izah edip edemeyeceğimiz ve bunu nereye kadar yapabileceğimiz, geniş bir sorudur. Elbette, tıpkı dünyada Batı psikolojisine katkıda bulunabilecek düşünme şekilleri olduğu gibi, şu anda mevcut psikolojilerin de uzun tarihsel arka planları vardır. Bununla beraber, burada, psikolojinin ne olduğu konusunda herkesin fikir birliği içinde olacağı şeyle, yani modern ve Batılı olanla yetineceğim; bu son derece geniş ve yeterince çeşitlilik içeren bir alandır.

Tarih ve etnoloji, her ikisi de benzer şekilde, ötekini, alışıldık olmayanı anlamanın ve dolayısıyla bakış açısı yaratmanın yollarıdır: yani kendimizi bir tarihsel yerimiz varmış gibi görme becerisi. Tarihyazımını, iki amacı dengeleyen bir faaliyet olarak düşünürüm. Tarihçiler, geçmişe dair söylenen herhangi bir şeyin onların şu anki kendi düşüncelerinin sonucu olduğunun farkındaysalar da geçmişin kayıtlarına yaklaşırken tarafsız olmaya çabalar. İlk amaç, sadece arşive bakmayı değil, düşünce ve olayların bağlamını çalışmayı da içerir; ki bu olay ve bağlamların sadece bizim değil, diğerlerinin anladığı şekliyle de ne olduğunu görmek böylece mümkün olabilsin. Bağlam, yerel dünyadır (kurumların, insanların, kültürel alışkanlıkların, dilin, entelektüel varsayımların, maddi kaynakların, siyasetin ve benzerlerinin dünyası) ve bu, bir şey yerine başka bir şeyi, yani belli bir şeyi düşünme ve yapmayı, anlamlı ve önemli kılar. Bağlamlar zaman içinde değişir ve yere göre farklılık gösterir. İkinci amaç, anlamlandırmaktır: Ne olduğunu anlamak isteriz ve bu yüzden "Hah! Şimdi anladım!" diye haykırırız. Tarih, dünyayı anlaşılır ve zevkli kılmaya çalışan büyük sanatlardan biridir.

Psikolojinin tarihini konu edinmiş kitapların büyük kısmı Aristoteles'le başlamaktan hoşlanır; modern psikoloji sanki doğal olarak antikçağ bilgeliğinin bir varisiymiş izlenimini vermeye çalışır. Bunun retoriksel ve hatta ideolojik kullanımları ortadadır: Psikoloji, geçmişten, bilmenin ve yaşamanın çeşitli muhtemel yollarından biri olarak değil de hakikat olarak belirir. Uzak zamanlarla tarihsel sürekliliğin olup olamayacağını ortaya çıkarmak aslında son derece zordur. Burada buna girişmeyeceğim ama onun yerine, fiilen "psikoloji" olarak adlandırılmış faaliyetlerin yer aldığı görece yakın zamanları tartışacağım. (Daha sonra açıklayacağım gibi, bu sözcük son iki yüzyıldan önce de kullanımdaydı, her ne kadar İngilizce'de yaygın değildiyse de.) İnsan eylemlerini Aristoteles ve Platon'un (farklı şekillerde) yaptığı gibi bir ruha atfetmek ile bunları şimdi nöroloji bilimcilerinin yaptığı gibi bir bedene atfetmek arasında büyük farklılıklar söz konusudur ve ben her şeyi "psikoloji" olarak tek bir grupta toplamak istemiyorum. Geleneksel yaklaşımlarda, bilimin yükselmesine dair bir öykü antikçağ ile modern dönemi birleştirir: Modern bilgi, daha önceki görüşlerin üzerinde yükselir ve doğa gerçekleriyle yüzleşmelerini sağlayarak onların yerini alır. Anlatı, gerçeği (ya da ona en fazla yaklaşanı) modern doğabilimcilerin malı yapmasıyla, çarpıcı şekilde emperyalisttir.

Ben alternatif bir anlatı aramaktayım. İlk bölüm, beni buna getiren genel düşünceleri açıklamakta ve ardından tarihsel arka planı kaba hatlarıyla sunmaktadır. Bunu izleyen iki bölüm, bilimsel psikolojinin 19. yüzyılda entelektüel ve toplumsal açılardan pekiştirilmesini anlatmaktadır. İkinci bölüm, zihni doğaya bağlayan başlıca entelektüel yenilikleri izah etmektedir: ruhsal yaşamı beyne ve insan doğasını evrimsel tarihe bağlayan. İnsanların kökenlerinin doğa olduğu iddiası, "insan doğası bilimi" ihtimaline ve dolayısıyla "psikolojik doğa bilimine" inancı diğer tüm ampirik iddialardan daha fazla bir şekilde gerekçelendirmiştir. Bir dizi insan, tıpkı şimdi olduğu gibi, zihni anlamak için fiziksel dünya, özellikle sinir sistemi

üzerine araştırmalara yönelinmesine büyük ümitler bağlamıştı. Ama psikolojinin konusu üzerine başka vizyonlar da vardı. 1900'de, üçüncü bölümde tartışıldığı üzere, bilimsel psikoloji gayet göze çarpan şekilde Almanya ve Birleşik Devletler'de ve daha az dikkat çeken bir şekilde daha küçük ölçekte de Fransa, İtalya, Britanya, Rusya ve diğer Avrupa ülkelerinde belirgin bir yere ulaşmıştı.

20. yüzyılın tartışması, akademik dalların ve bilimsel araştırmanın ötesine giden bir psikoloji perspektifiyle başlamaktadır. Dördüncü bölüm, insanların, bireysel ve toplumsal sorunların psikolojik bilgi ve tekniklerle idaresini nasıl düşünmeye başladıklarının izlerini sürmektedir. Psikolojinin büyük kısmı için uygulama, kuramsal veya sistematik olmanın önündedir ve psikoloji özelci olmaktan ziyade kamusaldır. Beşinci bölüm, bilim insanlarının psikolojiyi nesnel bir bilim yapma iddialarına dair başlıca yolları tartışmaktadır. Bazen ülkeden ülkeye farklılık gösteren çok sayıda iddia olmuştur; bunun neden olduğunu anlamlandırmak gerekmektedir. Altıncı bölüm, Freud'un psikanalizinde ama aynı zamanda Jung'un analitik psikolojisi ve diğer uygulamalarda bilinçaltı zihin fikirlerinin büyük rolüne bakmaktadır. Bir yüzyıl sürmüş akıldışı siyaset, görünüşe bakılırsa, aynı zamanda insan doğasında akıldışının kaynaklarıyla uzlaşmaya dair girişimlerin yüzyılı da olmuştur. Yedinci bölüm, toplumsal psikolojiyi, yani birey, bireyin ne düşündüğü, hissettiği ve yaptığı ile her bir insanın ve herkesin parçası olduğu toplumsal dünyalar arasındaki ilişki üzerinde odaklanan psikolojiyi anlatmaktadır. İnsanlar, hatta yalnız yaşayan bireyler bile toplumsal varlıklardır. Burada Sovyet psikolojisiyle ilgili kısa bir tartışmaya yer verilmektedir çünkü kuramsal açıdan, Sovyetler Birliği kişinin toplumsal olarak oluştuğu gerçeğine dair öncü bir deneydir.

Son bölüm, psikolojinin son altmış yılını anlatmakta ve geçmişi şimdiyle birleştirmeye çalışmaktadır. Ortak kabule göre kapsamlı gözden geçirmeye uygun olmayan muazzam bir alana dokunmaktadır. Burada birtakım önemli tartışma-

ları, özellikle insan doğasının ne kadarının biyolojiye ve ne kadarının kültüre bağlı olduğu ve zihnin, beynin bir işlevi (ve psikolojinin nörolojinin bir dalı) olup olmadığı konularını ele almaktayım. Herkes nöroloji bilimlerinin önem kazanmasının farkında olduğundan, bunu belli bir perspektife oturtmaya çalışacağım. Nöroloji biliminin mi yoksa benim daha şüpheci olan görüşlerimin mi insancıl ve anlaşılır bir psikoloji için ihtimaller yaratacağı henüz yanıtlanmamış bir sorudur. Okurların kendi deneyimlerinin, psikoloji hakkındaki ve insan olma kimliğine dair görüşlerinin tarihte nereye denk düştüğünü görebilmesini istiyorum. Bu tür tarih biyografi gibidir: Bizim nasıl ve neden şu anki halimize dönüştüğümüzü açıklar. Eğer ruhu kaybettiysek, ne kaybettik ve ne kazandık? Eğer ruh hâlâ varsa, o nedir?

Eğer bilgi üzerine düşünmekten hoşlanmıyor ve dosdoğru tarihe geçmek istiyorsanız, bir sonraki bölüme atlayın.

NİÇİN TARİH, HANGİ TARİH?

Şu gayet aşikârdır ki, bir kişiyi anlamak için, yani insan doğasını anlamak için bir parça psikoloji öğrenmelisiniz. Nietzsche'nin "psikolojinin artık bir kez daha temel sorunlara giden yol" olduğuna dair beyanı yankılanmaktadır (her ne kadar ona psikolojiye atıfta bulunurken aklından ne geçirdiğini ve neden daha önceki içgörüyü tekrar canlandırdığını düşündüğünü sormak gerekiyorsa da). Kitapçılar ve medya, her türlü insan özelliğinin psikolojisine dair rehber kitaplar sergilemekte, öğrenciler psikoloji derslerine büyük rağbet göstermekte, dünya çapında yüz binlerce insan alenen psikolog statüsü iddiası talebinde bulunmaktadır. Bu her zaman böyle değildi. Bugün psikoloji olarak adlandırdığımızın büyük kısmı son derece yakın döneme aittir.

"Psikoloji" şaşırtıcı düzeyde çeşitlilik gösteren görüş ve mesleklere dair bir kümeye verilen addır. Bir yaralanmanın ardından işlev kaybı olup olmadığını test edenler olduğu gibi, yüz tanıma modellemeleri yapanlar da vardır; ruh şifacıları ol-

duğu gibi, siyasetçilere kamu ilişkileri konusunda danışmanlık edenler de vardır. Bununla beraber, birçok kişi tek bir bilim dalının esasını oluşturan bir bilgi çekirdeği olduğunu ve olması gerektiğini düşünecektir. Gerçekten de tekil halinde kullanıldığında "psikoloji" sözcüğü bu ideale işaret eder. Ama psikolojinin esasını oluşturan çekirdek konu nedir? Bu akıl, ruh, davranış, beyin, kişilik, söylem, zihinsel yapı veya başka bir şey midir? Zihinsel süreçleri beynin adapte olabilen işlevleri olarak inceleyen evrimsel nöroloji, birleştirici bir yaklaşım olarak büyük destek bulmaktadır. Buna karşın, filozof Gilbert Ryle'ın gözlemlediği üzere " 'psikoloji' son derece uygun bir şekilde ne mantıksal bir dengeleyici programın ifadesi olan ne de buna ihtiyaç duyan araştırma ve tekniklerin oluşturduğu, kısmen rastlantısal bir federasyon anlamına gelir."

Ben burada tarih boyunca görülen çeşitliliğe bir parça anlam vermeye çalışacağım. Ayrıca insanların kendileri hakkında nasıl düşündüklerini, manevi ve maddi doğalarını nasıl gördüklerini anlamanın da kendine özgü bir cazibesi bulunduğunu belirtmek gerekiyor. İnsanların geçmişte nasıl düşündüklerini bilmek de tıpkı diğer alanlarda insanların nasıl düşündüklerini bilmek gibi bizi aydınlatmaktadır. Tarihçi Michel de Certeau, şöyle bir yorumda bulunmuştur: "Yabancı diyarlara, buralarda, yani uzak ülkelerde, varlığı kendi yaşadığımız yerde artık bilinmez olmuş bir şey keşfetmek için gideriz." O halde bu konuya ilişkin bir tarih, neden yaşadığımız tarzda yaşadığımıza, insanların dünyayı neden psikolojik bakımdan biçimlendirdiğine dair bir öykü anlatarak anlam kazandırma yoludur.

Psikoloji tarihinin büyük kısmının yeni olmasını basit bir şekilde açıklamak yaygın bir yaklaşımdır: Psikoloji ancak 19. yüzyılın sonuna doğru bir bilim olmuştur. Bu durum, psikolojinin bir bilim olmasını psikoloji tarihinin teması yapar. 20. yüzyılın büyük kısmı boyunca psikologlar, bu adımı, kontrol altındaki deney ve testlerde kullanılan bilimsel–nesnel gözlem yönteminin benimsenmesi olarak düşünmüşlerdir. Son on yıl-

lar, psikolojinin, beyin ve davranış biyolojisine dönüşerek bir bilim haline geldiği iddiasına tanıklık etmiştir. Bununla beraber, eğer daha yakından bakarsak, tarihi bir öyküyü bunun gibi tek bir temayla sürdürmenin zor olduğunu göreceğiz.

Psikoloji tarihi, psikolojinin ileriye gidişi hakkındaki tartışmadan, psikolojik bilgi ve uzmanlıktan ne beklenmesi gerektiği tartışmasından ayrılmazdır. Gerçekten de ben, tarihin, ciddiye alınarak sadece karalama veya övme için kullanılmadığı takdirde, psikolojinin geleceğini olduğu kadar, aynı zamanda insanın kendisini bilmesinin önündeki geleceği de incelemeyi sağlayan en iyi kaynaklardan biri olduğunu düşünmekteyim. Tarih, açık fikirliler içindir. Açık fikirli olmayanlar için tarih, şu ana dair şüphe uyandıran yaklaşımlardan birini süslemek için kullanılan veya daha kötüsü, ulus oluşturma mitlerinde olduğu gibi, ideolojik bir aygıttan başka bir şey değildir.

Psikoloji tarihinin karmaşık bir öyküsünün olmasının ve psikolojinin birçok temasının bulunmasının bir dizi nedeni vardır. Psikoloji çalıştığımızda kendimizi çalışırız; psikolojik araştırmanın nesneleri olarak çalıştığımız psikolojik özneler bizizdir. O halde insanların insanlara dair nesnel bilgisinin olabilmesi mümkün müdür? Yaygın olarak kişiye özgü olduğu düşünülen öznel bilinç yerine yıldızlar ve hayvanlar üzerine nesnel bilgi edinmek, çok daha kolay gibidir ve ayrıca bilimde öznelliğe dair referansların doğal olarak olumsuz çağrışımlara yol açtığını biliyoruz. Neticede psikolojinin büyük kısmı, konusunu bireysel düşünce ve duyguların öznel dünyasından değil, daha ziyade hayvanlar veya davranış veya beyin gibi dışarıdan gözlemlenen bir şeylerden almıştır ve psikologlar diğer insanları tetkik etmiştir (akıl hastası ya da çocuklar veya etnik gruplar gibi) ama değil kendi öznelliklerini, kendilik, bilinç veya öznelliği ele alma konusunda bile kendilerini pek rahat hissetmemişlerdir. Yine de psikolojik fikirlerle ilgilenen büyük bir kitle büyük sorular için inatla bu bilim dalına yönelmiştir. Otantik bir kendilik söz konusu mudur? Öznel duygularım diğer insanlarınki gibi midir? Zihin ile beyin arasında nasıl bir

ilişki vardır? Yaşamımız tanrı, kader, genler, aile koşulları veya manevi sorumluluk tarafından mı belirlenmektedir? Otokontrol uygulayabilir miyim? Neden severiz? Neden insanlar bireysel ve kolektif olarak farklılık gösterir ve bu neden önemlidir? Peki, ya ruh? Bu tür sorular, psikoloji ve onun tarihini neredeyse idare edilemez bir karmaşıklıkla tanıştırır ama bunlar onu aynı zamanda önemli de kılar.

Psikoloji tarihinin bir alanın bir bilime dönüşmesiyle ilgili olduğunu ilan etsek bile, bu ne tür bir bilimdir? Bilim, birçok farklı pratikten oluşan bir kümedir. İngilizce konuşulan dünyada bir bilim, doğa bilimidir (veya bu şekilde tasarlanmıştır); Kıta Avrupa'sındaysa, bir bilim (Almanca, *Wissenschaft*) akılcı ilkelere dayandırılmış ve doğru olduğu düşünülen bir bilgi alanıdır ve teoloji bile bir bilim olabilir. İngilizce'deki "bilim"in de daha önce böyle bir anlamı olmuştur. Tarihsel gerçeklik açısından bakıldığında, insanlar psikolojinin farklı şekillerde bilime dönüştürüldüğünü öne sürmüştür. Bu son derece ilginçtir ama diğer yandan, bu durum bilimsel psikolojinin ortaya çıkışına dair bir öykü anlatmayı zorlaştırmaktadır. Elbette psikolojinin, örneğin biyolojinin bir dalından başka bir şey olmadığını ileri süren, bundan son derece emin çağdaş bir psikolog böyle bir zorlukla karşılaşmayacaktır. Ama aslında hem geçmişte hem de şimdi birçok insan önümüzdeki resimde biyolojiden daha fazlasının olduğuna düşünmüştür ve düşünmektedir.

Tek bir psikoloji dalı yoktur. Muazzam bir çeşitlilik gösteren, bir kısmı bilimsel araştırmayla ama diğer birçoğu günlük hayatla ilgili faaliyetler söz konusudur. Kesin konuşulacak olursa, tekil bir psikoloji değil, çoğul psikolojiler vardır. Çarpıcı yerel ve ulusal varyasyonlar var olagelmiştir.

Bu açıklamayı birbiriyle bağlantılı iki büyük soru izlemektedir. Birincisini sormuş bulunmaktayım: Psikolojinin antikçağa uzanan kökleri var mıdır? Böyle bir tarih Yunan'la veya hatta daha öncesinin bilgeliğiyle mi başlamalıdır? Ve bununla yakından ilgili bir soru olarak, psikolojinin Batı bilimine dayanmayan biçimleri var mıdır? Bu tür sorulara yanıtlar kısmen

tanıma bağlıdır. Eğer psikolojiden tek tek insanların doğalarına dair her türlü inanç (can, ruh, zihin, beden, davranış veya "her neyse"yi içeren) anlaşılıyorsa, o zaman sanırım psikolojinin evrensel olduğunu düşünebiliriz. Bu durumda bile, farklı insan gruplarının birey veya insanları hayvanlardan açık bir şekilde ayırmadıkları gerçeğiyle yüzleşmeliyiz. "Tüm insanların" ne hissettikleri veya düşündüklerine dair varsayımlar sıradan konuşmanın içinde doludur ama bunlar doğru olmayabilir. Daha az muğlak ve sanırım daha doğru kullanım psikolojiyi modern ve Batılı olarak tanımlar. Bu kullanım, diğer düşünce biçimlerini değersizleştirmez; daha ziyade bunların farklılaşmasına izin verir ve gerçekten de bunlar tam da psikolojik düşünce biçimleri olmadıkları için değer kazanır. Bu boş bir mesele değildir çünkü psikolojinin yerlileştirilmesine, Batı'nın (uygulamada ezici şekilde Amerikan olan) psikoloji bilimi ve mesleğinin Asya, Afrika, eski Sovyet ve Latin Amerika ülkeleri tarafından özümsenmesine yönelik çağdaş bir ilgi vardır. Yerel düzeyde aktif olanlar, yani "çevre"de bulunanlar ABD'deki "merkez"den uzmanlık mı edinmeli yoksa yerel koşullara yanıt vermek için ihtiyaç duyduklarını elde etme amacıyla yerel kültürde kaynaklar mı aramalılar? Birinci yolu seçtikleri takdirde, işleri küresel bir projeye yetişmek ve katkıda bulunmak olacaktır. Ama ikinci yolu seçtikleri takdirde, hâlâ insan doğasının evrensel bilimi olarak anlaşılan psikolojiye katkıda bulunmaya devam edecekler midir?

Diğer yandan, psikoloji tarihinde karmaşıklık görmenin başka bir büyük sebebi vardır: Psikoloji günlük toplumsal yaşamın parçasıdır. Bu görünürde banal –ama aslında bundan son derece uzak olan– ifadeyi açıklamak istiyorum. Apaçık olan nokta, sözde bilimsel psikoloji olan alan ile sözde popüler psikoloji olan alan arasındaki sınırın her zaman son derece bulanık kalmış olmasıdır. Popüler psikolojinin (örneğin, kişisel gelişim rehber kitaplarında) nereye kadar bilimin kamusal itibarını elinden alma tehdidinde bulunduğuna dair bir endişe söz konusudur ama bu yeni değildir. Bilimsel psikolojinin

köklerinin büyük kısmı günlük yaşamdadır ve huy, çocukların ebeveynlerine benzemesi ve duyguların ifadesi gibi şeylere ait bilgilerden ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılda bir ordu papazı olan F. R. Barry'nin 1923'te yazdığı gibi, "Artık hepimiz birer psikologuz" iddiasını ileri sürmek sıradanlaşmıştır. Psikolojik düşünce biçimleri elbette eşit olmayan şekilde dağılmıştır. Ama onları bulduğumuz yerde, tarihçi Mathew Thomson'un *Psychological Subjects* [Psikolojik Özneler] adlı kitabında tartıştığı şeyle karşılaşmaktayız: kişilik üzerine düşünen ve yaşamın zorluklarına psikolojik terimlerle tepki gösteren insanlar. İkinci bir nokta da psikolojinin çoğu kez araştırma adına yapılan araştırmadan ziyade uygulama yoluyla ilerlemiş olmasıdır. Kuramsal – kılgısal ayrımının psikolojide pek bir değeri yoktur ve Jeroen Jansz ile Peter van Drunen'in ileri sürdüğü gibi, bu ayrımı yapmaktansa bilimsel ve pratik psikolojiye atıfta bulunmak, epistemolojik farklılıklardan ziyade mesleki farklılıklara (insanların sahip oldukları bilginin dayanaklarına dair farklılıkların aksine yaptıkları faaliyetler arasındaki farklılıklara) işaret etmek daha yararlıdır. Toplumbilimci Nikolas Rose, Britanya ve Birleşik Devletler'deki modern psikolojinin ne kadarının kılgısal ortamlarda (okullar, hastaneler, cezaevleri ve genelde toplumun yönetilmesiyle ilgili kurumlarda) geliştiğini ayrıntılı bir şekilde göstermiştir. Psikolojide durum, bilimin ilerlemesi ve uygulamanın onu izlemesi şeklinde olmamıştır; daha ziyade, sorunları çözme arayışları bilimi üretmiştir. Üçüncü nokta da şudur: İnsanlar, hem bilen insanlar hem de bu bilmenin konusu olan insanlar olduklarından, bilgisel gelişim veya yeni uygulama türlerinin ortaya çıkması insanları değiştirir. Psikolojide başladığı noktaya dönen bir çember söz konusudur: Yeni bilgi söz konusu bilginin konusunu değiştirir. Bilim felsefesi profesörü Ian Hacking bunu "döngüleme" olarak tanımlamıştır; Michel Foucault, insanlarda konunun hiçbir zaman hareketsiz kalmadığını tespit etmiştir: "Ona ne tür bir [düşünce] dokunursa dokunsun, hemen hareket etmesine sebep olur." Anlaşılan, biz, olduğumuzu düşündüğümüz şeye dönüşüyoruz.

Bu son nokta daha fazla tartışmayı gerektiriyor. Açıklamakta olduğuma tanıdık bir model, bu durumda ahlaksal ve manevi değişimle karşılaştırılabilir olan psikoterapidir. Konuşma, disiplin ve ayin (ve konuşma da disiplin ve ayindir) aracılığıyla kişi yeni düşünceler ve duygular geliştirir ve böylece, en azından bir dereceye kadar, farklı bir kişi olmaya çalışır. Burada aynı türden bir döngü söz konusudur; düşünce ve eylem, depresyon, çocuk tacizi, otizm ve daha öncesinde de çoklu kişilik bozukluğu gibi fenomen veya zorlukları anlamak için iç içe geçer. Eğer belli yaşam şekillerinin bazı karmaşık tarzlarda bu tür durumları yarattığını söylemek tartışmalıysa da, şüphesiz bu tür durumları teşvik eden bu tür koşullar vardır. Bunlar düşünümselci [*reflexive*] iddianın zayıf ve güçlü versiyonlarıdır. Güçlü ya da zayıf versiyonda, ne olduğunun *tarihi*, içinde bulunduğumuz psikolojik durumların içinde neden bulunduğumuzu anlamamız için bilmemiz gerekenin parçası olur. En azından, öfke ve utangaçlık gibi hallerin ifade edilişlerinin tarihsel ve kültürel açılardan değişken olduklarını biliyoruz. Fakat daha ileri giderek günlük yaşamın, psikolojik özneleri, yani psikoloji olarak çalıştığımız çeşitli psikolojik durumlara sahip insanları ürettiğini iddia edebiliriz.

Muhafaza etmeyi sürdürmek istediğim bir algı var ki, o da insanların, insan olmalarından dolayı kendi tarihlerini yaratmakta olduğu. Kendimizi, zihnimizde üzerine düşünerek –ki bunun ön şartı dil veya bir simge sistemidir– oluşturduk. Bu kendini yaratmanın öyküsünü anlatmak, bizi, psikolojinin, nesnel biyolojik bilgiye doğru ilerleme olarak aktarılan öyküsünden belirgin şekilde farklı bir tarihe götürecektir. Bu düşünümselci bakış açısı herhangi bir şekilde doğruysa, o halde, insanlığın kendini nasıl yorumladığının tarihsel bilgisi insanlığın bilgisidir.

Psikolog ve psikoloji tarihçisi Graham Richards, Psikoloji (büyük harfle) ile psikolojiyi (küçük harfle) birbirinden ayırmamızın bu meseleler üzerine düşünmeyi kolaylaştıracağını ileri sürmüştür. Birincisi, bilim ve meslektir: Psikologlar, ku-

rumlar, kitaplar ve bilgi; ikincisi ise bilim ve mesleğin incelediği ve üzerinde çalıştığı durumlar, süreçlerdir. Öfkeli bir kişi, psikolojik bir hal sergilerken, diğer yandan öfke üzerine Psikolojik çalışmalar vardır. Güçlü düşünümselci iddia, Psikoloji değiştikçe psikolojinin de değiştiğini ileri sürer; ve bunun tersi de doğrudur. Dolayısıyla, örneğin psikanalizin yayılmasının, insanların kimliklere, bilinçdışı kuvvetlere dair kendi fikirleri çerçevesinde bir kendilik geliştirmelerine yol açtığını söylemenin makul olduğunu düşünmekteyim. Karşılıklı olarak, yaşamın modern biçimleri de günlük sorunlara pazarlanabilir bir yaklaşım olarak psikoterapiye bir yöneliş geliştirmiştir. Şu noktayı netleştirmek istiyorum; bu, var olan toplumun, psikoloji biliminin (veya bilimlerinin) gelişimini sürekli etkilediği aksiyomundan çok daha fazlasını ifade etmek anlamına gelmektedir.

Bu argümanlarla, kolaylıkla konu dışına sapılabilir. Konuma geri döneceğim: Psikolojinin tarihi basit bir öykü değildir ve olamaz. Psikolojinin ne başladığı tek bir zaman, ne de onu başlatmış tek bir kahraman vardır; ne de psikoloji tek bir gelişim çizgisi izlemiştir. Psikoloji biliminin ne olduğuna dair farklı iddialar ve farklı psikolojiler olmuştur. Buna ek olarak, psikolojik bilgi ve pratik de psikolojinin konusunu yaratan faktörler olmuştur. Dolayısıyla insanlar, hitap ettikleri kitlelerin ne tür bir psikoloji istediklerine bağlı olarak farklı öyküler anlatacaktır. Örneğin, Wade Pickren ve Alexandra Rutherford'un kaleme aldıkları çağdaş bir psikoloji tarihi, kadın ve Afrika kökenli Amerikalılara daha öncekine göre daha fazla yer vermekte ve ilgi göstermektedir.

Farklı tarihlerin varlığı, tıpkı farklı psikolojilerin varlığı gibi, "bir sorun" olmaktan ziyade, asıl zenginliktir. Psikoloji tarihi sıkıcı gerçekler üzerine değildir; ne tür bir bilgi ve pratik istediğimize dair canlı bir tartışmadır.

DESCARTES'IN DÜNYASI

1350 yılı civarında İtalya'da başlamış olan Rönesans ve 1550 ile 1700 yılları arasındaki erken modern dönem, muaz-

zam değişikliklere tanıklık etmiştir. Paris, Londra ve Napoli modern kentlere dönüşmüş, matbaada basılmış kitap olağan bir görüntü olmuş, Fransa, İspanya, Avusturya, İngiltere, İsveç ve daha sonra da Rusya merkezi ulusdevletler yaratmıştır. Özellikle Amerika kıtalarına ve Çin'e olan Avrupa seyahatleri Avrupalıların diğer yerlerdeki insanlar hakkındaki bilgilerini değiştirmiş, Kopernik (1543) ile Newton'un (1687) başlıca kitaplarının yayımlanma tarihleri arasındaki dönemde gerçekleştirilmiş astronomi ve hareket üzerine çalışmalar, fiziksel dünyaya dair eski görüşlerin yerini yeni bir bilimin almasını sağlamıştır. Heyecan ve şaşkınlık vardı. Örneğin, Avrupalılar halka teşhir edilmek için getirilmiş Hintliler olarak adlandırdıkları yerli Amerikalılarla karşılaştıklarında, karşılarında, kıyafetleri, parası, malı mülkü olmayan ve Hıristiyan Tanrısı kavramından yoksun olduğu anlaşılan insanlar bulmuşlardı. Bu tek bir insan doğası değil, birçok insan doğası olduğu anlamına mı gelmekteydi? Tanrı'nın dünyasında Mesih'in bilgisinden yoksun insanların yeri neresiydi? Köle olmak bazı insanların doğal hali miydi?

Prag'da II. Rudolph ve Londra'da I. Elizabeth'in sarayları, ayrıca Venedik, Amsterdam ve Augsburg gibi kentlerdeki zengin tacirler, yoğun bir entelektüel yaşam ve sanatsal kültürü desteklemekteydi. İnsan meseleleriyle ilgili uygulamalı sanatlara önemli düzeyde ilgi vardı: eğitimde, insanları etkilemek için retorik ve insan doğasına dair bilgiyi kullanmada, hukuk ve siyasi teoride, tıpta ve matbaa, haritacılık, arazi ölçümü ve mali muhasebe gibi yeni teknolojilerde. Üniversite sayısı, özellikle Orta Avrupa'ya yayılmış Kutsal Roma İmparatorluğu'nun topraklarında artmıştı ve bunların arasında büyük bir etkileşim söz konusuydu. Ayrıca bir insanı oluşturanın ne olduğuna dair yeni düşünce tarzlarını biçimlendiren felsefeler de vardı ve daha sonraki birçok gözlemci, bunun bilimsel psikolojiye giden yolu açtığını düşünmüştür.

Yeni dönemin başlangıcında hiçbir kişilik ölümünden sonra René Descartes (1596–1650) kadar itibar görmemiştir.

Akademik çalışmalar geç ortaçağ felsefesiyle kendisinin veya takipçilerinin kabul ettiğinden daha yakın bağlantıları olduğunu göstermişse de, çalışması, yeni bilginin eski bilgiden ne ölçüde ve ne kadar ayrıldığını değerlendirmede bir referans olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Descartes, 17. yüzyılın ilk yarısının, tehlikeli bir şüphecilik olduğunu düşündüğü şeyden rahatsız olmuş, karakteristik bir entelektüelidir. Protestan Reform Hareketi bir yüzyıl önce başlamış ve bununla birlikte, otorite ve hakikat kaynaklarına dair derin içerikli farklı iddialar belirmiştir. Sonuçlar tanıdık gelebilir: Değişim zamanlarında insanlar belirsizliklerden korkar ve endişe içinde mutlak hakikati ararlar. Descartes'ın tutkusu, bilebileceğimiz her şey için yeni ve somut temeller sağlamaktı. Daha da önemlisi, onun akıl yürütmedeki kesinlik modelinin kökeni matematikten gelmekteydi. Fakat matematiksel ispatın sağladığı türden kesinliğin insan ilişkilerinde söz konusu olup olamayacağına dair birçok kişinin kuşkusu vardı ve gerçekten de Descartes'ın kendi felsefesi, insan olma bilgisi üzerine yeni bir sentezden ziyade yeni bir tartışma yaratmıştı.

Descartes bağımsız bir düşünür olarak yaşamıştır ve bunun büyük kısmını yayın özgürlüğünün, ülkesi Fransa'dan daha gelişmiş olduğu Benelüks ülkelerinde geçirmiştir. Kesin bilginin esasının ne olduğu arayışında, üç türlü varlığa dair bilgimiz olduğu sonucuna varmıştır: Tanrı, madde ve akıl. Latince ve Fransızca'da hem "ruh" hem de "akıl" için aynı kökten kelimeler kullanmış olması, onun tarihsel olarak bir yerden diğer bir yere geçiş konumunda olduğunu göstermektedir: Aristoteles'e ait ruh kavramlarıyla arasına mesafe koymak istediğinden bazen "akıl" kelimesini kullanmıştır ama gerçek bir varlık olduğunu düşündüğü şeye atıfta bulunmak için özdenetim kavramını, *Les Passions de l'âme* (1649; *The Passions of the Soul*) kitabında olduğu gibi hâlâ "ruh" kelimesiyle karşılamıştır. Bitkiler ve hayvanlar da dahil olmak üzere doğal dünyanın maddeden, hareket halindeki cisimsel maddeden ibaret olduğunu ilan etmiştir Descartes. Bu, doğadaki her şeyi taneciklerin bü-

yüklük ve hareketinin ürünü yapan ve dolayısıyla da ölçüm ve hesaba tabi kılan bir argümandı. Eğer doğa nicel değerlerle ifade edilebilirse kesin olarak bilinebilirdi; tıpkı Descartes'ın çağdaşı Galileo Galilei'nin bunu kendi hareket biliminde ispatlamakta olduğu gibi. Böylece Descartes, dünyayı hareket halindeki maddenin (veya daha sonra, enerjinin dönüşümleri) nedensel dizileri şeklinde bilme projesi olan modern fizik biliminin felsefi temelini sağlamış olmaktaydı. Descartes ve yeni fizik, ruh, biçim ve amaç gibi ölçülemeyen unsurları fiziksel dünyadan ayırmıştır; bu tür şeylere referans, yeni düşünce biçimine göre, bilime aykırı hale gelmiştir.

Descartes tüm düşüncesini Hıristiyan Tanrı'nın kesinliğinden yola çıkarak yapılandırmıştı. Ayrıca kendisinden emin bir şekilde, dünyadaki kendi varlığını, kendi düşüncesini maddeden ayrı var olan bir şey olarak beyan etmişti. Montaigne'nin kendi denemelerinde yaptığı gibi, Descartes da "yazarsal kendi"nin cazibesine kapılmıştı. Bilginin, bilme faaliyetini olduğu kadar bilineni de dikkate alması gerektiğini baştan varsaymaktaydı. Düşünen bir varlık olduğundan şüphesi olmayan Descartes, dünyanın madde kadar akıl (veya ruh) da içerdiğini ve bu aklın, uzayda yer kaplamayan, hareketsiz, nicel değerlendirmeye tabi tutulamayan düşünen madde olduğunu ileri sürmüştü. Bu yüzden, iki tür varlığın olduğu sonucuna varmıştı: tamamen birbirine karşıt doğaları olan, birinin tanımlayıcı özelliği mekanik hareketken, diğerinin düşünce olan madde ve akıl. Bu onun ikililiğidir; Kartezyen ikililik. Bazı açılardan yaklaşıldığında, açık bir düşünce şekliydi. Fen bilimlerinde, fiziksel dünyanın matematiksel analizine ve hayrete düşüren düzeyde teknolojik gelişmeye yol açan bir araştırma programı sunmaktaydı. İnanılmazdı.

İkililik, inanılmaz bir felsefeydi çünkü evrende (en azından) bir yerde madde ile aklın, her ne kadar ortak hiçbir şey paylaşmıyorlarsa da, iletişime geçtiklerine inanılmasını gerektirmekteydi. Bu yer, her bir kişinin kendisidir. Descartes'a göre insanlar eşsizdir çünkü hem beden hem de akıldırlar. Descar-

tes, hayvanların makineler olduğunu ve insan yaşamının, örneğin tutku da dahil olmak üzere büyük kısmına fiziksel hareketlerin (tutkudaki kan oldukça ajite olmuştur) yol açtığını düşünmüştür. Buna rağmen insanlarda gözlere ışık geldikten sonra optik sinirlerde yer alan hareketlere benzer fiziksel hareketler, aynı zamanda ruhun düşünme faaliyetiyle de etkileşime geçer ve insanlar böylece algılar, hayal edebilir ve akıl yürütür. Ama Descartes bunun derhal çözülmesi gereken başka bir muammaya yol açtığının farkına varmıştır: Birbirinden tamamen farklı varlıklar nasıl etkileşime geçmektedir?

Uzun vadede bu tür düşünme, psikolojiye büyük bir sorun miras bırakmıştır. Descartes'ın kendisi, her ne kadar duygulanma, şefkat, bellek ve benzerleriyle ilgilenmişse de hiçbir zaman "psikoloji" denen bir şeyi tartışmamıştır. Bilim insanları daha sonra psikolojik bilgi yaratmak istediklerinde, bu işe madde ve akla dair bilgilerden oluşan bir karışımla girişmişlerdir. Psikolojinin birçok sorunu ve tarihine duyulan ilginin büyük kısmı bundan kaynaklanmaktadır. Kendileri hakkında bilgilenmek isteyen insanlar, dünyada akıl ile bedenin etkileşime geçtikleri yeri bilmek istemiştir; bu tam da Descartes ve onunla birlikte bilimin büyük kısmının tutarsız oldukları noktaydı.

İkililikçi düşünce Descartes'tan sonra çeşitli biçimler almıştır. Doğal olarak, birbirine karşıt iki yaklaşım yönünde bir eğilim olmuştur: Biri maddenin bilgisinden yola çıkarak aklı maddi dünyaya çekmiştir; diğeri ise akıldan veya ruhtan yola çıkarak maddenin bilgisini ikinci sıraya yerleştirmiştir. Konumların çeşitliliği muazzam olduğundan, sanki sadece birbirine karşıt iki kurumsal okul veya gelenek, yani ampiristler ve idealistler varmış gibi konuşurken ihtiyatlı olmak gereklidir. Bundan başka, ampirist ve idealist eğilimler olduğu sürece bir taraf bilimden yana ve dine *karşı* ve diğer taraf da bilime *karşı* ve dinden yana değildi.

Psikoloji tarihçilerinin genelde din konusunda söyleyecekleri az şey olmuştur; bunun nedeninin, çoğunlukla bilimsel psikoloji ile dini inancın birbirlerini karşılıklı olarak dışladığı

ve dolayısıyla dini inancın bilimsel psikolojinin yükselişiyle ilgili bir öyküde yeri olmadığına dair açıkça ilan edilmemiş bir varsayım olduğu düşünülebilir. Bu, çeşitli sebeplerden dolayı doğru olamaz. Genelde "bilim" ile "din" arasındaki çatışma üzerine *a priori* makul hiçbir şey söylenemez çünkü her iki kelime de tek bir şeyden ziyade muazzam bir faaliyet kümesine işaret etmektedir. Bilim ve din üzerine düşüncede var olan hem ampirist hem de idealist eğilimlerin karmaşık etkileşimi bunu göstermektedir. Ayrıca dinin psikolojiye geniş ölçekte iştirakine dair tarihsel kanıtlar da mevcuttur: ruh ve akıl ve "insanın varlığını" geliştirmesi üzerine olan düşüncenin ardındaki genel Yahudi–Hıristiyan arka plana dair kanıtlar ve bir kısmından daha sonra bahsedeceğim özel etkilere dair kanıtlar. Keskin farklılıkların olduğu durumlarda –ki bunlar elbette bazen söz konusuydu– özel sebepler tespit edebiliriz.

18. yüzyılda bilginin, bir bakıma maddeden akla doğru gittiği bağlamlarda, bedenin, beyin ve sinir sistemi de dahil olmak üzere farklı kısımlarının işlevleri üzerine tıbbi ve deneysel çalışmalar vardı. Yüzyılın sonunda, yazarlar refleks eylemlerini omurilik; bilinçli algılamayı ise beyinle ilişkilendirmekteydi. Fransız hekim J. O. de La Mettrie (1709–1751) *L'Homme machine* (1747) [Makine Olarak İnsan] adında, ruhu reddeden ve skandala yol açmış bir polemik yayınlamıştı; benzer şekilde, Denis Diderot da (1713–1784) zekice ve müstehcen yazılarla bedenin ve seksin insan yaşamıyla yaptığı oyun hakkında yazmıştı. Madde teorilerinin etkisi Britanya kültüründe de güçlüydü ve bunun 19. yüzyıl psikolojisinin biçimlenmesi üzerinde etkileri olmuştur. Locke ve onu izleyenler, aklı anlamak için fiziksel dünyadan kaynaklanan ve bize deneyimi veren algılardan başlamamız gerektiğini varsaymıştır. Bu, psikolojik bilginin anahtarının algının bilgisi ve ardından gelen öğrenme, bellek, davranış ve adaptasyon olduğu düşüncesine dönüşecekti. Bu düşünceyi, Kepler'in 17. yüzyılın başında göz üzerine yaptığı çalışmasından, psikolojik olayların beyindeki refleks temeline dair 19. yüzyıl iddialarından, ABD davranış

psikologlarına, Pavlov'a ve akla ilişkin bilgisayar modelleri geliştiren biliş konusunu çalışan bilim insanlarına doğru izleyebiliriz. Bu bakış açısına göre psikoloji, kişinin, gerçekten, fiziksel anlamda içinde bulunduğu dünyaya tepkisini çalışmaktadır. Bu, biyolojik, evrimsel terimlerle düşünen çağdaş psikologun bakış açısıdır.

Bazı psikoloji tarihleri, sanki söz konusu olan tek mümkün öyküymüş gibi yazılmıştır. Sebebi açıktır. Öykü, psikolojinin, fen bilimlerininkiyle aynı türden nesnel ve sistematik bilgiye dayanan kesin bir bilim olduğu düşüncesini kanıtlamaya çalışmaktadır. Fen bilimlerinin doğayı anlama ve kontrol etmede gösterdikleri başarı ve üniversiteler ile toplumda edindikleri yüksek statü dikkate alındığında, psikologlar için bu son derece çekicidir, ki bu da psikolojinin bilimsel yöntemi kullanarak ilerleme gösterme kapasitesini teyit etmektedir. Bundan başka, psikolojiyi doğa bilimleriyle aynı hizaya getirme, insanlara dair bilgi de dahil olmak üzere bilginin, doğanın tüm bilgisinin tasarımına yol açacak şekilde birleştirilmesi beklentisini sürdürmektedir. Bu sadece "zor bir sorun"u çözümsüz bırakıyor gibidir: Bilinç sorunu ve bunu, kendini son derece başarılı kılmış bir düşünce biçimine dayanarak çözme yarışı başlamıştır.

Bununla beraber, zıt yaklaşımı, bilgiye, tabiri caizse akıldan maddeye doğru giderek ulaşmaya çalışmış yaklaşımı da ele alacağım. Bu eğilimin, bir argüman olarak, en azından modern zamandaki simgesel doğumu, Descartes'ın, her neden kuşkulanırsa kuşkulansın, kuşkulanma kapasitesi olduğundan kuşkulanamayacağına dair ünlü iddiasıdır; diğer bir deyişle, düşünen bir zihin olduğundan kuşku duyamazdı. Benzer iddialar birçok filozofu, bilginin nasıl mümkün olduğunu izah etmeye çalıştıklarında, işe, algının analizinden ziyade aklın analiziyle başlamaya itmiştir. Bu argümanları Descartes'ın neslinden sonra gelmiş G. W. Leibniz'in (1646–1716) zamanından Immanuel Kant (1724–1804) ve ardından fenomenolojinin kurucusu Edmund Husserl'e (1859–1938) ve onun 20. yüzyıldaki takipçilerine doğru izleyebiliriz. Bu argümanlar

psikolojiyi büyük ölçüde etkilemiş, zihinsel içeriği, zihinsel eylemleri, dili ve bilincin fenomenal dünyasını (dünyanın öznel farkındalıkta belirdiği şekli) bu alanın konusu yapmıştır. Yeni biçimler aldıkları takdirde bu argümanlar, doğa bilimlerinden ziyade insan bilimleriyle yakınlığı olan psikolojilerde canlı ve yerindedir. Bu psikolojiler, doğa bilimlerinde karşılaşılan türden nedensel bilgi üretmez ama bunların taraftarları, her şeye rağmen bunların bir bilim dalı türünden bir anlayış ürettiklerini ve dolayısıyla, Kıta Avrupa'sı kullanımı benimsendiğinde, bilime katkıda bulunduklarını söyleyecektir.

İdealist eğilim, çoğu kez insanın bir makine olmadığını düşünenlere hitap etmiştir. Descartes gibi bazı yazarlar, ruhu farklı bir varlık ve insan olmanın esası olarak tanımlayan dini fikre yer vermek istemiştir. Bu Ortodoks ve Katolik inançlarının konumudur. Alman filozof Wilhelm Dilthey gibi diğer yazarlar ise aklın veya bir zamanlar yaygın olmuş sözcüklerle ifade edeceksek insan ruhunun, dil ve kültürde başardıklarıyla ilgili bilgiye dayanan bir psikoloji bilimiyle ilgilenmiştir; yani psikolojik bilginin temelini bireyin tarihsel özel faaliyeti olarak ele almışlardır. Bu şekilde bir argüman ille farklı bir varlık olarak ruhun varlığını önceden varsaymamış ama işe daha ziyade tarihteki değer yaratan insanların faaliyetinden başlamıştır. Bununla beraber, Husserl'i izleyen Hollandalı psikolog F. J. J. Buytendijk gibi diğerleri ise psikolojik bilginin esasını hemen yakındaki bilinçli dünyada, yaşanan deneyimdeki önemin duygu ve algısında aramıştır. Başkaları da dile (ve bu, Rom Harré'nin çağdaş söylemsel psikolojisinde sürmektedir) veya kolektif bilinçdışının arketiplerine (C. G. Jung) veya bir yapıcı kendi'ye (Carl Rogers) vb dönmüştür. Modern nörologlar beyinde kendiliği tespit ettiklerinde havalara sıçrayarak ruhun olmadığını kanıtladıklarını ilan etmiş, bu sorularda neyin önemli olduğunun büyük kısmını atlamışlardır. Ama bu beni kitabın başlangıcına değil, sonucuna getirmektedir.

18. YÜZYIL PSİKOLOJİSİ

Descartes felsefi kitaplarını yazdığında Latince *psychologia* kelimesi zaten kullanımdaydı. Bu durum tarihçileri, son çalışmalarda, erken modern dönemde psikolojiyle ilişkili bilgi alanlarına dair yeni bir anlayışa yöneltmiştir. Fakat "psikoloji" Descartes'ın döneminde sabit bir yere gönderme yapmadığı gibi, kurumsal bir bilim dalına kesinlikle işaret etmemekteydi. Bununla beraber, birtakım öğretmenler bu kelimeyi bedenle bağlantılı ruhun araştırılmasını izah etmek için kullanmaya başlamıştı ve burada bir doğa bilimi olarak psikolojinin başlangıcını görebiliriz. Bununla beraber, biraz önce psikolojiyi tek bir kökeni olan tek bir şey olarak düşünmememiz gerektiğini ileri sürdüm.

Arka plan, Aristoteles'in *On the Soul* (*De anima*) [Ruh Üzerine] adındaki metnine dair geç ortaçağ ve Rönesans dönemi çalışmaları ve ilgili yorumlar, özellikle de İbni Rüşt'ün Hıristiyan bakış açısınca teolojik açıdan sapkın görülen yorumudur. Bu çalışma, hukuk, tıp ve özellikle de teoloji eğitiminin üst seviyelerine ait öğrencilerin hazırlanmasının bir parçası olarak yayılmıştır. 16. yüzyılda, büyük Protestan reformcusu akademisyen Philipp Melanchthon'dan etkilenmiş Marburg Üniversitesi ve Leiden'daki bazı öğretmenler ruhu *physica* [doğa bilimleri] müfredatının parçası olarak tartışmaya, ruh bilgisini (bunu ölümsüz ruh olarak tartışmaya başlayıp teologlara bırakarak) bedenden ayırmaya başlamıştır. Bu bağlamda *psychologia*'ya atıf vardır. Öğretmenler bir ölçüde ruhu Aristotelesçi bir yaklaşımla yaşamın ilkesi olarak tartışmayı bırakmış ve daha ziyade, fizyolojik işlevleri bedenle ilişkilendiren, zihinsel faaliyete bedenin bir işlevi şeklinde yaklaşan Galen'in tıbbını model olarak benimsemiştir (Galen, MS 1. yüzyılda yaşamış Romalı bir hekimdir; çalışmaları yüzyıllarca tıbbın çekirdeğini oluşturmuştur).* Buna ek olarak, tutkuları kontrol etme üzeri-

* Aelius Galenus (MS y. 130–y. 200). Bergamalı Galen olarak da tanınan, Antik Roma'nın en önemli hekimlerinden birisidir. Anatomi, psikoloji, nöroloji, farmakoloji başta olmak üzere birçok alanda çalışmalar yapmıştır. Küçük hayvan-

ne metinlerden oluşan popüler tür, özellikle ruhun bedene bağımlılığını vurgulamıştır. Descartes bu eğilimleri daha ileriye götürmüş, bazen "ruh" değil "akıl" olarak adlandırdığı rasyonel akıl ile bedene bağlı ruhun fizyolojik faaliyetini birbirinden ayırmıştır. 17. yüzyılda, her ne kadar *De anima* üzerine çalışmalar devam ettiyse de birçok bilginin bakış açısı giderek Aristoteles karşıtı olmuştur. *Anthropologia* olarak adlandırılan bir alanın parçası olarak insan doğasına dair ampirik iddialara dönüş vardır. Bazen yazarın biri psikolojiye antropolojinin veya hatta fizyolojinin bir dalı olarak atıfta bulunacaktır ama aynı zamanda manevi varlıkları çalışan *pneumatologia*'ya da atıfta bulunulmaktadır ki, bu alan psikolojiyi (burada –bedenle ilişkili olmayan– rasyonel ruhu ve onun ölümsüzlüğünü çalışan alanın adı) de kapsayabilmekteydi. Dolayısıyla, bu dönemin psikolojisinin izini sürmek istiyorsak, konuya geniş bir bakış açısıyla yaklaşmamız gerekmektedir: yani özellikle modern psikoloji gibi bir şey bulma girişiminden ziyade, insan doğası üzerine bir düşünce tarihi.

Psikolojiye bir bilgi alanı olarak sistematik referansın, en azından Almanca konuşulan dünya çerçevesinde baktığımızda, Christian Wolff'un (1679–1754) yazılarından sonra belirdiğini görmekteyiz. Meseleye felsefi bilginin bütününden yaklaşan Wolff, ruh veya aklın ampirik ve rasyonel tetkikini dini şartlardan kısmen bağımsız bir akademik alan olarak yerleştirmiştir. Bu, bundan başka, antropoloji çalışmalarını, insanın [Man] bir doğal varlık olarak çalışılmasını da teşvik etmiştir. (İngilizce'nin tüm 18. yüzyıl yazarları, hatta 1970'lere kadar tüm yazarlar, "İnsanoğlu"nu [Man] tüm insanlar için genel bir terim olarak kullanmıştır; büyük harfle yazılması geçen yüzyıldan önce kabul edilmiş normdu.) Örneğin Kant, Königsberg Üniversitesi'nde (şimdi Kaliningrad, Rusya) otuz yıl boyunca antropoloji öğretmiş ve burada genel bir dinleyici kitlesine,

lar üzerine yaptığı deneyler ve geliştirdiği metotlar üne kavuşmasını sağlamıştır. Uzun bir süre Bergama'da gladyatörlerin başhekimliğini yapmıştır ve bugünkü spor hekimliğinin de temellerini atmıştır. (y.h.n.)

güzellik duygusu hissetmenin doğası, kişisel ve ulusal karakter ve ayrıca da biliş gibi her türlü konu hakkında konuşmuştur. Diderot ve d'Alembert'in derlediği muazzam *Encyclopédie* (1751 yılında belirmeye başlamıştır), Wolff'un, rasyonel ruhu ele almasını "psikoloji" başlığı altında işlemiştir ve böylece bu başlık Fransız kültürüne girmiştir. Çarpıcı bir şekilde, *Encyclopédie*'nin (1770–1776) İsviçre'de yapılan ikinci baskısı, psikolojiyi daha önemli bir konu olarak kendi başına ele almış ve bunun için Etienne Bonnot, *abbé de Condillac*, (1714–1780) ve Cenevreli Charles Bonnet'ye (1720–1793) referans vermiştir. Bonnet, *psychologie* üzerine uzun uzun yazmış ve bilginin izini sinir liflerinin ilettiği duyumsal deneyime sürmüş, her bir lifin belli bir duyguyu iletmeye eğilimli olduğunu varsaymıştır (tıpkı bir müzik aletinin tellerinin farklı seslere akort edilmiş olması gibi). Bu varsayım 16. yüzyıl düşüncesinin ruhu ölümsüzlükle değil, beyinle ilişkilendirme potansiyelini bir sonuca ulaştırmış gibi görünebilir ama Bonnet aslında Hıristiyan bir yazardı ve ampirik şekilde akılla ilişkili olarak bilebileceğimizi sinir lifleriyle ilişkilendirirken, ampirik bilgisine ulaşmamız mümkün olmasa bile ölümsüz ruh inancını sürdürmüştür. Condillac'ı anlamak için ilk önce Locke'a bakmamız gerekmektedir.

John Locke'un (1632–1704), her ne kadar "psikoloji" kelimesini hiçbir zaman kullanmamış ve mantıktan farklı bir bilim dalına katkıda bulunduğunu düşünmemişse de, psikoloji tarihinde son derece önemli bir yeri vardır. Onun ünü, aklın bilgisinin duyusal deneyimle başladığına dair bir başyapıt yazmış olmasına dayanmaktadır ve kendilerini doğa bilimcileri olarak tanımlayan psikologlar için bu, alanlarının bir nesnel araştırma olarak kurulmasının temelini oluşturmaktadır. Locke'un ilgilendiği konu, güvenilir bilginin spekülasyondan, saf inancın coşkudan nasıl ayrılabileceğiydi ve onun yöntemi, disiplinli gözleme dayanmak yerine rasyoneldi (analitik ve dili dikkate alan). Gençken, İngiltere'nin iç savaş yüzünden ikiye ayrılışını yaşamış biri olarak, büyük bir istekle bilgi ile coşku-

yu, yani doğru eylemin dayanakları ile güvenilmez eylemin dayanaklarını neyin ayırdığını bilmek istemekteydi.

Descartes 1650'de ölmüştür ve daha sonraki yıllarda onun çalışması üzerine yoğun bir tartışma belirmiştir. Isaac Newton, *Philosophiae naturalis principia mathematica* (1687) [Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri] adlı çalışmasını yayınlamıştır ve birçok kişinin kısa sürede farkına varmış olduğu gibi (çok az kişi bu kitabı okuyabilmiştir), bu eser evrene dair yeni bir bilgi düzeyi sergilemekteydi. Doğa üzerine Aristotelesçi düşünce, karşılaştırma yapıldığında tamamen yetersiz gözüküyordu. Locke, yıllar önce kaleme aldığı *An Essay Concerning Human Understanding* (1690) [İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme] adlı eserinde, Newton'ın doğa üzerine pratikte sahip olabileceğimizi gösterdiği türden bilginin nasıl edinilebileceğini kuramsal olarak açıklama çabasına girişmiştir. Locke, güvenilir bilgiye giden sadece bir yolun olduğu, yani tıpkı Newton'ın doğa hareketlerinin altındaki yasaları açığa çıkarmak için deneyime dayandığını ileri sürmesine benzer şekilde bunun deneyimden geçtiği sonucuna varmıştır. Locke, algılamanın ve bunun üzerine düşünmenin düşünce ve dil vasıtasıyla nasıl karmaşık bir zihinsel yaşam inşa ettiğini ayrıntılı bir şekilde izah etmiştir. Ayrıca, duyguları zevk ve acı çeşitliliği, zevk ve acıyı algılamanın türleri olarak ele alan ve ardından davranışlarımızı ve kendimizi idare etme şeklimizi algılama deneyiminin getirdiği zevk ve acılara bir tepki olarak izah eden son derece etkili bir düşünce çizgisini de teşvik etmiştir. Zevk–acı ilkesini önermiştir: Bu, (her biri düzenli şekilde) deneyimin güdüleri belirlediğini ve güdülerin de eyleme yol açtığını ifade eden bir ilkedir. Bunun büyük sonucu, deneyimin karakter ve kendini idare tarzını veya –modern terimlerle ifade edersek– kişilik ve davranışı belirlediğini ileri süren görüş olmuştur.

Locke, içinde "boş sayfa" metaforunu kullandığı, yani zihnin algılamadan önce boş olduğunu ileri süren bir bilgi teorisi oluşturmuştur. Eğer diğerlerinin bunu kullanarak geliştirecek-

leri polemikleri görmüş olsaydı, bu tasvirden kaçınırdı. Locke açıkça zihne algılama öncesi güçler atfetmiştir: Algılamalarda bulunma gücü ve bunlar üzerine düşünme gücü, yani zihnin deneyimin sağladığı fikirler üzerine yargılarda bulunma kapasitesi (zihnin ayrıca hissetme kapasitesi de vardır). Tasviri yanlış yönlendirilmiştir. Locke'un deneyim teorisi son derece modern gözükebilir ama Hıristiyan inancını sorgulamamış, sadece inancın sağladığı bilgiyi deneyimin sağladığı bilgiden ayırmakla yetinmiştir; bu tip argüman din ile bilime farklı alanlar tayin etmeye dair modern girişimlerin başlıca dayanağı olacaktır.

Essay, uzun ve felsefi tarzda yazılmıştır. Buna rağmen yaşama neredeyse hiçbir zihinsel yaşamı olmayan küçük bir çocuk olarak başlayan ve ardından deneyim ve büyüme vasıtasıyla karmaşık düşünce ve duygularıyla bir yetişkine dönüşen her kişiye çarpıcı ve ulaşılabilir bir tablo sunmuştur. Locke bir kişinin bildiği ve yaptığını (kim olursa olsun) edindiği deneyime, içinde büyüdüğü toplumsal dünyaya bağlamıştır. Böylece deneyim bilgisine en derin pratik ve de felsefi önemi atfetmiştir. Bir yüzyıl sonra, İngilizce yazanlar bu bilgiyi "psikoloji" olarak adlandıracak ama 18. yüzyılın büyük bir kısmı boyunca, genellikle insan doğasının bilgisi üzerine yazacaklardır. Bu yazarlar, "insan doğasını bilirsek, daha iyi bir dünya inşa etmek için insanları nasıl eğiteceğimizi de öğreneceğiz" demekteydiler, "deneyimi kontrol edersek, eylemi de kontrol ederiz." Bu "Aydınlanmacılık"tı; daha sonraki tarihçiler tarafından kullanıldığı şekliyle, Locke'tan sonraki döneme, yani *Encyclopédie* ve *Encyclopaedia Britannica* (1768–1771) dönemine adını vermiş sözcüktü. Locke fazlasıyla okunmuş bir eğitim rehberi yazmıştır; kendi zamanı için ilerici olan bu rehberde bilgiyi çocuğun belleğine zalimce zorla sokmaktansa, deneyim ve öğrenme yoluyla çocuğun ilgisini harekete geçirmeye dair yollardan bahsetmektedir. O ve diğerleri, yeni dünyanın aydınlanmış olacağını beklemişlerdir: Bir kez cehaletten ve dini önyargıdan, kralların ve çarların kibir ve açgözlülüğünden

kurtulunca, insanlar bilgiyi, fiziksel doğa ile insan doğasını kontrol etmek, acıyı azaltmak ve mutluluğu artırmak için kullanacaktı. Abbé Gabriel Bonnot de Mably şöyle yazmıştır: "İnsanoğlunu olduğu gibi inceleyelim; ona ne olması gerektiğini öğretmek için." Bu, en güzel umuttu.

Locke, "bilinç"i [*consciousness*], İngilizce'de zihin üzerine yazılmış izahatların merkezinde olacak şekilde kullanmıştır. Bu kelime, Latince "*conscientia*" kelimesiyle bağlantılıydı ve Fransız Descartes, Fransız psikolojisinde hâlâ geçerliliğini koruyan "*conscience*"ı kullanmıştır; bu kelimelerin hepsi vicdanlı, hakikatin ahlaki değerine uyum gösterecek şekilde yapılandırılmış düşünceyi ifade etmiştir. Bununla beraber, Cambridge teologu Ralph Cudworth, Locke'tan bir süre önce, düşünce üzerine düşünmeyi manevi bir eylem yerine bilişsel bir beceri olarak tanımlamak için "bilinç" kelimesini kullanıma sokmuştur. "Bilinç" ve "vicdan" İngilizce'de bilişsel ve manevi becerileri paylaşmıştır; buna karşın bunlar arasındaki ayrım, diğer dillerde doğal bir şekilde belirmemiştir. Kulağa olağandışı bir öykü olarak gelebilir ama bu, şimdi bilincin doğası ve kökeni üzerine gerçekleşen bir tür tartışmaya giden yolu hazırlamıştır. Birçok modern bilim insanı için bilinç, her ne kadar kafa karıştırıcı ve açıklanması gereken bir gerçekse de basit bir şekilde ampirik bir fenomendir. Fakat bilincin bir gerçek olduğu fikri moderndir ve tartışmaya açıktır; gerçek olmayıp bir şey üzerine düşünen failler olarak insanlar, modern düşüncesinin esasını oluşturan bir kavram olduğu ileri sürülebilir. Bundan başka, kavram dilsel değişkenlik göstermektedir. Dolayısıyla, bilinç doğal bir kategori değil, modern bir kavramdır ve zihni, bilinci, bilimsel psikolojinin "zor sorun"u değil, ampirik sorunu olarak modern nörologların anlayacağı şekilde ortaya koyan başka tartışma şekilleri vardır. Psikolojik muammalar tarihlerinin izlerini süreceğimiz şekilde ortaya çıkar. Eğer İngilizce konuşulan dünya, normatif (kurallarca yönlendirilen) bilinç ve fenomenal gerçek olarak bilinç ayrımı yapıyorsa, bu tarihsel ve kültürel bir başarıdır ve bu insan

olmaya dair normatif, ahlaksal tanımları (insan olmak belli standartlara göre hareket etmektir) insan olma durumunda ampirik olarak neyin söz konusu olduğuna dair olgusal iddialardan ayıran daha geniş söylemin bir parçasıdır. Locke, ne bilebileceğimizi düşündüğü konusuna biraz daha girmiş, kendiliği çağdaşlarını şoke etmiş bir tarzda tartışmıştır. "Bizi veya beni ne oluşturur?" sorusunu, bilincin zaman boyunca süren sürekliliği olarak yanıtlamıştır. Bu, kendiliği birleşik ruha atfeden genel Hıristiyan yaklaşımıyla göze çarpıcı bir zıtlık içindeydi. Locke, insanlara kendi kimliklerini veren şeyi, düşünce ve duygularımızın birbirini izlemesi, bilincin sürekliliği olarak düşünmüştür. Bu, süreklilikte bir kopukluk varsa, (kritiklerinin hemen işaret ettikleri gibi, uyku esnasında bile) bu, kendiliğin kopuş yaşamakta olduğu anlamına gelmiştir. O zaman, kişi, yeni koşullarda yerlerini başkalarının aldığı algılamaların ve fikirlerin toplamından mı ibarettir? Locke'un, içsel, değişken özelliklerin bir toplamı olarak, vicdandan yoksun bir bilinci temsil eden, değişim rüzgârlarına açık modern kendiliği önceden tahmin ettiği anlaşılmaktadır. 18. yüzyılda Laurence Sterne, *Tristram Shandy*'de (1759–1767) bu tür düşüncelerle mükemmel bir şekilde oynayacaktır. O sırada roman, gerçekten de insan kimliğinin temsillerinin aracı haline gelmişti. Roman, bireysel duygu ve eylemin doğa ve sebebini tasvir etmenin mükemmel aracı olarak, psikolojik düşünceye uyum sağlamış bir kamu oluşturmada paha biçilemez bir itibar edinmişti. Samuel Richardson'un mektuplardan oluşan romanı *Pamela* veya eğitimli Avrupa'da bir heyecana yol açmış *Virtue Rewarded* [Ödüllendirilmiş Erdem] (1740–1741) kadın kahramanın bakireliğini, kendiliğini korumak için girdiği öznel ve dolayısıyla psikolojik diyebileceğimiz mücadelelerin kapsamlı bir dramıdır. Roman kamusaldı, bireysel öznelliği kolektif bir psikolojik dünyayla birleştirmekteydi. Bununla beraber, Locke kimliğin yapılabileceği gibi bozulabileceğini, yaratıcı bir güce karşı olduğu kadar şartlara karşı da savunmasız olduğunu ima etmişti bile.

Romanla birlikte mektup yazımı, günlükler ve anılar da gelişmiş, her biri, bireysel, öznel ve bizim ifade edeceğimiz şekliyle psikolojik kimlik terimleriyle kavrayış biçimlerine katkıda bulunmuştu. Siyah kâğıttan siluetler kesme, kişinin görünüşünün bir profilini çizerek psikolojik karakterinin temel hatlarını belirleme gibi diğer kültürel hareketler de buna katkıda bulunmuştur. Dolayısıyla, psikoloji sadece zor metinlerden değil, yaşam biçimleri ve sıradan algılamalardaki değişikliklerden de ortaya çıkmıştır.

Fransa'da Condillac ve İngiltere'de David Hartley (1705–1757) Locke'un deneyim üzerine izahatını, algılamaların karmaşık bilgi ve davranış kalıpları üretmek için (onlara göre) nasıl birleştikleri üzerine ayrıntılı analizlere dönüştürmüştür. (Söz konusu dil, kişinin yaptığına ilişkin olguyu, yani olanı, buna dair yargıdan, sadece yapılanın eylemin dış görünüşünü gözlemleyerek ayırmanın modern biçimine özgü bir terim olarak "davranıştan"tan ziyade, ahlaksal çağrışımlar içeren bir sözcük olarak "davranış kalıpları"na göndermede bulunmaktaydı.) Condillac, durağan var olma durumundan, birbiri ardı sıra aktif hale gelen duyular sayesinde zaman içinde algılama kazanan heykel modelini tekrar kullanmıştır. Bir duyu kazanmış heykel, dikkat özelliği gösterir; ikinci duyu kazanıldığında, heykelin bu iki duyuya ilişkin farkındalığı, birincisine dair belleği ve algılamaların karşılaştırılmasını mümkün kılar, yani düşüncenin başlangıcıdır; vb. Görünüşlere rağmen, insan olmanın resmi bu şekilde edilgen türden değildi çünkü Condillac heykelini "arzulayan" veya "istekleri olan" şeklinde düşünmüştü; onun heykelinin, algılama arayıp bulan ve zevk ve acı veren özelliklerine göre karşılık veren, doğuştan gelen bir canlılığı vardı. İnsan arzuları ve isteklerine gelince, bunların kendilerine özgü karakterini kültür ve şartlarla ilişkilendirmişti. İlkelerine dayanan bütünsel, sistematik bir eğitim şekli formüle etmişti. Hartley'e gelince, fikirlerin ilişkilendirilmesini vurgulamış, bellek, düşünce ve eylemin algılanmasının zaman içinde ve belli bir yerde yan yana gelmesinin ve

ayrıca da benzerlik ve farklılıklarına düzenli şekillerde (ona göre) bağlı olmasının altını çizmiştir. Jeremy Bentham'dan (1748–1832) etkilenmiş Britanyalı faydacı filozoflar, buradan, toplum ve toplumsal olanı öne çıkaran zevk ve acı deneyimlerinin insanları doğal ve kaçınılmaz olarak mutluluklarını artıran şekillerde davranmaya yönlendireceği bir dünya yaratmayı hedefleyen siyasi bir program gelişmişlerdir. Bentham'ın bir takipçisi olan James Mill (1773–1836), 1829'da *Analysis of the Phenomena of the Human Mind* [İnsan Zihninin Görüngülerinin Analizi] adlı eserini yayınlamıştır; burada Mill (bitmek bilmez yavan bir tarzda) farklı algılamaları, bunların bileşimini, eşlik eden zevk ve acı duygularını ve sonuçta oluşan, ister istemez zevkin peşinden giden ve acıdan sakınan davranışı analiz etmektedir. Amaç, insan davranışının, insanların herkesin yararının peşinden koşacakları toplumsal ve yasal düzenin esasının hesaplanmasıdır. Çağdaş genç bir kadın olan Helen Bevington, Bentham'ı düşünerek tüm bunların zayıflığını vurgulamıştır:

> İnsanlara değer verdiğini söylerler,
> Onların mutluluğuna ve ardından
> Sakince varsaymıştır, birinin
> Onların iyiliği için araçlar tasarlayacağını,
> İnanarak tüm insanların aynı,
> Ve amaçlarının mutluluk olduğuna.
>
> Varsaymıştır, doğru ve yanlışı
> – Hayat boyu sürecek – mutlulukla
> Ve bu tür doğal ve basit tedbirle
> Mutluluğun miktarı olarak.
> Acı için planı vardı,
> Garip yaşlı centilmenin.

Mutluluk veya erdemi ölçemeyeceğimizi varsaymaktadır bu dizelerin yazarı. Ama bireysel insan doğası bilgisini iyi bir toplumun esası olarak alan modern politikanın büyük kısmı bu entelektüel köklere dayanmaktadır.

Eğer faydacı düşüncenin zihin üzerine ampirik otorite ve uygulanabilirliğini sorgulayabilirsek, ruha dair geleneksel Hıristiyan inancından uzaklaşmış olduğundan şüphelenmemiz için bir sebep yoktur. Böyle bir düşünce, Fransız Devrimi'ne yol açmamıştır ama Aydınlanmacı filozoflar, faydacı toplumsal reformcular ve gerçek devrimcilerin hepsi, insanların insan dünyasını yeniden yapmalarının mümkün olduğuna inanmıştır. Bu, onlara göre Tanrı'ya değil (veya en azından doğrudan değil), insan aklına bağlıydı. Amerika Birleşik Devletleri adındaki yeni cumhuriyetin oluşturulmasında, bu özgür insanların kendi geleceklerini yönlendirebilecekleri görüşü kendisine yer bulmuştur. Ama Birleşik Devletler bile köleleri ve kadınları siyasi toplumun dışında tutmuştu.

PSİKOLOJİNİN ANA KONUSU

Eski Avrupa'nın muhafazakâr siyasi güçleri bu yeni düşünceye karşı çıkmaktaydı. Madrid'den Petersburg'a kadar tüm hükümdarlar, toplumsal düzenin Tanrı'nın bahşettiği hiyerarşiye, yukarıdan aşağıya mutlak kontrole ve karşılıksız inanca dayandığını savunmaktaydı. Muhafazakâr yazarlara göre insanoğlu aslında yeryüzüne atılmıştı ve insanoğlunu bu durumdan ancak Mesih (bu dünyada değil, öbür dünyada) kurtaracaktı. Aydınlanmış düşünce, Ren Nehri'nin doğusunda pek yerleşmemişti veya etkisini daha sonra gösterecekti. İnsanların büyük kısmının cahil kaldığı ortaçağ toplumsal örgütlenme biçimleri sürmekteydi. 18. yüzyılda Almanya, Avusturya, İtalya ve 19. yüzyılda da Rusya topraklarında eğitimli ama siyasi temsilden yoksun bir insan katmanı belirmişti ve aydınlanmış bir gelecek arzulamaktaydılar. Bu koşullarda, öznel durumlar üzerine odaklanan psikolojik düşünce, bireyselliği ve özgürlüğü savunmak için cazip bir araçtı. Devrimlerinden sonra ekonomik ve siyasi özgürleşmeye doğru yönelmiş Britanya, Fransa ve Birleşik Devletler'de bile insanlar toplumsal sınırlamalara psikolojik bireyselliği vurgulayarak karşılık vermişti. Alman topraklarında, birçok ufak sarayın etrafında, her

biri kendi üniversitesine sahip yoğun bir kültürel yaşam ortaya çıkmıştı. Saksonya–Weimar–Eisenach Sarayı, 18. yüzyılın sonlarında, Alman kültürünün ideallerinin bir simgesi olmuş J. W. von Goethe'ye bir yaşam alanı sunmakta ve Goethe, Jena Üniversitesi'ni yönetmekteydi. Bu kentte, 1790'larda, şair ve oyun yazarı Friedrich Schiller, filozof J. G. Fichte, Schlegel kardeşler ve daha sonra da Schelling ve Hegel gibi filozoflar edebiyatta romantizmi ve felsefede de idealizmi başlatacaktı.

Locke tarafından etkilenmiş 18. yüzyıl İngiliz, İskoç ve Fransız düşünceleri zihinsel yaşamın algılama aracılığıyla yaratılmasıyla ilgilenirken, Leibniz'ın etkisi altındaki Almanca konuşulan dünyanın düşüncesi ise akıl yürütme faaliyetini vurgulamaktaydı. Yüzyılın ikinci yarısındaki yazarların akıl yürütme, hissetme ve isteme (bilişsel, duygusal ve çabasal güçler) şeklinde gruplandırma eğiliminde olduğu farklı zihinsel güçler üzerine geniş bir literatür söz konusuydu. Bu, iki önemli gelişmenin esasını oluşturmuştur ve eğer bunlardan biri soyut ve anlaşılabilirliğin sınırlarındaydıysa, diğeri somut ve sıradan ama modern insanların kendilerini nasıl gördüğünün tam merkezindeydi.

Kant'ın eleştirel felsefesi, neyi bilmenin mümkün olduğunu ve bilimi mümkün kılan mantıksal (olgusal olmayan) koşulları gözden geçirmiştir. Kant'a göre biz, dünya üzerine, aklın mantıksal yapısı tarafından biçimlenmiş bir tarzda akıl yürütürüz. Felsefede söz konusu argüman ne olursa olsun, insanlar Kant'ın yazılarında psikolojik bir argümana çok benzer bir şey için destek bulmuştur: Zihin, aktif şekilde deneyime biçim veren çerçeveler veya yapılar yaratarak çalışır ve belli yapılar doğuştan olabilir. Genel meseleler, görme üzerine tartışmada örneklerle gösterilmiştir: Zihin, edilgen bir şekilde gözden görüntüler almakta ve bu şekilde uzamsal dış dünyaya dair bilgi mi edinmektedir ya da doğuştan gelen zihinsel yapılar mı ne gördüğümüzü biçimlendirmektedir? (Buna ek olarak, hareket duygusu da dahil olmak üzere dokunmanın görmedeki rolüne de büyük ilgi vardı.) Almanca yazan birçok yazar, psikolojik

yaşamın çevremizdeki dünyaya dair edilgen değil, etkin bir cevap olduğu sonucuna ulaşmıştı: Bildiğimiz, hissettiğimiz ve yaptığımız şeyi biçimlendirmede rol aldığımız için dünyamız gerçekten de bizim dünyamızdı. Birçoğu için bu, faaliyetteki zihni anlamaya kalkıştıklarında, her şeyi algılardan türeten ve duyguları, kendiliğin dönüşümünden ziyade algılar olarak ele alan Locke ve yandaşlarında bulduklarından daha gerçekçi ve çekici bir tabloydu. Kant'ın kendisi de, her ne kadar formel eleştirilerinde zihinle ilgili mekanikle karşılaştırılabilir kesinlikte ve niceliksel bir bilimin mümkün olduğunu savunduysa da, bu tür sorulara büyük ilgi duymaktaydı. Antropolojinin bir dalı olarak tartıştığı psikolojik bilgiyi kesinlikle geliştirmek istemekteydi ama bu tür bilginin, tümdengelimsel bilimden ziyade günlük yaşamın pratik bilgisine daha yakın olduğunu düşünmekteydi. Kant'ın geliştirmek için büyük çaba harcadığı "zihinsel yapılar arayışı"nın uzun bir tarihi olacaktı.

İkinci gelişme, psikolojik terimlerle ifade edilen bir kendilik kültürüne gösterilen, kişileri öznel niteliklere ve özellikle de "kalbin", yani hissetmenin niteliklerine göre tanımlamaya duyulan yeni bir heyecandı. Sanat dalları bunu ifade etmenin doğal ortamları olarak gelişecekti. *Bildungsroman*, yani bireysel bir karakterin dünyadaki yerini ve amacını bulmasının, kendisinin biçim ve yön edinmesinin romanı ortaya çıkmıştı. Madame de Staël, *Corinne; ou, l'Italie*'de (1807; Corinne veya İtalya), heyecandan titreyerek, hem entelektüel açıdan parlak hem de duygu ve güzelliğe karşı hassas, ideal bir kadının olağanüstü kariyer ve aşkını incelemiş ve bunu ulus olma ideallerıyle ilişkilendirmişti. Öznel kendiliğe dair bir bilim, insanları iç dünyalarında gerçekten neyin harekete geçirdiğine dair bir bilim olması gerektiğine dair bir beklenti yayılmıştı. Romantik yazarlar, saklı ve güçlü duygulara dayanan bir öznel kimlik imajı yaratmıştı ve bu zaman zaman ilgiyi akıldan ve doğa bilimi olarak modellenmiş bir psikolojiden uzaklaştırmıştır. Bir öznellik bilimi olarak modern popüler psikoloji fikrinin büyük kısmının kökleri buradadır. Freud'un bir psikolog olarak

20. yüzyıldaki olağanüstü etkisinin kökleri buradadır. Bununla beraber, 19. yüzyılın başında toplumun büyük kısmını bu düşünce şekliyle tanıştıranlar, çoğu kez kendilerini psikolog olarak adlandıranlardan ziyade Goethe veya Stendhal gibi edebiyat yazarlarıydı. Bu durum, örneğin Rusya'da da kesinlikle böyleydi; burada da Puşkin, Lermontov ve Gogol'un hayal ettikleri karakterler öznel yaşamın kalıcı modellerini sağlamıştır.

Muhafazakâr toplumda ve kişisel duygulardan kuşkulanan dinler altında büyümüş romantik bir nesil ipini koparmıştı. Gerçekten de içten ve iyi şekilde yaşamanın yolunu bulmak için öznel kendiliğe, bireysel duyguların psikolojik dünyasına bakmaktaydılar. Kendi iç dünyasında bu gerçekliğin canlı ifadesinin kaynağını bulan kişi olarak sanatçı, erkek veya kadın kahramana, diğerleri için, en iyi nasıl yaşanacağına dair bir modele dönüşmüştü. Bu, bazı tarihçilerin düşündüğü gibi insanları geleneksel Hıristiyan inancından, umut için kendinden ziyade Tanrı'ya dönmekten, bilimdeki herhangi bir gelişmeden daha fazla uzaklaştırmış olabilir. Bundan başka, romantik sanat, birçok birey için bir kurtuluş ifadesiyken, etkileri açısından şahsen ve siyaseten kararsız bir yapıdaydı. Bireysel umut üzerinde yoğunlaştığı gibi, aynı zamanda bireysel çaresizliği de vurgulamaktaydı. Romantizm, insan sorunlarını toplumsal yapının ve gücün değil, bireylerin ve ruh hallerinin sorunları olarak ifade etmekteydi ve toplumsal düşünceyi bilgilendirdiği zaman, çoğu kez belli gruplar veya uluslar hakkında mitsel inançlar teşvik etmekte, insanları duygularına ve hayal edilmiş köken, ırk ve milliyete göre ilişkilendirmekte ve ayırmaktaydı.

Yeni kendilik psikolojisinin kültürü, bir üniversite kültürü değil, kamusal bir kültürdü. Oxford ve Cambridge gibi bazı üniversiteler gerçekten de öğrenmenin merkezi olmaktan ziyade, abartılmış erkek kulüpleriydi; buna karşılık İskoçya'da üniversiteler entelektüel yaşamın merkezindeydi. Üniversiteler 19. yüzyılda değişerek kendilerini hem öğretmeye hem de araştırmaya adamış kurumlara dönüşmüş ve hem doğa bilimlerinde hem de İngilizlerin "beşeri bilimler" olarak adlandır-

dıkları filoloji, felsefe, tarih ve sanat ile edebiyat çalışmaları gibi dallarda modern öğrenim birimleri oluşturmuştu. Psikoloji ve aynı zamanda toplumbilim de 19. yüzyılda üniversite bölümü değillerdi. Bununla beraber, fizyoloji kendisini bir deneysel doğa bilimi olarak yerleştirmişti ve 19. yüzyılın ilk yarısında sinir sistemi üzerine azımsanmayacak kadar araştırma vardı; beynin, zihnin organı ve refleks eyleminin de sinir işlevinin temel birimi olduğu sağlam bir şekilde yerleşmişti.

Yazarların kendilerinin "psikoloji" olarak adlandırdıkları bir konu hakkında yazması, 1750'den sonra daha olağan hale gelmişti ama bu durum İngilizce konuşulan dünyada, 19. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar yaygınlaşmayacaktı. Yazılanlar çok geniş bir alanı kapsamaktaydı. Zihinsel güçler veya özellikler üzerine çalışmalar, genelde algılama üzerine analizler, renkli görme üzerine deneyler, çocuk gelişimi üzerine anılar, bireysel ahlaki karakter üzerine söylemler ve duygu ve iç dünya üzerine izahatlar vardı. Toplumsal varlıklar olarak insanlara ve sadece insanların örgütlediği bir şey olarak değil, insan olmanın esasını teşkil eden bir şey olarak da topluma dair büyük bir farkındalık vardı. Örneğin, Glasgow Üniversitesi'nde ahlak felsefesi profesörü olan Adam Smith (1723–1790) (o zaman da şimdi olduğu gibi, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*'ın (1776) [Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Sebepleri Üzerine Bir Araştırma] meşhur yazarı) insan doğasına dair izahatında merkeze sempatiyi, bireyin diğerlerinin ne hissettiğini hissetme kapasitesini yerleştirmişti. Smith bunun, toplumun çimentosu olmasının yanında, insanları özünde toplumsal varlıklar yaptığını düşünmekteydi. Smith'in gözlemlediği üzere, diğer insanlar bizim bir tür aynamızdı ve gerçekten de kendimizi görme ve yargılama şeklimizin, ideal bir "tarafsız izleyici"ye dair algımızı içermesinden bahsetmekteydi. İç ve dış olarak adlandırılan dünyalar arasındaki köprü, birçok yazarın anladığı şekliyle, aracısız algılama değildir ve tecrit edilmiş kendiliğin fiziksel bir dünyayı görmesinden de oluşmaz ama toplumsal dünyada *dilin* aracılık ettiği deneyime

dayanır. İçine girdiğimizde, dilsel kültür sayesinde "biz" olduğumuzu görür ve biliriz.

Dil araştırmaları büyük bir takipçi kitlesine yol açmıştı. Modern dilbilimin arka planı olan filoloji, 18. yüzyılın sonunda oluşmuştu ve dil tarihinin, insanların bugünkü insanlara nasıl dönüştükleri hakkında ne söylediğine dair birçok argüman bulunmaktaydı. Bir kişinin belli bir zaman ve yerde yaşayarak tıpkı dil öğrenmesine benzer şekilde bir karakter ve bir kimlik edindiği görüşü sıradanlaşmıştı. Goethe'nin Weimar'daki meslektaşı J. G. Herder'in (1744–1803) yazılarında bu durum, insanların kim oldukları ve ne yaptıklarını anlamanın yolu olarak bireysel zihinlerden ziyade toplumsal ilişkilere ve kültürel yaşama işaret etmiştir. Bu dil tarihi, uygarlıkların yükselişi, çöküşü ve insan grupları (19. yüzyıl boyunca giderek siyasi uluslar ve ırklarla ilişkilendirilmiş gruplar) arasındaki farklılıklar üzerine araştırmaları teşvik etmiştir.

18. yüzyılda, fikirlerin işbirliği (bir toplumsal metafor), sempati veya dil üzerine odaklanmış olan insan doğasına duyulan hayranlık, bu doğanın toplumsal olduğunu kabul etmişti. Herhalde psikolojinin köklerinin toplumsal psikolojide olduğunu söylemek fazla ileri gitmek olmayacaktır. Elbette "toplumsal psikoloji", psikolojik araştırmaların bir alanının ismi olarak ancak 19. yüzyılın sonunda ortaya çıkmıştır. Fakat temelleri atan, rasyonel ekonomik faaliyette bulunan, bir ahlak anlayışı sergileyen, ulusal bir karakter veya sadece aile içinde sempati ifadesinde bulunan bireylerin toplumsal dünyalarındaki durumu üzerine çalışmalar olmuştur. Psikoloji her zaman toplumsal yaşamdan önce gelen ve ondan bağımsız bireysel kapasitelerin incelenmesi değildi ama sık sık buna dönüşmüştür.

Fransız yazarlar, 18. yüzyılın başlarında, bireysel faaliyetleri kolektif faaliyetlerden, alışkanlıkları adetlerden, *le moral*'ın araştırılmasını insan yaşamının fiziksel boyutundan, *la physique*'inden ayırmıştı. *Le moral*'ı inceleyen Montesquieu, yüzyılın en etkili kitaplarından biri olan ve farklı ülkelerin birbirinden

değişik toplumsal, yasal ve siyasi örgütlenmelerini sistematik şekilde anlatan *De l'esprit des lois*'i (1748) [Yasaların Ruhu] yazacaktı. *La physique*'in incelenmesine ilişkin örnekse, de Buffon Kontu George-Louis Leclerc'in *L'Histoire naturelle de l'homme* (1749) [İnsanın Doğal Tarihi] adlı, birçok ciltten oluşan doğa tarihine Önsöz niteliğindeki denemesi olacaktır; bu eser, diğer şeylerin yanında, farklı insan tiplerini ve insansıları (şempanze ve orangutan; Avrupa gorille ancak bir yüzyıl sonra tanışacaktır) karşılaştırmıştır. Psikolojide başlıklar olarak düşüneceklerimiz, insan doğasının manevi ve fiziksel yanları arasındaki sınırı ortadan kaldırmaktaydı. *Psychologie*'ye özel bir referans söz konusu olduğunda (*Encyclopédie* ve Bonnet'nin yazılarında olduğu gibi), odaklanılan algı olmaktaydı. Ardından 1790'larda, *idéologie* olarak bilinen entelektüel açıdan etkili bir hareket, insan doğasının manevi ve fiziksel boyutlarını birleştirme girişiminde bulunmuş, bedensel yaşam, algısal deneyim ve toplumsal adetlerin nasıl birbirleriyle etkileşime geçerek insanı yaptığını göstermişti. "*Idéologie*" terimi, Condillac'ın bilgi teorisine veya fikirlerine işaret etmekteydi. *Idéologues*'un amacı, toplumsal örgütlenmeye eksiksiz bir rasyonel temel sağlamaktı ve 1815'teki Kraliyet Restorasyonu'nu izlemiş Napolyon iktidarının siyasi gerçeklikleri bunu kesinlikle dışlamışsa da bunların, özellikle tıbbın bir meslek ve yaşamın toplumsal koşullarında değişim manivelası olarak yeniden örgütlenmesi aracılığıyla bir etkisi olmuştu. Doktor P. J. G. Cabanis (1757–1808), fikirler üzerine analizi bedensel süreçlerin bilgisiyle ilişkilendirmiş, *le moral*'ı *le physique*'e bağlamış, cisimleştirilmiş kişinin bütünleştirilmiş tıbbi ve toplumsal bilimine işaret etmişti. *Idéologie*'den etkilenmiş başka bir doktor olan J. M. G. Itard da (1774–1838) insan doğası üzerine deneyler arasında en meşhurunu gerçekleştirmişti. Bu hikâye, hem kendisi için hem de Itard bu şekilde daha sonra psikologları meşgul edecek ve onların toplumla ilişkilerini biçimlendirecek başlıca entelektüel ve pratik sorunlardan birini çözmeye çalıştığı için önemlidir: kişinin doğumuna ve yetiştirilme tarzına ne kadar borçlu olduğu sorusu.

Soğuk 1799–1800 kışı sırasında, Güney Fransa taşrasında bir bölgede yerel halk yiyecek çalmaya çalışan çıplak bir çocuk görmüştü. Yakalandığında, bir süredir vahşi bir yaşam sürmekte olduğu, doğada kendi başına hayatta kaldığı anlaşılacaktı. Dünya burada herhangi bir toplumsal eğitime maruz kalmamış doğal bir erkek çocukla karşılaştığını düşünmüştü. Bir dili yoktu, temiz değildi ve dört ayak üzerinde koşmayı sevmekteydi. Paris'te sağır ve dilsiz çocukların eğitimiyle uğraşan Itard, bu çocuğun bir dil öğrenebileceğini ve diğer insanlar gibi davranabileceğini göstererek toplumun zihnin gelişimi üzerindeki etkisini göstermeye karar vermişti. Böylece Victor adını verdiği Aveyron'un vahşi oğlanı üzerinde deneyler yapmaya başlamıştı. Oğlan zor bir öğrenci olacaktı. Yıllar süren yoğun bir eğitimden sonra Itard, her ne kadar istemeyerek de olsa banyo yapıyor ve kıyafet giyiyorduysa da, oğlanın dile hâkim olamadığını itiraf etmek zorunda kalacaktı. Itard'ın eleştirileri, Victor meselesini, sonunda onun doğuştan bir aptal olduğu sonucuna vararak kapatmıştı. Mesele üzerine daha derin düşünen diğer gözlemciler ise Victor'un bir çocuğun yetişme sürecinde normal koşullarda dil öğrenmenin yer alacağı zaman dilimini kaçırarak toplumsal sözleşmenin dışında kalıp kalmadığı ve şu anki kapasitesizliğinin öğrenmenin daha ileri bir yaşta gerçekleşemeyeceğini gösterip göstermediği üzerine kafa yormaktaydı. Bu deney ona gösterilmiş entelektüel ilgi ve duygusal etkiyi muhafaza etmektedir: Victor, François Truffaut'nun harika filmi *L'Enfant Sauvage*'ın (1970) [Vahşi Çocuk] konusu olmuştur ve bu tür vahşi çocuklara dair öyküler hâlâ anlatılmaktadır. Kişiyi bir hayvan değil de bir kişi yapan nedir? Eğer dil ve duygular var olmak için belli bir toplumsal eğitimi gerektiriyorsa, doğal olan nedir? Daha sonraki yıllara ait psikolojik çalışmaların büyük kısmı bu tür soruları yanıtlamaya çalışmıştır; yanıtların ilk başta düşünüldüğünden daha karmaşık olduğu görülmüştür.

Itard, Victor'u eğitmeye çalışırken, Maine de Biran ise (1766–1824) *idéologie*'nin felsefi ve duygusal duyarlılığını

dikkat çekici derecede derinleştiren bir dizi yazı kaleme almaya başlamıştı (çoğu kez bunları tamamlamamıştır). Onun romantik düşünceyle bağlantılarını açığa çıkaran en geniş ve uzun vadede en meşhur yazısı, öznelliğin bir kaydı olan günlüğüdür. Maine de Biran, algıyı yeniden gözden geçirmiş ve deneyimden önce gelenin ve onun altında yatanın, *l'effort voulu* (istenen çaba) olarak adlandırdığı etkin kendilik duygusu olduğunu bulmuştu. Zihnin bilgisinin başlangıç noktasının, belirgin öznel bir kendiliğin aracısız, indirgenemez istek deneyimi olması gerektiğini ileri sürmüştü. Bu, 20. yüzyılın Fransızca konuşulan dünyasında, bizim kişi olarak adlandırdığımız hakiki, varoluşsal öznel varlığa dayanan psikoloji kavramının temel taşı olarak belirmiştir: özünde arzu eden ve sorumlu bir varlık. Bu Fransız felsefi psikolojisinde istek, arzu ve bireysel özgürlüğe duyarlı belirgin bir argüman türüne katkıda bulunmuştur.

Maine de Biran, 19. yüzyıl entelektüellerini etkilemiştir ama kamusal bir etkisinin olduğunu söylemek epey zordur. Buna karşılık, Victor Cousin (1792–1867) ve diğer öğretmenler, felsefeye giden yol olarak, *la conscience*'ın rasyonel analizi olarak anlaşılan psikoloji için kurumsal bir kimlik yaratmıştır. Bu, Maine de Biran ve daha erken döneme ait yazarlardan yararlanmış ve her ne kadar bu yüzden éclectisme adını almışsa da Fransa'da özel bir alan olarak psikoloji fikrini yerleştirmiş ve bu fikri gelecek kuşaklara öğretmiştir. Cousin ilk başta Fransız siyasetinde kısmen liberal bir konumdaydı ama koşullar değiştikçe onun psikolojisi tüm diğer düşüncelerin dayanağı olarak ruhun bir muhafazakâr Hıristiyan eleştirisine giderek daha fazla benzemiştir. Buna muhalefet, 1880'lerde "yeni psikoloji" fikrinin yükselmesine yol açmıştır.

Almanca konuşulan dünyada felsefeye 19. yüzyılın ilk yarısı boyunca idealizm damgasını vurmuştur ama bu, bilincin ampirik tetkikiyle uyumsuz değildi. Kant'ın Königsberg'deki ardılı J. F. Herbart (1776–1841) zihnin nasıl çalıştığına dair felsefenin mantıksal ilk ilkelerinden yola çıkan bir açıklamadan

deneyimin teyit ettiği bir açıklamaya doğru kaymıştı. *Psychologie als Wissenschaft*'ta (1825) [Bilim Olarak Psikoloji] algı ve fikirleri birbirleriyle rekabet eden etkin güçler olarak açıklamıştı ve bu bireysel egonun biçimlendirici faaliyeti altında bilinçli farkındalığı oluşturmaktaydı. Ruhun birliğine ilişkin mantıksal ilkeden, yani idealistlerle paylaştığı bir ilkeden başlayan Herbart, zihinsel güçlere dair niceliksel ifadelendirmeyi mümkün kılan bir bilimin, mekaniğe benzer bir bilimin oluşturulmasının olası olduğunu düşünmeye başlamıştı. Bu bilim, karşılığında, onun önerisine göre *Staatswissenschaft*'ın, devlet biliminin temelini ve rasyonel eğitimin esasını oluşturacaktı. Bu, psikolojiyi kendine özgü bir bilgi alanı yapmış ve Fransız éclectisme'i gibi eğitimin örgütlenmesinin merkezine yerleşmiş pratik bir alana yol açmıştır. Herbart'ı izlemiş olan F. E. Beneke (1798–1854) gibi birtakım yazarlar, her ne kadar şimdi az hatırlansalar da üniversitelerin dışında psikoloji olarak adlandırılan bir alanla ilgilenen bir kitle yaratmıştır. Hatta daha önce, Leipzig'de felsefe profesörü olan F. A. Carus (1770–1807) *Geschichte der Psychologie* (1808) [Psikoloji Tarihi] olarak adlandırılmış ilk tarihi yazarak bir psikoloji dalı fikrinin geliştirilmesinde kendi başına önemli bir etkide bulunmuştur.

Bu arada, ilk önce Britanya, ardından Fransa ve Belçika'da, bunları izleyen Birleşik Devletler ve Almanya'yla birlikte, toplumsal dünya, bugün Sanayi Devrimi olarak bildiğimiz büyük dönüşüme başlamıştı. Bunun kökleri nüfus artışı, ticari girişimin büyümesi, yeni tüketici pazarlarının yaratılması ve teknolojik yenilikçilikti. Ekonomi politik adında, başlangıcı ülkenin zenginliğinin sebeplerine, yani güce ilişkin yönetimsel ve askeri ilgi olan bir bilim ortaya çıkmıştı. Ekonomi politiğin, Smith de dahil olmak üzere ilk kuramcıları zenginliğin yaratılması, toplumsal örgütlenme ve insanların karakteri arasındaki bağlarla meşgul olmuştu. Daha ziyade, doğal sempatinin, geliştiği şekliyle toplumun çimentosu olduğuna dair muhafazakâr bakış açısını paylaşan Smith, koşulları ve dolayısıyla insanları yeniden düzenlemek isteyen Bentham'ın

yandaşlarıyla birlikte, bireysel insan doğasının toplumsal ve siyasi yaşam üzerine düşünmenin esasını oluşturduğunu düşünmekteydi. Bu yazarlar "psikoloji"ye atıfta bulunmamıştır ama zevk ve acının sonucu olan fikir, duygu ve eylemler arasında bağlar oluşturan sempati ve motivasyon gibi bireysel kapasitelere dair görüşler ileri sürmekteydiler. Birçoğu epeyce zengin, eğitimli sınıftan gelen bu insanlar (İngiltere'nin Midlands bölgesinden Darwin ve Wedgwood aileleri) toplumsal ilerlemenin bireysel karakterin geliştirilmesine bağlı olduğunu sorgusuz sualsiz kabul etmekteydi. Dolayısıyla, hem romantik duyarlılık hem de ticari toplum, toplumsal ilerleme için "zihin bilimi"ne (19. yüzyıla ait yaygın bir terim), bireysel zihnin bilimine işaret etmekteydi. Endüstriyel modernitenin gelişi, bireysel zihinsel karakteri, ilerlemenin hem itici gücü hem de manevi amacı olarak yerleştirmiş ve buna romantik duyarlılık manevi ve estetik değer eklemişti. Bu, içinde psikolojinin büyüdüğü bir kültür yaratmıştı. İskoç ahlakçı Thomas Carlyle, Bentham ve James Mill'in insan doğası teorilerini Sanayi Devrimi'nin makinelerine benzetmiş, söz konusu teoriyi insan mutluluğunu ezmek için bir mekanizma olarak adlandırmıştı. Alman romantizminden etkilenmiş olan Carlyle, ilgisini bir zihin modeli olarak dehaya çevirmiş, dehayı, dünyayı, sanat veya bilimde, siyaset veya askeri fetihte *biçimlendiren* kapasite olarak düşünmüştür. Bununla beraber, Carlyle ve benzer şekilde faydacılar da bireysel karakterin oluşumuna, psikolojinin konusu olmuş süreçlere ilerlemenin temeli olarak yaklaşmıştır.

Erken 19. yüzyıl yazarları, ne etiket altında olursa olsun (psikoloji, antropoloji, insanlık bilimi, zihin bilimi veya ahlak felsefesi), zihni ve belli davranışlarda bulunmayı çeşitli şekillerde çalışmıştır. Birçok insan, en azından bir parça eğitimli olanlar, kendileri, aileleri ve parçası oldukları topluluklar için yeni fırsatlar peşinde koşmuş ve ilgilerini eğitim, karakter, duygu ve toplumsal ilişkilere odaklanmış edebiyat ve manevi uygulamalara yöneltmiştir.

Entelektüeller arasında, Maine de Biran ve Cousin gibi bazıları, öznelliği veya Hıristiyan inancının meselelerini anlamak için zihnin bilgisini savunmuştur. Bentham gibi diğerleri ise maddi ve ekonomik şartları kontrol etmek için bir insan doğası biliminin gerekliliğini savunmuştur. James Mill'in oğlu John Stuart Mill'in (1806–1873), 1838 ve 1840 tarihli yazılarında faydacı reformcu Bentham ile muhafazakâr şair Coleridge arasında yaptığı meşhur karşılaştırmada kavradığı gibi, [bu bakış açılarında] toplumsal ve siyasi sonuçlarıyla gerçek farklılıklar söz konusuydu. Tüm bu argümanların ortasında, insan olmanın ve gerçek insanı mümkün kılmak için toplumsal dünyayı biçimlendirmenin ne olduğunun tartışıldığı bir alan olarak, İngilizce'de 1830'dan itibaren bugünkü şekliyle adlandırılan psikoloji belirecektir.

OKUMA LİSTESİ

Birçok psikoloji öğrencisi psikoloji tarihi dersi aldıklarından, bu konuyla ilgili birçok ders kitabı mevcuttur; bu kitap onlardan biri değildir. Bunlar arasında, T. H. Leahay, *A History of Psychology: Main Currents in Psychological Though,* (Upper Saddle River, NJ, 2003, 6. baskı) bu alanı alışıldık anlamda tatmin edici bir şekilde kapsamaktadır. Diğer yandan, Der. J. Jansz ve P. van Drunen, *A Social History of Psychology* (Madlen, MA, 2004) ve W. E. Pickren ve A. Rutherford, *A History of Modern Psychology in Context* (Hoboken, NJ, 2010) psikolojinin toplumsal ilişkileri üzerinde odaklanmaktadır; ikinci eser, bunu, ABD üzerine daha kurumsal detaylar ve bir okuma rehberiyle birlikte yapmaktadır. Öğrenciler için, kilit konular üzerinde yoğunlaşan, eleştirel, teşvik edici ve tarihsel açıdan bilgi içeren başka bir kitap G. Richards, *Putting Psychology in Its Place*'tir (Londra ve New York, 2010, 3. baskı). Kendi çalışmama resim dahil etmedim; bunun için bkz. Jansz ve van Drunen ve özellikle de Der. W. G. Bringmann, H. E. Lück, R. Miller ve C. E. Early, *A Pictorial History of Psychology* (Carol Stream, IL, 1997). Ben daha geniş bir bakış açısıyla yaklaştım; psi-

kolojiyi insan doğası üzerine genel teorilerle ilişkilendirmek, 1800 öncesi dönem ve toplum bilimleri hakkında daha fazla bilgilenmek için R. Smith, *The Fontana History of the Human Sciences* (Londra, 1997) ve ayrıca geniş ama tabii son çalışmaların bulunmadığı bir kaynakça içeren *The Norton History of the Human Sciences*'a (New York, 1997) bakınız. Bu tarihi, *Being Human: Historical Knowledge and the Creation of Human Nature*'da (Manchester ve New York, 2007) insanları anlama üzerine sunulan felsefi argüman bağlamına oturtmaktayım.

Erken modern döneme dair yeni bakış açısı, farklı biçimlerde, *Inventing Human Science: Eighteenth-Century Domains*, Der. C. Fox, R. Porter ve R. Wokler'ın içinde (Berkeley, CA, 1995), s. 184–231'de; G. Hatfield, "Remaking the Science of Mind: Psychology as Natural Science"da, P. Mengal, *La Naissance de la psychologie*'de (Paris, 2005) ve F. Vidal, *The Sciences of the Soul: The Early Modern Origins of Psychology*, Çev. S. Brown'da (Chicago, 2011) ayrıntılı şekilde verilmiştir. Romantik duyarlılık ve kendilik üzerine bkz. C. Taylor, *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity* (Cambridge, 1989) ve J. Seigel, *The Idea of the Self: Thought and Experience in Western Europe since the Seventeenth Century* (Cambridge, 2005). "Bilinç" üzerine yorumlarımı, özel "History of the Science of Consciousness" sayısı, *History of the Human Sciences*, XXXII/3 (2010), s. 15–28 ve 29–47'deki Hennig, "Science, Conscience, Consciousness" ve B. Carter, "Ralph Cudworth and the Theological Origins of Consciousness" adlı çalışmalardan uyarladım. Ayrıca bkz. Der. J. P. Wright ve P. Potter, *Psyche and Soma: Physicians and Metaphysicians on the Mind-Body Problem from Antiquity to Enlightenment*'a (Oxford, 2000). C. F. Goodey, *A History of Intelligence and "Intelletual Disability", The Shaping of Psychology in Early Modern Europe* (Farnham, Surrey ve Burlington, VT, 2011) son derece meydan okuyan ve argümanları henüz özümsenmemiş bir eserdir. *Inventing Human Science*, 19. yüzyıl üzerine yararlı bir koleksiyondur; diğer yandan, G. Richards, *Mental Machinery: The Origins and*

Consequences of Psychological Ideas, Part I: 1600–1850 (Londra, 1992) kolaylıkla başka yerlerde bulunamayan epey bilgi içermektedir. M. Billig, *The Hidden Roots of Critical Psychology: Understanding the Impact of Locke, Shaftesbury and Reid* (Londra, 2008) orijinal ve anlaşılabilir şekilde tarihin günümüz için ne söyleyebileceğini göstermektedir.

İngilizce üç adet akademik dergi konuyla özellikle ilgilidir: *Journal of the History of the Behavioral Sciences* (kuruluşu 1965), *History of the Human Sciences* (kuruluşu 1988), *History of Psychology* (kuruluşu 1996).

2
Zihnin Doğadaki Yeri

> Kurbağayı kesip içinde ne olup bittiğine bakacağım ve ardından, sen ve ben arka ayaklarımızın üzerinde yürümek dışında epey benzer olduğumuzdan, bizim içimizde ne olup bittiğini de anlayacağız.
>
> Ivan Turgenyev

ZİHNİN FİZYOLOJİSİ

Köken mitleri, diğer topluluklarda olduğu gibi bilimsel topluluklarda da bir kimlik duygusu yaratır. Baskı altında bir milliyet, kurumsal statüsü olmayan yeni bir meslek veya bir bilim, hepsi benzer şekilde bir doğum ânı ve bir kurucu baba

iddiasında bulunur. Bu durum psikolojide de gerçekleşmiştir. Psikolojinin bir akademik bilim olarak statüsünü savunmuş olan Amerikalı psikolog Edwin G. Boring (1886–1968) *A History of Experimental Psychology* (1929, yeniden gözden geçirilmiş baskı 1950 [Deneysel Psikolojinin Tarihi]) adında, merkezine Wilhelm Wundt'un bir baba figürü olarak yerleştirildiği etkili bir tarih yayımlamıştı. Bu Alman felsefe profesörü, 1879'da Leipzig Üniversitesi'nde ufak bir odayı çeşitli aletlerle donatmış ve psikoloji öğrencilerini araştırma yapma konusunda eğitmek için deneysel bir laboratuvar yaratmıştı. Simgesel eylem, deneysel yöntemi bu amaç için müsait kılınmış özel bir yerde kullanmaktı: Bilim insanları bunu yapar. Fakat öykü muhtemelen arzulanmış olandan daha fazlasını simgelemekteydi çünkü 20. yüzyıl psikolojisinin büyük kısmı, bilgi pahasına yöntemlerle meşgul olmuştu. Bu mit, psikolojiyi, üniversitelerde bilim arayışı şeklinde tasvir etmişti. Modern yaşamın toplumsal idaresinin, yani kamusal veya kişisel gelişime dair kamusal iş kavramlarının, bu mite katkıda bulunduğuna dair bir ipucu yoktu.

1800'de psikoloji olarak adlandırılan bir şeyin peşinden giden insanlar vardıysa da sayıları azdı ve kolektif bir eylem sergilemekteydilerse de birbirlerinden farklı amaçları vardı: Bu amaçlar, psikoloji olduğu kadar antropoloji, ekonomi politik, eğitim, tıp ve benzeriydi. Buna karşılık 1900'de psikolojiyle ilgili kongreler, laboratuvarlar, akademik dergiler, üniversite dersleri ve "psikolog" adını kullanan uzmanlar vardı. Bu ve bunu takip eden bölümler bu değişim üzerinedir.

Geniş entelektüel terimlerle yaklaşıldığında, modern psikoloji bilimleri, zihin veya davranış, bilişim veya konusu olduğu düşünülen herhangi başka bir şeyin doğanın bir parçası olduğu argümanına bağlıdır. Bu yeni bir argüman değildir: 18. yüzyılın insan doğasının yasalarını arayışı, siyasi düşünce veya tıpta olsun, aynı yönde eğilim göstermiştir. Bununla beraber, psikolojinin doğa bilimi olduğuna dair iddiaları birlikte bir çerçeveye oturtan iki düşünce biçimi veya ilkenin yerleşmesi

19. yüzyıldadır: Zihin, her zaman sinirsel süreçlerin refakatçisi olarak var olur ve zihin, ait olduğu bedenle birlikte, evrimin bir sonucudur. Bu ilkelerin ardında, doğanın her yerde aynı olduğu, hem doğada hem de insan dünyasında aynı düzenli nedenlerin geçerli olduğu görüşü vardı. Bu görüş insanların kendilerine özgü (dil, dini inançlar gibi) özelliklerinin olma ihtimalini dışlamaz ama bunun böyle olup olmadığının ve eğer öyleyse nasıl olduğunun belirlenmesini ampirik, bilimsel bir mesele yapar. Bu görüş yeni değildi; ruh üzerine bazı eski inançlar da insanları doğayla bir süreklilik ilişkisi içine sokmuştu ama bu görüşün doğa bilimlerinin otoritesiyle ilişkilendirilmesi yeniydi.

Bu otorite, kamusal entelektüeller ve amacı uygulama olan düşünce hareketleri arasında önemli düzeyde kamu katılımıyla birlikte gelişmiştir. Üniversiteler ve diğer elit eğitim kurumları bu süreçte bir rol oynamıştır ama psikolojik konularda uzmanlık bilgisi iddialarına doğru göze çarpan bir kayış ancak yüzyılın sonunda olmuştur. O zaman bile, kamusal "amatör" ilgi sadece sürmekle kalmamış ama genişlemiştir. Psikolojinin kökleri, frenolojinin kariyerinde göreceğimiz gibi yaşamın her alanındaydı.

Tarihçilerin frenolojiyi ciddiye alması uzun zaman almıştır çünkü kafadaki yumrulardan karakter okuması yapmak günümüzde birçok insana aptalca gelmektedir. Buna rağmen, insanları beynin zihnin organı olduğuna muhtemelen herkesten daha fazla inandırmış olan frenolojinin kurucusu F. J. Gall (1758–1828) olmuştur ve beyne olan ilginin ve beynin bilgisinin insanın kişisel gelişiminde ileriye doğru büyük bir adım olacağına dair inancın yayılmasını sağlayan, onun frenolojiye ilişkin kamusal tutkusu olmuştur. Gall'ın ilk başta sorduğu soru kitlesel eğitim çağında insanların tekrar ve tekrar ilgisini çekmiştir: Bir öğrencinin diğerinden daha akıllı veya farklı bir becerisi olmasının sebebi nedir? Gall, okuldayken, gözleri dışa doğru çıkık öğrencilerin, öğrencilerde bulunması gereken kilit beceri olan hafıza açısından özellikle yetenekli olduklarını

gözlemlediğini hatırlamış ve bu gözlemden bir becerinin gücünü beyin bölgelerinin büyüklükleriyle ilişkilendiren teorisini geliştirmiştir. Bu bilgiyle kariyer seçenekleri veya doğanın sağladıklarını telafi etmek için geliştirilmesi veya sakınılması gereken alışkanlıklar öne sürülebilirdi. Bu çalışmasını "psikoloji" olarak adlandırmamıştı ama kişilerin, dış toplumsal ilişkilerinin esası olarak iç doğalarını, beyinlerini ve zihinsel kapasitelerini tespit etmeye yönelik güçlü bir hareket başlatmıştı.

1810 ve 1819 tarihleri arasında Gall, J. C. Spurzheim'in (1776–1832) yardımıyla, beyni açıklayan büyük bir katkı olarak dört cildi ve yüz adet oyma yöntemiyle yapılmış resmiyle *Anatomie et Physiologie du Systeme Nerveux*'u [Sinir Sisteminin Anatomi ve Fizyolojisi] yayımlamıştır. Gall, insan karakterinin araştırılmasının ampirik temeli olarak kafataslarını veya onların kalıplarını toplamıştı (Paris'teki Musée de l'Homme'da altı yüzün üzerinde numune muhafaza edilmektedir). Günlük yaşamda ressam ve heykeltıraşların aşina olduğu ayrıntılı bir fizyonomi dili oluşturmuş (örneğin "yumurta kafa" ve aşağılayıcı "düz kafa") ve büyük tarihi kişiliklerin büstlerini yorumlamıştı. Yeni olan ve bilime doğru gidişe işaret eden adım, "beynin işlevleri" üzerine "insan doğasının mükemmel bilgisi"nin esası olarak bir doktrin ortaya çıkarılmasıydı. Frenoloji, bireysel karakter üzerine dedikoduya nesnellik statüsü kazandırmış ve beyne dair bilgiyi hakikatin garantörü yapmıştır.

Gall'ın eski çalışma arkadaşı Spurzheim, Britanya ve 1820'lerde frenolojiyi yaşam ve eğitimin rehberi olarak tanıttığı Birleşik Devletler'de birçok yere seyahatler düzenlemişti. Frenolojinin hayranları, bireysel güç ve zayıflıkların bilgisinin, kendilerininki de dahil olmak üzere, karakteri biçimlendirmek için gerekli bilgiyi sağladığını ileri sürmekteydi. George Combe (1788–1858) bu mesajı Britanya'nın üniversite amfilerine ve dışarıya ödünç kitap veren kütüphanelerine taşımıştı. Prens Albert ve Kraliçe Victoria kafa okumayı sarayın kreşine sokmuştu. Bu insan doğasını fiziksel olarak organlar, beyin ve kafatasında cisimleştirmiş ve doğa bilimlerinde araştırmalara

ve ölçüme tabi bir düşünce şeklinin yayılmasına yol açmıştı. Frenoloji, yumuşak biçimiyle, bir insan teknolojisi veya –tercih edilecek olursa– bir uygulamalı psikolojiydi.

Gall doğuştan gelen kapasiteleri belirleyen yirmi yedi temel beceri olduğuna inanmıştı. Eğitimin bir bireyin güçlü ve zayıf yanlarıyla çalışabileceğini ama bunları nadiren değiştirebileceğini varsaymıştı. Spurzheim ve bilimsel bilgiyi popülerleştiren diğer kişiler, daha iyimser ve eşitlikçi bir tavır takınmış ve bir becerinin güçlendirilmesi veya kontrol edilmesi için egzersizi savunmuştu. Onların elinde frenoloji, herkesin kendisine yardım etmesini mümkün kılan bir insan doğası bilimine dönüşmüştü. Frenologlar arasındaki bu görüş ayrılığı, doğuştan gelen özelliklerin önemini vurgulayanlar ile başarı farklılıklarının nedeni olarak eğitimin öneminin altını çizenler arasındaki daha geniş bir fikir ayrılığına işaret etmekteydi. Bu tartışma tekrar tekrar ortaya çıkacaktı.

Frenologlar, bireyler ve farklı insan tipleri (örneğin erkek ile kadın) arasındaki farklılıkları, bu farklılıkların insanların fiziksel dokularına değiştirilemez şekilde yerleştirilmiş olduğu iddiasına dayanarak açıklamaktaydı. Irklar ve erkek ile kadın üzerine önyargılı çeşitli fikirleri teşvik eden insan farklılığı sorusuna bu yaklaşım, gayet 19. yüzyıl ampirik bilimine özgüdür ve kendinden menkul uzmanlar ile halkın paylaştığı inançları birbirinden ayırmak çoğu kez epey zor olmuştur. Gall elbette bu yüzden suçlanmıştır ama popüler frenolojinin buna mukabil bireysel eğitim ve kişisel gelişim değerlerini yaymış olduğu da çarpıcı bir gerçektir. Eğer burada bir çelişki veya en azından bir belirsizlik söz konusu olmuşsa, bu yaygın bir şekilde paylaşılmıştır. Alman tarihçisi Leopold von Ranke'ın gözlemlediği gibi, "özgürlük ve gereklilik" 19. yüzyıl düşüncesinde başından sonuna kadar "birlikte var olmuştur."

Frenolojinin Fransa'daki tarihinde ilginç bir ayrıntı söz konusudur: İçerdiği bariz materyalizmden dolayı başından itibaren frenolojiye karşı olmuştur; Katolik fizyolog Pierre Flourens (1794–1867) saldırıyı başlatmış ve manevi zihnin organı

olarak üst beyin veya korteksin birliğini ileri sürmüştür. Bunu desteklemek için güvercinler üzerinde gerçekleştirdiği beynin farklı kısımlarını ayırma deneylerine atıfta bulunmuştur. Buna karşılık, "*Positivisme*" pankartı altında insanlığın reformcusu olacak Auguste Comte (1798–1857) frenolojide insan karakteriyle ilgili gerçeklerin pozitif bilimini bulmuş ve bunun toplumsal politikanın esasını oluşturduğunu düşünmüştür. Bir alan olarak psikoloji ihtimalini özellikle reddetmiş (bu bağlamda psikoloji Cousin'ın öğretisi anlamına gelmekteydi), zihnin, bir tarafın diğerini gözlemlemesi için ikiye ayrılmaya zorlanmasını tuhaf bir komedi gösterisi olarak görmüştür. Onun yerine, nesnel bilim insanlarının beyni çalışmasını, yani frenolog olmalarını veya toplum içindeki insanları çalışmasını, yani toplumbilimci olmalarını istemiştir: Aradaki farazi öznel zihinsel durumları çalışamazlar.

Bilimsel eğitim almış fizyologlar ve doktorlar, frenolojiyi en azından 1830'lardan itibaren eleştirmiş ama frenoloji 20. yüzyılın ilk yıllarına kadar ticari açıdan canlı bir meslek olarak sürmüştür. Bu arada hipnotizma veya hayvansal manyetizma gibi başka tutku dalgaları da mevcuttu; bunlar kamuyu etki altına alarak zihinsel yaşamın fiziksel cisimlenmesi görüşünü teşvik etmiştir. Anton Mesmer'i (1734–1815) takip eden hipnotizma [*mesmeric*] tutkunları, insanların otomatik bir şekilde, sanki bilinçsizce birçok şey yapabileceklerini göstermek için çoğu kez sahne sanatçısı olan bir uygulayıcı (genellikle erkek) ile onun öznesi (genellikle bir kadın) arasındaki ilişkileri kullanmıştır. Bir kozmik güce veya sıvıya (hayvansal manyetizma gibi) veya bir öneriye (psikolojik bir eylem; bu fenomen için Britanyalı cerrah James Braid, 1843'de "hipnotizma" kelimesini üretmiştir) atfedilsin, bu coşku zihinsel yaşamı sinirlerle yakın ilişkiye sokmuştur. Aynı şekilde bireylerin sağlıklı ve ahlaklı bir karakter edinmek için bedensel fizyoloji bilgisi aracılığıyla onlara yardım etmek ve daha "erkeksi" veya "kadınsı" görünmek için manevi sorumluluk üstlenmeleri üzerine geniş bir literatür de benzer etkide bulunmuştur.

Bu tür faaliyetler psikoloji tarihi için önemli üç imada bulunmaktadır: Zihnin bilgisi, yani psikoloji bundan sonra beynin ve sinirlerin bilgisiyle bütünleştirilmişti; birey ve grup farklılıkları çalışma alanı olarak psikolojinin başlıca ilgi kaynağını oluşturmaktaydı ve psikoloji, başlangıçtan itibaren –insanlar kendilerini bilmek istedikçe– günlük yaşamın parçası olmuştur.

Bu sırada İngilizce konuşulan dünyada zihnin formel şekilde çalışılması, ahlak felsefesi ve daha sonra da zihin bilimi başlığı altında olmaktaydı. Edinburgh Üniversitesi'nde ahlak felsefesi kürsüsü sahibi Thomas Brown (1778–1820), öğrencilere verdiği dersleri *The Philosophy of the Human Mind* (1820) [İnsan Zihninin Felsefesi] adı altında yayınlamıştı; bu eser, gelecek onyıllarda bu alanda en çok kullanılacak metin olacaktı. Brown zihnin içeriğinin oluşumunu sistematik şekilde algılara bağlamıştı ama bunun edilgen bir süreç olmadığını, içeriğin önerilere dayanarak oluşturulmasına yol açan bir etkin kapasiteyi de içerdiğini ilan etmişti. ABD'de beşeri bilim fakültelerinde Brown'ın dersleri veya benzeri dersler, genç erkeklerden oluşan bir dizi kuşağa, ilk elden onların ahlaklarına ve kendilerini bilmelerine hitap eden bir eğitim sağlamıştır. Maine Bowdoin'de, *The Elements of Mental Philosophy*'i (1831) [Zihinsel Felsefenin Unsurları] yazmış Thomas C. Upham gibi fakülte dekanları, ahlak felsefesi olarak psikoloji fikrini yaymıştı. Bu durum, Cousin'ın psikoloji eğitimini gelecekteki öğretmenlerin zihinlerini ve karakterlerini oluşturan bilim dalı olarak ("araştırma alanı" ve "eğitimi" çifte anlamlarıyla) verdiği Fransa'yla benzerdi. Alman devletlerinde Herbart'ın Beneke gibi bazı takipçileri de aynı türden ahlaksal–psikolojik bir mesleğe angaje olmuştu.

Zihin çalışmalarının savunucuları, zihin bilimine atıfta bulunmaya başladıklarında, ilk başta söz konusu alanın sistematik, rasyonel ve sağlam temelli olması gerektiğini belirtmişlerdi. Ardından, yüzyılın ortasındaki yıllarda, gerçek bir zihin biliminin beynin zihnin organı olarak tanınmasını gerektir-

diğini ve bunun bu bilimi mümkün kılan yeni bilgi olduğunu ifade eden çokça yazı ortaya çıkacaktı. Bir Edinburgh tıp profesörü olan Thomas Laycock'ın (1812–1876) 1860'da gözlemlediği gibi: "Tüm arzu ve güdüler, bu önemli aygıtta deneyimlenir ve bu aygıt üzerinde etkide bulunur ve hepsi onun tarafından ifade edilir; dolayısıyla insanın, karakter ve davranış kalıpları açısından ne olduğu bu sinir sisteminin işlevlerinin ifadesidir." Avrupa'da her yerde doktorlar ve fizyologlar benzer görüşler ifade etmekteydi. Britanya'da J. S. Mill'in, aynı şekilde büyük kitaplar yazmış iki entelektüel takipçisi, Alexander Bain (1818–1903) ve Herbert Spencer, daha sonraki dönemlere ait birçok gözlemciye göre psikolojiyi açıkça bir alan olarak tanımlamaktaydı. Bain şöyle demekteydi: "Artık fizyologların sinir sistemiyle ilişkili çarpıcı keşiflerinin birçoğunun Zihin Bilimi'nde tanınmış bir yer almasının zamanı gelmiştir." Buna uygun olarak Bain, Hartley ve James Mill'in daha erken döneme ait psikolojisini yeniden gözden geçirmiştir; bu psikoloji, zihnin içeriğini hem zihni sinir sistemi fizyolojisiyle ilişkilendirmek hem de faaliyetin, hareketin öğrenmedeki yerini vurgulamak için algısal kökenle ilgili fikirler açısından analiz etmiştir. Romancı George Eliot'un uzun dönem hayat arkadaşı ve entelektüel yoldaşı olan George Henry Lewes (1817–1878) *The Physiology of Common Life*'ı (1859–1860) [Sıradan Hayatın Fizyolojisi] yazmıştır; Dostoyevski'nin *Prestuplenie i nakazanie*'sinin (1866) [Suç ve Ceza] başındaki uzun, sarhoş monologunda onun vücut edinmiş zihin için iddia ettiklerine dair bir tür heyecan duyulabilir. Lewes'ın çoktan Rusça'ya çevrilmiş kitabı, son derece yoksul bir ailenin yegâne eğitim aracı gibiydi. Dostoyevski için bu şüphesiz rezil maddi ihtiyacın yol açtığı ahlaksal yoksulluğun bir işaretiydi; bununla beraber, diğerleri için, zihni maddi terimlerle yorumlamak bir ümit kaynağıydı; insan doğasını işlenebilir kılmıştı.

Dostoyevski muhalefette olmanın son derece bilincindeydi. O sırada çok sayıda tıp insanı, kendini bilme, ahlaksal kontrol ve toplumsal yönetimin temeli olarak zihin ile bedeni ilişki-

lendirdiği için de bir bilim olarak görülen zihin bilimini teşvik etmekteydi. Zihinsel engelliler için yapılmış yeni akıl hastanelerinden sorumlu Viktorya dönemi doktorları bir meslek grubu olarak örgütlenip bir dergi çıkartmaya başladıklarında, bu yayını *The Journal of Mental Science* [Zihin Bilimi Dergisi] olarak adlandırmışlardı. (Yayın hayatına 1853'de *The Asylum Journal* [Akıl Hastanesi Dergisi] olarak başlamış, yukarıdaki yeni adını 1858'de almış ve 1963'de de *The British Journal of Psychiatry* [Britanya Psikiyatri Dergisi] olmuştu.) 1869'da ana organ, akıl hastalıklarıyla ilgili tıbbi uzmanlık alanı ile psikoloji arasındaki yakın ve tarihsel açıdan etkili ilişkilerin bir işareti olarak *Medico Psychological Association*'a [Tıbbi Psikolojik Dernek] dönüşmüştü. Ancak 20. yüzyılda "psikiyatri" yaygın bir terim olmuş ve psikiyatri ile psikoloji, eğitim ve yöntemlerinden dolayı farklı mesleklere dönüşmüştür. Daha sonra bile, psikiyatri ile tıbbi veya klinik psikoloji arasındaki işbölümü ve statüler sorun olmaya devam etmiştir. Birçok doktor, uzun bir süre kendi özel psikolojik uzmanlıklarına inanmakta ısrar etmiştir; Birinci Dünya Savaşı sırasında yaralanmış askerlerle çalışmış nörolog Henry Head, psikolojiyi kesinlikle kendi klinik ve tedavi alanının bir parçası olarak düşünmüştür.

Hatta birtakım Viktorya dönemi doktorları, psikolojinin izlemesi gereken yöne işaret etmek için "zihin fizyolojisi" terimini kullanmıştır. Bu anlamda en etkili yazar, kariyerini çok zenginlere delilik konusunda danışmanlık hizmeti vererek yapmış olan Henry Maudsley'dir (1835–1918): Mutlak sağduyu uygulamıştır. Toplumda, çevresinde gördüğü insan başarısızlıklarına ilişkin takındığı içe işleyen kötümserlik tavrıyla tanınmıştır. Doktorlar zihnin beyine bağımlılığını ve giderek hastalığın kalıtsallığını ne kadar vurgulamış olurlarsa olsunlar, genellikle eleştirenlerin bir suçlama olarak ortaya attıkları, materyalist oldukları iddiasını reddetmişlerdir. Elbette her bir kişinin irade ve sorumluluğunu azaltmak değil, artırmak istemekteydiler. Hepsi şevkli ahlakçılardı; insanlara, fizyolojik psikoloji hakkında bildiklerini iddia ettiklerine dayanarak ne

yapmaları gerektiğini (içki içmemeleri, mastürbasyon yapmamaları, kadınların, kıymetli ve sınırlı enerjilerini, öğrenmekle ziyan etmemelerini) söylemekteydiler. Viktorya döneminin sonuna doğru, mesajların son derece basmakalıp oluşu, psikolojinin bedenin yaşamıyla ilişkilendirilmesinin sorgusuz sualsiz kabul edildiğini göstermektedir.

Bunu daha derinlemesine anlamak, fizyolojide tam olarak neyin başarıldığına daha fazla dikkat göstermeyi gerektirmektedir. Deneysel fizyoloji, Alman üniversitelerinde 1830'lar ve 1840'larda uzmanlık girişimlerine dönüşmüş doğa bilimi dallarından biri olmuştur. O sırada ve daha sonra 19. yüzyılın sonuna doğru, fizyoloji, bilgiyi sonunda nesnel ve insan doğasına uygun kılacak yol olarak eski önyargılardan bıkmış genç insanların hayal güçlerini ele geçirmişti. Buna karşın, kimisi tarih, filoloji ve felsefe gibi dallarda akademisyen olan din insanları ve muhafazakârlar, fizyolojinin kültürü geliştirme iddialarına şüpheyle yaklaşmakta ve bazen açık bir materyalizm olduğunu iddia ederek fizyolojiye saldırmaktaydılar. Bu argümanların, Alman topraklarında başarısız 1848 devrimlerinden sonra veya Rusya'da 1860'larda, bir süre sonra yıkılacak yeni siyasi başlangıç ümitleriyle birlikte, insan olmanın esasının kendisini sorgulayan kamusal bir yüzü vardı.

Fizyoloji, 1830'ların Johannes Müller'inin (1801–1858) liderliği altında Berlin'de insanların maddi sistemler olarak uzman deneysel tetkikini teşvik etmiştir. Bu esasen bir Alman bilimi olmakla beraber sadece onlara özgü değildi çünkü uzmanlar için fizyolojide kariyer inşası, her yerden önce Almanya'da gelişmişti. Paris'te François Magendie (1783–1855), 1830'larda tıp müfredatında fizyoloji için özel bir alan açmaya başlamıştı. Onu, yüzyılın ortasında kan şekerinin düzenlenmesi ve sinir sistemi kontrolü üzerine parlak çalışmalar yapmış ve fizyolojinin bilimsel tıbbın esası olduğu iddiasını güçlü bir şekilde savunmuş Claude Bernard (1813–1878) izlemişti. Tıp, Britanya ve Birleşik Devletler'de, Fransa'da olduğu gibi, içinde fizyolojiye ve dolayısıyla bedensel zihnin incelen-

mesine erkenden yer vermişti ama bu ülkelerde geniş çapta fizyolojik araştırmalar 1870'lere kadar başlamayacaktı.

Bir topluluk olarak doktorlar, insan doğasına dair maddi açıklamalara belirgin şekilde sempatik yaklaşır ve kamuoyu, akademik tıp faaliyetlerini, bunun materyalist sonuçlarına dair birtakım korkuları olmasına rağmen desteklemiştir. Kent kamu sağlığında yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirilmiş büyük yenilikler tıp ile hükümetler arasındaki bağları güçlendirmiş ve kamunun insan meselelerinde doğa bilimi yaklaşımının yöntemlerini kabul etmesini teşvik etmiştir. Birçok doktor, bilimsel tıbba insanın gerçek bilimi olarak inanmış ve anatomi, histoloji (dokuların bilimi), fizyolojik kimya ve (yüzyılın sonunda) bakteriyoloji ve biyokimya dallarının tıbba bilimsel bir temel sağladığı görüşü güçlendikçe, fizyoloji insana dair materyalist bir bilim olarak kabul görmüştür.

Magendie'nin 1820'lerin başında omuriliğe gelen algı sinirleri ile ondan çıkan motor sinirlerinin ayrılmasına dair deneysel çalışmaları, algı ile hareketi birbirine bağlayan organ olarak sinir sisteminin yapısını teyit etmiştir. Ardından, 1830'larda, İngiliz doktor Marshall Hall (1790–1857) ile Alman fizyolog Müller arasındaki tartışma, refleksin sinirsel işlevin temel birimi olarak izah edilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu, bilim insanlarının bir organizmanın amaçlı hareket gerçekleştirmesini, örneğin bir kurbağanın kendini kaşımasını, maddi sebeplerin, yani sinirlerin yapısal ilişkilerinin sonucu olarak açıklamalarını mümkün kılmıştır. Bu, amaç içeren zihinsel bir özelliğin fiziksel terimlerle izah edilmesini mümkün kılan bir model sağlamıştır. Refleks kavramı, zihinsel süreçlerin maddi bağlarını belirleyen ve böylece muğlak psikolojik açıklamalara kesin fizyolojik sorular olarak yeniden hayat veren bir araştırma programına yön vermiştir. Bu araştırma, refleks eylemini etkileyen koşulların ayrıntılı deneysel analizini (çoğu kez zavallı kurbağanın deneysel özneliğiyle birlikte) içermiştir. Örneğin bilim insanları, omuriliği farklı yerlerden kestikten veya onun ilaçlara (kürar gibi) verdiği tepkinin yoğunluğunu değiştir-

dikten sonraki refleksler üzerine bildirimlerde bulunmuştur. Eğitim gerektiren ve uzmanlar yaratan bu tür çalışmaya ek olarak, hem fizyologlar hem de daha genel konulara yoğunlaşan yazarlar, otomatik olarak yer aldığı görülen insan yaşamının özelliklerini anlamak için refleks eylemi teorisini kullanmıştır. Yazarlar, edinilmiş alışkanlık ve becerileri, uyurgezerliği, hipnotik performansı, ruhsal deneyim ve ruh çağırma deneyimlerini, delilik özelliklerini ve bunun yanında daha birçok şeyi açıklamak için refleks eylemi fikrini kullanmıştır ve insan yaşamına dair, bedenin temelini teşkil eden, nedensel fizyolojisi açısından izahatlara aşina bir kamu yaratmışlardır. Fizyolojik psikoloji, zihnin bilgisine ulaştıran yol olarak ahlak felsefesinin yerini almıştır.

1840'lar, fizyoloji tarihinde bir dönüm noktası olmuştur çünkü bu tarihlerde Müller liderliğinde bir grup parlak öğrenci, kendilerini yaşamı sadece fiziksel–kimyasal terimlerle açıklamaya adamıştır. Emil Du Bois–Reymond, Hermann Helmholtz (1821–1894), Carl Ludwig ve Ernst Brücke, her biri, belli başlı üniversitelerde kürsüler edinmiş ve gelecek yarım yüzyıl boyunca fizyoloji alanına şekil vermiştir. Aynı zamanda, enerjinin korunumu ilkesi (Helmholtz'un son derece önemli katkıda bulunduğu termodinamiğin birinci yasası), fiziksel karakterde nedensel süreçlerin doğada var olabileceği görüşüne büyük bir otorite kazandırmıştır. Doğanın enerjilerine katkıda bulunan bir "dış" zihinsel eylemin, ruhun mucizevi bir müdahalesinin söz konusu olması mümkün değildi. Birçok popüler bilim yazarı için bu, fizyolojinin insanları bir psikoloji bilimine ulaştıracak tek yol olduğu iddiasını doğrulamaktaydı. Doğa biliminin otoritesini sorgulamaya tabi tutanların işi giderek daha da zorlaşmaktaydı.

Fizyoloji, etrafında bir kamu kitlesi toplamıştı çünkü Avrupa'nın eski siyasi düzenine karşı birçok insanın yaşamın gerçek maddi koşulları olarak gördüğü şeyle uğraşmaktaydı. 18. yüzyılda olduğu gibi, Ludwig Feuerbach ve Karl Marx gibi filozoflardan ibaret radikaller, fiziksel beden ve fiziksel emek

gerçekliklerinde, idealist Hıristiyan muhafazakâr inançlara saldırmalarını sağlayacak olgular bulmuşlardı. Siyasi değişim umutları sonunda, 1848'de, radikaller için felaket getiren sonuçlarla birlikte doruğa ulaşmıştı. Radikal düşünceye popüler fizyoloji çalışmalarıyla katkıda bulunmuş fizyologlardan biri, Heidelberg üniversitesinde ders veren, Hollandalı Jakob Moleschott'tu (1822–1893). Moleschott, Avrupa halklarının tabi konumunu (burada İrlandalılar hakkında yazmaktaydı), anılmaya değer bir şekilde, beslenme biçimlerine bağlamıştı: "Miskin patates kanı; bunun kaslara gerekli emek gücünü ve beyne canlandırıcı ümit enerjisini verebileceği mi zannediliyor? Zavallı İrlanda, yoksulluğu yoksulluk üretiyor [...] Kazanamazsınız! Çünkü beslenme biçiminiz coşku değil, güçten yoksun umutsuzluk uyandırmakta ve ancak coşku, damarlarında zengin enerji kanı dolaşan devi [İngiltere] durdurabilir." Muhafazakâr rejimler, 1848'in bir daha olmamasını sağlamaya çalışırken devrimci talepler kadar liberal talepleri de baskı altına aldığında, hayal kırıklığına uğramış insanlar yeni bir enerjiyle yüzlerini, uzun vadede siyasi sağ ile dinin ittifakını devirecek bir otorite olarak doğa bilimlerine çevirmişti. Moleschott'un "Yaşam bir madde değişimidir" beyanı, istifasına yol açacak muhafazakâr bir tepkiye yol açmıştı. Sonunda kendisine Zürih'te yer bulacaktı.

Muhafazakâr güç, çarlık Rusya'sında baskıcı bir gerçeklikti. Fakat 1855, bir çözülmeye tanıklık edecekti; bu yıl, doğa bilimlerinin insanlar için bilginin temeli olarak gelişmesi yönünde bir dönüm noktası olmuştu. I. Nikola'nın ölümü ve Kırım Savaşı mağlubiyetinin simgeleştirdiği geri kalmışlık korkusu, yükseköğrenim üzerinde topyekün bir denetim uygulama ve insan doğasını Rus Ortodoks Kilisesi'nin inancıyla sınırlandırma girişimini sona erdirmişti. II. Aleksandr döneminde, siyasi liberalleşme ümidi kaybolduktan sonra bile, öğrenciler eğitim için Batı Avrupa'ya, genelde Almanca konuşulan üniversitelere gitmiştir. Birçok kişi doğa bilimlerinin ve tarihi bilimlerin bilgisinin bir şekilde reforma yol açacağına idealistçe inanmak-

taydı. "Entelijensiya" sözcüğü Rusya'da bu sınıfı tanımlamak için kullanılmaya başlamıştı: medeni yaşamın esası olarak nesnel rasyonel bilgiye, yani bilime inanan, güçten yoksun ama eğitimli insanların oluşturduğu bir sınıf. Temsili hükümetten tam bir yoksunluk, bu sınıfı, ya muhaliflere (bazen nihilistlere) ya da siyasi faaliyetlerini mesleklerine ve devletin toplumsal yönetiminin modernleştirilmesine yoğunlaştırmış bilim insanları ve doktorlara dönüştürmüştü. Çarlık yönetimi altında, daha sonra Sovyet sisteminde olduğu gibi, siyasi gücü aşan bir otorite kaynağı olarak bilime yönelmiş entelektüel bağlılık, baskı koşulları altında dürüstlüğü sürdürmenin aracı olarak yoğun bir kişisel önem edinmişti.

Gazeteci N. G. Çernişevski (1828–1889) *Antropologicheskii printsip v filosofii* (1860) [Felsefede Antropolojik İlke] adında, insan olmanın nesnel, maddi koşullarını açıkladığı uzun bir makale yazmıştı. Formülasyonu her ne kadar muğlaksa da okurları için anlam doluydu çünkü insan doğasını manevi ve ölümsüz bir öze dayandıran muhafazakâr bakış açısına tamamen karşıydı. Çernişevski, bu noktada tıpkı Comte ve Feuerbach gibi insanlığı varlık nedeni olarak ortaya koymuştu ve *Chto delat?* (1863) [Nasıl Yapmalı?] adlı, St. Petersburg'daki Peter ve Paul kalelerinin bir hücresinde yazılmış didaktik romanında, görüşlerini romansal şekilde ifade etmişti. Ana karakterleri arasında iki tıp öğrencisi vardı ve onları, fizyoloji okuyan ve duygusal sevgiyi, yaşam güçlerine dürüstçe açıklık gerektiren maddi bir gereksinim olarak kabul eden öğrenciler olarak tanımlamıştı. Onları yeni tip kişiye, "yeni insana" biçim veren kişiler olarak tasvir etmişti. Doğru insan gereksinimlerini, çarlık toplumunun ürettiği yanlış gereksinimlerle karşılaştırmış ve bilimi doğru gereksinimlerin bilgisi olarak tanımlamıştı. Bu roman, özgürleşmenin aracı olarak bir insan bilimi görüşüyle bir kuşağa ilham vermiştir, özellikle de genç Lenin'e. Ama muhafazakâr korkuların artmasıyla birlikte hükümet, 1864'de Çernişevski'yi Sibirya'ya sürecekti.

1850'lerin sonlarında Berlin, Leipzig, Heidelberg, Viyana, Zürih ve Paris'e giden Rus öğrenciler arasında Ivan Mikhailovich Sechenov (1829–1905) vardı. 1860'ta St. Petersburg'a dönen Sechenov, deneysel fizyoloji öğretmiş ve bilimsel tıbbın oluşmasına katkıda bulunmuştu. Kurbağa refleksleri hakkında, çok fazla Alman ekolü doğrultusunda olan deneyler yapmış ve "hareketlerin düzenlenmesinde engelleme" hakkındaki uluslararası tartışmaya katkıda bulunmuştu. Fakat aynı zamanda daha büyük bir tutkusu da vardı: bu fizyolojik çalışmayı bilimsel psikolojinin, yani insan aklına nesnel yaklaşımın (çünkü bu, zihnin maddi koşullarına, yani beyne dayanacaktı) esası yapmak. Bu yüzden, hem bilimsel dergiler hem de genelde toplum için olan kışkırtıcı yazılar yazmıştı. "Refleksiy golovnogo mozga" (Beynin Refleksleri; ilk versiyonu 1863'te ortaya çıkmış ancak 1884'e kadar Fransızca'ya ve 1935'e kadar da İngilizce'ye çevrilmemiştir) yazısı psikolojik süreçlerin fizyolojik karşılıklarını bulmaya çalışmıştı. Onun ortodoks (ve Ortodoks) düşüncenin karşısına çıkardığı en büyük zorluk, iradenin karşılığı olarak fizyolojik engelleme kavramını geliştirmesi olmuştu. Sechenov, kuramının, kritiklerinin ve sansürcülerinin korkularının aksine, insanı bireysel sorumluluktan uzaklaştırmadığını iddia etmiş, tam tersine manevi ilerlemeyi sadece bilimsel bilginin mümkün kılacağını düşünmüştü. İvan Turgenyev, bu tartışmanın özünü *Otsy i deti* (1862) [Babalar ve Oğullar] adlı romanında ölümsüzleştirmiştir –her ne kadar kaynağı Sechenov olmamışsa da–. Bu öykünün ana karakteri olan Bazarov bir tıp öğrencisi ve radikal bir materyalist, Turgenyev'in sözcüğe yüklediği anlamıyla bir "nihilist"tir; çünkü maddi olgularla ispatlanamayacak hiçbir şeyi kabul etmemektedir. Psikoloji üzerine, bu bölümün epigramını oluşturan açık bir tezi vardır. Bununla birlikte, Turgenyev'in öyküsünde Bazarov, içinde neyin saklı olduğunu bilmemektedir: aşk, fedakârlık ve umutsuzluk.

Sovyet fizyologları ve tarihçileri, Sechenov'un nesnel bir psikoloji bilimi başardığını ve kurduğunu iddia etmiştir. Fa-

kat Sechenov'un kendisi muhtemelen beynin bilgisi ile zihinsel yaşamın tecrübeye dayanan zenginliği arasındaki aralığın ne kadar büyük olduğunu kavramıştı. Elbette, 19. yüzyılda, ne onunki ne de zihnin fizyolojik bilimini oluşturmaya çalışan onunkine benzer projeler, spekülasyondan fizyolojik ayrıntıya geçiş yapabilmiştir. Bu, zihin bilimindeki genel durumdu. Psikolojinin zihnin organı olarak beynin bilgisiyle ilerleyeceği ümidi üzerine yorumda bulunan Bain, 1893 kadar geç bir tarihte şöyle bir sonuca ulaşmıştı: "İçe bakış hâlâ başvurduğumuz ana yoldur; psikolojik araştırmanın alfa ve omegasıdır: Tek başına en üstün olandır, geri kalan her şey ikincildir." Aşağıda göreceğimiz gibi yüzyılın sonunda birçok psikolog buna katılmaktaydı.

Sinir sisteminin deneysel fizyolojisi, her şeye rağmen, 20. yüzyılda nöroloji olarak bilinecek tıp uzmanlığını oluşturacak beyin hasarı ve hastalığı üzerine klinik çalışmalarla birlikte bir ana araştırma alanı olmuştu. Antiseptik ameliyat teknikleri ve anestezinin gelişimi, beyne ilişkin yeni deneysel çalışmaların yapılmasını mümkün kılmıştı. En somut sonuçlar arasında, 1870'de Alman araştırmacı E. Hitzig (1838–1907, G. T. Fritsch'le birlikte çalışmıştır) ve ardından 1873'te İngiliz fizyolog David Ferrier'in (1843–1928) ilan ettikleri, üst beyin korteksini elektrikle uyarmanın, işlevlerin yerel olduğunu göstermiş olması vardı. Böylece beyinde bulunan, konuşma merkezi gibi farklı işlevlerin, yani zihinsel süreçlerin yer aldığı yerlerin haritasını çıkarmanın mümkün olduğu görülmüştü. 1860'da, daha erken çalışmalara dayanan birtakım Fransız doktorlar, hastalarının semptomlarını inceleyerek ve ardından ölümlerinden sonra beyinlerine bakarak konuşma merkezlerini tespit ettiklerini iddia etmişti. Yüzeysel gözleme, sanki Gall'ın zihinsel faaliyetin yerelliği kuramı baştan beri doğruymuş gibi gelmişti ama aslında Gall, zihinsel becerilerin yerlerini belirlemişken, yeni kuramlar algısal–motor işlevlerinin yerlerini belirlemişti.

Şimdi en iyi hatırlanan, olağanüstü Phineas Gage vakasıydı. 1848'de, Vermont'ta bir demiryolu inşaatı sırasında yaşanan

bir patlama, bir sıkıştırma demirinin bu kişinin yanağından, bir gözünün altından girip kafasının üstünden çıkmasına sebep olmuştu ama Phineas Gage kişi buna rağmen hayatta kalmıştı. Yerellik taraftarları, o zaman bu kişinin ön beynin hasarlı kısmındaki işlevi nasıl kaybettiğine işaret eden semptomlar gösterdiğini anlatmıştı ve hâlâ anlatmaktadır. Fakat diğerleri şu anda, kısmen bir fotoğrafa ve nasıl görünmesi gerektiğinin yeniden oluşturulmasına dayanarak bu kişinin tüm kimliğini kapsayan bir psikolojik hasar yaşamış olduğunu iddia etmektedir; elbette bir süre kendisini kamuda bir ucube olarak teşhir etmişti. Yerel işlev kaybı göstermiş miydi, göstermemiş miydi? Burada büyük bir argümanı dramatik hale soktuk: Sanki bir makineyle uğraşıyormuşçasına beyin üzerinde yapılan deneylere dayanan iddialar ile travmadan sonraki psikolojik performansın toplumsal doğasına dair günlük bilgimize dayanan iddialar arasındaki kanıt durumu nedir?

Ferrier ilk çalışmalarını, Wakefield'daki Yorkshire Akıl Hastanesi'nin batı kısmında bulunan küçük bir odada yapmıştı; bu, Britanya'daki psikolojik araştırma koşulları hakkında bir şeyler söylemektedir. Çalışmalarını, *The Functions of the Brain* (1876) [Beynin İşlevleri] adında ve içinde asıl beyin veya serebrumun zihinsel işlevi üzerine açıklamaların bulunduğu önemli bir bölümün bulunduğu bir kitaba dönüştürmüştü. Fizyolojinin bir zihin bilimi veya psikoloji için neler yapabileceğine dair ümitleri şu ifadesinde özetlenmişti: "Düşünce [...] büyük ölçüde içsel konuşma tarafından yürütülür." (Sechenov'un da buna benzer bir fikri vardı.) Bu bilim insanlarının, geleneksel olarak insanın manevi özünün esası kabul edilen aklı, ses–altı konuşmanın sinir yollarında gerçekleşen bir faaliyeti olarak anlayabileceğini ileri süren önemli iddiayı ortaya çıkarmıştı. Bu görüşe göre konuşma, insanların toplumsal–dilsel kuralların uygulamasından ziyade kasların koordinasyonuyla sonuçlanan algısal motor eylemlerinin bütünleştirilmesidir. Bunun bilim insanlarının rasyonel düşünceyi deneysel olarak çalışmasını mümkün kıldığı anlaşılmaktadır. Fakat bilimin

ne başarabileceği rüyası, bunun gerçekleştirilmesinden farklı bir şeydi. Yüzyılın sonunda, "beyin mitolojisine" karşı tepkiye benzer bir şey söz konusuydu ve psikoloji bir bilime dönüşmek için başka yollar geliştirecekti. Beyin çalışmalarında bile, Fransız bilim tarihçisi Georges Canguilhem'in *les localisateurs* ve *les totalisateurs* [yerelciler ve totalciler] olarak adlandırdıkları arasında uzun bir tartışma söz konusu olacaktı: bölümle başlayanlar ve bütünle başlayanlar.

EVRİM ANLATISI

Böylece sinir sistemine yönelik kamusal, tıbbi ve akademik ilgi 19. yüzyılda gelişmeye, zihni, önlenemez bir şekilde yaşamın maddi koşullarıyla ilişkiye sokmaya başlamıştı. Bu siyasette muhafazakârları ve insan amaçlarını aşkın inanç, sebep veya insan ruhu niteliklerine dayandıranları rahatsız etmişti. Psikoloji kendi başına ayırt edilebilir bir araştırma alanı olmaya doğru geliştikçe, "nihai" sorulara bir katkı olarak yerini korumayı da sürdürmüştü. Bilim–din karşıtlığı üzerine ucuz açıklamalar, o zaman veya bugün de tartışılan konunun zenginlik ve çeşitliliğinin hakkını çok az vermiştir ama bir psikoloji bilimine doğru ilerleme kararının, son tahlilde, söz konusu alanın konusunun aslında ne olması gerektiğiyle ilgili, içerik olarak muhtemelen dinsel olan felsefi sorulardan ayrılamayacağı herkes için açıktı. Birçok psikolog, ampirik deneyimin bize alanın konusunu verdiğini, sunduğunu düşünmüştür. Ama bu sürdürülemezdir: Her tekil deneyim ve aynı zamanda her genel deneyim, önceden var olan kavramlar ışığında "bir deneyim"e karşılık gelir; var olana ve bir dile dair bir sınıflandırmadır bu. Her tekil ve genel deneyimin bir tarihi vardır.

Bu meselelere dair kamu tartışmalarının ağırlık noktası, 19. yüzyıl boyunca evrimsel düşünceydi. Evrime dair fikirler, zihin araştırmalarını, psikolojiye fizyolojik yaklaşımla birlikte doğa araştırmalarının içine yerleştirmişti. Charles Darwin'in (1809–1882) doğumunun iki yüzüncü yıldönümünün ve *On the Origin of Species by Means of Natural Selection; or, the Pre-*

servation of Favoured Races in the Struggle for Life'ın (1859) [Türlerin Kökeni: Doğal Seçilim Yoluyla Türlerin Kökeni ya da Yaşam Mücadelesinde Avantajlı Irkların Korunması Üzerine] yüz ellinci yıldönümünün ardından yazarken evrim hakkında aşırıya kaçma tehlikesi vardır. Bununla beraber, "insanın doğadaki yerinin" evrimsel görüntüsü (T. H. Huxley'in ifadesi) toplumun imgelemini özel bir noktaya kadar ele geçirmiştir ve bilim ile din üzerine tartışmada Darwin'e gönderme yapmak tercih edilen konuşma şekli olarak kalmıştır ve kalmaya devam edecek gibidir. Bundan başka, hiç kimse evrimsel düşüncenin psikoloji için ana önemini sorgulamayacaktır. Özet olarak şunu söyleyebilirim: bir psikoloji bilimine insanların doğanın parçası olduğu kanıtıyla (kanıtlama sorumluluğunun bunu inkâr edenlere aktarılmasını sağlayacak derecede iyi bir kanıtla) otorite kazandırmak; psikolojinin özel konusu olarak zihinsel içeriğe değil, işleve ve ardından davranışa işaret etmek; doğal seçilimin dayandığı mekanizma olarak bireysel ve grup farklılıklarına ilgiyi, üzerinde durarak güçlendirmek; insan doğasının "yabani/saldırgan" kökenleri görüşünü güçlendirmek; güdülerdeki irrasyoneli ve içgüdüseli tespit etmek ve insan tiplerinin ve insanlık tarihinin ilkelden medeniye doğru sınıflandırılmasının pekiştirilmesi. Bu bölüm bu temel unsurlara tarihsel içerik kazandıracaktır. Bunun ötesinde, aklımda, kaçınılmaz olarak, felsefi sorulara tam anlamıyla doğacı bir yaklaşımın temeli olarak evrim kuramının modern statüsü bulunmaktadır ve buna sonuç bölümünde kısaca döneceğim.

HMS Beagle gemisiyle dünyanın çevresini dolaşmaktan yeni dönmüş ve Thomas Malthus'un ekonomi politiğine aşina Darwin'in, 1830'ların sonunda, daha önce var olan türlerden doğal seçilim yoluyla gelen türlerin kökeni teorisine nasıl ulaştığının öyküsünü tekrar anlatmaya gerek yoktur. Darwin eserini halka sunmayı ertelemiş ve bu süre zarfında, psikolojide fizyolojik yaklaşımların detaylandırılması da dahil olmak üzere, birtakım entelektüel değişiklikler meydana gelmiştir; bu konumuzla ilgili bir noktadır. Darwin bilim insanlarına ve ge-

nel anlamda topluma ulaştığında verimli bir ortam bulmuştu. Mesele, sadece o sırada evrimle ilgili fikirlerden bahsediliyor olması değildi; nitekim bahsediliyordu ama aynı zamanda ilkel yaşam şeklinden medeni yaşam şekline doğru tarihsel ve psikolojik gelişim hakkında önemli bir literatür ortaya çıkmıştı.

İnsanlığın evrensel tarihine dair aydınlanmacı tutku, insanlık tarihinin özel karakterine gösterilen romantik ilgi, dilbilimsel ve tarihsel akademik çalışmalar... hepsi, insanlığın kökenleriyle meşguldü. İncil'deki şekliyle Yahudi–Hıristiyan köken miti, yaratılış, insanın cennetten kovulması gücünü yitirmiş, giderek sadece baskın kamusal hayatın dışında kalmış mümin topluluklarda varlığını sürdürmeye başlamıştı. Güvenilir bilgi için insanlar, bilim insanlarının iddiasına göre kökenlere dair mit değil bilim yaratan tarihsel araştırma alanlarına yönelmekteydi ve evrim kuramı bu geleneğin içindeydi. 19. yüzyılın başında zaman algısı da dönüşüme uğramıştı. Tahsilli şahıslar, Dünya'yı milyonlarca ("derin zaman") ve insanlığı da yüz binlerce, hatta muhtemelen milyonlarca yıllık bir ölçekte düşünmeyi öğrenmişti. Adem ve Havva, mitsel figürlere dönüşmüştü. Kanıt analizi için geliştirilmiş tarihsel teknikler, İncil'e de uygulanmaya başlamıştı ve bu muhtemelen Hıristiyan inancına ilişkin entelektüel krizlerin en ciddisine yol açmıştı.

1850'lerin sonlarında, Darwin'in çalışmasını yayımladığı aynı tarihlerde, arkeolojik kanıtlardan büyülenmiş İngiliz yazarlar "tarihöncesi"nden bahsetmeye başlamıştı. Bu terim, insanlığın kökeni hakkında ortaya çıkmış yeni anlayışı kavramak için yararlı bir araçtı. Fransa ve İngiltere'deki mağaralarda, soyu tükenmiş hayvanların yanında insan kalıntıları da bulunmuştu ve koleksiyoncular, nehir yataklarından çok eski aletler kazıp çıkarmaları için işçiler tutmaktaydı. Avrupa'da ilk insana dair kanıt bulunmuştu ve bu kanıt, Avrupalıların, vahşi, ilkel "öteki"yi, sadece çok uzaklarda yaşayan egzotik kabileler olarak değil, aynı zamanda Avrupa insanının atası olarak da kabul etmelerini gerektiğini dayatmıştı. Avrupa insanının, şimdi medeni olsa da köken olarak ilkel bir doğa ve ilkel bir zihinle

ilişkili olduğu fikri yaygın bir görüşe dönüşmüştü. Gerçekten de "ilkel" sözcüğü genel kullanıma girmişti. Hayal gücü, Avrupalı gezginlerin anlattığı yaşayan vahşiye dair algıyı, arkeologların izah ettiği erken Avrupa insanı algısıyla kaynaştırmıştı. Sonuç, tarihsel olarak gerçek bir ilkel insan tasviriydi; hâlâ insan zihninde, ruhunda var olan bir vahşi ata. Amerikalı psikolog G. Stanley Hall, 1904'de şöyle yazmıştı: "Vahşilerin büyük kısmı birçok açıdan çocuktur veya cinsel olgunluktan dolayı, daha uygun bir şekilde ifade edilecek olursa, yetişkin boyutlarda ergenlerdir." Bu tespit, vahşileri, doğanın evrimsel yasaları aracılığıyla ilkellik, çocukluk ve cinsellikle ilişkilendirmişti. Bu elbette, bu görüşlerin nasıl toplumsal ve ahlaksal kategoriler ifade ettikleri konusunu aydınlığa kavuşturmamıştır. Kadın hakları karşıtları da, bu dönemde, aynı dile başvurarak kadınlığı insan doğasının ilkel boyutlarıyla ilişkilendirmişti.

Yine 1850'lerde, Almanya'da Düsseldorf yakınında Neander Vadisi'nde kireçtaşından bir mağarada ve Belçika'da Meuse Nehri'nin taş yığınlarında çok eski insan iskeleti kalıntıları bulunmuştu. Daha sonra kesin olarak Neandertal insanı ve yakın zamanda Engis insanı olarak tanımlanan bu kalıntılar, ilk insan fosili buluntularıydı. Bunlar, Darwin'in çalışması ışığında, "kayıp halka"nın kanıtını sağlamamıştı; yani bu kalıntılar *homo sapiens*'in doğrudan atası değildi. 1890'larda bir kâşif, Java insanı olarak bir tür (*Pithecanthropus*) açıklayana kadar bu pozisyon için bir aday belirmemiştir. Psikolojiyle ilgili bir husus açısından bakıldığında, Neandertal insanı çok çarpıcıydı. Kafatası kapasitesi ve dolayısıyla da beyin büyüklüğü aşağı yukarı modern insanınkine yakındı. Bu, o güne kadar kafatası kapasitesini zihinsel kapasitenin bir ölçüsü olarak gören birçok gözlemci için kafa karıştırıcıydı. Buna rağmen, Neandertal insanının sunduğu kanıt, en erken insan türünün, bir modern zaman profesörü kadar kapasitesi olduğuna işaret etmekteydi. Söz konusu muamma, 1868'de Fransa'da Dordogne'da gerçekten insan olan eski bir türün kalıntıları bulunduğunda ve Fransız anatomistler Paul Broca ve Armand de Quatrafages

tarihöncesinde narin özelliklerle uzun boylu bir türün yaşadığı sonucuna varınca daha da içinden çıkılmaz bir hal almıştı. Thomas Henry Huxley'in (1825–1895), onun yaygın şekilde okunmuş, maymunlar ile hem eski hem modern insanları ilişkilendiren anatomik kanıtların özeti olan *Evidences as to Man's Place in Nature*'da (1863) [İnsanın Doğadaki Yerine Dair Kalıntılar] belirttiği gibi, insanın kökenleri daha önce düşünülenlerden çok daha eskiydi.

Ardından, yine 1850'lerde ve Darwin'den bağımsız olarak, Herbert Spencer (1820–1903), 19. yüzyılın, kelimenin tam anlamıyla dünyanın her yanından okurlarıyla birlikte en geniş ölçekteki evrimsel dünya görüşü olacak muazzam "Sentetik Felsefe"ye başlayacaktı. Spencer'ın yazılarının psikoloji için büyük önemi ve bazen Darwin'inkilerden daha fazla etkisi olmuştur. Bununla beraber, biyolojik argümanlarının zenginliğinden ve aile beyefendisi çekiciliğinden dolayı şimdi her evde bilinen Darwin'dir.

Hem Darwin hem de Spencer, çalışabilmeleri için kendi özel hayatları üzerinde gerekli kontrolü sağlama konusunda büyük çaba göstermiştir ve her ikisi de sinirsel açıdan sık sık kötü durumdaydı. Spencer ne kadar huysuz bir bekârsa, Darwin de o kadar çok sevilen bir aile babasıydı. Yolları neredeyse hiç kesişmemiştir ve bir yanda felsefe ile sosyolojinin ve diğer yanda bilimsel doğa tarihinin gerektirdiği emeği aralarında paylaşmışlardır. Spencer erken dönem evrimci düşüncesinin, Darwin'in ana mekanizması olan doğal seçilimi göz ardı ettiğini kabul etmiş ve her zaman edinilmiş karakterlerin kalıtımla aktarılmasına önem vermeye devam etmiştir. Diğer yandan Darwin, yayınladığı materyalinde kibardı fakat kendi başınayken kaçamak bir tavır içindeydi: Spencer'ın iyi bir bilim insanı olmak için fazla soyut olduğunu düşünmekteydi. Darwin, elbette Spencer'ın olmadığı şekilde bir doğabilim insanıydı; yaşamının tamamını bitkiler ile hayvanların tarihinin ayrıntılı şekilde incelenmesine adamıştı ve ardındaki itici güç ayrıntıyı açıklama arzusuydu. Bununla beraber, Darwin elindeki bilgiyi

sürekli *birleştirici evrim* kuramına göre, yani "tüm gözlemin, eğer bir işe yarayacaksa, herhangi bir görüş tarafında veya ona karşı olması gerektiği" anlayışına göre düzenlemiştir ki, Spencer da aynısını yapmıştır. Darwin'in çalışması sadece gözlemlenmiş olguları evrimin mevcudiyetine dair genel bir iddiaya dönüşecek şekilde bir araya getirmekle yetinmemiş, aynı zamanda nedensel bir mekanizmayı, yani evrimi doğanın maddi yasalarına göre açıklayan doğal seçilimi de ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. O, biyolojik araştırmaya dair hemen olmasa da zaman içinde kapsamlı bir çerçeve oluşturmuştur.

Darwin canlı dünyanın herhangi ayrıntılı bir kısmı (örneğin, orkideler veya yer solucanları) üzerinde çalıştığında en mutlu anındaydı. Buna rağmen, insanın doğadaki yeri sorusu da, en azından dünya seyahatinden itibaren, onu çok etkilemekteydi. Bu ilgi, karşılaştırmalı psikoloji üzerine *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex* (1871) [İnsanın Türeyişi ve Cinsellikle İlişkili Olarak Seçilim] ve *The Expression of the Emotions in Man and Animals* (1872) [İnsanlar ve Hayvanlarda Duyguların İfadesi] adlarında iki ana çalışmayla sonuçlanmıştır; bu ikisi, onun evrim üzerine görüşlerinin insan doğası açısından sonuçlarını bir araya getirmekteydi. Bu kitaplar enine boyuna tartışılmıştır. Viktorya dönemi toplumu, insan evrimi fikriyle, onun bu eserleri yayınladığı sırada çoktan tanışmıştı ve bu, eleştiri ateşinin etkisinin bir parça düşmesine yol açmıştır; kitapları şoke edici bir yenilik yerine bir tartışmaya katkı olarak algılanmıştı.

İnsanoğlu her zaman Darwin'in doğa deneyiminin merkezindeydi. *Beagle* gemisinde Darwin'le birlikte üç Terra del Fuegolu da vardı: Fuegia Basket, York Minster ve Jeremy Buton. Güney Amerika'nın güney ucunun yerlileri olan ve İngiltere'de Batı medeniyetinin etkisine maruz kalmış bu kişiler topraklarına geri dönmekteydi. Darwin yıllar sonra Tierra del Fuego'daki deneyimlerini şöyle anlatmıştı: "Vahşi ve bozuk bir kumsalda ilk kez Fuegolu bir grup gördüğümde yaşadığım şaşkınlığı hiçbir zaman unutmayacağım çünkü bir anda bizim atalarımı-

zın da bu insanlar gibi olduğu fikri kafamda belirmişti. Bu insanlar tamamen çıplak olup her yanlarını boyamışlardı; uzun saçları karmakarışıktı, ağızları hayranlıktan köpürmekteydi ve ifadeleri vahşi, ürkmüş ve şüpheciydi." Bu, ilkelin canlı görüntüsüydü. Hıristiyan İngiltere'ye geri döndüğünde Darwin, tarihçilerin "Metafiziksel Defterler" olarak adlandırdıkları da dahil olmak üzere birtakım defterler tutmaya başlamıştı. Burada, kendi kullanımı için, bir materyalist olarak düşünmenin ve insan doğasına tamamen doğacı şekilde yaklaşmanın nasıl olduğunu anlamaya çalışmıştır. İnsanlığın zaman içinde etkisini gösteren nedensel fiziksel yasaların ürünü olduğu kabul etmek, onda büyük duygusal sorunlara yol açmıştır.

Darwin insan evrimiyle ilgili bilgi için hazır beklemekteydi; örneğin, içgüdü gibi. *Origin** sonunda baskıya girdiğinde, doğal seçilimin içgüdüleri açıklayabileceğini göstermek için büyük uğraş vermekteydi çünkü içgüdülerin Tanrı'nın doğadaki tasarımının örnekleri olduğuna yaygın şekilde inanılmaktaydı. *Origin*'in başka bir yerinde, şimdilerde meşhur olmuş yetersiz bir ifadeyle, "psikolojinin yeni bir temele, yani her zihinsel yeti veya kapasitenin bir gereklilik sonucu dereceli şekilde edinilmesine dayanacağını" belirtmişti. "İnsanın kökeni ve tarihi aydınlatılacaktır." Ardından, evrim üzerine on yıllık bir tartışmadan sonra, Darwin notlarını ve düşüncelerini bir kitaba dönüştürmesine yol açacak zorlu çabaya girişmişti. Hayvanlar ile bitkilerin evriminin gördüğü yaygın kabul, onu, insan doğasına ilişkin pozisyonunu kamu önünde ilan etmesinin genelde evrim kuramı davasına gösterilen sempatiye zarar vermeyeceğini düşünmeye teşvik etmişti. Ayrıca çok ilgilendiği iki konuyu da ayrıntılı şekilde araştırmayı istemekteydi: cinsel seçilim (seçici üremenin ve dolayısıyla da evrimin bir nedeni olarak tercihli eş seçimi) ve duyguların ifadesi.

* Roger Smith burada Charles Darwin'in On the Origin of Species by Means of Natural Selection; or, the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life [Türlerin Kökeni: Doğal Seçilim Yoluyla Türlerin Kökeni ya da Yaşam Mücadelesinde Avantajlı Irkların Korunması Üzerine] kitabına göndermede bulunuyor. (y.h.n.)

Darwin argümanını şekillendirmenin zor olduğunu görmüştü ve *Descent*,* *kendi materyali üzerinde* hiçbir zaman, *Origin*'i son derece ikna edici bir kitaba dönüştürmüş olan materyalinkilere benzer bir yoğunluk ve kontrol sağlayamamıştı. Argümanı dolaylı olmak zorundaydı çünkü insan evriminin kaydı yoktu. Darwin, *homo sapiens*, örneğin, zekâ olarak diğer hayvanlardan niteliksel değil sadece niceliksel bir farklılık gösterdiği takdirde, insan evrimine inanmanın mümkün olacağını ileri sürmekteydi. Bu yüzden, stratejisi, insanların hayvanlarla en azından bir yere kadar paylaşmadıkları bir kapasitelerinin olmadığını göstermek için, sistematik şekilde hayvanlar ile insana özgü bedensel ve zihinsel kapasiteleri karşılaştırmaktı. Dolayısıyla, insan doğasına özgü olanı hayvan doğasına yerleştirmeye çalışmakta ve hayvan doğasında bulduklarını insanlar ile hayvanlar arasındaki sürekliliği teyit etmekte kullanmaktaydı. Diğer yandan, karşıtları, insan olmayı ahlaki ruh gibi özellikler açısından *tanımlamaktaydı* ve bu yüzden Darwin'in argümanları özünde onlara hiç ikna edici gelmemekteydi.

Descent, insan ve hayvan bedenlerinin karşılaştırılmasıyla başlıyordu ve okurları, arkadaşlarının veya akrabalarının kulaklarında sivri çıkıntılar olup olmadığını kontrol etmeye göndermekteydi. Bu tanıdık ve tartışma içermeyen bir zemindi; örneğin, 1860'larda, Batı'da, yeni keşfedilmiş gorile ilişkin bir heyecan söz konusuydu. Bunu izleyen iki bölümde Darwin, hayvanlar ile insanların zihinsel becerilerini karşılaştırmıştır. Spencer gibi Darwin de kalıtsal kapasiteler veya becerilerin var olduğunu ileri sürmüş ve bu becerilerin (dil, manevi ahlak duygusu ve zekâ için olanlar da dahil olmak üzere), ne kadar basit biçimde olurlarsa olsunlar, hayvanlarda da mevcut olduğunu göstermeye girişmişti. Bu becerilerin evrimine yaklaşımında Darwin, zihnin içeriğini deneyime götüren (Locke'a geri giderek) daha önceki analizlere dayanmıştır. Zekâyı algıy-

* Roger Smith burada da Charles Darwin'in *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex* [İnsanın Türeyişi ve Cinsellikle İlişkili Olarak Seçilim] kitabına göndermede bulunuyor. (y.h.n.)

la öğrenmeye ve dili, ne hissedildiğine dair etkileyici çığlıklara götürmekteydi. Bunun, aklın, bilincin ve dilsel anlamın (veya anlambilimin) analizine musallat olmuş daha derin soruları ele alma konusunda çok az yararı olmuştur. Bununla beraber, tıpkı Spencer'ın çalışmasının yaptığı gibi, psikoloji bilimine giden yolda karşılaştırmalı hayvan araştırmalarına ve çocuk gelişimi çalışmalarına işaret etmişti. Evrimsel bakış, daha önce marjinal ilgi gören ve bazen aklın en üst biçimleriyle uğraşan bilgili insanların itibarına yakışmadığı düşünülen bu konuları öne çıkarmıştı. Darwin'in kendisi, en büyük oğlu William üzerinde bebekken yaptığı gözlemleri yayınlamıştı. Bu, psikolojik ilgiler yönünde önemli bir değişimdi. Ahlak duygusu özel ve ayrı şekilde ele alınmıştı; Darwin, her şey bir yana, bir Viktorya dönemi insanıydı. Sahte bir alçakgönüllülükle bu tür "derin" soruları ele alma becerisi olduğunu inkâr etmiş ama ardından cesur bir şekilde de bu konuyu tartışmıştı çünkü "hiç kimse sadece doğa tarihi açısından yaklaşmamaktaydı." Bu yaklaşım tam da karşıtlarının izin vermediği şeydi çünkü tek bir adımda zihin ile doğa arasındaki ayrımı ortadan kaldırmaktaydı.

Darwin'in adımı, ahlaksal eylem için felsefi veya dini bir emir yerine, doğal, psikolojik nedenler bulma arayışında önemli bir katkıydı. Ahlak duygusunun, Viktorya vicdanının varlığını, aynı zamanda yüksek zekâ da edinmiş bir toplumsal hayvanın hayal edilmiş evrimiyle açıklamaktaydı. Darwin'e göre toplumsal içgüdüler, evrim sonucunda ortaya çıkmıştı çünkü kendi türünün çoğalmasını sağlayan bir hayvanın şansı, yiyecek veya kendini koruma arayışlarında kendisi gibi hayvanlarla işbirliği yaptığında artmaktaydı. Sürü veya aile içgüdülerinin, kendi başlarına zayıf olan ilk insanların hayatta kalma şansını artırdığını kabul etmişti. Daha sonra bu içgüdülere düşünen zekânın eşlik ettiğini ve bunun geçmiş eylemler ile mevcut sonuçları, örneğin aniden, düşünmeden gerçekleştirilen bencilce davranış ile uzun vadeli acı çekmeyi karşılaştırmaya yol açtığını ileri sürmüştü. Acının eşlik ettiği bu karşılaştırma vicdanın esasını oluşturmaktaydı. Bu arada

dile ve dilin mümkün kıldığı ortak kültüre yol açmış zekâ da kamu görüşü şeklinde biçimlenmiş geleneğin vicdanı güçlendirdiği toplumsal dünyayı yaratmıştı. Son olarak da Darwin, düşünsel faaliyetin edinilmiş kalıplarının bir nesilden diğerine aktarılmasının, ahlaksal kapasiteleri tamamen medeni bir ahlak duygusuna dönüşecek şekilde genişlettiğine inanmaktaydı. Böylece başkalarını düşünme faaliyetinin doğal seçilim yoluyla nasıl ortaya çıkmış olabileceğini görebiliriz. "En uygun olanın hayatta kalması"nı öne çıkaran bir sürecin toplumun refahına (ve dolayısıyla da kendi refahına) en çok katkıda bulunan insanları öne çıkardığını düşünmüştür. Bu, sana nasıl davranılmasını istiyorsan öyle davran anlamındaki "altın kuralı", ahlaki eylemlerin *yararlılıkları* üzerine bir izahatla uzlaştırmaya çalışan bir argümandı.

Darwin'in toplumsal evrim izahatı argümanı ve ahlakın doğa kökenli bir temeli olmasının yüksek ihtimali hâlâ bizimle birliktedir. 19. yüzyılda "Darwinci" etiketini alanlar bile insanların hangi ahlaki içgüdüyü kalıtsal olarak alacakları ve nasıl davranmaları gerektiği üzerine farklı sonuçlara ulaşmıştır. Örneğin, Darwin'in üvey kuzeni Francis Galton, insanların son derece eşitsiz kalıtsal kapasiteleri olduğuna inanmıştı. Ona göre, bu yüzden, toplumsal ve ahlaksal ilerleme, kalıtsal olarak üstün kapasiteleri olan bireylere, (özellikle çocuk yapma konusunda) diğer insanlara göre çok daha fazla değer verildiği siyasi koşullar gerektirmekteydi. Diğer yandan, ütopik anarşist Rus prensi P. A. Kropotkin, insanların, hayvanlar gibi bir toplumsal içgüdüleri ve doğal olarak başkalarını düşünme eğilimi olduğunu iddia etmiştir; dolayısıyla ilerleme, toplumsal yaşamın kendiliğinden örgütlenmesini sağlamak için mevcut kurumların ortadan kaldırılmasını gerektirmekteydi.

Darwin, insan ahlaklılığının kökenlerini tartışırken, dil ve kültür hakkında çok az konuşmuştur. Dil ve kültürün evrimini, evrim kuramının diğer ortağı Alfred Russel Wallace'ın (1823–1913) ileri sürdüğünün aksine, evrimsel süreçte bir devrim olarak görmemiştir. Darwin doğal seçilimin modern

toplumda, her ne kadar gelenek, hukuk, ahlak ve din tarafından değişikliğe uğratılmışsa da sürdüğünü düşünmüştür. Diğer yandan Wallace, 1860'larda, rasyonel bilincin ilerleyişinin evrimsel değişim motorunu doğadan alıp bilinçli insan eylemine aktardığını ileri süren görüşü ortaya atmış ama bunun devamını pek getirmemiştir: "Artık değişen evrenle birlikte değişmek zorunda olmayan bir varlık ortaya çıkmıştır; doğayı kontrol etmeyi ve düzenlemeyi bildiği için bir bakıma doğadan üstün bir varlık." Bir kez zihin ve kültür evrimleri gerçekleştikten sonra evrimin bir *insan eylemine* dönüştüğünü ima etmiştir. Bu da doğada bulunmayan yeni değişim biçimlerinin, psikolojik süreçlerin ve toplumsallık tarzlarının olabileceğini ileri sürmektedir. Darwin hiçbir zaman bu bakış açısını benimsememiştir ve insan evrimini büyük ölçüde, bireysel özelliklerin önemsiz olabileceği toplumların tarihi şeklinde değil de bireysel özelliklerin seçilimi şeklinde düşünmeyi sürdürmüştür. Bu insan meselelerinde kültür ile doğa arasındaki ilişkiye dair sürekli karşımıza çıkan anlaşmazlığın kaynaklarından biridir.

Darwin'in insanlara dair doğa tarihinde bundan başka iki önemli konu daha vardır. *Descent*'te insan ırkları ve ırksal farklılıkların kökenine ilişkin o çok tartışmalı soruyu çözmeyi ümit etmiştir. Darwin, evrim kuramının, ilkel insanların daha gelişkin bir durumun bozulmuş hali olduğunu ileri süren o eski görüşün tabutuna son çiviyi çaktığına inanmaktaydı. Wallace'la birlikte, evrim teorisinin tek kökenciler ile çok kökenciler arasında yer alan ırkların tek bir kökenden mi yoksa farklı kökenlerden mi geldiği tartışmasını gereksiz kıldığını düşünmüştür: Evrim açısından bakıldığında, bu, ne kadar geriye bakıldığı meselesiydi. Darwin cinsel seçilimin, hayatta kalmayla görünürde ilgisi olmayan saçın özellikleri veya fizyonomi gibi ikincil cinsel özellikler olarak ifade edilen ırksal farklılıkları açıklayacağından çok ümitliydi. Eğer cinsel seçilim kelebeklerin renklerini açıklıyorsa, insanların renklerini de açıklayabilirdi. Ayrıca cinsel seçilim kuramını, dansın veya güzelliği takdir etme gibi faydalı gözükmeyen insan faaliyet-

lerinin evrim sonucu ortaya nasıl çıktığını açıklamak için de kullanmıştı. Darwin kitabının yarısından fazlasını hayvanlar arasında cinsel seçilimin kanıtlarıyla doldurmuştu; bu, onun kendisini zihin biliminden daha rahat hissettiği türden bir materyaldi.

Darwin eş şekilde ikinci bir konu tarafından da büyülenmişti: duyguların ifadesi. Bunun araştırılmasının, insanlar ile hayvanları karşılaştırmanın retoriksel olarak güçlü ama ampirik açıdan kesin bir yolu olduğunu düşünmüştü. Argümanının güçlü bir yanı vardı. Bu konuya ilgisini anatomist Charles Bell'in (1774–1842) çalışmasına götürmekteydi. Bu kişinin çok güzel şekilde işlenmiş tasvirlerini, onun, "insanın, özellikle duyguların ifade edilmesi için uyarlanmış belli kaslarla yaratılmış olduğu, Tanrı'nın, yüzü, ruhun dışa ifadesi olarak tasarladığı" görüşünü incelemekteydi. Hırlayan bir köpek ve kızgın bir çocuk resimleriyle hayvan ve insan ifadelerini karşılaştırmak Darwin'i hoşnut etmişti ve daha sonra bu benzerlikleri Tanrı'nın amacının değil, daha ziyade doğal seçilimin izah ettiğini ileri sürmüştü.

The Expression of the Emotions [Duyguların İfadesi], daha önceki nesilleri büyülemiş olan genişletilmiş fizyonomi çalışmasının (insan karakterini okumaya ilişkin pratik psikoloji sanatı) tüm bedene uygulanmasıydı. Bu sanat, Darwin'in ellerinde fizyolojinin parçasına, ifadeyi açıklamaya yönelik bir girişime dönüşmüştü. Darwin, örneğin gözyaşlarının, türün, gözlerin çevresindeki kasların kasılmaları ve göz küresine acı sırasında kan hücum etmesiyle edinilen bir alışkanlık olduğunu ve acının veya acı düşüncesinin bu durumda gözyaşlarına yol açtığını düşünmüştü. Kitabı, insan denen duygusal hayvanı ve onun doğuştan gelen ifadelerinin bir repertuarını oluşturmak amacıyla hayvan ifadelerine dair açıklamaları ve çocuklar, vahşiler, deliler, aktörler ve sıradan insanlara dair çok sayıda gözlemi bir araya getirmişti. Endişe, umutsuzluk, aşk, bağlılık, somurtkanlık, öfke, tiksinme, sürpriz, korku, alçakgönüllülük, yüz kızarması ve bunların yanında daha birçok duy-

guyu tartışmış, sıradan psikolojik dili fizyolojik açıklamanın yörüngesine oturtmuştu.

Biyologlar şimdi bu çalışmayı etolojinin (hayvan davranışı araştırmaları) öncü çalışmalarından biri ve insan yaşamını zihinsel amaçlardan ziyade davranışın sergilenmesi olarak gözlemleyen psikolojik araştırmanın bir öngörüsü olarak çok beğenmektedir. Bu, Darwin'in, içinde manik delilerin fotoğrafları, genç oğluna ait bir günlük, cinsel teşhir sırasında mandril maymununun renkli arka bölgesi, yerli halkların öldürülmeleri, erkek meme uçları ve hatta dırdırcı Viktorya dönemi vicdanının onun atölyesinin temel malzemesini oluşturmuş doğa tarihi için uygun bir başlıktı.

Dolayısıyla evrim anlatısı, duygular, ilkel olarak adlandırılanlar, çocuklar, içgüdüler ve hayvanları incelemek için analitik akıldan dönüşü teşvik etmiş ve dikkati, insanların ne düşündüklerinden ziyade ne yaptıklarına yöneltmişti. İlgiyi, sabit durumlardan ziyade gelişmeyle ilgili süreçlere yöneltmişti. Zihne beynin faaliyeti olarak verilmeye başlamış yeni önemle birlikte, bu durum psikolojiyi, eğer hâlâ zihnin incelenmesine dair bir alandıysa, akıl yürütmenin veya ruhsal yaşamın incelenmesinden ziyade işlevler, insanların dünyayla ilişkilerinde yerine getirdikleri faaliyetler olarak anlaşılmış zihnin incelenmesi yapmıştı. Elbette tüm bunların başlangıcı Darwin'den önceye gitmektedir (bazı tarihçiler Aristoteles'e kadar geri götürmektedir) ama söz konusu değişimin tam olarak yerleşmesi 19. yüzyılın sonudur.

Spencer, bu yeni entelektüel bakışın, bazen can sıkıcı da olsa, en sistematik kuramcısıydı. Platon dönemine kadar geriye gittiğimizde bile filozofların insan topluluklarını organizmalara benzettiklerini ve düzen, parçaların birbirine bağımlılığı ve medeni toplumun bütünlüğü ve benzer hayvanlara dikkat çektiklerini görmekteyiz. 19. yüzyılın başlarında yaşamış bir Fransız toplum teorisyeni olan Henri de Saint Simon, Comte ve ardından da Spencer, bu karşılaştırmayı, canlı örgütlenmeleri aslında neyin ortaya çıkardığına dair yeni fikirler-

le doldurmuştur. Spencer zaman içinde üretilmiş adaptasyon olarak örgütlenmeyi yeniden düşünmüş ve evrimin, en karmaşık şekilde birleştirilmiş sistemi bile doğa yasaları açısından açıklayabildiğini ileri sürmüştü. Bu açıdan bakıldığında, zihin, toplumsal dünya veya ticari işletme gibi karmaşık bir sistemi anlamak ve bunların parçalarının, birbirleriyle, bütünün hayatta kalmasını sağlayacak şekillerde etkileşime geçerek nasıl evrildiklerini göstermek demekti. 19. yüzyılın sonunda psikolojik (ve sosyolojik) düşünce büyük ölçüde bu bakış açısını benimsemişti; Spencer'i takip etmiş ve evrim kuramından ilham alarak bireysel ve toplumsal yaşamı parçaların örgütlenmiş bütüne hizmet etme şekli üzerinden anlamaya çalışmıştı. Bu, işlevselciliğin temel yönelimiydi.

Spencer'ın, Anglikan Kilisesi'nin öğretilerini takip etmeyen Protestanlığın taşralı İngiliz dünyasında yetişmiş olmasının getirdiği, güçlü ve zayıf yanları vardı. Bağımsız fikirli bir birey olarak kendisini demiryolu mühendisliğinden alıp bir bilgeye dönüştürmüş, müesses dine karşı çıkmış ama onunla ilişkili ahlakı teşvik etmişti. Gençliğinde frenoloji onda coşkuya yol açmıştı; kendi kafasını okuyarak kafasında metanet, öz saygı ve vicdanlı olma yumrularının bulunduğunu keşfetmiş ve "böyle bir kafanın Kilise'de olması gerektiği" sonucuna varmıştı. Kendisinden önceki Comte gibi o da insanlık tarihinin ana teması olarak doğa bilimlerindeki bilgi ilerleyişiyle felsefi bir sentez oluşturmuştur. Bunu yaparak, organizmaları yapı ve işlevlerine göre açıklayan biyolojik dili almış ve bu dili psikolojik yaşam ve insan toplumunu anlamak için kullanmıştı. Spencer'a göre zihni anlamak için beynin zihinsel işlevlerinin ne yapmamızı sağladığını anlamak zorundaydık. Psikoloji, *zihnin* analizi olarak gelişemezdi, *faal insanların* analizi olmalıydı.

Spencer, Darwin'in aksine, yeni gözlemlerde bulunmamış ama psikolojiye, doğa bilimleriyle karşılaştırılabilecek bir konu olarak kavramsal bir çerçeve kazandırmıştır. Bu çerçeve, iki ana ilke içermekteydi: doğa yasasının sürekliliği ve fayda. Bunlardan ilkini, bir evrim yasası olan, gerçekliğin evrenden

serbest pazara kadar tüm düzeylerindeki yönsel değişim açıklamasında somutlaştırmıştır. Faaliyet gösteren yasaların, fayda ilkesini her düzeyde tatbik ederek koşullara uyumsal bütünleşme açısından kavranabileceğini iddia etmiştir. Bu ilkeler son derece soyuttu ve Spencer'ın tarzı bu izlenimi artırmıştı: "Evrim madde ile beraberinde gelen hareket kaybının birleştirilmesidir; bu sırada madde belirsiz, uyumsuz homojenlikten belirli, uyumlu heterojenliğe geçer." Buna rağmen, kararlılığı (William James'in belirttiğine göre, "evrimi tamamen evrensel bir ilke olarak gören ilk kişi" olmasından dolayı) tam bir değişim ortaya çıkarmıştı. Adaptasyonun deneyim yoluyla gerçekleştiği ve iç durumun, bir dış durumun etkisi karşısında yeniden ayarlanmasının kararlı bir hale yol açtığı görüşü, Spencer'ın her türlü sistemi izah etmedeki formülü olmuştur. Evrim kuramını genelleştirmiştir. Bu, örneğin 20. yüzyılın ortasında, sistem analizi adı verilen karar verme yaklaşımının kavramsal esasını sağlamıştır.

Spencer evrimci düşüncesini Darwin'den bağımsız olarak geliştirmiş ve ilk kez *The Principles of Psychology* (1855) [Psikolojinin İlkeleri] adlı eserinde tatbik etmiştir. Locke ve takipçileri deneyimi, bireysel zihnin bilgi edinme ve böylece dış dünyaya yapıcı şekilde tepki verme yolu olarak ele almışken, Spencer deneyime, uzun süreye yayılmış bir süreç olarak yaklaşmıştır: bir neslin atalarının deneyimine dayanması ve dolayısıyla hayvanlar ile insanların evrilmesi ve uyum sağlaması. İç ve dış ilişkilerin birbiriyle sürekli uyumundan kastettiği budur. Böylece ampirik psikoloji, Spencer'ın ellerinde zihnin ve kültürün önceki koşullara uyum sağlayan bütünleşmesi (Spencer bu sürecin önlenemez şekilde insanlığın ilerleyişiyle sonuçlandığına inanmıştı) olarak incelenmesine dönüşmüştür. Bizim psikolojimiz insan ırkının tarihidir.

Zihnin içeriğini deneyimden türeten, Condillac veya Hartley gibi daha önceki yazarlar, garip bir şekilde her bireysel zihnin, zihinsel içeriğini sıfırdan başlattığını varsaymıştı. Buna karşın Spencer (her ne kadar o da zihnin içeriğini deneyimden

türetmişse de), her bireyin zihinsel işlevlerini önceki nesillerden aldığını vurgulamıştı. Bu, iki sebepten ötürü önemli bir adımdı: Birincisi, genel görüş, Locke'un yeni doğmuş çocuğu boş bir sayfa olarak tasvir etmesini her zaman inanılması güç bulmuştu çünkü bebekler, tıpkı hayvanlar gibi, duygu ve içgüdülerle doğuyor gibiydi. Ayrıca J. S. Mill'in, babası James Mill'e karşı ileri sürdüğü gibi, duygusal yaşamı zevkler ile acılar hesabına indirgemek inanılması kolay bir yaklaşım değildi. Darwin de aynı noktayı öne çıkarmış ve bir duygular kuramının kalıtımla edinilen bir içgüdüler kuramı gerektirdiğini ileri sürmüştü. Spencer evrimin, deneyimi, sinir sisteminin kalıtsal yapısının içine yerleştirdiğine inanmaktaydı. Zihinsel bir olay, zaman içinde zihinsel bir süreçten sinirsel bir yapıya dönüşmekteydi. Bu, örneğin, "tüm tutkuların en güçlüsü olan şehvetin gerçekleştiği sırada" nasıl "bununla ilgili her türlü deneyimden önce geldiğini" açıklamaktaydı.

Burada, deneyimin psikolojisinin basitçe içgüdüler ile duyguları kapsayacak şekilde genişletilmesinden daha fazlası söz konusuydu. Uzun süredir ampirik psikolojinin idealist ve Hıristiyan karşıtlarının argümanlarında önemli kanıtlar söz konusuydu ve Britanyalı ahlakçılar arıların kovan yapması gibi hayvansal içgüdüleri ve ahlak duygusu gibi insani kapasiteleri büyük bir memnuniyetle Tanrı'nın doğa ve insan doğasına ilişkin tasarımı olarak izah etmekteydi. Muhafazakâr akademik filozoflar, zihnin, kökeni mantıki zorunluluktan dolayı deneyimle açıklanamayacak ve Tanrı tarafından sağlanmış kategoriler içerdiğini ileri sürmekteydi. Spencer, Britanya'daki muhafazakâr siyasi düzenin surları olarak düşündüğü bu Hıristiyan yazarların altından halıyı çekebileceğine inanmaktaydı. Evrimin, duygusal ve akli kapasitelerin gerçekten de doğuştan olduğunu ama yine de deneyimden, evrimsel deneyimden türediklerini gösterdiğini iddia etmekteydi. Dolayısıyla, Hıristiyan idealizmi için inandırıcı bir kanıt olarak gözüken şey, bir doğa bilimi olarak psikolojinin kanıtı olarak tekrar belirmekteydi.

Bundan başka, Spencer idealistler (Leibniz veya Kant gibi) ile ampirikler (Locke veya Mills gibi) arasında yer alan bilginin kaynağı hakkındaki felsefi tartışmayı bir sonuca bağladığını düşünmekteydi. Bireysel zihnin bilgiyi deneyimden önce gelen kategorilerle biçimlendirdiğini ama bu kategorilerin evrimsel anlamda sonradan geldiklerini kabul etmekteydi. Felsefi bir soruna verilmiş bu psikolojik yanıt, tam da 1890'larda G. Frege'nin liderliğindeki filozofların 20. yüzyılda analitik felsefeye dönüşmüş düşüncenin esasını oluşturdukları sırada tepki gösterdikleri türden bir argümandı. Bununla beraber Spencer, doğacı ve bilimsel düşünme şekillerini felsefeye taşımaya çalışmış ve geç 20. yüzyıl Anglo-Amerikan akıl felsefesinde bu programa yönelik bir sempati tekrar belirmişti.

İnsanların bu argümanların önemini kavraması biraz zaman almıştır. Spencer'ın psikoloji üzerine ilk çalışması, her ne kadar 1850'lerin sonunda bir "sentetik felsefe" yazması için onu desteklemeleri konusunda yeterli sayıda insanı inandırdıysa da, büyük ölçüde okunmamıştır. *First Principles*'la [İlk İlkeler] başlamış (dizi halinde 1860–1862 tarihlerinde belirmiştir) ve otuz yıl sonra sosyoloji ve ahlak üzerine çalışmalarla sona ermiştir. Spencer'ın psikoloji üzerine çalışmasının, argümanını yeniden biçimlendirdiği ikinci baskısı (1870–1872) dikkat çekmiştir. Bu andan itibaren Spencer çabalarının nihai amacına, psikolojik araştırmanın ayrıntısından ziyade ahlakın temeline ve ilerlemenin doğa yasasına dayandırılmış bireyci siyasete yönelmiştir.

İNSANLARIN YAPTIKLARININ PSİKOLOJİSİNE DOĞRU

Darwin, Spencer ve onların kuşağı zihnin evrimine dair spekülatif yeniden oluşturmalara teşebbüs etmiştir. Metodolojiyle daha çok ilgilenen daha sonraki psikologlar bunu reddederek, onun yerine şu anda doğrudan gözlemlenebilen bütünlerin içindeki parçaların işlevlerini çalışmayı tercih etmiştir. Bu, pratikte, insanların veya laboratuvarda bir şeyler

yapan hayvanların gözlemlenmesi anlamına gelmiştir ve böylece, 19. yüzyılın son on yılı içinde psikolojinin ilk olarak bir geniş çaplı akademik dal olarak geliştiği Birleşik Devletler'de evrimci işlevsellik her şeyden önemli hale gelmiştir. İşlevselci analiz, 1900 civarında gelişmeye başlamış toplumsal bilimler ile yönetim bilimlerinde standart uygulama olmuştur. Psikologlar insanların kurumlara ve genelde topluma uyumsal bütünleştirilmesini öğrenmeye çalışmış ve nadiren insanların ortak siyasi bir hedeflerinin olup olmadığını veya ne tür siyasi bir toplumun olması gerektiğini sormuştur.

Her ne kadar Bain, hiçbir zaman evrimci bir bakışı tam anlamıyla benimsememişse de, o da uygun şekilde hareket etme ve uyum sağlama üzerinde yoğunlaşmış bu tür düşünceye katkıda bulunmuştur. Çağrışım psikolojisini sinirsel psikolojiyle ilişkiye soktuğunda, literatürde halihazırda var olan deneyimin edilgen bir mesele değil, bir kişinin (veya hayvanın) kendiliğinden faaliyeti olduğu fikrini benimsemiştir: eylemin duygudan önce gelmesi. Bu ampirik psikolojinin standart eleştirisi olan, zihinsel yaşamı, duyguların edilgen alıcısı şeklinde göstererek değersizleştirdiği görüşünü cevaplamıştır. Bain'in, eyleme inancı bir tür deneme yanılma şeklinde öğrenme yaklaşımına yol açmıştır; burada kişi ilk önce eylemde bulunmakta ve ardından zevk veya acı veren sonuçları yaşamakta ve bu da yeniden düzenlemeyi getirmektedir. Bu, 20. yüzyıl ABD'sinde öğrenme kuramının standart bir iddiası olacak, daha sonra E. L. Thorndike tarafından "etki yasası" olarak adlandırılarak ve B. F. Skiner'ın operant şartlanma (edimsel koşullanma) biliminin merkezinde yer alarak tartışılacaktır.

Avrupa'da evrimci fikirlerin kabul görmesi, Darwin ve Spencer'dan önce ortaya çıkmış, evrimin aslında ne anlama geldiğine dair farklı görüşler tarafından epeyce karışık hale getirilmişti. Spencer, en azından psikolojide Darwin'den daha etkili olmuştur. Fransa'da 1870'lerde psikolojide reformun önde gelen yandaşlarından Théodule Ribot (1839–1916), Fransa'daki müesses *psikoloji*yi, zihinsel kendinin ruhsal birliği

görüşüne dayanan psikolojiyi yerinden etmeye kalkıştığında, hem Alman deneyselcilere hem de İngiliz fizyolojik psikologlara başvurmuştu. *La Psychologie Anglaise Contemporaine*'de (1870) [Çağdaş İngiliz Psikolojisi] Spencer en üst konumdaydı. Ribot "yeni psikoloji"ye ne yaptığını bilerek göndermede bulunmuş ve birçok başka yazar da nesnel bilgide yeni bir aşama retoriğini aynı şekilde kullanmıştı. 1879'da yazan Ribot'a göre "yeni psikolojinin eskisinden ayrıldığı yer ruhuydu: Metafiziksel değildi; hedef olarak sadece fenomenleri incelemekteydi; prosedür olarak elden geldiğince biyolojiden yararlanmaktaydı." Pratikte, yeni psikolojinin çeşitli versiyonları vardı ve söz konusu ibare, tarihçileri tek bir değişimin bir türü açısından düşünmeye sevk ederek yanlış yönlendirmişti. Bununla beraber, bu ifade, açık açık, kaybolmakta olan eski bir şey deneyimini, hakikat için ampirik bilimden ziyade metafizik ve dine bakmaya dayanan düşünce şeklinin geçip gitmekte olduğunu ifade etmekteydi.

Darwin, George John Romanes (1848–1894; Darwin bu kişiye içgüdü üzerine notlarını emanet etmişti) ve 1890'larda C. Lloyd Morgan (1852–1936), her biri sistematik şekilde hayvan içgüdüleri ve zekâsı üzerine çalışmıştır. Görüşlerinin insanbiçimciliğe, insan özelliklerinin ait olmadıkları yerlere yansıtılması görüşüne doğru kayma eğilimi gösterdiğinin farkındaydılar. Herkesin aşina olduğu bariz sorun, bilincin hayvan ölçeğinde ne kadar aşağıya götürülebileceğiydi: Evcil köpeklere evet ama onun üzerindeki pirelere de mi? Darwin ve Romanes, evrimsel sürekliliği gösterme konusunda o kadar istekliydiler ki, bunu önemli bir sorun olarak görmemişler, hayvanların insanlar ve insanların da hayvanlar gibi olduğunu göstermek istemişlerdir. Fakat Morgan ve ondan sonra gelen gözlemciler, bunun nesnelliği riske attığını düşünmüştür. Bu yüzden, hayvan psikolojisi çalışmalarında nesnel izahat için, insan zihninin deneyimini yansıtmaktan ziyade yeni yöntemler geliştirmek gerekmiştir. Bu, bir kez daha, zihinden ziyade davranışın çalışılmasını teşvik etmiştir. Morgan, bir ilke olarak

neye gönderme yapılacağını önermiştir: "Bir hayvan faaliyeti, eğer açıkça psikolojik ölçekte daha aşağı bir şeyin sonucu olarak yorumlanabiliyorsa", hiçbir şekilde "daha üst zihinsel bir özelliğin uygulanmasının sonucu olarak yorumlanmayacaktı." Bu, bilimsel olmayan bir bakış açısından yaklaşıldığında, hayvanların insanların yaşamlarındaki önemi pahasına ortaya konulmuş yöntemsel bir kuraldı. Bu, bilimsel psikologların psikolojik yaşamı anlamak için nesnel olarak gerçekleştirdikleri faaliyetlerinin sınırlarını sıradan insanların öznel olarak gerçekleştirdikleri faaliyetlerinden ayırma amacıyla kullandıkları sıkça rastlanan bir kalıba işaret etmekteydi.

Evrimsel fikirlerde olduğu gibi (bunlar sık sık maymunları insan, insanları maymun yapan karikatürlerle ifade edilmekteydi), yeni psikoloji türlerinde de, özellikle hayvan insan karşılaştırmalarına yönelmiş kamusal bir kitle söz konusuydu. Spencer (sosyoloji üzerine), Bain (zihin bilimi üzerine) ve Romanes (hayvan zekâsı üzerine) sıradan halkın bilim anlayışına yönelik yayınlarda bulunmayı amaçlayan Kuzey Amerika ve Britanya ortak girişimi olan International Scientific Series'de [Uluslararası Bilimsel Diziler] ciltler yayımlamıştı. Aynı zamanda tarihöncesi üzerine de yazan başka bir coşkulu Darwinci John Lubbock da Series'de karıncalar, arılar, yaban arıları ve epeyce de toplumsal içgüdüler üzerine çalışmalar yayımlamıştı. Kamunun ilgisini çekmiş ve bu ilgiyi korumayı başarmış başka bir evrimci düşünür ve psikolog da William James'ti (1842–1910). Bazıları için o, Amerika'nın en büyük filozofuydu; birçok kişi için İngilizce konuşulan dünyanın psikologlar arasındaki en büyük yazarıydı; öyle bir yazardı ki, nevi şahsına münhasır ifade etme canlılığı bunun sıkıcı bir dal olmayacağı ümidini sürdürmüştü. Kız kardeşi Alice, o sıralarda, şimdi meşhur olmuş bir günlük tutmuştu. William'ın erkek kardeşi Henry, hem derin hayranlık beslenmiş hem de bazıları tarafından öznel psikolojik deneyim izahatlarının aşırı ayrıntısallığı ve zarifliği nedeniyle küçümsenmiş romanlar yazmıştı. Fakat psikolog William, tarihçileri, özellikle 20. yüzyılda farklı psi-

koloji ekollerinin ortaya çıkışını anlatmış tarihçileri bir muammayla karşı karşıya bırakmıştır çünkü James ardında bir ekol bırakmamış ve psikologlar onun çalışmalarında eleştirecek çok şey bulmuştur.

James'in büyüklüğünün, ilk başta yazıları, ikinci olarak düşünce şekillerini dengelemesini sağlayan dürüstlüğü (bunların hepsi, her ne kadar karşılıklı olarak birbiriyle çelişkiliydiyse de gerekli olmuştur) ve üçüncüsü de pragmatik hakikat kuramı için geliştirdiği argümanında olduğunu düşünmekteyim. Onun entelektüel ve duygusal yaşamı, fizyoloji biliminin gerçeklerini ve manevi fikirlerini evrimci bir bakış açısı içinde uzlaştırma mücadelesi olmuştur. Keskin bir kişisel yanı vardı. Olayların, bilim insanlarının ifade ettiği gibi gereklilikten dolayı gerçekleştiği bir dünyada bir birey olarak isteğini dayatma ihtiyacı vardı.

James, büyük kısmı Avrupa'da gerçekleştirilmiş ve tıptan mezun olduğu olağandışı derecede çeşitlilik içeren bir eğitimin ardından, 1875'ten itibaren Harvard'da psikoloji öğretmiştir. Ders metni olarak Spencer'ın *Principles of Psychology* [Psikolojinin İlkeleri] adlı eserini kullanmıştır. James, fizyoloji, tıp, evrim kuramına dayanan işlevci açıklama biçimlerini ve Almanya'da mevcut psikolojik deneyciliği bir araya getirmiştir. Renkli bir tarz ve canlı bir metafor kullanımıyla, bazı psikologlar için alanlarının başyapıtı olmayı sürdüren bir eser üretmiştir: *The Principles of Psychology* (1890) [Psikolojinin İlkeleri]. Bundan sonra James, felsefi meselelerle daha çok meşgul olmuş ve zihni evrim sürecindeki işlevleri açısından anlama arayışını pragmatizm adı verilen bir bilgi kuramına dönüştürmüştür. Bu, bir önerinin doğruluğunu eylemin sonuçları açısından değerlendiren bir kuramdı. Deneyime, yaşama dair bir kılavuz olarak eylemde bulunduğu takdirde bir hakikat biçimi olarak hissettiği sempati (deneyim bilimsel olmayan bir şey gibiydiyse de) onu ruhsal fenomenleri çalışmaya götürmüştür (Boston medyumu Bayan Piper'la çalışmıştır); birçok başka psikolog bundan uzak durmaya çalışmıştır. 1890'larda deney-

sel yöntemlerin gelişimi, bir dizi ortamda, akademik psikologların, kendi durumlarını düşünerek kendileri ile psikolojinin ruhsal fenomenlerin çalışılması olduğunu çağrıştıran kamu algısı arasına mesafe koyma girişimiydi. Bununla beraber, James bu bağlantıya önem vermiş ve ondan, insan deneyiminin tüm yelpazesini aydınlatmada medet ummuştur. Bu aynı sempati James'i, din psikolojisi alanının *The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature* (1902) [Dini Deneyimin Çeşitleri: İnsan Doğası Üzerine Bir Çalışma] adındaki ana çalışmasına yöneltmiştir.

James 1870'lerde evrimsel sürekliliğin zihnin beyinle ilişkisi açısından ne anlama geldiği üzerine Britanya merkezli renkli bir tartışmaya katkıda bulunmuştur. Bu sıradaki pozisyonu, onun daha sonraki felsefesinin tohumlarının büyük kısmını içermiştir. Şöyle akıl yürütmüştür: Eğer bilinçli zihinsel faaliyet evrimsel sürecin sonucuyduysa, o halde, tıpkı bir kuşun tüyleri ya da bir hayvanın veya bitkinin herhangi başka bir özelliği gibi uyumsal bir işlevi olmalıydı. Bu yüzden, bilinci, sanki bir buhar makinesinin o makinenin gücüne hiçbir katkıda bulunmayan düdüğüymüş gibi bir yan olay olarak ele almak doğru olamazdı. Bu argüman aynı zamanda James'in seçimlerinin, hatta yaşamının bir farklılık yarattığına olan derin kişisel gereksinimini de ifade etmiştir. Bu yüzden, kendi metaforunu daha da ileriye götürerek bilinci bir çan sesine benzeten Huxley'in karşısında olmuştur: "Ruhun bedenle ilişkisi, bir saatin zilinin işlerle olan ilişkisi gibidir ve bilinç, çalındığı zaman çanın çıkardığı sese yanıt verir." Bunun yerine, James, bilincin sonuçları olduğunu varsaymış ve bir aşamada, "bilinçli ilgileri", bilinçli yaşamımızın farklılık yaratan amaçlı bir boyutu olarak izah etmiştir. Bu, pragmatizmin esasıydı: "Zihinsel ilgiler, hipotezler, postülalar insan eyleminin temelini oluşturdukları sürece (büyük ölçüde dünyayı dönüştüren eylem) ilan ettikleri hakikatin yapılmasına yardımcı olurlar. Diğer bir deyişle, zihinde, doğumundan itibaren bir kendiliğindenlik, bir seçimde bulunma vardır." Bilincin yaptığı, seçici şekilde dahil olmaktır.

Bu yönde düşünen James, insan değerlerini ve amaçlarını dünyadaki gerçek güçler olarak ciddiye almıştır ve böylece, tabiri caizse, değerleri ve amaçları, mekanik bilimin uzaklaştırmaya çalıştığı yerden alıp doğaya tekrar yerleştirmiştir. Eğer filozoflar tatmin etmeyen bir sentez başarmadıysa, kendisini ve diğerlerini, her ne kadar doğa bilimlerinin gücüne tamamen ikna olmuşlardıysa da, bilimin bilinçli faile olan inancı yok etmediğini düşünmeye teşvik etmiştir. Daha ziyade evrimci bakış açısını benimsemiş olan James, bilimi, kendi gücünün farkında insanlığın evreni, kendi mutluluğu için yönlendirmesini sağlayan uyumsal araç olarak ifade eden görüşe doğru işaret etmekteydi. Bu, Amerikan rüyasının entelektüel versiyonuydu: Her şey mümkündür, her şey insan eylemine dayanır. James, insan bilincinin evrim sürecinde farklılık yarattığını iddia eden tek bilim insanı değildi. Wallace'ın da böyle bir fikir ileri sürdüğünü daha önce belirtmiştim. Diğer iki psikolog da 1890'larda bu fikri ele almıştır: İngiltere'de Morgan ve Birleşik Devletler'de James Mark Baldwin (1861–1934). Baldwin (Cattell'la birlikte) *Psychological Review* dergisini çıkartmış ve Toronto, Princeton ve ardından da Baltimore'da psikoloji laboratuvarları yönetmiştir.

Başka bir Amerikalı filozof John Dewey'in (1859–1952) evrimci bakış açısını derinden benimsemiş yazıları da, her ne kadar o sıradaki günlük psikolojik araştırmalara neredeyse hiç değinmemişse de daha sonra kuramsal argümanlarının kalitesiyle öne çıkmıştı. Dewey'in "The Reflex Arc Concept in Psychology" (1896) [Psikolojide Refleks Kıvılcımı Kavramı] adlı makalesi, sinir sisteminin mekanikçi analizinin ana birimini, yani refleksi, bir süreç olarak yeniden izah etmiştir. Refleksin yapısal unsurlarının (algılama, merkezi bağlantı, hareket) birbirinden farklı olmadığını, refleksin doğru dürüst şekilde anlaşılmasının, *bir bütün olarak* organizmanın adaptasyonuna katkısının açıklanmasından geçmekte olduğunu ileri sürmüştür. Benzer şekilde, psikologların zihinsel unsurları parçası oldukları bütünleştirilmiş eylemden, onlara yol açan

ve onların da katkıda bulunduğu eylemden bağımsız olarak çalışmamaları gerektiğini düşünmüştür. 1920'lerdeki davranışçılık kritikleri de aynı fikri savunmuş ve psikologları, yaşamı, sürekli bir uyumsal dönüşüm süreci olarak değil de tepkilere yol açan uyarıcılardan ibaret bir şeymiş gibi ele aldıkları için azarlamıştır.

Dewey'in, Britanya kökenli evrim teorisine olduğu kadar, zihne de tarihsel olarak genişleyen bir süreçmiş gibi bakan yaklaşımıyla Hegel felsefesine aşina olması bir tesadüf değildi. Dewey, tıpkı James gibi, yüksek toplumsal idealleri olan bir insandı: Akademik mesleğinin, toplum aydınlanmış bir demokrasiye doğru geliştikçe ve bu yönde uyum sağladıkça liderlik işlevini yüklenmesini beklemiş ve buna inanmıştır. Onunla Alman felsefesinde aynı temeli paylaşan G. H. Mead'ın çalışmasıyla birleştirilen Dewey'in fikirlerinin, pragmatizm felsefesinde olduğu kadar toplumsal psikoloji ve toplumsal kuramda da önemli etkisi olmuştur.

Sonuçlandıracak olursak, 1830 ile 1900 arasında, evrim kuramının konumu radikal doğa tarihçilerinin gözünde bir kıvılcım olmaktan, ilerici demokratik toplumun *raison d'être*'ine [varoluş sebebi] dönüşmüştür. Sürmekte olan tartışma, bir düzeyde, türlerin nesilden nesle aktarılan, değişime dayanan kökenine dair ampirik kanıt üzerine bir tartışma, başka bir düzeyde de insan olmanın ne anlama geldiğini anlamayı sağlayan terimler üzerine bir tartışmaydı. Benzer şekilde, zihnin fiziksel bedenselliği bir düzeyde zihnin beyne bağımlılığına ilişkin ampirik kanıt üzerineyken, başka bir düzeyde de ne tür bir psikolojinin insan deneyiminin tüm yelpazesinin hakkını vereceği üzerineydi. Hem fizyolojik hem de evrimci biyolojik bakış açısı işlevler açısından bilimsel açıklamayı teşvik etmişti ve bu, entelektüel açıdan, insana, uyum sağlamak için eylemde bulunmayı ve daha iyi bir yaşamı mümkün kılmaya dair liberal siyasi vaadi teşvik etmiştir. Psikologlar (ve toplumbilimciler) sadece evrime değil, aynı zamanda evrimin en yüksek aşaması olarak kendi bilimlerine inanmıştır. Bu yüzden, bu

fikirler tartışmasını, aynı zamanda psikolojinin nasıl 1914'ten önceki yarım yüzyıl içinde (her ne kadar bir bakış açısı birliği sağlamadıysa da) adeta bir bilim dalına, bir toplumsal kuruma dönüştüğünün izahatıyla eşleştirme zamanı gelmiştir.

OKUMA LİSTESİ

Bu bölüm, entelektüel tarih ve bilim tarihi alanlarında tarihçilerin son derece ayrıntılı şekilde incelediği gelişmeleri tartışmaktadır. 19. yüzyıl düşüncesi için şunlara bakınız: M. Mandelbaum, *History, Man & Reason: A Study in Nineteenth-Century Thought* (Baltimore, ML, 1971); O. Chadwick, *The Secularization of the European Mind in the Nineteenth Century* (Cambridge, 1975); J. W. Burrow, *The Crisis of Reason: European Thought, 1848-1914* (New Haven, CT, 2000). Bilimsel "materyalizm" için (son derece gevşek, kesin olmayan bir sözcük) şunlara bakınız: F. Gregory, *Scientific Materialism in Nineteenth Century Germany* (Dordrecht, 1977); A. Kelly, *Descent of Darwin: The Popularization of Darwinism in Germany, 1860-1914* (Chapel Hill, NC, 1981); G. Dawson, *Darwin, Literature and Victorian Respectability* (Cambridge, 2007) ve D. Joravsky, *Russian Psychology: A Critical History* (Oxford, 1989); etkileyici bir çalışma; her ne kadar yazarın Rus arşivlerinden yararlanma talebi geri çevrildiyse ve Rus psikologları, edebiyatta daha fazla anlayışla karşılaştığına dair öyküsünden hoşlanmamışlarsa da.

Frenoloji için R. M. Young, *Mind, Brain, and Adaptation in the Nineteenth Century: Cerebral Localization and Its Biological Context from Gall to Ferrier* (Oxford, 1990) (bu eser Bain ve Spencer'ı da tartışmaktadır) ve Britanya'da halkın hipnotizma karşısındaki coşkusu için de A. Winter, *Mesmerized: Powers of Mind in Victorian Britain* (Chicago, 1998) adlı çalışmalara bakınız. Sinir sistemi fizyolojisinin başlangıcı için E. Clarke ve L. S. Jacyna, *Nineteenth-Century Origins of Neuroscientific Concepts* (Berkeley, CA, 1987) adlı esere bakınız. Fizyolojik psikoloji üzerine K. Danziger, "Mid-Nineteenth-Century Bri-

tish Psycho-Physiology: A Neglected Chapter in the History of Psychology", *The Problematic Science: Psychology in Nineteenth-Century Thought* içinde, Der. W. R. Woodward, M. G. Ash (New York, 1982), s. 119–146; R. Smith, "The Physiology of the Will: Mind, Body, and Psychology in the Periodical Literature, 1855–1875", *Science Serialized: Representations of the Science in Ninettenth-Century Periodicals* içinde, Der. G. Cantor, S. Shuttleworth (Cambridge, MA, 2004), s. 81–110; Der. J. Bourne ve S. Shuttleworth, *Embodied Selves: An Anthology of Psychological Texts, 1830–1890* (Oxford, 1998); genel bir çalışma için E. Shorter, *A History of Psychiatry: From the Era of the Asylum to the Age of Prozac*'a (New York, 1996) bakınız.

Evrimci düşünce için J. R. Durant, "The Ascent of Nature and Darwin's Descent of Man", *The Darwinian Heritage* içinde, Der. D. Kohn (Princeton, NJ, 1985), s. 283–306; R. M. Young, *Darwin's Metaphor: Nature's Place in Victorian Culture* (Cambridge, 1985); R. J. Richards, *Darwin and the Emergence of Evolutionary Theories of Mind and Behavior* (Chicago, 1987). J. H. Brooke, *Science and Religion: Some Historical Perspectives* (Cambridge, 1991) bilim (evrim de dahil olmak üzere) ile din arasındaki çok sayıdaki ilişkinin bilgisini yaymıştır. Darwin üzerine iyi bir biyografi vardır: J. Browne, *Charles Darwin, Vol. 1: Voyaging* ve *Charles Darwin, Vol. 2: The Power of Place* (Princeton, NJ, 1998; 2005). Darwin'in *Descent of Man* adlı eserinde A. Desmond ile J. Moore'a ait yararlı bir giriş bölümü vardır (Londra, 2004). R. Boakes, *From Darwin to Behaviourism: Psychology and the Mind of Animals* (Cambridge, 1984), anlaşılır bir şekilde hayvan fizyolojisini anlatmaktadır. James biyograficilerin ilgisini çekmektedir; genel bir bakış için P. Croce, "Reaching beyond Uncle William: A Century of William James in Theory and in Life", *History of Psychology*, XIII, 4, 2010, s. 351–377.

3
Psikolojiyi Şekillendirme

> Benim deneyimim katılmayı kabul ettiğimdir. Sadece farkına vardığım unsurlar zihnime şekil verir; seçici ilgiden yoksun deneyim tam bir kaostur. Sadece ilgi, önem ve vurguyu, ışık ve gölgeyi, arka planı ve ön planı, kısaca entelektüel perspektifi verir.
>
> William James

19. YÜZYILIN SONUNDA ULUSAL PSİKOLOJİLER

Eğitim üzerine tartışma, 19. yüzyıl boyunca kamu yaşamını canlandırmıştır. Reformcular, akademik kültürün özellikle itibar gördüğü ve akademik dallar halinde örgütlenmiş öğreni-

min başarılı bir şekilde yeni bilgi yarattığı ve yeni bilim insanları yetiştirdiği Almanya'yı kıskançlıkla izlemiştir. Almanya, uzmanlaşmış bilimlere desteğin modern ulusdevlet için son derece önemli olduğunu göstermiştir. 1870 savaşında Prusya tarafından küçük düşürülmüş Üçüncü Fransa Cumhuriyeti, Alman yükseköğrenim sisteminden dersler çıkartmıştı. İtalya, modern bir ulus oluşturmak için üniversitelerinde 1870'deki birleşmeden önce ve sonra, Almanya veya Avusturya'da yetişmiş bilim insanları çalıştırmıştır. İdealist genç Ruslar yükseköğrenim için Almanya, Avusturya ve İsviçre'ye gelmiş ve Batı fikirleriyle geri dönmüşlerdir. Anadili İngilizce olanlar da ileri uzmanlık eğitimi almak için Kıta Avrupa'sına seyahat etmiştir.

18. yüzyıl profesörleri, kamu yaşamına atılması beklenen erkek öğrencilerden oluşan kitleleriyle ziyadesiyle kültürlü şahıslardı ve eğer herhangi şekilde yayında bulundularsa, bu ufak bir gayri akademik okur kitlesi içindi. Göttingen ve Berlin'in (1809–1910'da kurulmuştur) başını çektiği yeni ve reformdan geçmiş üniversitelerin öğrenim ve araştırmayı, felsefe kadrosunun himayesi altındaki branşlar halinde yeniden yapılandırması önemli bir yenilikti. Öğretmen kadrosu hukuk, tıp ve teoloji bölümünün kıdemli öğretmen kadrosuna eş veya onlardan daha yüksek bir statü edinmişti. Bu yeni akademisyenler, giderek daha fazla meslektaşları için yazan ve kendi alanlarındaki yeni akademisyen kuşağına eğitim veren branş uzmanlarıydı. Birbirinden farklı toplumsal varlıklar olarak felsefe, tarih, filoloji, kimya ve fizyoloji gibi dallar ortaya çıkmıştı. Uzmanlık araştırmalarının okuru ile genel literatürün okuru birbirinden ayrılmaya başlamıştı ve ne hakkında konuştuğunu aslında bilmeyen biri anlamında amatör kavramı kullanıma girmişti. Yeni branşların arasında farklı bir dal olarak psikoloji yoktu. Psikolojik konuları ele alan akademisyenler, genelde filozoflar (örneğin felsefi matematikçi M. W. Drobisch) veya fizyologlardı (E. H. Weber gibi) ve bunların yazdıklarını takip eden açıkça ayrılmış bir kitle yoktu. Daha sonra psikoloji bir akademik dal olarak geliştiğinde, sonuç, akademi ve kamu

amaçları arasında süren ve tüm dallarda görülen ama psikolojinin durumunda keskin olan bir gerginlikti.

Üniversiteler güçlü ve nispeten bağımsız kurumlara dönüştükçe, sıradan erkek ve kadının, ticari ve siyasi yaşamın içindeki insanların günlük pratik tasalarına ilişkin değerlerden farklı değerler yayılmaya başlamıştı. Akademisyenler ideal değer olarak, kişinin ve bir kültürün iyi, doğru ve güzelin peşinden koşarak bütünlük sağlamasını belirten *Bildung*'u (harfiyen "formasyon") benimsemişti. Bu konu hakkında konuşanlar, ancak birbiriyle uyum içinde çalışan bireylerin ("kültürlü insanlar") ve kolektif kültürün bu hedefe ulaşabileceğini ilan etmişti. Dolayısıyla yazarlar, Goethe ve dönemini idealleştirmişti. Bunun bilimler için sonucu (ve o dönemde teoloji de dahil olmak üzere tüm dallar, rasyonel bilginin peşinde koştukları için "bilimler" olarak bilinmekteydi) kendi başına bir hedef olarak bilginin, saf bilimin peşinden koşmak olmuştu. Bu ideal her zaman hükümdarlar, hamiler veya genelde toplumun üniversitelere sağladığı destekle gerilim içindeydi. Psikologlar bir dal olarak örgütlenmeye giriştiklerinde, ilk andan itibaren bu gerilimin farkındaydılar. Ancak 21. yüzyılda bu gerilim, siyasetçileri tatmin edecek şekilde, akademik faaliyetin ilk önce kendisini ticari anlamda gerekçelendirmesi gerektiği talebine dayanan bir çözüme kavuşturulmuştur.

Üniversite idealleri ile kamunun pratik bilgi talebi arasındaki ihtilaf, Birleşik Devletler'de yükseköğrenimin gelişmesinde açık şekilde gözlemlenebilir. Bu yeni ülke, daha eski Avrupa güçlerinin aksine, rasyonel ilkelere dayanan, dini hoşgörüsüzlüğün olmadığı ve insanlık değerlerine duyarlı bir siyasi topluluk olmayı arzuluyordu. Amerikan kolej eğitimi 19. yüzyılın ilk yarısında Almanya'da üniversite öğreniminde yer alan değişikliklerin küçük bir kısmını yansıtmaktaydı. Kolejler, genç beyefendileri mesleklerine ve kamu yaşamına yerleştirme amacı gütmekteydi. Öğretmenler, öğrencileri iyi karakterin nasıl olması gerektiği üzerine ahlaki ve toplumsal fikirlerle donatmaktaydı ve psikoloji eğitimi de bu bağlamda başlamıştı.

Ahlak felsefesi eğitim geleneğinin en gözde temsilcilerinden biri, 1868'de New Jersey Koleji'nin (Princeton Koleji) başkanı olmuş ve ahlak eğitiminin bir parçası olarak betimsel psikolojiyi de içeren bir müfredat eğitimi vermiş olan İskoç Muhterem Peder James McCosh'tu (1811–1894).

Okul eğitimi de öncelikli ilgi alanıydı. En azından 18. yüzyılın başından itibaren ilerici yazarlar bir ülkenin zenginliğini halkının eğitim durumuyla ilişkilendirmiştir. İngiltere'nin yüksek okuryazarlık oranı ve ticari alandaki liderliği bunun ispatıydı. 19. yüzyılda kitlesel eğitime geçme baskısı, hem ulusalcılığın hem de cumhuriyetçi ve demokratik duyarlılığın yayılmasına olduğu kadar, endüstriyel ve kentsel yaşamın yarattığı fırsatlara da eşlik etmiştir. Fransa'da yüzyılın ortasında ve ardından Britanya'da 1870'de yasama, genel ilkokul eğitiminin çerçevesini oluşturmuştur. Eğitimin 1882'de altı ile on dört yaşlar arasındaki çocuklar için zorunlu kılındığı Fransa'da ana gerekçe siyasaldı ve hem geniş hem de büyük ölçüde kırsal taşrada ortak bir ulusal kimlik hissi yaratmayı amaçlamaktaydı. Eğitimin 1880'de zorunlu kılındığı Britanya'da amaç, insanların güvenilir siyasi seçimler yapması ve ekonomik açıdan kendi çabalarına dayanmalarını sağlamaktı. Kitlesel eğitim başka yerlere de yayılacaktı. Bu yeni durum, psikoloji alanı için son derece önemliydi. Eğitimin pratik amaçları onun yanında var olmuş ve muhtemel uzman psikologların bilimsel amaçlarını şekillendirmişti.

1800'de psikoloji bölümü ve mesleği yoktu. 1903'de Birleşik Devletler'de en azından kırk psikoloji laboratuvarı vardı; bu alanda, kimya, fizik ve zooloji hariç diğer bilimlerden daha fazla sayıda doktora verilmişti; 1892'de bir meslek örgütü (The American Psychological Association (APA) [Amerikan Psikoloji Derneği] oluşturulmuştu ve başını *American Journal of Psychology* [Amerikan Psikoloji Dergisi] (1887) ve *Psychological Review*'in [Psikolojik Değerlendirmeler] (1894) çektiği uzmanlık dergileri vardı. Bunların hiçbiri, Harvard'da sadece James'in "yeni psikoloji"yi öğrettiği ve bazı laboratuvar tesis-

lerini kullandığı 1880'de mevcut değildi. Dolayısıyla, psikoloji, bir akademik dal olarak süratle büyümüştür. Ama bu durum benzersizdi. Amerika'daki psikoloji dalına ilham veren ve gerekli eğitimin kaynağı olmuş Almanya'da bile psikolojinin farklı bir alan olarak belirmesi o kadar göze çarpan bir şekilde olmamıştı. Diğer ülkelerde durum epey büyük bir farklılık göstermiştir ki, bu ulusal tarihlere gönderme yapmanın ve ülke ülke tartışmanın doğruluğuna işaret etmektedir.

Fransa'daki üniversiteler, 19. yüzyılın sonuna kadar eğitim ve araştırma merkezlerinden ziyade sınav merkezleriydi. Bilimin yeri *les grandes écoles* ve enstitülerdi. Katolik kurumlar ile kendilerini laik cumhuriyetçi devlete adamış olanların çıkarları arasındaki daimi mücadele, toplumun içinde olduğu gibi eğitimin her düzeyinde de yer almaktaydı. Bu bağlamda Ecole Normale Supérieure'nin çok kararlı laik öğrencileri Ribot ve Hippolyte Taine (1828–1893), psikolojiye Katolik olmayan, Cousin karşıtı bir yaklaşım için gerekli entelektüel ve kurumsal desteği ayrıntılı şekilde tasarlayacaktı. Psikolojiyi, deneyimden önce birleştirilmiş ve farklı olarak var olan bir ruh inancının içine yerleştiren *spiritualisme*'e karşıydılar. Kampanyalarına gerekli kaynaklar için hem Britanya hem de Alman literatürlerine başvurmuşlardı: birincisine ampirik felsefesi ve evrimci bakışı; ikincisine de fizyoloji ve deneysel yöntemleri için. Ayrıca cisimleştirilmiş hastalıklı zihne dair yerel Fransız klinik çalışmaları geleneğini oluşturmuşlardı. Bu son gelenek, Fransız psikolojisine özellikle klinik yöntemlere dayanan bir psikoloji izlenimini vermiştir.

Daha sonra yazdığı Fransa tarihiyle meşhur olan Taine, Britanya psikolojisi üzerine yazdığı *De l'intelligence* (1870) [Zekâ Üzerine] adlı bir kitapla Fransız muhafazakâr felsefesine saldırmış ve genel yazı tarzı laik bir zihin bilimi için çağrı olmuştu. Ribot ise Britanya ve Alman psikolojileri üzerine çalışmalar yazma ve Spencer'i çevirmenin yanında, 1880'lerde irade, bellek ve kişilik bozuklukları üzerine bir dizi erişilebilir kitap yayınlamış, psikolojiyi tıp ve bireysel vakalardan yola çı-

karak argüman yapmanın getirdiği otoriteyle yakından ilişkilendirmişti. Çocuklar, ilkel topluluklar ve delileri bilimsel psikolojinin üç ideal öznesi olarak öne çıkartmıştı: Bu grupların normal, erkek ve rasyonel zihni ortaya çıkardığı ve dolayısıyla doğal psikolojik deneyler oldukları görüşündeydi. Ribot şöyle yazmıştı: "Organizmanın sağlıklı olmayan şekilde bozulması [...] entelektüel düzensizliklere yol açar; anormallikler, psikolojik düzen içindeki ucubeler, bizim için doğa tarafından hazırlanmış deneylerdir ve bu hususlarda deney yapmak [*experimentation*] daha nadir olduğundan, bunlar özellikle değerlidirler."

College de France'da, Ribot'un 1888'de atandığı deneysel ve karşılaştırmalı psikoloji kürsüsünün açılması, yeni psikolojinin Fransa'ya yerleşmesinde gösterdiği başarıya işaret eden bir adım olmuştu. Ribot eklektik bir yazardı. Orijinal bir araştırma yapmamış ama yayınları, *Revue philosophique*'deki editörlüğü ve yeni pozisyonu, psikolojinin bir doğa bilimi olarak geliştirilmesinde son derece önemli bir rol oynamıştı. Kariyerinin başlangıcında Alfred Binet'ye (1857–1911) danışmanlık yapmıştı. Binet, 1895'te *L'Année psychologique* dergisini yayınlayacak, Sorbonne'daki psikoloji laboratuvarını (1889'da kurulmuştur) yönetecek ve zekâ ölçmenin başlangıcı olan testleri formüle edecekti. Ayrıca Ribot, histerikler, hipnotize olmuş özneler ve dini anlamda kendinden geçmişler üzerine açıklamaları Paris entelektüellerinin cehalet ve dinsel batıl itikat olarak kabul ettikleri durumlara karşı yürütülen seküler kampanyanın parçası olmuş ünlü nörolog J. M. Charcot ile de (1825–1893) sosyal ve entelektüel ilişki içinde olmuştu. Bu ortam, genç Freud'un yakından aşina olduğu dünyaydı.

Anormal zihinsel durumların çekiciliği birçok insanın psikolojiye ilgi duymasına neden olmuştu. Daha çarpıcı olan, psikolojideki araştırmalar ile ruhsal fenomenlerin çakışmasıydı; bu iki alanın birbiriyle birleşmesi o kadar güçlüydü ki, akademisyen psikolog Binet halkın aradaki farkı görmesi için çok mücadele etmişti. College de France'ın akademik seçkin-

leri arasında psikoloji kürsüsünde Ribot'yu takip etmiş olan psikolog ve doktor Pierre Janet (1859–1947), kürsünün sadece çoklu kişilik vakalarından dolayı var olduğunu belirtecekti. Janet, o dönemde insanların ilgisini ele geçirmiş çok kişiliklilik vakalarının bütünsel tek bir kendiden başka bir şeyin mevcudiyetini kanıtladığını ifade etmişti ve bu da kendinin dinden ziyade tıbbın konusu olması gerektiği görüşüne yol açmıştı. Ribot küçümseyici bir tonla şöyle yazmıştı: "Eski okulun yeni durum karşısında bir parça şaşırmış temsilcilerinin yeni okulun yandaşlarını 'onların egolarını çalmakla' suçlamaları doğaldır." Janet ününü, Le Havre'da "Léonie" adında, hipnotize edildiğinde olağanüstü yetenekli ve birden fazla kişiliği olan bir kadın üzerinde yaptığı ve *L'Automatisme psychologique* (1889) [Psikolojik Otomatizm] adıyla yayınladığı uzun araştırmalarla yapmıştır. 1889'da Paris'te ilk uluslararası psikoloji kongresi yapıldığında Charcot başkandı ve sunulan çalışmaların üçte biri hipnotizma üzerineydi. Psikologlar, daha sonra, ruhsal araştırmanın psikolojiyle ilişkilendirilmesine bir tepki olarak deneysel psikoloji üzerine bir kongre düzenleyecekti. Bu şartlar Fransa'ya özgü değildi: Örneğin, 1880'lerde Berlin'de kurulmuş ilk deneysel psikoloji derneği ruhsal araştırmalara girişmişti.

Hollanda ve İskandinav ülkeleri, Alman akademik sisteminden epeyce etkilenmişti ve eğitimini Almanya'da tamamlamış akademisyenler yeni bir bilimsel uzmanlık alanı olarak psikolojiyi öğretme fırsatları bulmuştu. Groningen'de felsefe profesörü olan Gerard Heymans (1857–1930), her ne kadar ataması felsefe tarihi, mantık, metafizik ve ruh bilimi alanındaysa da 1892'de Hollanda'da ilk psikoloji laboratuvarını kurmuştu. Ruh bilimi Hollanda'da başka yerlerde de öğretilmekteydi ama Heymans, psikolojiyi, felsefi bir konu olarak el almasının yanında, onu aynı anda ampirik veya deneysel bir konu olarak da ele almasıyla öne çıkmıştı. Ardından, 1920'lerde özel psikoloji kürsüleri açılmış ama Birleşik Devletler'in aksine, eğitim sistemi hızlı bir yayılmaya yol açacak bir temel

sağlayamamıştı çünkü pedagoglar mesleklerinin felsefi, ahlaki ve dini anlamlarına sadık kalmıştı. Psikoloji Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, kilise liderleri, kentsel ve endüstriyel topluluklarda gözlemledikleri maddi ve manevi boşluğa çözüm bulmak için yardım istediklerinde yayılmaya başlayacaktı. 1960'lara kadar Hollanda toplumu Protestan ve Katolikler ve de farklı üniversiteler arasında ikiye, Hollandalıların tabiriyle "direklere" ayrılmıştı. Buna rağmen söz konusu topluluklar pastoral değerler ve anti materyalist psikoloji ve toplumsal bilime dair bir ilgi paylaşmıştı. 1945'ten sonra psikolojide ve genelde toplumsal bilimlerde olağanüstü bir büyüme olmuştu. Bu durum, görünüşe göre, kısmen Hollanda toplumunun yaşamda dini liderliğin yerine uzman rehberliğini kabul etmeye hazır olmasına atfedilebilir. Psiko–fiziksel aygıtla tanışmak için Leipzig'i ziyaret etmiş olan Alfred Lehmann (1858–1921), 1886'da Wundt'un deneysel yöntemlerini (birazdan tartışılacaktır) Kopenhag Üniversitesi'ne getirmişti. Üniversitenin beklentisi çalışmasını felsefi sorularla ilişkilendireceğiydi ama Lehmann tanıma gibi (algı unsurlarının işbirliğini inceleyerek geliştirdiği, algıya ait bir sorun) daha dar şekilde tanımlanmış psikolojik konular üzerinde yoğunlaşmayı tercih edecekti.

Avrupa'nın liberal ve okumuş insanlarının belirgin şekilde azınlık olduğu kısımlarında reformcular, ümitlerini ulusal özgürlük veya yeniden canlanma, serbest ekonomik faaliyetin yayılması ve modern bilimsel eğitimin bir araya gelmesine bağlamıştı. Eğitimli seçkinler çoğu kez Alman üniversitelerinde eğitim görmüş, deneysel psikoloji gibi konularda uzmanlık düzeyine ulaşmış ve ardından toplumsal sorulara bilimsel yaklaşımı yaymak için ülkelerine dönmüştür. Avrupa'nın büyük kısmı aslında 19. yüzyılın sonunda bile kırsal, uzak ve ekonomik açıdan ortaçağdaydı. Bu kökenden gelen öğrenciler, dünyanın diğer kesimlerinden gelen, Almanya veya Paris'te okuyarak Batılı bakış açısı edinen ve ülkelerine geri döndükten sonra modernizasyon için uğraşan insanların (Türkiye, Çin, Japonya ve Arjantin gibi) yaşadıklarına benzer koşullarla

karşılaşmaktaydı. Helsinki (o zaman bir Rus bölgesinin idari merkezi olan Helsingfors) veya Bükreş gibi kentlerden gelip yurtdışında okuyan genç erkek ve kadınlar, psikoloji gibi yeni konuların, yerel koşulların izin verdiği sınırlı düzeyde temellerini atmaktaydı. Deneysel psikoloji veya eğitimde psikoloji üzerine konferanslar vererek modern düşünce biçimlerini tanıtanlar bu kişilerdi. 1918'den sonra Romanya gibi ülkelerin siyasi bağımsızlıklarını kazanmasıyla, eğitimin pratik ihtiyaçlarına ve modern ticari operasyonlara bir yanıt olarak kurumsal büyümeye yol açan bazı fırsatlar belirecekti.

İtalya'da, ülkeyi modernleştirmeye kararlı eğitimli elitin Alman ve Avusturya üniversiteleriyle çok sayıda bağlantısı vardı. Algı, görsel aldanmalar ve daha sonra psikanalizle uğraşan Vittorio Benussi (1878–1927) ve psikopatolojiyle ilgilenen Sante De Sanctis (1862–1935) gibi akademisyenler, hem deneysel araştırmayı hem de pratik uygulamayı tanıtmışlardı. Muhafazakâr ve Katolik İspanya'da psikoloji davasını, ülkenin Avrupa kültürüne ve genelde felsefeye açık olmamasından rahatsızlık duyan bir dizi entelektüel sahiplenmişti. Yeni yüzyıl başlarken bilimsel psikolojinin kurumsal tabanı zayıftı ve akademisyenler ve entelektüeller bu durumu değiştirmek için kolları sıvamıştı. Bununla beraber, doğa bilimlerine ve yeni psikolojiye Katolik yanıt, özellikle Alplerin kuzeyinde, her zaman olumsuz değildi. 1860'larda Kilise'nin modernitenin tüm biçimlerine karşı savunmaya geçmesinin ardından, yeni Papa XIII. Leo, 1880'deki *Aeterni Patris* genelgesinde bilimin bir hakikat biçimi olarak kendisi için sevilmesini istemiş ve entelektüel liderlik sağlamak için Thomasçı felsefenin (Aquinas'ın* akademik mirası) yeniden canlandırılması çağrısında bulunmuştu. Bu çerçevede Belçikalı akademisyen ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman işgali altındaki Belçika'nın onuru-

* Thomas Aquinas ya da Tommaso d'Aquino (1225–1274). İtalyan Dominiken rahip. Skolastik düşüncenin yayılmasında önemli rol oynamıştır. Bilinen anlamıyla Hıristiyan teolojisi onun öğretileri üzerine kuruludur. Katolik inancının hakkındaki fikirleri, Kilise'nin de resmi görüşü olmuştur. Teoloji, zihin, metafizik, etik üzerine çalışmalarıyla ünlenmiştir. (y.h.n.)

nun sözümona lideri Désiré F. F. J. Mercier (Kardinal Mercier, 1851–1926), 1889'da Louvain veya Leuven Üniversitesi'nde bir Tomist enstitü açmış ve burada deneysel psikoloji de dahil olmak üzere modern bilim eğitimini desteklemişti. Armand Thiéry ve daha sonra Albert Michotte (1881–1965) Louvain Laboratuvarı'nın (Belçika'da ilk) direktörleri olmuş ve hem hassas deneysel çalışmayı hem de psikolojinin pedagojiyle bağlantısını teşvik etmişlerdi. Mercier'in kendisi Katolik felsefi antropolojinin gelişmesini sağlamış genel metinler yazmış, psikolojiyi "insan yaşamının felsefi açıdan araştırılması" olarak tanımlamış ve Descartes'a atfedilen mekanik bilim mirasına saldırmıştı. Mercier, bir ruh felsefesi olmadan psikolojinin "ayrı bir bilim değil, sadece mekanik dalı veya fizyolojide bir sayfa olduğunu" ileri sürmüştü. Deneysel psikolog Michotte, Alman deneysel çalışmaları üzerine özellikle Würzburg'da eğitim gördükten sonra Louvain'de 1946 yılına kadar etkili bir okul yönetmişti. *La Perception de la causalité* (1937) [Nedensellik Algısı] adı altında basılmış çalışmasında gerçek deneyimin somut doğasını incelemiş ve burada bir şeyin başka bir şeyle arasındaki nedensellik ilişkisinin doğrudan ve indirgenemez deneyimine sahip olduğumuz sonucuna varmıştır. (Bu, Michotte'nin bakış açısına göre, algılar arasındaki ilişkinin çağrıştırmaya bağlı olmadığı, zihnin içsel olarak dünyayı algılama şeklinden kaynaklandığı anlamına gelmekteydi.)

Bilimin Rusya'daki tarihi, kararsız duygulara yol açan Batı'yla özdeşleşme çabası ile farklı bir yönde giden gururun bir bileşimidir. Yönetim iki yönde yol almaktaydı: Biri mutlakiyetçi bir çarlık ve ilahi hakikatin egemenliği ve diğeri de endüstriyel bir ekonomi ve dünya sahnesinde rekabet edebilecek yeterlikte bir yönetim amaçlayan modernleşmeydi. Eğitimli ama siyasi güçten yoksun idari, profesyonel ve ticari bir sınıf, Batı Avrupa siyasi deneyimi ve Alman bilimine gözlerini dikmişti. Dışarıda yaşayan Rus öğrenci kolonileri vardı; Bern veya Zürih caddelerinde radikal, hatta devrimci, kısa saçlı genç Rus kadınlarının görüntüsü bir skandal olarak algılanmaktaydı. 1890'lardaki

sınırlı ama hızlı endüstrileşmeyle Moskova ve St. Petersburg siyasi ajitasyon, yoksulluk ve suç üreten muazzam kentsel kümelere dönüşmüş ve eğitimli liberaller de bu yeni koşullarla baş edebilmelerini sağlayacak araçlar için yüzlerini toplumsal ve tıbbi bilimlere çevirmişti. Çabaları bilimsel psikoloji ve bunun uygulamasını içermekteydi. İlk psikiyatrlar, fizyolojik sorularla özellikle ilgilenmişti ve Alman tarzı fizyolojik aletleri tanıtanlar doktorlar olmuştu. 1885 kadar erken bir tarihte V. M. Bekhterev (1857–1927) Almanya'dan geri gelip Kazan Üniversitesi'nde bir kürsünün başına geçmeyi, üniversitenin psikiyatri kliniğinde bir psikoloji laboratuvarı kurması şartıyla kabul etmişti. Hem Charcot'un Paris'teki hem de Wundt'un Leipzig'deki konferanslarına katılmış olan psikiyatr V. F. Chizh (1855–1922), zihinsel rahatsızlıkları olanların üzerindeki araştırmalardan ibaret alanda psikolojik deneyler yardımıyla reform yapma yanlısına dönüşecekti. 1891'de Dorpat'ta (şimdi Estonya'da Tartu olan bu yer, o zaman bir Rus idari biriminin merkeziydi) psikiyatr Emil Kraepelin'in yerini aldığında, fikirlerini uygulamaya koyma şansına sahip olacaktı.

İlk resmi üniversite enstitüsü, Wundt'ta da çalışmış olan G. I. Chelpanov (1862–1936) 1912'de Moskova Üniversitesi'nde felsefeden bağımsız bir psikoloji enstitüsü açtığında ortaya çıkacaktı. Bu enstitü çok sayıda öğrencinin ilgisini çekmişti. Chelpanov becerikli bir idareci olup eklektik çıkarlar ve eğilimlerden ibaret bir yığını bir arada tutmuştu. Psikolojinin bir eğitim bilimine katkıda bulunacağını ümit etmişti ama enstitüsü zihinsel teste ilk baştan itibaren ilgi gösterdiğinde, bu, yetersiz devlet okulu sistemine pratik düzeyde bir müdahaleden ziyade, kuramsal bir faaliyet olarak olmuştu. Şunu belirtmek gerekir ki, Rus liberalleri Batı'daki meslektaşlarından farklılık göstermiş ve zekâ testlerinde gösterilen düşük performansın kalıtımdan ziyade, insanların büyük kısmının parçası olduğu olumsuz toplumsal koşulları yansıttığını sorgulamadan kesin olarak kabul etmiştir. St. Petersburg'da Chelpanov'unkiyle karşılaştırılabilir bir enstitü yoktu ve onun yerine, tıbbi çıkarlar

sonucunda kendine özgü bir organizasyon ortaya çıkmıştı. St. Petersburg'a taşınmış Bekhterev dinamik bir girişimciydi; bağımsız bir psikonörolojik enstitü için 1908'de özel fonları ve devlet fonlarını bir araya getirmeyi başarmıştı. Burası farklı insanların deneysel psikolojiden sosyolojiye ve toplumsal psikolojiden kriminal antropolojiye kadar her şey üzerinde çalıştığı büyük, eklektik bir girişimdi.

Rusya'da olduğu gibi (bu açıdan bakınca) Britanya'da da psikoloji farklı yerel özelliklerle parça parça gelişmiştir. Spencer, Darwin ve Romanes, kurumlarda kariyer yapan akademisyenler veya bilim insanları olarak değil, kendi başlarına bireyler olarak yazmıştır. Bununla beraber, 1860'da Aberdeen'de mantık profesörü olan Bain, kendisini yoğun bir şekilde mantık, gramer ve ruhbilimine adamıştı. Bain ayrıca ilk on yıllarda ana hedeflerinden biri olarak psikolojik bilginin uygun temelleri hakkında bir kararı gerçekleştirmek anlamına gelen *Mind* [Zihin] (1876'da yayın hayatına atılmıştır) dergisine de mali destek sağlamıştı. Fakat bu daha sonra psikolojinin aksine, kurumsal bir temeli olan felsefe alanında bir dergiye dönüşmüştür. 1892'de James Ward (1843–1925), Cambridge Üniversitesi'nde bulunan fizyoloji laboratuvarında kullanılmak üzere psiko–fiziksel bir aygıt için son derece ufak miktarlarda fonlar edinmişti. Cambridge ve Londra'da İngiltere'yi mevcut Alman pratiğiyle aynı çizgiye getirerek algıyı bir doğa bilimi sorunu olarak çalışma girişimi vardı. 1912'de C. S. Myers (1873–1946), Cambridge'de fonlarının büyük kısmı kendisinden gelmiş yeni bir psikoloji laboratuvarını yönetmişti ve burası 1920'ler ile 1930'larda deneysel psikologları Myer'ın seçilmiş ardılı Frederic C. Bartlett (1886–1969) tarafından eğitilmiş bir merkeze dönüşecekti. Bu alan iki dünya savaşı arası yıllarda yavaş yavaş gelişmişti.

1900 civarı Britanyalı birçok doktor kendini fizyolojik tıp olarak anlaşılan psikolojide uzman görmeyi sürdürmüştü. Doktorların karşısında da belirgin şekilde, Cambridge'ten Ward ile hem öğrencisi hem de meslektaşı G. F. Stout (1860–

1944) ve Oxford'dan F. H. Bradley de (1846–1924) dahil olmak üzere birtakım felsefeciler zihnin analitik açıdan incelenmesi olarak psikolojiyle uğraşmaktaydı. Uygun terimler ve analizin konusu üzerine farklı fikirleri olmasına rağmen hepsi psikolojinin kendine özgü konusu olduğu ve sinir süreçlerinin bir işlevi olarak çalışılamayacağı konusunda hemfikirdi (her ne kadar sinirsel işlevlerin çalışılması gerektiğini desteklemekteyseler de). Ampiristleri psikolojik ve felsefi soruları karıştırdıklarından dolayı azarlayan Bradley, felsefenin temelinin psikoloji değil mantık olması gerektiğinin mantıken ortada olduğunu düşünmekteydi. Her şeye rağmen, "psikoloji" olarak adlandırdığı alana, yani bilişim ve istenç gibi zihinsel hallerin analitik izahatına katkıda bulunacaktı. *Encyclopaedia Britannica*'ya 1886'da ilk kez "Psikoloji" maddesini yazan Ward'dı. Anlaşılması güç bir madde olup Darwin'den bahsetmemişti (öylesine bir yorum dışında) ama ampirist psikolojiyi kesin olarak çürütmesi ve kendiyi analizin başlangıcı ve hedefi olarak almasıyla ün yapacaktı. Fakat analiz konusunda fikir birliği yoktu: Örneğin, Ward ve Bradley, dikkat çekici bir şekilde birbirlerine karşıttılar. *Mind*'ın ikinci editörü olan Stout, 20. yüzyılın ilk on yıllarında, her ne kadar onun standart *Manual of Psychology* (1899) adlı çalışması psikolojiyi gelişimsel bir perspektife oturttuğunu iddia etmekteyse de analitik bir yaklaşımda ısrarlı olacaktı. 1901'de Britanya'da ufak bir grup insan, Britanya Psikoloji Cemiyeti'ni oluşturduğunda psikoloji değişken ve bölünmüş bir alandı.

Bu değişkenlik, Londra'da olan biteni dikkate aldığımızda daha da çarpıcıydı. 1870'ler ve 1880'lerde o sıralarda hayatını yazarlık yaparak kazanan James Sully (1842–1923), psikolojik konular hakkında bir dizi okumaya değer kitap yazmış, her gün rastlanan açıklamaları, Bain ile Spencer'ın ampirik kavramları ve genelde evrimci bakış açısından bir karışım yaratmıştı. Bir eğitim bilimi olarak psikoloji fikrini teşvik etmişti; öğretmenlerin eğitimi için çocuk psikolojisinin incelenmesi de dahil olmak üzere metinler yazmış ve 1897'de Londra'daki

University College'da bir laboratuvar oluşturmuştu. Bununla beraber, daha etkili olan Francis Galton'du (1822–1911). Bu olağanüstü insan (çocukken bir dahi olduğu ve yaşlandığında da kestane ağaçlarındaki tomurcuklardan komite toplantılarındaki "ıı"lara kadar her şeyi sayma bağımlısı olduğu söylenmiştir) Darwin'in çalışması ışığında psikolojiyle ilgilenmeye başlamış ve psikolojiyi, her şeyin ötesinde, bireysel farklılıkların ve bunların biyolojik evrim ve toplumsal ilerlemedeki yerinin çalışılması olarak kabul etmişti. University College'a Karl Pearson ve Charles Spearman'ın getirdiği bu ilgi, 20. yüzyıl Britanya'sında psikolojinin büyük kısmını zekânın çalışıldığı bir alana dönüştürmüştü.

Bunların tümü son derece özetlenmiş bir izahatsa da psikolojinin değişken karakterini göstermek için yeterlidir. Psikoloji yerel şartlara, yani ulusal koşullar, kurumsal düzenleme ve fırsatlar ve bireysel tutkuya bağlı olmuştur. Bununla beraber, psikolojiye ilgi duyan eğitimli kişilerin tümü, mükemmel bir bilim olarak psikoloji için bir tasarımın var olduğu görülen Almanya'daki gelişmelere bel bağlamış veya en azından istemeyerek de olsa Almanya'daki gelişmelerden medet ummuştur. Diğer yandan, Almanya'da bile, söz konusu bilimin biçimi ve ayrıca akademik bir tartışmadan da ziyade, toplumsal, tıbbi ve eğitimsel bir tartışmadan kaynaklanan sorular üzerine farklı iddialar vardı.

ALMAN PSİKOLOJİSİ

1900'de Almanya ve Avusturya–Macaristan İmparatorluğu'nda psikoloji alanında uzmanlık faaliyetleri vardı ama psikologlara az sayıda üniversite pozisyonu sunulmaktaydı. Bu paradoksal durum, felsefe bölümü kökenli akademisyenlerin psikolojiye duydukları ilginin gelişme biçiminden kaynaklanmıştı. 19. yüzyılın ortasında entelektüel açıdan hırslı gençlerin arasında yaygın olan algı, Hegel'in en iyi örneğini oluşturduğu saf felsefenin diğer bilimler (fizik, kimya, fizyoloji ve de filoloji ile tarih) gibi ilerlemeyi başaramadığıydı. Bu durumda, felse-

feyi yenilemek için ya bilimlerin yanında yer almanın ya da bilimsel yöntemleri benimsemenin gerekli olduğu düşünülmekteydi. Akademisyenler algıyı ve genelde zihinsel süreçleri incelemek için deneysel fizyolojinin yöntemlerini kullandıklarında, bundan yararlanan ve bunu da en doğrudan yapan psikolojiydi. Buna rağmen, felsefe yüksek statüsünü ve üniversitelerin kurumsal dokuları içindeki sağlam yerini korumuştur. Sonuç, felsefenin temel disiplin olarak önceliği olması gerektiğini düşünenler ile yeni yöntemlerin ilerleme yolundaki üstünlüklerini ispatladıklarına inananlar arasında bir gerilim olacaktı. 19. yüzyılda, her ne kadar psikologlar uzmanlık cemiyetleri, dergiler ve ileri düzeyde eğitim ortaya çıkaracaktıysa da ayrı bir disiplin olarak psikolojinin resmen ayrılması söz konusu olmayacaktı. Daha önce gördüğümüz gibi, dünyanın her yerinden öğrenciler bu eğitime geleceklerdi. Ama kendi ülkelerine geri götürdükleri, götürmek istedikleriydi; illa ki psikolojinin sık sık parçası olduğu Alman felsefi projesi değil. Bu özellikle Kuzey Amerikalılar için geçerliydi.

Wilhelm Wundt (1832–1920), Leipzig Üniversitesi'nde verilen felsefe öğretimi için en büyük ve en çok ziyaret edilmiş psikoloji araştırmaları merkezini kurmuştu. Tıp öğrencisi olarak başlamış ama ardından, özellikle Berlin'de fizyolog Du Bois Reymond'la çalıştıktan sonra tıp kariyerinin araştırma kariyerinin yerini tutamayacağına karar vermişti. Heidelberg'de ders kitapları yayımlayarak ve psikoloji, fizyoloji ve felsefe konuları üzerine yazarak ve bir yandan da bir kürsü umuduyla on beş yıl geçirmişti. Bundan başka, bir liberal olarak Baden eyaleti siyasetinde de faal olmuştu. Bu sürenin bir kısmını Helmholtz'un fizyoloji laboratuvarında onun asistanlığını yaparak geçirmişti ama kısmen Wundt'un huysuzluğunu öne çıkaran kendisini bağımsız bir akademisyen olarak yerleştirme ihtiyacından dolayı aralarında yapıcı bir temas oluşmamıştı. Helmholtz, deneysel fizyologluğun en parlak örneklerinden biriydi; uzmanlığını fizyolojik konuları titiz bir yöntemle ele alacak şekilde kullanmaktaydı. Her ne kadar bir doğa bilimci-

siyse de çalışmasının felsefi konular üzerindeki etkisinin farkındaydı. 1850'ler ve 1860'larda, ileride psikolojinin deneysel biçimi olarak bilinecek alanın esasını oluşturanlar Helmholtz ve çağdaşlarıydı. Esas ilgi alanları, fizyolojiyle ilişkili deneysel yöntemlerin zihin konusunda en açık şekilde uygulama alanı bulduğu, algıydı. Helmholtz, Wundt ve diğerleri, algının sinirsel bir işlev olduğunu kesin olarak kabul etmekle beraber, fizyolojiden bağımsız bilgi kaynaklarıyla *psikolojik* araştırmada ısrar eden uygulamalar ortaya çıkarmıştı. Bu psikolojiyi ayrı bir alan olarak biçimlendirmiştir. Yöntemlerinin daha üst düzeydeki zihinsel faaliyete aslında ne kadar uygulanabileceği büyük bir soru olarak varlığını sürdürecekti.

Helmholtz'un erken çalışmaları arasında (1850–1852) sinirsel dürtünün iletilme hızı vardı. Zihinsel süreçlerin fiziksel bağıntılarının aldığı ölçülebilir zamanın farkındalığı, bu durumda, zihinsel yaşamı etkileyen değişkenlerin dikkatli bir şekilde çalışılmasını sağlayan bir yol sunmaktaydı. Astronomlar, 18. yüzyılın sonundan itibaren, farklı gözlemcilerin bir yıldızın bir teleskopta ince bir çizgiyi geçtiği anı çok az bir farkla kaydettiklerinin farkında olmuştur. Farklılık her gözlemcide düzenliydi. Bu fenomenin ilk başta bir gözlem hatasından kaynaklandığı düşünüldüyse de psikologlar bunu kişisel bir denklem olarak yeniden analiz ederek, görsel uyarıcıda bireysel bir değişken olduğu sonucuna varacaktı. 1862'de F. C. Donders (1818–1889) adlı Hollandalı algı araştırmacısının yazdığı etkili bir çalışma, reaksiyon zamanlı deneylerin genel değerine işaret etmiş ve ardından bir yığın reaksiyon zamanlı deney gelmişti. Sarsıcı sıkıcılığını (en azından bana) dikkate aldığımızda, bunların ardındaki çabayı, zihnin bilimsel açıdan çalışılmasında büyük bir atılım gerçekleştirme ümitlerinin harekete geçirdiği tutkunun bir göstergesi olarak düşünebiliriz. Bununla beraber, ölçülene dair açık ve güvenilir fikirler oluşturmak başka bir meseleydi.

Bu çalışmalarda aletlerin önemli bir rolü vardı. Aletlerin gözlem ve ölçümü mümkün kılması ile bilim insanlarının

ne tür araştırmalara girişeceği arasında yakın bir ilişki vardı. Fiziksel optik üzerine olduğu kadar psiko-fizyolojik optik üzerinde de çalışmış olan Helmholtz, gözün arkasında bulunan retinaya bakabilmek için göz içi muayene aleti olan oftalmoskobu geliştirmişti. Bir saat yapımcısı olan Mathias Hipp, 1840'larda bir kronoskop (zaman aralıklarını bir saniyenin binde biri cinsinden ölçebilen bir alet) yapmıştı ki, reaksiyon zamanlı araştırmalar bu alet olmadan mümkün değildi. Bu tür aletleri kullanabilmek, eğitimli bilimsel psikologun ayırıcı özelliği haline gelmişti ve bilim insanını koltuk psikologundan, yani amatörden bu yetenek ayırmaktaydı. Gerçekten de alet kullanımı öyle bir özellikti ki, daha sonraki gözlemciler "pirinçten yapılmış alet psikolojisinden" bahsedecekti; şüpheciler için bu psikolojik sonuçlardan ziyade Alman hassasiyet mühendisliğinin yetkinliğine gönderilen bir iltifattı. Alet kullanımı psikolojiyi bilimsel bir uğraş yapmıştı, her ne kadar bilimsel bilgi yaratmamışsa da. Bununla beraber, hassas aletler algı alanında sorulan sorular için uygundu.

Helmholtz, üç ciltlik muazzam *Handbuch der physiologischen Optik* (1856–1866) [Fizyolojik Optiğin Elkitabı] ve *Lehre von den Tonempfindungen als physiologischer Grundlage für die Theorie der Musik* (1863) [Müzik Teorisinin Fizyolojik Temeli Olarak Ses Duyumsamaları üzerine Ders] adlı eserleri yayınlamıştır. Bunlar alanlarında standart referans kaynakları olmuş ve deneysel yöntemler ile fizyolojik kavramların görsel ve işitsel algıyla ilgili psikolojik konulara nasıl tatbik edileceğini göstermiştir. Helmholts'un Ewald Hering'le (1834–1918) görme üzerine tartışması, duyusal algılama üzerine deneycilik ile bilgi kaynaklarına dair felsefi kuramları ilişkilendirmiştir çünkü deneyciler çalışmalarının Kant'ın zihnin dünyayı nasıl bilebileceğine dair miras bıraktığı soruları bilimsel açıdan ele alabildiğine inanmaktaydı. Helmholtz ve Hering, beyindeki kalıtsal organizasyon ve onun algılamadaki rolü konusunda anlaşamamıştır. Helmholtz algısal deneyimin, zihni, temel duyguları bir birlik şekline sokmaya dahil ettiğini ileri sür-

mekteydi. Bir yere kadar Kant'ın etkisinde kalmış Helmholtz algılamanın, duygusal verilere ek olarak merkezi psikolojik süreçleri de gerektirdiğini savunmakta ve bu zihinsel süreçleri "bilinçdışı müdahale" olarak adlandırmaktaydı. Örneğin, görsel derinlik algısının, iki gözle görmeye dayanan (burada iki gözyuvarı görsel alandaki farklı nesnelere odaklanırken biraz hareket eder) duyumsamalardan kaynaklanan zihinsel bilinçdışı müdahaleyi sağladığı, edinilmiş bir algıdır. Dolayısıyla, Kant'ın pozisyonu ampirist olarak ifade edilmişti. Hering tüm bunlara karşı çıkmakta ve içte var olan yapısal bir organizasyonun algıyı açıkladığını iddia etmekteydi. Bu yüzden, onun pozisyonu doğuştancı [*nativist*] olarak ifade edilmişti. Aslında, "psiko-fiziksel" araştırma teriminin işaret ettiği gibi, algı çalışmalarını zora sokan, psikolojik ve fizyolojik dillerin kafa karıştırıcı karışımıydı.

Farklı biçimde 1920'lere ve ötesine sarkan Helmholtz-Hering tartışması, felsefeciler ile fizyologların psikolojiyi nasıl bir akademik doğa bilimi konusu olarak oluşturduklarına dair bir örnektir. Felsefi görüş farklılıklarına rağmen, laboratuvar, farklılıkların çözüme kavuşturulduğu yer olmuştur. Kalıcı pozisyonlar edinmeye dair yoğun rekabet içine girmiş genç bilim insanları, laboratuvarı ve deneysel eğitimlerini göze girmek için kullanmaktaydı. Algı çalışmalarının aynı zamanda felsefedeki tartışma konularını dönüştüreceği ümidi de bu tür araştırmayı iki misli çekici kılmaktaydı.

Gustav Theodor Fechner'in *Elemente der Psychophysik* (1860) [Psiko-Fizikin Unsurları] adlı eserinin yayımlanmasından sonra özellikle psiko-fizik olarak tanımlanabilecek bir alan ortaya çıkmıştır. Alman profesörleri arasında bile Fechner (1801-1887) olağandışı biriydi. Kariyerine, Dr. Mises mahlasıyla doğa felsefesi hakkında satirik bir üslupla yazılar yazdığı Leipzig'de bir fizik kürsüsüyle başlamıştı. Örneğin meleklerin, küresel olmaları gerektiğinden en mükemmel varlıklar olduğunu kanıtlamıştı. Daha sonra optik deneyler sırasında görme yeteneğine zarar vererek ruhsal bir krize girmiş ve kürsüsün-

den istifa etmişti. İyileştikten sonra, zihinsel ve fizikseli tek bir gerçekliğin alternatif temsilleri olarak resmeden bir dünya görüşü geliştirecekti. *Zend-Avesta* (1851; başlığı, kutsal Zerdüşt metninden almıştır) adlı eserinde Fechner, evreni, bilinci olan bir varlık olarak açıklamaktadır. Dolayısıyla, asli ilgi alanı maddesel ile zihinselin birliğiydi ve değişen fiziksel uyarı ile değişen zihinsel değişim algısı arasındaki ilişki üzerine yapılan deneylerde sabit bir matematiksel ilişki bulduğunu iddia etmiştir. Model alınan deneyler, E. H. Weber'in (1795–1878) 1830'larda farklı ağırlıkları ayırt etmedeki "ancak fark edilebilir farklılıklar" üzerine yaptıklarıydı. Fechner, bir öznenin ancak fark edilebilir farklılıkları üzerine bildirimini kullanarak nesnel şekilde ölçülmüş duyumsal uyarıcılara karşılık gelen öznel duyguların haritasının çıkartılabileceğini düşünmüştür. Zihinsel ile fizikseli birbiriyle ilişkilendirecek matematiksel bir sabit bulunduğu iddiası, psiko-fizik alanında bir heyecan yaratmıştı. Bu olay, zihinsel olayları, ölçülebilir fiziksel değişikliklerle ilişkilendirerek kesin şekilde açıklama girişimine açmış gibiydi. Her ne kadar Fechner'in sonuçlarını onun ifade ettiği terimlerle az sayıda araştırmacı kabul ettiyse de, Fechner, her şeye rağmen bilimsel psikolojiyi bir nesil boyunca biçimlendirmiş bir konu başlatmıştır. Konuyla ilgili teknikler, kurumsal destekle birlikte, kendi kendisini sürdürebilen bir uzmanlık dalının merkezini oluşturmuştur; bu süreç sırasında cevapları niceliksel olarak formüle edilemeyen sorular gündem dışı bırakılmıştır. Diğer yandan, Fechner'in kendisi de deneysel estetik alanında çığır açan çalışmalara geçmiştir.

Wundt'un ilk deneysel araştırması, her ne kadar bu çalışma çok daha ileri gitmiş ve evrimci bir bakış açısı kapsamışsa da kaslar ile sinirlerin fizyolojisi üzerineydi. Akademik başarısı, *Grundzüge der physiologischen Psychologie* (1873–1874) [Fizyolojik Psikolojinin İlkeleri] adlı eserinin yayımlanması ve 1875'de Leipzig Üniversitesi'nde itibarlı üç felsefe kürsüsünden birine çağrılmasıyla gelmiştir. Bu mevkide bulunan felsefeciler konularını doğa bilimlerinin tempoyu yönlendiren dünyasıyla

ilişkilendirmek istemişti. Wundt'un buna yanıtı, gelecek kırk yıl boyunca, sonuç olarak olmasa da istek açısından, doğa bilimlerinin yöntemlerinin psikolojiye yerleştirilmesinin mümkün kıldığı tek parça halinde birleştirilmiş bir felsefe olmuştu. Her ne kadar uzmanlaşmış psikoloji yöntemleri öğretmişse de psikolojiyi felsefeden ayrı bir konu olarak düşünmemişti; ve fizyoloji ona giderek deneysel bir bakış açısı sağlamışsa da psikolojiyi fizyolojiden farklılaştırmıştı. Onun, *Grundzüge*'nin birbirini takip eden sayılarında ve Leipzig'e ait çok sayıda kaynakta ifade edilmiş liderlik iddiasıyla birlikte, kesin bir psikoloji programı ortaya çıkmış ve dolayısıyla psikolojinin ne tür bir bilim olmasına ilişkin uluslararası tartışmanın odak noktasına yerleşmişti.

Wundt, bazı fizyolojik psikologların daha önce tartıştığının aksine, metninde ana hatlarıyla izah ettiği sinir sistemi bilgisinin psikolojiyi bir bilim yaptığını iddia etmemişti. Psikolojinin, ona göre, kendi yöntemleri ve içeriği vardı. Her şeyden önce deney vardı ve o, tepki zamanlı çalışma ve psiko–fizik teknikleri öğretecekti. Bu tekniklerin içebakışı değil, daha ziyade söz konusu duyguların büyüklük, yoğunluk ve sürelerine ilişkin rapor edilmiş değişimlerin fiziksel değişkenlerle ilişkilendirilmesi gerektirdiğini ileri sürmüştü. Örneğin, özneler, ölçülmüş bir ışık kaynağının parlaklığında bir değişiklik algıladıklarında, bir elektrik düğmesindeki bir bağlantıyı kapatmaktaydı. Deney, düzenli sonuçlara ulaşmak için ihtiyaç duyulan miktarda tekrarlanabilmekteydi. Wundt müfredatta tatbiki kısım veya laboratuvar çalışması için yer ayırmış ve ileri düzeydeki öğrencileri bu yöntemleri kullanarak tezler yazacak şekilde eğitmişti. Öğrenciler, ancak deneyimli öznelerin verilen direktifleri uygun şekilde yerine getirebileceğine inandıklarından deneysel özneler olarak birbirlerini veya hatta Wundt'un kendisini kullanmıştı. Deneyci ve özne de yer değiştirmişti: Amaç, genel zihinsel faaliyetleri çalışmaktı, kişisel nitelikleri değil. Wundt programının genişlemesi için gerekli kurumsal desteği (aletler, çalışma alanı ve asistanlar için mali kaynak) temin etmiş ve içinde çalışmalarının sonuçlarını ya-

yınladığı *Philosophische Studien* (1883) [Felsefi Çalışmalar] adlı bir dergi çıkartmıştı. Çabaları 1883'te bir enstitüyle sonuçlanmış ve bu enstitü, 1897'de belli bir amaç için inşa edilmiş bir merkez şeklinde büyütülmüştü. Wundt'un ders ve tatbiki çalışmalarında bir dönem yer alarak bilimsel psikoloji eğitimi edinilebileceği görüşü yayılmıştı.

Sonunda, her şeye rağmen, Wundt'un isteği, psikolojiyi felsefi soruların çözülmesine katkıda bulunan bir bilim olarak geliştirmek olmuştu. Zihinsel eylemi kendi başına bir gerçeklik olarak kabul etmiş ve buradan da psikolojinin fizyolojinin bir dalı değil, bağımsız bir bilim olması gerektiği sonucuna varmıştı. Psikoloji, ona göre, psişik nedenselliğin yasalarını ortaya çıkarmaktaydı ve ilk adım, zihinsel içeriğin doğru bir şekilde açıklanmasıydı. Wundt eylemi üç biçim olarak sınıflandırmıştı: ani isteğe dayanan eylemler (dürtüden ziyade *Trieb*'in, yani canlı ani istek veya refleksin neden olduğu); bir gerekçenin diğerlerini kontrol ettiği istemli eylemler; bilinçli bir seçimden sonra bir gerekçenin kontrol ettiği seçimsel eylemler. O, bu eylemler hiyerarşisini hayvandan insan doğru giden evrimsel hiyerarşiyle ilişkilendirmişti. Uygulamada istemin deneysel şekilde ele alınmasını sağlayacak yollar bulmak zordu ve Wundt'un kendisi de isteği, deney kapsamının dışında tutarak, onu sadece aklın kontrolündeki zihinsel faaliyetin parçası olarak, daha ziyade Britanya'dan Ward veya Stout'ın tarzlarında analitik açıdan tartışmıştı.

Wundt psikoloji üzerine olduğu kadar mantık, ahlak ve felsefe tarihi konularında da dersler vermiş, çalışmalar yayınlamış ve öğrencilerin çalışmalarını denetlemişti. Temelde, bilginin ön koşulu olarak zihnin rasyonel faaliyeti görüşü doğrultusunda psikolojik soruları ele almıştı. Bu rasyonel faaliyetin istemden çok daha fazla deneyin konusu olabileceğini düşünmemişti. Gerçekten de psikoloji programının geniş kısımları deneysel olmayan yöntemler içermişti. Düşünce ve dil, duygu ve istem de dahil olmak üzere karmaşık zihinsel faaliyeti incelemek için, Avrupa'nın Almanca konuşulan bölgelerinde

yaygın olan bir tür kültürel psikolojiye başvurmuştu. Kökleri Herder'in geç 18. yüzyıla ait kendisini tarihte ifade eden insan ruhu vizyonuna dayanan bu düşünce şekli, kültür ve dile, aklın kendisini ifadesi ve dolayısıyla da psikolojide bilginin kaynağı olarak bakmaktaydı. Zihni, dil kullanımıyla etkileşim içindeki zihinler aracılığıyla inceleyen, zihni çalışan ve böylece de mit ve gelenekten ibaret toplumsal dünyayı yaratan psikolojiyi tanımlamak için Wundt, "*Völkerpsychologie*" [halklar psikolojisi] (halkların yaşamlarının psikolojisi veya "etnopsikoloji") ifadesini kullanmıştı.

Wundt'un ilgi alanlarının bu yanı, onun ifadesel hareket ve işaretlere yol açan temel bir duygusal süreç olarak *Trieb* fikrini de kapsayan gelişimsel ilkeler üzerine erken dönem çalışmasına kadar gitmektedir. İşaretler diğerleri tarafından kopyalanmaktadır; dolayısıyla iletişim ve müşterek zihinsel durumlar mümkün olmakta ve işlendiğinde de bu iletişim dile dönüşmektedir. Müşterek zihinsel durumlar bir *Volksseele* (halk ruhu), bir birey ötesi psikolojik yapı oluşturmakta ve bu da zaman içinde kültürü yaratmaktadır. Wundt, 1900'den başlayarak bu yaklaşımı üst düzey zihinsel süreçlerin psikolojisine uygulayan bir dizi cilt yayınlamıştı. Daha sonra netleşecek sebeplerden anlaşılacağı üzere, bu çalışmanın, deneysel araştırmadan ziyade bilimsel psikoloji arayışı içindeki daha genç nesil arasında çok daha ufak bir takipçi kitlesi olmuştu. Buna rağmen, işaretsel iletişim fikri (Wundt'un bireysel zihnin müşterek bir kültürü nasıl yarattığına dair fikri) toplumsal psikoloji tarafından benimsenmiştir (örneğin G. H. Mead'in çalışmasında).

Dini otoritenin tartışıldığı ve birçok insanın kiliseleri siyasi irticayla işbirliği içinde gördükleri tarihsel koşullarda, ciddi genç öğrenciler, insanlık haline dair nesnel çalışmaların ön safında bir konu olarak psikolojiye başvurmuştur. Haliyle Leipzig'in cazibesine kapılmışlardır. Bununla beraber, Almanca konuşulan ülkelerde başka psikoloji merkezleri ve başka bilim yaklaşımları da bulunmaktaydı; gerçekten de yoğun bir rekabet vardı.

Göttingen Üniversitesi'nde G. E. Müller (1850–1934) öğrencileri deneysel teknik alanında eğitmede Wundt'un başlıca rakibi olmuştu. Doğa bilimleri ve akıl felsefesi üzerine yazmış ve genel okur için olan sentezi *Mikrokosmus*'unda (1856–1864) insanlık değerlerini kozmik gerçeklikle ilişkilendirmiş Rudolf Hermann Lotze'nin felsefe kürsüsünü devralmıştı. Lotze, kutuplaşmaya karşı biri olarak daha genç doğabilimciler ile doğa bilimlerinin inşa ettiği düşünülen mekanik bakış açısından çekinen daha yaşlı felsefeciler arasında yapıcı diyalogun sesi olmuştu. Müller ise, aksine, psikolojideki deneysel yöntemleri sorgulamadan kabul ederek çalışmasını, farklı algısal koşulların bellek üzerindeki etkisi gibi neredeyse tamamen sınırlı sorularla kısıtlamıştı. Wundt gibi bilgiyi birleştiren kapsamlı bir programı olduğu iddiasında bulunmamış, dikkatini dağıtmadan deneysel faaliyetler üzerinde yoğunlaşmıştı. 1904'de Alman deneysel psikoloji cemiyetinin kurulmasının ardındaki yol gösterici ruh Wundt değil, Müller olacaktı.

Wundt'un pozisyonu bir yana, diğerlerinin dikkat, bellek ve düşünce gibi üst düzey zihinsel faaliyetlere dair tepki zamanı ve psiko–fizik araştırmalarında kullanılan yöntemleri benimsemek için girişimde bulunması an meselesiydi. Bellek üzerinde deneysel olarak çalışmanın yolunu bulduğunda, Hermann Ebbinghaus (1850–1909) bu adımı atacaktı. Akademik bir ortamın dışında ve Fechner'in verdiği ilhamla kendi kişisel girişimiyle çalışan Ebbinghaus, bellek (veya bellek olarak kabul ettiği şey) üzerinde çalışmak için orijinal yollar bulmuştu. Koşulları değiştirerek Bryon'un "Don Juan"ından anlamsız hece listeleri ve kıtaları ezberleme yeteneğini incelemiş, zaman içinde akılda kalan materyalin miktarını ölçmüş ve sonuçları bir unutma eğrisi şeklinde bir grafik halinde sunmuştu. Über das Gedachnis: *Untersuchungen zur experimentellen Psychologie*'yi (1885) [Bellek Üzerine: Deneysel Psikoloji Üzerine İncelemeler] yayımladığında isim yapacaktı çünkü okurlar, eserin başlığında bile, zihnin daha üst düzey, bilişsel faaliyetine giden yolu açtığının hemen farkına varmışlardı. Ebbinghaus, kışkırtıcı bir

epigramla, geleceği psikolojiye ve geçmişi de felsefeye uygun gören bir manifestoyla mesajını güçlendirmişti: "En eski konudan en yeni bilimi üreteceğiz." Breslau ve Halle'de ders verecek, 1890'da *Zeitschrift für Psychologie und Physiologie der Sinnesorgane*'de [Duyu Organları Üzerine Psikoloji ve Fizyoloji Dergisi] kurucu ortak olacak ve bir ders kitabı yayımlayacaktı.

Her ne kadar Wundt karmaşık zihinsel süreçlere deneysel yaklaşımdan vazgeçtiyse de öğrencileri ve asistanları kendi yollarını çizmeye başlamıştı ve 1900'de alternatif düşünce ekolleri arasında bir rekabet vardı. En önemli yeni grubun başında, Berlin'de ve Wundt'un yanında bir tez tamamlamadan önce Göttingen'de Müller'le birlikte çalışmış olan Oswald Küple (1862–1915) vardı. Tepki zaman deneyleri üzerine çalışmalar yayınlamış ama ardından 1894'te Würzburg Üniversitesi'nde profesör olduktan sonra felsefe ve estetik üzerinde yoğunlaşmıştı. Würzburg'da daha geniş, örneğin, karmaşık içsel bildirimlerde bulunan özneleri kapsayan bir deneycilik bakış açısını desteklemiş ve laboratuvarından gelen büyük miktarda deneysel çalışma, algı ve düşünce üzerine fikirleri önemli ölçüde değiştirmişti. Wundt ile Würzburg'dakiler arasında, düşüncenin kendisi üzerinde deneyler yapma ve içebakışın doğası üzerine sert fikir tartışmaları olmuştu. Katılımcılar, diğer araştırmacıları sonuçları kabul etmeye ikna edecek deneyler tasarlamanın son derece zor ve bir kısmının da olanaksız olduğunu kabul etmeye başlamıştı. Basitçe ifade edilecek olursa, farklı araştırma grupları zihinde neyi çalıştıkları konusunda anlaşamamaktaydı.

Bir görüş, bu meselelerin en azından deneysel olduğu kadar kavramsal da olduğunu ileri sürmüştür. Bu bir kez daha psikolojinin felsefeyle ilişkisi sorusunu ortaya atmıştır ki, bu aynı zamanda hassas bir konu olan iş ve statü meselesiydi. Britanya ve Fransa'da olduğu gibi burada da felsefe ile psikolojinin hangi alanlar için uygun olduğu üzerine duygusal bir tartışma olmuştur. Alman psikologları, 1880 ile Birinci Dünya Savaşı arasında kesinlikle bir bilim dalında olması gereken unsur-

ları (uzmanlık eğitimi, dergiler, enstitüler) oluşturmuştu. Bu dönemin sonunda muhtemelen profesör unvanlı on deneysel psikolog vardı ama hepsinin pozisyonları felsefe alanındaydı. Bunların ana öğrenci kitlesi, geleceğin *Gymnasium* (klasik ortaokul) öğretmenleri ama başlıca akademik akranları, akademik pozisyon ve öğretmenlikte felsefecilerin yerini alan deneysel psikologların sayısından giderek daha fazla endişelenen felsefeciler olmuştur. Akademik pozisyon sorusunun dışında, bilim dalları arasında ilişkilere dair argümanlar, bilgiyi bir esasa dayandırmada mantıksal akıl ile ampirik bilim arasındaki ilişkilere ilişkin farklı kavramlara işaret etmiştir.

Ernst Mach'ın bilim felsefesi, ileriye doğru bir çıkış önermiş ve birçok doğabilimciyi etkilemişti. Prag Üniversitesi ve ardından da Viyana'da dersler vermiş olan Mach (1838–1916), algısal unsurlar arasında ilişkiler şeklinde tekrar ifadelendirilemeyen fiziksel kavramları reddetmekteydi. (Newton mekaniğinde mutlak uzam–zamana bağlılık özellikle hedefti.) Benzer şekilde, bir yandan uzam algısı üzerine deneysel çalışmalar yürütürken, bir yandan da algısal unsurların ilişkilerinden türetilemeyen veya bunlara çevrilemeyen psikolojik kavramları da (Helmholtz'un "bilinçdışı müdahalesi" gibi) eleştirmişti. Onun bilgi felsefesi, yani pozitivizmi, görüngüsel bilincin düzenliliklerini açıklamak için fiziksel dünyayı kendi kendine algılamayı temsil eden sıradan dili dışarıda bırakmıştı. Mach bu adımın akıl–beden problemini ve psikolojinin fizyolojiyle ilişkisine dair endişeyi önemsiz bir duruma indirgediğini düşünmüştü: "Psişik ile fiziksel arasında bir aralık, bir iç ve bir dış, yani algıdan farklı bir 'dış' şeyin karşılık geldiği bir 'algı' yoktur." Bundan dolayı psikoloji, bilgi teorisinde temel bilim dalıydı çünkü unsurların ne olduğuna, yani dünyayı oluşturan "pozitif" gerçekler olduklarına dair açıklamalar sağlamaktaydı. Felsefe, bilgiyi algısal kökenli fikirler olarak analiz etmiş Locke'tan sonra elbette bu yaklaşımın bir örneğini teşkil etmişti ama bu yaklaşımı gerçekten ampirik bir yaklaşım yapan Alman deneycilik tekniği olmuştu. Bununla beraber, tıpkı

daha önceki düşünce gelenekleri gibi Mach da tüm bu çabayı gerçeklere dayanmamakla itham ederek yargılayan eleştirilerin hedefi olmuştu çünkü bu kritiklere göre, ortada, duyguların atomsal unsurlar olarak var olduklarını ileri süren temel varsayıma ilişkin ampirik bir destek görülmemekteydi.

Mach'ın argümanı genç Külpe'yi kendisine çekmişti. Ama daha sonra Külpe'nin laboratuvarında gerçekleştirilen bir çalışma Mach'ın felsefesinin varlığını sürdürmesinin mümkün olmadığını gösterecekti. Her şeyden önce deneyler, düşüncenin, doğası itibarıyla algısal olmayan, örneğin tavır gibi zihinsel haller gerektirdiğini göstermişti. Bu İngilizlerin "görüntüsüz düşünce" olarak adlandırdıkları şey hakkında bir tartışmaya zemin hazırlamıştı. İkinci olarak, Külpe ve bazı meslektaşları zihnin içeriğini zihinsel eylemler, yani algılar veya sunumlar (*Vorstellungen*) açısından açıklamanın daha yerinde olduğu sonucuna varmıştı. Bu konular üzerine tartışma sürecekti ki, bu psikolojinin ayrı bir akademik konu olarak özgürleşmiş olmasından ziyade, felsefeye yakın olduğuna işaret etmekteydi (her ne kadar psikologlar özel bir uzmanlık geliştirmişlerdiyse de).

Zihinsel eylemlerin dili, diğer yandan, psikoloji üzerine Viyana'da dersler vermiş Alman felsefecisi Franz Brentano'yla (1838–1917) ilişkili başka bir literatürden de yararlanmıştı. Anlamlı bir şekilde *Psychologie vom empirischen Standpunkt* (1874) [Ampirik Açıdan Psikoloji] olarak adlandırılmış kitabı bilginin ampirik kaynağını vurgulamış ama yeni deneysel yöntemleri benimsememişti. Brentano'nun amacı, psikolojiyi, yeni bir doğa bilimi oluşturmaktan ziyade, bilinçli gerçekliğin doğru izahatı aracılığıyla ampirik yapmaktı. Psikolojinin konusu olan, fizikselin karşıtı olarak zihinselin, tanım olarak bir hal değil, bir eylem olduğunu ileri sürmüştü. Analiz itibarıyla zihinsel eylemlerin iki hedefi olduğunu varsaymıştı: anında gözlemlenen birincil hedef (örneğin çaydanlık) ve algılanan ama anında gözlemlenmeyen ikincil hedef (örneğin çaydanlığı görme). Dolayısıyla Brentano, psikolojinin onu diğerlerinden ayıran işinin ikincil nesnenin "içsel algısı" olduğunu

iddia etmişti. Her ne kadar özel ilgi gerektiriyorduysa da içsel algı, insanın zihinsel yaşamını bir insan yaşamı yapan bilgiyi edinme aracıdır. Brentano'ya göre zihinsel faaliyet başka bir şeye indirgenemez, başka bir şey olarak analiz edilemezdi ve onun amacı, zihinsel faaliyetin yöneltildiği fiziksel veya diğer birincil nesnelerden ziyade bu faaliyeti açıklamak için ampirik psikolojiyi tesis etmekti. Ortaçağ Thomasçı felsefeden türetilen teknik yönden bakıldığında, zihinseli niyetlilikten yola çıkarak tanımlamaktaydı: Zihinsel, bir nesneyle ilgili veya ona yönelik bir eylemdir. Bu, alanlarının neden bir yanda fizyolojiden diğer yanda da felsefeden bağımsız olması gerektiğini açıklama baskısı altındaki psikologlara fikir vermişti. Eylem ve niyetlerin dili psikolojik yaşamı, fizyolojik psikoloji çalışmalarının yaptığı gibi fiziksel haller açısından izah etmemekte veya tamamen felsefi analizin tehdit ettiği gibi içeriksiz bırakmamakta, kendi doğası açısından açıklamaktaydı. Würzburg araştırmacıları deneysel çalışma yığını içinde bu tür bir dilden yararlanacaktı.

Brentano'nun felsefesi, bir süre onun öğrencisi olmuş Carl Stumpf (1848–1936) aracılığıyla deneysel psikoloji üzerinde doğrudan etkide bulunmuştu. Ne Ebbinghaus gibi öncü ne de Müller gibi deneyci olan Stumpf, 1893'de Berlin Üniversitesi'nin felsefe bölümü yeni psikoloji için bir pozisyon yarattığında onların ilk tercihi olmuştu. Bölüm muhtemelen Stumpf'ın, ne Wundt'un *Völkerpsychologie*'sini ne de düşüncenin deneysel analizinin aklın kendisini bilinçli bir faaliyet olarak izahatını yerinden edebileceğine dair görüşünü onaylamaktaydı. Stumpf elbette felsefede sofistikeliği psikolojinin bilim olarak ciddiyetinin bir koşulu olarak kabul etmekteydi: "Psikolog [...] bilimin zanaatkârlıktan daha fazla bir şey olduğu herkes için şart olduğu üzere, aynı zamanda bir bilgi kuramcısı olmalıdır." Stumpf, Berlin'de deneysel psikoloji için önemli bir merkez yaratmış ama psikolojiyi bağımsız bir doğa bilimi yapmamıştı. Daha ziyade, onun psikolojik semineri ve bunun desteklediği deneysel çalışması, kendisini, bilinçte belirdiği

şekliyle bilgiye kendi açısından açıklık kazandırmaya adamış felsefi bir bilimi daha rafine bir hale getirmişti. Bu, daha sonra tartışılacağı gibi fenomenolojinin gelişimini desteklemiştir.

Stumpf'ın mesleği felsefe, rasyonel görüşü psikolojik deney ve tutkusu da müzikti. Öğrenim gördüğü ve öğrettiği çeşitli üniversitelerde viyolonsel çalmış ve ana çalışması *Tonpsychologie*'de (1883–1890) [Sesin Psikolojisi] müzik ve psikoloji bir araya gelmişti. Berlin'e geldiğinde, laboratuvar da dahil olmak üzere psikoloji tesislerini başarılı bir şekilde örgütlemiş ama deneysel çalışmayı başkalarına bırakmıştı. Öğrencileri arasında Wolfgang Köhler ve Kurt Koffka bulunmaktadır. Max Wertheimer'la birlikte "gestalt psikolojisi" olarak bilinecek psikoloji akımını oluşturmuş (20. yüzyılda algı teorileri üzerinde önemli etkide bulunmuş akım) ve Köhler, emekli olduktan sonra Stumpf'ın yerini almıştır. Çalışmaları deney ile psikoloji arasındaki yakın ilişkiyi sürekli kılmıştır; bu açıdan Wundt gibi onlar da psikolojik araştırmanın felsefenin bir bilim olmasını sağlayacağını ümit etmiştir.

Fakültenin Stumpf'ı tavsiye eden etkili bir üyesi, felsefeci Wilhelm Dilthey'di (1833–1911). Psikoloji tarihi, her ne kadar psikolojiyi ilerletme gibi bir gündemi olduysa da onu görmezden gelme eğilimindedir. Deneysel psikologlar açısından bu önemli değildi çünkü bu kendilerini adadıkları projenin tamamına ilişkin büyük sorulara yol açmaktaydı ve bu Dilthey'in konuyla ilgisiz gözükmesine sebep olmuştur. Bununla beraber, psikolojiyi neyin bir bilim yaptığının bilinmesinin kesin olarak saptanmış bir mesele olduğunu varsaymayan bakış açısından yaklaşıldığında, Dilthey'in yazıları son derece önemlidir. Dilthey'i tarih ve kültürle ilişkili olarak psikolojide bilginin doğası üzerine yorumu için okumak ve böylece bu oluşum döneminde psikolojinin bir konu alanı olarak bölünmüşlüğü ve kendine güvensizliğini anlamak mümkündür. Bundan başka, doğa bilimleri ile öğrenmenin diğer dalları arasındaki ilişkilere dair tartışmayı, psikolojinin çok önemli bir konumda olduğu bir tartışmayı bilgilendiren terim ve kavramlar kullan-

mıştır. Fakat sözü fazla uzatan ve bazen anlaşılması zor, argümanları sık sık yön değiştirmiş bir yazar olduğu gerçeği inkâr edilemez. Ona dair basit bir özet sunmak zordur.

Dilthey doğa bilimlerinden gerektiği kadar etkilenmişti ve edebiyat ile biyografi üzerine erken çalışmaları sırasında bunları sadece "insan ruhu"nun sezgisi ve bilgisine bağlı kılmakla yetinmeyip aynı derecede bilimsel yapmaya çalışmıştır. Amacı, hem konu alanını hem de yorumlayan gözlemcinin tarihsel bağlamını anlamayı sağlayan bir yöntemle *die Geisteswissenschaften*'da (harfî harfine söyleyecek olursak, kabaca modern insan bilimlerine karşılık gelen ruh bilimlerinde) nesnel bilgiye ulaşmaktı. Bir yanda geçmiş bir metnin kendi zamanında (yazarına veya okuruna) ne anlama geldiğinin bilgisi ve diğer yanda yorumlayıcı çerçevenin ve bilim insanının (bu amaç için özdüşünümsel olması gereken) değerlerinin bilgisiyle, tüm bağlamların dışına çıkarak nesnel açıdan bakmak mümkün olmalı. O, psikolojiye bu yönteme katkıda bulunabilecek yeterliğe ulaşabilecek bir bilim olarak bakmış ve bunu desteklemek için *Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Psychologie*'yi (1894) [Açıklayıcı ve Analitik Psikolojiye Dair Fikirler] yayımlamıştır. Dilthey, başka bir insan veya tarihsel şahsiyetin saik ve eylemi arasındaki psikolojik ilişkiyi anlayabileceğimizi ve bunun içine girebileceğimizi varsaymıştır çünkü ona göre zihinler ortak bir temel yapıyı paylaşmaktadır. Yorum için, anlam bilimi için bu yapıyı anlamak gereklidir. Psikoloji vasıtasıyla, diğer insanlarınkileri olduğu kadar kendi sebep ve eylemlerimizi de anlaşılır kılarız ve bir bilim olarak psikoloji, çevrelerindeki dünyayı oluşturan insanların amaçlı eylemlerinin sistematik bilgisi olacaktır. Problem, Dilthey'in kendisinin de giderek farkına vardığı gibi, şuydu: İnsan yaşamını tartışma götürmez şekilde kavramanın esası olarak adeta tarihin dışında tamamen nesnel bir duruşu başarmak mümkün gözükmemekteydi. Dönüp kendisine bakan farkındalıkla bile yorumcu (tarihçi, edebiyat araştırmacısı, psikolog), yorumsal sürece değerler katar. Dilthey için, ulusun kültürel mirasının

"mandarinleri" olan diğer Alman profesörlerinde olduğu gibi, değerler ve bunların yaşamdaki ifadeleri insan bilimlerinin nihai konu alanlarıdır; konu alanları olmalıdır. Fakat değerlere dair nesnel bir bilim nereden gelecektir? Bu soru, 19. yüzyılın sonunda bilimlerin entelektüel yolunda belirmiş kriz algısını seslendiren önemli düzeyde bir literatüre yol açmıştır. Birçok eleştiriyle karşılaşan Dilthey, psikolojinin evrensel bir bakış açısı yakalamayı başarıp başaramayacağını sorgulamıştır. Bunun yerine, belki de insan olmanın bilgisinin durumumuzun ve kendimizin sürekli yeniden değerlendirilmesini gerektirdiğini demeye getirmiştir. Bu, psikoloji için, doğa bilimlerinden ziyade tıpkı edebiyat teorisinin durumunda olduğu gibi, insan bilimleri arasında bir geleceğe işaret etmiştir.

Bu zorluklara basitleştirici bir yanıt, Almanca'da *Naturwissenschaft* (doğabilimi) ile *Geisteswissenschaft* (ruhbilimi) arasındaki farkı ele alıp bunu farklı konu alanlarına uygun farklı bilgi türleri arasında temel bir ayrım olarak inşa etmekti: ilki sadece "olan" doğa için ve diğeri "değerleri" sergileyen kültür için. Bazı modern yazarlar bunu doğa ve insan bilimlerini birbirinden ayırmak için yapmaktadır ve Dilthey bazen bu aynı hamleyi yapmaya çok yaklaşmıştır. Dolayısıyla, doğayı anlamanın yasaya benzer nedensel ilişkileri açıklamak anlamına geldiğini, buna karşın insanları anlamak, insan eylemlerini şekillendiren zihinsel dünyayı, anlamları ve sebepleri yeniden yaratmak olduğunu ileri sürmüştür. Şunu iddia etmiştir: "Doğayı açıklarız; psişik hayatı anlarız." Nedensel açıklama ile anlama arasındaki bu ayrım, o zaman ve ardından tekrar bir yüzyıl sonra, doğa bilimleri ile insan bilimleri arasındaki ilişkilere dair tartışmanın merkezinde olmuştur. 1900'deki psikoloji çeşitleri, bugün olduğu gibi bu ayrımın her iki tarafında pozisyonlar tutmuştur. Bu, tarihsel çeşitliği tanıma konusunda bu kadar hevesli olmamın bir nedenidir.

Başka bir basitleştirici yanıt, doğa bilimlerini bilginin eşsiz nesnel kaynağı olarak öne çıkarmaktı. Bu pozisyonu savunmak isteyen birkaç kişi vardı (bugün bazı nörologların yaptığı gibi)

ve Dilthey, diğer birçok Alman profesör gibi, buna tamamen karşıydı. Bunun nedeni, psikoloji de dahil olmak üzere insan bilimlerinde değerlerin ifadesinin konu alanlarının kültürde olmasıydı. Dilthey'in 1894 tarihli çalışmasının ve Dilthey'in Ebbinghaus'un Berlin kürsüsüne başvurmasına karşı çıkmasının ardından, Ebbinghaus, Dilthey'e saldırmış ve psikolojinin sadece deneysel bir doğa bilimi olduğu ölçüde nesnel olduğunu ileri sürmüştü. Bu ve ardından gelen olumsuz iletişim, psikolojinin ne kadar bölünmüş bir alan olduğunu göstermişti. Tarih çalışmaları yayınlamış psikologlar, Ebbinghaus'un açıkça haklı olduğunu varsayma eğiliminde olmuş ve dolayısıyla Dilthey'i hiçbir biçimde bir psikolog olmadığını ileri sürerek öyküden çıkarmıştır. Fakat böyle yaparak doğa bilimi olarak düşünülen psikolojinin değerini öne çıkartmışlardır ki, Dilthey, eğer bir insanlar bilimi istiyorsak, tam da bu tür değerlerin ifade edilmesini anlamamız gerektiğine inanmıştı.

Her Alman akademisyenin aynı zamanda gizli bir filozof olduğu izlenimini edinmek kolaydır. Ama bu böyle değildi: Katı bir deneyci olan Müller psikologlar arasında göze çarpan bir istisnaydı. Daha da önemlisi, psikolojinin eğitim ve toplumsal yönetimde farklılık yaratacağını düşünen çok sayıda psikolog, öğretmen ve sosyal bilimci vardı. Önemli bir örnek, çalışmalarını refleks kontrolü ve psiko–fizikten algı, dilbilim ve çocuk gelişimi tartışmalarına doğru genişletmiş fizyolog William T. Preyer'dı (1841–1897). *Die Sele des Kindes*'de (1882) [Çocuğun Ruhu] fizyolojik, evrimsel ve psikolojik bilgileri açıkça pratik yaşama katkıda bulunma amacıyla birleştirmişti. Ayrıca Prusya devlet okulları sisteminin reformuyla ilgili tavsiyeler de geliştirmişti. Birçok öğretmen, diğer yerlerde olduğu gibi Almanya'da da psikolojinin eğitime bilimsel bir temel kazandırma ihtimaliyle ilgilenmekteydi ve beklentileri, psikoloji üzerinde, akademik felsefeden kaynaklananlardan daha farklı baskılar oluşturmuştu. Preyer ile Wundt'u karşılaştırdığımızda, bu bariz bir şekilde görülür. Preyer evrim tarihi tarafından doğaya ve eğitim tarafından da topluma bağlanmış

özgün bireyle, Wundt ise bilinçli zihnin evrensel özellikleri ve bunun dilsel ve kültürel yaşamdaki ifadesiyle ilgilenmekteydi. Preyer'ın üzerinde çalıştıkları çocuklar, Wundt'unkiler ise öğrenci ve meslektaşlarıydı.

Birçok başka psikolog da 20. yüzyılın ilk yıllarında psikolojiyle daha pratik bir uğraş olarak ilgilenmişti. Wundt'un en başarılı öğrencilerinden Ernst Meumann (1862–1915), öğretmeninin endişelerini bir kenara bırakıp deneysel eğitimsel psikolojide çalışmalar yapmıştı. Konuları "genel psikoloji" ve "deneysel pedagoji" olan dergilerin editörlüğünü yapmıştı; bunlar, pratik psikoloji ümitlerinin, psikologları, Wundt'un programının epey ötesine götürdüğünü gösteren terimlerdir. 1916'da Hamburg'daki yeni psikoloji enstitüsünün yöneticisi olmuş William Stern (1871–1938), yüzyılın başından, yani Breslau'daki (1945'ten sonra Polonya'nın Wroclaw kenti) Alman üniversitesinde ders verdiği dönemden itibaren deneysel ve uygulamayla ilgili çok sayıda konuyla ilgilenmiştir. Stern, psikolojinin sanayideki sorunlara katkıda bulunacağını ümit etmiş ve çocukların okul performansı üzerine olan literatüre "zekâ derecesi" terimini katmıştır. 1933'te Nazilerin ırk yasası, her ne kadar kendisini modernizasyona adamış yeni rejimin onun insan yönetimine ilişkin fikirlerine değer vereceği yanılsamasına kısa bir süre için kapılmışsa da Stern'i üniversitedeki yerinden etmiştir. Bununla beraber, Stern'in, bu ilgi alanlarına rağmen öğretisinde psikolojiyi felsefeden ayırma girişiminde bulunmamış olması dikkat çekicidir.

Wundt'un başka bir öğrencisi (gerçi Wundt onun istem üzerine çalışmasını onaylamamıştır) ve hem James'in hem de Alman üniversitelerinin Yahudi karşıtı uygulamalarından dolayı Harvard'a geçmeye ikna ettiği Hugo Minsterberg (1863–1916), psikolojinin hayata tatbikinin önde gelen bir savunucusu olmuştur. Stern gibi Münsterberg de psikolojik araştırmaların, özellikle algı üzerine olanların, pratik konularla ilgisine inanmış ve hem sanayi hem de hukukla ilgili tanık ifadesi meselesiyle ilgilenmiştir. 20. yüzyılın ilk on yılında, reformcu hu-

kukçular tarafından desteklenen o ve diğer psikologlar, hukuk psikolojisinin gelişimine büyük ümitler bağlamıştı. Bununla beraber, bu ümitler, ABD hukukunda, psikolojik iddialardaki zayıflıkları açığa çıkarma eğilimindeki çatışmacı sürecin zorlukları karşısında varlığını sürdürememişti. Onun psiko-teknik savunuculuğu (yani genelde insan performansını ve özelde bireysel farklılıkları açıklama ve sınıflandırmada aletler kullanması) daha başarılı olmuş, insanların makineler kullandıkları ve tramvaylara bindikleri pratik dünyada doğrudan geçerli olduğu görülmüştür.

Alman psikolojisinin tarihi iki noktayı açığa çıkarmaktadır: Birincisi, büyük bir çeşitlilik söz konusuydu ve deneysel psikolojinin kısıtlı kapsamında bile farklı araştırma grupları ortak bir program çevresinde buluşmamaktaydı; ikincisi, psikoloji bağımsız bir dal olarak ortaya çıkmamıştı. Neredeyse kendisini "psikolog" olarak adlandıran tüm akademisyenlerin felsefe pozisyonları vardı ve kıdemli psikologların büyük kısmı bunun doğru ve uygun olduğunu düşünmüştür. Buna rağmen Preyer, Meumann ve Stern gibi psikolojiyi çocuk gelişimi ve eğitimiyle ilişkilendiren diğerleri de vardı. Durum Birinci Dünya Savaşı sırası ve sonrasında, hem ordu hem de demiryolları gibi endüstriler aktivitelerinin rasyonelleştirilmesiyle ilgilenerek psiko-tekniğe yatırım yapmaya başladıklarında yavaş yavaş değişmiştir. Pratik psikoloji 1920'lerde teknik üniversitelerde epeyce yaygın bir şekilde öğretilmiştir ve 1930'larda Alman üniversitelerinde altı adet psikoloji kürsüsü vardır. Ardından Üçüncü Reich döneminde psikolojinin bir meslek olarak kısmetinde büyük bir değişim gerçekleşmiştir. 1930'ların sonlarında psikologlar personel seçiminde uzmanlık iddiasında bulunmaktaydı ve ordunun bu konuya ilgisi, diğerlerinden ayrı bir mesleki kimlik oluşturulması yönünde kaynak kullanılmasını mümkün kılmıştır.

ABD'DE PSİKOLOJİ

19. yüzyılın sonunda psikoloji, ABD'de Avrupa'da herhangi bir yerdekinden çok daha net tanımlanmış biçimdeydi. Mesleki bir organizasyonu, dergileri, üniversitelerde önemli bir yeri ve fonlama ile sunduğu pratik faydalara ilişkin iddialarını dikkate almaya niyetli bir müşteri kitlesi vardı. Varlığı felsefeden bağımsızdı ve eğer psikologların entelektüel sınırlar ve statü üzerine kaygıları vardıysa, bunlar psikolojinin fizyolojiden bağımsız olması üzerineydi: Psikolojinin, eğer bir doğa bilimiydiyse, neden fizyolojinin bir dalı olmaması gerektiği aşikâr değildi.

Almanya'dan deneysel yöntemlerin, Fransa'dan klinik materyalin ve Britanya'dan da evrimsel düşüncenin alınması hızlı ve tam olmuştu. Bu, psikolojinin ahlak felsefesinin parçası olduğuna dair daha önceki döneme ait öğretiden tam bir ayrılmayı gerektirmemiş ama daha ziyade bu ahlaksal içerik, yeni psikolojinin *toplumsal katkı* için yapacağı iddialarda yeniden belirmişti. Princeton'da McCosh, her ne kadar Hıristiyan ahlak öğretisinin parçası olarak motivasyon ve duygu üzerine konferanslar vermişse de hem evrim kuramına hem de Alman psikolojisine dikkat çekecek derecede açıktı. Bir doğa bilimi olarak psikolojiye yönelik coşku, Hıristiyanlara materyalizme doğru bir eğilim olarak gözüktüğünde farklılıklar belirmeye başlamış ve tabii ki yerel topluluklar gayet güçlü bir şekilde İncil ve Tanrı'nın sözüne yaşamın idare edilmesinin yegâne temeli olarak sarıldıklarında çatışma ortaya çıkmıştı. Eğitimini daha ileri seviyeye taşımak isteyen ve üniversiteleri tarafından bu yönde teşvik edilen öğrenciler Avrupa'ya, özellikle de Alman üniversitelerine seyahat etmekteydi. 1870'lerden itibaren bu öğrencilerin arasında bir zihin bilimi olarak ahlak biliminden tatmin olmamış olanlar da vardı ve bunlar ilgilerini, insanları incelemenin daha modern ve nesnel bir yolu olarak deneysel bilime çevirmişti. Haliyle en ünlü psikoloji merkezi olarak Leipzig'e gidilmekteydi (her ne kadar sadece buraya değilse de). Geri döndüklerinde, parasal kaynak fırsatları ve

yeniliğe açık kurumlarıyla canlı bir eğitim ortamıyla karşılaşmışlardır.

1860'lardan itibaren ülkenin batıya doğru genişlemesi, iç savaş, sanayileşme ve Avrupa'dan ve daha düşük ölçekte de Asya'dan göçmen akını, bir Doğu Kıyısı seçkininin yaşamında sorgulanmaksızın doğru kabul edilen eski ahlaksal ve kültürel kesinliklerin otoritelerini yitirmelerine yol açmıştı. Cornell, Stanford, John Hopkins ve Chicago gibi yeni özel üniversiteler kapılarını araştırma dallarında Alman modeline açmaya başlamıştı. Harvard gibi daha eski özel üniversiteler yeni koşullara yanıt olarak müfredatlarını topyekûn bir reformdan geçirmişti. Bu arada 1862'de Morrill Yasası eyalet yasama organlarının toprak bağışlarında bulunmalarını mümkün kılmış ve bu yerel işletmeler ve sosyal reformcularla yakın bağlantılı eyalet üniversitelerinin açılmasına yol açmıştı. Bu da üniversitelerin onları parasal olarak destekleyen topluluklara faydalı olduklarını göstermelerini gerektirmişti. Bunun toplam sonucu, yüksekeğitim sisteminin büyük bir genişleme yaşaması olmuş ve bu süreç sırasında, akademisyenler ile yerel halk arasındaki sürtüşmelere rağmen, lisansüstü eğitim kurumları çevresinde uzmanlaşmış bilim dalları belirmişti. Yüzyılın sonunda, yani psikolojiye farklı bir dal olarak dünyada yapılmış ilk büyük ölçek yatırımın gerçekleştiği dönemde durum böyleydi.

Wundt'un en erken Amerikalı ziyaretçilerinden biri (öğrenci olmasa da), psikoloji mesleğinin ve akademik bölümlerin kurulmasındaki kilit şahsiyetlerden G. Stanley Hall'du (1844–1924). Diğer önemli erken dönem Kuzey Amerika psikologları gibi o da dini bir aileden gelmiş ve kariyerinin başları sanki onu bir Hıristiyan papaz olmaya götürecek biçimde şekillenmişti. 20. yüzyılda gözlemciler haklı olarak psikolojiyi sık sık dinin yerini alacak bir kurum olarak algılamış, ahlaksal kaygıyı bireysel başarı ve insan ilişkileri şeklinde devam ettirmiş ama otoriteyi kadim sözler yerine modern nesnel yöntemlerde aramışlardı. Kendisini kabul ettirmek ve bilimsel psikolojiye bulaşmış materyalizm izleniminden kurtulmak için verdiği

uzun mücadeleden sonra Hall, Massachusetts eyaletinde hem başkanı hem de ayrı bir bölüm olan psikoloji bölümünün başı olduğu Clark Üniversitesi'nin (1887) açılmasında etkili bir rol oynamıştı. Çocuk gelişimi ve eğitimi üzerine yoğunlaşmıştı ve bu ilgi, hem tarz hem de içerik olarak eski ve yeni psikoloji arasındaki ahlaksal amaç sürekliliğini açığa çıkarmıştı. Hall, İncil'in "yavaş yavaş insan psikolojisi alanında muazzam bir ders kitabı olarak tekrar ortaya çıktığını" iddia edecek kadar ileri gitmişti. Çocuk çalışmaları hareketinin önde gelen örgütleyicisi olan Hall, büyümenin bu evresini, kendisi için adlandırılması, çalışılması ve ahlaksal bir yön kazandırılması gereken bir durum olarak pekiştiren bir eser olarak geniş kabul görmüş *Adolescence*'i (1904) [Ergenlik] yazmıştı. 1887'de eğitimcilere dosdoğru bir şekilde şunları söyleyecekti: "Pedagoji, uygulamalı psikolojinin bir alanıdır."

James McKeen Cattell (1860–1944), Wundt'la uzun uzun çalışmış ve Kuzey Amerika'da deneysel psikolojiyi yaymış ilk öğrenciydi. Biyografisi, ABD'de psikolojinin biçim almasını ve psikolojik düşünce şekillerinin Alman bağlamından farklı bir topluma geçişte yaşadığı değişiklikleri gayet iyi bir şekilde anlatır. Cattell (Hall'u hatırlayın), Presbiteryen bir kökenden gelmiş, kendisini babasının başkan olduğu Pennsylvania'daki Lafayette Üniversitesi'nde aldığı edebiyat ve toplumbilim dersleriyle donatmıştı. Ardından Göttingen, Leipzig ve Baltimore'da John Hopkins'te eğitim görmüştü. Cattell doktorası üzerinde çalışmak için 1883'de Leipzig'e dönmüş ve burada üç yıl boyunca Wundt'un asistanlığını yapmış, aletlere ve tepki sürelerini ölçmeye yönelik yeteneğiyle göz doldurmuştu. En az bunun kadar önemli bir başka nokta da Wundt'u daktiloyla tanıştırmış olmasıydı. Daha sonra İngiltere'de çalışmış, Cambridge Üniversitesi'nin psikolojik aletlerini kurmuş ve Galton sayesinde bireysel farklılıklara güçlü bir ilgi oluşturmuştu. Cattell, 1889'da zihinsel ölçümler yapmak için bir laboratuvar ve bir program oluşturduğu Pennsylvania'da psikoloji profesörü olmuş, 1891'de aynı döngüyü tekrarlamak için New

York'ta Columbia Üniversitesi'nin Teachers Koleji'ne geçmişti. Kolej başkanları ve mütevellilerin müfredat ve araştırmalar üzerindeki kontrollerine saldırıları ve [uluslararası ilişkilerde] barışseverliğiyle birçok kişiyi sinirlendirmesinin ardından gelen 1917'deki istifasına kadar Columbia'da kalacaktı.

Cattell'in 1890'lardaki zekâ testleri programı, Atlantik'te Avrupa psikolojinin hangi türünün diğer tarafa geçtiğini ve hangisinin geçmediğini göstermiştir. Aletlerini, ilişkileri ortaya çıkarmak için duyumsal kapasite ve motor performansta görülen bireysel farklılıkları ölçmede kullanmıştır. Öğrencilerin zekiliği veya donukluğuna dair fiziksel ölçümlerle eğitime yararlı olma ihtimalinden dolayı bu tekniklere yönelik kısa süreli ani bir ilgi ortaya çıkmıştır. Joseph Jastrow (1863–1944), 1893'deki Chicago World's Fair'de, Londra'da antropometrik laboratuvarı kurmuş Galton'dan örnek alarak Amerikalı ve yabancı ziyaretçiler üzerinde birtakım ölçümler gerçekleştirmiş bir ekibe başkanlık etmiştir. Cattell ile Jastrow'un hedefleri olgusal ve faydacıydı. Her ne kadar ölçüm programı bilimsel açıdan başarısızlıkla sonuçlanmışsa da yine de psikolojiyi Almanya'da çok bariz olan entelektüel felsefi içerikten ayırarak en azından teoride herkese yararı olan bir ortamın içine yerleştirmiştir. Wundt'un yanında eğitim gördükten sonra 1892'de Yale Üniversitesi'nde psikoloji laboratuvarının başına geçen E. W. Scripture (1864–1945) ise açıkça felsefeye karşıydı. Popüler kitapları, yazdığına göre "bilimin insanlığa hizmet arzusu tavrının bir kanıtı olarak [...] açıkça insanlar için[di]."

Cattell, Wundt'un felsefesinden hiçbir şey öğretmemiş, onun *Völkerpsychologie*'sine hiç ilgi göstermemiş ve psikolojiyi tartışmasız bir şekilde olguların toplanmasına dayanan bir doğa bilimi olarak ele almıştı. Kökenine ait eğitim, Hıristiyan toplumsal ilerlemeye hizmet etmekteydi ama o Almanya'da toplumsal ihtiyaçlara uygulanabilen psikolojik uzmanlığı ilgilendiren bir eğitimi özümsemişti. Wundt'un zihin felsefesi yerine Galton'un bireysel farklılıkların incelenmesi için geliştirdiği teknikler onu daha çok heyecanlandırmıştı. Bir kez

ABD'ye yerleşince Cattell önceliği toplumsal performansla ilişkili olduğu düşünülen insan kapasiteleri üzerine araştırmalar olan bir girişimci olmuştu. *Psychological Review*'in kurulmasına yardımcı olmuş ve giderek örgütsel ve yazınsal deneyimini bilimin toplum tarafından anlaşılması ve bilim eğitimiyle ilgili dergiler adına kullanmıştı. 1920'lerde, iş dünyasına ve halka psikolojik uzmanlık pazarlamak için kurulmuş ticari bir girişim olan *Psychological Corporation*'da faal olmuştu. Son olarak, yıllarca, ulusal bilim topluluğunun kamusal forumu haline gelen *American Association for the Advancement of Science*'ın (AAAS) [Amerika Bilimin Geliştirilmesi Derneği] insanları harekete geçiren ruhu olmuştu.

Akranı birçok kişi gibi Cattell, Jastrow ve Scripture ülkeyi modern, uygar ve demokratik yapmak için uzmanlığın gerekli olduğuna inanmıştı. Kendilerini, öğrenme adına değil, toplumsal ilerlemeye katkıda bulunacak bir meslek olarak bilime adamışlardı. Tam da bu tavır geniş ölçüde paylaşıldığı için psikoloji kendisine 1890'lar ABD'sinde süratle yer yapmıştı. Akademisyenler, yöneticiler ve finansman sağlayıcı organların bilim ve eğitimin Amerikan halkı için yapacaklarına dair büyük ümitleri vardı. Alman tekniğiyle yetişmiş ama Amerikan değerlerinin içine doğmuş genç bilim insanları, yeni bir bilim dalı ortaya çıkarmış ve bu dalın başarılı olması için hizmet etmişlerdi. Bireysel psikolojik kapasitelerin bilgisinin modern bir toplumun doğuşunu nasıl kolaylaştıracağını gösterme sözü vermişlerdi. O sırada kırsaldan kentsel yaşama kayış, modern iş pratiklerinin yaratılması ve devasa iç göçle birlikte ortaya çıkmakta olan muazzam toplumsal dönüşüm dikkate alındığında, bu reddedilmesi zor bir teklifti. Kırsal devletler ve Avrupa'dan gelen göçmenleri bir an önce modern kentsel yaşamın araçlarıyla donatma gereksinimi söz konusuydu. Ayrıca Dewey'in çok güçlü şekilde savunduğu, demokratik siyasetin eğitimsel fırsat aracılığıyla gerçekleştirilen bireysel potansiyeli gerçekleştirmeyi şart koştuğuna inanılmaktaydı.

Demokrasi hakkında konuşanlar, her ne kadar Dewey kadınlar için de aynı şeyi düşünüyorduysa da buna kadınlar için gerekli bir şey olarak bakmayabiliyorlardı. Yeni Zelanda, 1893'de kadınlara seçim hakkını veren ilk ülke olurken, ABD bunu ancak 1920'de gerçekleştirecekti. Kadınların Avrupa ve Kuzey Amerika'da çeşitli mesleklere, özellikle tıbba girmek için yürüttükleri öğretim ve iş eğitimi mücadelesi yüzyılın sonunda siyasi alana kaymıştı ama bu son derece eğitimli de olsa bir kadının mesleki kabul görmesi için kararlı bir karakterinin olması gerçeğini değiştirmemişti. Psikoloji, kadınları çekmekteydi: örneğin, bu alanda doktora yapan (1894'te Cornell'de) ilk kadın ve motor bilişim teorisi taraftarı Margaret Floy Washburn (1871–1939) ve Londra'da Britonların felsefi psikoloji ilgisini bir laboratuvarla birleştiren, Würzburg'da öğrenim görmüş (burada söylendiğine göre yüksek lisans eğitimi görmüş ilk kadındı) Beatrice Edgell (1871–1948). Mary Whiton Calkins (1863–1930), 1895'te, Harvard'da büyük övgü gören doktorasını tamamlamıştı ama üniversitenin kuralları, kadınlara kalisifikasyon verilmesine izin vermemekteydi. Wellesley College'da bir laboratuvar oluşturarak psikoloji çalışmasını kendilik üzerinde yoğunlaştırmıştı. Daha sonra çok sayıda kadın psikoloji eğitimi görecek ve onların varlığı bu alanın bir özelliği olacaktı ama bu araştırma alanlarından ziyade daha çok uygulama alanında söz konusu olacaktı (her ne kadar elbette sadece bu alanla sınırlı kalmamışsa da). Psikoloji, çoğu kez eğitimle birlikte, kadınların artan toplumsal eşitlik sürecinde merkezi önemde olan mesleklerde 20. yüzyılda görülen değişime önemli katkıda bulunmuştur.

Psikologlar toplumsal yararlılık ve bilimsel statüye dair iddiaların aynı paranın farklı iki yüzü olduğunu düşünmüştür. James, *Principles of Psychology* adlı eserinin bilimselliğini yetersiz bulan kritiklere haşarı bir şekilde eserinin "olağanüstü bir açıklama, dedikodu ve mit yığını" olduğu cevabını vermişti. Fakat psikologların büyük kısmı böyle bir açıklamadan memnun olmamıştı. Onlar, psikoloji bilimselleştikçe fizyoloji-

nin bir dalına dönüşmekte olduğunu ileri süren doğa bilimcileri ile psikolojinin sağduyudan başka bir şey olmadığını düşünen meslek dışından insanlar arasında kalmış olmaktan dolayı kendilerini savunmasız hissedecekti.

Bu şartlar altında psikologlar için eşsiz bir uzmanlık iddiasında, toplumsal yaşamın önemli bir dilimini, yani eğitimi ilgilendirdiği düşünülen insan kapasitelerinin araştırılması iddiasında bulunabilmek önemliydi. Bu, psikolojik testlerin vurgulanmasını açıklamaktadır. Psikolojik uzmanlığın en büyük kitlesi öğretmenler, kamu görevlileri ve eğitime yatırım yapacak kaynakları olanlardı. Dolayısıyla, dar anlamda odaklanılmış deneysel çalışmalarla (örneğin algı gibi) başlamış psikologlar, çocuk gelişimi veya yetenek testi üzerine daha az kesin ama daha bariz şekilde geçerli çalışmalara eğilim gösterecekti. Bu, alanlarının ne sunabileceğini göstermek içindi. Bir kez sağlam şekilde üniversite yapısının parçası olduktan sonra psikoloji bölümleri kendi faaliyetlerine sempati gösteren bir kitle eğitmiş ve kendi kurumsal momentumlarını yakalamıştı. Bu gelişim, Alman örneği doğrultusunda, önemli miktarda deneysel araştırmayı mümkün kılmıştı. Alanlarının konuları kurumsallaştıkça psikologların da bunların bilim statüsüne kavuşturulmasını ileri sürmeleri daha kolaylaşmıştı.

İşlevsel açıklamaya bağlılığın, yani zihni adaptasyonla ilişkilendirmenin, bir bilim olarak alan ile bir toplumsal fayda olarak alan kavramlarının, akademik değerler ile kamusal değerlerin arasını bulmada önemli bir yeri olmuştur. Bu, özellikle psikolojik ve toplumsal bilimler üzerinde büyük etkide bulunmuş bir kurum olan Chicago Üniversitesi'nde görünmekteydi. 1890'larda John D. Rockefeller'den kaynak desteği almış olan bu üniversite, kenti kültür alanında öne çıkarmak ve kentin korkutan toplumsal ihtiyaçlarını ele almak için seçkin bir kadro oluşturmuştu. Chicago geniş ölçüde ulusun toplumsal sorunlarını yansıtmaktaydı: çoğu İngilizce dilini konuşamayan büyük göçmen grupları; boyutları süratle artmakta olan bir kentsel büyüme ve ev sıkıntısı; ihtilaf halinde emek iliş-

kileri; yerel patronların kontrolünde bir siyaset; yoksulluk ve suç. Bu koşullar altında, toplumsal bütünleşmeyi başarmanın yolu olarak eğitim ve uzmanlığın gerektiği iddiasında bulunmak zor değildi. Yeni çelik konstrüksiyon binalar ve ilk dönem gökdelenler modern kentsel bir ortam ortaya çıkartırken, psikolojik ve toplumsal bilimlerin de modern erkek ve kadınların dokusunu yaratacağı ümit edilmekteydi.

Dewey, 1894 yılında Chicago'da profesör olmuş ve hem deneysel hem de eğitimsel psikoloji onun himayesi altında büyümüştü. Yanında Mead'i getirmiş ve ardından Harvard'da James'le çalışmış James R. Angell'i (1869–1949) tayin etmişti. Bu akademisyenler işlevci bir bakış açısı paylaşmaktaydı: Toplumsal çevreyle uyumsal ilişkisi bağlamında, kadın veya erkek, kişinin tamamıyla ilgilenmekteydiler. Faydacı bir uzmanlık, evrimin en üst aşaması olarak bilime inanç çalışmalarına nüfuz etmişti. Dewey'in toplumsal yönelimli bir psikolojiye alan açabilmek için felsefe bölümünü örgütlemesiyle aynı anda, Albion Small da toplumsal bilimlerde insan ilişkilerinin psikolojik boyutlarıyla ilgilenen büyük ve etkili bir bölüm yaratmıştı. Ayrıca Chicago'da J. B. Watson'un farelerin psikolojisi üzerine bir tez yazdığını ve psikolojiyi davranışın kontrolü için bir teknoloji olarak düşünmeye (o ve ardıllarının evrim sürecinin son noktası olarak gördüğü bir hedef) başladığını da belirtmek gerekiyor.

Dolayısıyla psikoloji ABD'de diğer yerlerden farklı bir yönde ve ölçekte gelişmişti. Eğer Alman psikologlarının varlıklarını filozoflara ve üniversite tayinlerinde son sözü söyleyen muhafazakâr devlet siyasetçilerine kabul etmeleri gerekiyorduysa, Atlantik'in öbür tarafındaki psikologların da kendi kendisini yetiştirmiş pratik insanları tatmin etmesi gerekmekteydi. Bununla beraber, Almanya'da da pratik psikolojinin gelişmesi gibi, akademik psikoloji de ABD'de gelişecekti. Bu açıdan yaklaşıldığında Edward Bradford Titchener (1867–1927) önemli biriydi. Bir İngiliz olarak Oxford'da öğrenciyken felsefeden ziyade fizyolojiden etkilenmiş olan Titchener, zihni bi-

limsel olarak çalışmak istemiş ve bu yüzden tepki süresi deneyleri üzerine bir tez yazmak için Leipzig'e gitmişti. 1892'de yeni açılmış bir laboratuvarın başına geçmek için Cornell'e giderek orada kalmıştı. Cornell'in başkanı A. D. White, üniversite yaşamına egemen dini çıkarlara karşı uzun ama sonunda başarılı olan bir savaş vermişti. Bu bir bütün olarak geçmişe yansıtılarak White'ın *A History of the Warfare of Science with Theology in Christendom* (1895) [Bilimin Hıristiyanlık Âlemindeki Teolojiyle Savaşının Tarihi] adlı kitabına ilham vermiş olan bir savaştı; bu kitap, bilim ile din arasındaki ilişkiler üzerine geliştirilmiş "savaş tezi"nin en görünür ifadesiydi. Bu arka plan bağlamında White ve Titchener, Cornell'de psikoloji bölümünde zihne yönelik seküler ve bilimsel bir yaklaşım oluşturmuşlardı. Titchener deneysel yöntemler kullanmış ve bilinç unsurlarına dair çalışmalara girişmişti. Almanca çalışmalar tercüme etmiş ve kendi deneysel el kitabını ve öğrenci ders kitapları yayımlamıştı. Kuzey Amerika'da psikolojiyi doğa bilimlerinde bir bilim dalı alanı olarak herkesten daha sıkı şekilde hayata geçirmişti.

Titchener meslektaşlarına Wundt'un temsilcisi olarak gözükmüştü. Oysa Titchener ne Wundt'un felsefesine ne de onun *Völkerpsychologie*'sine sempati duyan biri olmadığı gibi, Atlantik'in karşı yakasından, Locke'tan türetilmiş ve Almanya'daki ikametinin sulandırmadığı bir bilgi teorisi getirmişti. Bilimsel psikolojinin, zihinsel içeriği inşa amacıyla bir araya gelen temel birimlerin nesnel izahatını belirginleştirmek, doğruluğunu artırmak için deneyle başlaması gerektiğini düşünmüştü. Birimlerin birleştirilmesinin nedensel sinir süreçlerini yansıttığını varsaymakla beraber, psikolojinin, en azından bir süreliğine ampirik açıklama üzerinde yoğunlaşmak zorunda olduğuna inanmıştı. Titchener psikolojiyi, bilinçli zihnin birimsel bileşenlerinin bilimsel açıdan incelenmesi olarak tanımlarken, meslektaşlarının birçoğunun aksine, hayvanlar veya çocuklar veya bireysel farklılıklara ilgi göstermemişti. Bundan başka, psikolojiyi, henüz bu alanın bilimsel temeli

oluşturulmadan tatbik etmekte acele eden meslektaşlarını da azarlamıştı. İnsanların toplumda nasıl bir işlev gösterdikleriyle ilgilenen bir psikoloji yerine bilim insanı yetiştirmeye öncelik vererek kendine özgü bir duruş sergilemişti. Bunun sonucu olarak da bu alan içinde saygı duyulan ama psikolojinin bir meslek olarak genişlemesi sürecinde marjinal kalan bir figür olmuştu.

Birleşik Devletler 1917'de Birinci Dünya Savaşı'na katıldığında, psikologlar da savaş çabasına önemli düzeyde katkıda bulunmalarını sağlayacak derecede alanlarına güvenmekteydi. Teklifleri personel seçimi alanındaydı ve bir sonraki bölümde bunun arka planının taslağını çıkaracağız. Alanları son otuz yıl içinde süratle büyümüş ve yükseköğrenimde bir güç ve uygulamaya yönelik bir meslek olmuştu. Eğer ulaştıkları boyut bir göstergeyse, psikoloji bir Amerikan dalı olmuştu. Bununla beraber, bu tür her şeyi tek bir bütün halinde toplayan ölçümler yanıltıcı olabilir çünkü psikologlar farklı birçok aktivite içindedir ve psikolojinin konu tanımı veya bilginin sosyal meselelerle ilişkisi konusunda fikir birliği içinde değildirler. 1897'de Michigan Üniversitesi'nde bir psikoloji laboratuvarı kurmuş olan W. B. Pillsbury (1872–1960), psikologların erken dönem konferanslarını "bir hastane koğuşunda paranoyakların buluşmasına" benzetecek kadar ileri gitmiştir. Bununla beraber, Amerikalılar kısa süre içinde, bazen hâlâ tartışmalı olsa da, daha profesyonel ilişkilere geçişi gerçekleştirmiştir.

OKUMA LİSTESİ

L. S. Hearnshaw'ın *A Short History of British Psychology, 1840–1940* (Londra, 1964) uzun bir süre Britanya psikolojisi için iyi bir kılavuz olmuştur. Bu çalışmaya şimdi G. C. Bunn, A. D. Lovie ve G. D. Richards, Der. *Psychology in Britain: Historical Essays and Personal Reflections* (Leicester, 2001), A. Collins, 'England', *The Oxford Handbook of the History of Psychology*, Der. D. B. Baker (New York, 2012), s. 182–210 ve psikolojinin doğası üzerine tartışmanın ayrıntıları için de R.

Smith, *Free Will and the Human Sciences in Britain, 1870–1910* (Londra, 2013) ilave olmuştur. Fransız psikolojisine dair öz ve titiz bir çalışma J. Carroy, A. Ohayon ve R. Plas, *Histoire de la psychologie en France, xixe–xxe siecles*'dir (Paris, 2006); ayrıca J. I. Brooks, III, *The Eclectic Legacy: Academic Philosophy and the Human Sciences in Nineteenth-Century France* (Newark, DE, 1998) de vardır. Bazı karşılaştırmalı çalışmalar W. R. Woodward ve M. G. Ash, Der. *The Problematic Science: Psychology in Nineteenth-Century Thought* (New York, 1982) ve daha fazlası, Rusya da dahil olmak üzere, Der. G. Cimino ve R. Plas, "The Rise of 'Scientific' Psychology within the Cultural, Social and Institutional Contexts of European and Extra-European Countries between the 19th and 20th Centuries", özel sayı, *Physis. Rivista internazionale di storia della scienza*, XLIII/1–2'de (2006) bulunabilir. Hollanda üzerine: T. Dehue, *Changing the Rules: Psychology in the Netherlands, 1900–1985* (Cambridge, 1995). H. Misiak ve V. M. Staudt, *Catholics in Psychology: A Historical Survey* (New York, 1954) öğretici olmayı sürdürmektedir. M. G. Ash, "Psychology", *The Cambridge History of Science, Volume 7: The Modern Social Sciences* içinde, Der. T. M. Porter ve D. Ross (Cambridge, 2003), s. 251–274'de genel bir gözden geçirme sunulmaktadır.

Psikologlar tarafından ve onlar için hazırlanmış literatür, 19. yüzyılın ikinci yarısı için epeyce geniş olup artık standartlaşmış bir anlatı olan, bilimsel psikolojinin Almanya'da yükselişi ve ABD'ye transferini aktarmaktadır. Wundt üzerine bilgi açısından doyurucu kaynaklar için: R. W. Rieber ve Der. D. K. Robinson, A. L. Blumenthal ve K. Danziger'le birlikte, *Wilhelm Wundt in History: The Making of a Scientific Psychology* (New York, 2001); ayrıca G. Hatfield, "Wundt and Psychology as Science: Disciplinary Transformations", *Perspectives on Science*, 5, 1997, s. 349–382. Helmholtz üzerine, G. Hatfield, *The Natural and the Normative: Theories of Spatial Perception from Kant to Helmholtz* (Cambridge, MA, 1990) ve R. S. Turner, *In the Eye's Mind: Vision and the Helmholt-Hering Controversy* (Princeton,

NJ, 1994). Fechner için, M. Heidelberger, *Nature from Within: Gustav Theodore Fechner and His Psychophysical World View* (Pittsburg, 2004). Sosyolojik bir perspektif için M. Kusch'un ayrıntılı çalışması vardır: *Psychologism: A Case Study in the Sociology of Philosophical Knowledge* (Londra, 1995). Dilthey'e giriş için, R. L. Anderson, "The Debate over the *Geisteswissenschaften* in German Philosophy", *The Cambridge History of Philosophy, 1870–1945*, Der. T. Baldwin (Cambridge, 2003), s. 221–234'ün içinde.

Bildiğim kadarıyla, ABD'de deneyciliğin yükselişi üzerine en iyi tarih çalışması, özellikle eğitimsel bağlamda, J. M. O'Donnell, *The Origins of Behaviorism: American Psychology, 1870–1920*'dir (New York, 1986). Ahlak projesi olarak psikoloji için: C. J. Karier, *Scientists of the Mind: Intellectual Founders of Modern Psychology* (Urbana, IL, 1986); G. Richards, " 'To Know Our Fellow Men to Do Them Good': American Psychology's Enduring Moral Project", *History of the Human Sciences*, VIII/3 (1995), s. 1–24. R. E. Fancher, *Pioneers of Psychology* (New York, 1996) okunabilir ve bilgi açısından tatmin edici bir kaynaktır.

4
Psikolojik Toplum

Neyiz biz? Psikoloji, bu muazzam sorunun tam anlamıyla cevaplanabileceği yegâne araçtır.

C. K. Ogden

PSİKOLOG KİMDİR?

Psikoloji, 20. yüzyıl boyunca, her biri büyük ölçüde yatırımı, kendine özgü gündemi ve kurumsal kimliğiyle bir uzmanlıklar yığınına dönüşmüştü. İkinci Dünya Savaşı ve bununla beraber insancıl değerlerin çöküşünden sonra, psikolojik aktivitelerin muazzam sayısında hızlı bir büyüme için ciddi bir teşvik belirmişti. Bunun hakkı, birkaç önemli yazara,

entelektüel harekete ve bilimsel okula atıfta bulunarak verilemez. Laboratuvarı veya ders amfisini neredeyse hiç terk etmemiş yüzlerce psikolog olduğu gibi ticari kuruluşlar, askeriye, hastaneler ve okullarda çalışan binlercesi de vardı. Psikolojik düşünce biçimleri sıradan insanların hayatlarında da gelişmiş ve Bay ve Bayan Gündelik İnsanlar'ın [Mr. and Ms. Everyman] kendileri de birer psikolog olmuştu. Psikolojik bilgi, sorgulanmadan kabul edilen bir nitelik kazanmıştı ve bu, öznelliği ve insan olmanın ne olduğuna dair beklentileri değiştirmişti. Psikolojik terimlerle kişisel dünyanın, psikolojik kendinin, Batı yaşamının her yönüne dair sonuçlarla birlikte yeniden vurgulanması söz konusuydu.

Bu yüzden ben *psikolojik toplum* üzerine yazmaktayım: yaşamın psikolojik temsilinin baskın, norm haline geldiği bir toplum. "Psikolojik toplum" ifadesi, Amerikalı tıp gazetecisi M. L. Gross'un 1978'de bu adı verdiği bir kitapla ortaya çıkmış veya yayılmış gibidir. Gross bu ifadeyi ona özgü sevilmeyen bir şey olarak psikoterapiye yönelik kavrayışı tanımlamak için kullanmıştı ve diğer yaklaşımlara, özellikle de biyolojik olanlara (ki bunlar da benzer şekilde insanları ve sorunlarını anlamaya bireysel ve psikolojik şekilde yaklaşmaktaydı) dair hiçbir şekilde ithamda bulunmamıştı; hatta toplum hakkında, neredeyse hiç konuşmamıştı. Ben bu ifadeyi ele alırken daha büyük bir şeye gönderme yapacağım ve bu, kesinlikle psikolojinin biyolojik formlarını da kapsayacak ve birçok psikolojik inanç ve aktivitede ifade edilmiş modern bireyciliğin bir *toplumsal* düzen tipi olduğunu vurgulayacaktır.

19. yüzyıl, eğitimsel yenilik aracılığıyla aktivizm ve reform, yeni akıl hastaneleri veya cezalandırma kurumları, sağlık ve çalışma ve bunların yanında birçok başka şey hakkında yasalar çağıydı. Psikolojinin ve genelde toplumsal bilimlerin kökleri, önerildiği üzere, akademik arayışlardan ziyade burada, insanları idare etmenin veya onlara kendilerini nasıl idare edeceklerini öğretmenin idari ve kurumsal araçlarındadır. Okullar, hapishaneler, akıl hastaneleri, kendini geliştirmeye dair ku-

rumlar, ıslahevleri, aileler, hükümet raporları ve bürokrasiler, hayır kurumları, kilise grupları, gençlik hareketleri ve fabrikalar insanları sistematik inceleme nesnelerine dönüştürmüştür. Bu kamu mekânları, söz konusu argümana göre, modern psikolojide uzmanlaşmış bilginin konusunun çekirdeğini yaratmıştır; "bir sorun" olarak tanımlanmış insanlar: okul çocukları, suçlular, zihinsel yetersizlikleri olan insanlar ve de kederli, tembel, boşanmış, içen veya uyuşturucu kullanan veya genelde fazla çılgın veya fazla pasif olanlar. Geç 18. yüzyıl Alman eğitimcileri, öğrencilerinin gelişimlerini anlamak için günlükler tutmuştur; 1820'de New York'taki Auburn Hapishanesi'nin müdürleri mahkûmların biyografik taslaklarını çıkartmış ve onların suçlarının kökenlerini anlamaya çalışmıştır. Psikologların faaliyeti, psikolojik sorunları olan insan gruplarının tanımlanması veya hatta var olmaya başlamasının ardından gelmiştir. Okul veya hapishane gibi kurumlar, insanları, inceleme nesnelerine dönüştükleri sınırlandırılmış ortamlara yerleştirmiştir. Bu incelemeleri yürütenler, bu ortamlardan kaynaklanan, bilimsel otorite iddiasında bulunabildikleri ve tüm toplum için geçerli olduğunu kabul ettikleri gerçeklere götürecek genelleştirmeler yapmıştır. Bu yüzden toplumsal kurumlar aslında ilk laboratuvarlardı ama buralarda çalışan insanlar, en azından başlangıçta, uzmanlardan oluşmamaktaydı.

Çeşitli etkilerden ibaret bir çember söz konusu olmuştur. İnsanların yaşamları psikolojiye konusunu vermiş ve bu konuya dair bilgi de nasıl yaşanması gerektiğine dair değişiklik önerilerinde bulunmuştur. Kitle toplumunda eğitim bireysel kapasiteleri ayrıştırma baskısı yaratmış ve bundan kaynaklanan bilgi (IQ sonuçları), eğitim politikasını olduğu kadar insanların öz farkındalığını da bilgilendirmiştir. Bu bir psikolojik toplumdur: Yaşam tarzının psikolojik formu vardır ve bu açıklamanın dilinin psiko-analitik, fenomenolojik, biyolojik veya herhangi başka bir şey olması ikincil önemdedir.

Kendilerini "psikologlar" olarak adlandıran üyeleri olan birtakım örgütler var olmuştur ve bu kişiler eğitim, uzman-

lık ve bilimsel nesnelliklerinin onları meslekten olmayanlardan ayırdığını iddia etmiştir. Örneğin, erken dönem Britanya Psikoloji Cemiyeti üyeliğini "sadece psikolojinin herhangi bir dalında faaliyette bulunan veya değerli kabul edilmiş bir çalışma yayınlamış onaylı öğretmenlerle" sınırlamıştı. İlk başta üye sayısı epey az olurken fizyoloji de baskın eğitim olmaya devam etmişti. Bununla beraber, daha önce belirttiğim gibi, psikoloji baştan itibaren bir kamu arayışıydı. Kimin psikolog olduğunu veya olmadığını söylemek haliyle zordu ve bu zorluk psikoloji yayıldıkça artmıştır. İnsanlar psikolojinin konusudur ama insanlar ne pasif ne de aptaldır ve bu konuyu, yani kendilerini, kendilerinin bir meselesi olarak görürler. Sıradan dil, "bilimsel" psikolojiyi "popüler" psikolojiden ayırmıştır ama kesin bir çizgi söz konusu olmamıştır.

Elbette akademik ortamlarda, toplumsal yönetimde veya ticarette, psikologlar arasında mesleki farklılıklar vardı ve vardır ki, ayrıca eğitimli psikologlar ile "pop" psikologlar arasında da farklılıklar söz konusuydu. Akademik psikoloji kendi kuralları ve uygulamalarıyla büyük bir gelişim gösterdiği için, özellikle 1945'ten sonra, zaman zaman sıradan yaşamdan önemli ölçüde özerk olmuştur. Örneğin, öğrenme teorisini test etmek için fareleri labirentlerde koşturmak, çocuklara öğrenmeyi öğretmekten uzak bir faaliyetti. Buna rağmen, bilimsel ile popüler psikoloji arasındaki çizgi, hiçbir zaman önceden belirlenmemiştir. Eğitilmiş psikologlar da devletin tıp mesleğini icra etmeleri için özel haklar ve yükümlülükler verdiği doktorlara benzer şekilde, psikolog olarak adlandıranları ve kimin bu unvana dayanarak insanların yaşamlarına müdahale edebileceğini kontrol etmeye çalışmıştır. Bazı yetki mercileri, her ne kadar bazıları da bunu yapmamışsa da 20. yüzyılda bununla ilgili yasalar çıkartmıştır ve bu hâlâ tarihi ülkeden ülkeye değişen, canlılığını koruyan bir kaygıdır. Örneğin, Fransa'da psikanalizin (hatta hangi psikanaliz biçiminin) bilimsel statüde psikoloji olup olmadığına dair özellikle dolambaçlı bir mücadele yer almıştır. Rusya'da, Sovyet döneminden sonra bir tür psiko-

terapi danışmanlığı hizmeti veren insanların sayısında süratli bir artış yaşanmış, bu durum bilimsel kökenli psikologları rahatsız etmiştir. Bununla beraber, etkin bir kontrol söz konusu değildi. Ayrıntıların ötesindeki nokta şudur: Kimin yasal olarak psikoloji "yapabileceğine" dair mücadele, psikolog olmayı öğrenmiş sıradan insanların yaşamı psikolojik terimlerle açıklama yeterliği ve arzusunda olmaları yüzünden sık görülen bir durum olmuştur.

20. yüzyıl Batı toplumları bireysel kapasite ve farklılıklara ilişkin dilleri, kendilerini tanımlamaya dair yaklaşımları ve toplumsal politikaya yönelik düşünceleri açısından yaklaşıldığında kesinlikle psikolojikti. Beşikten Beyaz Saray'a, insanlar kimliklerini *farklılığın* psikolojisi üzerinden edinmiş ve ifade etmiştir. Psikolojik ayrılığı, yani bireyselliği vurgulamayı öğrenmiştir: İçsel kendi ve dışsal kapasite dili, bireysel psikolojik kendiler inancı, sıradan ama her yere nüfuz eden şekillerde, liberal demokrasilerde ekonomik, tüketici, ahlaksal ve politik aktör olarak birey inancıyla benzerlik göstermiştir. 20. yüzyılda, özellikle 1945 uzlaşmasından sonra, insanlar, her bireyin, toplumsal yaşamın temeli olarak, bireysel içsel duygu ve dışsal kapasite farklılıklarına dayanan seçimler yapma hakkı ve yükümlülüğü olduğu inancını içselleştirmişti. Dolayısıyla, kimliklerini anlatmak, seçimlerini açıklamak ve daha özgürce hareket etmek için insanlar psikolojiden medet ummuşlardır.

Psikolojinin, modernitenin kalbinde, bir daireyi kare yapmanın aracı olduğu için geliştiğini (ve gelişmekte olduğunu) ileri sürdüm: Psikoloji, insanca ve demokratik bir şekilde bireyselliği, liberal siyasetin ilkelerini ve etkin toplumsal yönetimi birbiriyle kaynaştıran, birey ile toplumun çıkarlarını uzlaştıran bir süreç olarak ortaya çıkmıştı. Sosyolog Max Weber'in meşhur ifadesini kullanacak olursak, söz konusu olan, karmaşık toplumsal ilişkileri mümkün kılmak için yaşamın, bürokratik düzenlemenin ve yasal olarak dayatılabilir uyumun, rasyonelleştirilmesiydi. Bu yaşamda, psikolojik pratikler bireye odaklanmayı sürdürmekte ve onun kapasitelerini gerçek olarak ele

almaktaydı. Bundan başka, insanlar, psikolojik düşündüklerinde, faili kendileri olarak ve duyguları kendilerinmiş gibi düşündüklerinden, dış toplumsal düzeni bir iç öznel dünya olarak yeniden yaratmışlardır: Toplumsalı içselleştirmişlerdir. Bu başarısızlığa uğradığında, örneğin bir kişi işini aksatacak kadar depresyona girdiğinde veya biri ufak bir çocuk gibi gerekli kapasiteden yoksun olduğunda, psikologlar hem hastaları hem de toplum adına devreye girmeye hazır olmuştur.

Farklılığın psikolojik açıklamaları hiçbir zaman nötr değildi ve hiçbir zaman da değildir. 19. yüzyılda ve daha öncesinde iyi ve kötü karakterin idaresiyle birlikte ortaya çıkmışlardır. Farklılık çalışmaları hem normal ve anormalin semptomatolojilerini birbirinden ayıran klinik yöntemleri hem de ortalama ile ortalamadan sapmayı tanımlayan istatistiksel teknikleri teşvik etmiştir. Tek bir kişiye dair insan doğası açıklamaları, çeşitliliği veya her türlü biçimiyle sapmayı belirleyebileceğimiz bir standart, bir *norm* varsaymıştır ve psikoloji geliştikçe, bu normu belirleyeceği teknikleri de bir araya getirmiştir. Bu öykünün merkezinde zekâ kavramının tarihi vardır. Bundan başka, 19. yüzyıl psikologları bireysel kapasite çalışmalarını teşvik ettiklerinde, aynı zamanda düzen ve yerin, örneğin, Tanrı'ya veya babadan intikal eden statüye veya soyut ideallere değil de bireysel kapasitelere bağlı olduğu bir toplum, bir meritokrasi de teşvik etmişlerdir. Psikologlar bir yetki edinmediklerinde bile –ki aslında edinmemişlerdir çünkü siyasi yaşam genelde oportünisttir–, böyle olmasını düşünen ani bir rasyonel, reformcu görüş dalgası belirmiştir.

MÜNFERİT ZEKÂ

Münferit kararlara yardımcı olan ve tutkuları yönlendiren karakter değerlendirme amaçlı günlük sanatlar çok eskidir ve yaygın şekilde tanıdıktır. Tıp genelde münferit karaktere veya mizaç ve doğuştan eğilime (diyatez) dair bir dilin yayılmasını sağlamış ve neden diğerlerinin değil de bazılarının sağlıklı olduğu veya hastalıklarla mücadele ettiği, iyileştiği veya öldü-

güne ilişkin tıbbi ilgi erken bireysel psikolojiyi etkilemiştir. Doktorların her bir hastayla ilgilenmesinin şart olduğu fikrinin, bedensel sıvılar tıbbı ve ahlakta derin kökleri söz konusudur. Münferit ruhun karakter ve kaderini tartışan muazzam bir dini ve ahlaki literatür var olmuştur. Frenoloji 19. yüzyılın ikinci yarısında Birleşik Devletler ve Britanya'da, özellikle de müşterilerine iş tavsiyeleri sunmuş girişimci Fowler ailesinin ellerinde devam etmiştir. Fowler'lar kafa kısmında çeşitli zihinsel yeteneklerin işaretlendiği, hâlâ tanıdık olan porselen büstler pazarlamıştır. Tüm bunlar eğitim ve zekâ testlerinde yeni uzman psikolojinin iddialarına açık bir kitle yaratmıştır.

Bireysel farklılıklara ilişkin modern ilginin büyük kısmının ilham verici figürü, Francis Galton'du. 1860'larda Darwin'in teorisinden ve "İngiltere'nin durumundan", yani insanların sürekli yoksulluğuna ilişkin kendi korkularından ilham alan Galton, bireysel farklılıklar, kalıtım ve bunların toplumdaki etkilerine hayran kalmıştı. Onun yaratıcı entelektüel adımı, bireysel kalıtımı çalışma şeklinin, doğrudan kalıtımın fizyolojisini (ki bu o sıralar gerçekten de çeşitli zorluklar içermekteydi) değil de topluluklardaki çeşitlilik dağılımını çalışmak olduğunu ileri sürmek olmuştur. İstatistiksel veriler de insanların, insanı, tıpkı doğanın geri kalanında olduğu gibi doğa yasalarına tabi olarak ele almasını kuvvetle teşvik etmekteydi. Eğer kaza gibi münferit bir olay bir şans olarak gözüküyorduysa, bir topluluk içindeki bir olayın ölçülebilir, düzenli oluşu da bunun temelinde nedensel yasaların bulunduğunu ima etmekteydi.

Galton'un doğa yasalarına kutsal bir saygısı vardı. İnsanlara bu yasalarda bulunan bilgiyi aktarmak için, ilk önce zihinsel çeşitliliğin aynen fiziksel çeşitlilik gibi intikal ettiğinin ve ikinci olarak da, bu doğal, intikal eden çeşitliliğin ezici bir şekilde karakterin oluşumundan sorumlu olduğunun kabul edilmesi gerektiğine ikna olmuştu. Ruha ayıracak zamanı yoktu (her ne kadar uzaktan etkide bulunan kozmik amaç fikrine duyarlılığı olmuşsa da) ve özellikle de Viktorya dönemine ait, kişinin yaşamını belirleyen ahlaksal irade, kendi kendine yetme görü-

şüne karşıydı (gerçi aynı zamanda bir ahlakçıydı). Görüşünü "doğa" ve "yetiştirme" (bunlar kendi terimleriydi) karşıtlığına dayandırmış ve araştırmalarının ağırlığını doğaya yöneltmişti. Biyolojik evrimin ve insan gelişiminin sürekliliğine ikna olmuş olan Galton, ilerlemenin, nesilden nesle aktarılan kalıtımsal çeşitliliğin kalite ve dağılımına bağlı olduğu sonucuna varmıştı. Galton'un ifade ettiği tartışma, yöntemler ve önyargılar hâlâ bu alanın yakasını bırakmamıştır.

Galton, *Hereditary Genius: An Inquiry into Its Laws and Consequences* (1869) [Kalıtımsal Deha: Yasaları ve Sonuçlarına Bir Bakış] adlı, münferit zihinsel ve de fiziksel başarının ardındaki başlıca nedenin kalıtım olduğunu savunan biyografik verilerle dolu kitabıyla başlayarak bireysel farklılıklarda çevreden ziyade kalıtımın baskın olduğunu göstermeye kalkışmıştı. İlk önce çeşitliliği tarif etmek ve ölçmek için yöntemler tasarlamıştı; örneğin, 1884'de Londra'da Uluslararası Sağlık Sergisi'nde bir antropometrik (veya insan ölçümü) laboratuvarı oluşturmuş ve burada halktan insanlar kendilerini kas gücü ve görsel keskinlik gibi alanlarda test etmişti. O sırada birtakım başka insanların yaptığı gibi Galton da parmak izlerinde görülen çeşitlilik üzerinde çalışmış ve mahkemelerde kullanılacak (ilk başta sabıkalıları tespit etmek için) işe yarar bir sınıflandırma geliştirmişti. *Inquiries into Human Faculty and Its Development* (1883) [İnsan Becerisi ve Gelişimi] adlı çalışmasında Galton, "öjenik" terimini kullanıma sokmuştu. Sanayi toplumunun ve uluslararası rekabetin bireyler üzerinde giderek artan talepler yüklemeye başladığına inanan Galton, gerekli enerji ve zekâyla donanmış insan sayısını artıran bir toplumsal politika fikrini desteklemeye başlamıştı. Farklı kalıtımsal yeteneklerdeki gruplar için farklı doğum oranları teşvik ederek toplumsal sorunları çözen ve insan refahını artıran bir politika çağrısında bulunmuştu. Özellikle iyi bir kalıtımsal yapıdan gelen genç insanların evlenme ve çocuk sahibi olmalarını kolaylaştırmaya hevesli olmuştu. Dejenerasyon kaynaklı korkuların, yaygın ve keskin uluslararası rekabetin tam anla-

mıyla gerçekliğin parçası olduğu 1900'den sonraki on yıl boyunca bu ilgi çeken bir program olacaktı.

Galton, her ne kadar bir matematikçi değildiyse de topluluklardaki bireysel çeşitliliğin dağılımını incelemek için istatistiksel analizin önemini kavramıştı. Başkaları tarafından ele alınan istatistiksel analiz, hem biyoloji hem de psikolojide modern sayısal yöntemlere yol açmıştı. Galton'un kendisi, çalışmalarını Belçikalı astronom ve devlet idarecisi L. A. J. Quetelet'in (1796–1874) çalışmalarına dayandırmıştı. 18. yüzyıldan itibaren, belli bir fenomene dair gözlemlerin, örneğin bir yıldızın teleskoptaki çizginin önünden geçtiği sürenin (tepki süresi çalışmalarıyla ilgili olarak atıfta bulunulmuş olan) veya askerlerin boylarının, bir ortalamanın etrafında düzenli şekilde dağıldığı bilinmekteydi. Quetelet ve diğerleri bu verileri, sanki bir idealden sapmalar veya hatalar olarak analiz etmişti. Quetelet'in ellerinde bu, *l'homme moyen* fikri, yani varsayımsal bir ortalama ve *normal* insan kavramıyla sonuçlanmıştı. Burada, görünüşe göre, normalliği ve ondan sapmayı çalışmanın nesnel bir aracı söz konusuydu.

Quetelet hem Belçika devletinin istatistik hizmetinin önde gelen ışığının hem de istatistiği bilimsel bir dal olarak yerleştirmeye girişmiş bu konuyla ilgili uluslararası kongrelerin kurucusuydu. Louis-Adolphe Bertillon (1821–1883) bu çalışmayı daha da ileri taşımış ve demografik sorular üzerine çalışmasıyla ilgili bir kürsüye tayin edilmişti. Bertillon, 1855'de bir istatistik kongresinde kısa ve kesin bir şekilde şu beyanda bulunacaktı: "Bu gösterişsiz bilim [...] insanlığın *muhasebecisine* dönüşmüştür." Oğullarından biri olan Jacques Bertillon (1851–1922), istatistik hizmetinin başında Fransa'daki düşük ve hatta gerilemekte olan doğum oranı üzerinde yoğunlaşmıştı. Diğer oğlu Alphonse Bertillon da (1853–1914), suçluların önden ve yandan çekilmiş fotoğraflarının onları teşhis etmekte kullanıldığı bir sistem geliştirmişti. 1882'de Paris adli idaresinin kullanmaya başladığı "*bertillonnage*" adı verilen sistemi,

insan görünümünü belli birtakım araçlar etrafında dağıtılmış değişkenlere göre sınıflandırmaya dayanmaktaydı.

Galton, varyasyonu, bir ortalamayı hesaplamak için veri (hata) olarak değil de kendi çapında bir bilgi nesnesi olarak ele almaya karar verdiğinde, bu istatistik teorisinde ileriye atılmış bir adım olmuştur. Galton, varyasyonun standart dağılımı olduğunu göstermiştir. İngiliz uygulamalı matematikçi Karl Pearson (1857–1936), bu fenomeni 1890'larda resmen normal dağılım (veya çan) eğrisi olarak açıklamıştır. Pearson, 1911'de Londra'daki University College'da ilk Galton Öjenik Profesörü olmuştu. Galton ayrıca regresyon analizine (iki veya daha fazla değişkenin hakikaten önemli düzeyde ilişki içinde olup olmadığının belirlenmesi) yol açmış ortak değişim üzerinde de çalışmaya başlamıştı. Pearson ve diğerleri bu fikirleri titiz bir şekilde ele almış ve modern biçiminde matematiksel istatistiği kurmuşlardı. Bu dal psikoloji alanına yeni bir teknik uzmanlık dahil etmiş ve sonunda kuşaklar boyunca psikoloji öğrencilerinin ıstırap çekerek öğrenmek zorunda kalacakları istatistiğe yatkınlık, gerçekten de uzmanı, popüler psikologdan ayırmaya başlamıştı. Daha da önemlisi, Galton'un çalışması, psikolojinin, sıradan yaşam süren sıradan insanlardan toplanan verilerle niceliksel bir konu şeklinde çalışılmasına öncülük etmişti. Bu, üniversiteye değil, toplumsal dünyaya dayanan bir psikoloji bilimine giden yoldu. Bu adım, toplumun laboratuvara girmesi yerine bilim insanının toplumun kurumlarına girmesini mümkün kılmıştı.

Galton ve ondan sonra gelmiş birçok psikolog, toplumsal fenomeni (insan topluluklarında psikolojik çeşitliliğin dağılımı) bireysel psikolojik nedenlerde görülen varyasyonların oluş sıklığı olarak analiz etmiştir. Bu, psikolojik toplumun belirleyici özelliği olacaktı: yani toplumsal politika meselelerinin "aslında" toplumsal düzenlemelerin yapısal özelliklerinden ziyade bireysel, psikolojik faktörlere bağımlı olduğu görüşü. Galton'u kendisi, bir bireyin *doğuştan gelen* kapasiteleri ile bulunduğu toplumsal konumu arasında bağlantı olduğunu var-

sayarak biraz daha ileriye gitmiştir. Gerçekten de *Hereditary Genius*'da [Kalıtımsal Deha] aynı sülalelerden birbiri ardı sıra gelen nesillerden insanların yüksek toplumsal konumlarını, ileri yeteneğin aktarılmasının başlıca kanıtı olarak kullanmıştır. Britanya toplumunun, nispeten açık ve doğal yeteneğin kendi doğal toplumsal konumunu bulduğu bir toplum olduğunu düşünmüştür; reformcular için bu sarsıcı bir görüştü. Buna ek olarak Galton, hiçbir zaman kadınların kapasitelerini ayrı bir konu olarak tartışmamıştır. Muhafazakâr ve seçkinciydi çünkü mevcut toplumsal hiyerarşinin, bireysel yeteneğin dağılımının doğal ve arzu edilir bir sonucu olduğuna inanmaktaydı. Bunu değiştirme girişimlerinin (sosyalistler ve feministler tarafından 1890'larda sesli şekilde ifade edilmiştir) ulusu yok etmekten ileri gitmeyeceğinin nesnel şekilde ispatlanabileceğine inanmıştı. Meritokrasiye inanmıştı ve Britanya'daki durumun tam da bu olduğunu düşünmüştü.

Galton psikolojisinin teknik kısmını geliştiren, Charles Spearman (1863–1945) olmuştu. Spearman askeri kariyerine başlamış ama daha sonra bilime geçmiş ve 1906'da, Londra'da University College'a geçmeden önce, Leipzig'de Wundt'la birlikte ve Almanya'da başka yerlerde çalışmıştı. Almanya'dayken, gelecekteki tüm çalışmalarını yönlendirecek ve bölümün başına geçtikten sonra Britanya'da psikoloji gündeminin büyük kısmını belirleyecek "General Intelligence Objectively Determined" (1904) [Nesnel Şekilde Belirlenmiş Genel Zekâ] adlı bir makale yayınlamıştı. Binet'in çağdaş çalışmasına aşina Spearman, bir genel faktörün (g) [*general factor*] tüm zihinsel performansın veya zekânın temelini oluşturduğunu bir postüla olarak kabul etmişti. Özel faktörler [*special factor*], yani (s), örneğin müzik gibi belli türden performansları etkilerdi ama Spearman ve onu izleyenler, bir çocuğun müzik ve matematik gibi alanlardaki yetenekleri arasında geniş bir cephe boyunca bir yeteneksel ilişki olduğunu ileri sürmüştü. Bu ilişki, (g) faktörünü açığa çıkartmaktaydı. Spearman, psikolojiyi, insan yaşamını, genel ve özel yetenek olarak ölçülen "iki faktörlü zekâ

teorisi" açısından açıklama görevine tayin etmiş, bu argümanı *The Abilities of Man: Their Nature and Measurement* (1927) [İnsanın Yetenekleri: Bunların Doğası ve Ölçümleri] adlı çalışmasında özetlemişti: Toplum, zekâ düzeyine basit bir şekilde bir kişinin yetenekselliğine dair genel bir rehber ve zekâya da yetenekselliğin *nedeni* olarak bakma eğilimindedir.

Zekâya ve zekâ yoksunluğuna kulağa modern gelen şekillerde referanslar 17. yüzyıldan beri var olmuştur ama sözcük, psikologlara, 19. yüzyılın sonunda, zihne ilişkin, bilimselden ziyade felsefi bir kavram olarak özellikle çekici gelmiştir. Platon'dan Hegel'e kadar filozoflar akıl yürütmeyi alanlarının konusu olarak ele almış ve onun üzerinde bir doğal süreç olarak değil de bir mantıksal süreç olarak yoğunlaşmıştır. Tanrı'ya özgü inayeti tabiatı gereği anlayamayan bireylerle ilgilenen Kalvinist teologlar ve ardından Locke ile 18. yüzyıl filozofları bunu değiştirmeye başlamış ve akıl yürütmeyi zihnin doğal bir etkinliği olarak düşünmüştür. Bununla beraber, zihni tamamen doğal terimlerle ifade eden evrim teorisi olmuştur. Spencer'dan sonra, insan zihninin olduğu kadar hayvan zihinlerinin kapasitelerini de ifade etmek için zekâya yapılan referanslar, genel olarak akla yapılan referansların yerini almıştır. Bu kullanım, özellikle Romanes'in, Darwin'in kanıtını, insansal ve hayvansal zihinsel becerilerde derecesel farklılıklar ne kadar büyük olursa olsun, türsel farklılar olmadığı şeklinde genişlettiği bir dizi kitapta belirmiştir. *Animal Intelligence* (1882) [Hayvan Zekâsı] adlı, genel okur kitlesi için yazılmış eserinde, zekâya değişen şartlara uyum sağlama kapasitesi olarak atıfta bulunmuştur; bu, Darwin'e önerdiği bir tanımdır ve o da bunu, "zeki" yer solucanının yuvasının önünü kapatan yapraklara tepkide bulunma kapasitesi çalışmalarında kullanmıştır. Akıl yürütmenin bir zamanlar insanlara özgü olduğu düşünüldüyse de zekâ insanlar ile hayvanları birleştirmişti.

Genel zekâ fikri ve Spearman'ın onun temelinde çevresel nedenlerden ziyade biyolojik nedenlerin bulunduğu iddiası üzerine bitmek bilmeyen bir tartışma başlamıştır. Ama faktör

analizi alanındaki görüş farklılığı, zihinsel faktörleri gerçek, doğal nesneler olarak ele alan toplumsal politikaların benimsenmesini engellememiştir. Zekânın tek bir ölçülebilir faktöre indirgenmesinin siyasi sonuçları olmuştur. 1938 tarihli bir Britanya hükümet raporu şöyle demiştir: Genel zekânın "çocuğun düşünmeye, söylemeye ve yapmaya teşebbüs ettiği her şeyde olduğu görülmektedir [(...) ve bu yüzden] bir çocuğun zihinsel yetilerinin nihai düzeyini belli bir kesinlikle çok erken yaşta tahmin etmek mümkündür." Çocukları farklı ilkokullara veya modern ortaokullara farklı akademik beklentilerle yönlendiren 11+ sınav sistemi, dolayısıyla, tahmin edilebilirliğe dayanan bu varsayımı uygulamaya koymuştur.

Psikometrik metodoloji ve sonuçların analizi, epeyce beceri ve sofistike matematik gerektirmiştir. Bu bazen uygun bir veri yelpazesi boyunca yapılan uygun ölçümlere duyulan ihtiyacın yerini hiçbir aritmetik inceliğin alamayacağı aksiyomu pahasına olmuştur. Bilge kadınların dediği gibi, *rubbish in, rubbish out.** O halde zekâyı gözlemlerken psikologların ilgilendikleri neydi?

Bu soru, bir kez daha psikolojinin tarihinde eğitimin önemine işaret etmektedir. 19. yüzyılın sonunda birçok ülkede görülen kamu eğitimindeki büyük yayılma dikkate alındığında, eğitimi, doğal olarak, bir bilim yapma çağrıları belirmişti ve bu, karşılığında çocuk psikolojisini gerektirmişti. Örneğin, 1880'lerde ve 1890'larda İngilizce konuşulan dünyada, Prusyalı filozof ve pedagogun ardından adlandırılmış, yetişkinin değil çocuğun aşamalar halinde gelişen çıkarının eğitimin itici gücü olması gerektiğini vurgulayan Herbartçı eğitim modası vardı. Bununla beraber, kitle eğitimi gerçekliği çok sık olarak büyük sınıflar, standart bir müfredat ve önkoşulu olan bilim dalındakinden farksız bir eğitimdi. Eğitimciler bir çocuğun performansını diğer çocuklara göre karşılaştırırken zekâya ve sınavlar tarafından ölçülen beklenen bir standarda göndermede bulunmuştur. Sanki doğal bir nesneymiş, her çocukta bulunan bir "şey"miş gibi zekâya göndermede bulunmak ve böylece

* Türkçe'de "Ne ekersen onu biçersin" deyimiyle karşılanabilir. (y.h.n.)

zekâyı performansın ölçümünden ziyade açıklaması yapmak ufak bir adımdı. Ölçme sürecinin toplumsal doğası gözden kaybolurken, güya gözlemlenen psikolojik faktör önem kazanmıştı. Bu, psikolojik toplumun ayırt edici özelliğiydi.

Fransız eğitim sisteminin mimarları en iyi öğrencileri hedefleyen bir seçim prosedürü istemişti ama sonunda, düzgün yönetim üzerinde yük oluşturanın, yüksek becerileri olanlardan ziyade daha düşük becerili öğrenciler olduğunu görmüşlerdi. 1890'larda Binet bu sürece dahil olmaya başlamış ve sonuç, zihinsel farklılığı ölçmek için geliştirilmiş ilk zekâ testi sistemi olmuştu. Binet, hipnotizmaya karşı bireysel tepkilerde önemli farklılıklar tespit etmiş ve bu ilgisini yeni çalışmasına taşımıştı. Çocukları Madeleine ve Alice üzerinde hayali çalışmalar gerçekleştirmiş; örneğin, öğrenme şekillerinde biçimsel ve mizaçla ilgili farklılıklar tespit etmişti. Ayrıca bir çocuk ile bir yetişkinin zekâlarında tarz farklılıkları gözlemlemişti. Ardından 1891'de Sorbonne'daki yeni psikoloji laboratuvarında (ücret almadan) çalışmaya başlamış ve 1894'de, kurucusu Henry Beaunis (1830–1921) emekli olduktan sonra başına geçmişti. Bu andan itibaren aktif şekilde bireysel farklılıklar konusunda bilgi içeren bir deneysel psikoloji teşvik etmişti.

Her ne kadar Binet ve meslektaşları ile öğrencileri bazen Almanya'da geliştirilmiş algısal ayrımcılığı ve tepki zamanlarını ölçme tekniklerini kullandılarsa da yaklaşımları iki açıdan farklıydı. Birincisi, bir şekilde özel insanlar üzerine, klinik testlerine benzer derinlemesine çalışmaları tercih etmekteydiler. Binet'in kendisi *grand calculateurs* (istisnai şekilde yetenekli hesaplayıcılar) ve satrançta olağanüstü kapasitedeki insanlar (örneğin bu kişiler gözleri bağlı olmasına rağmen arka arkaya birçok kez kazanabilmekteydi) üzerine çalışmalar yayınlamıştı. İkincisi, araştırmaları çoğu kez, algı unsurları üzerine Alman araştırmalarının aksine idrak veya estetik beğeni gibi üst düzey zihinsel kapasiteleri karşılaştırmaya teşebbüs etmişti. Temelde, laboratuvarın yapay dünyasından ziyade toplumsal dünyada önemli olan kapasiteleri incelemişlerdi. Binet, Victor

Henri'yle (1872–1940) birlikte, "La psychologie individuelle" (1895; Bireysel Psikoloji) adında, bu alana ayırt edilebilir bir kimlik kazandırmış ve bir dizi araştırma konusu önermiş bir görüş yayınlamıştı. Psikologların bakış açısına göre konunun itici gücü, "[konunun] pedagog, doktor, antropolog ve hatta yargıç için olan pratik önemini aydınlatmaktı." Çocukların, zihinsel engellilerin, ırk farklılıklarının ve suçluların idaresi psikolojiye hem konusunu hem de onun toplumsal önemini vermiştir. Ve bu bir sonraki yüzyılda da bu şekilde sürmüştür.

1904'de Fransız hükümeti, okullarda bulunan, zihinsel açıdan "normalin altında" olanları araştırmak için Binet'in atandığı bir komisyon oluşturmuştu. (Kullanacağım her kelime anlam yüklüdür). Biraz normal altı olmayı teşhis etmek zordu; her bir çocuk farklı ölçütlere göre farklı şekilde teşhis edilmekteydi; sınırdaki çocuklar öğretmenin zamanının büyük kısmını ziyan etmekteydi ve aslında normal altı olmayan çocukların damgalanması meselesi de vardı. İdari amaç açıktı: Normalin altındaki öğrencileri erkenden ve doğru bir şekilde tespit ederek onları standart sınıflardan almak ve böylece standart sınıflardakilerin normal bir ilerleme kaydetmelerini ve normal olmayan öğrencilerin de özel eğitim almasını sağlamaktı. Ama normalin altında olmanın sınıfın ötesine yayılan bir önemi vardı. Normal altı kişi, nüfusun bozulmasıyla ilgili çağdaş korkuların merkezindeydi. Bozulmanın işaretleri düşük nüfus artışı oranları ve yüksek alkolizm, delilik, suç ve fahişelik düzeyleriydi. Öjeniğe desteği teşvik eden bu korkulardı. Bu alan çoktan doktorların büyük ilgi odağı haline gelmişti ve yeni psikolojik araştırmalar tıbbi koruma üzerine etkide bulunmaktaydı. Binet'in öncülük ettiği türden zekâ testi, psikologların, bağımsız uzmanlık ve mesleki kabul iddiasını meşrulaştıran bir alete dönüşmüştü. Bu, mesleki bir alan olarak klinik psikolojinin gelişiminde çok önemli olacaktı.

Binet, engelli çocuklar üzerine kurumsal deneyimi olan meslektaşı Theodore Simon'la (1873–1961) birlikte çalışırken, normal ile normalin altında çocukları güvenilir şekilde birbi-

rinden ayırmayı sağlayacak faaliyetleri araştırmıştı. Faaliyetlerin yaşı dikkate alması gerektiğini anladıklarında başarmışlardı: Normalin altında ve normal çocuklar aynı işleri yapabilirdi ama normalin altındakiler daha ileri bir yaşta yapabilmekteydi. Böylece 1905'te, zorluk derecesine göre sıralanmış 30 işten oluşan bir diziye dayanarak normal bir çocuğun belli bir yaşta ne yapabileceğine dair bir standart yayınlamışlardı. Her ne kadar testler pratik bir amaç için tasarlanmış olsa da bunlar bir dizi görece karmaşık zihinsel işlevi gözden geçirmekte ve böylece teorik önemde genel bir psikolojik kapasite (bunu Binet ve Simon "yargılama" olarak adlandırmıştı) değerlendirmesi gerçekleştirmekteydi. Spearman, bir önceki yıl, genel zekâyı açığa çıkarmak için farklı zihinsel beceriler arasındaki korelasyon faktörlerini kullandığı için psikologlar hemen genel zekâ teorisi üzerinde çalışmaya başlamıştı.

Binet ve Simon, testlerini, artan çocuk sayısının getirdiği deneyimin ışığında 1908'de ve tekrar 1911'de (Binet'in öldüğü yıl) gözden geçirmişti. Her ne kadar Belçika'da benimsenmiş ve Cenevre'deki Jean-Jacques Rousseau Enstitüsü'nü kuran ve başına geçen Edouard Claparede (1873–1940) tarafından tetkik edilmiş olsa da bu pek esnek olmayan testlerin Fransa'da kabul görmesi yavaş olmuştu. Paris'te Henri Piéron (1881–1964), Binet'in çalışmasına devam etmiş ve Sorbonne'daki laboratuvarın başına geçerek bir enstitü ve aslında psikolojide ilk Fransız yüksek lisans okulunu yaratmıştı. Çok geniş bir ilgi alanı olan Piéron, Fransız psikoloji araştırmalarının hem akademik dünyada hem de uygulama alanında genişlemesini ve gelişmesini mümkün kılmıştı. Eşi Marguerite'le birlikte (o yazmayı yaparken eşi de test etmeyi yapmıştır), bir genel zekâ teorisi oluşturmak yerine bireysel profillere dayanan Binet tarzı açıklamayı sürdürmüştü. Daha sonra Piéronların yöntemleri, Paris ulaşım sistemi ve demiryollarında çalışacak adayların başvuru formlarını elemede kullanılmıştı. Çok yönlü biri olan Alman psikolog Stern de önemli katkıda bulunmuştu. Stern genel olarak merkeze bireyi yerleştirememiş psikolojiye kar-

şıydı ve Alman psikologlarını gerçek insanlardan ziyade daha çok zihinle ilgili soyut fikirlerle ilgilenmekle suçlamaktaydı. Bu nedenle, Binet gibi o da bireysel farklılıklar ve bunların çalışılmasını kesin bir bilime dönüştürmekle ilgilenmekteydi. Çalışması çocuk psikolojisi ve onun "uygulamalı psikoloji" olarak adlandırdığı ve bunun için Berlin'de bir enstitü oluşturduğu dalı kapsamaktaydı. Tüm bunları *Die psychologische Methoden der Intelligenz-prüfung* (1912) [Zekâ Testine Dair Psikolojik Yöntemler] adlı çalışmada toplayan Stern, bir çocuğun Binet–Simon testinden türetilen zekâ endeksini, zekâ yaşı skorunu kronolojik yaşa bölerek biraz daha geliştirmişti. Bu endeksi "intelligence quotient" [zekâ oranı] veya "IQ" olarak adlandırmıştı. Test sonuçlarını karşılaştırmak için uygun bir dil olarak tasarlanmış IQ'ya, sanki insan doğasına dair gerçek, ölçülebilir bir unsura işaret ediyormuş gibi göndermede bulunmak ve bunun genetik kalıtımın bir parçası olduğunu varsaymak insanlar için gayet kolaydı. Bu yaygın bir kalıptı: Açıklayıcı dil, varsayımsal nedensel unsurların isimleri olarak psikolojide tekrar belirmişti. Stern'in kendisi bu adımları atmamıştır. O, örneğin iki kişi aynı performans düzeyini gösterdiklerinde, bunun ortak bir kalıtımsal neden paylaştıklarından olmayabileceğini, aynı şeyi farklı şekillerde başarmış olabileceklerini düşünmüştü. Kendisine ait bireysellik vurgusunu ciddiye almıştı: "İki kişinin zekâsı arasında hiçbir zaman fenomenolojik bir eşdeğerlik yoktur." Diğer bir deyişle, Stern, zekânın, farklı insanların öznel yaşamlarının bağlamında farklı doğası ve anlamı olduğuna inanmıştı. Duruşunu, hakkında Amerika'dan Bulgaristan'a çok farklı dinleyicilere konferanslar verdiği "kişilikçilik" [*personalism*] şeklinde tanımlayacaktı.

Binet ve Simon'un çalışması, toplumsal sorunlarda kalıtımın katkısını aramaya eğilimli Amerikalı psikologlar ve doktorlar arasında bir ilgi yaratmıştı. Hall'un yanında psikoloji eğitimi almış bir öğretmen olan Henry Herbert Goddard (1866–1857), 1906'da, o sırada en sıra dışı pozisyon kabul edilebilecek Vineland New Jersey Zekâ Özürlü Oğlanlar ve

Kızlar İçin Eğitim Okulu'nda araştırmacı psikolog olarak çalışmaya başlamıştı. İlk başta akademik psikologun deneysel aygıtını işine dahil etmiş ama bir süre sonra kurumun kendi sorumluluğundaki çocukları sınıflandırmak için güvenilir bir araca ihtiyacı olduğunu anlamıştı. Doktorların yönetimindeki Vineland gibi kurumların, sadece "zekâ özürlü" değil, daha sonra sara, otizm, davranışsal sorunlar vb olarak ayrılacakları çeşitli rahatsızlıklardan mustarip çocuklar da barındırmaktaydı. Belçika'ya yaptığı bir araştırma gezisinde Goddard, Binet ve Simon'un testinin varlığından haberdar olmuştu. Bunu Vineland'de denemiş ve kurumun çalışanlarının yaptığı değerlendirmelerle karşılaştırılabilir sonuçlar başarabileceğini görmüştü. Testler gerçekten de bir ihtiyacı karşılamıştı; bu, Amerikan Zekâ Özürlüleri Araştırma Derneği'nin (doktorlar baskın olsa da) psikolojik testleri 1910'da normalin altında olmayı teşhis etmenin ana tekniği olarak benimsemesinden belli olmuştu.

Goddard'ın kalıcı katkısı, tıpta psikoloji için yer yaratması olmuştur. Bununla beraber, o daha çok, insan kapasitelerinin tek bir zekâya ve zekânın da tek bir genetik faktöre atfedildiği son derece basitleştirilmiş kalıtımcı argümanıyla tanınmıştır. Dikkat çekici *The Kallikak Family: A Study in the Heredity of Feeble-Mindedness* (1912) [Kallikak Ailesi: Zekâ Özürlülüğün Kalıtımı Üzerine Bir Çalışma] adlı kitabında, bir ailenin, birinde zekâ özürlülüğüne yol açtığı varsayılan gen ve diğerinde de bu genin bulunmadığı iki dalını anlatmıştır. Yunanca "kalos" (iyi) ve "kakos" (kötü) sözcüklerini birleştirerek "Kallikak" ismini türetmiş ve bir yanda uygun bir normallik diğer yanda da bol miktarda ahmaklık ve kötü alışkanlık sergileyen bir ailenin öyküsünü anlatmıştır. Goddard bunun bilim olduğu numarasına bile yatmamıştır ama bilimin ve onun yeni aracı zekâ testinin kalıtımcı argümanları ve bunlara dayanan toplumsal politikaları desteklediğine inanan görüş ortamına katkıda bulunmuştur.

Kaliforniya'da, Stanford'daki yeni özel üniversitede Lewis Terman (1877–1956), bu testleri normalin altında çocuklar-

dan ziyade çok sayıda normal çocuğa uygulamaya başlamış bir grup eğitim psikologuna öncülük etmiştir. Bu, onların sınıflandırma ölçeklerini standartlaştırmalarını sağlamış ve sonuç, daha sonraki yıllarda zekâ testinin ana dayanağı olan Stanford–Binet testi olmuştur. Terman, nesnel testin öne çıkan iki siyasi soruyu yanıtlayacağını tahmin etmişti: "Toplumsal ve endüstriyel ölçekteki alt sınıflar olarak adlandırılan tabakaların işgal ettikleri yer, onların aşağı düzeydeki doğal yeteneklerinin sonucu mudur veya onların bariz daha aşağı düzeyde olma durumu tamamen aşağı düzeydeki ev yaşamlarının ve eğitimlerinin bir sonucu mudur? [...] [Ve] aşağı ırklar gerçekten aşağı mıdır yoksa bu tamamen öğrenme alanındaki fırsat yoksunluğu konusundaki şanssızlıkları mıdır?" Testlerin, bireylerin ve grupların daha aşağı nitelikte olduğunu gösterip göstermediği hararetle tartışılan bir mesele olmuştur; burada Terman'ın "tamamen" kelimesini gerekçelendirmeden kullanması da nerede durduğunu açığa çıkarmaktadır.

Birtakım psikologlar, Birleşik Devletler'in Dünya Savaşı'na girmesinin nedeninin, çok sayıda yurttaşın askere alınmasının yarattığı özel fırsatlar olduğunu düşünmüştür. Askere alınma, orduya askerlik konusundaki yetenekleri bilinmeyen birçok insanın dahil olmasına ve bu da askeri eğitim için zihinsel açıdan yetersiz veya uygun olmayanlara boşuna para ve çaba harcanacağı korkusuna yol açmıştı. Amerikan Psikoloji Derneği'nin 1917'deki başkanı Harvard profesörü Robert M. Yerkes'in (1876–1956) önderliğindeki psikologlar, Ulusal Araştırma Konseyi'yle çalışarak orduya bir kitle test sistemi önerisinde bulunmuştu. Bir milyon iki yüz elli bin insan test edilmiş ve psikologlar böylece önemli düzeyde idari deneyim kazanmış ve entelektüel kapasite karşılaştırılmasında kullanılacak epey geniş bir veri tabanı oluşturmuşlardı.

Testlerin doğası da değişmişti: Binet'in bir çocuğu test etmesi iki saat almaktaydı ama ordu aynı anda çok daha fazla sayıda insanın test edilmesini istiyordu. Böylece çok seçenekli veya çoktan seçmeli yanıt tekniği ortaya çıkacaktı. Bu teknik,

daha önceden belirlenmiş doğru ve yanlış seçeneklere göre yanıtlar gerektiriyor ve kişilerin kapasitelerini kendi terimleriyle açıklamalarına izin vermiyordu (Stern böyle olması gerektiğini ileri sürmüştü). Bu tür araçlarla, psikologlar, insanların yaşamlarına, neyi algılamanın, hissetmenin ve düşünmenin doğal olduğuna dair kendini anlamayı biçimlendiren teknolojiler geliştirecekti. Psikoloji, kitlesel testler vasıtasıyla onun prosedürlerine aşina ve kabul etmeye hazır bir kitle de kazanmıştı. Bu, kullanılan testlerin akademik literatürde kısmen tartışmalı olmalarına ve ordunun, psikologlara tanıdığı fırsat karşılığında çok şey kazandığına dair bir kanıtın olmamasına rağmen gerçekleşmişti. Psikolojinin isim yaptığı yer hükümet çevreleri olmuştu. 1919'da, psikolog J. R. Angell'in Ulusal Araştırma Komisyonu, Doğa Bilimcileri Federal Organizasyonu'nun başına atanması, psikolojinin, isim yapmış bir doğa bilimi olarak gelişimini tamamladığını gösteren bir işaret olmuştu. Angell zaman içinde Yale Üniversitesi'nin başına gelmiş ve Yale İnsan İlişkileri Enstitüsü'nde yer alan insan bilimlerini tek bir alan şeklinde birleştirmeye çalışan büyük girişime başkanlık etmişti.

Psikologlar, sözü edilen test sonuçlarını, genellikle zaten bildikleri hususları destekledikleri şeklinde yorumlamıştır: Ülkenin beyaz yurttaşları göçmenlerden daha başarılıydı; göçmenlerin başarı oranı, Avrupa'nın güney ve doğusuna doğru gittikçe azalmaktaydı ve siyah yurttaşların başarısı, her zaman beyazlarınkinden düşüktü. Yerkes, Terman ve diğerleri, insanlar arasında doğuştan gelen zihinsel farklılıkların gerçek olduğunu iddia etmekteydi. Verilere ilişkin farklı yorumlar da mümkündü ve hatta bunlar çok erken tarihlerde bile ifade edilmişti; neticede askere alınanların ortalama zekâ yaşının, ilk düzeltilmemiş hesapların işaret ettiği gibi on üç olması neredeyse hiç inandırıcı değildi. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde, kimi azınlık etnik gruplarından gelen birtakım psikologlar testlerin sonuçları üzerinde kültürel çevrenin ve toplumsal fırsatın rolünü vurgulamıştı. O halde, 1923'te Boring'in belirttiği gibi "Testlerin test ettiği zekâdır"

ifadesi doğru muydu? Zihinsel, davranışsal ve toplumsal dünyaların karmaşıklıkları karşısında, farklı faktörler arasındaki bağlantıların ölçülmesi ve analizinin, temel kalıpların açığa çıkarılmasının aracı olduğu düşünülmekteydi. Fakat sonuçlar, zekâ ile kalıtımı ilişkilendirenlerin düşündüğü gibi nedensel ilişkiler ortaya çıkarmakta mıydı yoksa sonuçlar sadece betimsel miydi? Bu sadece psikolojik bir soru değil, felsefi bir soruydu da çünkü genelde bilimin gerçek olanın nedensel bilgisini ortaya çıkarıp çıkaramadığı, bilginin araçsal, yani bilim insanlarının algıladığı şekliyle dünyayı düzenlemek ve dolayısıyla kontrol etmek olup olmadığı tartışılmaktaydı.

Spearman'ın (g) faktörüne ilişkin Britanya tartışması, bu tartışma için bir örnek oluşturmaktaydı. Psikologlar bu tür soruları çözmemekte ama bunlarla kesinlikle ilgilenmekteydi. 1932'de Spearman'ın profesörlüğünü izleyen halefi, faktöriyel analizi ve onun matematiksel ayrıntılarını genişletmiş olan, Cyril Burt'tü (1883–1971). Burt, Londralı çocukların eğitiminden sorumlu idari birim olan Londra Bölge Konseyi'ne birinci eğitim psikologu olarak atanmıştı. Dolayısıyla, toplumsal sorunları eğitim yoluyla çözmek için oluşturulmuş idari mekanizmanın tam merkezindeydi; bu, genelde toplumun, politikaları hayata geçirme işini uzmanlara bırakmaya başladığının işaretiydi. Bu bakımdan yaklaşıldığında Burt'ün durumu Binet'inkiyle karşılaştırılabilir. Burt, ayrıca zekâ özürlülüğüyle de ilgilenmiş ve eğitim sorunlarıyla ilgili testler geliştirmişti. Aynı zamanda klinik çalışmalar da yaptığı için, testleri hiçbir zaman mekanik alıştırmalar olarak görmemişti. Burt ve birlikte çalıştığı, yerel eğitim idaresi ve çocuk refahında aktif birçok insan, anomali ve suç için, Burt'ün en meşhur kitabı *The Young Delinquent*'te (1925) [Genç Suçlu] gösterdiği türden bir psikolojik dil oluşturmuştu. Tüm bunların ötesinde, Spearman ve diğer psikologların yapmaya başlamış oldukları gibi, zekânın incelenmesi için geliştirilmiş bu teknikleri duygusal ve aktif hayata, yani manevi karakter ve kişiliğe tatbik etmişti. Burt bu şekilde farklar psikolojisini (bi-

reysel farklılıkların incelenmesini) bir genel psikoloji şeklinde geliştirmeyi ümit etmişti.

Burt'ün daha sonraki ünü ışığında, onun, kendisini, incelediği öznelerin yaşadıkları koşulların içine ne kadar daldırdığına dikkat çekmek için ufak bir duraksamaya değeceğini düşünmekteyim. Eğitim fırsatını geliştirmek için düzenlenmiş bir politika ile zihinsel kapasitelerin biyolojik sebepler tarafından belirlenmesi görüşü arasında bir çelişki görmemiştir. Burt'ün layıkıyla yapmayı başaramamış olduğu şey, kalıtımsal yapı ile çocuğun büyüme evresi sırasında içinde bulunduğu çevre arasındaki *toplumsal* etkileşimi açıkça ifade edememiş olmasıdır; örneğin, insan kalıtımını, hayvan kalıtımını incelemek için kullanılan yöntemlerle incelemenin mümkün olup olmadığını sorgulamamıştır.

KİŞİLİK VE İŞ

Psikologlar testleri başlattıklarında, zekânın ölçülmesinden çok daha fazlasına ihtiyaç olduğunu hemen görmüşlerdi. Reklamcılık, çalışma hayatı ve orduda, sıradan yaşamda olduğu gibi müşteriler en azından enerji, tatbik etme, süreklilik, birbiriyle geçinme arzusu ve benzerleriyle de bir o kadar ilgilenmekteydi. Viktorya dönemi insanları bu tür şeyleri "karakter" [*character*] olarak sınıflandırmaktaydı. Bu sözcük varlığını sürdürmüş ama psikologlar için giderek bir uzmanlık dilinden ziyade bir ahlak dilini çağrıştırmaya başlamıştı. Dolayısıyla, İngilizce psikoloji literatüründe, bir şeyler yapmaya dair nedensel güdüyü ve bir şeyleri belli şekilde yapmanın sonucu olarak gelişen kendinin niteliklerini açıklamak için iki sözcük, "motivasyon" [*motivation*] ve "kişilik" [*personality*] ortaya çıkmıştı. Motivasyon ve kişiliği inceleme ve ölçmeyle ilgili tekniklerin geliştirilmesi, ticari alandaki psikolojinin merkezine yerleşmişti. Psikologlar motivasyon ve kişiliğe ilişkin bilgiyi uygulamaya koymayacak, bunun yerine, bu kavramları, kendi değerlerini uzmanlar olarak gösterme sürecinde, faaliyetleri sırasında ayrıntılandıracaklardı.

Zekâ testlerinden bağımsız olarak, Edward L. Thorndike (1874–1949) ve Robert S. Woodworth (1869–1962) gibi ABD psikologları da laboratuvarda bireysel farklılıkları kaydetmek için Alman deney tekniklerini dönüştürmüş ve ticaret (reklamcılık), sanayi (personel seçimi), eğitim (gruplara ayırma) ve toplum yönetimi (suç) dünyalarında geçerli ve pazarlanabilir performans ölçümleri başlatmışlardır. New York'taki Columbia Öğretmenler Koleji'nde güçlü bir kurumsal temeli olan Thorndike, her birine bilimsel anlayışın etkili ölçüme denk olduğu görüşünü aşıladığı bir eğitim verimliliği uzmanları ordusunu yönetmiştir. Psikolojinin insan refahına potansiyel katkısına dair bir iyimserlik dalgasının üzerinde akıp gitmiş Thorndike, şu şaşırtıcı iddiada bulunmuştur: "Tarih, önem açısından zekâ ile ahlak arasındaki bağlantının yaklaşık 0.3 olduğu gerçeğiyle, belki de dünyanın gelişiminin dörtte birinin sebebi olan bu gerçekle karşılaştırılabilecek tek bir kariyer, savaş veya devrim kaydetmemiştir." Psikolojik testlerin, bilimsel bakışı modern girişimin kalbine yerleştirme aracı olduğu anlaşılmaktaydı. Motivasyon üzerinde yoğunlaşmış ("dinamik psikoloji" olarak adlandırdığı bir alan geliştirmişti) Woodsworth, (o da Columbia'daydı) literatüre itki fikrini katmıştır. O ve diğerleri, itkiyi ölçmek için testler tasarlamış ve zekâda olduğu gibi, ölçüm prosedürleri bağlamında açıklayıcı bir değeri olan bu terim aktiviteye yol açan varsayımsal bir faktör olarak yeniden belirmiştir. Mühendislik sözcüğü olan "itki", motivasyon çalışmalarında birleştirici bir terim olarak dayanılmaz derecede çekici olduğunu göstermiştir: Motivasyonu ölçülür hale getirmiştir ki, ticari ve idari müşterilerin ilgilendiği buydu; ve bu psikologlara bilimsel bir statü kazandırmıştır.

Zekâ dışındaki bireysel özelliklere ilgi, iki savaş arasındaki yıllarda psikolojinin kişilikle ilgili alanının büyümesine yol açmıştır. "Kişilik" [*personality*] terimi, 20. yüzyıl İngilizcesi'nde hem psikologların hem de kamunun sık kullandığı bir terim olmuştur ve bu psikolojik toplumun açık bir belirtisiydi. Daha önce Fransızca sözcük *personalité*, İngilizce'deki denginden

daha yaygındı; örneğin Maine de Biran *la personnalité ou le sentiment du moi*'den ("kişilik veya kendi hissi") bahsetmiştir. Ribot ve Janet gibi yeni psikologlar bu terimi anormal bireysellik üzerine kendi tartışmalarında kullanmaya başlamadan önce öznel kendilik algısıyla ilişkiliydi; her zaman olmasa da bazen ruh inancıyla bağlantılandırılmıştı. Ribot, *Les Maladies de la personnalité* (1895) [Kişilik Hastalıkları] adlı eseri yayımlamış ve Janet de çift kişiliklilik çalışmalarıyla tanınmıştı. Demek ki, başlangıçtan itibaren, bir insanı birey yapan şeylerin toplamı olarak anlaşılan kişilik, Fransız psikolojisinde merkezi önemdeydi. Bir hastanın bedensel ve zihinsel karakterine dair tek bir bütün halinde birleştirilmiş bir izahat sağlayan tıbbi vaka çalışması, kişilik fikrini doğal ve özel bir şey olarak pekiştirmişti.

İngilizce'de "kişilik" sözcüğü için teolojik bir emsal vardı; bu bağlamda Tanrı'nın Mesih olarak bir insan kişisinin formunu almasını belirtmekteydi. Sözcük, Hıristiyan inancının en tartışmalı alanında, Mesih'in kişiliği sorusunda kullanılmaktaydı. İnancı modernleştirme girişimleriyle birlikte, 19. yüzyılın sonunda birtakım yazarlar Mesih'in şanını, tam anlamıyla insana dönüşmesini sağlamış alçakgönüllülük ve sevgi terimleriyle açıklamakta ve Mesih'in imajını model insan, ideal kişilik olarak sunmakta, bu fikri yaymaktaydılar. Dolayısıyla, İngilizce'de "kişilik", doğru kişiliğin Mesih'i taklit anlamına geldiği imasıyla birlikte bir ahlaki ve ruhsal bütünlük ifade edebilmekteydi.

Aynı zamanda, Britanya ve Fransa'da daha seküler bir kullanım ortaya çıkmıştı. Robert Louis Stevenson'un *The Strange Case of Dr. Jekyll and Mr Hyde*'ı (1886) [Dr. Jekyll ve Mr. Hyde'ın Tuhaf Vakası], ana karakterin "doğa ve karakter" terimleri şeklinde bölünmüş benliğini açıklamaktaydı. Kurgusal ve alegorik bir öykünün karşısına psikolojik bir öykü koyma iddiasında değildi. Bununla beraber, spiritüel ve ruhsal fenomenlerle ilgilenen araştırmacılar, bu durumda "kişilik"i bir bireyin bütünlüğünü, müminlerin öldükten sonra da varlı-

ğını sürdürdüğüne inandıkları bütünlüğü yapan şeye atıfta bulunmak için kullanacaktı. Bu çalışma, F. W. H. Myers'ın (1843–1901) *Human Personality and Its Survival of Bodily Death* (ölümünden sonra 1903'te yayımlanmıştır) [İnsan Kişiliği ve Bedensel Ölümden Sonra Varlığını Sürdürmesi] adlı eseriyle doruğa ulaşmıştı. Myers, ruhsal deneyimleri "bilinçaltı kendi"yle, zihnin normalde bilinç eşiğinin altında olan ve doğamızın özünü oluşturduğunu iddia ettiği bir bölgesine gönderme yaparak açıklamıştır.

Bu arka plan, kişiliğin tarihini, Birleşik Devletler'de bir deneysel psikoloji kavramı olarak daha da çarpıcı hale getiriyor. Orada, 20. yüzyılda, bir bireyin, duygusallık ve bağımlılık gibi özelliklerini ölçen, onun psikolojik yaşamının duygusal ve aktif yanlarının çok değişkenli bir açıklayıcısı haline gelmiştir. Kişilik ölçümü, müşterilerin taleplerini karşılamış ama dünya kıymetli olma ve bireysellikle yankılandığından, aynı zamanda psikolojiyi insani değerlerle hizalamıştır. Bundan başka, bazı araştırmacılar, kişiliği oluşturan çok sayıdaki faktörü araştırmanın, insan farklılığına dair birleşik bir teoriye ve dolayısıyla gerçek bilime giden yol olduğunu düşünmüştür.

Ticari geçerliliği, reklamcılıkta psikolojinin öncülerinden biri olan Walter Dill Scott'ın (1869–1955) çalışmasında apaçık ortadaydı. Yüzyılın ilk on yılında Pittsburgh'daki işletme fakültesine geçmiş ve satış elemanlarının seçimini incelemişti. Ardından, ordunun savaş sırasında en çok kullandığı bölümü olan personel seçiminde test kısmını yönetmiş ve bu çalışma, karakterin veya kişiliğin önemine işaret etmişti. 1920'lerde, birtakım şirketler kişilik testlerini değerli bulmaya başlamıştı. Aynı zamanda bireylerin modern koşullara adaptasyonu aracılığıyla organik ve düzgünce işleyen bir toplum yaratma arayışındaki zihinsel hijyen hareketinin yandaşları, testlerin, yapısal olarak özel yönlendirme veya kurumsal destek ihtiyacında olduklarını düşündükleri çocukları seçmede değerli bir araç olduğunu anlamıştı. Bu, Avrupa'nın çıkarlarıyla buluşmuştu. ABD'de, yeni psikolojik tekniklerin araştırılması ve uygulan-

masını desteklemek için özellikle Laura Spelman Rockefeller Memorial'dan gelen büyük kaynaklar belirmişti.

Kişilik araştırması alanına dair sistematik bir açıklama, Stern'in Amerikalı öğrencisi Gordon W. Allport'un (1897–1967) *Personality: A Psychological Interpretation* (1937) [Kişilik: Bir Psikolojik Yorum] adlı çalışmadaki başarısı olmuştu. ABD'ye mutsuz bir şekilde, 1938'deki ölümünden kısa bir süre önce bir göçmen olarak gelmiş Stern, "kişiliksel psikoloji" olarak adlandırdığı bir alanın, insanları açıklama ve sınıflandırmada zekâya atfedilen aşırı önemi dengeleyecek bir şeyler yapacağını ümit etmişti. Gerçekten de Kuzey Amerikalı kişilik testleri ortaya çıkarak gelişecekti ama bu Stern'in aradığı yanıt değildi. 1930'larda "kişisel özellik" sözcüğü açıklayıcı kategorilere bir kesinlik katma girişiminin parçası olarak yayılacaktı. Fakat kişilik çalışmalarını daha bilimsel yapma çabası, testleri düzenleyenler ile test edilenler arasındaki ilişkilere yerleşmiş *varsayımlara açıklık* kazandırmaktan ziyade kişilik özelliklerini ölçme üzerinde odaklanmıştı. Psikologların yetenekleri birinci yerine ikinci üzerinde yoğunlaşmıştı. Gayet açık bir şekilde kişilik testleri normallik standartlarına dayanmakta ve bu standartlar ise öznelerden ziyade testleri yapanların kültürünü yansıtmaktaydı.

Kıta Avrupa'sında serpilip gelişmiş olan, kişilik biliminden ziyade bir karakteroloji bilimiydi. Bunun uygulayıcıları niceliksel yöntemlerden ziyade niteliksel yöntemler kullandıklarından, araştırmaları, insan tiplerinin günlük (aslında siyasi) yargılarından açıkça ayrılamamaktaydı. Karakter analizi uygulayan bilim insanları arasında, arketipler dilinde karakter analizi yapan İsviçreli terapist Jung, huyları üç boyutlu olarak göstermek için bir tasarım geliştirmiş (Heymans'ın Küpü) Hollandalı psikolog Heymans ve yazıbilim olarak adlandırılmış uzmanlık alanında duygu ve düşünceleri ifade eden iç beni açığa çıkarmak için el yazısını kullanmış Alman psikolog Ludwig Klages (1872–1956) vardı. 1920'ler ve 1930'larda Klages'in el yazısı ve karakter üzerine olan ders kitabı çeşitli baskılar ger-

çekleştirmiş, onu, dış davranış ile iç ruhu ilişkilendiren karakter psikolojisinin en tanınmış temsilcisi yapmıştır. Kişilik değerlendirilmesi olarak Klages'ten alınmış yazıbilimine yönelik özellikle güçlü bir Hollanda ilgisi vardı. Karakteroloji önemli ölçüde hem uzmanın kişinin sorunlarına yanıt vermesini hem de kişinin kendi durumu üzerinde düşünmesini mümkün kılan bir dil kullanmıştır. Bundan başka, bu dil, hem papazlara özgü dini bir ortam hem de tedavi amaçlı seküler ortam için eş derecede uygundu. Karakteroloji bir yanıt olarak modern yaşamda şaşkına dönmüş olan insanların aynı anda hem manevi hem de uyumsal ihtiyaçlarına karşılık vermekteydi.

1930'larda Nazi ideologları, insan farklılıklarına dair dili hem ırkları hem de bireyleri açıklamak için devraldıklarında, bu hem karaktere ilişkin mevcut dil hem de genel halkın doğal farklılıklara dair hazırda var olan inancı üzerinden devam etmişti. Üçüncü Reich döneminde farklar psikolojisi ve psikoloji arasındaki sürekliliğe dair nam salmış bir vaka, Erich Rudolf Jaensch'inkiydi (1883–1940). Jaensch, Nazi ırk görüşlerine uyması için karakter teorisini değiştirmiş, 1933'te, tam da yeni bir kamu hizmeti yasası Yahudi veya Yahudilerle evli olarak sınıflandırılmış insanların akademik alanda istihdam edilmesini yasakladığı anda önde gelen Alman bilimsel psikoloji dergisi *Zeitschrift für Psychologie*'nin (Psikoloji Dergisi) kontrolünü ele geçirmişti.

Karakter alanındaki Avrupa araştırmalarının, 1940'larda ABD'de, New York'taki Yeni Toplumsal Araştırmalar Okulu'yla bağlantılı olarak Frankfurt siyaset ve toplumsal bilim okuluyla ilişkili göçmenlerin çalışmaları aracılığıyla bunun tamamen karşıtı bir etkisi olmuştu. Doğal olarak Avrupa'daki felaketi açıklamaya kafayı takmış bu entelektüeller, psikolojik karakter ve siyasi olaylar arasındaki ilişkiyi kavrama çabası içindeydi ve bu, kişilik çalışmalarına niteliksel ve açıkça siyasi bir boyut katmıştı. *The Fear of Freedom*'da (1941) [Özgürlük Korkusu] genel topluma yazan Erich Fromm (1900–1980) Nazi ve faşist devletlerin bireysel, psikolojik zayıflıkları sömürmesini

nihai sorumluluğu kabul etme korkusuyla açıklamıştı. Araştırma, *The Authoritarian Personality* (1950) [Otoriter Kişilik] adlı, otoriter siyasete olanak sağlayan kişilik tipi üzerine geniş ölçekli, çok yazarlı çalışmayla doruk noktasına ulaşmıştı. 1941'de Nazi iktidarına karşı bir yanıt olarak ABD'de yazılmaya başlanmış bu kitap, siyasete olan katkısından ziyade kişilik çalışmalarına dair metodolojisiyle ilgi görmüş ve eleştiri almıştı. Ama aynı zamanda insanların siyasi aktörler olarak tavır, uyum, manevi güç ve diğer özellikleri üzerine önemli düzeydeki mevcut literatüre de katkıda bulunmuştu.

ABD, 1941'in sonlarında Pearl Harbor'ın bombalanmasının ardından savaşa girdiğinde, kişiliği toplumla ilişkilendiren ve ülke içinde üretilmiş kuramsal bir literatür mevcuttu: kültür ve kişilik okulu. Kişilik üzerine araştırmalar toplumsal psikolojide merkezi bir önem kazanmıştı ve bu bağlamdaki araştırma teknikleri ana akım psikolojininkinden farklılık göstermekte, daha ziyade sosyal antropolojinin alan çalışmalarından yararlanmaktaydı. Üzerinde yoğunlaşılan, karakterin bir yaşam tarzı işlevi olarak açıklanmasıydı. Bu alandaki çalışmalar, Franz Boas'ın iki antropoloji öğrencisi Margaret Mead (1901–1978) ve Ruth Benedict (1887–1948) sayesinde 1930'larda geniş bir izleyici kitlesi bulmuştu. Henüz yirmili yaşlarının ortasındayken yaptığı *Coming of Age in Samoa* (1928) [Samoa'da Rüştünü İspatlamak] adlı çalışmada Mead, Samoada kız çocuklarının ergenliğe geçişini anlatmış ve Samoalı kızların rahat ve kaygısız deneyimlerini Amerikalı çağdaşlarının takıntı ve endişeleriyle karşılaştırmıştı. Daha sonraki araştırmacılar, çalışmalarının doğruluğunu sorgulayacaktı ("öteki" toplumlara dair birçok raporu sorgulayacakları gibi) ama öne çıkardığı noktalar etkileyici olmuştu. Daha önceki psikologların, özellikle Hall'ın çalışmalarını eleştiren Mead, sunduğu etkili örnekle, bir çocuğun büyümesini sabit biyolojik belirleyenlerden ziyade kültürün kontrol ettiğini ileri sürmüştü. Eğitimciler burada bir çocuğun eğitiminin açık uçlu olduğu görüşüne destek bulmuş ve bu yeni nesil için optimum koşulları yaratmaya

dair genelde topluma ve özel olarak da anneler ile öğretmenlere yönelik o güne ait propagandaya ağırlık kazandırmıştı. Mead'in 1930'larda yazdığı gibi "insan doğası hemen hemen inanılmaz şekilde şekillendirilebilirdir, birbiriyle çelişen kültürel durumlara doğru ve kıyas edilebilir şekilde tepki verebilir." Benedict'in son derece başarılı kitabı *Patterns of Culture* (1934) de aynı mesajı yaymıştı.

Mead, etnografik sonuçları yıllarca Kuzey Amerika'nın çocuk yetiştirme, cinsellik rolleri ve kişilikle ilgili kaygılarıyla ilişkilendirmeye devam etmişti. Bununla beraber, *Male and Female*'de (1949) [Erkek ve Kadın] daha önceki çalışmasının aşırı çevreciliği üzerine yeniden düşünmeye başladığının işaretini vermişti. Bundan uzun bir süre önce, psikologlar, kişilik testlerini erkeklik ve dişilik işaretlerini bulma ve ölçmeyi sağlayacak şekilde genişletmişti. 1903 kadar erken bir tarihte, Chicagolu psikolog Helen Bradford Thompson (1874–1947), erkekler ve kadınlar arasında zekâ ve diğer becerilere ilişkin sistematik farklılıklar olup olmadığı sorusunu çözüme kavuşturmayı (kendi görüşüne göre sonuçsuz olmuşsa da) denemişti. 1920'lerde psikologlar, özellikle kadın ve erkek özelliklerini birbirinden ayırma amaçlı testler oluşturmuş ve aradıklarını bulmuşlardı. Böylece Mead ve kişiliğin kökleri hakkındaki argüman, halihazırda mevcut olan, cinsel farklılıkların doğal mı yoksa yetiştirilme sonucu mu ortaya çıktığı tartışmasının en üstüne yerleşmişti. ("Cinsiyet" sözcüğünün şimdiki modern kullanımı o sırada mevcut değildi.) O zamanki ve daha sonraki eleştirmenler, Terman ve Yerkes gibi erkek psikologların kendi önyargılarını test yapılandırmalarına dahil ettiklerini ileri sürmüştü. Mead gibi antropoloji ve toplumbiliminde eğitim almış olanlar, doğuştan gelen psikolojik farklılıkların mevcudiyetinden şüphe duyma eğilimindeydi. Mead gerçekten de "iki cinsiyetin kişiliklerinin toplumsal şekilde üretildiği" sonucuna varmıştı.

Psikologlar iş dünyasına personel seçimi, üretim verimliliği ve pazarlamaya yardımcı olan kişilik testleriyle girmişti.

Ayrıca insanlara daha iyi yurttaş olma ve uyum sağlamaları konularında yardımcı olma sözü de vermişlerdi. Birbirinden farklı eğitim, ticaret ve aile alanları boyunca ortak bir enerji, verimlilik, iş kapasitesi, dikkat, yorgunluk ve uyum dili vardı. Özellikle Birleşik Devletler'de evrim görüşü toplumsal ilerleme vizyonuyla kaynaşarak biyolojik uyumun doğal devamı olarak insan uyumu görüşü için entelektüel gerekçeyi sağlamıştı. Şunu söylemek, iki savaş arası yıllarda bir klişe haline gelmişti: "Bir insanın tüm yaşamı çevresine uyum sürecinden ibarettir."

1900'lerde iş pratiğinin ölçek ve doğasında bir değişiklik, kuantum düzeyinde bir değişiklik olmuştu. Birçok belirti söz konusuydu: Paris'te, Bon Marché gibi yeni alışveriş merkezleri, ofislerde büyük ölçek kadın istihdamı; üretim bandı, sermaye ve pazar payının ulusal ve hatta uluslararası şirketlerde yoğunlaşması. Batı'nın sanayi toplumu, seri üretim ve tüketim için yeniden örgütlenmişti. Ölçekteki sıçrama yönetim, finans, üretim, dağıtım, personel ve pazarlamada yeni yaklaşımlar ortaya çıkarmıştı. İş yönetiminin kendisi bir araştırma alanına dönüşmüştü ve her ne kadar daha çok pratiğe yönelik olsa da onu bir bilime dönüştürmek için her türlü sebep mevcuttu. Ekonomik zorunluluklar, bilim üzerinde, insanların etkin bir şekilde yönetilmesi ve kendilerini yönetmelerinin sırlarını açığa çıkarması için bir baskı oluşturmuş ve psikologlar da buna beceri, motivasyon ve kişilik ölçümleriyle karşılık vermişti. Çocukları belli standartlara göre ayırmaya yönelik testler ile eğitimsel kaynakları buna göre paylaştırma bile, her ne kadar amaç herhangi bir işletmenin kârından ziyade genelde toplumsal verimlilik da olsa, bir tür personel seçimiydi.

İş yönetimi üzerine ilk araştırmacılar mühendislikten (şaşırtıcı olmayan şekilde) alınmış bir yaklaşım benimsemişti çünkü çağdaş gözlemciler yeni girişimleri teknolojinin yönlendirdiğini gözlemlemişti. Yeni teknoloji kesinlikle göze çarpmaktaydı: Örneğin, 1880'ler ile 1890'larda telefon ve elektrik tedarik sistemleri evlere girmeye ve çevreyi tellerle kaplamaya

başlamıştı. Endüstriyel verimlilik tekniklerini düzenleyerek bunları işçilere tatbik eden kişi, çırak makinist olarak başlamış olan Frederick Winslow Taylor (1856–1915) adında bir mühendisti. Taylor, *The Principles and Methods of Scientific Management*'da [Bilimsel İş Yönetiminin İlke ve Yöntemleri] hem işverenlerin hem de çalışanların iş anlayışlarını değiştirmek için argümanlar üretmiş, geri dönüşlerin maksimizasyonuna ilişkin ortak çıkar gerçeğini dikkat çekici şekilde sorgusuz kabul etmişti. Bireylerin verimliliğini artırma üzerinde yoğunlaşmak için emek ve sermayeye ilişkin toplumsal ve siyasi soruları önemsememişti. Üretim sürecinin farklı unsurlarını sayısallaştırma teknikleri bilgisini, özellikle operasyonların ölçülebilir birimlere ayrılmasını gerektiren zaman çalışmasını yaygınlaştırılmış ve bu bireysel performansın kaydedilmesini ve dolayısıyla ödüllendirilmesini mümkün kılmıştı. Sonuçlar, pratikte yönetim amaçlarına hizmet etmiş, insan kapasiteleri makinelerin kaba taleplerine göre ayarlanmaya çalışılmıştır. Bu, kitle toplumunda yaşama teknolojisi ve sanatını yeni bir teknolojiyi kullanarak ölümsüzleştirmiş Fritz Lang'ın *Metropolis* (1927) ve Charlie Chaplin'in *Modern Times* (1936) adlı filmlerinde görülen, insanları yönetme dünyasıdır.

Taylor'ın yöntemlerinin kaba insan mühendisliği her taraftan eleştiriyle karşılaşmıştı. Psikologlar, hem verimlilik hem de insan refahı konularında daha iyisini yapabileceklerini gösterme fırsatı yakalamıştı. Hem bireysel hem de ulusal enerjinin verimli harcanması üzerinde odaklanmış mevcut iş ve yorgunluk çalışmalarından yararlanmaları mümkündü. Psikologlar bu tür ilgileri psiko-tekniklere dönüştürmüştü. Örneğin Minsterberg, Atlantik'in öbür tarafına taşındıktan sonra, Taylor'ın insan verimliliğine dair mühendislik idealine psikologun sunduğu alternatifi göz önüne seren *Psychology and Industrial Efficiency* (1913) [Psikoloji ve Endüstriyel Verimlilik] adında, giriş niteliğinde bir metin yazmıştı. Psikologların gözünde, personel ile iş alanını veya tüketiciler ile ürünleri birleştirilmiş bütünler halinde biçimlendirmek için toplumun, onların

(psikologların), normal gelişim, algı, öğrenme, motor beceri ve motivasyona ilişkin bilgiyle birleştirilmiş deneysel teknik ve testlerin idaresi konularındaki becerilerine ihtiyacı olduğu açıktı. Örneğin, fabrika üretiminin büyük kısmı, tekrarlayan safhalar gerektirmekte ve bu yüzden bitkinlik, üretimi sınırlamaktaydı. Dolayısıyla, psikologlar hangi hareketlerin ne tür tekrarla yorgunluk yarattığı, işteki molaların kapasiteyi artırıp artırmadığı ve teşviklerin yorgunluk ve motivasyonu etkileyip etkilemediği sorularını sormaktaydı. Britanya hükümeti, Birinci Dünya Savaşı sırasında ülkedeki fabrikalarda gerçekleştirilen cephane üretimi Batı Cephesi'ndeki savaş üzerinde sınırlayıcı etkide bulunmaya başladığında böyle bir çalışmaya sponsor olmuştu. Ulaşım sistemleri bu yeni uzmanlığın dikkat çekici tüketicileriydi: Personeli test etmek için Avusturya demiryolları psiko-teknisyenlerle donatılmış özel bir tren hazırlamıştı; Rusya'da, Halk Komiserliği Konseyi, 1920'lerde Moskova'da psiko-teknikler için bir laboratuvar oluşturmuştu ve SSCB'de makinistler için test hizmetleri bulunmaktaydı.

Psikologların becerilerinin bariz şekilde geçerli olduğu diğer bir alan da reklamcılık ve pazarlamaydı. Savaş sırasında, bir kez daha, John Hopkins Üniversitesi psikologu Watson, ABD ordusu için askerleri zührevi hastalıklara karşı uyaran bir film yapmıştı. Anlaşılan, çok başarılı olmasa da askerleri seksten nasıl alıkoyacağına ve ayrıca propagandanın sonuçlarını nasıl izleyeceğine kafa yormuştu. 1920'lerde, endüstrinin yenilikçilerinden biri olan New York merkezli reklam acentesi J. Walter Thompson'da yönetici olacaktı. O sırada reklamcılık, psikologlarla yirmi yıllık deneyimi olan bir endüstriydi.

Pratik psikolojiyi teşvik etmek için, Sovyet Emek Enstitüsü gibi birtakım kurumsal girişimler söz konusuydu. Sovyetler devletten destek beklerken, diğer yerlerde psikologlar özel ve ticari fonlardan destek bulmaktaydı. 1921'de ABD'de Cattell önderliğindeki psikologlar, danışmanlık amacı güden Psychological Corporation'ı [Psikoloji Şirketi] oluşturmuştu. Fakat şirketin ana personeli bir ayağını sağlam bir şekilde akademi

dünyasında tutmayı sürdürmüş ve şirket ticari açıdan ancak ayakta kalmayı başarmıştı. Bununla beraber, pratik geçerliliği üzerine tartışmalar psikolojinin büyümesini sağlamıştı; ABD psikolojisinin bu sırada gösterdiği önemli büyüme, üniversitelerde gerçekleşmişti. Akademik tabanı olmayan psikologlar için önemli iş fırsatları, İkinci Dünya Savaşı sırası ve sonrasında ortaya çıkmıştı.

C. S. Myers'ın 1921'de National Institute for Industrial Psychology'i [Ulusal Endüstriyel Psikoloji Enstitüsü] kurduğu Britanya'da şartlar farklıydı. Myers, Sydney'de endüstriyel psikoloji üzerine konferanslar vermiş ve Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere'de Endüstriyel Bitkinlik Araştırması Kurulu için çalışmış eski öğrencisi Avustralyalı psikolog Bernard Muscio'nun (1887–1926) çalışmasına aşinaydı. Myers, muazzam boyutlarda toplumsal değere karşılık gelen işlenecek bir alan olduğu sonucuna varmış ve az ama yeterli sayıda sanayici ve ayrıca da Carnegie ve Rockefeller tröstleri ona katılarak mali destekte bulunmuştu. Savaş çabasına yönelik kendi katkısından etkilenmiş olan Myers, ulusal verimliliğin insanların bilgili bir şekilde yönetilmesini gerektirdiğine inanmış ve gerekli uzmanlığın kaynağı olarak mühendislerden ziyade psikologları savunmuştu. Myers, psikolojiye dair yaygın bir akademik cehalet ve bazen de açık husumet karşısında özel girişime ve 1922'den itibaren tam zamanlı olarak yönettiği bir kuruma dayanmış, baştan itibaren pratik meseleler dünyasıyla bütünleşmişti. Ulusal Enstitü sanayi, hükümet bakanlıkları ve eğitim otoritelerine personel seçimi, üretim planlaması ve pazarlama önerisi gibi hizmetler sağlamıştı. Ayrıca bazı araştırmalar yürütmüş (örneğin, bitkinlik üzerine) ve psikolog olacakları, psikoloji alanında, değil akademik eğitim fırsatları, akademik istihdamın bile nadir olduğu bir dönemde desteklemişti. Liverpool Üniversitesi'nin gelecekteki profesörü, psikoloji tarihçisi ve Burt'ün biyografisini kaleme alacak Leslie S. Hearnshaw (1907–1991) gibi insanları psikolojiye dahil etmişti. Bu arada, 1920'de, tıp psikolojisi alanında "uzmanların

ücretlerini karşılaması mümkün olmayan" zihinsel sorunları olan kişilere "modern psikolojik ilkeler doğrultusunda tedavi sağlaması için" özel mali destekle Tavistock Klinik'i kurulmuştu. 1926'da içinden bir çocuk bölümünün çıktığı bu klinik, çeşitli insani sorunları olan bireyler için hazırlanmış psikolojik yanıtların öncülüğünü yapmıştı. 1945'ten sonra öğretmenler ve doktorlar gibi profesyonel gruplar için etkili eğitim programları oluşturmuş ve bunu yaparak psikolojik teknikleri her gün karşımıza çıkan toplumsal ve tıbbi organizasyonların dokularına aşılamıştı.

1930'ların ikinci yarısında Alman toplumunun savaş için seferber olması, erkek kaynağının etkili şekilde kullanımını öne çıkarmıştı. Kadın kaynağı da, en azından teoride, çocuk yapmaları için evlerine gönderilmişti. *Wehrmacht* (Alman ordusu) subay adaylarını seçebileceği iddiasında bulunan üniversite psikologlarını dinleyecekti. Böylece akademik psikoloji profesyonel bir kimlik ve felsefeden koparak da kurumsal bağımsızlığını kazanmıştı. Savaşın ortası olan 1941 yılında, üniversite psikolojisinin ilk kez farklı bir programı olmuş ve ayrı çalışılan bir alana dönüşmüştü. Fakat ordudaki statüsü devam etmemişti çünkü subay seçimini süratli bir şekilde Rus Cephesi'nde ateş altındaki subayların kendileri yapmıştı. Profesyonel psikolojinin Almanya'da içinde büyüdüğü bu koşullar, duygusal ve siyasi anlamda ayrılık yaratan bir miras bırakmıştı. 1945'deki tam yenilgiden sonra –Sıfır Yılı–, psikologlar da dahil olmak üzere Alman akademisyenleri, Üçüncü Reich'la aralarına mesafe koymuş ve 1933 ile 1945 arasındaki bu dönemi bir sapma, bilimin apolitik ideallerinin hiçbir şekilde payının olmadığı bir siyasi felaket olarak izah etmişti. Nesnel araştırma yöntemlerinin bilginin uygulanmasından tam anlamıyla ayrıldığı iddiasında bulunmayı sağlayacak kişisel ve mesleki teşvikler vardı. Psikologlar savaş sonrası yıllarında süratle davranışçılığa, Pavlov ve psikolojisinin deneysel açıdan kesin biçimlerine ilgi göstermeye başlamıştı ve bu özel bir Nazi miraslarının olmadığına dair inançlarını güçlendirmişti. Bu-

nunla beraber, daha sonraki Alman psikolog kuşağı psikolojik uzmanlığın savaş sırasında yüklendiği rolü sorgulamış, psikolojide personel arasında 1945 öncesi ve sonrasındaki sürekliliğe işaret etmiş ve mesleki psikolojinin, nesnelliğin getirdiği zorunluluklardan veya saf bilimin ideallerinden ziyade psikolojiyi nasıl bir akademik disiplin yaptığını izah etmişti.

İkinci Dünya Savaşı bilim insanlarının savaşıydı; aynı zamanda psikologların da savaşıydı. Birleşik Devletler, Britanya ve Almanya hükümetleri teknik ve bilimsel uzmanları o güne kadar görülmemiş düzeyde kullanmıştı. Açık bir hedefin (zafer) varlığı her ülkede tüm tarafların planlama ve merkezi karar alma siyaseti konusunda hemfikir olmasını mümkün kılmış ve hükümetler bilimsel yönetime başvurmuştu. Aynı idealler, çoktan SSCB'nin beyan edilmiş politikalarının parçası olmuştu. Modern yönetim dalları olan sistem analizi ve operasyon araştırması, her ikisi de savaşın getirdiği zorunluluklar sonucunda ortaya çıkmıştı. Britanya'da Tavistock Klinik'in tıbbi yöneticisi J. R. Rees (1890–1969), savaş sırasında kapsamlı bir psikolojik hizmetler programı yürütmüştü; bu hem personel seçimine dair psikolojik tekniklerin hem de klinik psikolojinin rüştünü ispat ettiğini gösteren bir atamaydı. Tavistock'un yöneldiği yolun ulusal tasdiki, psikolojik toplum kültürünü pekiştirmişti ama psikanalizin konumu üzerine bir belirsizlik söz konusuydu. Kliniğin yeni Ulusal Sağlık Hizmeti'yle bütünleşmesiyle, 1948'de, sanayiden insanlara, gönüllü bakım organizasyonlarına, sosyal hizmet ve diğer alanlarda grup psikolojisi yöntemleriyle ilgili eğitim vermek ve araştırma yapmak için klinik olmayan İnsan İlişkileri Enstitüsü açılmıştı. Ayrıca savaş için toplumları topyekûn örgütlemek gibi muazzam bir iş vardı. Söz konusu işin içerdiği ölçek açısından bakıldığında, test etme ve personel seçimi (bir örnek vermek gerekirse, radar monitörleri için) psikologların en önemli etkinliği olmaya devam etti. ABD ordusu ve donanması, doğru beceri ve uygunluktaki kişilere etkin şekilde yatırım yapmaya yardımcı olması için Genel Sınıflandırma Testi'nin [General Classificatory Test

– CGT] versiyonlarını geliştirmişti. Bu testler, daha önce insan performansını "birincil zihinsel beceriler" (onun zekâ üzerine kaba fikirlerin yerine getirdiği kavram) olarak adlandırdığı unsura göre analiz etmiş olan Chicagolu matematikçi psikolog L. L. Thurstone (1887–1955) tarafından geliştirilmiş faktöriyel analiz yöntemlerine dayanmaktaydı.

Batı Avrupa ve İngilizce konuşulan dünyada endüstri, hükümet, sosyal yardımlaşma ve sağlık hizmetleri ve eğitim psikolojik uzmanlığa başvurmaya istekliydi. Savaşın hemen ardından gelen yıllarda devletin yoksullara yardım sorumluluğunu üzerine alması konusunda yaygın bir siyasi destek vardı. Bu, uzmanlığın siyasetten bağımsız bir güç olduğu görüşüyle çakışmıştı. 1930'lar ve 1940'lar fanatizm ve ideolojinin ne başarabileceğini öğretmişti; mantık, psikoloji ve toplumsal bilimlerin genelde daha iyi olabileceğini önermekteydi ve toplumun geneli ortak yararı geliştirmek için bilime başvurmaya istekliydi. Psikoloji süratle gelişmiş ve kendileri de eğitimli emek talebi ve yüksekeğitime artan erişim sayesinde gelişmekte olan üniversitelerde büyük ve özerk bir alana dönüşmüştü. Buna sonuç bölümünde tekrar döneceğim.

Amacı insani olan, sağlık ve insan ilişkileri yönetimi alanlarındaki bu psikolojik müdahaleler ne siyaseten ne de ahlaken tarafsızdı. İnsan yönetiminin gelişmesi toplumsal ilişkilerdeki güç ve otoriteyi dönüştürmüş ve insanların, diğerlerine yardımcı mesleklerin, sıradan, günlük işlerinin ve dolayısıyla yardım edilenlerin nasıl parçası olacağına dair yeni beklentiler oluşturmuştu. Eğer daha erken bir dönemde insanlar birbirleriyle, toplumsal konum ve yasal sözleşmeyle belirlenmiş gelenek ve zorunluluk ağları vasıtasıyla ilişkiye geçtiyse, yeni dönemde her bir kişinin, diğerleriyle uyumu, tatmin edici performansı ve ahlaki yetişkinliği başarmak için bir içsel psikolojik alanı olması gerekmekteydi. Mesleki ve tatbiki psikoloji bu durumda yardımcı olmaya hazırdı.

ÇOCUK PSİKOLOJİSİ

Kıta Avrupa'sında 20. yüzyılda Britanya ve Kuzey Amerika'da görülmemiş ölçekteki savaş, devrim ve çatışma, acıyı ve sebeplerini kavrama arayışı üzerinde özel bir yoğunlaşmaya yol açmıştı. Erkek veya kadın, herkes, muhtemelen korkunç şeylerin nasıl mümkün olduğunu ve insan doğasının, daha iyimser bir yaklaşımla nasıl köklerinden çekilip değiştirilebileceğini anlamak için insan doğasını incelemeye girişmişti. Rasyonalistler, eğer bilim, eğitim ve devlette ses sahibi olursa, siyasetin gerçekleştiremediği insani geleceğin başarılabileceğine inanmaktaydı. Umutların kaynağı her şeyden önce çocuklardı. Psikoloji projesinde kitlelerin, özellikle de hem eğitimli hem de eğitimsiz kadınların yer almasında en büyük faktör çocuktu. Fakat çocuk basit bir şekilde gözlem ve araştırılmayı bekleyen doğal bir nesne değildi. Çocuk, daha iyi yaşam isteklerinin bir yansımasıydı.

Locke, Rousseau, Pestalozzi ve birçoklarının yazıları iyimser bir görüşü, insanın çocuklar vasıtasıyla yaşamı yeniden kurma kapasitesi olduğu görüşünü kabul etmişti. Çocuk çalışmaları ile gelişim ve yoksullara yardım araştırmaları 19. yüzyılda birçok ülkede mevcuttu. New York Çocuklara Yardım Cemiyeti 1854'te kentteki sokak çocuklarını toplayarak onları trenlerle ABD'nin ortabatı bölgesindeki çiftliklerde çalışmaya göndermeye başlamıştı. Bu tarihten sonraki altmış yıl boyunca 120.000'den fazla çocuk, olumlu sonuçlarla (çocuklarının daha sonraki kariyerlerine ilişkin yorumlara göre) bu yolculuğu gerçekleştirecekti. Bu politika, idealistler ile reformcuların eseriydi ve tarihçilerin genelde katılımcı görüşlerin baskın olduğu bir dönem olarak düşündükleri yıllar boyunca sürecekti. Ardından, 20. yüzyılda, uzmanlar için fırsatlar yaratan ve uzman değerlerini aile yaşamının içine taşıyan da özellikle çocuktu.

Psikolojinin Viyana'daki tarihi, zengin bir vaka çalışması sunar. 1920'lerde, hatta bir ölçüde *Anschluss*'a (Nazilerin 1938'de Avusturya'yı Alman Reich'ına katması) kadar, psikoloji, özellikle de eğitim psikolojisi gelişmiştir. Bunlar Freud'un

Viyana'yı psikanalitik eğitimin merkezi yaptığı, sosyalist kent yönetiminin eğitim ve klinik desteğini birleştirdiği ve çocuk bakım ve koruması için kolektif tedariklerin muhtemelen eşsiz olduğu yıllardı. Genç entelektüeller, idealizmlerini bilimsel araştırma ve eğitime adamıştı. Viyana Üniversitesi, 1922 yılına, yani Karl Bühler'e (1879–1963) bir kürsü verene ve onu en azından ismen bir enstitüyle donattığı tarihe kadar psikoloji için resmi bir düzenleme yapmamıştı. Psikolojiye büyük ilgi gösteren, özellikle Brentano ve Mach gibi felsefe profesörleri vardı ve Freud'un da 1902 yılından itibaren ücretsiz tıp profesörlüğü statüsü olacaktı. Ama Alman kuramsal ve deneysel psikolojisine yeni bir deneyim katkısında bulunacak kişi Bühler olacaktı.

Daha önce Würzburg'da düşünce süreçleriyle ilgilenmiş, "Aha!" olarak ifade edilen ani kavrama deneyimi üzerine bir deneysel çalışma katkısında bulunmuş ve dil üzerine önemli bir çalışma kaleme almıştı. Son derece kültürlü bir akademisyen olan Bühler, Viyana'da psikolojinin görevleri üzerine insani (çocuk hedefli ama bilimsel) bir vizyonu desteklemişti. Bundan başka aslında çifte bir atama söz konusuydu çünkü öğrencisi olmuş eşi Charlotte Bühler (1893–1974), yeni enstitünün müthiş derecede etkin bir yöneticisi ve çocuk gelişimine dair araştırma programının koordinatörü olmuştu. Bu hayat dolu, kimine göre kendini beğenmiş kadın, yeni bir dünya yaratmanın araçlarını çocuk ve eğitim olarak görenler için bilimsel bir temel sağlamıştı. 1926'da Rockefeller fonlarının dikkatini çekince, üniversite enstitüsü himayesi altındaki çocuk araştırmaları merkezini, Avrupa'da eşsiz bir merkeze dönüştürecekti. Karl Bühler, çocuğun dil gelişimi üzerine etkili çalışmalar yazmış ve teorik psikolojideki rakip ekollerin bir sentezini yapmaya giriştiği *Die Krise der Psychologie* (1927) [Psikolojinin Krizi] adlı eseri ortaya çıkarmıştı.

Bühlerlerin nesnel araştırma üzerine kesin fikirleri vardı. Karl Bühler, 1925 ile 1936 yılları arasında toplanmış Wiener Kreis'a, yani Viyana Çevresi'ne sempatik bir yaklaşım için-

deydi ama üyesi değildi. Pozitivist düşünürlerden oluşan bu çevre, iki tür anlamlı önermenin olduğunu ileri sürmekteydi: ya formel mantıksal aksiyomlar ya da gözlemle doğrulanabilen ampirik ifadeler. Karl Bühler, öğrencileri ile asistanlarının Viyana Çevresi'nin toplantılarına katılmalarını ve bilimi safça umut beslemekten veya sahte bilimden ayırt etmeyi öğrenmelerini istemişti; Bühlerler de enstitüde bilimsel psikolojiyi (kendisinden ötürü) teşvik etmişti. Bu yüzden Charlotte Bühler, kendi merkezinde çocuklar üzerine çok sıkı ve amacı eğitim veya çocuk yetiştirme politikasının ortaya attığı belli soruları ele almaktan ziyade gelişimsel aşamalara dair genel bir teori geliştirmek olan bir veri toplama rejimi oluşturmuştu. Personelin cam bir koridorun ardından bebekleri ve küçük çocukları sürekli gözlemlemelerini şart koşmuştu. Oraya gözlem ve tedavi için getirilmiş çocuklar, minimum insan teması bulunan steril bir ortamda tutulmaktaydı; bunun, gelişimi gözlemlemek için kültürden bağımsız bir baz çizgisi oluşturduğu varsayılmıştı.

Bununla birlikte Bühler'in öğrencilerinin birçoğu öğretmendi veya öğretmen yetiştirmede, deneysel okullarda, çocuk rehberliğinde rol alan veya rahatsız çocuklarla çalışan kişilerdi ve bir öğretmen yetiştirme enstitüsü olan Wien Pedagogium, öğretmenlik yapmaları için Bühlerleri işe almıştı. Dolayısıyla, bilim ile toplumsal değerler arasında karmaşık bir ilişki vardı. Çocukların sorunlarını gözlemlemek için çocuk kabul merkezine mali destek sağlayan kurum kentti ve Charlotte Bühler'in verileri, hastalık, toplumsal yerinden edilme [*social dislocation*] ve aile dağılmaları sonucu bir araya getirilmiş özel bir çocuk grubundan edinilmişti. Her ne kadar araştırma yöntemleri özellikle bilimsel olsa da konu, bir toplumsal soruna yanıt olarak ortaya çıkmıştı. Bu kalıp, birtakım ülkelerdeki çocuk araştırmaları hareketlerinin gösterdiği gibi Viyana'ya özel değildi. Charlotte Bühler'in fikirleri, ABD'ye göç etmesi ve daha sonraki yayınlarından dolayı bu ülkede de yaygın bir şekilde duyulacaktı.

Çocuklarla çalışan öğretmenler ve gözlemciler arasında yüksek düzeyde politik faaliyetler vardı. Marie Jahoda (1907–2001) gibi bazıları Avusturya Sosyal Demokrat Partisi'nde aktif ve gayri resmi olarak Marksist eğilimliydiler; diğerleri ise her ne kadar açıkça siyasi olmasalar da yeni, toplumsallaştırılmış ve tatmin olmuş insanlar yaratma amaçlı eğitim programlarına katılmışlardı. Örneğin, 1920'lerde Freud'un eski meslektaşı Alfred Adler, tedavi edici eğitimi desteklemek için enerjik bir kampanya başlatmış ve ebeveynler ve öğretmenler için danışma hizmeti, yeni yuvalar ve deneysel okullara öncülük etmişti. Eğer çocuğun doğası bilinir ve ihtiyaçları anlaşılırsa, geleceğinin garanti edilebileceğine inanılmaktaydı; ve bu yeni çocukların toplumu insanlığa uygun bir yer olarak yeniden kuracağı şeklinde bir hayal söz konusuydu. Fakat aslında Charlotte Bühler'in ücretli iki asistanı siyasi anlamda nispeten muhafazakârdı, para son derece azdı ve yenilikçi çalışmaların büyük kısmının mali kaynağı özel fonlardı.

Bu idealizm, zengin bir Prag ailesine doğmuş ve Karl Bühler'le çalışmak için Viyana'ya gitmeden önce öğretmenlik eğitimi almış Lili Roubiczek Peller'in (1896–1966) kariyerinde görülebilir. O, psikoloji ile çalışan sınıfın çocuklarının ihtiyaçlarını buluşturmaya çalışmıştı. Öğrenme zorluğu olan çocuklar için tasarlanmış teknikleri tüm çocukları kapsayacak şekilde genişletmiş İtalyan eğitimcisi Maria Montessori'den ilham almış olan Peller, Viyana'nın gecekondu mahallesi 10. bölgede, Avusturyadaki ilk resmi Montessori okulu olan Der Haus der Kinder'i (Çocuklar Evi) yaratmıştı. Peller, Montessori'nin İngiltere'den bulduğu fonlarla, onlu yaşlarının sonlarında olan beş kadınla birlikte bir kolektif oluşturmuş ve yerel usta ve mimarların yardımıyla bu söz konusu okulu açmıştı. Peller daha sonra kentin çocuk bakım ve koruma bölümüne danışman olmuş, Montessori ise aletleri ve literatürü ortaya çıkarmış, Bühler'in bazı üniversite öğrencilerinin katıldığı bir eğitim kursu sunmuş ve çocuk psikanalistleriyle ilişkiler geliştirmişti. Peller, 1930'da Montessori'yi Freud'un kızı ve öncü çocuk

analisti Anna Freud'la tanıştırmıştı. Kendisi de analist eğitimi aldıktan sonra Peller, Viyana'da, zengin bir Amerikalı çocuk doktoru tarafından 1937'de açılmış bir gözlem merkezi olan Jackson kreşinde çalışmıştı. Fakat bu tarihlerde bu tür kurumlara siyaseten kuşkuyla yaklaşılmaktaydı ve bu yüzden de kreşin bir bakım ve koruma rolü yoktu ve kreş, Anna Freud'a olan "Yahudi" entelektüel borcu maskelemekteydi. Bir Yahudi doktorla evli olduğundan ve hem Montessori'nin yöntemleri hem de psikanaliz, faşistler tarafından şiddetle suçlandığından, Peller, Birleşik Devletler'e göç edecekti.

Benzer kariyerleri olan başka kadınlar vardı. Yeni psikolojik ilgilerin ne ölçüde çocuklar üzerinde doğrudan etkide bulunduklarını belirlemek zordur; otoriteler, Bühler'in çocuk çalışmaları merkezinden ne doğrudan pratik tavsiye beklemiş ne de almışlardır. Eğer bu ilgiler psikolojiye değer veren bir orta sınıf kültürü teşvik etmişse, yaşam tarzı, onu sadece karalayan değil, fiziksel anlamda ortadan kaldıran bir politika tarafından aşılmıştır. Yahudi olarak etiketlenenleri hedeflemiş Avusturya ve Almanya'da var olan düşmanlık, nefretine çok sayıda Viyanalı araştırmacı ve Charlotte Bühler'i de dahil etmiştir. Yahudi psikolojisi olarak adlandırılan şeye karşı çıkanlar, bu psikolojiyi çocukların kendilerini ifadesi ve emekçi sınıftan çocukların bakım ve korunmasına yönelik ilgiyle birleştirmiştir. Avusturya faşizmi ve ardından Nasyonal Sosyalizm psikolojik toplumu reddetmiştir. 1945'den sonra bu tür bir toplum yaratma çabası İngilizce konuşulan ama Avrupa psikologlarının Britanya ve Kuzey Amerika'ya geniş göçüyle bilgilenmiş dünyadan gelmiştir. Hollanda ve İskandinavya'da yerel eğitim ile bakım ve koruma politikaları o dönemde psikolojik toplumun birçok değerini devlet kurumlarının parçası kılmıştır. Bu ülkelerdeki yüksek siyasi fikir birliği düzeyleri, psikolojinin ve toplumsal bilimlerin filizleneceği şartları yaratmış ve böylece Viyana araştırmacılarının sadece hayalini kurabildikleri politikaları pratiğe geçirmek mümkün olmuştur.

Kuzey Amerika'da eğitime olan inanç, daha erken tarihlerdekinin aksine, öğretmenlerden ziyade profesyonel psikologların liderliğinde bir uzmanlaşmış çocuk çalışmaları hareketine yol açmıştır. 1910 tarihinde yayına başlamış *Journal of Educational Psychology* [Eğitim Psikolojisi Dergisi], 1891 tarihinde Hall tarafından yayın hayatına atılmış bu dergiyle karşılaştırılabilecek *Pedagogical Society* [Pedagojik Cemiyet] dergisinden daha fazla deneysel ve istatistiksel eğilimliydi. İki derginin isimleri bile bu farklılığı göz önüne sermektedir. Columbia, Yale, Iowa, Minnesota ve Toronto Üniversiteleri'nde, Viyana'dan önceki çocuk araştırmaları merkezlerinin ardında Rockefeller'in sağladığı parasal destek vardı ve bu merkezler birbirleriyle iletişim içindeydi. 1896 kadar erken bir tarihte, Lightner Witmer (1867–1956), Pennsylvania Üniversitesi'nde, öğrenme sorunları olan çocukların incelendiği ve tedavi edildiği bir psikoloji kliniği açmış ve ardından çocuk eğitiminde uzmanlaşmış psikologlar eğitmeye başlamıştı. Arnold Gesell (1880–1961), 1911'de açılmış Yale Psiko-Kliniği'nde tek yönlü cam kubbe vasıtasıyla sistematik bir şekilde bebekleri ve ufak çocukları incelemiş ve normal gelişimin safhalarının bir resmini oluşturmak için ölçme ve fotoğrafçılığı kullanmıştı. Ardından o ve diğerleri bu tür resimleri her annenin çocuğundan ne beklemesi gerektiğine dair kılavuzlara dönüştürmüş ve bu büyümekte olan bir savaş arası endüstrisini annelik el kitapları veya daha sonraki deyişle ebeveynlik kılavuzlarıyla beslemiştir. Annenin bir psikolog olması beklenmiştir. Olmadığı zaman ve çocuk normal şekilde (fiziksel, zihinsel ve ruhsal) gelişmediğinde, söz konusu görevi yerine getirmek için uzman psikologlar giderek artan bir şekilde oradaydı.

1920'lerde Britanya'da Burt, London Day Training College'da (daha sonra Eğitim Enstitüsü olmuştur) profesör olarak ders vermiştir ve bu, psikolojinin Britanya eğitim pratiğinin ana damarındaki pozisyonunu pekiştirmiştir. 1930'larda çocuk araştırmaları hareketi resmi eğitimi olmayan amatörlerin ilgi alanı olmaktan psikoloji eğitimi almış kişilerin, uzman-

laşmış kurumların ve bilimsel yöntemlerin (özellikle de teşhis testlerinin) mesleki hareketine dönüşmüştür. Eğitim Enstitüsü 1933'de bir çocuk gelişimi bölümü oluşturmuş ve birçok diğer aktivitesi dışında bir de Cambridge'de yenilikçi bir okul yönetmiş Susan Isaacs'i (1885–1948) başına getirmiştir. Isaacs'in kendi kariyeri de en azından tatbiki uğraştan akademik psikolojiye geçiş anlamında sıkça rastlanan kalıbı izlemiştir.

Galton tartışmaya doğa ve yetiştirme dilini kullanarak şekil verdiğinde, kendi sabit kalıtımcı görüşünün Viktorya döneminin kendini geliştirme değeriyle çatışma içinde olduğunu anlamıştı. Duruşunun, bilimsel olmayan ahlakçılığın karşısında olarak tasavvur edilmiş bilimsel akla dayandığını düşünmüştü. Sadece yetiştirmenin karşısındaki doğanın değil, gayri bilimin karşısındaki bilimin de tehlikede olduğu fikrindeydi; bir yüzyıl sonra yeni kalıtımcılık saldırıya geçtiğinde tekrar belirecek olan bir durumdu bu. 19. yüzyılın sonunda kalıtımcı düşünce epey yayılmış (gerçi hiçbir şekilde evrensel olmamışsa da), ırk üzerine tartışmalar, imparatorluk için mücadele, sosyalizm ve feminizmin yükselişi, yozlaşma ve alkolizm korkuları ve genelde kitle toplumuyla ilişkilendirilmişti. Ardından sarkaç diğer yöne doğru gitmeye başlamıştı. 1920'lerde, Viyana'nın gecekondu mahallelerinde çalışan genç öğretmenler örneğinde olduğu gibi, insan kapasitelerinin çevresel veya toplumsal belirleyicilerine yönelik yaygın bir ilgi ortaya çıkmıştı. Bu dönemde ayrıca, özellikle de Birleşik Devletler'de, doğa–yetiştirme anlaşmazlığı gibi modern terimleri kullanarak tekrar yaygınlaşmıştı. Toplumsal belirleyiciler vurgusu, 1960'lara kadar baskın kalacaktı. Bu tarihten sonra sarkaç aksi yönde gidecek ve 21. yüzyılın başında, tamamı olmasa da birçok psikolog kalıtım karşısında hayranlıklarını gizlemeyecekti.

1920'lerdeki ABD tartışmasının odak noktası, 1923'de yeni göçmenlerin sayı ve kalitesine ilişkin korkular sonucunda çıkartılmış olan sınırlı göç yasasıydı. Yüzyılın başından itibaren, ülkeye gelenlerin giderek artan oranı, Güney ve Doğu Avrupa, Türkiye ve Kafkasya bölgesi, Çin ve Japonya'dandı. Daha ön-

ceki göçmenler bu insanların ulusal yaşamla kaynaşmayacağından korkmakta ve aslında Kuzeybatı Avrupa kökenli insanlardan zihinsel olarak aşağı olduklarına inanmaktaydılar. Bu koşullarda test kanıtındaki kritik mesele, testlerin, test yapanın kendi dünyasıyla belli bir dilsel ve kültürel aşinalık düzeyini önceden varsayıp varsaymadığıydı. Birçok psikolog, süratle bunun böyle olduğunu anlamıştı ama tepkileri test yapmaktan vazgeçmek değil, nötral testçiliğin kutsal kasesinin arayışına girmek olmuştu. Kritikler, uygulamanın, test etmenin *her zaman* mevcut toplumsal avantajlara sahip olanların lehine olacağını göstereceğini düşünmüştü. Sonunda siyasi ve toplumsal anlamını kontrol eden testin içeriği değil, insanlar arasında bir hiyerarşi oluşturan toplumsal bir eylem olarak test etme uygulamasıydı.

Yetiştirmenin vurgulanmasının Amerikan siyasi yaşamının bir tarafı üzerinde etkisi olmuştur: insanların yeni toplumsal koşullara uyum sağlayabilmesine olan inanç. Kamu eğitimine çok büyük bir destek vardı ve eğitim aracılığıyla da psikolojiye. 1920'ler aynı zamanda Watson türü davranışçılığın doruğa çıktığı yıllardı; bu düşünce, davranışın şekillendirdiği insan doğasının dışarıdan alınan uyaranların bir sonucu olduğu argümanını uç noktaya taşımaktaydı. Watson herhangi bir çocuğun, eğer fiziksel bir sorunu yoksa, istediği her şey olabileceğini iddia etmesiyle nam salmıştı. Öğrencisi ve ikinci eşi Rosalie Rayner'le birlikte, çoğu kez popüler basında olmak üzere zengin bir yayın hayatı olmuş ve en azından geçici bir süre için görüşleri hükümetin yayınladığı tavsiye niteliğindeki broşürleri etkilemişti. Yazarlar [araştırmacılar] çocukluğun karmaşık gelişimsel aşamalarına daha fazla ilgi gösterdiğinde bile, çevreci argüman ebeveynler ve öğretmenlerin sırtına ağır bir yük yerleştirmişti. Bununla beraber, ağır bir yük de olsa, bu aynı zamanda her yurttaşı, doğum sırasındaki koşullar eşit olmasa bile eşit kılma gibi demokratik bir arzu da içermekteydi. Almanlar ve Japonlar, 1930'lar ve 1940'larda ırkçılığı bir dünya egemenliği ilkesi olarak uygulamaya koyduklarında, bunun

demokratik ilkelere karşı başlattığı şiddetli düşmanlık sadece düşmanlarının yetiştirmeye olan inançlarını pekiştirmişti.

"Doğa mı, yetiştirme mi?" türünden ikili karşıtlıklar tartışmayı kutuplaştırmış ve gereğinden kolay bir şekilde, "tavuk mu yumurta mı" sorunsalına indirgemiştir. Alternatif, gelişim *sürecinin* karmaşıklığından yola çıkarak "kalıtım mı, çevre mi" şeklindeki soyut genelleştirmeyi reddetmek olmalıydı. Kavramsal olarak, evrim teorisinde, yeni türlerin bir süreçten, seçilimin (çevre) çeşitlilik (kalıtım) üzerindeki eylemine dayanan bir süreçten ibaret olduğu bir model vardı. Baldwin, 1890'larda kalıtsal gelişimsel kalıp ile gelişmenin gerçekleştiği "kalıtsal" toplumsal dünya arasındaki ilişki üzerine yazmıştı. Çocuğun hareketler yoluyla onu toplumsal çevresine adapte eden alışkanlıklar edinmesine yol açan taklit etmenin rolünü vurgulamıştı. Cenevre'de Claparede, Fransızca konuşan dünyanın bireysel vakaya ilgisi geleneği doğrultusunda, münferit çocukların zihinsel gelişimlerine ilişkin deneysel çalışmalar teşvik etmişti. 1921'de Jean Piaget (1896–1980), onun enstitüsünde, çocukların nasıl ve ne zaman algısal ve kavramsal alışkanlıklar edinmeye ve dünyayı, nedensel ilişkileri ve kendi ile öteki arasındaki sınırları kavramaya başladığına dair bir dizi meşhur çalışma başlatmıştı. Az sayıda çocuğu (istatistiksel açıdan herhangi bir geçerliliği olmayan sayıda) yakından gözlemlemiş, buna dayanarak gelişimsel aşamalar üzerine genel bir teori oluşturmuştu. Piaget'e göre belli kapasitelerin ortaya çıktığı, düzenli bir aşama sırası söz konusuydu ve her bir aşamanın mevcudiyeti ve uygun şekilde yaşanması bir çocuğun tam olarak olgunlaşması için gerekliydi. Çocuğun gelişimsel aşamalarını, her bir aşamanın gerçek ifadesi ne kadar çok ona uygun çevreye bağlı olursa olsun, çocuk büyüdükçe deneyimi ve eylemi örgütleyen biyolojik şekilde evrilmiş bir kalıba, kalıtsal bir yapıya atfetmişti.

Piaget'in zekâya olan ilgisinin arka planı dini olup liberal Protestanlığın Birinci Dünya Savaşı sırasındaki yazgısıyla ilişkiliydi. Piaget, o sırada birçok insanın seküler değerlerin ya-

yılmasına atfettiği toplumsal felaketi kendi düşüncesinde hem Hıristiyan inancı hem de bilimin nesnelliğine bağlılıkla bütünleştirmek istemekteydi. Onun son derece iddialı çözümü, insan aklı ve ahlakını Tanrı'nın dünyada her yerde mevcut aklıyla özdeşleştirmeye dayanmaktaydı. Bu yüzden, çocuğun aklının gelişiminin araştırılmasının, aklı ve ahlakın doğasını bilebilmemizin bir nesnel aracı olduğunu düşünmüştü. Bu argümanların ve genelde çocuk araştırmalarının doruk noktası, *Le Judgement moral chez l'enfant*'dı (1932) [Çocuğun Ahlaki Yargısı] ama dini ilhamın hiçbir kısmı ne bu kitabında ne de aslında daha önceki kitaplarında yayımlanmıştı. Bunun yerine, Piaget'in okurları, ahlaki inancın edinilmesinin çocukların büyümelerinde bir aşama ve dolayısıyla doğal ve normal bir toplumsallaşma süreci olduğunu gösteren psikolojik bir argümanla karşılaşmıştı. Her ne kadar Piaget'in İngilizce konuşulan dünyadaki etkisi daha sonra geldiyse de 1950'lerde çocukların değerleri edinmelerine ilişkin bir iyimserlik için gerekli dayanakları sağlamış ve ebeveynler ile öğretmenleri, eğitimin, çocukların gelişim kalıbını izlemesine izin vermeye ikna etmişti; ahlaki öğrenimin, ahlaki eğitimden ziyade nasıl çocuğun diğer çocuklarla etkileşimi aracılığıyla gerçekleştiğini kabul etmeliydiler.

Baldwin ve Piaget, 1920'lerde Sovyet psikolog L. S. Vygotsky tarafından ilgiyle okunmuştu. Birçok insan için Vygotsky, Sovyet yıllarında belirmiş en ilginç psikologdur ve onun çalışmalarından bu bağlamda bahsedeceğim. Onun genel projesi, insan olmanın biyolojik doğasının ve bilincin tarihsel, toplumsal doğasının nasıl çocukların gelişiminde birleştiğini göstermekti. Okumaları istisnai bir şekilde geniş olup hem Marksist teoriyi hem de Piaget'in deneysel çalışmalarını kapsamaktaydı ve kendi düşüncelerini ifade etmenin bir aracı olarak Piaget'e eleştirel bir yanıt da kaleme almıştı. Fakat çalışmaları 1930'larda Batı'da çok az bilinmekteydi; gerekli etkiyi ancak 1960'ların sonlarından itibaren yapmaya başlayacaklardı.

Her ne kadar psikoloji, 20. yüzyılın ilk yarısında kendi ismi altında giderek uzmanlaşan bir dizi meslek halinde, akademik

bir dal olsa da uzmanlar ile kamu arasında önemli düzeyde çift yönlü bir trafik söz konusuydu. Bu hiçbir yerde, bireysel ve kolektif anlamda insanları zekâ ve kişilik olarak farklı yapanın ne olduğu tartışmalarının yer aldığı alandakinden daha fazla söz konusu değildi. Çocuklar doğal olarak merkezde, günlük yaşamın teori ile pratiği birbirine bağladığı, bireysel kapasite ile toplumsal ihtimalin karşı karşıya geldiği yerdeydi. Psikolojik toplumu açıklarken bilimsel psikolojinin toplumsal yaşamdan ayrı bir şey olmadığını göstermek için çok uğraştım. Yine de *bilim* olarak psikoloji üzerine epey konuşulmaktaydı ve bilimsel statü, açıkça, psikolojik düşünce şekillerinin kazandığı otoritenin merkezindeydi. O halde bilimsel psikoloji ne tür biçimler almıştır?

OKUMA LİSTESİ

M. L. Gross'un çalışması *The Psychological Society: A Critical Analysis of Psychiatry, Psychotherapy, Psychoanalysis, and the Psychological Revolution*'du (New York, 1978). Beni psikoloji tarihinde psikolojik toplumu vurgulamaya ikna eden Londralı sosyolog Nikolas Rose'un çalışmasıydı: *The Psychological Complex: Social Regulation and the Psychology of the Individual* (Londra, 1985); *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self* (Londra, 1999); *Inventing Our Selves: Psycholgy, Power, and Personhood* (Cambridge, 1998). O ve ben, her ikimiz de kısmen birçok Marksçı yaklaşımın tam da geçerli görülmediği bir zamanda toplumsal ilişkilerde iktidarı yeniden düşündüğü için son derece etkili olmuş Michel Foucault'yu okuduk. Her ne kadar Foucault'nun kariyeri klinik psikolojide başlamışsa da yazıları bu konular hakkında doğrudan çok az şey söylemiştir fakat bunun yerine modern hakikat rejimlerinin genelde insan olmayı anlamada iktidarı/gücü nasıl ifade ettiklerini analiz etmiştir. Bağımsız olarak, daha çok sosyolojik eleştiri ruhuyla hareket eden Kurt Danziger, *Constructing the Subject: Historical Origins of Psychological Research*'de (Cambridge, 1990) ayrıntılı bir şekilde psikologların kendilerinin

alanlarının yöntemlerini ve verilerini nasıl inşa ettiklerini izah etmiştir; *Naming the Mind: How Psychology Found Its Language* (Londra, 1997) adlı eserde diğerlerinin yanında zekâ, motivasyon ve kişilik gibi kavramların ortaya çıkışını tartışmıştır. M. Thomson, *Psychological Subjects: Identity, Culture, and Health in Twentieth-Century Britain* (Oxford, 2006), kamusal psikoloji kültürü üzerine yenilikçi bir çalışmadır. Çalışma ve modernite çalışmaları için bkz. A. Rabinbach, *The Human Motor: Energy, Fatigue, and the Origins of Modernity* (Berkeley, CA, 1992) ve D. Ross "Introduction: Modernism Reconsidered", *Modernist Impulses in the Human Sciences, 1870–1930*, Der. D. Ross (Baltimore, ML, 1994), s. 1–25. İstatistiğin entelektüel ve bilimsel açıdan önemli gelişimi için T. Porter, *The Rise of Statistical Thinking 1820–1900* (Princeton, NJ, 1986).

Bireysel farklılıklar ve zekâ üzerine tarihsel literatürü kapsamlı ve referanslı şekilde J. Carson, *The Measure of Merit: Talents, Intelligence, and Inequality in the French and American Republics, 1750–1940*'de (Princeton, NJ, 2007) gözden geçirmiştir; bu kitap ek olarak karşılaştırmalı perspektif avantajı da sağlamaktadır. Yararlı bir giriş kitabı R. E. Fancher, *The Intelligence Men: Makers of the IQ Controversy* (New York, 1985) iken, M. M. Sokal, Der. *Psychological Testing and American Society* (New Brunswick, NJ, 1985) ve L. Zenderland, *Measuring Minds: Henry Herbert Goddard and the Origins of American Intelligence Testing* (Cambridge, 1998), ABD hakkında oldukça zengindirler. Bu arada Binet'in hâlâ yararlı olan bir biyografisi vardır: T. H. Wolf, *Alfred Binet* (Chicago, 1973). ABD'nin siyasi kültürü ve burada mesleki psikolojinin gelişimi için J. C. Burnham'ın *Paths into American Culture: Psychology, Medicine, and Morals*'daki (Philadelphia, 1988) yazıları ve ayrıca D. S. Napoli, *Architects of Adjustment: The History of the Psychological Profession in the United States* (Port Washington, NY, 1981) vardır. Erkeklik ve kadınlık ölçümleri için Der. M. Lewin, *In the Shadow of the Past: Psychology Portrays the Sexes: A Social and Intellectual History* (New York, 1984) ve J.

Morawski, "The Measurement of Masculinity and Feminity: Engendering Categorical Realities", *Journal of Personality*, LIII (1985), s. 196–223.

Üçüncü Reich'ta psikoloji için U. Geuter, *The Professionalization of Psychology in Nazi Germany*, Çev. R. J. Holmes (Cambridge, 1992) eksiksiz ve ikna edicidir. Benim Viyana örneğimin esin kaynağı, S. Gardner ve G. Stevens, *Red Vienna and the Golden Age of Psychology, 1918–1938* (New York, 1992) olmuştur ama daha az heyecan verici ayrıntı için M. G. Ash, "Psychology and the Politics of Iterwar Vienna: The Vienna Psychological Institute, 1922–1942", *Psyhology in Twentieth-Century Though and Society*, Der. M. G. Ash ve W. R. Woodward (Cambridge, 1987), s. 143–164. Piaget'in esin kaynağı da aynı ciltte bir bölümün konusudur: F. Vidal, "Jean Piaget and the Liberal Protestant Tradition", s. 271–294; ayrıca yaşamının erken yıllarına dair biyografisine de bkz. *Piaget before Piaget* (Cambridge, MA, 1994). S. Shuttleworth, *The Mind of the Child: Child Development in Literature, Science, and Medicine, 1840–1900* (Oxford, 2010) çocuk psikolojisinin Viktorya dönemi arka planına dair iyi bir çalışmadır.

5
Bilimin Çeşitleri

> Astronomide bir ilerleme gerçekleşmeden önce onun astrolojiyi gömmesi gerekmekteydi ve kimyanın da simyayı. Ama sosyal bilimler, psikoloji, sosyoloji, siyasi bilgiler, kendi "büyücü doktorlarını" gömmeyecekti. Günümüzün birçok bilim insanına göre gerçek bir doğa bilimi olması bir yana, daha uzun süre var olması için bile, psikoloji, öznel konuyu, içgözlemsel yöntemi ve mevcut terminolojiyi gömmek zorundadır.
>
> John B. Watson

BİLİMSEL İDEAL

Psikoloji tanımlarından bir ansiklopedi oluşturmak ilginç bir proje olacaktır. 1859'da J. S. Mill için sadece "zihnin bilimsel şekilde incelenmesi"ydi; ayrıca James için "Psikoloji

zihinsel Yaşamın Bilimidir." Ward, "bireysel deneyimin gelişimini, bunu deneyimleyen birey için olduğu şekliyle analiz etme ve izini sürmenin" psikolojinin işi olduğunu söylemişti. Buna karşın Ribot, psikolojiyi ampirik, biyolojik bir alan olarak tanımlamıştı; her şeyden önce "metafiziksel" değildi. Ardından 1913'te, Watson, 20. yüzyılın en fazla alıntılanmış tanımında şunu ilan etmişti: Psikoloji, "doğa bilimlerinin tamamen nesnel bir dalıdır. Kuramsal amacı, davranışın tahmin ve kontrol edilmesidir." Zihin, deneyimleyen birey, davranış ve bunun yanında diğer şeyler, hepsi psikolojinin konusu olarak ileri sürülmüştür.

Buradan muhtemelen üç soru çıkartabiliriz. *Bilim* nedir? Bunun bugüne kadar sadece psikologların yanıtlaması gereken bir soru olmamış olduğu ortadadır. Bilim *nesnel yöntemlerle* mi gerçekleştirilir? Buna olumlu bir yanıt, psikologları kesinlikle meşgul etmiştir. Ve bir bilim olarak psikolojinin *ana konusu* nedir? Farklı yanıtlar verilmiştir.

Daha önceki bölümler, psikologların bilimsel bilgiye, bir meslek olarak bilime ve toplumsal yaşamı idare edeceğini ümit ettikleri otoriteye bağlılıklarına dair çeşitli örnekler sunmuştur. Bu bağlılıklar nesnelliğe ve nihai hakikat olmasa da en azından bilim insanlarının keşfedecekleri şeyin akla uygun içeriği olacağına inanca bağlı olmuştur. Bu yüzden, geç 19. yüzyıldan günümüze gelen bir zaman dilimi içinde psikolojinin bir bilim olarak kimliğine dair son derece farklı iddialarda bulunan psikologların varlığı (çeşitli tanımlardan oluşan listemin ima ettiği gibi) daha da çarpıcıdır. Hepsini ele alma iddiasında değilim; en etkili olmuş olanlarını tartışacağım. Bununla beraber, bilime, genelde dikkate alınmamış, dikkate alındığı durumlarda da İngilizce konuşulan dünyanın yazarları tarafından gayri bilimsel olarak kabul edilmiş bir yaklaşımı (fenomenoloji) dahil edeceğim. Psikolojiyi, ona gözlemlenebilen ve sayısallaştırılabilen bir alan konusu sağlayarak, fiziksel nesnelerin bilinebildiği şekilde bir bilinebilirlik temin ederek bir bilim yapmak için çok sayıda deneysel araştırma gerçek-

leştirilmiştir. Davranışçılar, fizyolojik psikologlar ve modern nörologlar daha ileriye giderek insanların aslında fiziksel nesneler olduğu görüşünü benimsemiş ve böylece psikolojinin bir doğa bilimi olmasının önünde, teknik zorluklar ne olursa olsun, özel felsefi veya dini zorluklar olmadığını düşünmüşlerdir. Buna karşın, Wundt ve Stumpf veya İngilizce konuşulan dünyada James ve Ward, daha sonraki gestalt psikologları ve fenomenolojik psikologlarla birlikte, psikolojinin, bilgi teorisinde (epistemoloji) materyalizmi dışlayan argümanlardan bağımsız olarak gelişemeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Daha farklı bir açıdan yaklaşarak, bilimin çevresinde sınırlar çizmenin zorluklarına değinmek için ruhsal fenomenler bilimini (parapsikoloji) de ele alacağım.

Bilimin tek bir bütün halinde birleştirilmiş hakikat gövdesi olarak bir imajı vardır. Bu aslında fizik bilimlerinde bile söz konusu değildir ki, psikolojide kesinlikle değildir; her ne kadar psikologlar bunu bir ideal olarak kabul etmişlerse de. Söz konusu işi yapmak için bir işlev, davranış, bilişim veya evrim teorisinden medet umanlar olmuştur ama bilinçdışı, zihinsel yapı veya dilden medet umanlar da olmuştur. Dolayısıyla, Sigmund Koch'un *A Century of Psychology as Science*'da (1985) [Bir Bilim Olarak Psikolojinin Bir Yüzyılı] ulaştığı sonuca sempati duyabiliriz: "*A priori* bir esastan yaklaşıldığında, tüm organizmaların (kişiler şöyle dursun) faaliyet göstermelerinden ibaret alanın tamamı kadar heyecan verici bir şeyin tutarlı bir disiplinin konusu olması mümkün değildir."

Psikolojinin bir bilim olup olmadığına ilişkin kaygının gücü, bazen bir kimlik krizine yol açmıştır: Psikologlar, doğa bilimciler gibi nesnel olmayı arzulamış ama böyle olmamalarından korkmuşlardır. Duygular gibi öznel şeyler veya öz kimlik ve motivasyon gibi ölçülemeyen şeyler üzerinde çalışmışlardır. Doğa bilimciler, tartışmasız bir şekilde gözlemcinin dışında olan ölçülebilir nesneler üzerinde çalıştıklarından daha şanslı bir konumdaydı. Muhtemelen fizik bilimlerine dair idealleştirilmiş bir imajı içselleştirmiş olan psikologlar,

aynı konuma ulaşmak için deney tekniğini ve zekâ testlerini benimsemişti. Daha sonra, özellikle Birleşik Devletler'de bu tür yöntemlerin benimsenmesi bir faaliyetin bilim olarak kabul edilmesinin (bu istemli hareket gibi belli konuların araştırma dışı kalması anlamına gelmişse de) ön koşulu olacaktı. Bazen psikologlar, neredeyse insan düşüncesi, dil, duygu veya imgelemi dışlayacak derecede öğrenme konusu üzerinde (bu uygulamada labirentlerde koşan beyaz farelerin davranışları anlamına gelmiştir) yoğunlaşmıştır. Bu durumlarda psikoloji, konusundan ziyade yöntemleriyle tanındığı derecede bir bilim olarak öne çıkmıştır. Bununla beraber her zaman, uyumlu ve rasyonel bir içeriğin yokluğunda, yöntemlerin bir konuyu bilime dönüştürebileceğini reddeden kritikler de mevcuttu.

İnsanların özneler olarak olağanüstü ele avuca sığmazlığını hiçbir zaman önemsemezlik etmemeliyiz çünkü özellikle incelenirken kendilerini yeniden keşfederler, değiştirirler. Bu, fizik bilimleriyle karşılaştırıldığında kendi alanlarının geri kalmışlığına dair algılarıyla birlikte, psikologların yöntemler üzerinde yoğunlaşmış olmasını açıklamaktadır. Bununla beraber, tüm araştırmalar formel yöntemlere bağlı kalmamıştır; gerçekten de çalışmaların önemli bir kısmı son derece eklektikti. Psikolojinin Britanyadaki durumu bunu göstermektedir. 19. yüzyılın tam sonunda C. S. Myers, onun öğretmeni W. H. R. Rivers (1864–1922) ve öğrenci arkadaşı William McDougall, Yeni Gine ile Avustralya arasındaki Torres Boğazı'na giden bir antropolojik keşif turuna katılmış ve bu esnada, yaptıkları diğer şeylerin yanında, yerel halk üzerinde psikolojik testler yapmışlardır. Araştırmacılar ağırlıklı olarak duyumu çalışmış ama özneleri ile kendileri arasındaki kültürel aralıktan ötürü ulaştıkları sonuçların uzun vadeli değeri son derece sınırlı olmuştur. Myers, Birinci Dünya Savaşı sırasında akustik algı ve denizaltıların tespiti üzerinde çalışmış ve savaştan sonra da endüstriyel psikolojiye geçmiştir. Onun öğrencisi Bartlett de zekâ testleri ve davranışçılıktan belirgin şekilde farklı araştırmaları teşvik ettiği Cambridge laboratuvarını yönetmiştir. Başlıca kitabı *Re-*

membering: A Study in Experimental and Social Psychology'de (1932) istatistik yoktur ve davranışçılığı da göz ardı etmiştir. Britanya'da deney tekniği, yerel şartlara ve özel entelektüel ve pratik amaçlara uyarlanmış bir beceri olarak yavaş yavaş gelişmiştir. Bartlett daha sonra şöyle yazmıştır: "Bilimsel deneyci aslında yatkınlık olarak ve uygulamada bir fırsatçıdır. [...] Deneyci belli yöntemleri dikkatli bir şekilde kullanabilmelidir ama asla bir genel ilke olarak metodolojiyle ilgilenmemelidir." Onun bakış açısına göre nesnelliği sağlayan, yöntem değil, araştırmacının hipotezleri açık sorularla ilişkili olarak test edebilme becerisidir. Bunlar, muhtemelen Londra'nın *Royal Society*'sinin [Kraliyet Çevreleri] bilim insanları arasında yıllarca tek psikolog olmuş bir insan için mümkün olabilmiş en kendinden emin sözcüklerdi. Yaklaşımı, kavramsal analizi bilimin eleştirel cihazının parçası olarak muhafaza etmiş ve psikolojiyi tek bir alan şeklinde birleştirilmiş bir dal yapmaya ilişkin büyük tasarımları reddetmiştir. Bu, ufak ama zeki bir topluluk oluşturan Britanya akademik seçkinlerinin tarzına örnek teşkil etmiştir. Buna karşın Amerikalılar ise büyük ama daha eşitlikçi, bürokratik, kurallara bağlı bir meslek geliştirmiştir. İngiltere'de yöntem, az sayıda araştırmacının öğrenebildiği beceri anlamına gelmekteydi; ABD'de ise açık prosedürler herkesi eşit bir düzeye yerleştirmişti.

DAVRANIŞÇILIK

Psikolojiyi bilim yapmak için nesnel bir yöntem kullanmak, davranışçılığın ayırıcı özelliğiydi. Psikolojinin herhangi bir doğa biliminden farklı olmadığı iddiasındaydı: Gözleme, düzen sağlayarak açıklayıcı genellemelere ulaşır ve bunu, hayvanların veya insanların "dış" fiziksel *davranışlarını* anlattığı ve açıkladığı ve zihin veya bir bilinçli durum gibi varsayılan bir "içsel" şeyden bahsetmeye çalışmadığı için yapabilmektedir.

ABD psikologları, 1960'larda zihinsel bir süreç olarak bilişsel tartışmasını yeniden canlandırdıklarında, bilinçli süreçler hakkında onaylanmamaya maruz kalmadan serbestçe konuşmanın

getirdiği bir rahatlama duygusundan bahsetmişlerdir. Bu, onların psikolojiyi 1910 civarından 1960'a kadar davranışçı yekpare bir bütün olarak resmetmeye dayanan polemikçi amaçlarına uymuştu. Bu yanlış bir resimdi; çünkü özellikle 1945'ten önce Avrupalı psikologların büyük kısmı davranışçılığı bir sapkınlık olarak gözden çıkarmıştı; çünkü Kuzey Amerika'da bile başka bağlılıklarla faaliyet gösteren araştırma ve öğretme merkezleri vardı. Buna ek olarak, tek bir davranışçı ekol yoktu ve özellikle de John Broadus Watson'un (1878–1958) ilk formülleri (1910–1930 civarı) ile bilimsel bilginin pozitivist teorisiyle ilişkili yeni davranışçılık arasında farklılıklar vardı.

Yine de davranış üzerinde birleşen ilgilerin mevcudiyeti çarpıcıdır. Genelde psikolojinin yayılmasının bir koşulu olarak açıkladığım kentsel ve endüstriyel toplum, insanların modern yaşama uyum sağlamak için kullandığı kapasitelerin bilgisine olağandışı önem vermiştir. Evrimci dünya görüşünün etkisi altındaki pratik ve teori, zihinsel *işlevleri*, zihnin insanlara neler yaptırabildiğini vurgulayan şekilde bir araya getirmişti. Bu "yaptırılan", davranıştı. Ölçme ve test etme, aynı zamanda, öznel dünyadan ziyade kendisi de bir tür davranış olan performansla ilgilenmekteydi. Buna ek olarak, psikologlar hem nesnelliklerini gösterme hem de kendilerine fizyoloji ve tıptan ayrı bir konu seçme baskısı altındaydı. Davranış alanının kolonileştirilmesi bu ihtiyaçlara cevap vermekteydi. Ayrıca zihin bilimi olarak tanımlanmış psikolojinin iki açık zayıflığını da geride bırakıyor gibi gözüküyordu: Hayvan psikolojisini hiç kimsenin hakkında hiçbir şey bilmediği bir alan olmaktan çıkarıp insan psikolojisiyle bir süreklilik, birbirinin devamı ilişkisine sokmuştu ve herhangi iki psikologun zihinsel içeriğin temel izahatı konusunda utandırıcı "hemfikir olamama" (algılar, bilişler, duygular, arzular veya her neyse, bunların tümü zihnin varsayılan unsurlarıydı) gerçeğinden kaçınmayı başarmıştı. Hatta daha da fazlası, bir "hay hay"cı tavır, ABD kültürel ve siyasi yaşamının önemli bir parçasıydı ve hâlâ da parçasıdır. İşlevselci düşünce buna hazır bir sözcük dağarcığı sağlamış

ve bunu evrim görüşünden kaynaklanan otoriteyle sağlama almıştır. Bir dizi önemli davranışçının, özellikle Watson, Hull ve Skinner'ın, bir şeyleri kendi elleriyle yapma becerilerinden gurur duymuş olmaları dikkate değerdir. Bir şeyleri tamir edebilirlerdi ve bu, esasen, hem psikolojik faaliyete hem de psikologların uzmanlar olarak toplumda ne yaptıklarına ilişkin modelleriydi.

Hayvanlarla çalışmanın avantajları vardı: Daha az karmaşıktılar, onları deneysel özneler olarak eğitmek daha kolaydı ve insanlar dünyasında etik kabul edilmeyen şeyleri onlara yapmak mümkündü. Örneğin, Watson'un doktora araştırması, algılamalarını incelemek için farelerin duyu organlarına zarar vermeyi içermekteydi. Bir hayvandan yaşadığı duyusal değişimi (Alman deneycilerinin şart koştuğu gibi) anlatmasını beklemek mümkün olmadığından, veriler tepki veya davranıştan oluşmuştu. Ufak çocukların gelişimi çalışmalarında da aynı nokta söz konusu olmuştur.

Watson'un kariyeri, neslinin birçok örneği gibi onu taşradan kente taşımıştı. Davranış üzerinde yoğunlaşmasını getiren tüm baskılar onun dünyasında bir araya gelmişti. 1913'te kısa ve öz ama keskin bir dille ifade edilmiş, "Psychology as the Behaviorist Views It" [Davranışçının Gördüğü Şekliyle Psikoloji] başlıklı bir manifesto yayınladığında, yeni yöne bir isim ve iyi tanımlanmış bir amaç görünümü vermişti. Görüşleri tartışmalara yol açmıştı ama 1920'lerde, tam da Watson akademik yaşamdan ayrıldığında, Amerikan psikologlarının görüşleri bazı sınırlamalar ve düzeltmelerle onun tarafına kaymıştı.

Watson, Güney Karolinadaki ufak bir kasabada büyümüştü. Buradan Chicago Üniversitesi'nin Dewey'in yönetimindeki felsefe bölümünün çarpıcı modern dünyasına kaçmıştı. Uyum sağlaması zordu ve bir yüksek lisans öğrencisi olarak farelere bakma ve onlara deneysel aygıtlar inşa etme ihtiyacında duygusal bir destek bulmuştu. Tezini alışkanlık oluşumu üzerine yapmış ve süratle John Hopkins Üniversitesi'nde prestijli bir pozisyon edinmişti. Buna rağmen, hayvan çalışmalarını ikin-

ci derecede önemli kabul eden, ancak insan zihninin evrimsel kökenlerine dair bir şey açığa çıkardığı ölçüde değeri olduğunu ama kendi başına bir değeri olmadığını düşünen psikologlar tarafından hafife alındığını hissetmişti. Ancak Baldwin'den sonra bölüm başkanı olduğunda kendi programını pekiştirerek atağa geçecek güveni kazanması mümkün olmuştu: "Davranışçılar", "deneysel bir disiplin olarak varlığının elli küsur yılında dünyada şüphe götürmez bir doğa bilimi olarak yer alma konusunda belirgin şekilde başarısız olmuş" bir psikoloji alanının yerine geçecekti.

Bu polemiğin olumsuz yanı sağlam bir temele dayanmaktaydı. Yetişkin zihninin yapısal unsurları üzerine araştırmalar, izahatların çoğalmasına neden olmuş ve yönünü yitirmişti. ABD'de sadece Titchener'in liderliğinde iyi tanımlanmış bir program vardı. Fakat polemiğin yapıcı yanı psikolojinin toplum için ne yapabileceği üzerinde odaklanmıştı; diğer yandan Titchener bunun geleceğin işi olduğunu düşünmekteydi. Watson, psikolojinin bilim olarak başarısızlığı eleştirisi ile psikolojinin bir insan teknolojisi olması arzusunu birbirinden ayırmamıştı. Meşhur bir ifadeyle, psikolojinin hedefini "davranışın tahmini ve kontrolü" olarak tanımlamıştı; amaç, bir içsel dünya veya yeni bir siyasi düzen değil, görülür bireysel başarıydı. Psikologların fiziksel uyaran ve tepkileri gözlemleyip aralarında bağlantılar kurarak böylece onları anlamaları ve davranışı kontrol edebilecek pozisyonda olmaları gerektiğini savunmuştu. Zihne herhangi bir gönderme gözlemin nesnelliğine karışmamalıydı. Daha sonra biraz daha ileri giderek *Psychology from the Standpoint of a Behaviorist* (1919) [Bir Davranışçının Bakış Açısından Psikoloji] adlı çalışmada zihne inancı etkili bir şekilde bir ortaçağ batıl itikadı olarak nitelendirmişti. Bir filozoftan ziyade saçmalamayan pratik bilim insanı tonunu takınmıştı ama gerçekliğin zihinleri içermediği gibi bir felsefi yargıda da bulunmuştu. Hayvan bilinci için ölçüt arayışı ve hayvan duygularına dair spekülasyonu reddetmek muhtemelen makuldü (her ne kadar az sayıda ev hayvanı sa-

hibi bu fikre katılmışsa da). Fakat insanlarda zihni reddetmek, zihinsel görüntüler, dil ve kastetmek gibi konuları açıklamayı gerektirmekteydi. Watson bu yola girmiş, dili, sözsel davranış veya konuşma ve düşünceyi de sessiz konuşma olarak ele almıştı. Bir önceki neslin Sechenov ve Ferrier gibi zihnin fiziksel temelleriyle ilgilenmiş fizyologları da benzer önerilerde bulunmuştu. 1916'da, Watson gırtlağın düşünce sırasındaki hareketlerini kaydetme girişiminde bulunmuştu ama başarılı olamadığından, ilke olarak söz konusu argümanla tatmin olmak zorunda kalmıştı. Küçük bir çocuğun, düşünürken fısıldamasını kanıt olarak öne sürmüş ve çocuğun yaşı ilerledikçe bu kas hareketinin görünmez olduğunu ve ses çıkartılmadığını iddia etmişti. Psikologlar bu argümandan tamamen etkilenmemelerine rağmen yine de açıklamanın fiziksel değişkenler açısından yapılmaya başlaması onlara çekici gelmişti.

Felsefi bir sorun olarak kastetmeye gelince, Watson bu fikri basitçe bir kenara atmıştı: "Bir hayvan veya insanın ne yaptığını seyrediyoruz. O yaptığını 'kasteder.' Tam eyleminin ortasındayken onu durdurup ne kastettiğini sormanın ne bilimsel ne de pratik bir amacı söz konusu olabilir. Eylemi, ne kastettiğini göstermektedir." Bu tür cümlelerin, Bertrand Russel'in *The Analysis of Mind* (1921) [Zihnin Analizi] adlı çalışmasında kabul ettiği gibi, o sırada etkili olmuş bir felsefi yaklaşımla benzerlikleri vardı; Russell bu çalışmasında tamamen algı verilerine dayanarak bir bilgi teorisi geliştirmişti. Russell, Viyana Çevresi filozoflarının dikkatini Watson'un çalışmalarına çekmişti. Daha sonraki filozoflar, özellikle Ryle (gerçi davranışçı değildi), Watson'un savunduğu noktayı, zihinsel durumların, insanların ne yaptıklarının bir açıklaması olarak onlara atfedilmesine karşı bir argümana dönüştürmüştü; Ryle'a göre zihinsel durumlar yaradılışsaldı, içseldi. Bununla birlikte, 1960'larda tüm bunlar eleştirel bir yeniden değerlendirmeyle karşı karşıya kalmış ve pozitivist olmayan ve davranışçılık karşıtı anlam teorileri ve insan eylemlerine dair izahatlar hem felsefe hem de sosyal bilimlerde öne çıkmıştı.

1913'te bir devrim söz konusu değildi. Bir değişim söz konusuydu; referans bir süredir akıldan ziyade zekâya, motivasyondan isteğe, davranıştan zihne kaymaktaydı ve çekinceler ile alternatifler uzun bir süre var olmaya devam edecekti. Watson gibi Thorndike da hayvanlarla çalışmış ve toplumsal faydadan yoksun psikoloji karşısındaki sabırsızlığını ifade etmişti. Daha 1898'de öğrenme üzerine en sık alıntılanmış deneylerden birini, bir bulmaca kutusundan kaçmaya çalışan kedilerin gözlemlendiği deneyi sunmuştu. Muhtemelen kutu bir kasaydı ve deneyler bir sonuca ulaşamamıştı ama Thorndike, bilimsel psikolojinin ana konusu olarak hayvanların nasıl öğrendiklerine dair bir araştırma modeli oluşturmuş ve aynı araştırmayı, insanların ne yaptıklarının kontrol edilmesi olarak değil, bir eğitim biliminin esası olarak ileri sürmüştü. Thorndike (ve de Pavlov), Watson'dan daha fazla olarak, bir hayvanın davranışındaki değişikliklerin, bir öğrenme teorisinin esası olarak fiziksel uyaranlardaki değişikliklerle tam bir karşılıklı ilişkilendirilmesinin nasıl kullanılacağını göstermişti. Thorndike kendi sonuçlarını "etki yasası" olarak özetlemişti: Hareketlerin sonuçları, bu hareketlerin bir hayvanın repertuarının, yani alışkanlığının parçası olup olmayacağını belirler. Şu sonuca varmıştı: "Zevk içeriyi; acı dışarıyı damgalar." Bu, deney terimleriyle faydacı zevk–acı ilkesini, Locke, Bentham ve Mill'in zevkler ile acıların davranışı açıkladıkları görüşünü yeniden ifade etmişti.

Watson hırslı şekilde aynı anda birçok cephede ilerlemişti ve ulaştığı sonuçlar sistematik olmak dışında her şeydi. Baltimore'da psikiyatri mesleğinin etkili isimlerinden Adolf Meyer'in yönetimindeki Phipps Kliniği'nden yararlanabiliyordu. Meyer psikolojiyi hastalıklara yol açan koşullar hakkında bir bilgi kaynağı olarak görmekteydi ve Watson onun bazı fikirlerini klinikteki çocuklar üzerinde uygulamaya başlamıştı. Bunlardan biri, dokuz ve on üç yaşları arasındayken Watson ve araştırma öğrencisi Rosalie Rayner'ın davranışlarını değiştirdikleri "Küçük Albert" idi. "Albert"ın (takma isim) fare korku-

su olmadığını göstermişler ve ardından fare kendisini gösterip çocuğu her korkuttuğunda bir metal boru çınlatmışlardı. Sonunda çocuğun, fare tek başına belirdiğinde korku gösterecek şekilde koşullandığını ileri sürmüşlerdi. Her ne kadar sonuçlar, modern analize göre yorumlanamaz da olsa, rapor yine de insan davranışının edinilmeye dayanan doğasına ilişkin meşhur bir örneğe dönüşmüştü. Watson'a göre kişiyi oluşturan ne toplumsal yapı (isteksiz özne kullanan araştırmalar) ne de gelenek (çocukla oynama) ama uyarandı (metal boru). 1920'lerde Watson ve Rayner (artık evliydiler), popüler okur kitlesi için *Psychological Care of Infant and Child* (1928) [Süt Çocuğu ve Çocuğun Psikolojik Bakımı] adlı çalışmayı yayınlamıştı; günlük yaşamda uzmanlık gerektiği görüşünü yaymaktaydılar. Bu benim "psikolojik toplumun oluşumu" olarak adlandırdığım oluşumdur. Bir dinleyici kitlesi vardı. *New York Times*, şahane bir abartmayla şöyle yazmıştı: Watson'un *Behaviorism*'i (1924) [Davranışçılık] "insanın entelektüel tarihinde bir çağ açmıştır."

Bir şeyler ima eden kişisel bir boyut söz konusuydu. Watson'un psikolojisi insan yaşamını fiziksel uyaran–tepki (S–R) [*stimulus–response*] bağlantıları açısından açıklamaya çalışmıştı. İnsanların yaptıkları şeyleri neden yaptıklarına dair açıklama sunan Watson, düşünceye referansın yerine uyarana referansı ve isteğe referansın yerine de uyaranlar olarak anlaşılan zevkler ve acılara referansı koymuştu. Uyaranın zevk veya acı veren doğasından dolayı eylemde bulunduğumuza inanmıştı. Bu görüşlerin, tıbbi meslektaşı Meyer'in ileri sürdüğü gibi, Watson'un kişisel hayatında sonuçları olmuş olabilir. Mutsuz bir evlilikle geçen birkaç yıldan sonra Watson'un Rayner'le cinsel ilişkisi olmuş ve epeyce ortalığa dökülmüş bir boşanma davasından sonra Watson, üniversitedeki pozisyonundan istifa etmek zorunda kalmıştı. Watson ile Meyer'in birbirlerine yazdıkları mektuplarda, Watson tatmin etmeyen bir evlilikte duygularını evliliğin dışında tatmin etmeye çalışmasının gayet doğal olduğunu yazmıştı; bu duyguların uyaranı onun eylemine yol açmıştı. Fakat Meyer, ne Watson'un kişisel beyanı ne

de onun kamusal teorisinin bir zihinsel anlamlandırma diline imkân ve dolayısıyla ahlaki bir yargıya izin verdiğini düşünmüştü. Boşanma ve yeniden evlenme, Watson'un bakış açısına göre, uyaran–tepki ilişkileri kalıbına uyan olaylardı; buna karşın, yaptığını onaylamayan muhafazakâr insanlar psikolojinin, zihinsel tefekkür ve dolayısıyla ahlaktan türeyen bir motivasyonu kabul etmesi gerektiğini düşünmekteydi. Basit bir deyişle, Watson yapacağını yapmış ve bunu "doğal" olarak adlandırmıştı; kritikleri ise Watson'un psikolojisinin ahlaksal anlamlandırmaya gözlerini kapattığını düşünmekteydi.

Durum ne olursa olsun, Watson akademik dünyada işsizdi. 1921'de reklamcılığa geçti. Akademik argümanları sürdürmeye çalışmış ama akademik bilgiçlik yerine hızlı sonuçlarıyla pratik dünyayı daha sempatik bulmuştu. Rayner'in 1935'teki erken ölümünden sonra yalnız kalmış, toplumsal dünyadan ziyade Connecticut'ta kendi inşa ettiği ufak çiftlikte hayvanlarıyla birlikte vakit geçirmeyi tercih etmişti. Bu arada davranışçılık da çok daha formel yönlerde gelişmeyi sürdürmüştü.

Bilim insanları ve filozoflar, 1920 ile 1960 yılları arasında son derece şiddetli şekilde bilim ile gayri bilimi birbirinden ayırmaya girişmişti. Ne kadar güçlü bir şekilde belli ortamlardaki sınırları korumaya çalışmışlarsa da uyumlu ve tatmin edici bir genel teori üretmeyi başaramamışlardı. Kabaca ifade edeceksek, bilimi tespit etmek için iki tür ölçüt incelenmişti: Birincisi, bilimsel bilgi ile gerçekliğin birbirine uygunluğu veya daha doğru şekilde ifade edeceksek, bilimsel önermeler ile gözlem önermeleri arasındaki uyumdu; ikincisi ise uyum önermelerinin, açık ve kesin olarak tanımlanmış kavramlarla kendi içinde tutarlı ve tek bir bütün halinde birleştirilmiş bir teoriye dönüştürülecek şekilde formel ilişkilendirilmesiydi. Her iki ölçütün de gerekli olduğu görülmekteydi. Bu tür genel argüman çizgilerini izleyen psikologlar, içe bakışın bir bilimsel bilgi kaynağı olabileceğini reddedecekti: İçe bakış raporları uygunluk ölçütleri sağlayamamaktaydı ve psikolojik seslerin ortaya çıkardığı uğultu gerçekten de tatmin etmediklerini gös-

termekteydi. Bu yüzden, uygun bilimsel görev, ampirik şekilde davranış yasalarını açığa çıkarmak, davranışçı kavramları netleştirmek ve formel şekilde tutarlı bir teori oluşturmaktı. ABD psikologları muhtemelen, pozitivist felsefe okuyarak değil, parça parça bu görüşlere ulaşmıştı ve kesinlikle bazıları, (Watson'un kendisi ve daha sonra da Skinner) genelde teorik detaylandırmayı reddetmişti. Bununla beraber, bazen, formel teori oluşturmaya ve tek bir bütün halinde birleştirilmiş bilim idealine yönelik belirgin bir bağlılık vardı. İlginç bir şekilde, Sovyetler Birliği'nde de birleştirilmiş teoriye yönelik saplantı düzeyinde bir ilgi vardı. Bununla beraber, bu talep açıkça psikoloji de dahil olmak üzere her bilimden kaynaklanmaktaydı çünkü her biri çalışmalarının formel şekilde birleştirilmiş Marksist–Leninist felsefeye uyumunu göstermeye çalışmaktaydı.

1930'larda, Edward C. Tolman (1886–1959), Clark L. Hull (1884–1952) ve B. F. Skinner (1904–1990) da dahil olmak üzere, psikolojiyi neyin bilim yaptığına dair katı görüşleriyle yeni bir nesil akademik pozisyonlara yerleşmişti. Bana göre, 1930 ile 1960 yılları arasında yer almış yeni davranışçılığın dünyasına girmek, bir hayal eyleminde bulunmayı gerektirmektedir. Beyaz fare üzerinde öğrenme çalışmaları baskın ve bazen de tek araştırma konusu olmuştu; diğer yandan deneyciler, gözlemleri kaydetmek ve onları, hataları eleme amacıyla istatistiksel analizden geçirmek için formel yöntemler dayatmıştı. (Beyaz fare; çünkü hızlı ürer, bakımı kolaydır, safkan bir tür olarak kolaylıkla satın alınabilir ve standart hale gelmiş bir öznedir.)

Tüm bunlar bir toplumsal sürecin parçası, birleştirilmiş bir alan ve bilim için bir otorite oluşturma arayışını oluşturmaktaydı. Yine de, değil daha geniş anlamda anlaşılan psikolojide, akademik psikolojide bile temel kavramlar veya teori oluşturma üzerine bir fikir birliği yoktu. Hem Karl Bühler hem de Vygotsky psikolojideki "kriz" üzerine yazmıştı. Psikolojik faaliyet boyutunun anlaşmazlığın mevcudiyetini daha

kolay gösterdiği Birleşik Devletler'de buna çeşitli yanıtlar söz konusuydu. Boring, *History*'sini [Tarih] yayımlamış, Clark Üniversitesi'nde psikoloji bölümünün başında bulunan Carl Murchison (1887–1961) ilk önce 1925 ve tekrar 1930'da teorik psikoloji üzerine bir düzine farklı "okulun" pozisyonlarını gösteren ifadelerinden oluşan koleksiyonları bir araya getirmişti. Woodworth, *Contemporary Schools of Psychology*'yi (1931) [Çağdaş Psikoloji Ekolleri] ve Wellesley College'da kariyer yapan Edna Heidbreder (1890–1985) *Seven Psychologies*'i (1933) [Yedi Psikoloji] yayımlamıştı. Sistemler ve teoriler üzerine derslerin verilmesi müfredatlarda süreklilik kazanmıştı ki, bu kendi içinde birlik ideali ile toplumsal bir gerçeklik olarak çeşitlilik arasındaki aykırılığı yönetme yoluydu.

Çeşitlilik öğrenme teorileri arasında bile sürmüştü. Watson'un, öğrenmeyi ufak bir "temel S–R ilişkileri" şeklinde açıklamanın mümkün olabileceğine dair ilk baştaki ümidinden süratle vazgeçilmişti. 1922 kadar erken bir tarihte Tolman, Watson'un çalışmalarının felsefi açıdan yetkin bir eleştirisini sunmuş ve burada iki ana cephede yoğunlaşmıştı. Birincisi, tecrit edilmiş uyaran ve tepkilerin, öğrenmenin başlangıç ve sonuç parçaları olarak izahatı suni şekilde atomcuydu. Tolman daha ziyade şöyle bir argümanda bulunmuştu: Bir hayvan çevresiyle organik bir ilişki içindedir ve bu yüzden daha karmaşık "bütünsel" bir davranış teorisi gerekmektedir. İkinci olarak, hayvanlar amaçlarına ulaşmada ısrarlıdır ve öğrenme teorisinde bir amaç kavramı için yer vardır. Bu, eski psikolojiye geri dönüş anlamına gelmemekteydi ve Tolman, kırk yıl boyunca bir profesör olarak Berkeley'de farelerle çalışacaktı. Tartışma, sıradan dilin farenin ısrarlı olma amaçlılığını izahatının nasıl kavramlaştırılacağıydı. Tolman, tartışmayı, davranışın, bağımsız değişken (uyaran) [*stimulus*] ve bağımlı değişken (tepki) [*response*] arasında bulunan belirleyicilerini nitelendirmek için araya giren değişken kavramını dahil ederek odaklayan *Purposive Behavior in Animals and Men* (1932) [Hayvanlar ve İnsanlarda Amaçlı Davranış] adlı çalışmasını yayınlamış-

tı. Araya giren değişkenler, kabaca sıradan dilin "zihin" olarak bahsettiğine karşılık gelmekteydi ve araştırmalar genişleyecekti. Ama davranışçı teorinin uzun vadede çökmesine yol açan, bu teoriyi insan amaçlılığı, dil ve toplumsal kuralları kapsayacak şekilde genişletmenin olanaksızlığıydı.

Hull'ın psikolojisi daha da formeldi. Başyapıtı *The Principles of Behavior: An Introduction to Behavior Theory* (1943) [Davranışın İlkeleri: Davranış Teorisine Giriş] son derece sıkıcıydı ve Hull'ın nasıl ABD'de neslinin muhtemelen en iyi tanınmış psikologu olduğu sorusu hiç de önemsiz değildir. Hull, Michigan'da ufak bir kasabada büyümüş ve yaşamı bir mücadele olarak görmüştü; dine karşı, hastalığa karşı (öğrenciliğinde çocuk felcine yakalanmış ve ondan sonra kendi tasarladığı bir destekle yürümüştü) ve hayatının çalışmasına ancak orta yaşlarda ulaşmış olması duygusuna karşı. Hem Tolman hem de Hull, ilk başta mühendis olmayı planlamıştı ve Hull psikolojisinde bir mühendisin mekanik ilişkilere ilişkin imgelemini ve bir mühendisin tam anlamıyla çalışan sistemler kurma olanağına olan inancını koruyacaktı. Hatta 1920'lerin ortasında Hull, karşılıklı ilişkilendirme katsayılarını hesaplayan bir makine icat etmiş ve yapmıştı: makinelerin zihinsel süreçlerin yaptıklarına, yapabileceklerine dair pratik bir gösterim. Hull hem insanlar hem de örgütleyici verimli araştırma üzerine mekaniksel düşünmekten hiçbir zaman vazgeçmemişti. Hull kesinlik ve titizlik arayışı içinde olmuştu; bunlar geometride ve Newton'un büyük çalışmasında bulunan nitelikteydi. Hull'ın ofisine 1930'ların sonlarında giden her ziyaretçi *Principia*'nın açık bir nüshasıyla karşılaşmıştır! Hull'a göre psikoloji bilimi, formel varsayımsal–tümdengelimsel bir faaliyetti. 1927 yılında Pavlov'un çalışmasının kapsamı İngilizce diline aktarıldığında, Hull koşullandırma deneylerini, düşüncenin tüm yanlarını alışkanlık açısından çalışmanın yolu olarak algılamıştı. Psikolojinin, geçici aksiyomlar ortaya atmak için alışkanlıklara dair gerçekleri kullandığında, bu aksiyomlardan sonuçlar çıkardığında, bu sonuçları deneysel ortamlarda test ettiğinde

ve sonunda bu sonuçları aksiyomları daha nihai şekilde biraz daha geliştirmek için kullandığında bir bilim olacağını ileri sürmüştü.

Tüm bunlar fantezi olarak kalabilirdi. Fakat 1929'da Hull, Wisconsin Üniversitesi'ndeki öğretmenlik işinden ayrılıp yeni kurulmuş Yale İnsan İlişkileri Enstitüsü'nde bir araştırma pozisyonuna geçti. Rockefeller tarafından fonlanmış bu enstitünün misyonu, sosyal bilim araştırmalarını birleştirmekti. Tıpta yerleşmiş modeli benimsemiş bu enstitüde plan, farklı dallardan insanları bütünleştirici işlerde gruplar halinde çalışacak şekilde bir araya getirmekti. Ama herhangi bir ilerleme kaydedilmemesinden ve araştırmacıların bireysel çalışmaya devam etmelerinden hoşnut kalmamış olan Rockefeller Vakfı geri çekilme tehdidinde bulunmuştu. Bu durumda Hull, bu fırsatı koordine edilmiş bir programın başına geçmek içi değerlendirmişti. Burada Hull, aksiyomlar ve genel bir teori şekillendirirken, araştırmacılardan oluşan bir hiyerarşi içinde örgütlenmiş gruplar da deneysel çalışmalar aracılığıyla ayrıntıları geliştirmişti. Acelesi olan bir insandı, art arda alışkanlık oluşumunu toplumbilimin temel bir yasası olarak aksiyomlaştırma hevesi içindeydi ve daha sonra yanıtlanmak üzere bir dolu ampirik soru ve ayrıntı üretmişti. Büyük Buhran'dan sonra akademik fonlar sınırlıydı ve Hull'un programı 1930'larda iyi organize edilmiş, hedefi olan ve parasal açıdan iyi desteklenmiş bir program olarak öne çıkmaktaydı. Hull, psikolojik teoriyi fizik bilimleri standardına çıkartmış biri olarak görülecekti.

Hull'un tümdengelimsel kesinlik ve birlik arayışı içindeki sistemi, hiçbir zaman ikisini de başaramamıştır. Bu tamamen istek ve icra arasındaki uyumsuzluk ve kendi karmaşıklığının ağırlığı yüzünden çökmüştür. Çalışması, 1952'deki ölümünün ardından, Iowa Üniversitesi'nde Kenneth Spence'in (1907–1967) sürdürdüğü daha az tümdengelimsel ve daha sınırlı bir versiyon halinde var olmaya devam etmiştir. Formel bir teori yaratma sorunlarına ek olarak, öğrenmenin pekiştirmeye bağlı bir birleşik faaliyet olduğu görüşünün karşısında Koch'un

önderliğinde ses getiren kritikler belirmişti. Bu kritiklere göre öğrenme, tek bir süreç olmayıp birçok şeyi kapsamaktaydı. Buna ilişkin en açık ve en utandırıcı kanıt, psikologların öğrenmenin ne olduğuna dair görüşlerinde, nerede eğitim aldıklarına göre beliren farklılıklardı. Belli bir performansı öğrenenin farelerden ziyade deneyciler olduğu şakası gözlemcilerin gözünden kaçmamıştı.

Yeni davranışçılıkla yöntemler ve idealler açısından bağlantılı önemli bir pozisyon, bu eleştirilerden etkilenmemiş ve gerçekten de 1950'lerde ve daha sonrasında farklı bir okul olarak da gelişmişti. Bu Skinner'ın ilk önce Harvard'da ve ardından başka bir yerde sağlam kurumsal temeli olmuş edimsel (vasıtalı) psikolojisiydi. Skinner'in psikolojisi sadece yeni davranışçılığın başka bir biçiminden ibaret değildi çünkü teorinin ve formelleştirilmiş bilginin değerini tamamen reddetmişti. Tümevarım için teori oluşturmayı reddetmiş, sadece gözlemlenmiş durumlardan genellemeler yapmıştı. Onun psikolojisi, her ne kadar daha titizlikle tanımlanmış deneysel prosedürler ve farklı bir öğrenme teorisiyle gelmişse de Watson'un anti zihinselci azminin bir yeniden ifadesiydi.

İlk kitabı *The Behavior of Organisms*'de (1938) [Organizmaların Davranışları] Skinner, deneme yanılmayla öğrenme fikrine saldırmış ve bunun yerine tüm davranışın tek bir temel ilke olan pekiştirmeye dayandığını ileri sürmüştü. Bir hayvanın, bir kısmı pekiştirilmiş, bir kısmı da pekiştirilmemiş hareketler yaptığını iddia etmişti. Bunu en favori deneyini kullanarak göstermişti: güvercine başını belli bir çizginin üzerine kaldırdığında yem vererek. Başını kaldıran bir güvercin, bu hareketinin ardından yem geldiğinde başını daha sık kaldırmaktaydı. Eğer bu böyle olsaydı, o halde pekiştirme programları, yani belli bir davranış kalıbını teşvik edecek bir program tasarlamak mümkün olmalıydı. Açıklamaları ilkesel olarak zihne (örneğin, zevk ve acı), güdülere (örneğin, açlık), alışkanlıklara (örneğin, öğrenilmiş beceri) veya hatta uyaranlara (örneğin, yemin belirmesi) dair değildi. O, hareket dizileri kaydetmiş ve

bilimin sadece bu dizilerin açıklanmasından ibaret olduğunu ileri sürmüştür. Bu, gerçekten de radikal bir yaklaşımdı.

Skinner, *Science ve Human Behavior*'da (1953) [Bilim ve İnsan Davranışı] ifade edilmiş bir dizi ilkeyi tutarlı şekilde muhafaza etmiş ve bu tutarlılık onu dikkat çekici bir figür yapmıştır. Teorinin değerini reddettiği ve bilimin tüm ihtiyacının sistematik gözlem olduğunu ileri sürdüğü için, genellikle kendi pozisyonunu tartışmaya yanaşmamış, onun yerine ampirik gözlemlerini pozisyonu olarak sunmuştur. İkincisi, psikolojiyi fizyolojiden ayırmış ve ikincinin psikolojide yanlış yönlendirilmiş deneyciliğin ve spekülasyonun bir kaynağı olduğunu düşünmüştür. Elbette hayvan hareketini başlatan iç fizyolojik faktörlerin varlığını kabul etmişse de bunun psikolojiyi ilgilendirmediğini, onun işinin hareketi gözlemek olduğunu düşünmüştür. Ayrıca zihinsel durumlara ve özgürlük gibi genellikle zihinsel durumlarla ilişkilendirilen ahlaksal kavramlara göndermede bulunmayı da reddetmiştir. Benzer şekilde hayvanlar ve insanlar edimsel değeri olan hareketlerden ibaret bir kalıp sergiler, bundan fazlası söz konusu değildir. Dolayısıyla, örneğin, "biz rüyayı, rüyayı görenin gördüğü şeylerin ifadesi olarak değil, sadece görme davranışı olarak görürüz." Son olarak, o, biyolojik uyumu insan yaşamının aksiyomsal bir temel değeri olarak ele almıştır. Her ne kadar Skinner'in kendi terimleriyle, o ne bir değer savunmuş ne de bir teori geliştirmiş, sadece bilimsel gözlem sonucu tümevarımlar gerçekleştirmişse de bu evrimsel değeri, tam teşekküllü bir kültür teorisine dönüştürmüştür. Bilim nasıl hayatta kalacağımızı gösterir ve ona göre ancak bir dinozor edimsel bilimi kucaklamayacaktır.

Skinner'ın tartışma yaratma yeteneği (çünkü bilimsel konumunu mantıksal sonucuna götürmekteydi), en çok satan çalışması *Beyond Freedom and Dignity*'yle (1971) [Özgürlük ve Saygınlığın Ötesinde] doruk noktasına ulaşmıştı. Bilim öncesi geçmişin kalıntıları olarak gördüğü ve toplumsal ve siyasi felakete götürmekte olduğunu kabul ettiği özgür irade ve bireysel sorumluluk fikirlerine saldırmıştı. Bu, hayata küsmüş yaşlı bir

adamın konuşması değil, kendini genç hisseden birinin ütopik hayal görmesiydi. Romanı *Walden Two*'da (1948) Skinner radikal davranışçı çizgilerde yönetilen ve dış dünyada olanaksız olan uyum ve verimliliği sağlayan bir topluluk hayal etmişti. Hatta Skinner'ın fikirlerine göre tasarlanmış bu tür topluluklar da var olmuştu. Ayrıca kendisine ait iyi çevre modeline göre tasarlanmış bir bebek kutusu da yapmış ama bu ona kötü bir şöhret kazandırmıştı. Çünkü her ne kadar kutusu, kontrol edilen koşullarıyla kolaylıkla temizlenebilir bebek yatağından biraz büyük de olsa ve bu kutuda kızı Deborah konforlu bir şekilde çıplak olarak yatsa da çok duygusuz gözükmüştü.

Skinner her ne kadar bilinci psikolojiyi ilgilendirmeyen belli psikolojik durumlara eşlik eden bir şey olarak düşünmüşse de hiçbir zaman varlığını reddetmemişti. Onun algıladığı şekliyle bu, onun psikolojisinin dili açıklama becerisini, onun üzerinde çalıştığı her şeyin sınandığı test vakası yapmıştı. *Verbal Behavior* (1957) [Sözsel Davranış] bu konuyla ilgili olarak yirmi yıllık çabasının sonucuydu ve kitap, dilin, herhangi bir davranış formu gibi pekiştirilmiş hareketlerden ibaret olduğunu savunmaktaydı. Örneğin, "kırmızı" dediğimizde bir psikolojik durumdayızdır (şu anda bilinmeyen) ve hayatımızın erken döneminde diğer insanların aynı gırtlak hareketlerini pekiştirmesinin sonucu olan gırtlak hareketleri yaparız. Eğer bir çocuk "kırmızı" derse ve ebeveynler tebessüm ederek "evet, kırmızı" derse, çocuk aynı şartlarda bunu tekrarlar. Noam Chomsky, söz konusu kitabı gözden geçirmiş ve onun sert saldırısı, dilbilimi kesin olarak farklı bir yöne yerleştirmiş, birçok kişiyi Skinner'ın tek bir bütün halinde birleştirilmiş bir bilime ulaşamadığına ikna etmişti. 1960'lara gelindiğinde, Skinner'ın deneysel yöntemleriyle eğitilmiş psikologlar büyük ve verimli ama tecrit olmuş bir gruptu. Teknikleri, dil laboratuvarlarında kullanılan makineli öğrenmede ve insanları, örneğin çocuklarda, temizlik alışkanlıklarını pekiştirmede sembolik hediyeler kullanma konusunda eğitmede bir iz bırakmıştır.

Genel olarak yeni davranışçılığa yönelik eleştiriler, 1950'lerin ikinci yarısında, psikolojinin, algı ve çocuk gelişimi ve ayrıca da dil teorisi de dahil birçok alanında olağan olmuştu. Öğrenmenin tamamının tek bir kalıba uyduğuna dair vizyon ve hatta psikolojinin sırlarının anahtarı olarak öğrenme vizyonu saçma gözükmüştü.

PAVLOV VE "ÜST SİNİRSEL ETKİNLİK"

Davranışı çalışan psikologların projesinin bir kısmı sinirsel psikolojiden farklı bir alan oluşturmaktı. Psikolojinin fizyolojiyle ilişkileri üzerine sorular ortadan kalkmamıştı ama yine de yüzyılın başında psikolojiyi fizyolojiden uzaklaştırmak gibi bir hareket vardı çünkü beyin üzerinde çalışmak son derece zordu, çok az şey biliniyordu ve bu konuda ilerleme, psikolojik araştırmalardan daha kolay gerçekleştirilebilirdi. Bu Watson'un fikriydi, mesela. Elbette bir uzmanlık olarak fizyolojik psikolojiyi teşvik eden Piéron gibi psikologlar vardı ama birçoğu için psikolojinin bilim olarak referansları diğer alanlardaki çalışmalara dayanmaktaydı. Fizyologların kendilerine gelince, dikkatleri genelde "zihnin bedenle ilişkisi gizemi" tarafından dağılmayacak kadar meşguldüler. Ancak 1945'ten sonra durum değişmeye başlamıştı.

Ivan Petrovich Pavlov'un (1849–1936) bilimsel programı bu genellemelere ilginç ve etkili bir istisna teşkil etmekteydi. Fizyologdan ziyade psikolog olduğunu sürekli reddetmişti; buna rağmen, araştırması, bilimsel psikoloji krallığını sahiplenecekti. Bunu açıklamamız gerekiyor.

Pavlov, bir rahibin oğluydu ve neslinin birçok hırslı, idealist ve ayrıca da Rus kökenli öğrencileri gibi doğa bilimlerine yönelmişti. Hayatını bilimin erdemleri şekillendirecekti. St. Petersburg'da tıp okumuş ve ardından Breslau Üniversitesi'nde fizyolojik araştırmalara devam etmiş ve burada ona 1904'te Nobel Ödülü'nü ve dünya çapında ün getirecek sindirim üzerine çalışmasını gerçekleştirmişti. Pavlov, orta yaşlarında, Petersburg'daki askeri tıp akademisinde bir profesör olarak tüm

zamanını psikolojik olaylara ve bunların maddi temeli olarak da beyne yöneltmişti. Kendisini fizyolog olarak adlandırmaya devam etmişti. Çünkü ona göre psikolojik konu ne olursa olsun, *bilimsel* açıklama maddi, fizyolojik nedenlerin bilgisini gerektirmekteydi. Nesnel fizyolojik bilimi ve öznel psikolojik spekülasyonu karşılaştırmış ve bu tüm çalışmalarına yön vermiştir.

Araştırmanın kendisi, köpekleri, bir elektrik düdüğü (zil değil) sesi duyduklarında tükürük salgılayacak şekilde eğitmek gibi basit bir prosedüre dayandırılmıştı. Normalde köpekler yemek kokusu aldıklarında tükürük salgılar ve söz konusu araştırma, çeşitli koşullar altında köpeklerin, ardından yiyeceğin geldiği bir ses karşısında nasıl tükürük salgıladıklarını, yani nasıl yiyecekten önce gelen hakkında bir şey "öğrendiklerini" incelemekteydi. Bu araştırmayı geliştiren kilit adımın retoriksel şekilde yeniden oluşturulmasıyla ilgili olarak Pavlov şöyle yazmıştı: "Saf bir fizyolog, yani sadece dış fenomen ve onun ilişkileriyle ilgilenen nesnel bir dış gözlemci ve deneyci rolünde kalmaya [...] karar vermiştim." Bu yüzden köpeğin deneyimini izah etmemiş ama onun yerine koşulsuz tükürük salgılama refleksinden, yani yiyeceğe gösterilen kalıtsal tepki ve koşullu refleksten, yani bir ses söz konusu refleksin uyaranı olduğunda verilen eğitim sonucu oluşmuş tepkiden bahsetmişti. Bunun ardından Pavlov, psikolojik öğrenme konusu üzerine fizyolojik koşullandırma durumları açısından bakan bir araştırma programı tasarlamıştı. Koşullandırmayı fizyolojik terimlerle izah etmiş ve koşullandırma süreçlerinin beyindeki sinirsel durumlara bağlandığını ileri sürmüştü. Bu bağımsız bir psikoloji bilimine yer bırakmamıştı.

Otuz yılı geçen bir süre boyunca, 1936'daki ölümüne kadar müthiş düzeyde enerjik ve otokrat yaşlı bir adam olarak var olmuş Pavlov, araştırmasını geliştirmiş, geniş bir gruba başkanlık etmişti. Daha önceki sindirim araştırmasında Pavlov, büyük bir laboratuvarı yönetmek ve birçok öğrenciyi (büyük ölçüde doktora öğrencileri) koordine edilmiş bir sorun üze-

rinde çalışma amacıyla bir araya toplamak için gerekli örgütleme becerilerinde ustalaşmıştı. Kısa süre içinde koşullandırma ve koşullandırmayı kaldırmayı birçok alt çeşide ayıran engelleme ve uyarma çalışmalarının da dahil edildiği büyük ölçekli bir araştırma programı başlatmıştı. Pavlov, aralarında önemli sayıda kadının da bulunduğu birçok genç araştırmacıya, koşullandırmanın daha önce zihne atfedilen olayları çalışmanın nesnel yöntemi olduğu görüşünde ilham kaynağı olmuştu. Örneğin, koşullandırma yoluyla "gören" bir köpeği analiz etmek ve söz konusu köpekleri yine farklı uyaranlara yönelterek içinde bulunduğu koşullandırmadan çıkarmak mümkün olmuştu. Araştırmacılar, hayvanların ne gördüklerine dair iddialarda bulunmak yerine farklı tepkileri incelemiş, köpeğin öznel dünyasına ilişkin ifadeleri nesnel gözlemlerle değiştirmişti. En iyi bilinen araştırmalardan birinde N. R. Shenger–Krestovnikova, bir köpekte yapay bir nevroza yol açmıştı; köpeği, bir daire gördüğünde tükürük bezleri harekete geçecek ama bir elipse aynı tepkiyi vermeyecek şekilde eğitmiş ve ardından ara şekiller göstermişti. O ve Pavlov, bunu zihinsel bir durum olarak değil, beyindeki uyarıcı ve engelleyici süreçler arasında bir çatışmanın ifadesi olarak yorumlamıştı. Böyle bir çalışmada Pavlov, insanları tamamen doğa bilimlerinin kapsamına almayı hedefleyen hırsını daha da ileriye götürmüştü. Argümanlarını (gerçi bunu spekülatif şekilde gerçekleştirdiyse de), zihinsel rahatsızlıkları, karakter tiplerini ve bireysel farklılıkları, dil ve duyguları da kapsayacak şekilde genişletmişti.

Pavlov her zaman, "anlatmanın" ötesine geçerek beyindeki fizyolojik süreçler düzeyinde "açıklama yapmayı" istemişti. Bu yüzden bilimini "üst sinirsel etkinlik teorisi" olarak adlandırmış ve bunun, başka yerlerde psikolojinin doldurduğu yeri almasını planlamıştı. Ama bu daha büyük proje, dünyada ilerleme kaydetmeyecekti. Her şeyden önce, her ne kadar Batılı psikologlar Pavlov'un koşullandırma üzerine çalışmasından 1906'dan itibaren haberdar olduysa da buna değerli bir deneysel teknik olarak yaklaşmışlar; bunun Pavlov için yeni bir

bilime giden bir yol olduğu anlamına geldiğinin farkına varmamış ve anlamamışlardı. Ayrıca, koşullu refleksler üzerine konferansları İngilizce dilinde yayınlandığında (1927 ve 1928 tarihlerinde iki çeviri halinde), Batılı fizyologlar Pavlov'un koşullandırma, koşullandırmadan çıkarma, engelleme ve benzeri türleri ayrıntılı şekilde üst beyin etkinliğiyle karşılıklı ilişkilendirme faaliyetini kaba bulmuştu. İngilizce konuşan nörofizyologların Sherrington'un ardından nöron faaliyetini çalıştığı sırada, Pavlov büyük ölçekli ışın uygulaması veya uyarma ve engellemenin kortekste (üst beynin tamamı) yayılması üzerine spekülasyonda bulunmuştu. Batı biliminde iş bölümü, bazı istisnalar dışında, son derece uzmanlaşmış araştırmacılığı teşvik etmiş ve nörofizyoloji ile psikoloji disiplinleri arasında engeller oluşturmuştu. Pavlovcu beyin etkinliği üzerinden diğer dalları bir araya getirerek bir insan doğası bilimi oluşturmak istemesi, bunun yanında kaba kalmakta ve gerçekten de ilgi görmemekteydi. Pavlov'un programı, kapsamlı bir alternatif olarak SSCB'yle sınırlı kalmıştı; en azından Rusların bunu tüm Sovyet imparatorluğuna dayattıkları 1950 yılına kadar.

Davranışçılar, yöntemlerinden tanıdıkları kadarıyla Pavlov'u kendilerinden biri olarak kabul etmişti. Fakat Pavlov bunu şiddetle ve doğru bir yaklaşımla reddetmiş, hatta bunu ilan etmek için 1929'da Atlantik'in öbür tarafına uzun bir yolculuk yapmıştı. Pavlov için bilimi oluşturan koşullandırma yöntemin değil, üst beyin etkinliğinin özüydü. Bununla beraber, Amerikalı psikologlar onun araştırmasını başlıca iki öğrenme teorisi tipi arasındaki tartışmaya dahil etmişti. Bir yanda faydacı filozofları ve Thorndike'ı takip eden ve öğrenmeyi pekiştirmenin sonucu olarak görenler vardı. Diğer yanda Pavlov gibi öğrenmeyi organizmanın ortamındaki rastlantısal, beklenmeksizin, şartların ortaya çıkardığı uyaran ilişkilerine atfedenler vardı. Bu iki temel model arasındaki (beyin faaliyeti teorisine hiçbir şekilde benzemeyen) rekabet ABD'de yarım yüzyıllık gündemi belirleyecekti. 1930'larda Skinner saflaştırılmış bir pekiştirme teorisi formunu ayrıntılı şekilde ortaya

koyarken, Edwin R. Guthrie de (1886–1959) bitişiklik kuramını biraz daha geliştirmiştir.

1916'da, genel duruşu üzerine ender yorumlarından birinde Pavlov, zihin ve bilinçle uğraşmayı bilimden çıkarmıştır: "Biz organizmanın dış dünyadaki olaylara tüm tepkilerini incelemekteyiz. Daha fazla neye ihtiyacınız var? Eğer sorunun, tabiri caizse, şiirini çalışmanın güzel olduğunu düşünüyorsanız, o halde o zaten sizin işinizdir." Her şeye rağmen Pavlov son derece kültürlüydü ama materyalist değildi. Onda, her zaman en sessiz anlarında değilse de her zaman kamusal yaşamda olan bilime bir inanç vardı ve ona, savaş ve iç savaş yıllarında ve de Rusya'da 1914 ile 1923 arasında hüküm sürmüş son derece zor maddi koşullar sırasında bir araştırma topluluğu sürdürmesi için gerekli enerjiyi bu inanç vermiştir. Dünyaca meşhur bir bilim insanı olarak Pavlov, uzun süre çalışmalarını devam ettirecek fonları bulmasını sağlayacak pozisyonda olmuştur; her ne kadar çarlar zamanında insanlardaki ilahi özü sorgulamamasını ve böylece bireysel sorumluluğa olan inancı zayıflatmamasını talep eden baskı yüzünden dikkatli hareket etmek zorunda kalmışsa da. 1920'lerde kıt kaynakların yol açtığı çetin rekabet koşullarında bilime olan inancı ve dünyadaki pozisyonu ona yararlı olmuştur. Bolşevik hükümet, Pavlov'un çalışmasını finansal olarak desteklemiştir çünkü her şeyden önce Pavlov'un Rusya'da kalması sonucunda uluslararası statüdeki bir bilim insanının çalışmasının getireceği prestijden yararlanmak istemiştir. Bundan başka, Pavlov, bazı teorisyenler diyalektik materyalizm ile Pavlov'un teorisini uyumlu hale getirmenin mümkün olduğunu düşündüğü için de destek görmüştür; daha da önemlisi, Pavlov anavatanda yetişmiş bir kahraman olarak görülmekteydi.

Fakat 1920'lerin ortasına kadar hem Moskova psikoloji enstitüsü hem de Bekhterev'in Leningrad'daki (daha önce St. Petersburg olan) psiko–nörolojik enstitüsü, insanın nesnel biliminde devlet desteği ve liderlik için Pavlov'la rekabet etmiştir. Ama Bekhterev'in ilk önce "nesnel psikoloji" ve daha son-

ra "refleksoloji" genel başlığı altındaki programı siyasi destek sağlamada sonunda başarısız olmuştur. Bekhterev, "refleks" sözcüğünü, kişi ile çevresindeki koşullar arasındaki organik bağlantıları açıklayan bir teoride kapsayıcı bir terim olarak daha çok belirsiz şekilde kullanmıştır. Programı, Pavlov'unki gibi biyoloji doğrultusundaydı ve her iki program, her ne kadar Batı'da nesnel psikolojiyi teşvik edenler olarak ün yapmışlardıysa da, psikolojiye fizyolojiden bağımsız bir konu statüsü vermemekteydi. Bekhterev'in programı, daha fazla nöro–psikoloji ve klinik nöroloji içermesi ve özellikle de Pavlov'un beyindeki bilgiyi açığa çıkarma yolu olarak koşullandırma yöntemini reddetmesiyle, daha farklı bir yerdeydi. Bununla beraber, Pavlov'un programının arkasında, 1920'lerin sonlarında Rusyadaki diğer araştırmalar pahasına tek başına gelişmiş olup ondan bağımsız diğer psikoloji alanlarının ulaşamadığı bir destek vardı.

İlk bakışta Pavlov'un Sovyet devletinde önde gelen bir bilim insanı olması şaşırtıcıdır. İlk başta iktidarı ele geçirmiş "barbarlar" olarak adlandırdığı bu kişilere karşı aşağılamaktan başka bir his yoktu içinde ama doğa bilimine o kadar bağlıydı ki, yeni rejimi sadece onun çalışmasını destekleyip desteklememesine göre yargılamaya hazırdı. Yukarıda belirtildiği gibi Komünist Parti'nin Pavlov'un bir bilim insanı olarak statüsünü desteklemek için kendi sebepleri vardı. Bundan başka, 1924'te, o sırada partinin esas ideologu olan Nikolay Buharin, Pavlov'un çalışmasını "materyalizmin güçlü cephaneliğinde bir silah" olarak açıkça desteklemiş ve bu sloganın anlamı üzerine çok derinden düşünülmediği sürece bu destek sürmüştür. Sonuç olarak Pavlov, 1930'ların başında, yani seksenlerindeyken, biri Leningrad'da ve diğeri de yakınında taşrada bulunan Koltushi Biyoloji İstasyonu olmak üzere belli bir amaç için kurulmuş ve ikisinde toplam 40 bilim emekçisinin çalıştığı iki enstitünün yöneticisiydi. Komünistler hakkındaki yorumları yumuşamış ve 1934'te, her ne kadar biliminin içeriği hiçbir zaman Marksist ilkelere göndermede bulunmadıysa da devlete

kamusal destek sağlamıştır. 1936'da ölümü sırasında Pavlov, resmen sosyalist emeğin bir kahramanı olarak sunulmaktaydı.

"FENOMENİN" BİLİMİ

Davranışçılık çağı olarak adlandırılmış dönem sırasında, Londra'da Spearman, Cambridge'de Bartlett, Leningrad'da Pavlov, Cenevre'de Piaget ve Viyana'da Bihlers son derece farklı araştırmalar yürütmekteydi. Bu durum iki dünya savaşı arası yıllarda, gestalt psikolojisinin hüküm sürdüğü Berlin için de geçerliydi. Bu, her ne kadar oradaki faaliyetlerde alışılmamış derecede kurumsal ve entelektüel uyum söz konusuyduysa da sadece başka bir psikoloji ekolü değil, psikolojiyi, genel anlamda bilimlerin temellerini yeniden gözden geçirerek bir bilim olarak yerleştirmeye ilişkin tam bir girişimdi. Gestalt psikolojisinin üç mimarı Max Wertheimer (1880–1943), Kurt Koffka (1886–1941) ve Wolfgang Köhler (1887–1967), Avrupalı entelektüelleri Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında etkisi altına almış kültürel krizi paylaşmıştır. Bu kişiler, psikolojiye bilim ve medeniyetin kendisi için çok önemli kabul edilen değerlerle ilgili bir tartışma getirmiştir. Bu elbette Kuzey Amerikalıların da (Cattell veya Thorndike gibi) heybetli terimlerle düşünmediği anlamına gelmemekteydi ama onlar için bu kendisini psikolojiyi toplumsal ilerleme amaçlı uygulama arayışı şeklinde ifade etmiştir. Avrupalılar felsefi esaslarla ilgilenmekteydi ve çalışma tarzları, ABD'de olup bitenlerle belirgin bir zıtlık içindeydi. Bu hem kişisel tarz hem de düşünce stili anlamındaki zıtlık, gestalt psikologları Amerika'ya göç ettikten sonra görünür bir bölünmeye dönüşmüştür.

Avrupa'nın geçmişi, insan olmanın ne olduğuna dair felsefi bilginin temelinin ve dolayısıyla değerleri ve mevcudiyetiyle bir varlığın bilgisinin, iyinin, doğrunun ve güzelin yaşamının (birçok kişinin yazdığı şekliyle, "insan ruhunun" yaşamının) ve de biyolojik yaşamın esasının sağlamlaştırılmasıyla ilgili bir kaygıyı temsil etmekteydi. 1900 civarında birçok kişi felsefenin bu konuda başarısızlığa uğradığını düşünmekteydi; bu, doğa

ve insan bilimlerinin (tarih ve filoloji gibi) bilgiyi kapsamlı mantık yürütmeyle değil de ampirik terimlerle yerleştirmede gösterdikleri başarının da vurgulamış olduğu bir başarısızlıktı. Fizikteki radikal keşifler –Einstein'ın özel ve genel görelilik teorileri (1905 ve 1916) ve 1920'lerin kuantum mekaniği–, nedenselliğin anlaşılabilirliğini sorgulamaktaydı. Üniversitenin ötesine bakmaya başlamış olan akademisyenler, moderniteden korkmaktaydı ve sanayileşme, kültürel seçkinlerden iş dünyasına ve teknik mesleklere kadar yayılmış bir güç kaymasına yol açmıştı. Birçok yeni yöne girilmişti ama psikoloji için geçerli olan, "fenomene", yani diğer şeylerin bilgisinden önce mantıksal ve ampirik olarak mevcut olan bilinçli dünyanın yeni ve doğru bir izahatına geri dönüştü. Bu argüman, çok farklı şekillerde, Brentano'nun "ampirik bakışlı" psikolojisi ve Mach'ın pozitivizminde belirmişti. Husserl'in çalışmasını izleyen önemli düzeydeki 20. yüzyıl etkisiyle birlikte gelmiş başka bir tür de fenomenoloji olmuştu.

Psikolojinin geleneksel tarihleri, alanın nasıl bilimsel bir dala dönüştüğünü anlatır; bu İngilizce konuşulan dünyada psikolojinin nasıl doğa bilimleri örneğini izlediği anlamına gelir. Ama fenomenolojik psikoloji bu öykünün dışında tutulmuştur. Bununla beraber, alternatif bir öykü de psikolojinin, doğa bilimlerinin beyinler ve kimyasallar gibi ya da kendi veya Mutlak gibi idealistlerin önceden varsaydığı türden nesneleri değil de "fenomeni", bilinçli dünyayı temel alarak bir bilim olmasıyla ilgilenebilir. Bu bakış açısıyla bir bilimsel psikoloji, bilinçli dünya fenomenlerini nesnel şekilde, önceden varsaymalar olmadan açıklamaya çalışan bir psikoloji var olmuştur. Fenomenoloji; davranışçılık ve "üst düzey sinirsel faaliyet" teorisi gibi doğa bilimlerine göre modellenmiş psikolojilerden epeyce farklı bilimsel psikolojiler umudunun yeşermesine vesile olmuştur. Fenomenolojistlere göre psikoloji, doğa biliminin yöntem ve varlıklarını başlangıç noktası olarak alamazdı ama tüm sayısal ve değer biçici çokluğuyla, bilinçli farkındalığımızda bulunan canlı bilgiden başlamalıydı.

Husserl'in *Logiche Untersuchungen*'i (1900–1901) [Mantıksal Araştırmalar] yeni bir başlangıç için yola çıkmıştı. Ama kitabın Stumpf'a ithaf edilmiş olması, yeni başlangıcın bilinçli farkındalığın sayısal karakterini anlatmak için çoktan girişilmiş bir çalışmaya dayandığına işaret etmekteydi. Husserl'i okumuş Dilthey ise ruhsal bağlantı noktasını, canlı ve tabiatıyla amaç dolu bilinçli yaşamın yapısını (bunun bir kavramlaştırılması, onun psikolojiye yönelik daha önceki yaklaşımında var olmuştu) anlatmak için yenilenmiş bir enerjiyle geri dönmüştü. Husserl, projesini "fenomenoloji" olarak adlandırmıştı çünkü bilinçli veya fenomenal dünyayı bu dünyaya uygun terimlerle gözden geçirmek için mantıksal prosedürler kullanmıştı. Projesi içebakış anlamında daha nesnel olmayacak ama "olma"nın, "varlık"ın ne olduğunu açıklamak için özne–nesnel ayrımından bir kaçış olacaktı. Fenomenal bilinci açıklayan dili, varoluşu tanımlayan dile dönüştürmede Heidegger ve onun üzerinden Sartre olmak üzere, diğerlerine de esin kaynağı olmuştur. Çalışması bu yolda doğa bilimlerine çok az temas ederek ilerlemiştir. Buna rağmen, eğitimli halk tarafından desteklenen birtakım psikologlar fenomenolojide, insan yaşamının tinsel, amaç içeren ve değer ileri süren yanına, doğa bilimlerinin pek önemser görünmediği, hatta tartışmanın dışına attığı yanına hakkını veren bir psikolojinin dayanaklarını bulmayı ümit etmiştir. Örneğin, Husserl şöyle yazmıştır: "Deneyimlenmiş duyguya, belli bir karakter eylemi, belli bir kavrama veya anlam verme ile ruh kazandırılır." Bu tür ifadeler, yani "ruh kazandırmak", "kavramak veya anlam vermek", doğa bilimlerinin bilgiden, yaşamda önemli olanın gerçekliğini dışarıda tutmasından korkan okurlara iyi gelmiştir.

Husserl'in fenomenal dünyaya ilgisi, kısmen Brentano'nun konferanslarından kaynaklanmıştı. Husserl, Brentano'nun zihinsel tarifini reddetmiş; bunun yerine, daha radikal şekilde, bilinçli farkındalığı "bağımsız" olarak açıklamak için onun geleneksel olarak zihne atfedilmesini dışarıda tutmuş ve Kartezyen zihin–beden ikiliğini sert şekilde eleştirmişti. Fenome-

nolojistler, bir şeye bağlı bilinçli özelliklerin şeylere atfedilmesini (örneğin, rengi fiziksel bir şeye atfetmek), bunların doğa ve değerlerini açıklamak (bir varolma durumu olarak renk) için dışarıda tutmaya çalışmıştı. Brentano, her ne kadar felsefi terimlerle öğretmediyse de fenomenal niteliklere odaklanmış bir psikolojiye kurumsal destek sağlamış Stumpf'ı da etkilemişti. İngilizce konuşulan dünyanın yazarları arasında James, kendine özgü renkli diliyle, doğrudan deneyimlenen dünyanın zenginlikleri ile deneycilerin bu deneyimi doğa biliminin konusuna dönüştürmelerini sağlayan canlılıktan yoksun verileri arasındaki uçuruma dair bir fikir vermişti. Fransa'da, James'in farkında olduğu gibi, geriye, edilgen doğasıyla algının ötesine giderek kendinin yaşayan, arzulayan ve anında algılanan dünyasına hakkını vermeye çalışan Maine de Biran'a giden bir dil vardı. Edebiyat, şiir ve sanat, genelde (söylemesi bile gereksiz) fenomenal tahayyüle bir yuva olmuştu.

Eğer Husserl'in yazıları felsefiyse, diğerleri de bir fenomenolojik psikoloji oluşturmaya girişmişti ve bu hem Würzburg ekolünde hem de gestalt psikologlarının çalışmalarındaki deneysel projelerle bağlantılı olmuştu. Würzburg'da, 1914'ten önceki on yılda Karl Bühler'in karmaşık düşünceyi analizi ve Narziss Ach'ın (1871–1946) irade üzerine çalışması, temel bilinçli durumlar ile basit dış değişkenlerin karşılıklı ilişkilendirilmesini reddetmişti. Deneyciler, bunun yerine, içsel aktif yapısını ifade etmek için bilinçli dünyayı açıklamıştı. Almanca konuşan bütün psikologların bir dönem felsefe öğrencisi olduklarını ve İngilizce konuşulan dünyadaki psikologların (eğer ele aldılarsa) kafalarını karıştırmış kavramsal dili sorgulamadan kabul ettiklerini hatırlamakta yarar vardır. Husserl'in etkisi bazen doğrudandı. David Katz (1884–1953), Husserl'in ders verdiği Göttingen Üniversitesi'nde okumuş ve Rostock, ardından da Stockholm'de ders vermişti. Uzun uzun ve orijinal şekilde renk ve dokunma deneylerinin zenginliği üzerinde çalışmış, bu zenginliği deneysel bir programın parçası olarak açıklayacak yollar bulup çıkarmıştı. Başlıca yayınlarının isim-

leri onun "fenomenolojik yöntem" olarak adlandırdığı şeyi yansıtmaktaydı: *Die Erscheinungsweisen der Farben und ihre Beeninflussung durch die individuelle Erfahrung* (1911; harfi harfine, "renklerin görünümlerinin tarzları ve bunların bireysel deneyim tarafından değiştirilmesi" anlamına gelmekteydi; *The World of Colour* [Rengin Dünyası] olarak yayımlanmıştır) ve *Der Aufbau der Tastwelt* (1925) [Dokunma Dünyasının Yapısı]. Örneğin, Katz rengi izah ederken, tabaka rengini yüzey renginden ayırmıştı; ikincisi, bilinçli deneyimde, bir yüzeye ilişerek parçası olurken, birincisi olmamaktaydı. Onun anlatımında bu iki deneyim, tek ve aynı rengin görünümlerinin tarzları değil, farklı renklerdi; hangi rengi gördüğümüz bağlama göre değişiyordu. Onun dili, ışıyan, parlayan ve aydınlık olan vesaire gibi ressamların aşina olduğu ama daha önce nesnel araştırmanın dışında olan bu durumlar arasında sayısal farklılıklar görmüştür. Katz, dokunma üzerine kitabında, "dokunulabilen dünyanın neredeyse bitip tükenmez zenginliğine" işaret etmiştir.

Fenomenoloji için daha geniş bir kitle yaratılmasında kilit yazarlardan biri de Münihli filozof Max Scheler'di (1874–1928). 1920'lerde bilincin yapısına ilişkin izahatını değerler üzerine kamusal tartışmayla ilişkilendirmişti. Kitapları, bilimi materyalizmden geri alma yönünde olup insani bir ihtiyaç olarak anlamlandırmayı tatmin etmekteydi. Bu çalışma, psikolojiyi felsefi antropolojinin içine yerleştirmiş ve insan doğasını biyolojinin bir meselesi olarak değil (her ne kadar bazı yazarlar insan doğasının biyolojisini çalışmalarına dahil ettiyse de), her bir kişinin, insanlığın genel "mevcudiyeti"nin somut gerçekleşmesi anlamında indirgenemez değeri olarak tartışmıştır. Scheler, özellikle duygular hakkında yazmış, onları öznel hisler veya fizyolojik durumlar olarak değil, duyguların atıfta bulunduğu değerlere nesnel ve anlamlı şekilde bağlı evrensel bilinçli yapılar olarak tartışmıştı. Bunun peşinden giderek ahlaksal eylemin diğerlerine yönelik öznel sempati meselesi ya da kendi başına bir duygu meselesi olmadığını, bilincin, otan-

tik tarzda temel doğamız olarak, nesnel şekilde yönlendirilmesi meselesi olduğunu ileri sürmüştü.

1914–1918 arasındaki manevi ve maddi felaket sırasında ve sonrasında birçok okur, ümitlerini yenilemek için Scheler gibi yazarlara yönelmişti. Bu tür filozofların duygular ile değerleri psikolojide bilginin ön koşulu olarak doğruladıkları görülmektedir. Sık görülen tehlike, gösterişçi ve muğlak, retoriksel olarak insan durumunu iyileştiren düşünceyi hatırlatan ama diğer yandan aslında ona kesinliği çok az olan bir içerik veren dildi.

Tıpla bağlantılar vardı. Bazı psikiyatristler fenomenoloji üzerinde çalışmaya başlayarak zihinsel rahatsızlığı, fenomenal farkındalığın (bunda örneğin normal bir varoluşun ayrılığı duygusu şiddetli bir yabancılaşma duygusuna dönüşür) değer biçici yapısının bozulması olarak izah etmişti. Karl Jaspers (1883–1969) tarafından *Allgemeine Psychopathologie*'de (1913) [Genel Psikopatoloji] sistematik şekilde geliştirildiği görülen ruhsal açıdan sağlıklı olmayan biyolojiden ziyade hastanın dünyaya bilinçli şekilde yönelmesi, bilginin başlangıç noktası olmuştu. Scheler kendini aldatma ve *ressentiment* (kıskanma ve gücenme duygusu ve dolayısıyla diğerleriyle mesafe) açıklamalarıyla katkıda bulunmuştu ki, bunlar Münih'te psikiyatri üzerinde etkide bulunmuştu. Ayrıca 1950'ler ve 1960'larda fenomenoloji davranışçılığın, insan yaşamına dair doğa bilimi modellerinin ve İngilizce konuşulan dünyada zihinsel anormalliğin insancıl kritikleri için önemli bir kaynağa da dönüşmüştü.

Fransa, Belçika ve Hollanda entelektüelleri, fenomenolojiye el atarak ilginç sonuçlara ulaşmıştı. Buna bir örnek, 1946'dan itibaren Utrecht'te büyük bir psikoloji kurumunda profesör olan F. F. J. Buytendijk'ti (1887–1974). Fizyolog ve doktor olan Buytendijk, hem Scheler'in felsefi antropolojisi hem de hayvanların yaşamlarıyla ilgilenmişti. İnsanları, "içsellikleri" olarak adlandırdığı durumlarında bilmek ve benzer şekilde hayvanları, kendilerine özgü yaşam tarzları içindey-

ken gözlemlemek istemiş ve bunun, deneyleri değil, doğal habitatları çalışmayı gerektirdiğini ileri sürmüştü. Hayvanlara dair bilginin, bir koşul olarak kendi insan durumu deneyimimizi gerektirdiğini düşünmüştü. Hayvan çalışmalarının genel psikolojide temeli olmalı ve genel psikoloji insanın varoluşsal durumunu (dünyada var olmanın her bir kişi için anlamı) ele almalıydı.

Buytendijk'e göre diğer insanlara dair gerçek bilgiye, yani onların "içsellikleri"nin bilgisine, "birbirimizle karşılık beklemeden ve arzudan yoksun ama kişisel olarak ilgili iştirak" aracılığıyla gerçekleşen "karşılaşmayla" ulaşırız. O sıralarda yeni moda olmuş ve kendisinin kesinlikle onaylamadığı Amerikan ifadesi olan "OK" lafına atıfta bulunarak şöyle yazmıştır: "Moda bir alışkanlık değil, önemli bir davranıştır, dünyada-var-olma-olarak insanın tarafında bir değer projesinin ifadesidir. [...] Revaçta olan 'OK' ifadesinin çağdaş Avrupa toplumu üzerindeki etkisi hakkında ancak tahminde bulunabiliriz." Bu ifadenin "karşılaşmanın" yerine duygusuz mekanik ilişkileri yerleştirmiş olmasından korkmaktaydı. O, bu tür değerleri insan hareketine ilişkin ayrıntılı açıklamalardan oluşan geniş bir çeşitliliğe aktarmıştır (burada, örneğin öz hareketin özel anlamı ve dokunmak ile dokunulmak arasındaki farklılığa işaret ederek); benzer şekilde acı için de. Buytendijk'den etkilenmiş Hollandalı psikologlar, bir kişinin el sıkmak veya araba kullanmak gibi günlük psikolojik olaylara ilişkin farkındalığındaki anlamı açıklamıştır. Bu yöntemler, İngilizce konuşulan dünyaya ait psikolojide dayatılan türden nesnelliği başarmaktan uzak kalmıştır; ama fenomenolojistler için onlar nesneldi çünkü insan durumuna içsel, onun özündeki değerlere dayanmaktaydılar. Gerçekten de Utrecht psikologları, kendi psikolojilerinin doğa bilimine ve içsel doğanın reddedilmesinin başarılabileceğine dayanan herhangi bir psikolojiden daha nesnel olduğunu düşünmüştür. Buna rağmen, 1950'lerin sonuna gelindiğinde, Hollanda'da akıntı bu görüşe karşı dönmüştü.

Fenomenoloji, bilgi ve değerleri birleştirme arayışı içindeki entelektüellere hitap etmekteydi. Örneğin İspanya'da, Franco rejiminden önce (1938'de başlamıştır), "yaşamsal aklın" filozofu Ortega y Gasset (1883–1955), toplumu Avrupa kültürüne daha geniş bir şekilde açma çabalarına buna [fenomenolojiye] referansı da dahil etmiştir. Ortega'nın çevresinde toplanmış insanlardan oluşan ve Madrid ekolü olarak adlandırılan grup kendisini Husserl'le ilişkilendirmiş ama "Var olma"yı, Husserl'in bilinci radikal şekilde indirgemesini izlemek yerine yaşam eylemleriyle tanımlamıştır. Bu, bireyin anlamlı eyleme dair öznel farkındalığını, insan durumunun bir idealist ama hâlâ psikolojik analizdeki kilit pozisyonuna yükseltmiştir. Fransa'da fenomenoloji, felsefeye çeşitli yollardan girmiş ama aldığı eğitim açısından öncelikle psikolog olanlar üzerinde doğrudan etkisi az olmuştur. 1930'ların sonunda, her ikisi de filozof olan Maurice Merleau-Ponty (1908–1961) ve Jean-Paul Sartre (1905–1980), duygular, imgelem ve diğer konular üzerine yazmıştır; bunu psikolojik bakış açısından ziyade deneysel olmayan ve fenomenolojik bir bakış açısından yapmış, insan durumunun evrensel özelliklerine dair yaptıkları betimlemeler için nesnellik iddiasında bulunmuşlardır. Sartre'ın öykü, oyun ve romanlar yazmaya yönelmesinin işaret ettiği gibi, onların yaklaşımı edebiyata yakındı. Bununla beraber, Merleau-Ponty, çalışması *Phénoménologie de la perception*'da (1945) [Algının Fenomenolojisi] (ki daha kesin ve formeldi) algı, davranış ve kişilik psikolojisinin başlıca eleştirisini ortaya koymuştur. Tipik bir ifadeyle, "fenomenlere geri dönüş"ü savunmuştur: Felsefe ve psikoloji için, bilincin, vücut bulmuş bilinçli kişi için olan anlamı yerine, dünyanın parçası olarak "mevcudiyetten" başka bir başlangıç noktası olamazdı. Onun zihin-beden ikiliğini reddetmesi ve psikolojik yaşamın içsel olarak vücut bulmuşluğuna ilişkin izahatının psikologlar için özel bir önemi olmuştur. Fiziksel dünya, beden veya davranışın bir gözlemcisi olmadığını, daha ziyade, ilgi gösterme eyleminde ortaya çıkan anlamlı vücut bulmuş varlığın söz konusu

olduğunu ve psikologların da dolayısıyla algıyı dünyada eylem olarak, hem motorsal hem de algısal faaliyet olarak analiz etmeleri gerektiğini iddia etmiştir.

Fenomenolojik psikoloji, ABD ve Britanya'da Robert B. MacLeod (1907–1972) gibi psikologların çalışmalarıyla duyulmuş ama insancıl psikoloji ve psikoterapi hariç etkisi az olmuştur. Sovyetler Birliği'nde ise tamamen kabul edilmez bulunmuş, sağcı idealizmin bir biçimi olarak görülmüştür. Hem Doğu hem Batı'daki birçok psikolog için psikoloji bilimi arayışı bir doğa bilimi arayışıydı.

Bu durumda gestalt psikolojisi tarihsel olarak son derece önemlidir. Her ne kadar bu ekole ait psikologlar "fenomenlere" geri dönmek de istemiş ve her ne kadar bir kısmının, özellikle Köhler'in, daha büyük felsefi tutkuları olmuşsa da psikolojilerini kararlı şekilde doğa bilimleriyle bütünleştirmek istemişlerdir. Ampirik psikoloji kaynaklarını felsefeye hizmet doğrultusunda geliştirmeye yönelik bir dizi emsal söz konusu olmuş (örneğin Cousin, Wundt, Mach) ve gestalt psikologları bu argüman kalıbını izlemiştir. Onların özel katkısı bilinçli yapıları, doğal gerçeklik olarak anlaşılan organize bütünler veya "*Gestalten*" (harfi harfine "biçimler") şeklinde geliştirmek olmuştur. Dolayısıyla Locke'tan Mach ve Titchener'e kadar gelen, zihnin temel unsurlarını, fiziksel atomlara benzer şekilde düşünülmüş duyumsamalar (veya Hume'un dilinde "fikirler") şeklinde ifade eden ve bilgiyi ya bu duyumsamalar arasındaki ilişkiler ya da kavramalardan (zihnin duyumsamaları organizasyonu) ibaret olarak anlayan geleneğe karşı olmuşlardır.

Çok iyi bilinen bir gestalt fenomeni vakası, bir an bir ördek ve bir sonraki an bir tavşan olarak gözüken bir çizimdir. Biz bir dizi çizgi görüp, onu ilk önce bir ördek şeklinde bir araya getirip sonra da bir tavşan şeklinde bir araya getirmeyiz. Görüntü sayfanın üzerinde fiziksel bir şey olarak gerçek olup form olarak bilinçtedir. Algıya gestalt yaklaşımı için 1912 yılında bir makalede zaten bilinen bir görünür hareket üzerine örnek oluşturan Wertheimer'dı. İki sabit ışık kaynağını aralıklarla ya-

kıp söndürmüştü; aralıklar belli bir şekilde zamanlandığında gözlemci hareket halinde tek bir ışık görecekti. Her ne kadar bu ilk anda anlaşılmaz bir fenomen olarak gözükse de hem kavranması zor olmuştu hem de aynı zamanda söz konusu problemle deneysel olarak baş etme yolu sunmuştu. Wertheimer (bunu "phi–fenomeni" olarak adlandırmıştı) gözlemcinin *hareketi* dinamik bir psikolojik olay veya bir bütün olarak algıladığını ileri sürmüştü. Zihnin (veya beynin) duyumsamaları algılara dönüştürmediğini, daha ziyade bilincin kendisinin organize bir zamansal ve uzamsal yapısının olduğunu iddia etmişti. Olayları uzam ve zamanda algılamayız, uzam–zaman, bilinçli süreçlerin verilmiş yapısıdır. Son olarak, her ne kadar gestalt psikologları bunu ancak daha sonra genel bir ilke olarak ifade etmişse de Wertheimer, psikolojik olanın, yani formların zihinsel organizasyonunun tamamen beynin fiziksel organizasyonuna paralel olduğunu varsaymıştı. Bu yüzden, psikoloji için bilimsel program, deney aracılığıyla zihin–beyin yapılarını bulmak anlamına gelmekteydi.

Wertheimer, Prag'da, kamusal alanda Alman dili kültürüne asimile olmuş, evde ise Yahudi gelenekleri ve öğrenimini sürdüren bir aileye doğmuştu. Daha sonra insancılığa dair Yahudi görüşlerini reddederken, Koffka ve Köhler gibi, Stumpf'ın yanında eğitim görerek deneysel psikoloji bilgisi edinmişti. Stumpf gibi piyanist ve viyolonist olan Wertheimer da müziğe yakındı. Müzik (bu ifadelendirmede ritim ve armoni, bir bütün olarak ve çalan veya dinleyen tarafından parça parça bir araya getirilmemiş bir estetik model olarak var olur), gestalt psikolojisi için bir estetik modeldi. Hull ve Skinner gibi davranışçılar, mekanik aygıtlar yaparken, Wertheimer ve arkadaşları Hayden kuartetleri çalmaktaydı. Koffka, Stumpf'ın psikolojisine, ona günlük hayat için geçerli bir bilim olarak göründüğü haliyle ilgi duymuştu ve Koffka için günlük hayat, onun kendine özgü ve araştırma konularından biri olan kısmi renk körlüğünü de kapsamaktaydı. Berlin'den sonra Würzburg'a gitmiş ve burada düşünce ve zihinsel eylemler üzerine karmaşık deneysel çalış-

malar hakkında bilgilenmiş ve üst zihinsel süreçleri varlıklar (zekâ gibi) olarak değil de dinamik durumlar olarak ele alan araştırmacılarla çalışmıştı. Köhler'in babası, Saksonya'da bir *Gymnasium*'un yöneticisiydi. Berlindeki fiziki bilimlerin cazibesine kapılmış Köhler, Stumpf'ın enstitüsünde ses perdesi üzerine çalışmıştı.

Kültürel bir arka planı paylaşan bu üç genç insan, bilinçli farkındalığın tam olarak izahatına ilişkin deneysel teknikler konusunda eğitim alıp psikologları ayıran tartışmalara maruz kaldıktan sonra, 1910'da Frankfurt'ta buluşmuştu. Öykü, bilimsel iç görüye dair güzel bir mittir; hatta gerçekten gerçekleşmiş bile olabilir! Bir trenle Frankfurt'tan geçerken Wertheimer, görünür hareket üzerine bir deney fikrinden o kadar heyecanlanmıştı ki, bir oyuncak stroboskop (flaş ışık yapan bir aygıt) almak için treni terk etmişti. Otel odasında bununla oynamış ve ardından kentteki toplumsal ve ticari bilimler akademisinin (daha sonra üniversite) psikoloji enstitüsünde öğretmen olan Köhler'e gitmişti. Koffka'nın daha sonra yazdıklarına göre, burada Wertheimer stroboskopuyla "deneyim olarak hareketin, birbiri ardı sıra araya giren aşamaların deneyimlenmesinden farklı olduğunu" göstermişti. Wertheimer ve Köhler'e daha sonra Koffka ve eşi Mira katılmıştı. Birbirlerinden hoşlanan bu kişiler, aynı entelektüel problemlere ilgi duymaktaydı. Bilincin organize formuna dair kavrayışın onlara psikolojiyi sistematik ve dolayısıyla bilimsel yapmanın dayanağını sunduğu görüşünü paylaşmaktaydılar.

Bu araştırmacılar kendilerini algıyla sınırlandırmamıştı. Görünür hareket üzerine çalışmasından bile önce, Wertheimer, "ilkel" insanların sayısal kapasiteleri üzerine bir makale yazarak bu insanların sayıları organize yaşam tarzının parçası olarak ifade ettiklerini öne sürmüştü. Böylece sayılar hakkındaki "ilkel" düşüncenin, aritmetik sayı fikrinden ziyade şeyler arasındaki karşılıklı ilişkilere ve şeylerin içinde bulunduğu bağlama bağlı olduğunu ileri sürmüştü. Bunun Batılı gözlemcilerin bu insanların basit matematiği "başaramadığına" dair

raporlarını açıkladığını iddia etmişti. Vardığı sonuç, psikolojik yaşam bilgisinin içinde bulunulan durumun araştırılmasını gerektirdiğiydi: Temel varlıklarla yapılan hesapların doğallığına dair varsayımlarla başlayamazdı. Köhler de zekâyla ilgili olarak karşılaştırılabilir bir sonuca varmıştı. 1913'te Prusya Bilimler Akademisi'nin Kanarya Adaları'nda yeni açılmış hayvan araştırma istasyonunda müdür olarak bir yıl kalmak için Tenerife'ye gitmişti. Ama savaş yüzünden 1919'a kadar burada oyalanmak zorunda kalmıştı. Buradayken, şempanzeler üzerinde ona uluslararası şöhret getirecek deneylerini yapmıştı. Köhler, onları, zekâlarıyla ilgili testlere tabi tutmak yerine yemek edinmeye çalışırken gözlemlemiş ve bu sırada içgörüyü gözlemlemişti. ABD eğitimli, hayvanlara borulara tutunma gibi görevler veren ve buradan bir birim pozitif veya negatif tepki belirleyen teorisyenlerin aksine Köhler, kendi hayvanlarına karmaşık şekillerde eylemlerde bulunabilecekleri durumlar sunmuştur. Böylece şempanzelerin ulaşılmayacak bir yerde duran muzlara yetişmek için sopaları bir araya topladıklarını veya kutuları üst üste yerleştirdiklerini görmüştür; bazen şempanze önündeki problemi amaç güderek çözmeden önce ani bir kavramanın gerçekleştiğini gördüğünü düşünmüştür. Köhler için bu, hayvanların bir durumun kavranması sürecinde öğrendiklerine dair ikna edici bir kanıt olmuştu. Birleşik Devletler'de psikolojik araştırmaları birleştirme potansiyeli bulunan bir konu olarak öğrenme üzerinde odaklanıldığı ve bu araştırmanın, nesnel olarak gözlemlenebilir uyaran–tepki unsurlarını ilişkilendirmesinden dolayı gelen özel bilimsel güven referansları da dikkate alındığında, Köhler'in buna itirazı dikkatleri çekerek tartışmaya yol açmıştı. Gestalt ile ABD'nin öğrenme teorisi arasındaki karşıtlık ve bazen de ihtilaf, onlarca yıl sürecekti.

1920'de Köhler, Berlin'deki üniversitede eğitim vermeye başlamış ve ardından 1922'de Stumpf'ın emekli olmasından dolayı onun kürsüsüne davet edilmişti. Köhler, büyük ölçüde Alman tarzında bir akademik aristokrata dönüştüğü bu pozis-

yondan ve Berlin'de ve ardından Frankfurt'ta Wertheimer'ın işbirliği ve Giessen'de bir kürsüden Koffka'nın desteğiyle, son derece yaratıcı ve verimli bir öğrenci ve meslektaş grubuna başkanlık etmişti. Berlin grubunda, parlak genç psikolog Kurt Lewin ve Ernst Cassirer düzeyinde filozoflar vardı ve daha sonra olasılık teorisyeni Hans Reichenbach da bu çalışmanın parçası olmuştu. Berlin araştırmalarının özü, deneysel teknik çalışmalardı ve gestalt yönelimli araştırmacılar algı üzerine araştırmada liderliği yakalamıştı. Matematik ve fizikte çalışma ve argümanları fiziksel dallardan bilim insanlarından oluşan daha geniş bir topluluğa taşıma yeterliği olan Köhler, daha büyük bir felsefi projenin göz önünde tutulmasını sağlamıştı. Olağan deneyim ve bilimsel deney, zihinsel içeriğin özünden gelen organize yapısını, beyin organizasyonunun genelde sistemlerde ("alanlarda") yapısal organizasyonun fiziksel gerçeklikleriyle olan eş yapılılığı (yani aynı biçimde olma) gösterecekti. Araştırmacılar konuya daha da hırslı yaklaşmakta ve fenomenal alanın ve dolayısıyla bilimin konusunun parçası olarak ahlaksal ve estetik değerlerin analizini düşünmekteydi. Onlar hiçbir zaman bazılarının sorumlusu olarak 19. yüzyılın mekanik bilimini suçladığı bilgi "krizini" gözden kaçırmamıştı. Eski Avrupa kültürüyle yoğrulmuş gestalt psikologları için pozitivizm ve davranışçılık irrasyonelliğe teslim olmak anlamına gelmekteydi.

Bununla beraber, irrasyonel görüşler, Ocak 1933'te Almanya'da siyasi iktidarı ele geçirecekti. Köhler, yeni yasaların "siyaseten güvenilmez" veya "Yahudi" olarak sınıflandırdığı kişilerin üniversitelerden ihraç edilmesine kamu önünde karşı çıkmış nadir üst düzey akademisyenlerdendi ve Yahudi meslektaşlarını savunmak için bir gazete makalesi kaleme almıştı. Tutuklanacağını ve arkadaşlarıyla bütün gece oda müziği yapacağını düşünmekteydi. Her ne kadar enstitü taciz edilmiş ve asistanları azledilmişlerse de tutuklama gerçekleşmeyecekti. Kendisini siyasetin üzerinde bir akademisyen olarak düşünen Köhler, otoritelerle tartışmayı ve çalışanlarına yardım etmeyi

sürdürmüş ve konferanslarına, zorunlu olduğu üzere, herkesin bildiği sembolik Hitler selamıyla başlamıştı. Sonunda, 1935'de koşulların bilimsel çalışma yapmaya uygun olmadığına karar vererek istifa etmiş ve Birleşik Devletler'e gitmişti.

Koffka, 1927'de Massachusetts'teki Smith College'a geçmiş ve Wertheimer da sürgündeyken, New York'ta 1919 yılında "eğitimlileri eğitmek" için kurulmuş bağımsız bir kurum olan ve mülteci akademisyenlere destek vermiş New School for Social Research'de ders vermişti. Böylece gestalt hareketi, Birleşik Devletler'de tekrar bir araya gelmişti. Bununla beraber, yerli psikologlar bunu felsefi bir hareket olarak değil, algı çalışmalarıyla ilgili teorik bir ekol olarak görmüş ve deneysel çalışmalarını kavramsal çerçevesine atıfta bulunmadan tartışmıştı. Gestalt psikologları çalışmalarını sürdürmek için prestijli kurumsal pozisyonlar edinmemiş veya yanlarına önemli sayıda lisansüstü öğrenci çekmemişti. Gestalt psikolojisi diğer "ekollerle" rekabette kaybetmiş, onun mekanik düşünceye yönelttiği meydan okuma Atlantik'in öbür tarafına neredeyse geçmemişti.

PARAPSİKOLOJİ

Hem davranışçılar hem de Pavlovcular, metafiziği reddetmiş ve titiz ampirik gözlemle bilgiye ulaşma iddiasında bulunmak için epey uğraşmıştı. Bilime giden yol olarak kendi deneysel yöntemlerinde eğitim sunmuşlar, akıl ve akılsızlığı, psikoloji ve batıl itikadı (Watson'un "büyücü–doktor"dan kurtulmaya ilişkin taşlamasında olduğu gibi) kutuplaştırmışlardı. Bilimsel psikoloji sınırını koruma çabası, bir meslek teşvik etmiş, bilim öncesi geçmiş karalanmış ve bu geçmişin mevcut görüşler içinde kınanması gereken ifadeleri her türlü şekilde men edilmişti. Bazıları için bu adeta bilim–din karşıtlığına dönüşmüştü. Psikologlar için daha ivedi bir hedef, kendisini astroloji ve spiritüalizmde gösteren ve sanki ampirik bir otoriteden kaynaklanıyormuş gibi ama aslında psikologlara göre bilimin karşısına sahte bilimi yerleştirmekten başka bir şey

olmayan psikolojik iddialar öne süren inançtı. Parapsikolojinin tarihi bize bunu kısaca özetleyecektir. Psikologların büyük kısmı elbette hiçbir zaman parapsikolojiye (the study of extrasensory perception, ESP) [duyu ötesi algı araştırmaları, DÖA] kafa yormamıştır; bu konuyu olanaksızın veya en azından düşünülemez olanın dünyasına atmışlar, sadece acayip veya daha iyi bir deyimle, bu tür şeylerle ilgilenenlerin alanına girdiğini kabul etmişlerdir. Ama ufak bir azınlık bununla ilgilenmiş ve neyin nesnel kanıt sayılabileceğine ve neyin bilimi sahte bilimden ayırdığına dair ilginç sorular ileri sürmüştür. Parapsikoloji araştırmaları, fenomenolojinin aksine, doğa bilimi araştırmalarının kalıbını kırmaya çalışmamış ama bilimsel bakış açısının önüne yeni fenomenler getirmeyi ümit etmiştir.

Modern parapsikoloji spiritüalizme dair Viktorya dönemi hevesi sırasında ortaya çıkmıştır; bu, ruh dünyasından kişisel anlam ve rahatlamaya ve ölümden sonra yaşam bilgisine dair bir arayıştı. Örneğin, Yaradılışçılık türünden diğer "marjinal" hareketler gibi, spiritüalizmin de "müesses nizam"ın onaylamadığı yaşam biçimleri ve bireylere bir ses, hatta güç sağlama potansiyeli söz konusuydu. Viktorya döneminin bu durumda hepsi erkek olan doktor ve fizyologları trans haller, masa çevirmeler*, ruh çağırmalar ve benzerlerini, şifacılar ve göstericiler tarafından gerçekleştirilen hipnotik uykuyla ilişkilendirmişti. Tıbbi psikologlar 19. yüzyılın son otuz yılı boyunca bu fenomenler üzerinde uzun uzun çalışmıştır. O sırada, bu fenomenlerin gerçekliği, tedavi edici rolleri ve ahlaki uygunlukları ve özellikle kadınların kontrollerini kaybetmeleri üzerine bir yüzyıllık bir tartışma mevcuttu. Birçok bilim insanı, fizikçi Michael Faraday'ın örnek olarak sunduğu yaklaşımı benimsemişti. Faraday, 1853'te gizlice hazırlanmış bir aygıtla, ruhlara atfedilen masa çevirmenin masanın etrafında oturan insanların ellerinden kaynaklanan basınca bir tepki olduğunu göstermişti. Her ne kadar bu tür bir araştırma, ruhlara dair

* *Table-turning.* 19. yüzyılın başlarında yaygın olan, "ruh çağırma" olarak da bilinen spiritüalist etkinlik. (y.h.n.)

şüpheciliği teşvik ettiyse de bilinçsizce, kendinden geçmiş halde hareket eden katılımcılardan dolayı psikolojik açıdan büyük ilgi çekmişti. Bundan başka, A. R. Wallace ve Fransız fizyologu Charles Richet (bağışıklıkla ilgili bir çalışmasıyla Nobel Ödülü'nü almıştır) gibi birtakım saygın bilim insanları bu seanslara katıldıklarında gördüklerine inanmıştı.

1882'de bilimsel bakış açısından memnun olmayan bir grup Britanyalı entelektüel, hâlâ aktif olan Ruhsal Araştırma Cemiyeti'ni (SPR) kurmuş ve ruhsal fenomenleri nesnel şekilde gözden geçirme girişimine öncülük etmiştir. İlk başkanı Henry Sidgwick, bir Cambridge filozofuydu ve toplumda son derece aktif olan eşi Eleanor Sidgwick, Cambridge'de kadınlar için açılan ilk kolejlerden olan Newnham College'ın müdiresiydi. Dört yıldan sonra cemiyetin spiritüalist üyelerinin büyük kısmı, cemiyetin onların kurulma nedeni olarak düşündükleri şeyi destekleyen inançlara izin vermemesi karşısında istifa etmişti. Bu kopuş, nesnel yöntemleri öncelikli kılan akademisyenler ile öncelikleri ümit olan sıradan ölümlüler arasındaki ayrıma işaret etmişti. Aynı ayrım cemiyetin araştırmalarının her yönünü tehdit etmeye devam etmiş olup deneyci ile deneysel özne arasında varsayılan fenomenlerin şartlarının kontrolüne ilişkin tekrarlayan mücadelelerde apaçık görülmekteydi. Genellikle erkek olan psikolojik araştırmacılar, kontrolü ele geçirmek istiyorlardı ki böylece kuşku duyan meslektaşlarını ikna edebilecek ve bilimsel statü talebinde bulunacak otoriteyi edinebilsinlerdi. Bununla beraber, çoğu kez kadın olan öznelerin kendileri (gerçi bazı meşhur medyumlar erkekti), önemli olanın, bilim insanları tarafından kontrol edilmek değil, ruh âleminden kontrol edilmeye açık olmak olduğuna inanmaktaydı.

Cambridge'de Edmund Gurney (1847–1888) ve Frederic W. H. Myers ve diğer Cambridge'de de James öncülüğündeki genç ruhsal araştırmacılar cemiyetin, anlaşılmayı reddeden sözde görünmeleri bilimsel açıdan inceleme amacını titizlikle takip etmekteydi. Her ne kadar birçok bilim insanı, medyum-

lar ve gaipten haber verenlerle ilişkiye girmelerini saflık olarak görmekte idiyse de gerçekleri gözden geçirmişlerdi. Yine de araştırmacılar, kendilerini insan duygularını hariç tutmaya adamış ana akım araştırmaların aksine duygulara yer veren gerçekler bulmayı ümit etmekteydi. 1920'lere geldiklerinde, her ne kadar hile ve ilüzyon üzerine çok bilgilenmişlerse de hâlâ açıklanamaz olanla karşı karşıyaydılar. En etkileyici vakalardan biri, becerilerini tıp kongresinde sergilemiş ve burada, o sıradaki araştırma memuru ve daha sonra cemiyeti eleştiren Eric Dingwall (1890–1986) tarafından incelenmiş olan Polonyalı mühendis Stefan Ossowiecki'ninkiydi. Ossowiecki, en sıkı koşullar altında bile zarfların içine emniyetli şekilde yerleştirilmiş resimler ve hatta sözcüklerin ne olduklarını söyleyebilmişti. Araştırmacıların sorunu, ruhsal bir duruma ilişkin ne tür bir kanıt sunarlarsa sunsunlar, kritikler her zaman, hatta Ossowiecki'de olduğu gibi bir hilenin mevcudiyetinin kanıtlanamadığı durumlarda bile, bir hile olasılığına işaret edebilmekteydi. Bilinen fizik yasalarının ruhsal fenomenlere izin vermediği ve birçok durumda aldatma olduğunun gösterildiği veya en azından bundan kuşkulanıldığı dikkate alındığında, birçok bilim insanı normal ötesi fenomenlerin gerçek olmadıklarını varsaymaktaydı. İnsanları akla yatkın "davranışçı" konumuna iten, tam da bu zihinsel güçlere ilişkin karar verememe durumundan kaçma isteği olmuştu.

Ruhsal araştırmalar gerçekten de bilimsel statüsü konusunda tasalanan psikoloji alanı için bir utanç kaynağıydı. Psikologlar saygın bir bilim istemekteydi; spiritüalistler ise bilim insanlarının tanımladığı şekliyle bilimi aşan bir deneyim özlemi içindeydi. Bir açmaza düşmüşlerdi: Bilim insanları nesneldi ama Hamlet'in meşhur sözleriyle söylemek gerekirse, "gökteki ve yerdeki varlıklardan, yani felsefemizde hayal edilenlerden daha fazlası" hakkında bilgisizdiler; coşkulu dindarlarınsa, aksine, bunlar hakkında bilgisi vardı ama nesnel değildiler.

Bu durumda, 1920'lerin sonlarından itibaren başlayarak, J. B. Rhine (1895–1980), sürekli meslektaşı eşi Louise'le bir-

likte, ruhsal araştırmaların yöntemlerini ve kurumsal statüsünü dönüştürmüştür. Ama sonuçlar yine de belirsizdi. Gençliğinde botanikçi olarak eğitim görmüş ama insan durumuna ilişkin derin bir deneyime yönelik eğilimler besleyen Rhine, Boston'da bir seansa katılmıştı. Gördüğü aldatmacadan tiksinen Rhine, eğer bir araştırma olacaksa, bunun, kart okumak veya basit telepati gibi en temel iddialarla başlaması gerektiğine ikna olmuştu. Bağımsız bir ruhsal araştırmacı yüzünden Kuzey Karolina'daki Duke Üniversitesi'ne ilgi gösteren Rhine'a, 1928 yılında, kendisi de Harvard'dan henüz yeni gelmiş McDougall tarafından bir pozisyon teklif edilmişti. McDougall uzun süre maddi olmayan yaşam güçlerini kabul eden bir biyoloji türü olan animizmi (canlıcılık) savunmuş, bunun ruhsal etkileri ve ayrıca birçok başka şeyi açıklayabileceğini ileri sürmüştü. Rhine böylece "parapsikoloji"de (titiz yöntemlerin bilim insanlarının ilgisini çekmeyi ümit ettiği bu alanı tarif etmek için kullandığı terim) sistematik çalışmalara başlamasını sağlayacak yeterli kurumsal desteği bulmuştu.

Rhine'ın arzusu kusursuz bilimsellikti: nesnel yöntemlerle üzerinde çalışılacak düzenli şekilde yeniden üretilebilen bir fenomen bulmak. Öznenin özel şekilde ayarlanmış bir destedeki (Zener kartları) kartları bilmesinin gerektiği kart tahmin deneyleri tasarlamıştı. Ardından çıkan sonuçları rastlantısal olasılık hesaplarıyla karşılaştırmıştı. Çeşitli varyasyonlar dahil etmişti. Örneğin, öznelerin kartları deste karılmadan önce veya ilaçlarla aktif hale getirildikten sonra bilmelerini istemişti. Girişimin sürmesi için ilk deneylerde birbirini izleyecek yüksek skorlar çok önemliydi. Ama böyle bir süreklilik hiçbir zaman oluşmayacaktı. Rastgele olmayan sonuçların zamanla kaybolması, alanı, düşüşün kendisi hariç tekrar edilemeyen sonuçlara terk etmişti. Rhine'ların kendileri de sonunda duyu ötesi algının varlığını kanıtladıklarına (sonuçların test koşullarıyla sistematik varyasyonunun özellikle etkileyici olduğunu düşünmüşlerdi) inanmış ve bu yüzden de araştırmanın kanıt aramaktan kavramaya geçebileceğini ileri sürmüşlerdi. Bir

laboratuvar ortamında yürütülmüş deneylerinin son derece donukluğu ve mekanik tekrarcılığının, anlamsızlığının, getirdiği sayısal sonuçlarla birlikte, bir otorite vasfı atfedilmesinin anahtarı olduğuna inanmışlardı. Buna rağmen, bu çalışmayı harekete geçirmek, hâlâ ilk araştırmacıları teşvik eden bir ümitti.

Her ne kadar Rhine'lar belli bir otorite elde etmek için yeterince uğraştıysa da açık yöntemlerin uygulanmasına duyarlı deneyci psikologlar en öne çıkan kritiklerdi. *Extra-Sensory Perception* (1934) [Duyu Ötesi Algı] ve *New Frontiers of the Mind* (1937) [Zihnin Yeni Sınırları] akademik ve kamusal ilgi çekmiş ve "ESP" [DÖA] terimini popüler kılmıştı. Çalışmalar için özel fonlar olmazsa olmazdı ve Rhine kendi dergisini çıkarmaya başlamıştı. Ana akım deneysel psikoloji ve parapsikoloji, farklı yönlerde yol almaya devam etmekteydi. 1940'lardan sonra alan, bilimsel bir uzmanlık alanının özelliklerini edinmiş (bağımsız bir araştırma programı, deneysel ve sayısal yöntemler, bir toplumsal altyapı ve hatta bir kurucu baba) ama marjinal kalmıştı. Bu illa ana akımdan kaynaklanan bir karşıtlığın yansıması değildi ama bir ilgisizliği yansıtmaktaydı: Psikologlar düzenli sonuçlar üretmede son derece zayıf kalmış bir alan için ilgi ve enerjiden yoksundu. Kim sonunda hiçbir şey çıkmayabilecek bir amaç için tüm kariyerini veri toplamakla geçirebilirdi? Bazı istisnalar vardı; özellikle APA'nın [Amerikan Psikoloji Cemiyeti] kıdemli figürlerinden ve çeşitli konularda yazan Gardner Murphy (1895–1979). Murphy, daha sonra mutabakat eksikliğiyle sonuçlanmış bazı çalışmalara nezaret etmiştir. Gertrude Schmeidler, deneysel öznenin DÖA'ya ilk tepkisinin (onun "koyun" olarak adlandırdıkları sempati, "keçi" olarak adlandırdıkları da kuşku gösterenlerdi) kart tahmininde yüksek skor şansını etkilediğini göstermiştir. Deneysel tasarım açısından bakıldığında onun çalışması gelenekseldi. Fakat parapsikolojinin bulgularını destekleyenler, onun bulgularının fenomenlerde daha fazla düzenli örüntü açığa çıkardığı sonucuna varmaktaydı; diğer yandan kuşkucu-

lar da bulguların daha önceki görüşlerin etkisi altında olduğunu varsaymaktaydı. Parapsikologların tüm çabalarına rağmen, sonuçlar yetersiz kabul edilmiş ve onlar da 1940'lardan itibaren yavaş yavaş ana akım psikolojiyle bütünleşme çabalarından vazgeçmiştir. Bu onları toplumsal açıdan tecrit etmiştir: Araştırma makaleleri sadece belli uzmanlık dergilerinde yayınlanmıştır. Rhine'ın Duke Üniversitesi'ndeki laboratuvarı psikoloji bölümünden ayrıydı ve DÖA araştırmacıları da daha çok ilgilendikleri ölümden sonra hayat gibi konulara geçerek toplumsal mesafeyi biraz daha artıracaktı.

Rhine, araştırma programını irade gücüyle sürdürmüş ve onunla birlikte çalışanların bir kısmı onu bu açıdan despot görmüştür. Nihayet çeşitli noktalar belirginleşmişti. Bilimsel yöntemin kapsamlı şekilde uygulanması hâlâ tekrarlanabilir sonuçlar üretmemişti: DÖA kritikleri maddi olmayan sebep fikrini kabul etmediklerinden, titiz metodoloji bilgi üretmeye yeterli değildi. Bundan başka, Rhine'ların çalışmaları, DÖA ihtimaline sempatik bakan birçok insanı hayal kırıklığına uğratmıştı çünkü yöntemlerdeki titizlik ve sonuçların önemsizliği, ruhsal hayata anlam veren hayat gerçeklerinin değerini azaltmaktaydı.

Dünya çevresindeki birçok sıradan insan için nitelikli psikologların ruhsal deneyimleri ciddiye almada gösterdikleri yetersizlik veya isteksizlik, insan doğasına bilimsel yaklaşımın sınırlılığına işaret etmekteydi. Birçok psikolog için bu durum toplum içinde bilimin üstesinden gelmesi gereken daha ne kadar çok safça fikrin olduğunu göstermekteydi. Sadece gerçeklere ilişkin değil, kişisel deneyimden kaynaklanan otorite ile uzman kaynaklı otoriteye ilişkin farklı değerlendirmeler de mevcuttu. DÖA araştırmaları bazı geçici kurumsal başarılar kaydetmişti; örneğin, Freiburg (1954–1975) ve Utrecht'te (1974–1988) parapsikoloji kürsüleri ve 1985'ten itibaren Edinburgh Üniversitesi'nde psikoloji bölümünde bir pozisyon vardı. Edinburgh'da teşvik ve fonlama bir kez daha normal akademik kanalların dışından, romancı Arthur Koestler'in

mirasından gelmişti. 1930'larda Stalin'in gizli servisi için çalışmış ama daha sonra bilimsel materyalizmin başına bela olmuş Koestler, psikologları zor durumda bırakmayı arzulamaktaydı. Koestler araştırmalar için, kurumların ne kadar şiddetle arzulasalar da bilimsel itibarlarına zarar verme riskine girmek istemeyecekleri bir para bırakmıştı. Edinburgh bunu çözecek bir yol bulmuştu. Ardından, Soğuk Savaş döneminin başında, Sovyet ordusunun desteklediği kapsamlı araştırmalara dair ısrarlı raporlar ortaya çıkmıştı. Birleşik Devletler'de ise Teksas San Antonio'da, serbest tepki tekniklerinin laboratuvarın dayatılmış koşullarından ziyade gerçek yaşam koşullarını yakalamaya çalışan Mind Science Center [Zihin Bilimi Merkezi] gibi kurumlarda önemli düzeyde aktivite vardı. Uzun vadede en ilginç olan, kanımca, dünyanın, örneğin Brezilya ve Moğolistan gibi birçok bölgesinde fiziksel olmayan duyu ötesi algı fenomenlerine dair görüşlerin kültürlerin içine yerleşmiş şekilde varlığını sürdürmesidir. Bunlara ilişkin derinlemesine bakış laboratuvarlardan ziyade buralardan gelebilir.

OKUMA LİSTESİ

Tek bir bütün halinde birleştirilmiş bilim ideali ve psikolojideki bölünmüşlük gerçeği "ekoller"in tarih ve teorileri üzerine bir literatür yaratmıştır ve tüm tarihler bu alanı kapsamaktadır. Der. S. Koch ve D. E. Leary, *A Century of Psychology as Science* (New York, 1985) ve Danziger'in çalışması (Dördüncü Bölüm'deki okuma listesine bakınız) ufuk açıcıdır. Britanya ve Bartlett için bkz. A. Costall, "Why British Psychology Is Not Social: Frederic Bartlett's Promotion of the New Academic Discipline", *Canadian Psychology/Psychologie canadienne*, XXXIII (1992), s. 633–639; A. Collins, "The Embodiment of Reconciliation: Order and Change in the Work of Frederic Bartlett", *History of Psychology*, IX (2006), s. 290–312. Watson'ın biyografisi için bkz. K. W. Buckley, *Mechanical Man: John Broadus Watson and the Beginnings of Behaviorism* (New York, 1989). Bilim metodoloji ve felsefesi için bkz. B. D. MacKenzie, *Behaviou-*

rism and the Limits of Scientific Method (Londra, 1977) ve L. D. Smith, *Behaviorism and Logical Positivism: A Reassessment of the Alliance* (Stanford, CA, 1986). Franz Samelson'dan iki makale, davranışçı devrim fikrini tarihsel oranlarına indirmiştir: "Struggle for Scientific Authority: The Reception of Watson's Behaviorism, 1913–1920", *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, XVII (1981), s. 399–425 ve "Organizing for the Kingdom of Behavior: Academic Battles and Organizational Policies in the Twenties", *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, XXI (1985), s. 33–47. Ben Haris, "Küçük Albert" tarihine anlam kazandırmıştır: "Whatever Happened to Little Albert?", *American Psychologist*, XXXIV (1979), s. 151–160.

Daniel Todes, Pavlov'un yaşamı ve çalışmalarına dair bilgiyi zenginleştirmiştir: "Pavlov and the Bolsheviks", *History and Philosophy of the Life Sciences*, XVII (1995), s. 379–418; *Pavlov's Physiology Factory: Experiment, Interpretation, Laboratary Enterprise* (Baltimore, ML, 2002); daha tanımlayıcı ve Joravsky'nin çalışmasındaki olumsuz tasvirin karşısında yer alacak (Üçüncü Bölüm'deki okuma listesine bakınız) bir biyografi de gelmek üzeredir, *Ivan Pavlov: A Russian Life in Science.** Ayrıca T. Rüting, *Pavlov und der Neue Mensch: Diskurse über Disziplinierung in Sowjetrussland* (Münih, 2002).

H. Spiegelberg tarafından fenomenolojik geleneği açıklayan çalışmalar standarttır: *The Phenomenological Movement: A Historical Introduction*, 2 cilt (Lahey, 1976); *Phenomenology in Psychology and Psychiatry: A Historical Introduction* (Evanston, IL, 1972). Buytendijk için Dehue (Üçüncü Bölüm'deki okuma listesine bakınız) ve Der. J. J. Kockelmans, *Phenomenological Psychology: The Dutch School* (Dordrecht, 1987). M. G. Ash'in standart çalışması *Gestalt Psychology in German Culture, 1890–1967: Holism and the Quest for Objectivity* (Cambridge, 1959) vardır. Ayrıca bütünselci düşünce için bkz. A. Harrington, *Reenchanted Science: Holism in German Culture from*

* Bahsi geçen kitap, Kasım 2014'te Oxford University Press tarafından yayımlandı. (y.h.n.)

Wilhelm II to Hitler (Princeton, NJ, 1996). Kuzey Amerika'daki gestalt psikologları hakkında bkz. M. G. Ash, "Gestalt Psychology: Origins in Germany and Reception in the United States", *Points of View in the Modern History of Psychology*, Der. C. E. Buxton (Orlando, FL, 1985), s. 295–344; M. M. Sokal, "The Gestalt Psychologists in Behaviorist America", *American Historical Review*, LXXXIX (1984), s. 1240–1263.

Parapsikolojinin tarihi üzerine, biri genel ve diğeri Rhine'lar hakkında iki harika çalışma bulunmaktadır: J. Beloff, *Parapsychology: A Concise History* (Londra, 1993); S. H. Mauskopf ve M. R. McVaugh, *The Elusive Science: Origins of Experimental Psychical Research* (Baltimore, ML, 1980). Murphy'nin çalışması üzerine iyi bir inceleme vardır: K. Pandora, *Rebels within the Ranks: Psychologists' Critique of Scientific Authority and Democratic Relaities in New Deal America* (Cambridge, 1997). Uluslararası boyut için bkz. E. R. Valentine, der. "Relations between Psychical Reearch and Academic Psychology in Europe, the USA, and Japan", özel sayı, *History of the Human Sciences*, XXV/2 (2012).

6
Bilinçdışı Zihin

> Hep aynı ters çevirme: Dünyanın "nesnel" olarak gördüğünü ben yapaylık olarak kabul ediyorum ve dünyanın delilik, ilüzyon, hata olarak gördüğünü ben hakikat olarak görüyorum. Hakikat duygusu, cazibenin en derin kısmındadır.
>
> Roland Barthes

TARİHİ BELİRLEME

Sigmund Freud (1856–1939) ölümsüzlük iddiasını artık klişe olmuş bir mecaza [*trope*] dayandırmıştı: insan aklı; bir zamanlar evrenin merkezi olduğunu düşünmüş, ilk önce kendisini yalnız bir gezegende bulmuş, ardından maymunlar

geldiğini öğrenmiş ve şimdi de Freud'un çalışmaları sayesinde aklın akıl olmadığını anlamış olan insan aklı. Elbette aynı zamanda bir kahramanlık öyküsüydü de; Kopernik'in, ardından Darwin'in ve şimdi de Freud'un batıl itikat ve irade zayıflığı karşısında hakikate doğru çabalamasıyla birlikte gelen bir öykü. Freud bir bilim insanı olarak, kadim emri, "kendini bil"i, [*Know thyself*] daha geniş ölçekte yerine getirmişti.

Psikanaliz ve diğer bilinç–altı psikolojiler, sadece davranışçılık, Pavlovculuk veya diğerlerinin yanında bir "ekol" oluşturmamıştı. Onların uzun vadeli önemi, kanımca, biyolojiden ziyade edebiyata daha benzer alternatif anlama biçimleri geliştirmiş olmalarıdır. Buna rağmen Freud, C. G. Jung (1875–1961), Jacques Lacan (1901–1981) ve diğerleri, çalışmalarına bilimsellik statüsü talep etmiştir; birçok eleştiri tam da böyle bir statünün yokluğunun bu çalışmaların etkisini zayıflattığını ileri sürmüştür. Bir kez daha psikolojinin neyi çözmesi gerektiği üzerine ilginç farklılıklar söz konusu olmuştur. Bununla beraber, Freud'un kamunun modern psikolojiye dair bildiği en iyi isim olması dikkate değerdir; akademik psikologlar genellikle fikirlerini önemsemez veya karalar.

Freud'un teorilerini, pratiğini ve bunların birçok türevini açıklarken onun "psikanaliz" sözcüğünü kullanacağım. Her ne kadar Jung birkaç yıllığına Freud'a yakın olmuşsa da onun çalışmasının bağımsız kökleri vardır ve bağımsız bir proje oluşturmuştur; bu yüzden, bunu diğerlerinden, Jung'un terimi "analitik psikoloji"yi kullanarak ayıracağım. Bilinçdışı süreçlere atfa 19. yüzyılda sık rastlanmaktaydı ama bilinçdışı ruhsal güçlere dair romantik tarzda konuşma ile zihnin sinirsel parçalarında yer alan ama bilincin dışında olan veya özellikle bilinçdışı bir zihne atıfta bulunan teorilerin (Freud veya Jung'unkiler gibi) eşlik etmediği olaylara dair ifadeler arasında farklılık vardı. Terapiye yönelik psikolojik yaklaşımların (ruhsal iyileştirme ve hipnotizmaya dayanan seanslar gibi) Freud ve Jung'dan bağımsız uzun bir tarihi var olsa da psikoterapiler onlarla başlamıştı. Beraber ele alındıklarında tüm bu terapile-

rin her birinin zihinsel sorunlar yaşayanları iyileştirmede bir yeri vardı ve bu bağlamda bunlar dinamik (organik veya biyolojik olanın karşısında olarak) psikiyatriyi oluşturmaktaydı.

Saklı bir diyara dair tüm inanç biçimlerinde esrarlı bir şey söz konusudur: Günlük yaşamın ötesindeki gizeme ilişkin, yüzyıllar ve kültürlerle kesişen derin bir hassasiyet kuyusundan su çekerler. Bilinçdışı zihin teorileri de bu esrarı içerir ve bu yüzden onların öyküsü kültürel tarihle olduğu kadar psikolojinin tarihiyle de birliktedir. Örneğin Freud, bilinçdışının sırlarını, ruhsal bir alanla olduğu kadar, erken bir zaman dilimine yerleştirdiği bir arkeolojik metaforla da ilişkilendirmişti ve eski bir hazineyi kazıp çıkarmaya olduğu kadar, ruhun bilinçdışı tabakalarını ortaya çıkarma ve okumaya istekli bir toplum vardı. Tartışma, Freud'un kendisinin, onun Kopernik ve Darwin'in omuzlarında yükseldiğini ileri sürmesinin açıkça göstermiş olduğu gibi, kaçınılmaz olarak psikoloji ve dinin tartışılmasına dönmüştü. İddiasına göre, onun gördüğü, aklın sınırlarını gösteren bir akıldı. Aklın, insan olmanın içinde bulunan engellerle karşı karşıya gelmesi görüşüyle ilgilenen bir kitle vardı. Bu muhtemelen erkek ve kadınların Tanrı'nın gözünden düşmesi konusunda bilgili bir dini çağın kafasını karıştırmayacaktı ama kendisini aydınlanmış olarak açıklayan bir çağda ıstıraba yol açmıştı. Bireysel sıkıntı, siyasi başarısızlığa eşlik etmişti. İnsanların daha önce görülmemiş ayrıcalık ve maddi refaha ulaştığı bir zamanda bile mutsuzluk, depresyon, amaçsızlık ve korku vardı. Bunu kavrayabilmek için insanlar kendilerine ne gibi öyküler anlatabilirdi? Bir anlatı, bilinçdışının dilini kullanmış ve bu psikolojik toplumun dili olmuştu. Bilinçdışı psikolojileri 20. yüzyılın sonunda psikolojideki kalıtımcı ve biyolojik teorilerin sert saldırılarıyla karşı karşıya kaldıklarında, bunlar da, insan doğası üzerine aklın sınırları olduğunu gösteren ama bunları bilinçdışı güçlere değil, genetik kalıtıma atfeden görüşler teşvik etmişti.

Moravya'dan Avusturya'ya göçmüş Yahudi bir ailenin oğlu olan ve hayatının son yılında Hitler'den kaçmak zorunda kal-

mış Freud, bir Aydınlanma figürüydü. Nasıl yaşanacağına dair rehber anlamında bir insan doğası bilimi arayışında olmuştu. Batıl itikadın düşmanı ve insanları özel yaşama dair cehaletten çekip çıkaran bir kurtarıcı olarak ünü, ayrılmaz şekilde cinsel özgürlükle bağlantılıdır. Aynı zamanda, dünyayı bilinçdışının, akıldan daha derin bir irrasyonelliğin gücüne karşı uyaran bir peygamber olarak yazılar yazmıştır: "Bilinçdışı, hakiki ruhsal gerçekliktir." Freud'un mesajı kötümserdi ama bu kötümserliğin kaynağı aynı zamanda, Freud'a göre, ilahi inayet faydası gözetmeden modern dünyada eyleme geçmek zorunda olan aydınlanmış aklın insan durumunu iyileştirebileceğine dair iyimserliğin kaynağıydı da. Psikanalize bireyleri, hatta dünyayı kurtaracak ve doğum, ölüm, aşk, nefret, öfke ve kayıp gibi "ebedi ve ezeli" sorularla baş etmeyi sağlayacak bir şey olarak bakan takipçileri vardı. Ayrıca bireysel ıstırapların (fobi, anksiyete, yalnızlık, saplantı, boşluk ve yetersizliğin her çeşidi) ayrıntılarının altından kalkmayı sağlayacak bir *konuşma* da geliştirmişti.

Savunmasız yakalandığı bir anında Freud şunu ileri sürmüştür: "Ben aslında kesinlikle ne bir bilim insanı, ne gözlemci, ne deneyci ne de düşünürüm. Doğam itibarıyla bir fetihçiden başka bir şey değilim; bir maceracı [...] bu tür bir insanda olması gereken her türlü merak, cüretkârlık ve kararlılık özellikleriyle birlikte." Kendisini, hakikat ışığının peşinde ama bu yolculuğun karanlıkta sonuçlanabileceğinin de farkında bir kahraman olarak tanımlamıştır. Liberal görüşlü parlak bir zekâydı ama elbette aynı zamanda kusurları olan bir bireydi de. Akla dayanan ve kültürlü bir insandı ama buna rağmen bazen önemsiz kin ve hırs onu etkisi altına alabilmekteydi ve çalışmalarının kökeni ve gelişimi hakkında hem kendisini hem de diğerlerini aldatmıştır. Araştırmaların açıkça ortaya koyduğu gibi, düşüncelerinin kökenine ilişkin anlatıyı uydurmuştur ve bunu, söylediklerinin otoritesini güçlendirmek için kullanmıştır. Bir kez bu anlatısı sorgulandığında, Freud'un çalışmalarının ve bir hareket olarak psikanalizin ayırt ediciliği kaybol-

maya başlamaktadır. Başı, muhtemelen onun bildiğinden daha derin ve kişisel bir şekilde dertteydi: Eğer bilinçdışı, irrasyonel zihin dilini ve eylemi yapılandırıyorsa, o zaman neye dayanarak söylediklerimizin veya yaptıklarımızın doğru olduğunu kabul edebiliriz? Freud hem 19. hem de 20. yüzyıla aittir: 19. yüzyıl doğa biliminin kesinlikleriyle eğitilmiş Freud, çağdaş zamanların özelliği olan belirsiz iç yaşam üzerine bir psikoloji geliştirmiştir. Saflığın yitirilmesinin sembolik figürüdür.

Bununla beraber, Freud'un ifade edilmiş amacı bilime katkıda bulunmaktı. Ortaya onu meşhur eden bir dizi iddia atmıştır: Dinamik, sürekli aktif bilinçdışı zihin; nevrozların cinsel teorisi ve dolayısıyla genel anlamda motivasyonun cinsel teorisi; rüyaların istekleri gerçekleştiren fanteziler olarak yorumlanması; bireysel karakterin ve manevi kültürün temeli olarak Oedipus kompleksi.

Biyo–tıpta eğitim ve araştırmaların ardından Freud, psikanalizi, 1885 ile 1900 yılları arasında genellikle nevroz hastalıkları üzerine bir uzman olarak kendi işini yaparken geliştirmiş ve buna rüya analizini eklemiştir. Hedefi, bir genel psikoloji yaratmaktı ama biliminin dayandığı ampirik otorite az sayıda vakadan, özellikle de Sigmund Freud'un, bir orta sınıf muayenehanesindeki vakasından ibarettir. Yazısının nasıl kısa öyküyle ortak noktaları olduğunu görmüştür ve diğerleri de onun yöntemleri ile Sherlock Holmes'unkilerin karşılaştırılmasına değer vermiştir. Okurlarını, onun öykülerinin, insanlara ait eylemler, hatta dil sürçmesi gibi en önemsiz gözükenleri bile anlaşılır kıldığına ikna etmeye çalışmıştır. Onun çalışma şekli, psikolojideki çağdaş Fransız klinik çalışmalarıyla karşılaştırılabilir. Gerçekten de Fransız psikologlar, meslektaşları Janet'in, Freud'un dinamik bilinçdışını kavramasındaki önceliği veya hatta kaynağı olduğunu düşünmüştür. "Léonie" çalışmalarında Janet, onun, üç kişiliğini ve belli bir mesafede hipnotik uykuya dalma becerisi gibi dramatik güçlerini açıklayabilmek için bir "bilinçaltı"nın var olduğunu ileri sürmüştür. 1902'den itibaren 30 yıl boyunca normal ve normal dışı zihin

üzerine konferanslar vermiş ve bu sırada Freud'un nevrozlara ilişkin cinsel teorisi karşısında son derece eleştirel bir tutum takınmıştır. Fakat Janet'in erken çalışmaları uluslararası ilgi çekmişken, daha sonraki yazıları, en azından aynı derecede, ilgi görmemiştir. Kurumsal pozisyonu, ona az sayıda öğrenci sağlamıştır; diğer yandan College de France'daki varlığı muhtemelen 1930'lardan önce Fransız kültüründe psikanalize ilginin engellenmesinde rol oynamıştır.

Daha sonra, 1950 ile 1980 arasında psikanaliz, Birleşik Devletler'de eğitimli psikologlar arasında bir ilgiye ve Amerikan psikiyatrisinde büyük bir etkiye yol açtığında, psikologlar deneysel yöntemler kullanarak Freud'un fikirlerini incelemiştir. Sonuçlar olumsuzdu. Freud'un fikirleri ile deneylerin gösterdikleri arasındaki mesafe, onun protestolarına rağmen, psikanalizin bir bilim olmadığını göstermiştir. Ardından, tarihçiler Freud'un vaka çalışmalarının kaynaklarını gözden geçirmeye ve aslında popüler dilin kullandığı şekliyle öyküler yazdığını göstermeye başlamıştır. 1980'den itibaren, her ne kadar psikanalitik eğitim ve uygulama doğa biliminden ziyade terapi ve kültürle ilgilenen ufak ama istekli bir kitle çekmeye devam etmişse de onun görüşlerini karalamak genel yaklaşım olmuştur.

Tüm bunlara rağmen Freud, anatomi ve fizyoloji alanlarında en yüksek standartlarda bilimsel ve tıbbi bir eğitim almıştı. Onu klinik ayrıntılardan genel yasalara yönlendiren bilime duyduğu tutkusu ve bir bilim insanı olarak etkide bulunma hırsı olmuştur ve onu laboratuvardan tıp mesleğine zorlayan, saygın bir gelir dilimine ulaşma ihtiyacı olmuştur. Bu arka plan onun yeni psikolojisini epeyce renklendirmiştir: Belirleyiciliğe ve her şeyin kendine özgü bir sebebi olduğu görüşüne sıkı sıkıya sarılmıştır ve zihinsel yapılar ile işlevleri, fizyolojik modeller olarak düşünmüştür (örneğin, enerjinin ve bedensel bir ekonominin). Bireysel gelişim ve tarihsel kültürü evrim teorisini göz önünde tutarak tartışmıştır. Birçok bilim insanı, benzer şekilde, psikanalizi bir doğa bilimi olarak değerlendir-

menin doğru olduğunu düşünmüş ve ardından, standartları karşılamadığını görünce bundan vazgeçmiştir. Bunun üzerine bu kritikler, Freud'un ününü kamusal saflığa bağlamış, entelektüel moda veya ikna edici yazmanın çekiciliğini atlamışlardır.

Bunların hiçbiri Freud'un tarihsel önemini açıklamamaktadır. Freud, hastaları hakkında ya da bilinçdışı ve cinsellik üzerine yazdığında, antikçağ mitolojisi, edebiyat ve eleştirel düşünceye yerleşmiş görüşleri yeniden ifadelendirdiğinin farkındaydı (bazen acı verici şekilde olsa da, çünkü büyük bir hevesle orijinal olmayı arzulamaktaydı). Çok okumuş biri olan Freud'un Alman dilindeki üslubu da çok iyiydi; 1930'da, Frankfurt'ta, Goethe Ödülü'nü almıştı. Eski eserler toplamaktaydı ve hem psikanaliz hem de arkeoloji tarihin tabakalarını kazı yoluyla yeniden açığa çıkarma vizyonunu paylaşmaktaydı. Bunların hepsini ve doğa bilimleri üzerine aldığı eğitimini, hasta belirtileri ve ruh üzerine bir genel teoriyle ilişkilendirmek için bir araya getirmişti. Derin bir duygu karmaşası ısrarını sürdürecekti. Bilinçdışını beyin olaylarıyla paralel (ve dolayısıyla enerji dinamikleriyle beyin olayları gibi yapılandırılan) bir zihinsel alan olarak tasavvur etmekteydi; bu günün birinde biyolojik olarak da bilinecekti. Ve aynı anda, hakiki ruhsal bilinçdışına, zihnin, kendi yapısı ve yasalarıyla kendine özgü alanına dair bir izahat geliştirmek için biyolojiden de vazgeçmişti.

Bu yüzden bazı insanlar Freud'u bir doğa bilimcisi, başkaları ise farklı türden, ruha dair sistematik, tutarlı ve nesnel ama doğa bilimci olmayan bir kavrayış arayışında bir entelektüel olarak okumuş ve değerlendirmiştir. İkinci tür okuma onun katkısını, edebiyatta veya aslında benim yazdığım tarih çeşidinde bulunacak türden bir yorum çalışması olarak değerlendirmektedir. Bu, onun çalışmasına, bireysel ıstıraba pratik bir yanıt ve modern ahlak felsefesinin kilit bir kaynağı olarak kıymet biçilmesini destekleyici niteliktedir.

Bu meseleler, Freud'un dili ve onun Almanca'dan İngilizce'ye tercümesine ilişkin bir tartışmayı da içermiştir. Onun psiko-

lojik çalışmalarının *standart edisyon*'u, 1953 ile 1974 tarihleri arasında James Strachey'in (edebiyat yazarı Lytton Strachey'in erkek kardeşi) genel editörlüğü altında İngilizce'de belirmiştir. Birçok açıdan titiz araştırmacılığın bir abidesiydi; Freud'u Almanca bilmeyen okurlara sunmuş ve Freud üzerine muazzam sayıdaki İngilizce yorumların büyük ölçüde kaynağı olmuştur. Bununla beraber, bu baskıda, Strachey ve çevirmenlerinin, tıbbi psikiyatrlar tarafından kabul arayışı içinde olduklarından, doğa bilimlerine uyarak Freud'un insancıl, hatta ruhçu çağrışımları olan Almanca sözcükleri yerine uygun bilimsel özellikleri olan İngilizce sözcükler kullandıklarını belirten kritikler de olmuştur. "*Seele*" sözcüğü İngilizce'ye "ruh" değil, "zihin" olarak ve "*das Ich*" de "ben" değil, "ego" olarak çevrilmiştir. Kritikler ayrıca Freud ruhsal enerjiyi tartıştığında (İngilizce'de bu kulağa mekanik gelmektedir) aklında Schopenhauer veya Nietzsche'ninki gibi bir istenç (irade) felsefesi olmuş olabileceğine işaret etmiştir. Bu yüzden Adam Phillips'in editörlüğünde yeni bir İngilizce çevirisi yapılmıştır.

Bu argüman, ölçülü ve soyut değil, tutkulu ve somuttu: Ruhu ve cinsel yaşamda duygusal açıdan sarsıcı güçleri ayağa kaldırmıştı. Psikolojik arayışların kargaşaya yol açma potansiyeli ilk tartışmalarda, örneğin Mesmer'le birlikte belirmiş ve ardından, örneğin geç 20. yüzyılın rapor edilmiş çocuk tacizlerinde anı ve fantezi arasındaki denge üzerine kopan kargaşada tekrar ortaya çıkmıştı. Freud rüya analizini detaylandırdığında (iç ötekiyle konuşurken), başkalaştırılmış bilinç durumları, ruhsal terapi ve itirafın gücü üzerine eski ilgilere dokunmuştu. Okurları, ruhun saklı güçlerine dair romantik betimlemeyi bilmekteydi ve kafaları, özellikle cinsellikle, özel saplantıyı yansıtan kamusal söylemin bastırılmasıyla meşguldü. Gerçekten de Freud eserlerini yayımlamaya başladığında, seksoloji çoktan yerleşmiş bir tıbbi alandı. Tarih, bir kez daha Freud üzerinde odaklanmayıp daha fazlasını yapmalıdır; yine de Freud'un yaşamı ve çalışmaları referans noktamızdır.

PSİKANALİZ: İLK YILLAR

Freud gibi, zihnin ve bedenin sınırlarında uzmanlaşmış doktorlar, zihinsel ve fiziksel faktörlerin bilinmeyen bileşimlerinin sebep olduğu histerik ve nevroz belirtilerinden oluşan tamamen kafa karıştırıcı bir karışımla yüz yüze gelmişti. Her ne kadar belirtiler ve ilgi odağı değişmişse de durumu düşünmesi kolaydır: Depresyon, travma, otizm, bağımlılık ve plasebo etkisi, karşılaştırılabilir zorluklar sunmaktadır. Freud'un zamanında birçok belirtinin numaradan yapıldığı, hayal edildiği veya gerçek olup olmadığı konusunda çok az bir fikir birliği vardı; her ne kadar legal ve mali ve ayrıca da kişisel sonuçları (örneğin, kazalardan sonraki "omurilik sorunu" gibi) vardıysa da. 19. yüzyılın sonunda bir "nevrasteni" salgını vardı; bu, ışık veya gürültüye duyarlılık ve baş ağrısı belirtileriyle gelen bitkinlik, zayıflık, isteksizlik için son zamanlarda bulunmuş bir terimdi. Histeri belirtileri çoğu kez dramatikti; kısmi felç, halüsinasyon, dürtüsel eylemler ve halsiz bırakan anksiyete. Her ne kadar dil, son derece cinsiyetçiyse de hem erkekler hem de kadınlar benzer şekilde bunlardan acı çekmekteydi.

Belirtilerin kendileri gibi, bu sınır dünyasına tıbbi yanıt da çok değerliydi. Freud'un Viyana Merkez Hastanesi'nin psikiyatri bölümündeki üstü Theodor Meynert gibi birçok tıp otoritesi, fizikselci yaklaşımı benimsemişti; tüm rahatsızlıkların, eğer gerçeklerse, bu belirtiler işlevsel bile olsa, yani belirtiler görünürde organik bir hasardan kaynaklanmayan düzensiz bir aktivite olarak görünse dahi, doğalarının fiziksel olduğuna inanmaktaydılar. Hasta çekmesi için, Freud'un, muayenehanesine gelen ve insanı serseme çeviren rahatsızlıkları anlamlandırması ve bunlara tedaviler önermesi gerekmekteydi. Deney yapmaya istekliydi: Örneğin, daha geleneksel dinlenme tedavileri ve elektroterapi kadar, hipnotizma ve kokain de kullanmıştı. Ayrıca yüzeydeki karışıklığın altında yatan nedensel düzeni açığa çıkarmak gibi bir bilim insanı olarak onu harekete geçiren entelektüel bir amacı da vardı.

Freud doktor olarak çalışmaya başladığında, Viyana'nın köklü doktorlarından Josef Breuer (1842–1925), ona hem duygusal hem de entelektüel destek vermiş ve onu hastalara tavsiye ederek yardımcı olmuştu. Breuer'in hastaları arasında, meşhur "Anna O.", psikanalizin ilk öznesi Bertha Pappenheim da vardı; onun vakasını Breuer ve Freud birlikte *Studien über Hysterie*'de (1895) [Histeri Üzerine Çalışmalar] yazmıştır. Hasta, rahatsızlığı sırasında, bir tür kendi kendisini soktuğu hipnotizma durumu sergilemekteydi ve Breuer, onu anıları hakkında konuşmaya teşvik ettiğinde bunun onun üzerinde tedavi edici bir etkisi olduğunu tespit etmişti. Bu yaratıcı hasta, konuşmayı "baca temizlemek" olarak adlandırırken doktorlar bundan "katarsis" olarak bahsetmişti. Eğer tarihçilerin araştırmaları Freud'un versiyonunun kurgulanmış doğasını ortaya çıkarmışsa da o her şeye rağmen bu (ve benzeri) materyali psikanalizi daha ayrıntılı hale getirmek için kullanmıştı. Freud'a göre, Breuer, hastasının belirtilerini tekrar gösteriyor olmasının sebebinin onun doktoruna âşık olmasından dolayı olduğunu kavramış ve bu yüzden de Breuer ilişkiyi sona erdirmişti. Freud belirtileri saklı bir bilinçdışındaki olaylara dair semboller olarak yorumlamış ve hastasının doktora olan duygularını tedavi edici bir ilişkinin duygusal enerjisi olarak kullanmıştı.

Freud, zamanla fizikselden psikolojik açıklamaya kaymış ve burada hipnotizma deneyimi belirleyici olmuştu. 1885–1886 kışında Paris'te eğitim görmek için bir burs sağlamıştı. Charcot'un bir nörolog olarak ününün doruğunda olduğu Salpetriere Hastanesi'ne gidecekti. Bu sırada Lorraine'in bölgesel merkezi Nancy'de yerel bir doktor olan A. A. Liebéault (1823–1919) ve onu izleyen akademik bir doktor olan Hippolyte Bernheim (1840–1919), hipnotizmayı düzenli şekilde bir terapi aracı olarak kullanmakta, günlük sıradan hastalar üzerinde iyileştirici bir gücü olduğunu iddia etmekteydi. Ama Charcot'un ilgisiyle birlikte hipnotizma tıbbi marjinallikten çıkarak tıbbi müesses düzenin sansüründen kurtulacaktı. Charcot'un çalıştığı Salpetriére, bir hastaneden ziyade ufak bir

kasaba gibiydi ve Charcot'a üzerinde çalışabileceği geniş bir nevroz rahatsızlıkları kaynağı sağlamaktaydı. Charcot açıklamalar ve bir sınıflandırma empoze etmekte, nörolojinin tıbbi bir uzmanlık olarak statüsünü, onu bir şöhret yapmış teatral bir tarzda teyit etmekteydi. Histeriyi cesaretle sorumlulukları arasına dahil etmiş, meslektaşlarını bunun gerçek bir rahatsızlık olduğuna inandırmış ve hipnotizmayı bunun belirtilerini yeniden oluşturmak ve incelemek için kullanmıştı. Bu arada hipnotizmayı bir terapi olarak kullanan Nancy doktorları, Charcot'un yaklaşımına saldırmış, etrafında büyük bir kitlenin toplanacağı bir tartışma başlatmıştı.

Meynert gibi Charcot da fiziksel açıklamalar aramaktaydı. Her ne kadar histeri hastalarının anatomiyi değil, fikirleri takip eden belirtiler gösterdiklerini de algıladıysa da histerinin fizyolojik ve kalıtımsal bir temeli olduğunu varsaymıştı: Örneğin, histerik felç aynı sinirler tarafından birleştirilen kısımlardan ziyade, ifade edici harekette kullanılan kısımları etkilemekteydi. Charcot için bu ilgi gerektiren bir noktaydı; Freud için bu, zihinde hastanın farkında olmadığı bir şeyin sembolik ifadesi gibi belirtilerin kilit kanıtı olmuştu. Breuer ve Freud'un meşhur deyişiyle, "Histeriklerin ıstıraplarının kaynağı genelde anılardır."

Freud, Paris'ten döndükten ve ardından Nancy'e yaptığı bir ziyaretten sonra fikirlerini geliştirmişti. Fakat hipnotizma tekniklerini çok tatmin edici bulmamış ve bunların yerine "serbest çağrışım" dediği yaklaşımı tasarlamış ve ardından, saklı belleğe erişebilmek için rüya analizini kullanmıştı. İki temel ilkeye dayanmaktaydı: Birincisi, görünür bilinçli ruhsal yaşamın kendisi gerçeklik değil ama sembolik olarak bilinçdışı gerçekliği temsil etmekteydi; ikincisi, determinizm, yani her şeyin, düzenli bir örüntünün parçası olarak bir nedeni olduğu fikriydi. Her iki ilke de şakalar gibi günlük yaşamdaki küçük değişimleri genel psikoloji için kanıtlara dönüştürmekteydi. Freud'un kamusal bir kitleye ulaşmasının önemli bir sebebi, buydu. Freud ardından muayenehaneye kanepeyi getirmiş ve

hastasından "aklına ne geliyorsa [...] örneğin, herhangi bir fikri önemsiz veya gereksiz veya anlamsız bularak söylememeyi seçmeden, böyle bir yanlış yönlendirmeye kapılmadan" söylemeye zorlamıştı. Psikanaliz bilinçdışına erişime dair bir *yöntem*, bilinçdışını neyin bastırmaya zorladığına ("savunma mekanizması") dair bir *teori* ve bilinçdışını duygusal enerjilerini analist ile hasta arasında psikolojik bir ilişki vasıtasıyla açığa çıkaran ("aktarım") bir *terapisel pratik*'e dönüşmüştü. Freud, tüm bunlarla, hiçbir zaman zımnen felsefi bir amacı reddetmemiştir; bu, örneğin yazılarının insan mevcudiyetinin kalbinde gizem gören pasajlarında besbellidir.

Bireysel içe atma ve semptom oluşumunun analizinin ötesine giden Freud, sürekli olarak ruhsal yaşamın genel yapısı ve doğasına dair bir teori olan metapsikolojiye geri gelmiştir. Libido, ruhsal enerji, ifadesini yegâne olarak olmasa da tipik olarak cinsellikte bulan bir yaşam gücünün mevcudiyetini varsaymıştır. Libidonun doğasında zevk peşinde koşmanın ("zevk ilkesi") olduğunu ama ailenin aracılık ettiği toplumsal yaşamın koşullarının ("gerçeklik ilkesi") bunu ciddi şekilde sınırladığını ileri sürmüştür. Çocuk gelişimi, (erkek) çocuğun Oedipus kompleksi ile bunun (normal) çözümünün karşı karşıya geldiği bu iki ilkenin üzerinde gerçekleşir.

Breuer'i ortak yazarlığa zorladığı histeri üzerine kitabın yayımlanmasının ardından, Freud, teorik yedinci bölümüyle birlikte *Die Traumdeutung* (1899–1900) [Rüyaların Yorumu] adlı başlıca çalışmasını ve vaka çalışmalarıyla birlikte günlük yaşam, şakalar ve cinsellik üzerine diğer kitaplarını yayımlamıştır. Bu çalışmalar, psikanalize kamusal bir yaşam sağlamıştır. Ufak bir grup, her çarşamba akşamı Freud'un Berggasse, 19 numaradaki dairesinde (burası 1980'lerde bir Freud müzesi olmuştur) buluşmaya başlamış ve Viyana Psikanalitik Cemiyeti'ni oluşturmuştur. Yayınları, Freud ve diğer erken dönem analistlerinin, haklarında ürettikleri yalnız kâşifler şeklindeki imajlarının etkisini artırmak için öne sürdükleri iddianın aksine, önemsenmiştir ama bu çalışmalar, Freud'un

hak ettiklerini düşündüğü kadar yeni bir bilim olarak görülmemiştir. *The Interpretation of Dreams*, çoğu doktor olmayan ve hepsi Yahudi olan, Viyana grubunun başlangıcını oluşturmuş az sayıda entelektüele esin kaynağı olmuştur. Daha geniş dünyada ise İsviçreli psikiyatrist Jung ve onun genç meslektaşı Ludwig Binswanger'in hayranlığını kazanmıştır ve 1907'de Freud'u ziyaretleri, Zürih'te bir tıp üniversitesi bağlamında bir psikanalitik grubun kurulmasına yol açmıştır. Bu, hareketin uluslararası alana yayılması ve Viyana'daki Yahudi bağlamından uzaklaşmasının başlangıcı olmuştur. Freud ile Jung'un 1909'da Birleşik Devletleri ziyaretleri ve Uluslararası Psikanalitik Derneği'nin kurulmasıyla birlikte, hareket, kamusal ve tıbbi bir görünüm kazanmaya başlamıştır.

Özel vakalardan genelleştirdiğinde Freud, klinik bilimde yerleşik yöntemi kullanmıştı. Fakat sadece nevrozlara dair tıbbi bir teori ileri sürmekle kalmamış, bu vakaları (kendisininki de dahil olmak üzere) bir genel psikoloji yaratmak için kullanmış ve bununla da ahlak, kültür ve dini yorumlamıştı. Jung da aynısını yapacaktı. Bu bir ustalık performansıydı. Freud, yanık bir puding kokusundan kaçamayan bir bakıcı kadının, "Miss Lucy R."nin öykülerini, cinselliğe referanslar ve yaşamın anlamı üzerine sorularla birlikte bir araya toplamıştı. Bu, Freud'a, anlamsız heceler veya labirentlerde fareler üzerine çalışmaların kazandıramayacağı bir kitle kazandırmıştı.

Freud'un psikolojisinin popüler ünü, baştan itibaren, diğer her şey pahasına cinselliği vurgulamış olmasıydı. İnsanlar ahlaki değerlerdeki değişimi bir kurucu babaya atfetme eğiliminde olmuştur ama cinselliğe ilişkin tavırlardaki değişimler elbette tamamen Freud'dan ötürü değildi. "Cinsellik" teriminin kendisi, tam onun çalışması ortaya çıktığında geçerlilik kazanmıştı ve o sırada giderek artan sayıda doktor, öğretmen, antropolog, yazar ve ahlakçı bu alanda eserler yayımlamaktaydı. Bunlar arasında Freud'un çocuk cinselliği üzerinde yoğunlaşmış psikiyatri meslektaşı Albert Moll ve cinsel anormallikleri sınıflandırmış ve "sadizm" ve "mazoşizm" terimlerini icat etmiş başka

bir meslektaşı Richard von Krafft-Ebing vardı. O dönemin bir yazarı olan Arthur Schnitzler, burjuva evliliğini, evlilikte cinselliği engelleyen ve evlilik dışı cinsel mutluluğu imkânsız kılan bir trajedi olarak tasvir etmişti. Resmi sanat akademisini terk eden bir grup genç sanatçının oluşturduğu Secession'un lideri Gustav Klimt, erotizmin doğrudan ifadesini resme taşımıştı. Besteci Richard Strauss, 1908'de, şiddetli cinsellik tasviriyle *Salome* adındaki operasını sahneye koymuştu. Bu sadece Viyana'da olanlardı. Britanya'da Havelock Ellis (1859–1939), *Studies in the Psychology of Sex* (7 cilt, 1897–1939) [Cinsellik Psikolojisi Çalışmaları] adlı ansiklopedisini yayımlamıştı; Birleşik Devletler'de Hall, ergenlik üzerinde odaklanmıştı; Freud ve Jung'u bir dizi konferans için Atlantik'in bu tarafına getiren de Hall olmuştu.

Breuer, "kadınlardaki sert nevrozların büyük kısmının kökeninin evlilik yatağı olduğunu" gözlemlemiştir. Schnitzler'in öyküleri ile Freud'un hastalarının teyit ettiği gibi, bu boş bir şaka değildi. Freud'un cinsellik teorisi, o, hastalarının neleri bastırdığını anlamaya çalıştığında gelişmiştir. Kanepede serbestçe konuşmalarını istediğinde hastaları direnmiş, onun onların düşünceleriyle ilgili ilişkilendirmelerini takip etmeyi reddetmiş veya takip edememişlerdir. Freud belirtilerin izlerini çocukluğa götürerek cinsel içerik tespit etmiştir. Bir süre bu içeriğin bir travmatik deneyimden türediğini düşünmüş ve hastalarının çocukluk taciz ve istismarları yaşadıklarını, yaşadıkları acıların ergen veya yetişkinlik deneyimleri söz konusu enerjiyi belirtiler/semptomlar olarak boşaltana kadar bellekte gömülü kaldığı sonucuna varmıştır. Ardından Freud kendi cinselliğini gözden geçirmeye ve ayrıca hastalarının raporları üzerinden yeniden düşünmeye başlamış ve anıların aslında fantezi anıları olduğunu kabul etmiştir. Bu, küçük çocukların cinsel duygulara sahip olduklarını, ebeveynleriyle ilişkilerinde bunları ifade ettiklerini ve ardından bastırdıklarını ima etmekteydi. Freud cinsel gelişime dair bir genel teori oluşturmuş ama cinselliğe eğilimli olduğu suçlamasını reddetmiştir. Sıra-

dan yaşamın ardındaki cinsel güçlere işaret ettiğinde, herhangi bir bilim insanı gibi, sadece gözlemlediğinin izini nedensel köklerine doğru takip ettiğini iddia etmiştir.

Bu aşamada Freud, içgüdüsel enerjinin mevcut olduğunu varsaymış ama ne olduğuyla çok az ilgilenip daha ziyade etkisi, yani bastırma hakkında konuşmuştur. Onun libido fikri, epeyce geniş olup dar anlamda cinsellikten ziyade, zevk arzusunu içermekteydi. 19. yüzyıl biyolojisinde, başta edinilen özelliklerin kalıtımı ve kolektif ruhsal soy görüşleri olmak üzere yaygın olan spekülatif fikirleri benimsemiştir. Freud, her ne kadar hastalarının önemli bir kısmı kadın da olsa, son derece fazla şekilde erkek cinselliğiyle ilgili olmuştur. Hiçbir zaman ciddi şekilde erkek temelli cinsellik normunu sorgulamamıştır. Son olarak, onun cinsellik üzerinde yoğunlaşması, her ne kadar aklın ön yargının yerini almasını ümit etmiş de olsa, öncelikli olarak bir özgürlük çağrısı olmamıştır. Zamanının bir burjuva erkeği olarak kalmış ve cinsel sınırlamayı medeni yaşamın bir koşulu olarak talep etmiştir.

PSİKANALİTİK HAREKET

Freud'un doymak bilmez bir entelektüel merakı ve hırsı vardı. İlk yıllarda, Alfred Adler (1870–1937), Sandor Ferenczi (1873–1933) ve Lou Andreas-Salomé (1861–1937) gibi ilgisini çektiklerinin birçoğu, bir psikolojiden ziyade, daha çok yaşam rehberi gibi bir şey aramıştır. Kadınlık ve annelik üzerine görüşlerini 1930'larda bir parça değiştirmeden önce, Helene Deutsch (1884–1982) için Freud, karanlık zamanların yol gösteren ışığı olmuştur. Eğer psikanaliz bireyleri iyileştirme amaçlı bir tıbbi pratik olarak başladıysa, birçok takipçisi dünyayı iyileştirecek bir harekete dönüşmesini ümit etmiştir. İnsanların yaşamları üzerine psikoloji açısından düşünecekleri bir toplumsal dünya oluşturmada, özellikle 1920'lerde, paha biçilmez katkıda bulunmuştur. Freud'un çalışmalarının bilimsel karakteri hakkındaki retorik ne olursa olsun, o ve takipçileri bir misyon algılamıştır. Fakat bu psikolojide ve genelde bilim-

de birçok hareket için doğruydu. Psikanalizin merkezinde, belirgin bir şekilde dünyanın aydınlanmacılığa neden *direnmesi* gerektiğine dair bir teori vardı. Bu, onun gücüydü çünkü din gibi o da insanın kendi kendisine zarar vermesi faaliyetiyle uzlaşma yolu sunmaktaydı. Fakat Freud ve en yakın yandaşlarının onun olduğu varsayılan görüşlere dogmatik şekilde sadık bir mezhep oluşturmaları ve eleştirileri direniş olarak adlandırarak itibarsızlaştırmaları gibi olumsuz bir sonuç da söz konusu olmuştur.

1914'ten hemen önce, İngilizce ve Almanca konuşulan bölgelerde psikanalize ilgide hızlı bir büyüme gerçekleşmiştir. Freud, ilgi alanını kültür ve medeniyet konularını kapsayacak şekilde genişletmiş ve nevroz hastalığının yayılması, Leonardo da Vinci ve tabuların kökeni üzerine yayınlar gerçekleştirmiştir. Analistler kendilerini bir hareket şeklinde bir araya getirmiş ve Jung, Freud'un ısrarı üzerine, 1910'da Uluslararası Psikanalitik Derneği'nin ilk başkanı olmuştur. Bunun ardından hemen bir bölünme gelmiştir: Adler, 1911'de kendi yoluna devam etmiş ve Jung da 1913'de ayrılmıştır. Freud'un ilticalar olarak gördüğü bu ayrılmalar, komitenin, yani Freud'un her birine bir oyma işi yüzük verdiği yandaşlardan oluşan bir iç çemberin oluşturulmasıyla sonuçlanmıştır.

Adler, 1902'deki Freud grubunun ilk üyelerindendi ve onun ayrılması Freud için bir darbeydi. Ama Adler her zaman insanlığın refahı için toplumsal tıp fikrine bağlı olmuştu. Freud'un nevrozlara dair cinsellik teorisini tamamen kabul etmeyerek özerk bir saldırgan dürtünün varlığını tanımış, bunu bedensel organlar ile aile ve toplumsal ilişkiler arasındaki işlevsel ilişkilere bağlamıştı (üç kardeşin ortancası olduğundan kardeş rekabetine özel bir ilgisi vardı). Bu farklılıklar, Freud'dan ayrılmasının ardından, Adler, Über den nervösen Charakter'i (1912) [Nevroz Karakteri] yayımladığında ve özellikle de savaştan sonra ortaya çıkmıştı. Ruhsal güçlerin, sanki her bireyin farklı bir hedefi varmış gibi özgün bireyin çıkarına çalıştığına inanmıştı. Bir kişi bu hedeften saptığında, bunun bir nevroza

yol açtığını düşünmüştü. Adler ayrıca, önemli bir faktör olarak aşağılık duygusu kavramını da geliştirmişti; bir bedensel organın nasıl doğuştan bir zayıflık ve dolayısıyla muhtemel bir patoloji yeri olabileceğine ilişkin ortodoks bir tıp teorisi olarak başlamış bir kavram. Bunu psikolojik bir teoriye dönüştürmüş, aşağılık hislerinin nevrozlarda ve sıradan sebeplerde (örneğin, diğerleri üzerinde güç kullanmada) merkezi olduğunu tespit etmişti. Nevrotik insanların bir aşağılık kompleksi içinde olduğunu iddia etmişti. Kendi duygularını dikkate alarak Adler, güçlü aşağılık hislerini kardeş rekabetiyle bağlantılandırmıştı; ayrıca bu tür duyguları toplumsal konuma da atfetmişti; örneğin, çalışanların ve kadınların güç yoksunu olmalarına.

1920'lerde Adler, "bireysel psikoloji" olarak adlandırdığı şeyi geliştirmiş ve insanları, karakter, nevroz ve hayattaki amacı, toplumsal çevreyle karşılıklı ilişki içinde kavrayarak topluluk duygusu konusunda eğitmeye çalışmıştır. Freud için bu, libido üzerine hoş olmayan doğrulara direnişin yol açtığı, meseleyi olduğundan fazla karıştırmaktan ibaret bir durumdan başka bir şey değildi. Bununla beraber, Viyanadaki savaş sonrası eğitim reformları Adler'e, özellikle 1924'te pedagoji enstitüsünde profesör olduktan sonra, fikirlerini yayacağı bir ortam sağlamıştı. Çocuk rehberliği klinikleri oluşturmuş ve yetişkin eğitimine katkıda bulunmuştu. Daha sonra, fikirleri için bir gelecek gördüğü ABD'ye göç etmiştir. Kişisel yeterlik ve erken deneyim arasındaki bağlantılar hakkında konferanslar vermiş ve yazmıştır; bu birçok sıradan insanın bilmek istediği bir şeydi. Kitabı *Menschenkenntnis* (1927; *Understanding Human Nature* olarak çevrilmiştir) [İnsan Doğasını Anlamak] bu pratik kaygıyı başlığına taşımıştır. Gerçekten de Adler'in fikirlerinin uygulanabilirliği, bunların, kaynağına dair fazla bir farkındalık olmadan Kuzey Amerika kültürü ve ego psikolojisi tarafından özümsenmesiyle sonuçlanmıştır.

Bu sırada savaş vardı ve iki oğlu orduda sadık bir Avusturyalı olarak Freud, kendisi üzerine düşünmesini sağlayan kaynaklarına geri dönmüştü. Her ne kadar uzun süre beklenmiş

ve birçoğu tarafından hevesle arzulanmış da olsa, savaş bedenleri olduğu kadar duyguları da parçalayacaktı. Gözlemciler savaşı ve ardından insan doğasındaki hayvani, içgüdüsel ve irrasyonel olanın patlaması olarak gelen devrimci ayaklanmaları, ilerleyişin maskesini çıkartan unsurlar olarak tasvir etmişti. Bu tür bir dil, Hıristiyanlığın orijinal günah inancını hatırlatmaktaydı. Freud'un buna yanıtı, zincirlerinden kurtulmuş bilinçdışının iç karartıcı portresi olmuştur.

Freud, toplumsal ilişkileri, ailenin her çocuğu sosyalleştirmesinde işlenen içgüdülere atfetmiştir. Medeniyetin kökenini oğulların orijinal babaya isyanları, babanın katli ve bunun ardından kardeş katlinin, yani oğulların, babanın eşleri için girdikleri rekabette birbirlerini öldürme girişimlerinin suçun içselleştirilmesi ve ensest tabusunun oluşturulmasıyla önlenmesi olarak tespit etmiştir. Böylece, insanlığın ilksel sürüsü, oğullar babalarını öldürdükten ve anneleriyle yatma arzusunu bastırdıktan sonra bir toplumsal düzen ve hukuk temeli edinir. Freud, bu soyun unsurlarının modern zihinde intikal etmiş bir ruhsal yapı olarak sürdüğünü düşünmüştür. Bu mitolojinin arka planında geç 19. yüzyılın antropolojik spekülasyonu vardır ama bir sonraki yüzyılda bu tür çalışmalardan, alan çalışmaları ve kavramsal açıklık lehine vazgeçilmiştir. Freud'un antropolojisi, yazılarının insanları en az etkileyen kısmı olmuştur.

Freud, ifadesini savaşta bulduğunu düşündüğü kolektif ruhsal güçleri anlamaya çalışmıştır. Özerk bir toplumsal içgüdünün mevcudiyeti görüşünü reddetmiş ve bunun yerine toplumsal dayanışmayı yüceleştirilmiş cinselliğe, "dünyada her şeyi bir arada tutan Eros'a" atfetmiştir. Toplumlar yıkıldıklarında (tıpkı Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Alman, Avusturya, Macaristan ve Rus toplumlarının yıkılmaları gibi) bastırılmış kıskançlık ve saldırganlık duygularının patlak verdiğine inanmaktaydı. İçgüdüden ne kastettiğini ve medeniyeti sürdürme çabasının bireysel mutsuzluk, suç ve anksiyetedeki bedeli fikrini, daha kesin bir şekilde tanımlamıştı. Bir dizi

kısa kitapla ruhun yapısal teorisine açıklık kazandırmış, id, ego ve süper egoyu izah etmişti. Bilinçdışı id zihnin içgüdüleri veya enerji verici gücüydü. Hem bilinçli hem de bilinçdışı ego, içgüdülerin ve toplumsal dünyanın istikrarsız ve her zaman gergin bütünleştirilmesiydi. Toplumsal dünyanın çocuğa ebeveynlerin aracılığıyla dayatılmış maddi gerçeklikleri ve değerleri, süper egoya yol açmaktaydı. Bu, içgüdülerin enerjisini kullanarak bunları, bazen yıkıcı suçluluk duyguları ve bazen de yüceleştirme veya enerjilerin yeniden yönlendirilmesi aracılığıyla bir yaratıcı güç kaynağı olarak egonun aleyhine çevirmekteydi. Ruhsal güçler üzerine düşünmek, Freud'un, bunların yaşamı onaylayıcı ve cinsel libidonun, Eros'un kaynağı ama aynı zamanda yıkıcı ve yaşamı reddedici oldukları sonucuna varmasına yol açmıştı. Burada dört etki söz konusuydu: Birincisi, savaş ve toplumsal karışıklık, Freud ve çağdaşlarının saf barbarlığa dair insan kapasitesini tecrübe etmesini sağlamıştı. İkincisi, Freud, zevk ilkesini dengeyi yeniden oluşturmaya yönelik bir temel arzunun ifadesi olarak yorumlamış ve nihai dengeyi ölüm hali olarak düşünmüştü; Schopenhauer'ın deyişiyle "Hayatın tüm amacı ölümdür" demişti. Buna ek olarak, Freud'un, klinik çalışmaları sırasında saplantısal anksiyete gibi belli rahatsızlıkların (bunlar kişiye zarar vermelerine rağmen kaybolmamaktadır) kararlılığı, vazgeçmemesi karşısında kafası karışmıştı. Bu tür kendine yönelik yıkıcılığı, içgüdülere dair zenginleştirilmiş bir kavramla açıklamayı ümit etmişti. Son olarak Freud'un kendisi de ölümle karşı karşıya kalmıştı: Savaşta oğulları adına ve yaşlandıkça ve kansere yakalanınca da kendisi için korkmuş ve çok sevdiği kızı Sophie ile bir erkek torununu kaybetmişti.

Freud kitaplarını yazmak için hem mite hem de bilime başvurmuştur ve sonuç, kimisine göre, bir dine benzemiştir. Bununla beraber Freud, *Die Zukunf einer Illusion*'da (1927) [Bir İlüzyonun Geleceği], dinin arzu yerine getirici ve doğasının esasen çocukça olduğunu savunmuştur. *Das Unbehagen in der Kultur*'da (1930; *Civilization and Its Discontents* olarak çevril-

miştir) [Medeniyet ve Hoşnutsuzlukları] medeniyetin narin koşulunu açıklamıştır; bu koşul, her zaman bastırılmış ve yüceltilmiş güçlerin tehdidi altındadır ki, onu ilk başta mümkün kılmış olan bu güçlerdir. Karşımızda çıplak bir seçenek bulunmaktadır: medeni ve mutsuz olmak veya kendimizi yok etmek. Freud'un kendisini adadığı bu ümit, akıl ve sistematik, nesnel bilgi (bilim) oluşturma kapasitesiydi; bu, durumumuzu düzeltmemize olanak sağlayabilirdi. Hayali bir hastaya yöneltilmiş anılmaya değer ve sık alıntılanmış bir uyarıda Freud, şöyle bir beyanda bulunmuştur: "Histerik rahatsızlığınızı sıradan bir mutsuzluğa dönüştürmeyi başardığımız takdirde çok şey kazanacağınıza kendinizi ikna edebileceksiniz."

Yaşama bu şekilde bakışın kişisel bir boyutu vardı. 1923'te Freud, çene kanseri ameliyatı geçirmiş ve bundan sonra protezler ve günlük acıyla yaşamıştı. Ağrı kesicileri reddetmiş ve uyanık zihnini muhafaza etmek, her ne kadar ölüm ihtimaliyle karşı karşıya da olsa, aydınlanmış bir saygınlığı sürdürmek için verilmiş bilinçli bir kararla sigara içmeye devam etmişti. 1933'ten sonra Nazilerin onun çalışmalarını Yahudi bilimi olarak kötülediği Almanya'da kitaplarının yok edilmesini izlemiş ama iltica etmeyi reddetmişti. *Anschluss*'la birlikte, sonunda Nazilere yaptığı ödemelerden sonra Viyana'yı terk etmiş ve hayatının son yılında bir mülteci olarak Londra'ya gelmişti. Freud'un kendisi siyaset üzerine pek yorumda bulunmamıştır ama diğer yazarlar çalışmalarında akıl dışılığı ve nefreti açıklayacak terimler bulmuştur.

Freudyenler için iki öncelik, terapi sürecini ve geleceğin analistlerini yetiştirmeyi derinleştirmekteydi. Freud, hipnotik şifacılar geleneği doğrultusunda Nancy'i de ziyaret etmişti; psikanalitik terapi, terapist ile hasta arasında bir *psikolojik* ilişki içermekteydi. Analist, hastanın, sevgi veya nefret olsun, bastırılmış bilinçdışı duygularının nesnesine dönüşmüştür ve analist o sırada bu duyguları daha uygun kişi, meslek veya zihinsel faaliyete yeniden yönlendirmeye çalışmıştır. Bu, nesnel ve hissiz ama bu arada en güçlü hislerin nesnesi olması bekle-

nen analist üzerine ağır bir yük bindirmiştir. Bu yüzden eğitim, geleceğin analistinin, onun da nesnel bir kendini anlama ve dolayısıyla önyargısız olma durumu başarması için analizini içermiştir. Freud, onun başarısını mitleştiren bir öyküde, güya sürece kendini analizle başlamıştır. Bundan başka, yandaşları formel eğitimi kurumlaştırmadan önce, Freud kendi kızını, en küçük çocuğu olan Anna'yı analiz etmiştir ki, teorisinin varsaydığı bastırılmış içeriklerin doğası dikkate alındığında bu olağanüstü bir eylemdir. "Komitenin" bir üyesi ve bir doktor olan Karl Abraham'ın (1877–1925) bir örgütçüden beklenecek becerileri vardı ve Viyana'nın yanında Berlin'i de başlıca bir eğitim merkezine dönüştürmüştü. 1920'de Abraham ve meslektaşları, tedavi ve araştırmayı tek bir merkezde birleştirmiş bir poliklinik oluşturmuştu. Bir sonraki on yıl boyunca Viyana ve Macaristan'dan çeşitli analistler Berlin'e taşınacak ve 1929 yılında Anna Freud da burada öğretecektir. Karen Horney (1885–1952), Melanie Klein (1882–1960) ve Deutsch, hepsi burada, kentte çalışmıştı; her ne kadar Klein, 1926'da Berlinli meslektaşlarının yöntemlerine karşı çıkması üzerine Londra'ya gitmişse de. Ama diğer yandan, insanlar hâlâ bir ustayla beraber çalışmak için Viyana'ya gitmekteydi.

Anlaşmazlık çıkaran en önemli mesele, analist olmak için tıp eğitimi gerekip gerekmediğiydi. Freud, her ne kadar kendisi de bir doktor olsa da buna direnmişti ve gerçekten de ilk ve yakın destekçilerin büyük kısmı, örneğin Anna Freud (1895–1982) gibi, tıp eğitimi almamıştı. Bu, Freud tarafından tanınmayı beklediği tıp mesleğiyle sorunlar yaratmıştı. Daha önce hipnotizmanın yaptığı ve sonra da klinik psikolojinin yapacağı gibi, doktor olmayanların tedavi etmeye toplumsal ve yasal otoriteleri olup olmadığı tartışmasını başlatmıştı. Birleşik Devletler'de doktor-analistler tıp koşulunu dayatmıştı, gerçi buna rağmen veya belki de bundan dolayı psikanaliz, en muazzam kurumsal büyümesini 1945 ile 1975 yılları arasında burada yaşayacak ve psikiyatride seçkin bir konuma ulaşacaktı. Örgütlemeyle ilgili kararların kuramsal tartışmalardan

ayrılmaz olduğu görülmüş ve anlaşmazlıklar sürekli, çoğu kez dışarıdan gözlemcileri şaşırtacak bir duygusal yoğunluk (psikanalizin bir din olduğu klişesinin ardındaki nedenlerden biri buydu) içermişti.

Burada, psikanalizin, kökleri fiziksel tıbbın 19. yüzyıl alternatiflerine ve eski şifa gelenekleri ile spritüel sorgulamaya dayanan bir dizi psikoterapiden sadece biri olduğunu anlamak daha yardımcı olacaktır. Freud kampında farklılıkların belirmesinin nedeni sadece sekter anlaşmazlık (gerçi elbette biraz da bu olsa da) değil, zengin bir kültürün doğal devamıydı da.

Viyana ve Berlin'de genç ve bazen radikal analistler, daha yaşlı ve daha muhafazakâr bir kuşağın yanında rahatsız bir şekilde çalışmıştır. Radikaller, kişisel bastırma ile mutsuzluğu kapitalizmin emek üzerinde dayattığı koşullarla birleştirerek önemli bir siyasi argüman, bir toplumsal psikoloji oluşturmuştu. Ayrıca analizi, bedelini ödemeyeceklerin de yararlanabilecekleri bir şeye dönüştürmeye de çalışmışlardı. Freud'un yakın meslektaşı Ferenczi, 1919'da Budapeşte'nin kısa süreli komünist hükümeti sırasında bir üniversite pozisyonunda bulunmuştu. Mesleğini 1920'ler sırasındaki icraatı, diğer analistler arasında giderek artan bir kaygıya yol açmıştı. Çünkü analistin kanepedeki kişiye herhangi bir duygusal tepki göstermesi üzerindeki tabuyu sorgulamaktaydı. Analistlerin büyük kısmı nesnelliği ve doğru ve uygun davranışı sağlamanın yolunun tarafsızlık olduğunu düşünmekteydi ve bu onların kamusal imajı için çok önemliydi. Bununla beraber Ferenczi, tehlikeli bir şekilde duygusal katılıma yakın bir analitik yanıt verebilme çağrısı yapmaktaydı. Daha da çileden çıkartan, genç olmasına rağmen Viyana'da 1920'lerde analitik eğitim seminerlerinde önemli bir pozisyonu olan Wilhelm Reich'ın (1897–1957) cinsel özgürlük için bir araç olarak analize başvurması olmuştu. Kapitalist çıkarların, kelimesi kelimesine, işçilerde vücut bulduğunu ileri sürmekteydi; bu, kötü maddi koşulları kabul eden ve bedensel zevk düşüncesi karşısında suçluluk duyan işçilerin bastırılmış duruş ve kişiliğinde görülebilmekteydi. Re-

ich, Viyana'nın ve sonra Berlin'in işçi mahallelerinde, işçilerin cinsel ve dolayısıyla kendi yaşamlarını kontrol etme arzularını eski haline getirmek için klinikler oluşturmuştu. Böylece Reich ve Ferenczi, farklı yaklaşımlarıyla psikanalistlerin bilim arayışı ile duygusal özgürlük arayışı arasında sürdürdükleri kararsız dengeyi sarsmıştı.

Fransa'da psikanalizin pozisyonu zayıftı. Charcot'un ününün 1893'teki ölümünün ardından süratle yok olması, hipnotizma ve telkine dair daimi bir şüpheye yol açmıştı. Eskiden himayesi altında olan nörolog Joseph Babinski (1857–1932), telkinin tüm psikolojik belirtilerin nedeni olabileceği ve bunları tedavi edebileceğinde ısrar etmekteydi; bu, psikolojik belirtileri tıbbi ilgiden büyük ölçüde uzaklaştıran ve Freud'un nevrozlara karşılığını marjinalleştiren bir argümandı. Janet'in bilinçdışı güçlerin psikolojisinin Fransızca konuşan destekçisi olarak öne çıkması, Freud'u dışarıda tutmaya da katkıda bulunmuştu. Ne olursa olsun, Paris entelektüel kültürü, kendisinin ötesine bakma eğiliminde değildi ve dış dünyadan kibirli bir tecrit edilmişlik sergilemekteydi. Buna rağmen iki savaş arası dönemde küçük ama yoğun bir analitik topluluk ortaya çıkmıştı. Histeriye yönelik, "bombardıman şokuna uğramış" askerler ve yeni kadın, yani geleneksel rollerinden kaçmaya çalışan kadın üzerinde yoğunlaşmış süren bir ilgi vardı. Daha çarpıcı olan, sürrealistlerin sanat, tiyatro ve yazında bilinçdışına kucak açmış olmaları ve bilinçdışına, tam da kibar toplumun olumsuzluk özellikleri gördüğü yerde olumlu özellikler atfetmeleriydi.

1936'da, Sürrealizm'in etkisinde görece genç bir analist olan Lacan, her yıl yapılan uluslararası psikanalitik kongresinde yeni bir yöne işaret eden bir sunum yapmıştı. Bebeğin aynadaki görüntüsüne olan tepkisine işaret etmiş ve bu tepkinin insanın ayırt edici özelliği olduğunu, ruhsal yaşama ilişkin, bilinçsizce görüntüler (psikanalitik jargonda "imago") şeklinde yapılanmış insan kapasitesine işaret ettiğini belirtmiş ve bunu "ben"in kökeni olarak kabul etmişti. Daha sonraki konuşma-

larda, Freud'u, üzerinde durarak, psikolojiyi bir bilime dönüştüren, konusu bilinçdışının sembolik içeriği olan ve bir dil gibi yapılanmış bir bilim yapan kişi olarak adlandırmıştı: "Semboliğin, hangi dolaylı imgesel araçlarla insan organizmasının en derin gizli yerlerini bile etkisi altına aldığını, psikanalizin açılışını yaptığı deneyimde kavrayabiliriz." Yirmi yıl boyunca, 1950'ler ve 1960'larda, Lacan'ın muazzam bir etkisi olmuştur: Onun sözcük kullanımının büyülediği kitlelere konferanslar vermiştir ve bir ara, sınıflarını, önde gelen entelektüeller de dahil olmak üzere, tıklım tıklım 1000 kişi civarında kalabalıklar doldurmuştur.

Lacan'ın başlangıç noktası, ruh bozukluklarını psikolojik açıdan anlamsız bulan psikiyatriye ve Birleşik Devletler'de psikolojinin hem davranışçı hem de Freudyen versiyonlarında girdiği yola karşıtlıktı. 1945'ten sonra, kendine özgü şekilde Hegel'e borçlu Lacan, ayna görünümünü ve diğerlerin görünümünü içselleştirerek varlığının teyidini arayan, sınırsız "*désir*" (özlem, arzu, istemek) fikrini geliştirmişti. Dolayısıyla, ruhun sembolik bir düzeni vardı ve özsel bir kendi veya yaygın görüşün "gerçek dünya" olarak adlandırdığının bir temsilini içermemekteydi. Lacan, İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure'ün çalışmasından yararlanarak sembolik düzenin, yine de, bir dil biçiminde belli bir şekli olduğunu ve bunun, dolayısıyla, tutarlı ve zemini olan bilginin, yani bilimin konusu olduğunu ileri sürmüştü. Bilinçdışıyla bilinçli karşılaşma, "öteki"yle bir karşılaşmadır ve ruhsal yaşam, insan *Doppelganger*'iyle* karşılaştığında yabancıdır; aşinadır ama aynı zamanda yabancıdır, rahatsız edicidir. Bilinçdışı, bilinçli bir özne tarafından kontrol edilme girişiminden sürekli kaçan dilin dünyasıydı. Lacan, psikanalitik tekniğin bilinçdışını nesnel şekilde anlamaya giden yol olduğunu iddia etmişti; örneğin, analistler

* Almanca'dan kelimesi kelimesine çevirisi "çift-gezer" ya da "çift-yürüyen" olarak yapılabilir. Birinin çok benzerini ya da ikizini görmesi, onunla iletişim kurması veyahut alt benliğiyle yaşaması. Daha sonra psikoloji ve nörolojinin ilgilendiği bu kavram, şizofreni, epilepsi gibi hastalıkların tanı ve tedavisinde kullanılmıştır. (y.h.n.)

fallus sembolünü *désir*'in en güçlü imleyeni olarak kabul etmekteydi. (Fallusa uygun görülen ayrıcalığın kadınları marjinalleştirip marjinalleştirmediği daha sonra sıkı bir ihtilafın konusu olmuştur.)

Lacan için dille oyun, kendi tarzını belirleyen bir tür oyun, bilinçdışının konuşabilmesini sağlayan araçtı. Herhangi bir bilinçdışını, ötekini kavrama iddiası, açıkça bir yanılgıydı. Buna rağmen, meslektaşlarının bilimsel psikolojinin temeli olarak Freud'un metinlerine dönmesini talep etmiş ve 1960'larda teorisine daha kesin veya bilimsel bir ifade vermek için matematiksel formalizmlere (her ne kadar çalışmalarının bu yanının etkisi son derece sınırlı olmuşsa da) dönmüştü. Psikolojiye dair diğer iddiaları daha baştan reddetmişti. 1953'te, psikoloji mesleğinin adetlerine uymayı reddetmesi (terapi seanslarının kısalığı dillere destandı), Société Française de Psychanalyse'in Société Psychanalytique de Paris'sinden ayrılmasına yol açmıştı. Daha sonra, özellikle de Lacan'ın anarşist kahraman imajını edindiği 1968'in siyasi olaylarından sonra, bilinçdışının dil vasıtasıyla nasıl her zaman bizim kavrayabileceğimizin ötesine geçerek bilincimizin, toplumsal benliklerimizin yapar gibi göründüğünden farklı çelişkiler, oyunlar, baştan çıkarmalar, ironi ve arzular şeklinde taştığını vurgulamıştı. 1977'de, *Ecrits*'nin (1966) İngilizce çevirisinin bir kısmını yayımlanmasıyla (2006'da tamamen çevrilmiştir) İngilizce konuşanlardan ibaret bir kitleye de kavuşmuştu.

Lacan, dilde, bilinçaltının, bilinemeyen ötekinin, ona göre tüm insan bilimlerinin esasının bilgisini oluşturanın aracı olarak ne söylendiğini değil, ne söylenebileceğini incelemiştir. Ama bu arada 1964'te, meslektaşları onu eğitim sürecinde analist pozisyonundan menetmiş ve Lacan iki okulundan ilkini, Ecole Freudinne de Paris'yi açmıştı. Psikanalitik fikirler Fransız kültürüne muazzam düzeyde nüfuz etmişti; birçok Fransız akademisyen bunu ilk başta akla saldırı olarak küçümsemişti. 1970'lerde Lacan çalışmalarında bir feminist yanıt da içermek istemiş ama başaramamıştı; feminen olanı "öteki" olarak gi-

zemleştirmekle suçlanmıştı. Sonunda, 1980'de, son okulunu tek taraflı olarak feshetmişti. Tüm bu bölünmeler ve Lacan'ın tatbik ettiği kişisel güç, Fransız ortamında analiz, dil veya kendi üzerine herhangi bir ifade üzerinde duygusal açıdan yük oluşturacaktı.

Lacan'ın çalışmaları, aydınlar arasında doğa bilimlerinin değil de beşeri bilimlerin bir dalı, açıklayıcı değil de yorumlayıcı bir girişim olarak psikanalizin imajını pekiştirmişti. Diğer Fransız filozof veya analistler de Freud'a hermeneutik hermeneutik açıdan yaklaşmanın zenginliğini ortaya çıkarmıştı. Paul Ricœur, modern düşüncede masumiyetten serbestleşmeyi tanımlamanın uygun bir yolu olarak ele alınmış "gizemsizleştiren hermeneutik "ten bahsetmişti. Bu tür yazarların etkisinde kalmış psikanalitik söylem edebiyat, sanat ve film eleştirisinin yoğun ve çoğu kez biçemsel anlamda tiksindirici dünyasına yayılacaktı. Ama akademik psikologlar Lacan'ı genel olarak önemsemeyecekti.

Psikanaliz, ayrıca siyasi düşünceye de katkıda bulunmuştur. Her ne kadar Freud aktif siyasetten uzak durmuş da olsa, tamamen ilgisiz de değildi; kitle demokrasisi üzerine sert ifadeleri, bir liderin ortaya çıkması arzusunun ortaya çıkmasını bekleyen görüşleri vardı. Buna rağmen, çalışmaları 1920'lerde Marksizm'in yeniden düşünülmesini kapsayacaktı; bu, 1918'den sonra Orta Avrupa'da başarısızlığa uğramış devrimlerin ardından gelecekti. Max Horkheimer, Frankfurt Üniversitesi'nde psikanalizle ilgilenen bir grup sosyal bilimciyi bir araya getirmişti (dolayısıyla "Frankfurt Okulu"); aralarında Adorno ve Marcuse'nin de bulunduğu bu grubun, sosyalist Berlin analistleri Siegfried Bernfeld ve Fromm'la da ilişkileri vardı. Bu entelektüeller, kendilerini daha ağırbaşlı terimlerle ifade etmişlerse de Reich'inkine benzer görüşler geliştirmiş, maddi koşulları, toplumsal yapıyı ve bireysel psikolojik karakteri birbiriyle ilişkilendirmek için Freud'un düşüncesini kullanmışlardır. Erken dönem Marksistlerinin hata yaptığını, grupların farklı psikolojik yapılarını ve dolayısıyla aile ve sı-

nıfın aracılık ettiği siyasi gücün nasıl bireysel öznel dünyayı oluşturduğunu önemsemediklerini ileri sürmüşlerdir. Freud libidonun yüceleştirilmesinin medeniyet için gerekli olduğunu belirtmiştir; "Sol Freudyenler", bunun aksine, yüceleştirmenin, başka ne olursa olsun, toplumda mevcut güç yapısını bireysel kişiliğin parçası olarak yeniden üreten bir siyasi süreç olduğunu ileri sürmüştür. Dünya sahnesindeki olaylar, 1930'lardaki bu radikal argümanları geride bırakmış olmasına rağmen bunlar 1960'lardaki "Kişisel olan politiktir" sloganıyla tekrar öne çıkmıştır.

Freud'a yönelik feminist eleştiriler de toplumsal yapıyı bireysel ruhla ilişkilendirmiştir. Freud, erkeğin karşısında kadın cinselliğine ve kız çocuğunun ailedeki pozisyonuna geç ve hiçbir zaman tamamen bu konuya adanmamış bir ilgi göstermiştir. Bu konuyla ilgili çalışması gelenekseldi: erkek doğası normdur. Dişiliği, kız çocuğunun penisten yoksunluğunu fark etmesi ve bunun ardından gelen aşağılık hissi olarak düşünmüştür: "Kendisinin hadım edilmiş olduğunu keşfi, bir kızın büyümesinde bir dönüm noktasıdır." Erişkinlikle birlikte kadının cinselliğinin odak noktası vajinaya kayar ve çocuk doğurmayı arzuladığında ve bir çocuk doğurduğunda (özellikle de bir erkek çocuk) kadın, daha önce sahip olmadığı aracılığının yerine geçen aracılığıyla tatmin olur. Diğer yandan daha 1920'lerde, Horney, dişilik üzerine daha olumlu bir değerlendirme yapmıştı. Daha radikal kritikler, 1949'da, erkek yazarlara göre erkeğin "Özne, Mutlak", kadının da "Öteki" olduğunu açıklamış Simone de Beauvoir'ı izlemiştir ki, bu feminist antropolojinin özüdür. Kritikler, Freud'un tavrı da dahil olmak üzere cinsellik tavırları üzerindeki toplumsal ve psikolojik etkileri gözden geçirmeye girişecektir. Bu yüzden psikanalizin kadınlara özel bir alan sunmuş olması ilk bakışta bir bakıma paradoksaldır; onların katkıları önemliydi. Freud, Andreas-Salomé gibi zeki kadınların ilgisini çekmiş, onlarla arkadaşlıklar kurmuştur. Muayenehanesi de onu kadınların sırlarına olağandışı şekilde aşina yapmıştır; yine de hastalarının ona bir

erkek olarak cevap verdiği ve dolayısıyla onda zaten mevcut olan cinsel farklılık varsayımlarını teyit ettikleri belirtilmiştir. Konu kadınların toplumsal pozisyonuna ilişkin genelleştirme olduğunda, seçkin birkaç kişi dışında, büyük ölçüde ilgisizdi. Bununla beraber, daha sonraki bazı feministler psikanalizde, toplumsal gücün cinsiyet farklılığı çizgilerinde yeniden üretilmesini anlamayı sağlayacak araçlar da bulmuştur.

Freud'un klinik çalışmaları, bir çocukluk teorisi ortaya çıkarmıştır ve birçok öğretmen ve çocuk psikologu analitik eğitim almış veya en azından analitik bakış açısı arayışı içinde olmuştur. Psikanaliz, çocuğun doğasını ortaya çıkarmanın, ebeveynliği değerlendirmenin ve rahatsız çocukların irrasyonelliğiyle uğraşmanın etkili aracı olarak belirmiştir. Analizi çocuklara götürmek yeni teknikler icap ettirmiştir çünkü her şeyin sabit olduğu analitik seanslardaki konuşmanın adapte edilmesi gerekmiştir. Anna Freud, çocuklarla olan çalışması *Das Ich und die Abwehrmechanismen*'de (1936) [Ego ve Savunma Mekanizmaları] yayımlanmış savunma teorisini ayrıntılı şekilde geliştirmesinden ve ayrıca kendine özgü kişisel pozisyonundan dolayı bir otorite olmuştur. Babasıyla Londra'ya taşındığında çalışmalarına devam etmiş ve Blitz'in* çocuk kurbanlarıyla ilgilenmiştir.

Freudlar, Londra'ya vardıklarında, başında kıdemli figür olarak Freud'un "komite"sinin bir üyesi olan Ernest Jones'un (1879–1958) bulunduğu küçük ama bölünmüş olsa da gelişen aktif bir analitik toplulukla karşılaşmıştır. Viyana'da olduğu gibi burada da eğitim psikolojisi ve çocuk esirgemeyle yakın ilişkiler vardı. Örneğin, Eğitim Enstitüsü'nde çocuk gelişimi bölümünün başı Isaacs analitik eğitim almıştı. Buna ek olarak, Klein, Berlin'i terk ettikten sonra çocuk doğasına ilişkin bağımsız teorisini, annenin pozisyonunu vurgulayarak

* Almanca "yıldırım"; ayrıca Nazilerin "blitzkrieg" adı verilen savaş taktiğinin kısaltması. İkinci Dünya Savaşı'nda, Nazi Almanyası'nın Eylül 1940 ile Mayıs 1941'de Birleşik Krallık'a karşı yaptığı hava saldırılarına verilen ad. Bu süre boyunca, 40.000'den fazla insan ölmüş, 50.000'den fazla insan da yaralanmıştır. (y.h.n.)

biraz daha geliştirmişti. Sigmund Freud veya Anna Freud'un düşündüklerinden daha fazla çocukluk konusuna girmiş, çocukların dünyasındaki nesnelerle nasıl ilişki kurduklarını yorumlamak için oyunu kullanmıştı. Çocuğun yemeğe tavrının onun ilk aylarını anlamayı mümkün kıldığını düşünmüştü. Bebeğin annenin memesiyle ilişkisinin daha sonraki tüm ilişkilerin prototipi olduğunu savunmuştu. Ona göre bu aşamada görülen şiddetli sevgi ve nefret, çocuğun, büyüdükçe her türlü ilişkiye yansıtacağı içselleştirilmiş nesne ve örüntüleri oluşturur. Nesne ilişkileri böylece duygusal dünyanın anahtarıdır. Ardından, savaş yıllarında, Anna Freud ve Klein taraftarları, konusu merkezi eğitim olan büyük bir anlaşmazlığa düşmüştü ve bu, Britanya'da analizin gelecekte alacağı biçimi belirlemişti. Bir ortodoks Freudyen ekol, bir Kleincı grup ve Donald W. Winnicott (1896–1971) ile W. R. D. Fairbairn'in (1889–1964) dahil olduğu bağımsız bir grup vardı. Bu son iki grup, "nesne ilişkileri kuramcıları" olarak tanınmıştı ve çalışmaları, kısmen Tavistock Kliniği'nin desteğiyle yayılmıştı. Klinikte, Michael Balint (1896–1970) ve John Bowlby (1907–1990) annenin rolünü vurgulamış ve çocuk esirgeme ile psikanaliz arasındaki bağları pekiştirmişti. Analitik düşünce, işletme, sosyal hizmet ve bakım mesleklerindeki insanları etkilemiştir. Annelik ve kişiliğin kökenleri üzerine odaklanma, psikanalizi, savaş sonrasının, adil ve medeni bir topluma giden araçlar olarak yoksullara bakım hizmetini oluşturma isteğiyle ilişkilendirmiştir.

Nazilere göre Freud ve yandaşlarının birçoğu Yahudi'ydi ve Naziler için analistlerin insan doğasındaki olumsuz yanı betimlemesine özellikle Yahudi biliminin bir meşgalesi olarak kara çalmak kolaydı. Özellikle Birleşik Devletler'e Alman, Avusturyalı ve Macar analistlerden ibaret büyük bir göç olmuş ve bu kişiler psikolojik toplumun gelişiminde önemli etkide bulunmuştur. Ama analiz Üçüncü Reich'da kaybolmamıştır. Feldmareşal Göring'in kuzeni Matthias Heinrich Göring (1879–1945), Berlin'de bulunan, yeniden isimlendirilerek "Göring Enstitüsü" takma ismi verilmiş Alman psikolojik araştır-

ma ve psikoterapi enstitüsünün başına geçmiş ve Nazi partisi seçkinlerine psikolojik tedavi sağlamıştır. Bu garip durumda analistler, nevrozlarla uğraşmak için formüle edilmiş psikolojik kavramları, savaş sırasında Berlin'de kalmış kendinden menkul kahramanlara uygun bir dil şeklinde yeniden ifadelendirmiştir.

Psikanalizin Rusya'da da taraftarları vardı. Birinci Dünya Savaşı'nın kopmasından önceki yirmi yıl boyunca, Rusya'da, Almanya, Avusturya, İsviçre ve Fransa'daki gelişmeleri yakından izleyen canlı bir psikiyatrist topluluğu bulunmaktaydı. Doktorların büyük kısmı çarlık sistemine son derece eleştirel yaklaşmakta ve hastalarının yaşadıkları zorlukları devletin başarısızlıklarıyla ilişkilendirmekteydi. Genelde hastalar üzerinde psikolojik teknikler kullanma fikrine açıktılar ve Nikolai Evgrafovich Osipov (1877–1934) ve diğerleri, bu bağlamda Freud'un fikirlerini tanıtmıştı. Osipov daha sonra Freud ve Jung'la mektuplaşmış ve tanışmıştı. Moskova'daki üniversite kliniğinde nevrozlular için açılmış ilk ayakta tedavi bölümünde çalışmış ve 1910'da, diğer genç terapistlerle birlikte, eklektik bir bakış açısı benimsemiş *Psikhoterapiia*'yı (*Psychotherapy*) çıkarmıştı. Bu doktorlar, savaş sırasında orduda hizmet etmiş ve eşgüdümlü bir tıp hizmetinin yokluğu karşısında dehşete düşmüşlerdi. Bu yüzden birçoğu, psikoterapi de dahil olmak üzere etkili, modern bir tıp hizmeti örgütleyeceği ümidiyle yeni Bolşevik devleti hoş karşılamıştı. Bununla beraber, Osipov'un kendisi göçe katılmış ve psikanalizin, daha sonra Çekoslovakya olacak ülkede yayılmasında önemli bir rol oynamıştı. Moskova'nın önde gelen psikanalisti Moishe Wulff da (1878–1971) Filistin'e göç edecekti. Fakat psikanaliz ilgi çekmeye devam etmiş ve gerçekten de Moskova'da açılmış bir psikanalitik enstitüsü bu türden devlet destekli ilk enstitü olmuştu. Genç A. R. Luria, Moskova psikanalitik cemiyetinin yöneticisi olmuştu. Psikanaliz devrimin ilk yıllarında yeni yaşam tarzlarındaki bir dizi deneyden biriydi ve burjuva değerlerinin altında yatan gerçek, içgüdüsel ve maddi gereksinimleri açığa çıkarma

iddiasında olduğundan, radikal gözükebiliyordu. Fakat daha sonra, 1927'deki, ne pahasına olursa olsun, endüstrileşme ve kolektifleştirme kararı olan Büyük Atılım'ın ilanıyla birlikte psikanaliz de entelektüel ifadenin neredeyse tüm yeni formlarıyla aynı yazgıyı, yani yok olmayı paylaşacaktı. Resmi bir karar yoktu ama dünyayı kolektif eylemle değiştirmeye kararlı Stalinistlerin, cinsel duygu ve öznel sorunlara gömülmüş bir burjuva düşünce şekline nasıl karşı olmuş olacaklarını hayal etmek de zor olmasa gerek.

Analitik fikirlerin 1920'lerde başka yerlerde süratle popülerleşmesi, Viktorya dönemi kültürüne ve yaygın özel bilginin ikiyüzlü kamusal inkârına karşı tepkinin parçasıydı. 1927 tarihli bir oyunda sarf edilmiş sözlerle: "Anne, bilmiyor musun, herkesin düşünceleri müstehcen bir şekilde iğrenç. İşte psikoloji bu." Her ne kadar Freud hareketini bu tür kaba güldürüden uzak tutmak için elinden geleni yapmışsa da kendi Stoacı kötümserliği insanın içinde bir hayvanın gizlendiği görüşünün etkisini kırmaya yardımcı olmamıştır.

Muhafazakâr görüşün neyi "iğrenç" bulduğunun vurgulanması, analistlerin Birleşik Devletler'e göç etmesiyle, özellikle de Horney ve Heinz Hartmann'ın (1894–1970) çalışmaları aracılığıyla değişmiştir. Amerikalı psikiyatrist Harry Stack Sullivan'la (1892–1949) birlikte egoyu kendi olumlu güçleriyle orijinal bir zihinsel yapı olarak ele alan bir tür psikanaliz olan "ego psikolojisi"ni yaratmışlardır. İyimserci [*meliorist*] değerlerle uyum içinde, kişiliğin ruhsal çekirdeğinin doğuştan gelen güdüler ile toplumsal baskıları birleştirme ve böylece içten şekilde tatmin edici biçimde olgunlaşma kapasitesi olduğunu iddia etmişlerdir. Freud'un cinsiyetçi önyargısına tepki gösteren Horney, kadın egosunun büyütücü, besleyici özelliklerinin olumlu bir imajını yaratmıştır. Horney'le teorik anlaşmazlıklarının analistleri böldüğü ve alanın Kuzey Amerika'daki kurumsal büyümesini engellediği Sullivan da psikozlularla analitik çalışmaları geliştirmeye çalışmıştır. Freud, psikanalizin, psikozlar karşısında zayıf olduğu sonucuna varmıştı çünkü bu

hastalıklar anlamlı konuşma kapasitesine zarar vermekteydi. Bununla beraber, Sullivan, son derece rahatsız bir ruhla bile ilişkiye girerek onun bütünleştirici çekirdeğini bulmayı sağlayan yollar önermiştir. Hartmann, *Ego Psychology and the Problem of Adaptation*'da (1939) [Ego Psikolojisi ve Uyum Sağlama Sorunu] algı, öğrenme ve belleğin, normal koşullarda toplumsal çevresine adapte olmasını sağlayan olağan işlevlerinde aktif bir çatışmadan yoksun ego alanı fikrini savunmuştur. Bu çalışma, psikanaliz ile öğrenme ve uyum sağlamaya dair deneysel psikolojiyi ilişkilendiren yollar önermiştir ve bir süre birleşik bir teori yaratma girişimi de söz konusu olmuştur. Hartmann, "Psychoanalysis as a Scientific Theory" (1959) [Bir Bilimsel Teori olarak Psikanaliz] adında etkili bir makale yazmıştır. Analist David Rapaport da (1911–1960) ruhun, zihinsel ve fiziksel enerjileri karşılaştıran bir doğa bilimi modelini oluşturmuştur.

Avrupa'dan başka bir mülteci psikanalist olan Erik Erikson da (1902–1994) kişiliğin çatışmadan yoksun bir alanının mevcut olduğunu vurgulamıştır. Çocuğun ortaya çıkmakta olan özerkliğini besleyen veya ona zarar veren koşullar üzerine çalışmıştır. Danimarkalı ebeveynlerin çocuğu ve Alman–Yahudi bir çocuk doktorunun torunu olarak bu onun için ayrıca bir ilgi odağıydı. Anna Freud'un yanında bir çocuk analisti olarak yetişmiş ve ardından 1930'larda ABD'ye gitmiştir. Yaşam döngüsü üzerine, *Childhood and Society*'de (1950) [Çocukluk ve Toplum] geniş bir kitlenin ilgisini çekmiş çalışması, ego gelişiminin doğal örüntüsünü anlatmaktaydı. Ergen kimlik krizi olarak tanımladığı, normal süreç içinde topluma uyum sağlayarak çözülen durum üzerinde çalışmıştır. Erikson *Identity: Youth and Crisis*'i (1968) [Kimlik: Gençlik ve Kriz] yayımladığında, gelişime akademik psikanalitik ve psikolojik yaklaşımlar, psikoterapiyle birlikte birbirine yaklaşmıştı. Aynı zamanda analistler ve analitik fikirler de Birleşik Devletler'de hiçbir yerde olmadığı kadar psikiyatriyi etkilemiştir. Böylece psikanaliz, kişisel psikolojik gelişim, uyum sağlama ve tatmin etme kültürüyle kaynaşmıştır. Genelde iyimserlik hâkim olmuştur:

Normal bir gelişim örüntüsü ruhun tüm yönlerini birleştirmektedir; Amerikalılar bu özelliğin rekabet için şart olduğunu düşünmüş ama Freud'un ölüm içgüdüsü fikrinden uzak durmuşlardır. Freud'un çalışmalarının ruhuyla uyuşmayan ama ideolojiyle uyumlu olan psikanaliz ve kişisel gelişim arayışı bazen kültür ve ekonomik şartlardan bağımsız bir kişilik bulma fantezisi şeklinde yozlaşmıştır. Bu, 1970'ler ve 1980'lerin "the me generation"ını [ben kuşağını] yaratmıştır.

Birleşik Devletler'de psikanalitik açıdan bilgilenmiş kültürün yayılması, eleştiriden yoksun değildi. Ülkenin popülist can damarından kaynaklanan, analistlerin Doğu ve Batı sahillerinde yoğunlaşmış olmasının da yardımcı olduğu, bitmeyen şaka ve aşağılamaların hedefiydi. Ayrıca entelektüel kritikler de vardı; özellikle Norman O. Brown (1913–2002) *Life Against Death: The Psychoanalytic Theory of History*'de (1957) [Yaşama Karşı Ölüm: Tarihin Psikanalitik Teorisi] trajedi ve ona göre ölüm içgüdüsünden kaynaklanan gerçek kişisel özerklikle bağlantısını kestiği için ego psikolojisine saldırmıştır. Herbert Marcuse, kapitalist kültürü ve kişisel bastırmayı ilişkilendiren argümanı yeniden biçimlendirmiş ve 1960'larda *Eros ve Civilization* (1955) [Eros ve Uygarlık] çalışmasını yayımlamıştır. Radikal eleştiri, siyasi açıdan hasta bir toplumun destekleri olarak "normal" gelişimin ve "olgunluğun" psikolojik ve psikanalitik açıklamalarının aleyhine dönmüştür.

Freud'un biçimlendirmeye çalıştığı psikolojik fikirler ve hareket; yayılan, her kalıba giren bir büyümeye dönüşmüştür ki, kökleri gerçekten de Freud'un yazılarından daha fazlasına dayanmaktadır. Psikolojik topluma sınırsız katkıda bulunmuştur. 20. yüzyılın ikinci yarısında Kuzey Amerika ve Avrupa'da muazzam bir orta sınıf refahı söz konusuydu ama buna rağmen, bu zenginliği bir ruhla birleştirme arayışı sürecekti.

RUHUN PSİKOLOJİSİ

İlk analistlerin büyük kısmı ateistti. Buna rağmen dinin ruhsal bir şifa verme formu olarak eski yerine kavuşacağı ümi-

di bazı Hıristiyanların, ruhsal yaşamı anlamak için Freud'a başvurmasına yol açmıştır ki, aynı şekilde Jung'a da başvuracaklardır. Bunun ardında, Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında Protestan papazları arasında, kiliselerin modern dünyanın erkek ve kadınlarına sunacak pek bir şeyi olmadığına dair derin endişesi vardı. Freud'un Zürih'teki en sadık destekçilerinden biri, psikoloji ile dinin içgüdüleri daha yüksek hedefler için yüceltme gibi bir amacı paylaştıklarına inanan Oskar Pfister (1873–1956) adında bir Protestan papazıydı. 1920'lerde Hollanda, Britanya ve başka yerlerde Protestan papazlarına özgü bu endişe, psikanaliz de dahil olmak üzere, psikolojiye açık bir ortam yaratmıştı ve "şifa bulma" başlığı altında psikoterapisel müdahaleye, ruhu iyileştirme işini doktorların işiyle birlikte yürütmeye dönüş söz konusuydu.

İlk psikoloji tarihleri, dini genel resmin tamamen dışına atmıştır. Nedeni bellidir: Psikoloji *bir bilim olarak* büyüdükçe, dini inancı geride bırakmıştır. Bu düşünce şekli, bence, tamamen gözden geçirilmelidir. Psikolojinin kadim ve erken modern kaynakları veya psikoloji benzerleriyle ilgilenen herkes için dini yaşam biçimleri merkezi önemdedir. Dine duyarlılık, Batı psikolojisini dünyada ruh, doğa ve kişiyle ilgili diğer inançlarla karşılaştırmada da gereklidir. Buna ek olarak, doğrusu, "din psikolojisi" olarak adlandırılmış bir alan, 1890'dan beri vardı ve iniş çıkışlara rağmen var olmaya devam etmektedir. Dini sorular ve ruhsal deneyimlere dair bir ilgi, yeni psikolojilere karşı çıkmanın değil, bunları çalışmaya başlamanın ardındaki ortak saik olmuştur. Psikologa danışma ve klinik psikolojiyle ayırt edilebilir bir sınırdan yoksun şekilde kaynaşan, ruhçuluk da dahil olmak üzere, şifa vermenin ve Protestan papazlara özgü endişenin bir tarihi vardır. Son olarak da, psikolojik toplumu tartışırken ileri sürdüğüm gibi, kamunun psikolojiye hayranlığı elbette dar anlamda bilim arayışıyla sınırlı değildi. Bu ilginin "dinsel", "ruhun yaşamı", "insanlığın refah arayışı" veya sadece "duygusallık" olarak adlandırılıp adlandırılmayacağı tartışmaya açıktır ama bir şekilde insan

durumunu ele alan psikolojiye duyulan yaygın özlemin varlığı kesindir. Londralı Metodist papaz Leslie Weatherhead'in *Psychology and Life* [Psikoloji ve Yaşam] gibi başlıkları olan kitaplarla ilgilenen geniş bir kitlesi vardı. Jung'un düşüncelerine dair koleksiyonun İngilizcesi (1933'te) cüretkâr *Modern Man in Search of a Soul* başlığıyla çıkmıştı.

Din sadece bir inanç sistemi dahi değildi; bir yaşam şekliydi. Birçoğu için önemli olan, dinsel deneyim ve mümkün kıldığı yaşamın kalitesiydi. Aynı şey toplumun psikolojiyi nasıl değerlendirdiği için de söylenebilirdi: Psikoloji, bilimsel açıklamadan ziyade nasıl yaşanması gerektiğiyle ilgiliydi. Dolayısıyla, bilimsel görüş ile dini inancın uyumsuzluğuna ilişkin argüman, konuyla kısmen ilgisizdir. Hem sıradan insanların deneyimin kalitesine ilgisi hem de Protestan papazların psikolojiyi ele alması bunu ima etmektedir.

James, Edinburgh'da kendi Gifford Konferansları'nı "dini deneyimin türleri" üzerine vermiştir (1902'de yayımlanmıştır ve hâlâ baskısı mevcuttur). Yaklaşımı harika bir şekilde geniş ve sempatikti; birçok insanın o zaman sorduğu ve şimdi sormakta olduğu soruyu bulandıran onun konuya gösterdiği bu sempati olmuştur: İnançlar doğru mudur? Az çok çağdaş bir dizi psikolojik araştırma, ilgisini dini bağlılığa ilişkin ampirik kanıta yöneltmiş, bunun inanca zarar vermekten ziyade onu destekleyeceğini varsaymıştı. Bazı ilk psikologlar, Birleşik Devletler'de Hall ve Baldwin ve Tavistock Kliniği'nin kurucusu Hugh Crichton-Miller (1877–1959), sağlıklı ve doğal bir gelişimin kişiyi Hıristiyanca yaşama ulaştıracağını düşünmüştü. İlk yıllarda, "Tavi"nin Hıristiyanlar arasındaki ünü öyle çoktu ki, "Parson'un kliniği" olarak biliniyordu. James'in onun gibi spiritüalizmle ilgilenen *genevois* [Cenevreli] arkadaşı Théodore Flournoy (1854–1920) canlı bir insan deneyimi olarak din üzerine yazmıştı; din de genelde yaşam gibi psikoloji bilimi aracılığıyla araştırmaya açıktı. F. W. H. Myers bilinçaltıyla algılanan kendi olarak tanımladığı ile ruh dünyası arasındaki teması savunan çalışmalarını yayınlamıştı. Katolikler

arasında, Kardinal Mercier'le bağlantılı olarak tespit edildiği üzere, ruha dair bir Thomist psikolojiyi yeniden canlandırma yönünde kendinin farkında olan bir girişim vardı. Elbette bazı psikologlar belirgin bir şekilde din karşıtıydı: Tıpta Charcot, psikanalistler arasında Freud ve Jones, davranışçılar arasında Watson.

Protestanlar arasında dini duyguda teolojik söylemin indirgenemez ve otantik nesnesi olarak inanç, dini yaşamın içinde psikolojik bir kategori oluşturmuştur. Bu, dini yazımda 19. yüzyılın sonunda, tam da yeni psikolojiler ilgi çekerken önemli olmuştur. Liberal Protestanlar, ilgilerini, geleneksel inancı modern toplumsal ve ekonomik yaşamın gerçeklikleriyle temas sağlayacak kişisel gerçeklik için duyguya çevirmişti. Kişiliğe atıfların (İngilizce'de) ilk başta ruhsal çağrışımları olmuştu. Mesih'in yeniden yapılmış bir resmi, onu model insan, gerçek duygunun insanı ve sıradan insanlar için bir örnek olarak tasvir etmişti. Hatta Mesih'in psikolog olarak portreleri bile vardı. İsviçreli teolog Karl Barth'ın, Mesih'in kişiliğinin tasviriyle birlikte, Hıristiyan Tanrı'nın mutlak aşkınlığını, onun insani değerlere ötekiliğini vurgulayan derinlikte bir şekilde eleştirdiği, işte bu liberal teolojiydi.

Bilimin dine sözde karşıtlığı, Jung psikolojisinin özel bir hedefiydi ve bu, onun düşüncesinin uzun süre var olmuş tekrarlayan cazibesini açıklamaktadır. Jung'un baştan itibaren ve Freud'dan tamamen bağımsız olarak bir *genel psikoloji bilimi* oluşturmak gibi büyük bir amacı vardı. Fakat böyle bir bilimden o, tam olarak insanın tutarlı ve doğru bilgisine ulaşmayı anlamaktaydı ki, bu onun için ruhsal anlamda deneyimleyen ve motive olmuş bireydi. Şöyle yazmıştır: "Sadece zekâyı tatmin eden bir psikoloji hiçbir zaman kullanışlı olamaz. Çünkü ruhun tamamı hiçbir zaman sadece zekâyla kavranamaz [...] ruh, onun tüm doğasını kucaklayacak bir ifade arayışındadır." Jung için de psikoloji bir *bilimdir*, insan öznesinin bilgisinin temelidir, tüm diğer bilgiler sonunda ona dayanır. Fakat bilimsel psikoloji için "ruhun tümü" nedir? Jung bunu, Kutsal Kâse

veya Altın Post gibi bilgelik arayışı mitlerine kolaylıkla benzetilebilir bir içsel yolculukla yanıtlamaya çalışmıştır. Jung'a göre, bu bir sembol olarak Mesih–çocuğa sahip kendinin arketipine dair arayıştı. Jung'un bir Hıristiyan olup olmadığını söylemem mümkün değildir; bu argümanın dini bir argüman olduğunu sanıyorum ve her iki görüşün de taraftarı vardır. Ama bilinçdışı zihne dair biliminin dini duyarlılığa hitap etmesini kesinlikle istemiştir.

Jung önemli ve kültürlü bir Basel ailesine doğmuş ve tıp eğitimi almıştır. Dedelerinden biri doktor, diğeri ise kendisine görüntülerin geldiği söylenen bir teolog ve babası da en azından oğlunun dini şüpheleri olduğuna inandığı bir Protestan papazıydı. Tıp öğrencisiyken, spiritüalist bir medyum olan genç kuzeni Heléne Preiswerk'le çalışmıştı. 1900'de, Zürih'teki Burghölzli Hastanesi'ne atanmış ve burada kısa sürede klinik yöneticisi ve ayakta hipnotik terapinin de bulunduğu tedavi bölümünün müdürü olmuş, ayrıca üniversitede de ders vermeye başlamıştı. 1906'da sözcükleri ilişkilendirme testlerinin sonuçlarını yayınlamış ve bu duygusal açıdan bağlantılı fikirlerin psikolojik "kompleks" veya öbeği fikrini yaymıştı. Bu arada, Zürihli meslektaşları gibi *The Interpretation of* Dreams'ten etkilendikten sonra Freud'la yazışmaya başlamıştı.

Uzun mektuplar ve yoğun toplantılar Jung'un bir bakıma baba figürü olan Freud tarafından nasıl uyarıldığını, Freud'un bir entelektüel oğul ve psikanalizi uluslararası tıp alanına ve dünyaya taşıyacak bir kahraman olarak Jung'da gördüğü derin ümitleri açığa çıkarmaktadır. Jung'u Freud'un bir yandaşı olarak anlatan öykülerden dolayı, Jung'un, her ne kadar Freud'dan genç de olsa, söz konusu ilişkiye kendi kişisel ve mesleki değerini, o ve Freud'un nevrozları anlamakla ilgili ampirik bir proje için kaynakları bir araya getirdiklerini ve ruh üzerine kendi düşünce şeklinin son derece farkında olduğunu vurgulamak istiyorum. Freud'un cinsel libidoyu vurgulamasını hiçbir zaman tamamen kabul etmemiştir; bunu Freud'a açıkça ifade etmişse de Freud, kanıtlardan dolayı sonunda cinsellik teorisini

kabul edeceğine inanmıştır. Jung, Freud'un libidoyu bir fiziksel güce benzer şekilde açıklayan diline karşılık, libido veya ruhsal enerjiyi izah etmek için "istenç (irade)" veya "yaşam gücü" dilini kullanmıştır. 1911'de artık Freud bile aralarındaki görüş farklılıklarını görmek zorunda kalmış ve 1913'te aralarındaki anlaşmazlık kesinleşmiştir.

Freud dünya çapında gerçekler keşfettiğine inanmış ve meslektaşları olarak gördüğü kişilerin farklı görüşlerini onun girişimini tehlikeye sokan iltica eylemleri olarak görmüştür. Doğal olarak bu, kendi yönünü belirlemiş olanlar arasında derin bir kırgınlığa yol açmıştır. Freud ile Jung arasındaki ilişki, dıştan yakın görünen arkadaşlık ilişkisinin altında her zaman var olmuş farklı gündemlere bakınca rahatlıkla anlaşılacağı gibi, her iki insanın karakterleri üzerine epeyce bir şey açığa çıkarmıştır. Jung haklı olarak farklı bir projesi olduğunu iddia etmiş ve Freud'un görüşlerini tamamen kabul etmemiştir; onun düşüncesinin, psikolojide olduğu kadar 19. yüzyılın psikoterapi, rüya analizi, ruhsal iyileştirme ve mit ve din antropolojisi kültüründen gelen özerk kökleri de mevcuttu. Enerjik, etkileyici ve Freud'dan bir nesil genç bir İsviçre vatandaşıydı ve Yahudi değildi. Freud'un "neredeyse dediği gibi [...] psikanalizin bir Yahudi ulusal meselesine dönüşme tehlikesinden kurtulmasının sebebi Jung'un ortaya çıkmasıydı." Psikiyatri eğitimi almış ve uluslararası şöhret yapmış Burghölzli'de çalışan Jung, Freud'un, psikanalizi daha geniş bir tıp kitlesine taşıyacak kişi olarak tercihi olmuştu. Bu yüzden, Jung kendi yoluna gittiğinde Freud sinirlenmişti.

Tüm bunlar olurken Jung, klinik zamanını kendi özel mesleki çalışmasına adamıştı. Hastanede psikoz hastaları ve zengin nevroz hastalarıyla çalışırken zihnin, duygusal baskıların ifadesi olarak ürettiği sembollerin gücü ve sabitliği karşısında etkilenmiş, rüya ve fantezilerde aynı canlı sembolleri bulmuştu. Sembolizmi ruhun olumlu hedeflerini, onun içsel, yıkıcı olduğu kadar yapıcı doğasını temsil eden bir şey olarak algılamıştı. Dolayısıyla, Freud'un sembolleri cinsel baskının

olumsuz sonuçlarını temsil eden şeyler olarak gören görüşüne karşı çıkmıştı. Freud bilinçdışının içeriğine determinist terimlerle yaklaşırken, Jung ruhu, bilincin semboller ve görüntüler üzerinden bildiği amaçlı güçlerden ibaret olarak görmüştü. Bu, onun, hâlâ Freud'la ilişkisi devam ederken yayımlanmış *Wandlungen und Symbole der Libido* (önce makaleler, ardından kitap olarak yayımlanmıştır, 1911–1912; *The Symbols of Transformation* [Dönüşümün Sembolleri] olarak İngilizce'ye çevrilmiştir ancak İngilizce'de ilk kez *The Psychology of the Unconscious* [Bilinçdışının Psikolojisi] olarak yayımlanmıştır) çalışmasında açığa kavuşmuştur. Bu kitap, yaratıcı bir zihnin tüm heyecan ve karışıklığını sergilemektedir; bilinçdışı tarihçisi olarak Henri Ellenberger'in yazdığı gibi, "Jung dört yüzden fazla sayfayı hiçbir zaman tanışmadığı birinin az sayıdaki hayal ve fantezilerinin mitolojik yorumuna ayırmıştır." Flournoy'nin, "Miss Frank Miller" olarak adlandırılmış, zengin rüya ve fantezi görüntüleri üretmiş Amerikalı genç bir kadın hakkında yayımlanmış raporlarını kullanmıştır. Jung, mit, filoloji ve dini deneyimden yararlanarak bu materyalle ilgili yaptığı bir yorumda dinamik bilinçdışı güçlere ilişkin yeni bir dil geliştirmiştir. Freud'un bastırmayla ilgili görüşlerinin değerini inkâr etmemiş ama yine de bilinçdışının kendi kadim, birey öncesi yapısına ilişkin bir resmini çizmiştir. Sonuç, *kolektif bilinçdışı* teorisi olmuştur. Jung, bunu, *Psychologische Typen*'de (1921) [Psikolojik Tipler] kişiliğe dair sistematik bir teorinin temeli yapmıştır. Burada, motivasyonun esasen ruhun içinden veya dışından türediği karakter tiplerini açıklamak için "içedönük" ve "dışadönük" kavramlarını geliştirmiştir. Ardından Britanyalı psikologlar Spearman ve Eyseneck, bu terimleri benimseyerek kişilik testinin ve popüler psikolojinin dünyasına yaymıştır.

Jung kişisel bir yolculuğa, kendi ruhunun, zihninin derinliklerinde kuyular ve tüneller açmaya benzettiği bir psikolojik ve tinsel sorgulamaya da girişmişti. Ruhsuz modern zamanların kafası karışmışlarına bir rehber olarak yaptığı bu yolculuk

daha sonraki şöhretiyle birlikte çok fazla fantezi, mitoloji ve uydurmacaya yol açacaktı. Bununla beraber, mitoloji ve sembolizmle fanteziler yapmasına dair, dikkat gerektiren Gotik el yazısıyla yazılmış ve sanki bir ortaçağ el yazmasıymışçasına sembolik resimler ve parlak harflerle süslenmiş, *The Red Book* (ancak 2009'da yayımlanmıştır) [Kırmızı Kitap] adında eşsiz bir kayıt da vardı. Bazılarının gözünde Jung, bu yolculuktan ruhsal içgörüsü olan bir kahraman olarak çıktıysa, bu kayıt, zihin hakkındaki hakikat için mit ve dini deneyime, son derece kişisel bir şekilde dönüştürülmüş olağanüstü bir el atıştır.

Jung'un psikolojisinde insan doğasının temeli, miras kalmış, bilinçsiz ama kendisine uygun amaçsal bir tarzda sürekli aktif olan ruhsal enerjidir: "Her birimizde var olan kişisel üstü mahiyette ortak bir ruhsal alt katman" vardır. Bu "alt katman" kendilerini semboller olarak ifade eden sezgilerin kaynağıdır. Örneğin, "yaşam nefesi" ve bir ruh olarak rüzgâr farklı kültürlerde bulunan bir sembol olduğundan, bu, Jung'a göre bilinçdışı ruhun kolektif olduğunu göstermekteydi. Mit, din, sanat ve öykülerde bulduğu sembollerin kullanımındaki tekrar eden örüntülerin üzerinde çalışmış ve bu örüntüleri kolektif bilinçdışının *arketipleri* veya kalıcı yapıları olarak tartışmıştır. Jung, 1920'lerde enerjisinin çok önemli bir kısmını, ruhun ortak arketipsel yapısını göstermek için Batılı olmayan kültürlere (örneğin, New Mexico'nun Pueblo Amerikan Yerlileri'ni ziyaret etmiştir) ve Doğu dinleri, mitoloji ve simyasına ayırmıştır. Bu, önde gelen Alman Çin dili ve kültürü uzmanı ve I Ching –Çince Değişimler Kitabı– kitabının çevirmeni Richard Wilhelm'le birlikte çalışmayı da kapsamıştır.

Eşi ve daha sonraki müşterileri sayesinde zenginleşen Jung, kendisine özel mesleki pratik serbestlik sağlamak için aşağı yukarı Freud'dan ayrıldığı sırada üniversite pozisyonundan da istifa etmiştir. Hastalarıyla çalışmaları, kendisiyle olduğu gibi, ahlaksal güdüleri, buna karşılık gelen duyguları ve rasyonel bilgisiyle birlikte bilinçli bir dünya ile ahlakdışı, gayri toplumsal ve akla dayanmayan bilinçdışı dünya arasında bir ayrılma-

ya işaret etmekteydi. Jung bu ayrılmanın patolojik belirtiler olarak sembolik bir şekilde rüyalar ve yaşamın yüzeyinin ötesinde, başarılmamış ideallerin anlık görüntülerinde belirdiğini düşünmüştü. Terapiye yaklaşımı bundan türemiştir: "Patolojik unsur artık bilinçdışını daha fazla kontrol edemeyen bilincin ayrılmasında [y]atmaktadır. Bu yüzden tüm ayrılma [*dissociation*] vakalarında bilinçdışını bilinçle birleştirmek gerekmektedir. Bu, benim 'bireyleştirme süreci' olarak adlandırdığım sentetik bir süreçtir." İkinci Dünya Savaşı'ndan önce ve sonra kafaların karıştığı yıllarda birleştirme, bütünleştirme ihtimali insanlara çekici gelen bir görüştü. Bununla beraber, Jung bilinçdışı enerjilerin irrasyonel olduğunu ve birçok yönden tehdit ediciliği ve yıkıcılığını da vurgulamıştır; bunların birleştirilmesinin başarılı olacağı hiçbir şekilde varsayılamazdı. Dolayısıyla, tıpkı Freud gibi Jung da tehlike içinde medeniyet duygusunu vermiş ve onun da, ilkel ruhun eksilmemiş güçlerini sağlam şekilde kavrayamamış akıl görüşüne inanmaya hazır bir kitlesi olmuştu. Diğer yandan Freud okurlarına, ıstırabın yoğunluğunu azaltmak için bilimsel aklı geliştirmeye yönelik Stoacı bir ihtarda bulunurken, Jung da kolektif bilinçdışının olumlu iyileştirici ve dönüştürücü gücünden bahsetmekteydi.

Jung'un psikolojisinin yaygın şekilde eğitimli, profesyonel ve orta yaşlarda, dıştan başarılı, içten ise bir yönden yoksun insanları çekmiş olması çarpıcıdır. Jung bunu Batı kültüründe dışsal ve içsel yaşamlar arasında nerdeyse felakete götüren bir kopmanın varlığının teyidi olarak anlamıştır. Batı'nın maddi şeylerle ilgili bilgi ve ustalıkla meşgul olduğunu, kolektif amacının bulunmadığını ve bireysel ruhsal tatmin sağlamada başarısız olduğunu yazmıştır. Söz konusu kültür bir bütün olarak kolektif bilinçdışından "ayrılmıştır." Jung, yeraltı dünyasına yolculuklar yapan genç bir kahraman olmaktan bilgeliğe, aç dünyanın yaşlı bilgesine dönüşmüştür. Böylece, 1930'larda, kendi kolektif bilinçdışı psikolojisi ışığında siyasi olaylar üzerinde yorumlarda bulunmuştur. Derin bir şekilde Alman kültürüyle aşılanmış ama doğrudan Alman politikası etkisi al-

tında olmayan, Almanca konuşan bir İsviçreli olarak Nazi gücünün doğasını değerlendirmede yavaş kalmıştır. Jung'a göre, Hitler'in çekiciliği, bilinçdışının tatmin edilememiş ilgi alanları, yani Reformasyon–Sonrası Avrupa'sının ruhsal ihtiyaçları ifadelendiren bir kolektif sembolik yaşam kurma konusunda başarısızlığa uğramasından ötürü tatmin edilememiş ilgi alanları karşısında gösterdiği samimi duyarlılıktan kaynaklanmaktaydı. Jung sonucun, karanlık ve karşı konulamaz güçlerin Avrupa aklını ele geçirmesi olacağından korkmaktaydı.

Jung olaylar hakkında yazdıklarını modern ruhun anlaşılmasına, psikolojiye nesnel katkılar olarak görmüştür. Ama bazı geç gözlemcilere göre onun görüşleri nasyonal sosyalizmi desteklemek anlamına gelmekteydi. Bunu ele alırken çeşitli faktörler göz önünde bulundurulabilir. Jung kalıtımla edinilmiş bilinçdışı güçleri bir halkın veya bir "ırkın" tarihini yansıtan bir şey olarak açıklamıştır. Bu yüzden, ruhu ırksal terimlerle tanımlamak, birçok çağdaşına olduğu (bazı Siyonistler de dahil olmak üzere) gibi ona da doğal ve nesnel gelmiştir. Yapısı, Yahudi halkının güya köksüz kültürünü yansıtan bir Yahudi ruhunun olduğunu düşünmüştür. Ayrıca Yahudilik, İsviçrelilik, Almanlık veya her neyse, aralarındaki farklılıkların farklı halkın farklı psikoterapi gerektirdiğine işaret ettiğini varsaymıştı. Jung'un isteği ne kadar nesnel olmaksa da bu 1930'larda siyaseten ateşle oynamak anlamına gelmekteydi. Ardından, 1933 Nisan'ında Alman kurumlarının Nazileştirilmesi süreci Ernst Kretschmer'in psikoterapi için oluşturulmuş Alman cemiyetinin başkanlığından ve Yahudilerin de toplumdan zorla istifa ettirilmesini getirecekti. Başkan yardımcısı Jung'un cevabı, yeni oluşturulmuş uluslararası psikoterapi cemiyetinin başkanı olmak olacaktı. Destekçileri, bu hareketinin onu, kovulanlara yardımcı olmasını ve Almanca konuşulan dünyada iyileştirici ideallerin muhafaza edilmesini sağlayacak en iyi pozisyona yerleştirdiğini ileri sürmüştü; aleyhinde konuşanlar ise bu hareketin onun Nasyonal Sosyalizm ve onun ırkçı politikasıyla birlikte çalışmaya istekli olduğunu gösterdiğini iddia

etmişti. En azından şöyle bir sonuca varabiliriz: Siyasi etkinliği psikolojik anlayışla karşılaştırdığında yüzeysel bulan bir yazar olarak, kendi rolünün siyasi doğasını kavrama konusunda donanımsızdı. Ayrıca ırksal stereotipler siyasetiyle arasına mesafe koymada yavaş ve isteksizdi. Çünkü bu stereotipler ona içsel bir gerçekliği ifade ediyor gibi gözükmekteydi.

Hem Freud hem de Jung (daha sonra Lacan gibi), ruhun nesnel biliminin temelini attıklarını iddia etmiştir. Freud, birbiriyle çelişen duygular içinde, ruhsal alan hakkında doğa bilimlerinden yararlanmaya devam etmiş ve bilimi dinin karşısına yerleştirmişti. Jung, dinsel deneyimi psikolojinin konusunun merkezine yerleştirmiş ve psikolojik açıdan doğru olanın aynı zamanda dini açıdan da doğru olması gerektiğini ve ayrıca da tersini varsaymıştı. Psikolojiyi kültürle ilişkilendirirken her ikisi de edinilmiş özelliklerin kalıtımında inancı spekülatif şekilde kullanmıştı; bu, 1920'lerde kabul edilmez olmuş ama 1900'lerde yaygın olan bir görüş olmuştu; her ne kadar Almanca konuşulan dünyada bu süreç daha yavaş gerçekleşmişse de. Yeni biyolojik genetik bilimi, edinilmiş ruhsal miras fikrine izin vermemiş ve bu hem Freud hem de Jung'un kültüre yaklaşımlarını eleştirilere son derece açık hale getirmişti. Jung'un çalışması, gerçekten de doğa bilimlerine bir katkı olarak değil, klinik materyale, karşılaştırmalı mitoloji ve bütünleştirilmiş ve yerine getirilmiş öznel yaşam arayışı içinde olanlara getirdiği yaklaşım ve düzene dayanan bir otorite edinmişti. Onun psikoterapik yandaşlarının büyük kısmı ve kamudaki izleyicilerinin çoğu için çalışmalarının bilimsel olup olmamasının bir önemi yoktu. Bir kez daha, o halde, 20. yüzyılda psikolojinin ne için olduğuna dair akademik ve kamusal beklentiler arasındaki ayırımla karşı karşıya kalıyoruz. Bunun ötesinde, özellikle ölümünden sonra yayımlanmış *Erinnerungen, Traume, Gedanken*'de (1962) [Anılar, Rüyalar, Üzerine Düşünmeler] bilimsel açıdan doğrulanan bilgi ile kişisel otorite veya deneyime dayanan anlam arasında kendini tekrarlayan gerilimle karşılaşmaktayız. Gerçekten de, her ne kadar bu me-

tin otobiyografi olarak yayımlamış ve okunmuşsa da kitabın büyük kısmını yazan ve ideal bir öykü şekline sokan Jung'un uzun süre kişisel sekreterliğini yapmış olan Aniela Jaffé'ydi.

Bu bölümü özetlemek, beni bariz bir paradoksla karşı karşıya bırakmaktadır: Ruhun rasyonel, bilimsel incelenmesi aklın sınırlarını göstermektedir. Bilinçdışının çalışılması, insan deneyiminin, sadece nesnel doğa bilimi araştırmalarının yöntemlerine uyumlu gözüken sınırları belli deneyimine değil, din, sanat, mitoloji ve dile getirmenin her türlüsündeki sınırsız çeşitliliğine açık psikolojileri desteklemiştir. Bazı postmodern yorumcuların yazılarında aşırıya götürülmüş bilinçdışı araştırması, Aydınlanma'yı sona erdirmiştir; her ne kadar doğa bilimlerine olan büyük inanç bunun söz konusu olmadığını göstermekteyse de. Dinamik psikologların bilim insanları olarak referanslarına dair ne tür eleştirel değerlendirme olursa olsun, onların yazılarının zengin, insanın inisiyatifini azaltan mekanik kavramlardan yoksun bir dilin kaynağı olduğu tarihsel ve kültürel gerçeği değişmemektedir ki, insanlar bunu insan arzularına bir yanıt olarak ele almıştır. Bu dil kendisini sadece ruh meselesiyle sınırlandırmamış, daha ziyade bir çatallaşmanın modern aşkınlığı vaadini, psikolojik olanın dilini desteklemiştir.

OKUMA LİSTESİ

Eğer yayımlanmış çalışmaların kapsamı bir göstergeyse, o zaman psikanaliz, psikoterapi ve bunların tarihleri saygın bir konumdadır. Her ne kadar kırk yıldan uzun bir süre önce yayımlanmış ve birçok ayrıntılı tarihsel çalışmaya girişildiğinden dolayı düzeltme ihtiyacı var olsa da H. Ellenberger, *The Discovery of the Unconscious: The History and Evolution of Dynamic Psychiatry* (Londra, 1970) hâlâ olağanüstü bir çalışmadır. Daha güncel bir çalışma, G. Makari'nin, *Revolution in Mind: The Creation of Psychoanalysis*'idir (Londra, 2008). Freud'un kendi tarihini kurgulamasının eleştirel analizi için bkz. M. Borch-Jacobsen ve S. Shamdasani, *The Freud Files: An Inquiry*

into the History of Psychoanalysis (Cambridge, 2011). Freud ve neredeyse tüm postFreudyenlerin biyografi ve eleştirel değerlendirilmeleri vardır. Freud'un kadınlarla ilişkisi üzerine son derece okunabilir bir çalışma mevcuttur: L. Appignanesi ve J. Forrester, *Freud's Women* (Londra, 1993). Freud'un akıl/akıl yürütme üzerine yazmasında var olan gerilim için bkz. A. I. Tauber, *Freud, the Reluctant Philosopher* (Princeton, NJ, 2010); bu çalışma Freud'un ahlaki araştırmadaki gücünü yeniden ortaya koymaktadır. Seksoloji için bkz. A. I. Davidson, *The Emergence of Sexuality: Historical Epistemology and the Formation of Concepts* (Cambridge, MA, 2001), birinciden üçüncüye kadarki bölümler. Çeviri üzerine bkz. Der. D. G. Ornston, Jr., *Translating Freud* (New Haven, CT, 1991); A. Phillips, "After Strachey", *London Review of Books*, XXXIX/4 (14 Ekim 2007), s. 36–38. ABD'de psikanalize genel bakış için bkz. N. G. Hale, Jr, *The Rise and Crisis of Psychoanalysis in the United States: Freud and the Americans, 1917–1995* (New York, 1995); Fransa için bkz. A. Ohayon, *L'impossible recontre: Psychologie et psychanalyse en France, 1919–1969* (Paris, 1999); ve Nazi dönemi için G. Cocks, *Psychotherapy in the Third Reich: The Göring Institute* (New York, 1985). Lacan, Fransızların "Anglo–Sakson aklı" olarak adlandırdıkları şey tarafından ulaşılamaz olmasıyla meşhurdur ama M. Bowie, *Lacan* (Londra, 1991)'a bakabilirsiniz ve olaylar içindeki bir pozisyondan yazılmış bir tarih için de E. Roudinesco, *Jacques Lacan & Co.: A History of Psychoanalysis in France, 1925–1985*, Çev. J. Mehlman (Londra, 1990). Rus psikoterapisine dair alternatif çalışmalar vardır: A. Etkind, *Eros of the Impossible: The History of Psychoanalysis in Russia*, Çev. N. ve M. Ribins (Boulder, CO, 1997); M. A. Miller, *Freud and the Bolsheviks: Psychoanalysis in Imperial Russia and the Soviet Union* (New Haven, CT, 1998) ve I. Sirotkina, *Diagnosing Literary Genius: A Cultural History of Russian Psychiatry, 1880–1930* (Baltimore, ML, 2002).

Graham Richards, psikoloji ve din üzerine, özellikle "Psychology and the Churches in Britain, 1919–1939: Symptoms of

Conversion", *History of the Human Sciences*, XIII/2 (2000), s. 57–84'te derin bir kavrayışla yazmıştır. Hollanda için bkz. J. A. Bezlen, "The Introduction of the Psychology of Religion to the Netherlands: Ambivalent Reception, Epistemological Concerns, and Persistent Patterns", *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 37 (2001), s.45–68 ve ABD için bkz. H. Vande Kemp, "Historical Perspective: Religion and Clinical Psychology in America", *Religion and the Clinical Practice of Psychology*, Der. E. P. Shafranske (Washington, DC, 1996), s.71–112. Genel bir psikolojiye ilişkin modern araştırmalar ve Jung'un araştırması ayrıntılı bir şekilde S. Shamdasani, *Jung and the Making of Modern Psychology: The Dream of a Science* (Cambridge, 2003) ve onun C. G. Jung baskısı, *The Red Book: Liber Novus*, Çev. M. Kyburz, J. Peck ve S. Shamdasani (New York, 2009)'de bulunabilir; ayrıca "Introduction: Encountering Hélene: Théodore Flourney and the Genesis of Subliminal Psychology", onun T. Flournoy, *From India to the Planet Mars: A Case of Multiple Personality with Imaginary languages* (Princeton, NJ, 1994) baskısında, s. xi–li. Hassas bir konu olan Jung'un siyaseti için bkz. Jungçu analist A. Samuels'in makaleleri: "National Psychology, National Socialism, and Analytical Psychology", *Journal of Analytical Psychology*, XXXVII (1992), s. 3–28; 127–148.

7
Bireyler ve Toplumlar

İnsanın varlığının kendisi (hem iç hem de dış) *en derin katılımsal paylaşımdır. Var olmak iletişimde bulunmak* demektir.
Mihail Bahtin

KİMLİK VE FARKLILIK

Darwin'in Aristotales'i hatırlatan şekilde gözlemlediği üzere, "Birçok kişi insanın toplumsal bir varlık olduğunu itiraf eder." Marx daha da radikaldi: İnsan doğası "insanlık tarihinde var olmaya başladığı şekliyle –insan toplumunun yaratılması eyleminde– insanın gerçek doğasıdır." Burada bir farklılık söz konusuydu. Darwin için ve aslında genelde modern

biyologlar ile psikologlar için de gerçek olan, organik bireydir ve bu birey, insan evriminin ilk evresinde toplumsal yaşamı arzulayan sabit gereksinimler ve kapasiteler edinmiştir. Bununla beraber, Marx için kişinin doğası tarihsel ve toplumsaldır; insan olmak toplumsallığın eklendiği insan olmak değil, tepeden tırnağa toplumsal olmaktır. Birey olma fikri bile toplumsal bir başarıdır.

Toplumsal psikoloji, çoğu kez, bireysel insanların, birbiriyle olan ilişkileri içinde incelenmesi olarak anlaşılmıştır. Bununla beraber, eğer insanlar tepeden tırnağa toplumsalsa, o zaman tüm psikoloji de bir bakıma toplumsal psikolojidir ve gerçekten de psikoloji alanının kendisine ait toplumbilim, dilbilim, antropoloji ve tarihten bağımsız bir kimliği yoktur. Alışılagelmiş pozisyonu güçlü bir bireycilik ifade etmektedir; birey, siyasi *ve* bilimsel gerçekliktir. Alternatif, birey denen şeyin olabilmesinin şartı olarak kolektif yaşamı savunan görüştür.

Mesele sadece soyut değildir: Toplumsal psikolojinin paralel psikolojik ve toplumsal biçimleri olmuştur. Psikolojik biçim, başlangıç noktası olarak biyolojik bireyden hareket etmiş ve toplumsal ilişkileri bireysel kapasitelerin bir ifadesi olarak ele almıştır. Toplumsal biçim toplumsal yapılarla başlamış ve bireysel eyleme bunların sonuçları olarak yaklaşmıştır. İlkinin Alman toplumsal psikologu Carl F. Graumann (1923–2007) gibi kritikleri için alan, toplum dışına atılmış bir birey kavramıyla sonuçlanmıştır. İkincinin kritikleri için ise bilim, biyolojik organizmanın bireyselliği ve onun evrimsel biçimlenmesinin hakkını vermemiştir. Psikolojik toplumsal psikoloji ve sosyolojik sosyal psikoloji 20. yüzyılda ABD'de aynı isim ama farklı personel, kurumsal destek, yöntem ve içerikleriyle iki uzmanlık olarak yan yana var olmuştur. Psikolojik versiyon, model olarak doğa bilimlerini benimsemiş ve dışsal toplumsal ilişkileri motivasyon, tavır ve bilişsel uyumsuzluk gibi içsel durumlara referansla açıklayan bir laboratuvar bilimine dönüşmüştür. Toplumsal versiyon, daha çok kültür veya sınıf gibi kolektif varlıklara yönelmiş ve ey-

lemleri tarihsel olarak oluşmuş toplumun dilsel ve sembolik yaşamı açısından açıklamıştır. İsveç'te toplumsal psikoloji, aslında psikolojinin değil, toplumbilimin içinde bir uzmanlık olarak gelişmiştir. Fransa'da bireyin toplumla ilişkisi üzerine muhtemelen en etkili çalışma, müşterek *mentalité*'ye dair bir tarihsel toplumsal psikoloji tasarlamış Annales grubu tarafından yapılmıştır.

Toplumsal psikoloji ile siyaset arasındaki bağlantı, Sovyetler Birliği'nde özellikle hassas bir soru olmuştur. Buna dair bir izahat, psikoloji tarihlerinin alışılagelmiş bir özelliği değildir ama Sovyet devleti insanların toplumsal doğasına dair eşsiz şekilde nesnel bir anlayış iddiasında olduğundan buraya ait olduğunu düşünüyorum. Bir yerde ortaya çıkması gerekiyorsa, bilimsel toplumsal psikolojinin, ilkesel olarak, burada çıkmış olması gerekmektedir. Ama çıkmamıştır (gerçi bazıları Vygotsky'nin böyle bir bilimin temellerini attığını düşünmektedir). Her ne kadar dikkati Sovyet durumuna çektiysem de bu, toplumsal psikoloji başka yerlerde siyasi süreçten özgür olmuş olduğu için değildir. Psikolojik ve toplumsal bilimler, en hızlı 1940'lar ile 1960'lar arasında Kuzey Amerika, Avustralasya ve Batı Avrupa'da demokratik görüşlü siyasi bağlamlarda gelişmiştir. Daha önce kişilik ve toplumsal psikolojinin standart tarihiyle bağlantılı olarak tartışılmıştı ve G. W. Allport'un açıklık getirdiği gibi, beşeri bilimler ve siyasetin ortak bir gündemi vardı: "Toplumsal bilimin, uygun ahlaksal rehberlik eşliğinde, sonunda [maddi ve sosyopolitik ilerleme arasındaki – vurgu Roger Smith'e ait] kültürel arayı azaltıp azaltamayacağı veya ortadan kaldırıp kaldıramayacağı pekâlâ insanlığın yazgısının bağlı olduğu bir soru olabilir."

Bu kitabın başında, psikolojilerin kökenlerinin arayışı içindeyken, Aydınlanma'nın mutluluğu artırmak ve refah getirmek için insan doğasını anlama idealini açıklamıştım. Taraftarları psikolojiyi toplumsal düşünceden ayırmamıştır. Smith, sempati duygusu (bundan "psikolojik kapasite" olarak bahsetmemiştir), hukuk bilimi, dil ve "devlet adamlığı bilimi" üzeri-

ne konferanslar vermiştir. Münferit zihinlerde duygular veya fikirlerin birleşmesinin yollarına dair açıklamalarda yaygın bir hale gelmiş "ilişkilendirme" sözcüğünün kendisi kolektif gerçeklikleri hatırlatan bir nitelik içermiştir. Fransız yazarlar, toplumsal faaliyeti kapsayan *le moral* adını verdikleri bir alan ayırmıştır. Alman devletlerinde, 1770'lerin sonuna doğru Herder de dahil olmak üzere birtakım yazarlar, insan karakterini belirleyen eğitim ve geleneğin kolektif, toplumsal çerçevesini açıklamak için *Kultur* sözcüğünü yaymıştır. Aynı dönemde (bir sembol sistemi olarak doğası itibarıyla kendisi de bir toplumsal fenomen olan) dilin kökeni ve gelişimi karşısında duyulan hayranlık da bireyin toplumsal varlığını sorgulamadan kabul etmiştir. 19. yüzyılın felsefi antropolojisi, Marx'ın çalışmasındaki materyalist vücut bulma da dahil olmak üzere, tüm bunu insan doğasına dair tarihselleştirilmiş bir bakış açısına dönüştürmüştür. Bu, biyolojik değil, tarihsel bir bakış açısıyla, insan olmayı, toplumsal yaşamın yaratılmasını dilin mümkün kıldığı bir şey olarak anlamıştır. Karakter ve zihniyete, değişen güçlerdeki bireysel kapasitelerin evrensel dağılımı olarak değil, zaman ve mekânın başarısı olarak yaklaşmıştır.

İnsan çeşitliliği saplantısı (bireyler, sınıflar, erkek ve kadın, ırklar, uluslar) ve insan ilişkileri üzerine sıradanlıklar dili ortaya çıkarmıştır. Zihnin karakterinin değiştiği epey yaygın, muhtemelen evrensel bir şekilde varsayılmıştır; halkların (Polonyalılar, İrlandalılar, Çinliler, Zulular) farklı psikolojileri vardır. Bu tür görüşler veya önyargılar, İngilizler, İrlandalılar, İskoçlar üzerine şakaların gösterdiği gibi, elbette hâlâ kamuoyunda geniş bir yer bulmaktadır. Fizyonomi tutkunları, edebiyat yazarları ve portreciler, uzun süre boyunca münferit karakterlerin resimlerini ve bir bireyin hangi karakter grubuna dahil olduğunu bir araya getirmişti. 19. yüzyıl boyunca hem birey hem de grup karakteri giderek artan bir şekilde psikolojik yapıya atfedilmiştir. 19. yüzyıl milliyetçiliğin ve imparatorluk kurma isteğinin yükselişte olduğu bir dönemdi ve insanlara neyin kimlik verdiği ve diğerlerini neyin dışarıda bıraktığı

konusuna büyük ilgi vardı. Irksal psikoloji hakkındaki hayal gücü son derece önem kazanmıştı.

Uzun öyküyü kısa kesecek olursak, 1850 veya civarında, birçoğu ruh saçmalığının yerine geçmiş bilimsel görüş olarak insan doğasına materyalist yaklaşımdan gurur duyan antropologlar, yaygın şekilde beyin büyüklüğü ve kafa biçimiyle psikolojik karakter arasında karşılıklı bir ilişki olduğunu düşünmekteydi. Örneğin, Paul Broca (1824–1880), böyle bir bilimi desteklemek için 1859'da Société d'Anthropologie de Paris'yi kurmuştu. "Genel olarak, beyin olgun yetişkinlerde yaşlılardan, erkeklerde kadınlardan, seçkin insanlarda sıradan insanlardan, üstün ırklarda aşağı ırklardan daha büyüktür [...] Diğer şeylerin eşit olduğu durumlarda, zekânın gelişimi ile beynin hacmi arasında olağanüstü bir ilişki vardır." Araştırmacılar, kafatası boyutlarını ölçmek için kumpaslar geliştirmiş veya nispi kapasiteyi belirlemek için kafataslarını kurşunla doldurmuştur. İsveçli anatomist Anders Retzius (1796–1860), kafatasının bir yandan diğerine ve önden arkaya boyutları arasındaki oran olan kafatası endeksini türetmişti. Retzius, Laplar ile Basklar arasında orijinal Avrupalılar olan "geniş kafalıları" tespit etmişti; başka bir yerde de daha zeki "uzun kafalıların" onların yerini aldıklarını iddia etmişti. Uzun kölelik mücadelesi ve Birleşik Devletler ile Latin Amerika'da Afrika kökenlilerin ve yerlilerin özgürleştirilmeleri sırasında benzer bir dil küçümsenmeyecek bir rol oynamıştı.

Bir kategori olarak kadınların karakterine ilişkin argümanlar da (ki eğitim, yasal eşitlik ve ardından siyasi özgürlük alanlarındaki kadın hareketinde önemli bir tartışma konusu olmuştur) beyin ve sinirsel enerjiye dair tartışmalı gerçekleri ortaya çıkarmıştı. Doktorların başı çektiği bazen ağzı bozuk bir literatür, üreme işlevinin kadınları hem psikolojik hem de fizyolojik olarak farklı yaptığını çünkü doğal olarak erkeklerde zihinsel yaşamı besleyen enerjiyi kadınların üremeye kullandıklarını vurgulamıştı. Aynı şekilde, toplumsal sınıfların doğallığını savunabilmek için kafa ve kol emeği arasındaki

farklılıktan da bahsedilmişti. Muhafazakâr yazarlar üst ve alt sınıfların, tıpkı kafayla el gibi, farklı kontrol ve idare işlevleri olduğunu iddia etmişti: "Daha ince, zarif" üst düzey bireyler doğal liderlerken, "kaba" alt kitleler ise emeği sağlar. Aynı zamanda hem fiziksel hem de psikolojik olan farklılık dilleri, aileden imparatorluğa toplumun her köşesine yayılmıştı. Bu inşa edilmiş kategoriler, toplumsal yaşamdan türemiş ve doğada nesnel olarak neyin doğru olduğuna dair iddialara dönüşmüştü. Toplumsal düzeni doğal gerçek olarak yeniden yaratmıştı.

Bu görüşlerin renkli bir versiyonu İtalya'da belirmişti. Kuzeyde ikamet eden ve güneyin geri ötekiliği olarak algıladıkları şeyin had safhada bilincinde olan modernleşme yanlıları, Katoliklik ve cehaletle mücadele etmek için yüzlerini pozitivist doğa bilimine çevirmişlerdi. Bu şartlar altında, 1876'da Torino'daki yeni adli tıp ve kamu sağlığı profesörü Cesare Lombroso (1835–1909), toplumsal sorunlarla baş etmek için determinist bir doğa bilimi programı başlatmıştı. O ve onun gibi düşünenler, kafa büyüklüğü ve fizyonomi ölçümleri yapmak için karmaşık bir aygıt geliştirmiş, İtalya'nın farklı yerlerinden gelen insanlar arasında doğuştan geldiğine inandıkları biyolojik farklılıklar üzerine bilgi toplamışlar ve erkeklerde fiziksel olarak farklı bir suçlu sınıfı, kadınlarda da buna paralel bir fahişe sınıfı ortaya çıkarmışlardı. Lombroso, hukuk biliminin doğa biliminin bir dalı olması için mücadele vermekte, suç ve fahişelikle patoloji soruları olarak uzman bilimsel bir idarenin uğraşması gerektiğini ileri sürmekteydi. 1890'larda, doğuştan gelen tiplerin varlığını vurgulayan Lombroso'nun okulunu, kalıtsal düzensizlikte çevreye daha fazla rol atfeden Fransız doktor ve toplumbilimcileriyle karşı karşıya getiren yozlaşma tartışmaları kriminoloji üzerine ilk uluslararası konferansları doldurmuştu. Lomboroso, 1906'da Torino'da kriminal antropoloji profesörü olacaktı. Antropoloji insanların psikolojik karakterlerinin araştırılmasını içine almıştı. Farklı insan tiplerini çalışan araştırmacılar, belirgin bir bireysel vakayı (veya bir dizi vakayı) tip modeli olarak almış ve görünür belirtilerin (yüzsel

özelliklerde kafa biçimi ve benzeri) iç psikolojik özü açığa çıkardığını varsaymıştı.

Bununla beraber, insani psikoloji farklılığının fiziksel antropolojisine geçiş hiçbir zaman tam değildi ve özellikle Almanya'da olmak üzere, dil tarihinin farklı insan grupları arasındaki ilişkilerin bilgisine ilişkin anatomiden daha nesnel bir kaynak olduğunu ileri süren araştırmacılar var olmaya devam edecekti. Birçok entelektüel, dilin mümkün kıldığı tarihsel kültürün, psikolojik doğanın sebepleri ile gelişimini aramanın yeri olduğunu düşünmeyi sürdürmüştü. Dolayısıyla, 1860'ta, Hajim (veya Heymann) Steinthal (1823–1899), Moritz Lazarus'la birlikte, farklı halkların psikolojik kapasitelerini ifade eden aktivite olarak anlaşılan kültür üzerine araştırmaları yayınlamak için *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft* [Kültürel Psikoloji ve Dilbilim Dergisi] adında bir dergi kurmuştu. Zihni öğrenmek için ilgilerini dile ve dilin mümkün kıldığı kolektif aktiviteye çevirmişlerdi. Editörler, psikoloji vasıtasıyla insan doğasının sistematik şekilde çalışılmasını teşvik etmişlerdi ve bir halkın ne tür bir psikolojisi olduğunu ırkın değil, dil ve kültürün gösterdiğine inanmaktaydılar. Konuları, *Völlkerpsychologie*, toplumsal varlık olarak halkın psikolojisi, Wundt'un üst zihinsel süreçlere yaklaşımı olarak içine gireceği alandı. *Philosophie der Unbewusstein* (1869) [Bilinçdışının Felsefesi] adlı yaygın şekilde okunmuş kitapta Eduard von Hartmann, kültürü, bilinçdışı fikirlerin ifadesi, yerel farklılıklara rağmen tüm insanlık tarafından paylaşılan ortak bir psikolojiyi açığa çıkartan bir şey olarak tartışmıştı. Dolayısıyla, dil ve sembol sistemleri üzerine çalışmalar, fiziksel antropolojiyle rekabete devam etmişti. "Halkın" veya "*Volk*"un mevcut ama süratle kaybolmakta olan geleneksel öyküler, gelenekler, konuşma kalıpları, şarkılar gibi zihinsel yaşamını kaydetme ve sınıflandırmaya yönelik, çoğu zaman ulusal isteklerle ilişkilendirilen önemli miktarda çalışma vardı. Birçok insan yerel folklora ilgi duymaktaydı ve bu, ulusal karaktere dair ortak dille birleştirildiğinde, pekâlâ psikolojinin (toplumsal psikolojinin)

bir kamu arayışı olmasına ilişkin büyük ölçüde keşfedilmemiş yollardan biri olabilirdi.

"Masabaşı" araştırmacıları insan çeşitliliğiyle ilgili kavramlarında gezginlerin raporlarına bağımlıydı. Bu gezginler arasında hem folkloristler hem de Adolf Bastian (1826–1905) gibi antropologlar vardı; Bastian, 1860'larda farklı bir bilim olarak antropolojiye kendi içinde uyumlu bir yaklaşım kazandırmak için herkes kadar çabalamıştı. Bastian yirmi yıldan fazla bir süreyi dünyanın büyük bir kısmında dolaşarak geçirmişti. Yüzeysel ziyaretlerde bulunmuş ve belli insanların ayrıntılı çalışılmasına uzun zaman ayırmamışsa da Almanya'da, coğrafya ve etnoloji bilim dallarına muazzam miktarda bilgi sağlamış ve esin kaynağı olmuştu. Berlin Etnoloji Müzesi'nin kurulmasına (1886'da açılmıştır) ve Almanya'nın geç katıldığı imparatorluk kurma girişimine eşlik etmiş, özellikle Afrika'daki keşiflerin örgütlenmesine yardımcı olmuştu. Tüm bunlar sırasında amacı, "bilimsel psikoloji için uygun bir metodoloji bulmaktı." Etnografik çalışmanın halkların zihinsel yaşamlarını açığa çıkardığını ve bir halk evrimsel anlamda ne kadar ilkelse, onun kültürünün insan mantalitesinin temel evrenselliklere o kadar yaklaştığını ortaya koyduğunu savunmuştu. İlkel halklara dair etnografik çalışmalar, insan psikolojisinin evrensel yanlarını açığa çıkaracaktı; tarih, farklılığın yaratılmasını kaydedecekti. İleri sürdüğü argüman, insan aklının tabiatında olan büyüme kapasitesine dair uzun süredir var olan inançla uyumlu olarak, dünyadaki insan amaçlarına ilişkin bir sebebin (*Geist*, ruh) varlığını da tanımaktaydı. Bir nesil sonra Jung, bu tür psikolojiyi yeniden öne çıkaracaktı.

Bastian'ın görüşleri bir gerilime işaret etmekteydi. Entelektüel hedefi insan mantalitesinin evrensellerini açığa çıkarmaktı; uygulaması ise kayda değer bir şekilde, emperyalistlerin ilkel ve medeni mantaliteler arasındaki zıtlığa dair görüşlerini beyan edecekleri araçları sağlayacaktı. Teoride pozisyonları birbiriyle uzlaştıran evrim bilimiydi çünkü evrimci bakış, insanları ortak bir kökene yerleştirmekte, tüm insanlara pay-

laştıkları bir mantalite atfetmekteydi ama gelişimin farklı aşamalarında farklı bir pozisyon ve farklı bir mantalite de tayin etmekteydi. Tam olarak neyin evrensel ve neyin özel olduğunu belirlemek, bir ampirik bilim meselesiydi. Ama bunun göründüğünden daha zor olduğu anlaşılacaktı. Bir yüzyıl sonra, 1970'lerde, çok kültürlü psikoloji bir uzmanlık olarak gelişmeye başlayacak ve taraftarları, araştırmaların bir dizi psikolojik kapasitenin tüm türü kapsadığını gösterdiğine inanacaktı. Bastian'ın nesli, tıpkı daha önce Darwin'inki gibi, bunu sorgulamadan kabul etmiş ama aynı zamanda, her konuşmada "üst" ile "alt" arasında farklılık dilini kullanmaya başlamıştı.

19. yüzyılın sonunda, insan çeşitliliğine dair tüm bu konuşmalarda ırk kategorisi bilimsel ve kamusal dilleri birleştirmişti. Irksal dil, muazzam bir önyargıyla, manevi ve fiziksel farklılıklar kadar psikolojik farklılıkları da kavrayabildiğini iddia etmiştir. İnsan farklılıklarını "ırk" sözcüğünü kullanmadan izah etmek son derece mümkündür ama eğitimli veya eğitimsiz birçok Avrupalı ve Kuzey Amerikalı zaman zaman ırkın sadece ampirik bilimin kullandığı bir dil olmadığını, her türlü biçimiyle insan karakterini anlamayı sağlayan esas olduğunu düşünmüştür. Bu bir açıklama gerektirmektedir. Irklar arasında doğal bir eşitsizliğin olduğunu vurgulamış yazarları, basitçe, bilimi yanlış kullanmakla suçlayarak tartışmanın dışına atmak yeterli değildir; gerçi daha sonraki bilim insanlarının standartlarına göre kesinlikle bunu yapmışlardır (ve bu yüzden Stephen Jay Gould, *The Mismeasure of Man*'i yayımlamıştır). Psikolojinin, konusunun genel olarak önemli bir kısmını, hem bireyler hem de gruplar arasındaki farklılığa ilişkin kamusal tartışmadan aldığı ve özel bir alan olarak toplumsal psikolojinin de bu farklılığa ne tür biyolojik ve kültürel şartların katkıda bulunduğuna dair bir tartışma sırasında ortaya çıktığı tarihsel bir gerçektir.

Bir örnek: *Economist* dergisinin 1860'lardaki editörü Walter Bagehot, kalıtsal İngiliz karakteri üzerine *Physics and Politics* [Fizik ve Politika] adını verdiği bir dizi makale (1872'de

hep birlikte yayınlanmıştır) yazmıştır. Ona göre İngiliz emekçisi, belirgin derecede disiplinli, psikolojik bir mizaç edinmişti ve şimdi bunu kalıtımla kazanmaktaydı. Bu yüzden temsili yönetimi yaymakta bir sakınca yoktu (bu makaleleri Reform Yasası sırasında yazmıştır) çünkü mevcut toplumsal yapıya itaat, İngiliz halkının içinde vardı. Bu argüman, diğer ulusların, özellikle de Britanya kolonilerindeki halkların psikolojik karakterlerinin aynı kalitede olmadığını (uzun uzun açıklamaya gerek olmayan şekilde) ima etmekteydi.

Toplumsal psikolojinin bir bilim dalı olarak gelişimi sırasında izlediği yola ilişkin argümanlar, hem teorik hem de tarihsel olarak, kalabalıklar halindeki insanların karakterine dair ümit ve korkularla bağlantılı olarak doruğa ulaşacaktı.

KALABALIK

1871'de Paris Komünü şiddetli bir şekilde düzen, mal ve mülkü sarsmış ve ardından komüncülerin hükümetin geri gelişine direnişi sırasında bir kan banyosu ortaya çıkmıştır. Çağdaş görüntüler kişisel ve toplumsal kontrolün kayboluşunu sembolleştirmiştir: Dehşet içinde kalmış burjuva, komünün kadınlarını, *les pétroleuses*, kenti teslim etmektense yakarken tasvir etmiştir. On yıl sonra Taine, 1789 ve sonrasına dair meşhur tarihinde –Emile Zola'nın *Germinal* romanı (1886) bu anlamda onu takip etmiştir– kalabalığı zincirlerinden kurtulmuş bir hayvan olarak tasvir etmiştir. Bu resimde kalabalık haldeki insanlar kontrolü yitirerek ahlaksal sınırları hiçe saymaktadır; bireysel ahlaki seçimler yapmak yerine otomatiğe bağlanmış şekilde etraflarını taklit etmektedir. Kalabalık, çalkantılı Fransız politikasında görünür olmayı sürdürecektir: grevlerde, 1 Mayıs gösterilerinde, General Boulanger'in kısa ama son derece süratli siyasi yükselişinde ve Dreyfus olayında. Kentleşmenin mahvettiği hayatların yol açtığı travmayı ifade eden Paris ve Londra gibi büyük kentlerde sınırsız bir korku olacaktı. Demokratik yönetim lehine bir ajitasyon söz konusuydu ve bir-

çok demokrasi kritiğinin gözünde bu, kalabalığın yönetim için kalabalığı ajitasyonu anlamına gelmekteydi.

Kitle toplumu belirirken, kitleyi azaltarak düzene sokma iddiasında bir bilim tutkusu da belirmişti: toplumsal ilişkiler bilimi. Taine, dehşet içinde ellerini sıkmakla kalmamış, aynı zamanda ahlak ve siyaset bilimine ihtiyaç olduğunu da savunmuştu. Arkadaşı ve meslektaşı tarihçi Emile Boutmy, şöyle bir yorumda bulunmuştu: "Sadowa'da muzaffer olan Berlin Üniversitesi'ydi" (Prusyalıların 1870'te Fransızları mağlup ettiği ve ardından komünün geldiği savaş). Ardından Fransa'nın geleceğinin, insanlarını eğitmesinde, "insanlara kafalarını geri vermekte" yattığını yazacaktı. Taine, 1870'te zekâ üzerine yayımlanmış bir kitapta Fransızları, Britanya'nın ampirik psikolojisiyle tanıştıracak ve Boutmy ile birlikte İngiltere'de Mill ile Spencer'ın örneğini izleyecek ve siyaseti insan doğası zeminine yerleştirecek bir siyasetbilimi okulu kuracaktı. Hem rasyonel bireysel hem de irrasyonel kalabalık eyleminin sistematik şekilde çalışılmasının modern siyasetin en önemli konusu olduğu görüşü yayılmıştı.

Sonuç olarak, kalabalık psikolojisi 1890'larda Fransa ve İtalya'da gelişecek ve ne yaptığının bilincinde bir girişim şeklinde toplumsal psikolojinin formüle edilmesini teşvik edecekti. Fakat aynı on yıl içinde Emile Durkheim (1858–1917), sistematik şekilde bir alternatif, sosyal olarak kabul ettiği söz konusu fenomene dair sosyolojik bir kavrayış –kalabalıklar, zihniyetler, inançlar ve kurumlar (din veya eğitim gibi) paylaşmıştır– geliştirmeye girişmişti. Baştan itibaren kendisini toplumsal düşünceyi Spencer'ın spekülatif evrimci psikolojisinden ayırmaya adamıştı. Durkheim için kolektif yaşam, bireysel gerçekliklerin toplamı olarak açıklanamayacak kendi başına bir *toplumsal gerçeklik*ti. Kalabalık psikolojisi ve Durkheim'ın sosyolojisi arasında toplumsal kategorilerin karşısında psikolojik kategorilerin açıklayıcı rolüne ilişkin zıtlık ve çatışma, sonradan toplumsal psikolojide psikolojik ve toplumsal yaklaşımları birbirinden ayırmış meseleleri ortaya çıkarmıştır. Eğer

kalabalık psikologları toplumsal yapı ve kurumları ayırmışlarsa, Durkheimcılar da toplumsal teoride bireysel psikolojik doğaya dair varsayımları sürdürmüştür –Durkheim'ın kendisinin, güvenli bir kurallar çatısından yoksunluğun yol açtığı bir durum olarak *anomie*'yi (bunu intihar ve biçimden yoksun modern yaşam izahatlarında kullanmıştır) tanımlarken yaptığı gibi–. Durkheim'ın takipçileri, gerçekten de toplumsal düşünceye katkıda bulunurken, "ilkel zihne" ve kültürde aklın/akıl yürütmenin gelişimine önemli düzeyde ilgi göstermiştir. Uzun vadede bu, Serge Moscovici'nin (1925–2014) 1960'larda geliştirdiği toplumsal temsillerin toplumsal psikolojisinin (sosyolojik) başlangıç noktalarından biriydi.

İtalyada kalabalık üzerine bir literatür de vardı. Torino ve Bologna hukuk fakültelerinde bulunan Lombroso, Enrico Ferri (1856–1929) ve diğerleri, insanların biyolojik ve maddi koşullarını çalışmış, bilimsel çizgilerde bir hukuk reformunu savunmuştur. Ama Lombroso bir suçlu tipi tanımlamış ve fiziksel determinizmi kabul etmişken, Ferri'nin öğrencisi Scipio Sighele (1868–1913) gibi kalabalık psikologları, bir kişinin bir kalabalığın parçası olarak bir suçluya dönüştüğünü ileri sürmüştür. Hatta kalabalığın kendisinin bile bir suçlu varlığına dönüştüğü savunulmuştur. Tarım alanında huzursuzluk ve çalışanlardan kaynaklanan grevler vardı ve İtalyan avukatlar (Fransız teorisyenlerinin aksine) kalabalığı, isyancılar mahkemeye çıktıklarında hafifletici sebep olarak sunmaktaydı: Bireyin, bir kalabalığın üyesi olarak daha az sorumlu olduğunu iddia etmekteydiler. Bazı yazarlar, grupları insanların kolektif yaşamlarının olumlu bir ifadesi olarak çalışmaya başlamıştı.

Kalabalık psikologları, bireyin toplumsal düzenin ve aynı şekilde düzensizliğin kilidi olduğunu varsaymıştı çünkü gruplar halindeki bireylerin, bağımsız seçimlerden ziyade diğer insanlar gibi hareket etmelerinin daha olası olduğunu düşünmüşlerdi. Bireysel rasyonel ve ahlaki seçimi irrasyonel kolektif davranışla karşılaştırmışlardı. Gustave Le Bon (1841–1931) ve Gabriel Tarde (1843–1904) bu analizi zenginleştirerek onun,

Charcot'un Paris ekolü ile Nancy ekolü arasındaki hipnoz tartışmasına borçlu olduğu kısmı açığa çıkarmıştı. Le Bon, muazzam derecede popüler kitabı *Psychologie des foules* (1895; *The Crowd* [Kalabalık] olarak çevrilmiştir) ve Tarde, daha akademik tarzda *Les Lois de l'imitation*'da (1890) [Taklidin Yasaları] "teklif etme"yi, dış güçlerin veya diğer insanların eylemi etkileme güçlerini (hatta bazı durumlarda kişinin kendisi farkında olmadan) vurgulamış ve bu, modern kentte boğuşan erkek veya kadın betimlemesinin kilit bir parçası olmuştu.

Le Bon, benmerkezci, kadın düşmanı ve fanatik bir siyasi elitist ama diğer yandan da Fransada bilimi popüler hale getiren en önemli kişilerdendi; her ne kadar pek orijinal olmasa da onun kalabalık psikolojisini formülasyonu, bunun en iyi bilinen biçimi olmuştur. Le Bon için kalabalık aşağı, bayağı her şeyi temsil etmektedir: "Düşünmeden hareket etme, çabuk öfkelenme, akıl yürütememe, muhakeme ve eleştirel ruh yoksunluğu, duyguların abartılması [...] bunlar neredeyse her zaman evrimin daha aşağı biçimlerinde gözlemlenir; kadınlar, vahşiler ve çocuklarda." Kitle halindeki erkeklerin seçme kapasitelerini kaybettiklerini ve dolayısıyla kalabalıkların kadınlar gibi yapısal olarak aşağı, bayağı ve kolaylıkla yönlendirilebilir olduklarını savunmuştur. Bu, liderlerin gücünü ve kalabalıkların değişkenliğini ve aynı şekilde de erkeklerin kadınlar üzerindeki gücünü açıklamaktaydı. Le Bon, olağanüstü bir liderin kalabalığı istediği gibi yönlendirebileceğini ileri sürmüştür. Çağdaşı siyasetçiler, 1880'lerin ortasında heyecanla General Boulanger'in iktidarı ele geçirmesi çağrısında bulunan kalabalıkların, onu öne çıkartanların ufak bir zengin taktikçi grubu olduğunun farkında olmamasını ilgiyle izlemiştir. Ayrıca gözlemciler, 1890'ların başında muhafazakârları dehşete düşürmüş radikal 1 Mayıs kalabalıklarının birkaç yıl içinde Dreyfusçulara karşı cephe aldıklarını gözlemlemiştir. Tarihçiler, aynı proleterlerin farklı anlardaki kalabalıkları oluşturup oluşturmadığından emin değildir ama bu durumların, çağdaşları olan cahil insanların o günkü koşulların getirdiği önerileri

izledikleri sonucuna varmıştır. Le Bon'un zeki bir liderin kitle desteği sağlayabileceği konusunda şüphesi olmamıştır. Elitlere özgü kitle siyaseti korkusunu bir fırsata dönüştürmüş, üstün insanın aşağı düzeydeki kitle üzerinde kontrol sağlayabileceği ümidi besleyebileceğine işaret etmiştir. Bir okur kitlesi vardı: Çalışması Romence, İsveççe, Türkçe, Japonca ve diğer dillere tercüme edilecek ve güçlünün muhabiri olacaktı. Böylece Le Bon kalabalığın kontrol edilemez bir güruh olduğu algısının, onun disiplinli bir güç olduğu yönünde değişmesine yardımcı olmuştur. Yüzyılın başında, Paris'te bir salon sahibi olduğunda (akademik dünyanın neredeyse tam ilgisizliğine maruz kalmıştı) Fransız ordusunun üst basamaklarında, kitlesel zorunlu orduda düzen ve etkinliği sağlamakla ilgilenen subaylar arasından izleyiciler edinmişti. İtalya'da Mussolini, 1922'de Faşistleri iktidara taşıdığında, Le Bon ona çalışmalarının imzalı kopyalarını göndermiş ve söz konusu lider bu çalışmaları çoktan okumuş olduğunu belirtmişti. Hatta 1914'ten önce, o sırada Viyana'da sefil bir ressam olan Hitler'in de Le Bon'un mesajını özümsemiş olması muhtemel gözükmektedir. Ayrıca Viyana'da Freud da bir başka okuruydu ki, Le Bon, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce ve sonra Freud'un saldırganlık ve kitle psikolojisi üzerine düşüncelerinde rol oynamıştır.

Le Bon analizini, sadece Paris cadde kalabalıklarına değil, parlamentolar da dahil olmak üzere her türlü toplanmaya uygulamıştır. İnsanların kolektif kararlara ulaşmaya çalıştığı her yerde akıl yürütme kalitesinin gerilediğini düşünmüş ve rasyonel karar vermeyle uyumsuz olduğunu düşündüğü sosyalizme büyük bir nefretle karşı olmuştur. Bu argümanları, daha zekice ve daha geniş bir amaç serbestliğiyle (her ne kadar siyasette fazla muhafazakâr da olsa) bir toplumsal ilişkiler teorisi şeklinde geliştirmek Tarde'a kalmıştır. Tarde'ın Adalet Bakanlığı'nın istatistik bölümünün başı olarak kriminolojiye mesleki bir ilgisi vardı. Hipnotizmaya dayanan kanıt karşısında son derece etkilenmiş olan Tarde, taklit etmeye yönelik bireysel psikolojik kapasiteyi yüceltmiş ve böylece diğerleriyle, sadece suça

değil, toplumsal yaşama dair temel bir izahatı paylaşmıştır. *L'Opinion et la foule*'de (1901) [Görüş ve Kalabalık] toplumsal psikolojiyi "zihinler arasında karşılıklı ilişkiler, bunların tek yönlü ve karşılıklı etkileri"nin çalışılması olarak tanımlamış ve bunu kalabalıklarla meşgul olmaktan ayırmış, bir kolektif zihne dair belirsiz fikirlerden uzaklaştırmıştır. "Kamu" üzerine araştırmaların değeri üzerinde durmuştur. Her ne kadar Tarde psikolojik faktörleri tartışmışsa da amacı toplumsal bir bilime ulaşmak olmuş ve bu yüzden pozisyonunu iki cephede birden savunmak zorunda kalmıştır. Bir yandan toplumsal yapı ve toplumsal ilişkilerin biyolojik yasalardan kaynaklandığı görüşünün aleyhinde tartışmış; örneğin, ırksal teorilerin karşısında olmuştur. Diğer yandan da psikolojik taklit teorisinin toplumsal dayanışma açıklamalarını reddeden Durkheim'ın karşısında yer almıştır. Tarihsel sonuç ise Tarde'ın Fransa'da kurumsal bir pozisyon edinmesinden ziyade (her ne kadar Tarde toplumsal etkileşim ve kamuoyunun oluşturulmasına ilişkin çalışmaları başlatmışsa da) Durkheim'ın yaklaşımının benimsenmesi yönünde olmuştur.

Baldwin, zihinsel evrim üzerine teorik araştırmaları çocukların nasıl toplumun üyelerine dönüştüklerine dair pratik soruyla ilişkilendirdiği *Mental Development in the Child and the Race* (1894) [Çocuk ve Irkta Zihinsel Gelişim] adlı çalışmasında Alman, Fransız ve Britanya çalışmalarının unsurlarını bir araya getirmiştir. Tarde'ın taklit yasalarını övmüş (bunları bağımsız olarak anladığını ileri sürmüştür) ve psikolojik gelişimi biyolojik bireyin toplumsal bir kişiye dönüşmesini sağlayan süreç olarak tartışmıştır. Başlıca üç aşamanın olduğunu düşünmüştür: çocukların görüntülerle karşılaştığı pasif aşama; çocukların algıladıklarının karakterini üstelendikleri ve toplumsal dünyanın uygun eylemi seçtiği ve uygun olmayanı elediği aktif aşama (Baldwin, "gerçek kopya makineleri" gibi taklit ettiklerini söylemiştir); çocukların kendilerinden ayrı olan dünyayı kavradıkları olgun aşama. Kendinin, diğerlerinin bir görüntüsü olarak oluştuğunu ve diğerlerinin görüntüsünün de bilincin kendisi

gelişirken oluştuğunu ileri sürmüştür. Bu Piaget ve Vygotsky'nin daha sonraki gelişim çalışmalarının bir kaynağıydı.

Aynı fikir karışımı, yüzyılın başında Amerika'nın toplumsal bilimlerinde de mevcuttu. Bu kişi, kariyerinin büyük kısmını Wisconsin Üniversitesi'nde geçirmiş, çok kişi tarafından okunmuş, kalabalık ve taklit üzerine o sırada geçerli görüşleri yansıtan *Social Control* (1901) [Toplumsal Kontrol] ve *Social Psychology* (1908) [Toplumsal Psikoloji] kitaplarını yayımlamış, toplumbilim profesörü ve bir toplumsal reformcu olan Edward A. Ross'tu (1866–1951). ABD'de toplumbilim ve psikoloji, 1920'lere kadar yüzyılın geri kalan kısmında geçerli olacak şekilde birbirinden ayrılmamıştı.

Le Bon'un *The Crowd*'ının popülerliği, insanların toplumsal yaşama ilişkin bireysel psikolojik nitelikler ve içgüdüler üzerinden açıklamaları çekici bulduğunu doğrulamaktadır. İçgüdüler düşüncesi, örneğin bir taklit içgüdüsü gibi, 1920'lere kadar psikolojide büyük rol oynamıştır; bu tarihlerde, birçok kişi, "içgüdü"nün, açıkladığı varsayılan psikolojik yaşam kadar bir açıklamaya muhtaç olduğunu açıkça anlamıştı. 1920'lerde deneysel toplumsal psikoloji geliştiğinde (ABD'li psikologlar bunu modern alt bilim dalının başlangıcı kabul eder), kalıtsal ruhsal yapılara dair "koltuk" spekülasyonuna metodolojik açıdan tutarlı bir alternatif olarak belirmişti. Ayrıca bu yıllarda İngilizce konuşulan dünyanın sosyal antropologları toplumun evriminde psikolojik aşamalara dair spekülatif izahatlara tepki göstermiş ve bu bilim dalını, Malinowski'nin Trobriand Adaları'nın sakinleri üzerinde yürüttüğü çalışmalara benzer tarzda ampirik alan çalışmaları çevresinde yapılandırmıştır.

Britanya'da içgüdü, William McDougall'ın (1871–1938) çalışmasındaki toplumsal ilişkilere farklı psikolojik yaklaşımda rol oynamıştır. Psikolojiye ilgisi tıp öğrencisiyken başlamıştır. Torres Boğazı Adaları'nda, amacı "ilkel zihni" çalışmak olan bir keşif grubuna katılmış ve ardından Oxford Üniversitesi'nde psikoloji alanında tek başına bir pozisyona tayin olmuş, buradan Birleşik Devletler'e geçmiştir (ve parapsikolojiye destek

sağlamıştır). Ününü, zihnin psikolojisinin bir fizyolojik temeli olması gerektiğini savunarak yapmış ve ardından, iki savaş arasındaki yıllarda İngilizce dilinde en çok satmış psikolojik metinlerden biri olan *An Introduction to Social Psychology* (1908) [Toplumsal Psikolojiye Giriş] adlı eserini yayımlamıştır. Bir "giriş" olarak burada birbiri ardı sıra karakteri oluşturan ve dolayısıyla (ona göre) toplumsal ilişkilerden sorumlu olan kalıtsal huyları açıklamıştır. Eğer tutkusu dar anlamda bir psikolojiden ziyade insanların doğadaki yerinin felsefesi, bir ahlak ve toplumsal bilim olduysa, ilettiği, deneyim ve davranışlarımızın idaresini belirleyen içgüdülere dair bir resimdi. Bu, anlaşıldığı kadarıyla, toplumun büyük kısmının psikologlardan istediği ve beklediğidir ve siyasette aslında seçkinci olan McDougall, sıradan insanların insan farklılıkları üzerine görüşlerini ifade ettikleri klişelerin bir sözcüsü olmuştur. Paylaşıldığına inanılan kalıtsal özellikler üzerine izahatlar veren McDougall ve diğerleri, birimlerinin zihinsel yaşamlarının basit bir toplamı olmayan ve en üst biçimlerinde "ulusal akla" dönüşen "grup aklı"ndan bahsetmiştir.

Bir içgüdünün ne olduğunu açık şekilde tanımlamanın veya içgüdülere dair kesin bir liste oluşturmanın olanaksız olduğu anlaşılmıştı. 1919'da, kısa bir makalede, ABD'li psikolog Knight Dunlap (1875–1945), eleştiriler üzerinde odaklanmıştı. McDougall sonunda "grup aklı" ifadesini kullanmış olmaktan pişmanlık duymuştu. Çünkü yanlış anlaşılmaya son derece müsaitti. Hiçbir zaman bireysel zihinlerin bilinçlerinin dışında bir bilinç olduğunu söylemek istememişti. Sadece, bireysel zihinler arasında insanların benzer şekilde tepkide bulunmalarını gerektiren benzerlikler olduğundan bahsetmişti. Bununla beraber, o ve diğerleri, bu ortak yapının nasıl herhangi bir bireyin yaşamını aşan, üstüne çıkan bir zihniyet yarattığını açıklamıştı. Bu, Durkheim'dan etkilenmiş toplumbilimcilerin psikolojik olmayan terimlerle anlamaya giriştiği ve bu amaçla mantalite ve kolektif temsiller fikirlerini geliştirdikleri toplumsal gerçeklikti.

Britanya'da sol görüşlü Fabian Cemiyeti'nin aktif bir üyesi ve daha sonra London School of Economics'in siyasetbilimi bölümünde profesör olan Graham Wallas (1858–1932), McDougall'ın *Social Psychology*'yi yayımladığı yıl, *Human Nature in Politics*'i [Siyasette İnsan Doğası] yayımlamıştı. İlgisi, düzen verilmiş siyasi yaşama toplumsal mühendisliğin katkısıydı. Bu amacın peşinden giden, siyasete yaklaşımında McDougall'dan daha zeki olan Wallas, toplumbilimin gündemine ilkel ve içgüdüsel güçler üzerine araştırmaları da dahil etmiştir. Londralı bir cerrah olan Wilfred Trotter (1872–1939), insanların bir arada yaşamasını mümkün kılan, onların bencilce zevk peşinde koşma özelliklerini etkisizleştiren toplu halde yaşama ve dolaşma içgüdüsünü olumlu bir güç olarak varsaydığı *Instincts of the Herd in Peace and War*'ı yazmıştır (ilk kez 1908–1909'da yayınlanmış makaleleri, 1916'da geliştirmiştir). Trotter, psikoloji ve toplumbilimin toplumsal hayvanlar üzerine karşılaştırmalı araştırmalar içermesi gerektiğine inanmıştı; arılar, koyunlar ve kurtlar, toplumsallaşmış, koruyucu ve saldırgan toplu yaşama ve dolaşmaya dair üç tip örnek oluşturmaktaydı. McDougall ve Freud'un aksine, o geleceğe dair ümitlerini insan "sürüsü"nün doğal içgüdülerine bağlamıştı; her ne kadar o da sağduyunun, liderleri, yani üstün akla sahip insanları idareyi ele almaya teşvik edeceğini ümit etmişse de. Toplumsal yaşam ile karşılaştırmalı psikolojiyi ilişkilendiren bu tür bir ilgi, 1930'lara kadar sürmüştü ve Carl Murchison'un 1935'de yayımladığı *Handbook of Social Psychology* [Toplumsal Psikolojinin Elkitabı] adlı çalışmasında başlıca insan gruplarının "alt insan toplumları" ve "toplumsal tarihi" üzerine bütünlüklü bölümler vardı. Bununla beraber, bu andan itibaren deneysel metodoloji, toplumsal psikolojiyi daha dar şekilde düşünülen bir alana dönüştürecekti.

Freud, Jung, McDougall, Wallas ve onların çağdaşları, farklı şekillerde olsa da ortak evrimsel bir geçmiş sırasında edinilmiş kalıtsal psikolojik yapıların olduğunu varsaymıştır. Almanca konuşulan dünyada, bunu, Herder ve 18. yüzyıla kadar giden,

Wundt'un üst zihinsel süreçler bilimi ve diğerlerinin dil, mit ve dinin evrimi yazılarında yeniden ifadelendirilmiş *Volksgeit* (halkın ruhu) kavramını hatırlatan, bir tür, maddi değil ruhsal kalıtım olarak tahayyül etmek olağandı. Bununla beraber, aynı zamanda Georg Simmel, Weber ve Ferdinand Tönnies gibi Alman toplumbilim kuramcıları, her ne kadar toplumsal eylemin psikolojik koşullarıyla fazlasıyla ilgilenmişlerse de ilgilerini kurumların tarihsel gelişimindeki toplumsal faktörlerin daha ampirik şekilde çalışılmasına çevirmişlerdi. Örneğin Simmel, modernist algının bir abidesi olacak "Die Grosstadt und das Geistesleben" (1903) [Metropolis ve Zihinsel Yaşam] başlıklı bir konferans sırasında, kalabalık ve toplumsal açıdan açık kentlerdeki yaşam koşullarını geleneksel toplulukların çökmesine ve bireysel deneyim ve motivasyonun heyecanlı aceleciliğine bağlamıştı. Hiçbir şekilde toplumsal düşünce ile psikolojiyi birbirinden ayırma girişiminde bulunmamıştı.

Ayrılma geldiğinde, bu, toplumsal psikolojinin Amerikanlaştırılmasıydı. Birleşik Devletler'deki toplumsal psikologlar, insanları, davranışın gözlemlenen koşullarda nasıl değiştiğini görmek için testlere veya laboratuvar koşullarına tabi tutarak kendilerini uzman olarak tanımlamaya başlamış ve bunu toplumsal ilişkileri kapsayacak şekilde genişletmişlerdi. Diğer yandan, aynı zamanda toplumbilim de kapsamını genişleterek birey ile toplumun bütünleştirilmesi veya birbirine uyumlu hale getirilmesine hizmet ettiğini iddia etmeye başlamıştı. Sonuç, psikoloji ve toplumbilim dalları arasında tatmin edici olmayan bir ilişki olacaktı.

BİRLEŞİK DEVLETLER'DE TOPLUMSAL PSİKOLOJİ

Hem toplumbilim hem de psikoloji, Birleşik Devletler'deki modern bilim dalı ve mesleki biçimlerini 19. yüzyılın son on yılında edinmiştir. İnsanlar arasındaki ilişkilerin çalışılmasının neden toplumbilimden ziyade psikolojiye (veya tersi) ait olduğunun bariz bir nedeni yoktu. Ama iki savaş arası yıllarda insan ilişkilerine yaklaşımlar, her iki bilim dalında kayda

değer şekilde farklılık göstermeye başlamıştı. Genelde psikologlar, *sanki* bireylerin (bunlar psikolojinin ana konusunu sağlar; örneğin, algı, bellek veya duygusal ifade) toplumsal olmayan bir boyutları varmış gibi hareket etmiştir. Bu, onların toplumsal psikolojiyi ana faaliyetin özel toplumsal ortamlarda çalışılması olarak anlamalarına yol açmıştır. 1924'te Floyd H. Allport (1890–1978; G. W. Allport'un ağabeyi), birçok psikologun alandaki ilk ders kitabı olarak tanımladığı çalışmada, toplumsal psikolojiyi "bireyin diğer bireyleri uyaran veya kendisinin diğer bireylerin davranışına bir tepki olan davranışını çalışan ve bireyin bilincini toplumsal nesnelerin ve toplumsal ilişkilerin bir bilinci olarak açıklayan bilim" olarak izah etmiştir. Toplumsal ortamın dışında bir insan davranışı veya bilinci olmadığından, bu açıklamanın toplumsal psikolojiyi genelde psikolojiyle aynı şey yaptığı düşünülebilir. Ama buna rağmen yararlı bir tanım olarak kabul edilmiştir.

Psikoloji ile toplumbilim arasında önceden belirlenmiş bir sınırın yokluğu, özellikle Dewey'in felsefi liderliğinin ardından ve Albion Small'ın sosyolojik liderliği altında, toplumdaki insanları çalışmanın pratik yararları olduğuna dair yüksek beklentilerin olduğu Chicago Üniversitesi'nde besbelliydi. Chicagolu toplumbilimci W. I. Thomas, kırsal Polonyadan Chicago'ya göç eden köylüler üzerindeki çalışmaları sırasında, Florian Znaniecki'yle birlikte toplumsal koşullar ve değerlere, doğru kişisel tutumu açıklamak için "tavır" kavramını geliştirmişti. Thomas ve Znaniecki, ilk başta evrensel insani özelliklerde toplumsal sistemleri oturtacak psikolojik bir temel aramış ve ilgilerini, bağlayıcı bir kavram olarak tavır kavramına çevirmişlerdi. Fakat Znaniecki, daha sonra, diğer birçok toplumbilimci gibi, toplumsal psikolojik bir programın uygulanabilir olmadığına karar vermiş ve teorik çalışmalarında sadece toplumsal kategorileri kullanmaya başlamıştı. Toplumbilimciler, toplumsal sistemlerin araştırılmasında geçerli kişisel boyutları açıklamak için "rol" gibi terimlere, psikolojik içeriğe değil, toplumsal işleve referansla tanımlanan terimlere başvur-

muş, "tavır" terimini devralarak kendine mal eden psikolojik toplumsal psikoloji olmuştu.

Toplumsal psikolojinin psikoloji ile toplumbilim "arasındaki" pozisyonunu, George Herbert Mead'in (1863–1931) yazıları ve mirası canlı bir şekilde göstermekteydi. Bu alanda kesinlikle en derin Amerikan katkısı olan Mead'in çalışmalarını psikologlar önemsememiş fakat toplumbilimciler ele almıştı; ama bunu "toplumsal etkileşimcilik" adı altında (ölümünden sonra Mead'in konferanslarını yürüten Herbert Blumer'in getirdiği bir terim) ve parçası olduğu felsefe olmadan yapmışlardı. Mead, ayrıca Chicago Üniversitesi'nde çalışmıştı ve onun toplumsal psikolojisi, Dewey'in 1896'daki "The Reflex Arc Conept in Psychology" adlı makalesindeki imaların, zihne ilişkin Alman toplumsal felsefesinin ışığında geliştirilmesi olarak anlaşılabilir. Maalesef, erken makaleleri itici, yoğun bir tarzdaydı ve daha sonraki kitapları da öldükten sonra bir araya getirilen konferanslarıydı. Mead algı ve duygu da dahil olmak üzere *her türlü* psikolojik faaliyetin toplumsal bir doğası olduğunu ileri sürmüştür: İnsan deneyimi (deneyimi bir tür eylem olarak ele almıştır) veya eyleminden toplumsal bağlamından bağımsız olarak bahsetmek mümkün değildir. "Social Psychology as Counterpart to Physiological Psychology" (1909) [Fizyolojik Psikolojinin Karşılığı Olarak Toplumsal Psikoloji] adlı kısa ama öz bir makalede Mead, fizyolojik psikolojiye simetrik bir toplumsal psikolojiyi savunmuştur: Zihin sadece fizyolojik bir organizmanın değil, toplumun da bir işlevidir. Bu yüzden o zamanlar geçerli olan, benzetme sonucu fizyolojik bir refleks olarak düşünülmüş taklidin hayvanlar veya çocukların bir grubun parçası olma aracı olduğu görüşüne karşı çıkmıştır. Onun yerine, Mead taklidin önceden kendinin ve diğerlerinin bilgisini varsaydığını ve bu bilginin kendisinin bir toplumsal süreç sonucunda ortaya çıktığını ileri sürmüştür: "Bir formun idare edilmesi belli bir eylemin diğerini uyaranıdır ve bu eylem tekrar ilk başta belli bir tepkiye uyaran olur ve sonu gelmeyen bir etkileşim içinde devam eder." Mead zihinsel durumlara, için-

de toplumsal süreçlerin var olduğunu ileri sürdüğü toplumsal bütünden bağımsız anlam yükleyemeyeceğimizi ima etmiştir. Ona göre psikolojik kategoriler, toplumsal kategorilerdir. Mead için, özellikle, toplumsallaştırılacak bir kendi yoktur; kendinin kendisi bir toplumsal süreç içinde ortaya çıkar. Birçok psikolog buna katılmayacaktır. Mead, onlara göre, bütünü (toplum) mantıksal ve maddi olarak parçadan (birey) önce düşünerek toplumsal psikolojinin konusunu psikoloji alanının dışına yerleştirmiştir.

Mead'in çalışmalarının tamamının ardında, organizmada zihin ve beden, merkez ve çevre, toplum ve bireyin psiko–fizyolojisi veya içsel gözlemci ve dış dünya olsun, bu ikilikten kaçma girişimi vardır. Dewey gibi onun düşüncesi de tamamen evrimsel olup varlıkların etkileşimiyle değil, bir süreç olarak (toplumsal) çevrelerdeki kişilerle ilgilenmiştir. Ayrıca teori ve pratik ikiliğini de aşmak istemiştir: Örneğin, –gerçi başarısız olmuşsa da– 1910'da Chicago'da giyim işçilerinin büyük grevinde arabuluculuk yapma girişiminde bulunmuştur.

Mead'in çalışmalarının bilgisi, 1950'ler ve 1960'larda toplumbilim aracılığıyla gerisin geri psikolojiye nüfuz etmiştir. Kendi ve öteki varlıklarını inşa eden toplumsal bir süreç olarak iletişimi (illa dil aracılığıyla olması gerekmiyor) ifade eden "işaretlerin karşılıklı konuşması" deyimiyle tanınmıştır. İşaret, (dil de dahil olmak üzere fiziksel veya davranışsal bir eylem) "başka bir birey üzerinde tepkide bulunan aynı tarzda işaret yapan birey üzerinde tepkide bulunur" ve bu bilinci ve bireyi bir toplumsal sürecin parçası olarak oluşturur. Bireylerin birbirleriyle, ufak bir çocukta hareketin alıştırılması olarak başlayan sürekli uzlaştırılmasının, Mead, olgunluk döneminde öncelikle bir dil ve onun "önemli semboller" olarak adlandırdığı işlev olduğunu iddia etmiştir. Psikolojik dünyamızı, hareket ve dilde, hayatın her anında çevreyle diyalog aracılığıyla nasıl oluşturduğumuzu izah etmiştir. Psikolojinin çalışılması gereken ortamı laboratuvar değil, günlük yaşamdır. Bu program, birçok deneyciye göre doğa bilimlerininkinden ziyade Irving

Goffman gibi bir toplumbilimcinin alanında gözlemsel çalışma olarak gözükmüş bir psikoloji programıydı. Goffman'ın çalışması, özellikle *The Presentation of the Self in Everday Life*'da (1959) [Gündelik Yaşamda Kendinin Tanıtımı] ve kendisini tanıtmadan nöbetçi olarak çalıştığı bir akıl hastanesi üzerine çalışmasında, bireyleri, çevrelerindeki dünyayı yaratan aktörler (esasen toplumsal aktörler) olarak tasvir etmesiyle geniş bir kitlenin ilgisini çekmiştir.

Mead'in Kuzey Amerika alternatifine örnek, konuyu psikoloji müfredatına uyduran ve diğer bireylerle etkileşim içindeki bireylerin davranışlarına dair bir deneysel araştırma programı öneren F. H. Allport'un *Social Psychology*'siydi (1924). Tavır ve kişilik örgütleyici kavramlar olarak geliştirilmiş araştırmalarını, kamusal hedef olan bireyin toplumsal uyumuyla ilişkilendirmişti. Bu alanda önde gelen ABD dergisinin başlığı, *Journal for Abnormal and Social Psychology* [Anormal ve Toplumsal Psikoloji Dergisi] ("ve Toplumsal" 1923'te eklenmişti), toplumsal psikolojinin, psikoloji mesleğinin içinde bireylerdeki "anormalliği" teşhis eden ve düzelten araç olarak gelişmeye başladığı siyasi bağlama borcunu açığa çıkarmaktadır. Dönemin zihinsel hijyen hareketi çocuk gelişimi ve kişilik üzerine çalışmaları teşvik etmiş ve dergideki birçok makale kişiliğin toplumsal ilişkilerin anahtarı olduğuna ilişkin açık mesajı iletmiştir. G. W. Allport, psikolojik toplumsal psikolojide çok daha sonraki çalışmaların gündemini belirleyecek olan kişiliğin özelliği teorisi ve tavır hakkında bir otorite olmuştur.

Toplumun kişisel uyum aracılığıyla bütünleştirilmesine olan inanç; bireysel tavır ve görüşlerin (örneğin ırk ve emek anlaşmazlıkları üzerine) oluşumunun anlaşılmasını önemli kılmıştı. 1922'de, gazeteci Walter Lippman "kamuoyu" ifadesini kullanmış ve 1936'da George Gallup rastgele örneklemeyle ölçme tekniğini başlatmıştı (kamuoyu yoklaması). Chicago Üniverstiesi'nde çalışan Thurstone, 1928'de tavrı ölçekleme tekniğini geliştirmiş, alanı, psikologların özel uzmanlık iddiasında bulunabileceği bir tür nicel çözümlemeye açmıştı. Ve

gerçekten de fiziksel değişkenler hakkında daha kesin ve nesnel olma baskısı ve böylece daha dar şekilde tanımlanmış konular üzerinde araştırmalar yapma giderek daha fazla gündemi belirlemişti. Örneğin, 1930'lardaki saldırganlık araştırması, bunun eşiğini, bir laboratuvarda kontrol altındaki koşullarda saldırganlık göstermeleri için kışkırtılmış çocuklar üzerinde çalışan psikologları kapsamıştı. Irkı açıklayıcı bir kavram olarak kullanmaktan, ırk üzerine görüş çalışmaya doğru gözle görülür bir kayış söz konusuydu.

Titizlik talebi, bilime güvenilirlik kazandırmak, toplumsal psikolojiyi laboratuvara getirmiş ve insan ilişkilerinin davranışsal değişkenlerine çevrilmesine yol açmıştı. Sonuç olarak psikologlar, sadece toplumsal ilişkileri, onları ampirik bir şekilde çalışmak için basitleştirmekle kalmamış, yeni bir toplumsal ilişki türü de yaratmıştı: laboratuvardaki kişi. Bu ironik bir durumdu: Toplumsal psikolojinin ardındaki kamusal gerekçelendirme, işadamları, siyasetçiler, eğitimciler ve insanların davranışlarını laboratuvarda değil de toplumda yönlendirmekle ilgilenen herkes için kullanacakları bilgi sağlayacak olmasaydı. Titizlik ve ilgili olma, birbirine karşıt bir ilişki içindeydi. Hollandalı psikolog Johan T. Barendregt, bu durumu daha sonra "nörotik paradoks" olarak adlandırmıştır: Metodolojik açıdan doğru projenin yaşamla ilgisi yoktu; yaşamla ilgisi olan proje ise metodolojik açıdan doğru değildi.

Birçok insan, bilimsel dallar arasındaki ayrımların yapay ve laboratuvar çalışmalarının endüstriyel veya toplumsal sorunlar için değerinin sınırlı olduğunun farkındaydı. Sonuçlar görmek isteyen patronlar, hayal kırıklığı yaşamaktaydı. En büyük tepki, 1929'da kurulmuş Yale İnsan İlişkileri Enstitüsü'ne (daha önce davranışçı Hull'la bağlantılı olarak tartışılmıştır) milyonlarca dolarlık yatırım yapmış Rockefeller Vakfı'ndan gelmişti. Yale'in hukuk ve tıp fakültelerinin dekanları, Rockefeller'le birlikte, aşırı uzmanlaşma olarak gördükleri şeye karşıydılar ve bu yüzden enstitüyü, toplumsal bilimleri bütünleştirmek için psikolojik, tıbbi, toplumbilimsel ve antropolojik uzmanlıkla-

rı birleştiren büyük ölçekli bir deney olarak oluşturmuşlardı. Büyük şirketlerinkine benzer tarzda koordine edilmiş bir araştırma stratejisiydi aradıkları. Sonuç olarak Malinowski ve Edward Sapir gibi antropologlar ve Erikson gibi bir psikanalist de dahil olmak üzere bir grup seçkin araştırmacı, bir süreliğine burada çalışmıştı. Ama bütünleşmeyi başarmanın son derece zor olması çarpıcıdır ve başarıldığında da sonuç Hull'ın formel psikoloji bilimi gibiydi. Toplumbilimciler, kısmen Yale'in kendi iç siyasi mücadelelerinden kısmen de analizin toplumsal ve psikolojik düzeyleri arasında uyumsuzluk hissettiklerinden, enstitüden uzak duracaktı.

Psikolojinin iş dünyasına yayılması, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce başlamıştı ama akademik çalışmalar ile iş çıkarları arasındaki bağ, 1924 ile 1933 arasında Chicago'daki Western Electric Company'nin Hawthorne'daki fabrikasında gerçekleştirilmiş deneylerden sonra birleştirilmişti. Ne olduğuna dair psikologların teşvik ettiği versiyonda akademik araştırmacılar tesislerde deneysel üretim bölümleri oluşturmuş ve şaşırtıcı bir şekilde, çalışma koşullarında, örneğin ışık düzeyi gibi fiziksel değişikliklerin verimlilikle bağlantısı olmadığını tespit etmişlerdi. Bu, verimliliğin işçilerin tavırlarının bir işlevi olduğu ve tavrın kendisinin bir grup lideri belirlemekle ilgili toplumsal süreçte ortaya çıktığının keşfine yol açmıştı. Bu çalışmalar, Harvard Yüksek Lisans İşletme Okulu'nda bir akademisyenin, kendisini bu çalışmaları örgütleyen kişi olarak gösteren Elton Mayo'nun (1880–1949) deneylere kazandırdığı şöhret sonucunda geniş ölçüde tanınmış ve tartışılmıştı. Mayo, sonuçları, verimliliğin işçiler birbirlerini tanıdıkları ve sevdikleri zaman arttığı şeklinde yorumlamıştı. Yönetimin, mühendisliğin ötesindeki kişiler arası ilişkilere bakması gerektiğini ileri sürmüştü. Böylece bu deney, toplumsal psikolojide araştırmanın pratik değerini göstermişti. Sonucu, personel yönetimi ve işin işçiye yönelik şekilde yeniden tasarlanması fikrini getirmesiyle birlikte iş pratiklerinde bir devrim olarak görülecekti.

Olaylara dair bu versiyon, Mayo'nun daha sonra iş dünyası üzerindeki etkisi kısmı hariç, sorunludur. Orijinal deneyler, Ulusal Araştırma Konseyi desteği altında yürütülmüş bir programın parçasıydı ve endüstriyel verimlilik çıkarları doğrultusunda yüksek ışıklandırma düzeylerinde standartlar oluşturmak isteyen elektrik şirketleri tarafından fonlanmıştı. Deneyleri başlatanlar, şirket mühendisleriydi ve bu kişilerin gözleri, psikolojik faktörlerin etkisine kapalı değildi; gerçekten de test durumunu tam da psikolojik değişkenleri eleyecek şekilde ayarlamışlardı. Yöneticiler verimliliği, bir dönem, örneğin bireysel değil grup verimliliğine para ödemesi yapmak gibi psikoloji ağırlıklı tasarımlarla, manipüle etmeye çalışmıştı. Kendini tekrarlayan işlerde çalışan kadın işçilerin, özel ilgi gördüklerinde ve yüksek verimlilik bekleyen gözlemciler tarafından teşvik edildiklerinde olumlu tepki vermiş olmasını toplumsal psikolojinin bir keşfi olarak yorumlamak zordu. Bununla beraber, Mayo, raporlarında, test odasını bir çeşit laboratuvara dönüştürmüş, işçilerin görüşlerini davranışsal değişkenler olarak ele almış, uzmanın üstün kavrayışını sorgusuz sualsiz kabul etmiş ve iş yeri hedefleri yerine yönetimin rasyonalitesini benimsemişti. Bu raporlar, işçi sendikaları ekonomik bunalıma tepki olarak militanlaştıkları bir dönemde dinleyici kitlesi bulmuştu; personel yönetiminin, işçileri iyi seçilmiş bir liderle temsil edildiği takdirde, yönetim hedeflerinin rasyonalitesini kabul etmeye yönlendirebileceğini düşündürmekteydi. Hawthorne deneyleri, bu yüzden, uyum psikolojisi için bir model oluşturmuştu.

İkinci Dünya Savaşı, toplumsal psikolojiye ilişkin hem Yale Enstitüsü hem de iş dünyasındaki tartışmaları geride bırakacaktı. Her görüşten psikolog ve toplumbilimci, zafere katkıda bulunmak için istekli bir şekilde araştırmalarını yeniden tasarlayacaktı. Savaş, toplumsal psikoloji için önemli bir uyarıcı olacak, hem asker hem de sivil yurttaş tavır ve morallerine ve tavır değişikliklerine dair büyük ölçekli çalışmaları teşvik edecekti. Ayrıca akademisyenlerin bireysel girişimler yerine bir

şirket düzeyinde örgütlenmiş işlerde çalışma zevkiyle tanışmalarını sağlayacaktı. Amerikan askeri üzerine, 1940'ların sonunda başeditör olarak S. A. Stouffer'ın eşliğinde yayımlanmış ciltler, toplumsal psikoloji için büyük bir teşvikti. Gerçekten de psikoloji mesleğiyle birlikte alan süratle genişlemiş ve psikolojik toplumsal psikoloji, daha sonra ortaya çıkan ayrı deneysel ve tatbiki dergiler ve değerlerle birlikte farklı yönlere çekilen bağımsız bir alt dal olmuştu.

Savaştan önce ve sonra, "kültür ve kişilik" şeklinde adlandırılmış ekolde ve "otoriter kişilik" çalışmalarındaki antropoloji ve toplumsal düşünce ve psikoloji alanları arasında ilgi alanları düzeyinde önemli bir yakınlaşma vardı; tüm bunlar psikolojik toplumla bağlantılı olarak tartışılmıştı. Bu tür çalışma, Britanyalı psikanalistler Geoffrey Gorer ve John Rickman'ın, Rusya'nın kabul edilen güçlü lider tercihini ilk çocukluk yıllarındaki sıkı kundaklamayla ilişkilendirdiği *The People of Great Russia* (1949) [Büyük Rusya Halkı] adlı çalışmada bir tür doruk noktasına ulaşmıştı.

1933'te, Birleşik Devletler'e bir mülteci olarak gelmiş gestalt psikologu Kurt Lewin'in (1890–1947) çalışması, bir alan olarak toplumsal psikolojinin uzun vadeli gelişiminde son derece etkili olmuştur. Lewin, 1920'lerde Berlin'in psikoloji enstitüsünün bir üyesi olup insan ilişkilerini çalışmak isteyen kendine özgü bir öğrenci grubunun (kadınlar, Doğu Avrupalılar ve Yahudiler) ilgisini çekmişti. Bu grubun deneysel çalışmaları, kendi kaynaklarını ele alarak bunlar üzerinde düşünmeye istekli ve yenilikçiydi. Araştırmacılar bir deneyin oluşturulmasının kendisinin yeni psikolojik şartlar oluşturan toplumsal bir eylem olduğunu kabul etmişti ve bu nedenle, doğayı gözlemleyen bilim insanı modelinin yerine dinamik ilişki içinde olduğu diğer aktörleri inceleyen ve onları çalışan bir toplumsal aktör olarak bilim insanı modelini getirmişti. Lewin'in daha sonra ABD'de ün kazanacak Ukraynalı öğrencisi Tamara Dembo (1902–1993), bu yaklaşımı kendi öfke çalışmalarına tatbik edecekti. Hastalarının, o sadece gözlemlerken ve hiçbir şekilde

yardım etmezken zor bir sorunu çözmelerini şart koşmuştu. Ulaştığı sonuçları, öfkenin toplumsal dinamiklerinin niteliksel bir açıklaması olarak, kişilik özelliklerinin veya tavırların istatistiksel incelenmelerinde bulunmayan bir yazı türü şeklinde kaleme almıştı. Lewin, insan eylemini grup dinamikleri açısından kavramak için bu tür metotları genelleştirecekti.

Dembo ve Lewin'in eylem açıklamaları bir bakıma fenomenolojistlerin eylemlerin kişinin dünyadaki yerinin anlamıyla ilgili raporlarına benzemiş ve onların açıklamaları kabul edilmiş nesnel raporlama fikirlerine ters düşmüştü. Ama Lewin bir fenomenolojist değildi; diğer gestalt psikologları gibi bir bilim insanının genel nedenleri belirlemek için açıklamanın ötesine gitmesi gerektiğine inanmaktaydı. Bu yüzden, çalışan kişileri, duruma dair en genel özellikleri tespit etmek için gruplar halinde analiz etmiş ve bu genel özellikleri (fiziksel kuvvetler alanı metaforunu kullanarak) psikolojik kuvvet alanına dair formel bir teorinin genel özellikleriyle ilişkilendirmişti. Bu amaçla, bütün parça ilişkilerini açıklamaya uygun bir matematik türü olan topolojiyi kullanmıştı.

Lewin, ABD'de uygun bir daimi pozisyon bulmakta zorluk çekmiş ve metodolojik çalışmaları çevrilmemiştir. Buna rağmen, iyi araştırma fırsatları yakalamış, kaliteli doktora öğrencileri olmuş ve çevresinde arkadaşlar ve özel fonlama temsilcilerinden oluşan bir topluluk bulunmuştur. 1935'den 1944'e kadar, toplumsal psikologların ilgisini çekmeye başlamış grup davranışı deneyleri geliştirdiği Iowa Üniversitesi'nde profesörlük pozisyonunda bulunmuştur. Diğer toplumsal ağırlıklı psikologlarla birlikte, 1936'da Society for the Psychological Study of Social Issues'i [Toplumsal Meselelerin Psikolojik Açıdan Çalışılması Cemiyeti] kurmuştur. Savaş çabası bu sırada hem cemiyetin hem de Lewin'in kendi aktivitelerini yönlendirmiştir. Lewin daha 1939'da grup dinamikleri çalışmalarını, öğrencileri Virginia'daki Hardwood tekstil şirketiyle verimlilik sorunları üzerinde çalıştıklarında pratik kullanıma koymuştur. Bu, katılımcı karar verme teknikleri geliştirilmesine yol açmış,

karar vermesi gerekenler karar sürecine dahil edilmiş ve böylece motive edilmiştir. Bu, savaş sonrası yıllarda bir işletme devrimi olarak selamlanmış olan sürecin parçası olmuştur. Ayrıca "eylem araştırmalarını" da teşvik etmiş, araştırmacı ile araştırılan insanların birbirinden uzaklaştırması değil, birbirleriyle ilişkiye sokulmasıyla bilgi düzeyinde bir ilerleme sağlanmıştır. Lewis hem yönetici hem de bilim insanının toplumsal ilişkilerin sürekli değişen dinamiklerini, bireysel eylemin bağlamını görmeleri gerektiğini düşünmüştür. Aynı zamanda, R. Lippitt ve R. White'la birlikte yazdığı, "Patterns of Aggressive Behavior in Experimentally Created Social Climates" (1939) [Deneysel olarak Yaratılmış Toplumsal İklimlerde Saldırgan Davranışın Örüntüleri] makalesi, karmaşık toplumsal fenomenleri laboratuvara getiren bir araştırma modeli sağlamıştır.

Savaş sırasında Lewin, Stratejik Çalışmalar ve Bahriye Araştırmaları ofislerine danışman olmuş ve kendine epey mali destek sağlamıştır. Bireyler ve toplumsal değişime ilişkin pratik sorunlar üzerinde düşünmüş ve bu yenilgiden sonra Nazilerin yeniden nasıl eğitilecekleri tartışmasının parçası olmuştur. Otoriter ve demokratik grup yapıları arasındaki karşıtlık üzerine çalışmalar geliştirmiştir. Son olarak, Lewin'in çalışmalarının önemi, 1944–1945'te Grup Dinamikleri Araştırma Merkezi oluşturmak için Iowa'dan Massachusetts Institute of Technology'e (MIT) [Massachusetts Teknoloji Enstitüsü] geçtiğinde daha geniş bir kitleye ulaşmıştır. Bu merkezin toplumsal ve endüstriyel psikolojide büyük etkisi olmuştur. Lewin'in 1947'de ölümünden sonra MIT araştırma ekibi, Michigan Üniversitesi'ne geçerek o sırada ülkede örgütsel pratik üzerine akademik çalışmalar alanında en büyük merkez olan Toplumsal Araştırma Enstitüsü'nün parçası olmuştur.

Lewin geleceğin grup liderlerine, grup dinamikleri öğretme tekniği geliştirirken, araştırmacılar küçük gruplarda liderlik, motivasyon ve çatışma çözümü tekniklerini çalışmıştır. 1947'de bu teknikler örgütsel ve tavırsal değişimin nasıl üretileceği konusunda lider yetiştiren Maine Bethel'deki Ulusal

Yetiştirme Laboratuvarı'nın programı olmuştur. Yetiştirme grupları [*training groups*] "T-grupları" olarak tanınmış ve bunlar daha sonra birçok meslekten (örneğin sağlık hizmeti çalışanları) insanın aşina olacağı grup etkinliklerinin öncüleri olmuştur. Kuzey Amerika'da olup bitenler Avrupa'da da yakından takip edilmiştir. Londra'da savaştan hemen sonra Tavistock İnsan İlişkileri Enstitüsü ortaya çıkmış ve orada Wilfred Bion (1897–1979), lidersiz grup dinamiklerini psikanalitik bir perspektiften incelemiştir. Ayrıca insanları grup ilişkilerinde incelemek ve yetiştirmek için mesleki organlarla, özellikle de sosyal hizmet görevlileriyle, birlikte çalışmaya başlamıştır.

Sürekli genişleyen öğretim ve deneysel araştırma kalıbı, 1945'ten sonra büyümüş, bir kavramsal modelden diğerine atlamış, bir heyecan dalgasına yol açmış ama ardından yeni bir yön belirdiğinde kaybolmuştur. İnsanlar arasındaki ilişkilerin, öncelikle bilişsel [*cognitive*] kavrayışa bağlı olduğunu vurgulayan Leon Festinger'in (1919–1989), bilişsel uyumsuzlukla ilgili etkili çalışmaları gibi çalışmalar vardı. Bir kısmı psikanalizden yararlanmış diğer çalışmalar, duygusal güdülere daha fazla ilgi göstermiştir. Alana bir birlik ve yön görüntüsü vermiş, bireyleri bağımsız aktörler olarak ele alan ve ardından kontrol altındaki koşullarda aralarındaki etkileşimi çalışmış ve sonuçların duyarlılığını kontrol etmek için istatistiksel analiz kullanmış olan deneysel yöntem olmuştu.

Muazzam ilgi çeken ve tartışmaya yol açan bir deney, bu kalıba dair iyi bir örnek teşkil etmektedir. "Behavioral Study of Obedience" (1963) [İtaatin Davranışsal Tetkiki] üzerine bir makalede Stanley Milgram (1933–1984), üniversite öğrencilerine, gözden uzak ama işitilebilir bir mesafede bulunan ve görünürdeki görevleri sözcükleri ezberlemek olan diğer katılımcılara giderek artan ve sonunda son derece şiddetli elektrik şokları tatbik etmeleri talimatını verdiği bir deney gerçekleştirmişti. İkinci katılımcı grubu ise aslında deneycinin suç ortağıydı ve onlara elektrik şoku tatbik edilmemişti. Deney, öğrencilerin, bir otorite figürü tarafından talimat verildiğin-

de elektrik şoku uygulamaya istekli olduklarını göstermişti ki, itaatkâr şekilde acıya yol açmaları karşısında üzüntü duymuş olmaları da bunu değiştirmemişti. İlk bakışta Milgram mevcut değerlere ve yarattığı duygusal üzüntüye rağmen zulüm tatbikinin ne kadar kolay olduğunu göstermişti. Bununla beraber, deneye karşı çeşitli eleştiriler olmuştu. Kritikler, ilk başta sıradan insanın bilime duyduğu saygıyı sömürdüğünü ve itaat ve zalimlikten ziyade öğrencilerin kurumlara olan güvenini ortaya çıkardığını ileri sürmüştü. İkinci olarak, kritikler insan öznelerle deney yapmanın etik olup olmadığını sorgulamıştı. Oysa Milgram, "bilgi alma" olarak adlandırdığı bir süreç sırasında, naif katılımcılarıyla deneyler hakkında konuşmuş, onları deney hakkında bilgilendirmiş ve her türlü duygusal sonuçla uğraşmıştı. Buna rağmen ahlaksal endişeler, bundan sonra toplumsal psikolojideki çalışmaların tasarım ve uygulanmasına her geçen gün biraz daha dahil olacaktı. Bu, deneyin toplumsal dinamiklerinin daha önceki birçok davranışsal çalışmanın bilmediği bir şekilde kısmen tanınmasını içerecekti. Üçüncü olarak da şöyle bir (genel) eleştiri gelmişti: ABD öğrencileriyle yapılan deneyler insan motivasyonu ve dünya çevresindeki insanların davranışları hakkında ne açığa çıkarmıştı?

1950'lerde insan ile toplumsal bilim alanlarını birleştirmeye ve birleştirilmiş bir toplumsal psikoloji yaratmaya (bu sefer davranışsal bilimler bayrağı altında) dair yeni bir girişim söz konusuydu. Başarılı değildi ve 1970'lerin başında bir dizi psikolog, toplumsal psikolojide bir krizden bahsetmekteydi. Toplumsal gerçekliklerin psikolojik analizinin kilit terimlerine ilişkin sadece mesleğin belli dallarının dar sınırları içinde bir fikir birliği vardı. Psikologlar daha geniş bir dünyada etkili olmaya çalıştıklarında kendi görüş ayrılıkları, farklı meslekların farklı ilgi alanları ve siyasi yaşamın karmakarışıklığıyla yüzleşmek zorunda kalmıştı. Bundan başka, büyük ölçüde onların çabalarından bağımsız olarak, "iktisadi insan" üzerine psikolojik varsayımlar, yani insan doğasının idealleştirilmiş

bir temsili kamusal yaşamın içine yerleştirilmiş ve 1980'lerde Batı ülkelerinde baskın olan siyasi ve ekonomik politikaların entelektüel gerekçesini sağlamış ve ardından 1989–1991'deki değişimlerden sonra Avrupada doğuya doğru yayılmıştı. Bu siyasi ideolojiye göre insan doğası, toplumsal ilişkileri, bireysel maddi yararları, bilinçli ve rasyonel şekilde azami dereceye çıkartan bireysel eylemler aracılığıyla yaratmaktaydı. Bu toplumsal psikologların çalışmalarından çok daha fazla etkiye yol açmış görünen bir düşünce şekliydi.

Geç 19. yüzyıl Alman tarihsel sosyolojisinde toplumsal psikolojide deneyselden ziyade toplumsal ve tarihsel yönde bir emsal vardı. Mesela, Romanya doğumlu Norbert Elias'ın 1930'larda yayımlanmış "uygarlık süreci" çalışmasında böyle bir miras söz konusuydu. Elias, erken modern Avrupa karakterinin oluşumunu toplumsal gelenekler, kişisel tarzlar, bedensel ifadeler ve dünyaya dair inanç arasında mevcut olan bir etkileşim üzerinden açıklamaktaydı. Geçmişteki insanların psikolojisine dair öncü bir çalışma olan Zevedei Barbu'nun *Problems of Historical Psychology*'si (1960), Annales tarihçilerinin Lucien Febvre'nin bir duygusallık tarihi çağrısında özetlenmiş ilkelerini İngilizce dili dünyasının karakter ve kişiliğe olan ilgisiyle temas ettirmişti. Fransız tarihçiler, zaman ve coğrafya, doğum, çocukluk ve ölümü kavrayan uzun vadeli mantalite çalışmaları tasarlamıştı. Barbu'nun "Tüm canlı yaratıklar arasında sadece insan gerçekten tarihseldir" başlangıç noktasını sorgulamadan kabul eden bu çalışma, psikolojinin konusu olarak tarihsel bilgiye işaret etmekteydi.

Bu, psikolojik toplumsal psikologların büyük kısmının konuları olarak anladıkları şeyden epey uzak bir noktaydı. Onların konusu, genel olarak, 1980'ler ve sonrasında "toplumsal"dan bağımsız olarak düşünülmüş "birey" olmaya devam etmişti. Nöroloji bilimlerinin önem kazanmasıyla, bu bireyci bakış daha da fazla pekişmişti. Ama bu arada Sovyetler Birliği'nde (1917–1991) de insanın nesnel, gerçekten toplumsal bilimini başarma yönünde büyük iddialarda bulunulmuştu.

SOVYET PSİKOLOJİSİ

Sovyet devletinin Marksist–Leninist amacı, devleti insan eyleminin nesnel bilimi üzerine kurmaktı. Sovyet hükümeti, Marx'ın oluşturduğu insan dünyasının bilgisinin siyasi vücut bulması olarak bir meşruiyet iddiasında bulunmaktaydı. Hükümetlerin meşruiyetlerinin yurttaşların tercihlerinin, Sovyetlerin gözünde insan meselelerinin nesnel kavranmasına değil, sınıf çıkarlarına dayanan tercihlerin ifadesine dayandığı Batı demokrasileriyle karşıtlık teşkil etmekteydi. Hatta Sovyet savunucularının argümanına göre Batı devletleri bilime dayanmayan, ilerici olmayan güç yapılarını sürdürmekteydi. Tüm bunlar toplumsal psikolojiyi potansiyel olarak son derece önemli bir alan yapmaktaydı ama aynı zamanda Sovyet toplumsal psikolojisinin Marksizm–Leninizm'le benzeşmesine de yol açmaktaydı.

Burada zalim bir ironi söz konusudur. Teori ne olursa olsun, fiziksel bilimler modeli psikolojide uzun süre baskın olmuştur ve bu model, insanları toplumsal aktörler olarak büyük ölçüde görmezden gelmiştir. Devletin, Sovyetler Birliği'nin Komünist Partisi'yle yakın özdeşleştirilmesi, tarihsel ve siyasi gerçeklikti ki bu, Parti'nin, güya devlete meşruiyet kazandıran bilimlerle nesnel şekilde uğraşmayı olanaksız kılmasa da son derece zorlaştıran bir duruma yol açan bir merkezi güç tatbik etmesi anlamına gelmekteydi. En azından insan eylemine dair ampirik toplumsal çalışmalar yürütmek mümkündü. En uç Stalinist noktasında hükümet, Parti'nin kendisinin formüle etmediği hiçbir teoriyi hoş görmemiştir: "Herhangi bir teoriyi, herhangi bir akademik dalı özerk, bağımsız bir bilim dalı olarak düşünmeye yönelik tüm çabalar nesnel şekilde Parti'nin genel çizgisine, proletarya diktatörlüğüne karşı bir duruşa işaret eder." Teoride Sovyet sistemini benzersiz bir şekilde bir toplumsal psikoloji yaratmaya yeterli kılan argümanın kendisi (onun tarihin maddi temeli anlayışı), pratikte konunun ciddi şekilde çalışılmasını engellemiştir. Teori ve pratik arasındaki bu tür bir sert uyumsuzluğun Sovyet iktidarının meşruiyetine olan inancı yok ettiğini düşünebiliriz.

Yine de burada anlatılacak zengin bir öykü vardır. Daha önce özet olarak belirtildiği üzere, her ne kadar Moskova'da Chelpanov'un enstitüsü, St. Petersburg'da Bekhterev'in psiko-nörolojik enstitüsü ve koşullandırma üzerine Pavlov'un bir askeri top akademisinde konuşlanmış geniş ekibi, köklü bir şekilde yerleşmiş de olsalar, psikoloji, Devrim'den önce parça parça gelişmiştir. Daha sonra önemli olacak bazı psikologlar, özellikle Chelpanov'un kıdemli araştırma asistanı K. N. Kornilov (1879–1957), onun yanında yetişmiş veya onunla çalışmıştır. Kornilov bir taşra aydınının oğluydu (bu onun durumunda bu, babasının bir kitapçı olduğu anlamına gelmekteydi) ve kendisini Bolşeviklere, bu yaşamdan çıkmayı başarıp ardından eğitimsel psikoloji aracılığıyla kendi sınıfına yardım etmek için geri dönen bir çalışkan öğrenci modeli olarak yansıtmıştı. Çalışmaları, tepki süreleriyle ilgili ve dolayısıyla da insanlara yararı epey sınırlı da olsa, 1920'ler için klasik kabul edilebilecek retorik, insanların ilgilerini psikolojiye çevirmelerine yol açan toplumsal bağlam hakkında bir şeyler söylemektedir. Chelpanov'la birlikte çalışan diğer bir araştırmacı da Sosyalist Devrimci Parti'nin 1904–1906 ayaklanmalarında hapsedilmiş bir üyesi ve ardından 1917'de Bolşevikleri destekleyen ilk psikolog olan P. P. Blonskii'ydi (1884–1941). O, devrimde pedagojik idealleri başarma ve insanları cehaletten çekip çıkarma fırsatı görmüştür.

Rusya'nın Almanya ve Avusturya-Macaristan'a karşı verdiği savaş sırasında çarlık iktidarının çöküşü ve ardından gelen devrim ve iç savaşa, muazzam bir maddi yokluk ve zaman zaman da kamusal yaşamda anarşi eşlik etmiştir. Mesleki sınıftan, doğa bilimciler ve doktorlar da dahil olmak üzere birçok insan ülkeyi terk etmiş ama Chelpanov, Bekhterev ve Pavlov da dahil olmak üzere belli bir grup kalmış ve bilimsel çalışmalara devam etmiştir. Buna ek olarak bazı radikaller, ilk yıllarda Devrim'in tamamen yeni koşullar, yeni bir insan doğasını mümkün kılmış koşullar yarattığını düşünmüştür. A. K. Gastev (1882–1941), 1920'lerde emeğin bilimsel örgütlenmesi

üzerine çalışan bir enstitünün başkanlığını yapmış ve bu örgütlemeyi makineler olarak insanların bilimsel bilgisinin uygulanmasının aracı olarak görmüştür. Bu tür radikaller insan doğasına dair materyalist teorinin erkek ve kadınları yeniden tasarlamayı ve dolayısıyla en sonunda 1860'lar kuşağının rüyasını hayata geçirerek "yeni insanı" yaratmayı mümkün kıldığına inanmıştır. Bedensel ihtiyaçların tatmin edilmesine dair ikiyüzlülük veya hüsran ve her bir kişinin nesnel bilgi ışığında kamusal iyi için faaliyette bulunmayı öğrenmesi önünde özsel bir zorluk olmaması gerektiğini düşünmüşlerdir. Blonskii kendisini sadece akademik kültürü değil, insan doğasının kendisini inşa etmeye dair ütopik planlara vermiş ve böylece mühendislik idealini toplumsal psikolojiye taşımıştır. Bir eğitim filozofu olarak Lenin'in eşi ve yeni bir eğitim sisteminin yaratılmasında bir güç olan Nadezhda Krupskaia'yla işbirliği yapmıştır. Aklında farklı hedefler ve aynı sonsuz ihtimaller ruhuyla radikal feminist Aleksandra Kollontay da kadınları evliliğin ekonomik bağımlılığından kurtarmak için serbest aşkı savunmuştur.

1923'ten itibaren, pedagoji ve insan tasarımı üzerine radikal planlar, beklenmedik siyasi ve ekonomik olaylar karşısında mağlup olacaktı. Her türlü uygulama zordu ve bilimler ile Marksizm arasındaki ilişkilere yönelik daha sistematik bir ilgi söz konusuydu. Örneğin, Kornilov, nöropsikologların 1923 kongresinde Marksist psikolojiyi oluşturma misyonunu ilan etmişti. Daha 1918'in başında Sosyalist Toplumsal Bilimler Akademisi, Parti kadrolarını insan koşullarına ilişkin Marksist bir kavrayış doğrultusunda yetiştirmeye başlamıştı ve 1924'te Komünist Akademi olarak adlandırıldıktan sonra, Bilimler Akademisi ve devrim öncesi bilimsel kültürle sürekli çatışma içindeydi; bu, özellikle Marksist bilgi değerlendirmesini doğa bilimlerini kapsayacak şekilde genişlettiğinde, örneğin kuantum mekaniğine karşı gerçekleştirdiğinde söz konusuydu. Psikologlar arasında bilimin yeni karakteri ve burjuva psikolojisine karşıt olarak komünist psikoloji üzerine yoğun tartışmalar

vardı. Bu felsefi ve ideolojik tartışmanın saklı yanı, kısıtlı kurumsal ve maddi kaynaklar için mücadeleydi; bu durum araştırmacıların, fonlar ve bunların dağıtımı üzerindeki yegâne güç olan Parti'ye erişme mücadelesine girmesine yol açmıştı.

Arka planda Marksist felsefeyle ilgili tartışmalar vardı ki, bunlar 1920'lerin sonunda Buharin'in tarihsel maddeciliğinin (fazla determinist bulunmuştu) yerini A. M. Deborin'in diyalektik materyalizminin almasıyla sonuçlanacaktı. Tüm teorik tartışmalar, 1930–1931'de Komünist Parti'nin toplumun her düzeyindeki teori ve pratiği ülkenin "Büyük Atılım" olarak adlandırılmış dönüşümünün içine dahil etmesiyle kesilecekti. Bu adımda aktif olan personelin çoğu, Komünist Akademi'de Marksist pratiğe göre yetiştirilmişti ve Devrim'den önce yetişmiş bilim insanlarının akademik titizlik ve duyarlılıklarına ayıracak zamanları yoktu. Bu mücadelelerden Pavlov'un "üst düzey sinirsel faaliyet" teorisi bilimsel psikolojinin izleyeceği rotayı yönlendirecek en büyük ve en uyumlu şekilde düzenlenmiş program olarak çıkacaktı.

Marksist bir psikoloji oluşturma çağrısı, ilk önce Kornilov ve akıl sağlığı hareketinde yer almış bir doktor olan A. B. Zalkind'den gelecekti. Her ikisi de Parti üyesiydi ve kendilerini, Bekhterev ve Pavlov'dan farklı olarak komünist davaya adamışlardı. 1923'te Kornilov, Moskova Enstitüsü başkanlığını, Chelpanov'un psikolojinin Marksist çizgilerde yeniden yapılandırılmasına direnerek ve Marksizm'i genelde bilimlerin nesnel temeli olarak değil, mümkün felsefelerden biri olarak ele aldığını ileri sürerek Chelpanov'un elinden almıştı; bir Rus atasözünün dediği gibi "Ağaç kesmeye başladığında parçaları havada uçmaya başlar." Chelpanov, bir devrim öncesi idealisti olduğu suçlamasından kurtulamadı. 1920'lerin kalan yıllarında enstitünün başında Kornilov vardı ama 1930'ların başlarında, o da "eklektik" olarak damgalanarak bu görevden alınacaktı. Kritikleri, Marksist etiketlerle, o sırada Stalin'in yönetiminde hayata geçirilmekte olan tarihi ileriye taşıyacak nesnel bir bilimden ziyade karmakarışık bir şey ortaya çıkardığını ifade edecekti.

1920'lerin ideolojik savaşları ne olursa olsun, bir argüman, yüzyılın ikinci yarısında öldükten sonra gelen bir ün kazanacaktı. Bu, Batı psikolojisinde 1960'lardan 1990'lara kadar ve ayrıca Sovyet İmparatorluğu'nda da psikolojinin özgürleştirilmesinde önemli etkisi olmuş Lev Semyonovich Vygotsky'nin (1896–1934) çalışmasıydı. Vygotsky, o tarihte "Mozart" ve Sovyet psikolojisinin "sesi boğulmuş tanrısı" olarak adlandırılmıştır; bunlar ölümün genç yaşta yakaladığı ama ünü Stalinci gaddarlığın karanlık yıllarında var olmayı başarmış bir insanın parlak çok yönlülüğüne imada bulunan ifadelerdir. Toplu eserlerinin 1980'ler ve 1990'lardaki Rusça ve İngilizce baskılarının gösterdiği gibi gecikmiş etkinin olağanüstü bir örneğidir.

Bir taşra banka memuru ailesine doğmuş olan Vygotsky'nin eğitim alabilmesi için Yahudi öğrencilere ayrılmış kotaları geçmesi gerekmekteydi. Moskova'da hem Devrim'den önce hem de sonra harika bir şekilde yaratıcı sanatsal yenilikçiliğin parçası olmuştu. En erken çalışması, bir edebi kritikti ve ondan sonraki tüm çalışmalarında tesir edici ve estetik insan bilincine yer vermeye çalışacaktı. Muhtemelen Devrim'i iyi karşılamıştı; Marksist klasikleri birkaç yıl içinde tamamen özümsemişti. Hâlâ karanlıkta kalmış nedenlerden ötürü, Vygotsky Ocak 1924'te karşımıza bir sanat psikologu görünümünde değil, bilinci konusu olarak seçmiş bir psikolojinin sözcüsü olarak çıkmaktadır. Bu genç insan, Moskova'daki ikinci psikonöroloji kongresinde, hem Bekhterev'in hem de Pavlov'un programlarının insanın nesnel bilimi olduklarına dair gösterişli iddialarını parça parça eden (ama isim vermemiştir) ve üstü kapalı biçimde Parti ideologlarının bu tür çalışmalara sempati göstermesini eleştiren heyecanlandırıcı bir konuşma yapmıştır. Şöyle demiştir: "Bir insan kesinlikle reflekslerle doldurulmuş [bir sosis] değildir ve beyin bir dizi koşullandırılmış refleksin kazara uğradığı bir otel değildir." Buna karşılık Vygotsky, ilgisini, bir bilinç psikolojisini bedenin maddi bilimiyle uzlaştırabilecek potansiyel bir felsefe olarak Marksizm'e çevirmişti. Moskova psikologları bilinç psikolojisinin bu şe-

kilde savunulmasını iyi karşılamıştı çünkü bu konuşma rakip Leningrad okullarının ilgi çekmeye yönelik çabalarını sarsmış ve Kornilov, Vygotsky'i enstitüye davet etmişti.

Hem konuşma hem de davete, her ikisi de Pavlovcu olmayan psikolojinin ve nörolojinin 1950'lerde yeniden canlanmasında önemli figürler olan iki genç araştırmacının, A. N. Leont'ev (1903–1979) ve A. R. Luria'nın (1902–1977) teşviki yol açmış olabilir. Leont'ev, 1930'larda gerçekleştirdiği çocuk gelişimi çalışmalarıyla ve Luria, 1941–1945 savaşı öncesi ve sonrasında yoğun şekilde üzerinde çalıştığı beyin hasarı araştırmasıyla (Sovyetler Birliği'nde "kusur bilimi" olarak adlandırılmış uzmanlık) tanınmıştı.

Luria'nın 1920'lerin ortalarına dair anıları, o dönemin karışık toplumsal ve entelektüel ortamı hakkında bir fikir vermektedir: "El yordamıyla dikkatli bir şekilde hayata tutunacak bir yer aramak yerine, aniden bir dolu eylem fırsatıyla karşılaşmıştık [...] Tüm toplum özgürleşmişti ve böylece yaratıcı güçlerini herkes için yeni bir tür yaşam oluşturmaya çevirebilirdi. Bununla beraber, inanılmaz düzeylerde faaliyete yol açmış bu genel heyecan, sistematik, son derece örgütlü bilimsel araştırmaları teşvik edecek düzeyde değildi." Tüm bunların ortasında Vygotsky bir biyolojik gelişim teorisini bir tarihsel bilinç teorisiyle bütünleştirmek için diyalektik felsefe çalışmaya başlamıştı. Yoğun geçmiş birkaç yıl boyunca (veremin giderek kesintiye uğrattığı yıllar) pedagoji ve klinik psikoloji üzerinde çalışmış, kırsal Özbekler için yöntemler üzerine felsefi sorular da içermiş bir psikolojik alan çalışması tasarlamış ve gelişimsel psikoloji ve kusur bilimi alanlarında araştırmalar yapmıştı. 1926–1927'de rakip felsefelerin kozmopolit bakış açısıyla gözden geçirilişini içeren ama 1982'ye kadar yayımlanmamış, *Istoricheskii smysly psikhologicheskogo krizisa* [Psikolojik Krizin Tarihsel Anlamı] adında büyük bir teorik metin kaleme almıştı. Gelişimsel psikoloji üzerine çalışmaları, en iyi bilinen çalışması olan *Myschlenie i rech'* (1934; *Thought and Language* [Düşünce ve Dil], İngilizce'ye 1962, 1986 ve 1987 yıllarında

çevrilmiştir) adı altında bir kitapta toplanmış bir dizi makaleyle sonuçlanmıştı.

Vygotsky, çocuğun erken gelişimini, biyolojik bilginin gerekli olduğu ve çocuğun sadece algısal ve duygusal bilince sahip olduğu bir dil öncesi aşamaya ve bir de çocuğun tarihsel kültürle etkileşime girdiği ve böylece hem dil hem de düşünce kapasitesi edindiği dil aşamasına ayırmıştı. Piaget'in gelişim teorileriyle tartışmış ve fikirleri, Batı'da ilk kez bu özel bağlamda, sınırlı şekilde 1930'larda ve ardından da çok daha geniş ölçüde 1960'larda duyulmuştu. Vygotsky'nin bir gelişimsel psikolog olarak bu bilgisi, onun bir biyolojik organizma olarak birey ile tarihsel açıdan kendine özgü kültür arasında dil oluşumunun aracılık ettiği etkileşimle ilgili daha geniş bir toplumsal psikolojisi pahasınaydı. Ama Vygotsky çok fazla sistematik sosyo–psikolojik araştırma yapamamıştır. Kendi içinde bütünleşmiş, biyolojik ve dilsel süreçleri birleştiren bir psikolojinin temeli olarak bir Marksist toplumsal psikoloji hayal etmiştir ama *Thought and Language*'de bunların hiçbiri belirmemiştir. Bundan başka, başlangıçtaki kısaltılmış İngilizce çeviri Vygotsky'nin çalışmasını tamamen gelişimsel psikolojiye dair Batı tartışmalarına bir katkı olarak göstermiştir. Her ne kadar bu çalışma ölümünden ötürü kesintiye uğramış ve Sovyetler Birliği'nde 1930'larda ve ABD'de 1960'larda algılanmamış veya kabul edilmemişse de, bu yine de iki savaş arasındaki yıllarda bir Marksist psikoloji oluşturmayı başarmaya ilişkin en ciddi girişimdi.

Yanlış temsil etmenin çok ötesine geçen güçler, SSCB'de bilimsel yaşama hâkim olmuştu. Ölümünden birkaç yıl önce Vygotsky de diğer psikologlar gibi çalışmalarının Parti'nin belirlediği hedefleri yeterince yansıtmadığı eleştirisiyle karşılaşmıştı. Her türlü entelektüel ve sanatsal girişim, 1930'larda bu eleştiriyle karşılaşmaktaydı: Parti'nin dışında durmanın kendisi, tartışma veya estetik ifade için bile olsa, Parti'ye ve onun insanın durumuna dair nesnel yaklaşımına karşı olmak şeklinde algılanmaktaydı. Daha düz bir şekilde ifade edilecek

olursa, Parti eylemcileri, beş yıllık hızlandırılmış sanayileşme planlarının talepleri karşısında, her türlü teori karşısında sabırsızdı ve entelektüel bilimi küçümsemekteydi. Bu Parti yetkilileri, teoriyi her geçen gün biraz daha az hoş görmekte ve psikologların tatbiki uzmanlığını ve hatta farklı bir bilim dalı olarak psikolojinin değerini sorgulamaktaydı.

İyi desteklenen alt yapısı ve "fizyoloji" tanımıyla (siyasi açıdan psikolojiden daha nötr kabul edilen bir konu) Pavlov ekolü, görece gelişmekte olan bir araştırma alanı olarak öne çıkmıştı ve çalışmalarını sürdürebilmekteydi. Diğer alanların büyük kısmı, örneğin psikanaliz, sorun yaşamaktaydı. Bir süre gelişmeyi başarmış bir alan da çocuk gelişimi üzerine araştırma ve uygulamaları, ayrıca okullarda testlerin kullanılmasını kapsayan "pedagoji"ydi. 1930'ların ortasında pedagoglar, testlerin, insanların eğitimsiz çocukları arasından geleceğin zeki liderlerini bulup çıkarmayı mümkün kıldıklarından değerli olduklarını ileri sürmekteydi. Öğretmenler, çocuklarla ilgili kendi değerlendirmelerini kıymetten düşürdüğü için, bu müdahaleye olumsuz bakmaktaydı. Bundan başka, testler, pratikte kapasitesiz çocukları da tespit etmekteydi ve bu "kusurlu" olarak tanımlanan çocukların sayısında korkutucu bir yükselişe yol açmıştı. Diğer her ülkede olduğu gibi testlerin pratik sonucu daha ayrıcalıklı toplumsal katmandan gelen çocukları tercih etmeleriydi. Bu sorular üzerine tartışma, 1936'da hükümetin pedagojiyi sona erdirmesine yol açacak ve bu birçok psikologun ümitleri üzerinde olumsuz etkide bulunacaktı.

Parti eylemcileri, Sovyetlerin "yeni insanı"nın psikolojiye ihtiyacı olmadığını düşünmekteydi. Dönemin siyasi şartlarında ideal tipi, Stalin ve Parti'nin sadık destekçisi olarak tanımlamak son derece kolaydı. Eğer tarihsel olarak yapılandırılmış insan doğasının irade ve bilincinin tatbiki sonucunda mevcut maddi koşulların ötesine sıçramak mümkün olacaksa, psikolojik veya toplumsal bilimler için yer yoktu. Arşivlerde çalışan tarihçiler, muğlak ama baskıcı kamu dilinin altında kaynaklar ve pozisyonlar için verilen mücadelelere dair kanıtlar da orta-

ya çıkarmıştır. Bireysel yaşamlar hakkında bazı şeyler de bilinmektedir. Vygotsky, 1934'te, 37 yaşında, hayatının çalışmasının önemsenmemiş olması karşısında zihinsel açıdan ıstırap içinde ölmüştür. Meslektaşı Luria, psikolojiden başka bir alana kayarak tıp fakültesine geçmiş ve siyasi açıdan daha az ihtilaflı nörobiyoloji alanında çalışmıştır. 1933'de, Leont'ev diğerleriyle birlikte Harkov'da siyasi açıdan kısmen daha az dikkat çeken pozisyonlara geçmiş ve burada, Vygotsky'nin ölümünden sonra, çocuk gelişiminin Marksist teorisi üzerinde çalışmaya devam etmiştir. Bu sırada, ilginç bir şekilde, eller aracılığıyla renk algılama kapasitesi edinmeyi gösteren deneyler üzerine uzmanlık derecesi (ders verme hakkı) için de çalışmıştır.

Psikolojik faaliyetin tehdit altında olduğu gözüküyor olsa da yeni bir felsefi ses öne çıkmıştı. S. L. Rubinstein (1889–1960), nasıl şöhret olduğu anlaşılmamışsa da biyolojik olarak evrilmiş bedeni tarihsel olarak konumlandırılmış bilinçle ilişkilendiren, siyasi açıdan kabul edilebilir diyalektik psikolojinin sözcüsü olmuştu. 1932'de, Leningrad'daki Herzen Pedagoji Enstitüsü'nün psikoloji bölümünün başına atanmadan önce, Odessa'da bir profesördü. Herzen'de "Problemy psikhologii v trudakh Karla Marksa" (1934) [Karl Marx'ın Çalışmalarında Psikolojinin Sorunları] adlı çalışmayı ve psikolojiyi uygun bir Marksist dille anlatan ve konuyla ilgili eğitimi canlı tutan bir ders kitabı yayımlamıştı. Rubinstein, ilginç bir şekilde, kısmen muğlak terimlerle de olsa, temel kavramları için genç Marx'ın son zamanlarda yayımlanmış el yazmalarına başvurmuştu. "Yeniden yapılandırmanın [psikolojiyi] başlangıç noktası, Marksist insan faaliyeti kavramıdır" diye yazmış ve ardından Marx'ın Hegel'in "kendi çalışmasıyla nesnel insanı, doğru, gerçek insanı" açığa çıkardığı görüşünü alıntılamıştı.

Daha sonra Batılı Marksistler de aynı meselelerle boğuşacaktı ve bunun psikolojik ve toplumsal bilimler üzerinde etkisi olacaktı. Marx'ın kendisi, ekonomi politik ve 18. yüzyıldaki insan ilerleyişinin aşamaları teorilerinden yararlanmış, psikolojiyi büyük ölçüde göz ardı etmişti. Marx'ın takipçileri öznel

dünyayla değil, insanların ne yaptığıyla, insanların yarattığı ekonomik ve siyasi ilişkilerle ilgilenmişti. Bununla beraber, Marx'ın gençlik yıllarında yazdıklarını okuyanların vurguladığı gibi bu yazılar yayınladığında ve diğerleri tarafından bilindiğinde, 1920'lerden itibaren Marx'ın kapitalizm eleştirisinin merkezine, kapitalizmin bireysel insan potansiyelinin gelişimini engellediği fikri oturmuştu. Marx'ın düşüncesinin ardında *Bildung* hayali, zihinsel dünyanın ve onun kültürdeki ifadesinin gerçek insan amacı olarak gelişimi vardı. Pratikte enerjisini, psikolojinin de yer aldığı, bir insan doğası teorisi geliştirmek yerine bu amacı imkânsız kılan siyasi koşullara saldırmaya yoğunlaştırmıştı. Ama kendilerini eş derecede toplumsal ilerleyişe adamış daha sonraki birçok yazar, Marx'ın psikolojiyi göz ardı ederek hata ettiğini düşünmüştür. Onlara göre, bireysel zihinsel yaşamın ve toplumsal yapıların nasıl aynı sürecin unsurları olduğunu çalışan bir bilime, bir toplumsal psikolojiye ihtiyaç vardı.

Rubinstein, 1942'de bir Stalin Ödülü kazanmış, teşvik edilmiş ve Moskova Üniversitesi'nin felsefe fakültesinde bir psikoloji kürsüsü kurmuştu. Bununla beraber, 1946 ile 1949 arasında Rubinstein'inki de dahil olmak üzere neredeyse tüm psikoloji biçimleri eleştiriyle karşılaşmıştı. Tek istisna, ismen Pavlov'un çalışmasıydı. O sırada Parti, fizyoloji (1950), psikiyatri (1951) ve psikoloji (1952) olmak üzere üç Parti kongresinde insanın doğal bilimi olarak Pavlov'un bilimine desteğini dogmatik bir şekilde teyit etmişti. Bu kongreler, Stalin döneminin (1953'te ölmüştür) son paranoyak yıllarının niteliğini yansıtmaktadır. Alman istilasını sona erdirme savaşının ardından, yeni bir antisemitizm terörü SSCB'yi ele geçirmiş ve göstermelik mahkemeler ve esir kampları Avrupa'nın Sovyet kısmını paralize etmişti. Tecrit, ıstırap ve Soğuk Savaş, Rus bilimine yönelik aşırı bir şovenizme yol açmış ve kamu sözcüleri Rusya'nın bilimsel ilerlemeye kendine özgü tarihsel katkılarını vurgulamıştı. Psikologlar, 19. yüzyıl fizyologu Sechenov'u Pavlov'a ve Pavlov'u da diyalektik varlık ve bilinç bilimine bağlamak için bir şecere

oluşturmuş ve bunu, psikoloji tarihine dair Sovyet çalışmalarının üzerinde kalıcı bir etkisi olacak bir dogma düzeyine çıkarmıştı. Psikologlar, Pavlov'un fizyolojik araştırmalarının mirasçılarına sunulmuş gücün bağımsız bir alan olarak psikolojinin varlığını tehdit ettiğini düşünmekte ve bundan korkmaktaydı. Ama bu aşırı sonuca direnmişlerdi.

Psikologların, her ne kadar hâlâ kamuda Pavlov'a uygun saygıyı göstermek gerekiyor da olsa, Stalin'in ölümünden sonraki birkaç yıl içinde araştırma gündemlerini genişletmeleri mümkün olmuştu. 1950'lerin ikinci yarısında Rubinstein diyalektik bir çalışma olan *Bytie i soznanie*'yle (1957) [Varlık ve Bilinç] tekrar öne çıkmıştı. B. M. Teplov (1896–1965), Pavlov'un düşüncesinin bir kısmını insan karakterine ilişkin sistematik bir topoloji halinde detaylandırmış fakat aynı zamanda psikolojik konuların fizyolojik konulardan bağımsız olduğunu açıkça savunan bir metin de yayınlamıştı. 1960'a gelindiğinde, Sovyet bilim insanları, yeniden Batı'yla düzenli ilişkiler oluşturmuş ve beyin araştırmalarında bu her iki taraf için de gerçek bir keşif algısı ve heyecanla gelmişti. Birçok araştırmacı, daha sonra Pavlov'un bilimine destek lehine kararların aptallaştırıcı etkisinden bahsedecekti. Zararın büyük kısmı, çoğu Doğu Almanya'da olmak üzere (DDR) muhtemelen Orta Avrupa'daydı. Doğu Almanya'da ideolojik kontroller sıkıydı ve burada, Moskova ve Leningrad'ın elit merkezlerinden uzakta olan bilim insanları araştırma gündeminde ne kadar esneklik olduğunu belirlemekten yoksundu. Buna rağmen psikologlar, Pavlovcu olmayan epey fazla sayıda çalışma yapmanın yol ve araçlarını bulmuştu; Orta Avrupa'nın baskı altındayken yapıcı hayatta kalma kapasitesi dillere destan olmuştu.

Özellikle Luria ve Vygotsky'nin, 1920'lerdeki meslektaşı Leont'ev'in Rusya'daki yeni psikolog nesli üzerinde etkisi olmuştu. Moskova'ya 30'ların sonlarında dönmüş ve 40'ların sonlarında Moskova psikolojisi üzerinde baskın bir etkisi görülmeye başlamıştır. Psikolojinin büyümesine ev sahipliği yapan, doğa bilimlerinin kurumlarından (ve dolayısıyla Bilimler

Akademisi'nden) ziyade pedagoji kurumlarıydı (ve dolayısıyla Pedagojik Bilimler Akademisi). Bugüne kadar hiçbir psikolog, prestijli Bilimler Akademisi'nin tam üyesi olmamıştır. Buna rağmen 1966'da, Leont'ev, Moskova Devlet Üniversitesi'nden ayrı ilk psikoloji fakültesini kurmuş ve 1979'daki ölümüne kadar da kurumun dekanı olmuştur. Böylece Sovyetler Birliği, 1980'lerde değişiklikler dönemine girdiğinde önemli pozisyonlara gelmiş bir psikolog nesli yetiştirmişti. Her ne kadar bu psikologların büyük kısmı Marksizm'e tepki göstermişse de Leont'ev'in kendisi, 1950'lerde bir Marksist gelişim teorisi yayınlamaya ve örneğin, belleğin kapasitesinin nasıl parçası olduğu toplumsal faaliyetle birlikte değişime uğradığını göstermek için bellek üzerinde deneyler yapmaya başlamıştı. Bu çalışmasını "faaliyet teorisi" olarak adlandırmıştı. Faaliyete dair tek bir bütün halinde birleştirilmiş, insanların tarihsel ve toplumsal dünyadaki gerçek faaliyetini gösteren ve böylece savunulamaz bir ikiliğin "zihin" ve "beden" gibi açıklayıcı terimlerinden kurtulmayı amaçlayan bir açıklama hedeflemişti. İnsanların yaptıkları "zihin" ve "beden"in bir işlevi değil, çevrelerindeki koşullarla ilişkiye girdikleri bir sürecin sonucuydu. Bunun, bilimin dünyayı değiştirebilecek bir araç olması için, hem gelişimle ilgili deneysel çalışmayı destekleyen hem de *praksis*'in koşullarını yerine getiren yapıcı bir temel olduğu görülmüştü.

Birçok akademisyen, Sovyetler Birliği'ndeki akademik ve mesleki yaşamın özgürleştirilmesine katkıda bulunmuştur; bu *perestroika*'yla (yeniden yapılandırma) birlikte, 1985'ten sonra bir sele dönüşmüştür. Örneğin, edebiyat teorisyeni Mihail Bahtin'in psikolojiyi dil, akıl, tarih ve kültür çalışmalarıyla ilişkilendiren disiplinlerarası düşünce üzerinde Batı'da olduğu kadar Sovyetler Birliği'nde de geç ama derin bir etkisi olmuştur. Psikologlar arasında Mikhail G. Yaroshevskii (1915–2002), hem Freud'un ilk *perestroika* sonrası baskısının hem de Rus psikolojisinin tarihine yönelik daha açık fikirli yaklaşımların başlamasının ardındaki isimdir.

Sovyetler Birliği'nde, Marksizm–Leninizm'in psikolojik ve toplumsal bilimlerde nesnelliği mümkün kıldığı iddia edilmiştir ama iktidar, nesnelliği yok etmiş, hatta dönem dönem bilimlerin varlığını tehdit etmiştir. Sovyet biliminin büyük kısmı, garip bir şekilde bireyler ile toplum arasındaki ilişkileri araştırma konusunda başarısız olmuştur. Çünkü bu ilişki aslında bilimin değil, merkezi siyasi karar aygıtının bir meselesiydi. (Bunun sadece Rusya'ya özgü olduğunu söylemek zordur: Örneğin, hapsetmeye dair Batı politikaları da sık sık toplumbilim değerlendirmelerinden ziyade siyasi değerlendirmeleri yansıtmıştır.) Bu yüzden, ülke, sorunlarıyla yüzleşme konusunda kendisini bilimsel açıdan iyi bir şekilde donatmamıştı. Bunun sonuçları, Sovyet sonrası dönemdeki kafa karışıklıklarında da bariz şekilde görülmekteydi; kapitalist ekonomi, toplumsal sorunları çözecek ve Batı psikolojisi kişisel yaşamları iyileştirecekti. Buna rağmen hem Vygotsky'nin hem de Lent'ev'in çalışmaları, Marksist alternatifler sunmaktaydı. Hem Rusya'da hem de Batı'da, burada gerçekten toplumsal bir psikoloji, toplumun nasıl bir tarihsel süreç olarak psikolojik kapasiteleri ve eylemi oluşturduğunu gösterebilen bir psikoloji arayışında olan psikologlar (özellikle Vygotsky'nin takipçileri) vardı.

Sovyet sistemini eleştiren insanlar, onun psikolojik ve toplumsal bilimler üzerindeki etkisini, özellikle de araştırmanın yerine sloganları ve soyut teoriyi koymasını, totaliter bir düzenin yol açtığı bir sapma olarak açıklama eğiliminde olabilir. Fakat toplumda bireyin tek bir parça halinde birleştirilmiş bilimini yaratma girişimi her yerde siyasi sürecin parçası olmuştur. Birleşik Devletler ve başka yerlerdeki toplumsal psikolojilerdeki birçok araştırmacı için biyolojik anlamda bağımsız bireyi başlangıç noktası olarak almak doğal gözükmüştür. Kamusal alanda sorgusuz sualsiz kabul edilmiş siyasi ve ekonomik birey tekrar "doğal" deneysel özne olarak belirmiştir. Pratikte deneysel toplumsal psikoloji bir laboratuvar ortamında bireyleri, genellikle öğrencileri incelemiş ve sonuçları istatistiksel açıdan önemli değişkenler olarak kaydetmiştir. Psi-

kologlar, nadiren bu çalışmaların kendilerini tarihsel olarak konumlandırılmış eylemler olarak analiz etmiş veya deneysel öznelerin toplumsal ve tarihsel doğalarını incelemiştir. Pratiği toplumsal değişimin değil, bireyin uyum sağlaması şeklinde düşünmüşlerdir. Bireyleri toplumsal dünyadan bağımsız olarak açıklamanın anlaşılabilirliğini sorgulayan Mead, istatistiksel modellerin kontrolündeki sayısal deneylerin değerini reddeden fenomenolojistler ve psikolojik esenliğin toplumsal değişimi şart koştuğuna inanan radikal psikologlar, hepsi, psikolojik toplumsal psikolojiye göre marjinal kalmıştır.

Yine de Sovyet deneyine dair özellikle akla yatkın bir şey söz konusudur. Devrimci idealistler, insan potansiyelini maddi dünyanın parçası olarak insanların nesnel bilgisi aracılığıyla gerçekleştirmek için Marx'ın insanın aydınlanmasına ilişkin vizyonuyla yola çıkmıştır. Başarısız olmuşlardır ve bu başarısızlık, tarifsiz bir ıstıraba yol açmıştır. Bu, Aydınlanma'nın, sefaleti bilgiyle yok etme rüyasının, harika bir rüyanın suçu muydu? Bilim insanlarına göre hayır. Ama şu tarihsel gerçek önümüzde durmaktadır: Yeni bir dünya oluşturmaya dair ve politikaları insan varlıkların bilimine dayandırmayı amaç edinmiş gelmiş en uzun ömürlü deney görülmemiş şekilde başarısızlığa uğramıştı.

OKUMA LİSTESİ

18. yüzyılın kökenlerini vurgulayan okunabilir bir giriş, G. Jahoda, *A History of Social Psychology: From the Eighteenth-Century Enlightenment to the Second World War*'dur (New York, 1992); ayrıca *Crossroads between Culture and Mind: Continuities and Change in Theories of Human Nature* (New York, 1992). R. M. Farr, *The Roots of Modern Social Psychology*'den makaleler (Oxford, 1996) bu alanın tarihinin biçimlenmesine dair sorular ortaya atmaktadır; ek olarak C. F. Graumann, "The Individualization of the Social and Desocialization of the Individual: Floyd H. Allport's Contribution to Social Psychology", *Changing Conceptions of Crowd Mind and Behavior*, Der.

C. F. Graumann ve S. Moscovici (New York, 1986), s. 97–116. M. C. Carhart, *The Science of Culture in Enlightenment Germany* (Cambridge, MA, 2007) kültür kavramına ilişkin yeni bir tarihsel temel sunmaktadır.

İtalya ve Lombroso üzerine D. Pick, *Faces of Degeneration: A European Disorder, c. 1848 – c. 1918* (Cambridge, 1989); ayrıca P. Becker ve R.F. Wetzell, der. *Criminals and Their Scientists: The History of Criminology in International Perspective* (Cambridge ve Washington, DC, 2006). Bastian üzerine, K. P. Koepping, *Adolf Bastian and the Psychic Unity of Mankind: The Foundations of Antrhropology in Nineteenth Century Germany* (St. Lucia, Queensland, 1983). Geç 19. yüzyıl fiziksel tipolojilerinin bilimsel iddialarının ortadan kaldırılması konusunda S. J. Gould, *The Mismeasure of Man* (Harmondsworth, 1984) adlı esere başvurulmalıdır. Kalabalık üzerine şu eserler de dahil olmak üzere zengin bir literatür bulunmaktadır: S. Barrows, *Distorting Mirrors: Visions of the Crowd in Late Nineteenth Century France* (New Haven, CT, 1981); J. van Ginneken, *Crowds, Psychology and Politics, 1871–1899* (Cambridge, 1992); R. A. Nye, *The Origins of Crowd Psychology: Gustave Le Bon and the Crisis of Mass Democracy in the Third Republic* (Beverly Hills, CA, 1975) ve D. Pick, "Freud's *Group Psycholgy* and the History of the Crowd", *History Workshop Journal*, 40 (1995), s. 39–61.

Birleşik Devletler için, G. Collier, H. L. Minton ve G. Reynolds, *Currents of Thought in American Social Psychology* (New York, 1991) ve E. R. Hilgard, *Psychology in America: An Historical Survey* (San Diego, 1987) adlı çalışmalarda standart açıklamalar bulunmaktadır. Kurt Danziger'in çalışması (Dördüncü Bölüm'ün okuma listesine bakınız) toplumsal psikolojiyi kendisi üzerine tarihsel olarak düşünecek şekilde dönüştürmüştür. Mead üzerine, Alman etkiler de dahil olmak üzere, H. Joas, *G.H. Mead: A Contemporary Re-examination of His Thought* (Cambridge, MA, 1985). Toplumsal psikolojinin toplumsal girişimi için, J. G. Morawski, "Organizing Knowledge and Behavior at Yale's Institute of Human Relations", *Isis*, LXVII

(1986), s. 219–242; R. Gillepsi, *Manufacturing Knowledge: A History of the Hawthorne Experiments* (Cambridge, 1991); J. H. Capshew, *Psychologists on the March: Science, Practice, and Professional Identity in America, 1929–1969* (Cambridge, 1999); G. Richards, *'Race', Racism and Psychology: Towards a Reflexive History* (Londra, 1997).

I. Sirotkina ve R. Smith, *The Oxford Handbook of the History of Psychology*, Der. D. B. Baker (New York, 2012), s. 162–191'de "Russian Federation"da, Sirotkina, "When Did 'Scientific Psychology' Begin in Russia?", *Physis: Revista internazionale di storia della scienza*, XLIII (2006), s. 239–271 ve Joravsky'den (İkinci Bölüm'deki okuma listesine bakınız) yararlanarak Rus psikolojisinin tarihini özetlemekteler. Vygotsky üzerine materyalin arasında, R. van der Veer ve J. Valsiner, *Understanding Vygotsky: A Quest for Synthesis* (Oxford, 1991) hem tarihsel açıdan bilgilendirici hem de eleştireldir. Sovyet projesinin idealizmi için, R. Bauer, *The New Man in Soviet Psychology* (Cambridge, MA, 1952) ilgi çekicidir.

8
Tüm Bunlar Bizi Nereye Götürüyor?

> Aklın ve zihinsel olanın bilgisinin edinilmesi, daha genel olarak toplumsallaşmamızın parçası bir unsur olup [...] hem toplumumuzun kültürüne hem de "insanlığın ortak davranışı" içine dahil edilmişliği içerir.
>
> Wittgenstein'dan aktaran Jeff Coulter.

1945'TEN SONRA PSİKOLOJİ

Bu dönemde psikolojik faaliyet miktarında bir sıçrama söz konusuydu; öyle ki, psikoloji neredeyse 20. yüzyılın ikinci yarısına ait bir bilim olarak adlandırılabilir. Akademik araştırmalarda, hatta daha da fazla olarak klinik, eğitimsel ve mesleki

psikolojideki psikolog sayısında artış vardı ve kamusal yaşamın büyük kısmı psikolojik toplumun özelliklerini edinmişti. Tarih kendisini sadece "meslek sahipleriyle" sınırlayacak olsaydı bile, yine de çok sayıda insanla uğraşması gerekecekti. 1920 ile 1974 arasında ABD'de 32.885 kişi psikolojiden doktora almıştı; bu fizik bölümünden 5000 adet daha fazla doktoraydı. Mevcut yüzyılın başında APA'yla [American Psychological Association] ilişkili 150.000'den fazla insan vardı; Hollanda'da ise herhalde nüfustaki kafa sayısından daha fazla psikolog söz konusuydu. Özellikle bazı yıllar psikoloji, öğrenciler arasındaki en popüler konuydu. Söz konusu alanın ne ümitler beslediğini anlamak için herhangi bir kitapçıya bakmak yeterliydi; neredeyse sanki Cattell'ın 1920'lerde yüzsüzce yapılmış tahmini, "insan ırkı için neyin aslında faydalı olduğunu belirlemek psikolojinin [...] [işi]dir" doğru çıkmıştı.

Sadece ölçek değil, çeşitlilik de çarpıcıydı. Son kitap kataloglarında şunları görebildim: *Rationality and the Pursuit of Happiness* [Rasyonalite ve Mutluluk Arayışı]; *You were always Mom's Favorite* [Her Zaman Annenin En Sevdiğiydin]; *Psychodynamics for Consultants and Managers* [Danışmanlar ve Yöneticiler için Psikodinamik]; *Statistical Reasoning in the Behavioral Sciences* [Davranış Bilimlerinde İstatistiksel Akıl Yürütme]; *The Male Brain* [Erkek Beyni]; *Child Neuropsychology* [Çocuk Nöropsikolojisi]; *The P Scales* [P Cetvelleri] vb. Psikoloji, ileri sürdüğüm gibi, tarihsel kökenlerinde ve modern dışavurumlarında kendi içinde, nihayetinde, aile benzerliği olan faaliyetlerden ibaret bir kümeydi ve hâlâ da böyle bir kümedir. Amerika'daki psikoloji mesleğinin bir duayeni olan Sigmund Koch (1917–1996), 1985'te şu gözlemde bulunmuştur: "Yüz yıllık coşkulu bir büyümeden sonra psikoloji, 'mimarisi' üzerine herhangi iki insanın anlaşamayacağı derecede hem çok parçalı hem de çok dallı bir duruma ulaşmıştır." Eğer 20. yüzyılın ortasında liderlik, niceliksel metodolojinin şeklinden dolayı Amerika'da idiyse, testler ve kamusal bir kültür olarak insan sorunlarını psikolojik terimlerle yorumlama Avrupa

ve dünyanın diğer kısımlarına yayılmıştı ama bu bile bir birlik sağlayamayacaktı. ABD psikolojisinin kendisi de epeyce çeşitlilik içermekteydi; diğer yandan başka yerlerde yerli gelenekler de kendilerini öne sürmekte ve yeni ihtiyaçlar yeni faaliyetleri biçimlendirmekteydi.

Bununla beraber, her zaman psikolojinin olgun bir bilim olarak ortaya çıkmasını sağlayacak bilimsel teoriyi tek bir bütün halinde birleştirmeye yönelik ümitler de vardı. Hearnshaw, mesleki yaşamının sonunda, olağandışı kapsamıyla, aşırı uzmanlaşmaya mukabil ve birleştirme amacını göz önünde tutan bir katkı olarak *The Shaping of Modern Psychology* (1987) [Modern Psikolojiyi Biçimlendirmek] adlı eserini yayımlamıştı. O andan itibaren evrimsel nörolojiyi birleştirici bir çerçeve olarak savunanlar olmuştur. Buna karşılık benim yaklaşımım çeşitliliğin nasıl ortaya çıktığını tarihsel olarak anlamak ve çeşitliliğin, yaşam biçimleri çeşitlilik gösterdiği sürece devam edeceğini felsefi açıdan düşünmektir. Bu son noktayı açıklamak, bir sonuca ulaşmamı sağlayacaktır. Ama alanın büyümesiyle ilgili biraz daha konuştuktan sonra, ilk önce tartışmaya ilişkin üç alan üzerinde yoğunlaşacağım: biyoloji ve kültür, beyin ve zihin ve eleştirel düşünce.

İkinci Dünya Savaşı sık sık bu öyküde bir dönüm noktası olarak belirmektedir. Savaşın barbarlığı ve ölüm saçan ırksal ve maddi hedefleri (ki bunlar için savaşılmıştır), dünyanın ahlaki ve siyasi açılardan geri döndürülemez şekilde yeniden biçimlendirilmesine yol açmıştır. Psikoloji, diğer bilimlerle birlikte, savaştan yeni yollar bulmaya yönelik dünya çapında bir çabanın parçası olarak çıkmıştır. Psikolojik ve toplumsal bilimler için ideolojik desteğin merkezi Birleşik Devletler'di ama Avrupa ülkeleri sosyal demokrasiler oluşturdukça ve Japonya, Rusya, Hindistan, Brezilya ve Çin de dahil olmak üzere diğer ülkeler de ekonomik modernleşmeye giriştikçe, bu ülkeler de psikolojik faaliyeti teşvik eden koşulları yaratmış oldular. İlk başta insan refahı için aklı kullanmaya dayanan Aydınlanma'yı yeniden yaratmaya dair bir iyimserlik vardı. Daha sonra, Av-

rupa ve Birleşik Devletler'i de kapsayan toplu eşitsizlik ve barbarlıklar devam ettikçe, kamusal hayal kırıklığı bu soruya siyasi destek çağrısında bulunacaktı. Ama 20. yüzyılın sonunda psikolojinin kurumlarının kökleri derindi ve kendi güç ve momentumları vardı. Bundan başka, kamu alanı daha fazla hayal kırıklığına uğradıkça, insanların yaşamda önemli olduğunu düşündükleri meseleler için daha çok özel dünyalarına, psikolojinin doğal, günlük dili olduğu dünyaya kapandıkları görülmekteydi. Her yerde yaşam biçimlerini tüketilebilen ürünler olarak yeniden yaratmaya yönelik muazzam ticari çıkarlar söz konusuydu ve psikolojinin bunda kesinlikle bir yeri vardı.

İkinci Dünya Savaşı ve ardından gelen Soğuk Savaş, birçok bilim insanını büyük ölçekli araştırmaların veya "büyük bilim"in örgütlenmesine aşina kılmıştı. Örneğin, psikologlar, ABD ordusunun tüm subay adaylarını testten geçirmişti. ABD bilim politikası danışmanları, insan doğası üzerine bilgi ve araştırmaları kamu meseleleriyle bütünleştirmeyi öncelikleri haline getirmişler ve sonuç olarak davranış bilimleri ortaya çıkmıştı. Katalizör, 1952'de akademik toplumsal bilime milyonlarca dolar yatırmaya karar vermiş Ford Vakfı'ydı. Vakıf, daha önceki Rockefeller gibi, parça parça değil, eşgüdümlü şekilde yapılan bireysel araştırmalar istemekteydi ve Davranış Bilimleri Programı'nı bir iş planı olarak geliştirmişti. "Davranış" terimi kullanılmaya başlamıştı çünkü doğa bilimleri tarzında çalışılabilecek ve ivedi toplumsal geçerliliği olan bir insan faaliyetine işaret etmekteydi. Amaç, psikoloji ile toplumbilim arasındaki rekabeti aşarak birleştirilmiş bir bilim yaratmaktı. Bir somut sonuç, 1952'de, California'nın Stanford Üniversitesi'nin Davranış Bilimleri Bölümü'nün nüfuzlu İleri Çalışmalar Merkezi'nin açılmasıydı; bu kurum, ortak temalar için farklı disiplinlerden akademisyenlerin bir araya gelmesini sağlayacaktı. Ama genel olarak psikoloji ve toplumbilim, 1950'ler ve 1960'lara kadar ayrı dallar olarak kalacaktı. Daha sonra, nöroloji bilimlerinin önem kazanmasıyla, evrimsel adaptasyona hizmet eden sinirsel ve kimyasal süreçlerin bir

ifadesi şeklinde anlaşılan davranış bir kez daha birleştirici olacağı düşünülen bir kavram olarak ortaya çıkacaktır.

Büyük bilimin savaş ve insanlık için örgütlenmesinin bir sonucu, klinik psikolojinin süratle büyümesi olacaktı. İkinci Dünya Savaşı'nda çok sayıda psikolog motivasyon, stres ve yaralanma üzerine klinik deneyim edinecek ve fareler veya test teknikleriyle çalışmaya alışmış hiç de az sayıda olmayan bir kısmı, bakılmaya ihtiyacı olan insanlarla çalışmaktan zevk alacaktı. Savaşta yaralanmış askerlerden sorumlu olan ABD Savaş Malulleri Yönetimi, federal fonlar için başarılı bir lobicilik faaliyeti yürütecek ve bu, eğitim ve istihdamdaki büyük savaş sonrası artışı karşılayacaktı. Çok daha fazla sayıda erkek ve kadın psikolog alana dahil olarak statüsünü yükseltecek ve hasta olarak çocukları olduğu kadar yetişkinleri de kabul etmeye yönelik yeni bir isteklilik ortaya çıkacaktı. Sonuç, klinik psikolojide o kadar önemli bir büyümeydi ki, APA hem akademik hem de mesleki çıkarları nasıl karşılayacağını bir kez daha düşünmek zorunda kalacaktı. Daha önceki dönemde akademik çıkarlar tartışmasız bir şekilde mesleki örgütlenmeden önce gelmekteydi; 1950'den itibaren bu artık söz konusu olmayacaktı.

Psikologlar kitle toplumunun idaresi konusunda (okullarda, suçlu çocuklarla, orduda, sanayi girişimlerinde) bir uzmanlık bilgisi sunmuştur. Örneğin, Hollanda'da hükümet, 1950'ler ve 1960'larda göçmenlerin, bu durumda başka bir yerde yaşamayı seçmiş Hollandalıların kişilikleri üzerine araştırmalar yapmaları için psikologlara sponsor olmuştur. Resmi politika, dışa göçü teşvik etmekteydi ve hükümet bu yüzden son dört yılda gerçekleşmiş istenmeyen %40'lık geri dönüş oranının üstesinden gelmesini sağlayacak bilgi arayışındaydı. Bu tür çalışmalar sırasında psikologlar, nispi akademik özerklik sağlamış, tıbbi kontrolden bağımsız pratikler geliştirmiş ve bir meslek olarak büyümüşlerdi.

Londra'da, yine savaş sırasında, Britanya psikiyatrisinin önde gelen kurumlarından olan Maudsley Hastanesi, bekle-

nen sivil ve askeri hastalıklar için ayrılmıştı. Burada, 1942'de, bir Alman mültecisi olan Hans J. Eysenck (1916–1997), yeni psikoloji alt bölümünün yöneticiliğine atanmıştı. Burası hem klinik çalışmalar için bir eğitim alanına dönüşecek hem de Eysenck'in insan kişiliği tiplerini sınıflandırma ve onları patolojik şekilde ilişkilendirme amaçlı niceliksel testleri kendine özgü şekilde kullanmasını sağlayacaktı. Eysenck hiçbir zaman hastalara bakmayan, sürekli, Pavlov gibi (esin kaynağı), beyin süreçlerinin bilgisine ulaşmak için psikolojik özellikler üzerinde test ve deneylerle ilgilenen tam zamanlı bir araştırmacıydı. Amacı, nesnel biyolojik bir bilim olarak psikolojiydi. İlk kitabı (80'den fazla kitabın ilki) *Dimensions of Personality* (1947) [Kişiliğin Boyutları], niteliksel değerlendirmeyle nam salmış bir alana nicel değerlendirmeyi getirdiği, nevrotiklik boyutu ve de içe dönük–dışa dönük boyutuyla iki eksenli analizi geliştirdiği için büyük övgü almıştı. Kişilik tipleri üzerinde anlaşmanın kolay olmadığı anlaşılmıştı. Eysenck'in kendisi daha sonra bir üçüncü boyut eklemişti ki, 1960'larda R. B. Cattell (1905–1998) on altı kişilik faktörü tespit etmiş ("kaynak özellikleri"), gerçek bir bilgisayar destekli test endüstrisini ve korelasyon analizini teşvik etmişti. Eysenck'in hırs ve dinamizmi, klinik eğitim için bir programın, psikologların teşhise katkıda bulunmasının ve tıbbi bağlamda kendi test dünyalarını kontrol etmelerinin temelinin atılmasını da sağlamıştı. Eysenck, 1950'lerin ikinci yarısında, Güney Afrikalı psikiyatrist Joseph Wolpe'yle (1915–1997) birlikte, davranışsal terapiyi başlatmış ve bunu bilimsel bir rasyonaliteyle desteklemişti. Bu, psikologlara terapist donanımı sağlamış, bu alanda tıbbın tekelini sona erdirmişti; bu aynı zamanda her türlü şekliyle psikodinamik terapilere karşı ne yaptığını bilen ve sert bir saldırının parçasıydı. Eysenck psikanalizin herhangi bir değerinin olmadığını gösterdiğini iddia eden çalışmaların lideriydi. Olağanüstü bir özgüven ve süratle yazan Eysenck, Britanya'da popüler psikoloji alanının en iyi bilinen yazarı da olmuş, bu alanda epey büyük bir okur kitlesi oluşturmuştu.

Eysenck, psikodinamik teorilere karşı çıkmaya, bunların ABD'de psikiyatri mesleğinde önemli düzeyde etkisi söz konusu olduğunda başlamıştı. Sayısız psikolog, psikodinamik yönelimi paylaşmaktaydı; diğerleri ise, özellikle de Eysenck'in öğrencileri gibi test ve istatistiksel analizle yetişmiş olanlar, paylaşmamaktaydı. Fransa'da psikanaliz 1920'lerde çok ufak bir azınlığın ilgi alanı olarak başlamış ve psikoloji mesleğinin örgütlenme mücadelelerinin *bir* meselesine dönüşmüştü. Psikoloji, Daniel Lagache (1903–1972) liderliğindeki ortodoks psikanalistler ile Lacan arasında bir savaş alanı olmuştu. Lagache, Sorbonne'daki genel psikoloji kürsüsüne (böyle itibarlı bir pozisyonda analitik yaklaşıma göre yetişmiş ilk psikolog olarak) 1947'de geçmiş ve profesyonel psikoloji çalışması için ulusal lisans yaratılması amacı doğrultusunda biyolojik ve psikodinamik yaklaşımları dengeleme girişiminde bulunmuştu. Bu, psikanalizin tıp ve psikolojide daha sonra görülecek statü ve nüfuz kaybı dikkate alındığında daha da olağanüstü gözüken bir tarihti. 1970'ler civarında ABD'de psikiyatri mesleği, kendisini dikkat çekici şekilde biyolojik bir bakış açısına yöneltmiş veya geri yöneltmişti ve Fransa'da bile Lacan'ın etkisi bir sonraki on yılda gerileyecekti.

Testler psikologlara aynı anda hem uzman hem de kamusal olan bir meslek sağlamıştı. Ayrıca onları deney yapmak için gerekli becerilerden farklı bir uzmanlıkla da donatmıştı; öyle ki, Boring, "deneysel psikoloji ile zekâ testleri arasında bir hizipleşme" tespit etmiş ve ardından 1957'de, ölçmeyle ilgilenen bir eğitim psikologu olan L. J. Cronbach (1916–2001), APA'da yaptığı başkanlık konuşmasında "bilimsel psikolojinin iki dalından" (genel veya deneysel ve farklar psikolojisi) bahsetmişti. Bununla beraber, Eysenck'in çalışmasının gösterdiği gibi bu ayrım çok açık değildi. Bundan başka, "genel psikoloji"nin kendisi her şeyi kapsayan bir şemsiye terimden fazla bir şey değildi ve gelişimsel psikoloji ve fizyolojik psikoloji gibi uzmanlıkları da kapsamaktaydı. Bir yüzyıl boyunca psikolojinin hiçbir versiyonu tartışılmaz liderlik iddiasında bulunacak pozisyonda olmayacaktı.

Birleşik Devletler'de bile, davranışçılık ancak belli merkezlerde bilimsel psikolojinin tartışılmaz çerçevesi olarak karşımıza çıkmaktadır ama kabul etmek gerekir ki, bu merkezler çok sayıda öğrenci yetiştirmekteydi. Eğitim üzerine araştırmaların gerçekten de birleşik bir bilime giden yol veya birçok şeyi kapsayan bir etiket olup olmadığına dair bir tartışma vardı. Bellek üzerine araştırmalar, uzun süredir zihin üzerine farklı düşünme şekillerini desteklemekteydi. Dolayısıyla, 1970 civarında, psikolojinin, bilişsel psikolojinin davranışçılığın yerini almaya başladığı bir devrimin ortasında olduğu iddiasında bulunmanın yaygınlaştığı bir dönemde, bu, uzağı göremeyen bir bakış açısıydı. Bilişsel psikologlar algı, sorun çözme, öğrenme ve belleği bilgi işleme biçimleri olarak incelemiş ve böylece herhangi bir rahatsızlık duymadan içsel psikolojik durumlardan bahsetmişlerdi. Bu gerçekten de öğrenmeyi fareler ve güvercinler üzerinde çalışmak ve nesnel değişkenlerin çalışılmasını bilimin esası olarak düşünmek için eğitilmiş psikologlara bir devrim gibi gelmişti ama bilişsel devrim olduğu iddiası bir abartmaydı. Bir kere davranışçı olmayan araştırmalar, tıpkı zekânın faktöriyel analizi, gestalt psikolojisi ve Bartlett'in içsel şemalar üzerine çalışmasında olduğu gibi, her zaman olagelmişti: Değişiklik sadece belli ABD kurumları içindeki rejimleri devirmişti. İkincisi, açıklayıcı kavramların özünde gerçekten değişip değişmediğinin sorulması gerekiyor. Davranışçı terimlerle açıklamadan bilgi işleyen değişkenler terimleriyle açıklamaya geçiş olmuştu ama bu, bilimsel psikolojinin yasa benzeri nedensel, fiziksel açıklamalar peşinde olduğu temel varsayımını değiştirmemişti. İnsan eylemini diğer terimlerle açıklamış psikologlar bir devrim değil, bir doğa bilimi dünya görüşünde, göndergelerde bir değişim görmüştü. Bilişselciler, kritiklerinin ileri sürdüğüne göre, onlardan önceki davranışçılar gibi, insan olmayı sadece koşullara bireysel uyumsal tepki olarak anlamakla ilgilenmekteydi.

Bunu söylemekle beraber, bilişsel psikoloji, 20. yüzyılın sonunda akademik psikolojinin kalbi olmuştu. İki neden çok

önemliydi. Psikologlar eylemi açıklayabilmek için içsel psikolojik durumlardan bahsetmeyi gerekli bulmuştu; içsel değişkenleri hariç tutmayı amaçlayan davranışçı girişimi çökmüştü. Psikolojik durumları beyin olaylarının *işlevleri* olarak düşündüklerinde, o sırada "içsel durumlardan" bahsetseler bile, hâlâ akıl veya ruh gibi "doğanın dışında" meşru olmayan varlıklardan değil de doğal gerçekliklerden bahsetmekte olduklarını anlamışlardı. Sonra, hesaplama teknolojisi vardı: Bu gerçekten de devrimci bir şeydi (eğer bu yanlış kullanılan kelimeyi onlarca yıl sürmüş gelişmeler için de kullanabilirsek). Muazzam finansal ve insani kaynaklarla desteklenen (aslında ulusal ekonomilerin bir bütün olarak kendilerini adadıkları) elektronik bilgi işlem bilimi, bilişsel bilimi çok yoğun ve baskın bir etkiye dönüştürmüştü. Bu teknoloji, yeni ve güçlü analiz yöntemleri yaratmıştı; daha da önemlisi, dayanılmaz bir psikolojik faaliyet modeli oluşturmuştu; bilgisayar donanımı beyne, yazılım da psikolojik faaliyete karşılık gelmekteydi.

Bilişsel faaliyete ilgi, Kuzey Amerika'da, birtakım sebeplerden dolayı 1950'lerde görülmeye başlamıştı. Örneğin, sonuçlardan biri, deneysel verilerin analizinde tahmini istatistik kullanımıydı. 1955'te, başlıca dergilerin deneysel makalelerinin %80'inden fazlası sonuçlarını gerekçelendirebilmek amacıyla, dikkate değer bir şekilde, nesnellik için gerekli olduğuna inanılmış olan çıkarımsal istatistiği kullanmıştı. Bu yöntemlere aşinalık, ardından psikologları bilişsel faaliyet üzerinde de benzer şekilde düşünmeye, yani zihinsel faaliyetten olasılıkların analizi şeklinde bahsetmeye teşvik etmişti. Örneğin, pratik bir sorunu nasıl çözeceklerine veya bir yüzü nasıl hatırlayacaklarına dair karar verirken, insanları sezgisel istatistikçiler olarak düşünmek sıradanlaşmıştı. Bu bir konu olarak bilişe işaret etmiş ve bir biliş modeli önerisine yol açmıştı.

Daha geniş bir etki, Piaget'in çocuk gelişimi üzerine çalışmasına olan ilginin yeniden canlanmasından kaynaklanmıştır. Piaget'in araştırmasını yürütürken başvurduğu yaratıcı yollar, istatistiklerden ziyade tek tek çocuklara ilişkin çalış-

maları kullanması, 1950'lerde eğitimsel psikolojiye yeni bir nefes getirmişti. Piaget gelişimi, çocuk büyüdükçe deneyimi ve eylemi belirli bir sırada organize eden biyolojik şekilde evrilmiş yapılara atfetmişti. Bu fikirlere yönelik coşku, geniş ve etkili bir faaliyet alanı olan eğitimsel psikolojiye, zihne dair içsel durumlara atıfta bulunan yapısal bir kavram getirmişti. Batı'da, benzer şekilde gelişim evrelerinden ve içsel psikolojik durumlardan bahseden Vygotsky'nin çalışmaları fark edilmeye başlamıştı.

Ayrıca 1950'lerde Fransa'nın yapısalcı teorisyenleri de insan dili, sembolizmi ve eylemine dair davranışçı ve fizyolojik açıklamanın mantık ve anlaşılabilirliğini tepeden tırnağa sorgulamıştır. Bunun daha sonra, psikolinguistik bir alan olarak belirdiğinde İngilizce konuşulan dünyada bir etkisi olacaktı. Kuzey Amerika'da bir olay, Noam Chomsky'nin Skinner'ın *Verbal Behavior*'unu gözden geçirmesi, efsane düzeyine yükselmişti. MIT'de genç bir profesör olan Chomsky (d. 1928) birçok kişiyi, davranışçı teorinin dili yeterli şekilde açıklamasının mümkün olmadığına ve dolayısıyla insan eylemini açıkladığı iddiasında bulunmaması gerektiğine ikna etmişti. Skinner, dili uzun süredir kendi biliminin test vakası olarak görmekteydi ve çalışmalarını, hayran duyulacak bir dürüstlükle, bunu ele alacak şekilde geliştirmişti. Söylendiğine göre Chomsky'nin kendisini tamamen yanlış anladığını düşündüğünden, kendisiyle ilgili eleştirisini okumayı hiçbir zaman tamamlamamıştı. Bununla beraber, diğer okurlar, dilbilim bölümünde görece az tanınmış bir araştırmacının önde gelen bir psikologun iddialarını parçalaması karşısında şaşkınlığa uğramıştı. Psikolinguistik bir alan olarak gelişmeye, genç ve yetenekli araştırmacıları çekmeye başlamıştı ve davranışçılar için çok önemli olduğu görülen meselelerin etrafından dolaşmaktaydı. Son kertede Saussure'e dayanan yapısalcı düşünce, insanlar arasında, hatta aynı dili paylaşmayan insanlar arasında bile iletişimin mümkün olduğunu varsaymaktaydı çünkü tüm dilleri kapsayan belli formel benzerlikler, ortak bir zihinsel yapıyı yansıtan or-

tak bir dil yapısı vardı. Bu, psikologları merkezi zihinsel durumlar hakkında konuşmaya yöneltmişti.

Chomsky, dile dair "Kartezyen" teori olarak adlandırdığı bir çalışmaya yönelmiş, evrensel olarak paylaşıldığı varsayılan gramer unsurlarını araştıran ve bunların var olan dillerdeki izlerini takip eden bir program oluşturmuştu. Kartezyen dilbilim, dilin temelini doğuştan gelen zihinsel ilkelere dayandırmaktaydı; Chomsky ve yandaşları, bunların aslında mantıktan önce geldiğini düşünmekteydi. Bu, dilbilimin gelişimini güçlü bir şekilde teşvik etmişti; her ne kadar psikolojik yönelimli araştırmacılar çok geçmeden bu programın hem mantığını hem de ampirik içeriğini sorgulamışlarsa, hatta bir kısmı Chomsky'nin erken ününün alanın gelişimini saptırmış olduğunu düşünmüşse de. Daha ampirik çalışmalar ise farklı toplumlardaki çocukların dil kullanımını tam olarak nasıl geliştirdiklerini araştırmıştı. Chomsky'nin önemli bir etkisinin olmamasına dair ikinci bir sebep de onun doğal gramer olduğunu iddia ettiği şeyi programlamada kullanılan gramerle karşılaştırmanın mümkün olmasıydı.

Matematikçiler modern bilgisayarın mantığını 1930'larda açıklamıştı ve ayrıca hesap makinelerine dair bazı fiziksel modeller de vardı. Savaş, Manhattan Projesi ve Atlantik'te Alman denizaltıları U-boat'lara karşı bir Britanya hava ve deniz savaşı gibi muazzam sistemlerin örgütlenmesini zorunlu kılmıştı. Bu araştırmalar, sistemler düşüncesiyle birlikte, kodlama, bilgi iletişimi ve saklanma üzerinde yoğunlaştırılmıştı; ayrıca yeni insan faaliyeti modelleme yollarına dair öneriler de üretmişti. İnsanların makinelere adaptasyonunu kolaylaştırmak ve insanların kolaylıkla kullanabileceği makineler, özellikle de kontrol sistemleri tasarlamak için psikologlardan yararlanılmıştı. MIT'te bir matematikçi olan Norbert Wiener, *Cybernetics; Or, Control and Communication in the Animal and the Machine* (1948) [Sibernetik veya Hayvan ve Makinede Kontrol ve İletişim] adlı bir kitapta birleştirici ilkeler önermişti. Bu araştırma, Soğuk Savaş sırasında parlak zihinleri ve

hem ABD'de hem de SSCB'de büyük fonları kendisine çekmişti çünkü ateşleme sistemleri sofistike iletişim ve kontrolün etkili çalışmasına bağlıydı.

1930'ların sonlarında, İngiliz matematikçi Alan Turing, ilk önce bir hesaplama teorisi ve ardından da gerçek bir hesap makinesi geliştirmişti. Daha sonra, bilgisayarların "düşünüp düşünmediğinin" belirlenmesini sağlayacak çok tartışılmış ölçütler formüle etmişti: Görsel temas veya farklı şekilde bilgilenen bir kişi, karşılık veren birisiyle iletişime girdiğinde bu bir kişi mi yoksa makine midir? 1943'te, W. S. McCulloch (ortodoks olmayan bir psikiyatrist) ve W. H. Pitts (genç bir matematikçi), kaleme aldıkları "A Logical Calculus of the Ideas Immanent in Nervous Activity" [Sinirsel Faaliyette Mevcut Fikirlerin Mantıksal Hesabı] başlıklı bir makalede mantıksal çıkarımın ikili karakteri ile beyindeki sinirsel ağlar arasındaki benzerliğe işaret etmişlerdi. Bu, psikolojik süreçleri beyin süreçlerinin bilgisiyle bir araya getirme girişiminin bir parçasıydı; Donald O. Hebb'in (1904–1985) etkili ifadesiyle, *The Organization of Behavior* (1949) [Davranışın Organizasyonu]. Bu girişimi o sırada hayata geçirmek, 1948'de Caltech'te (Kaliforniya Teknoloji Enstitüsü) gerçekleştirilmiş ve dönüm noktası olan bir toplantı olarak kabul edilebilecek Hixon Sempozyumu'nda kabul edildiği gibi, neredeyse mümkün değildi. 1950'ler boyunca nörofizyoloji ve psikolojik süreçlerin çalışılması, büyük ölçüde birbirinden ayrı olarak gerçekleşmişti. Ama daha sonraki araştırmacılar, bir bilgisayar olarak beyin fikrini başlatmış argümanları ortaya atmış bir çalışma olarak McCuloch ile Pitt'in makalesine atıfta bulunacaktı.

Bu arada elektronik valfler yerine transistörlerin kullanılmaya başlamasıyla mümkün olmuş, baş edilebilir boyutlardaki makineler, 1940'ların büyük ve hantal bilgisayarlarının yerini almıştı. Ardından mikroçip, mikrodevrenin yerini almış; ticari, idari ve özel yaşamın muazzam dönüşümünün teknolojik temelini oluşturmuş küçük ve ucuz bilgisayarların seri üretim ve pazarlamasını olanaklı hale getirmişti. Bu dönüşüm sade-

ce bir teknolojinin gelişmesiyle ilgili değildi. Psikologlar ve toplumbilimciler verilerinde bilgi işlem teknikleri kullanmaya başladıklarında, insan alanında, bireylerin ve toplumların içinde ne olup bittiği hakkında da, sanki bunlar da bir işletim sistemin içinde olup bitene benzermiş veya hatta ona özdeşmiş gibi düşünmeye başlamışlardı. Böylece bilgi işlem, "teknolojiyi tanımlayan", insanların dünya hakkında nasıl düşündüğünü yapılandıran bir teknoloji olmuştu. Psikoloji üzerinde kesinlikle böyle bir etkisi vardı: Bilişsel psikoloji, bilgisayar dünyasının, aklın bilgisine tatbik edilen tasavvuruydu.

Psikolojide merkezi süreçlere dair yeni düşünce, Birleşik Devletler'de psikologların bilinçli şekilde davranışçı normları reddetmelerini şart koşan durum, 1950'lerin sonlarında belli olmuştu. Harvard'da iki seçkin deneysel psikolog, Jerome Bruner (d. 1915) ve George A. Miller (1920–2012) ilk bilişsel bilim araştırma merkezini kurmuştu. Belli bir ünü olan psikologlar öğrenme ve faaliyetteki merkezi "planlara" referansı bir kez meşrulaştırdıktan sonra, diğer psikologlar bunu izlemekte gecikmemişti. ABD'nin dışında, örneğin Birleşik Krallık'ta, Cambridge'de, merkezi psikolojik süreçlere atıfta bulunmak hiçbir zaman ortadan kalkmamıştı. 1960'ların sonunda, psikolojinin birçok alanında, en göze çarpan şekilde de algı ve bellek araştırmalarında, davranıştan ziyade bilişselin dili olağan olmuştu.

İlginin davranıştan bilişsele kayması, bir dil değişikliğinden daha fazlasını, çevresel olayları gözlemlemekten merkezi süreçleri modellemeye geçişi gerektirmişti. Bilgi işlem, zihnin maddeyle ilişkisini anlamaya ilişkin yeni bir yol önermekteydi. Birçok insan, bu bariz adımı atarak, beynin zihinle olan ilişkisini bilgisayarın programına olan ilişkisine benzermiş gibi karşılaştırmıştı. Ama baştan itibaren insanların (her ne kadar makinelerden farklı inşa edilmiş de olsalar) bilgisayar olduklarını doğrudan iddia eden bilim insanları ile bunun bir analoji olduğunu düşünenler arasında derin ayrılıklar vardı. İlk grup arasında insanların ne tür bir bilgisayar olduklarına dair

bir tartışma varken, ikincisinde analojinin nasıl kurulduğu tartışılmaktaydı. Yeni olan, insan mekanizmasının mekanik operasyonlar olarak değil de ***işlemden geçirme*** olacak şekilde açıklanmasıydı.

Yaratıcı programlama, psikolojik faaliyeti modelleme (veya belki de yeniden üretmek için) ve dolayısıyla açıklama ve tahmin etme yolları önermekteydi. Bu, bilişsel psikolojinin çekirdeğini oluşturacaktı. 1960'larda, bilgisayar bilimcileri Alan Newell ve Herbert Simon bilgisayarların mantıksal, hatta bilimsel araştırma problemlerini çözmede nasıl kullanılacağını araştırmaya başlamıştı ve böylece *artificial intelligence* [yapay zekâ] (AI) [YZ] üzerine olan bu çalışmanın insanların problemlerini nasıl çözdüklerine dair bir modellemeye olanak sağlayacağını ümit etmişlerdi. Ama beyni modellememişlerdir. YZ'nin başlangıcındaki baskın proje, bir zekâ modeli olarak mantıksal problem çözme için genel bir program arayışı olmuştur. Bununla birlikte, genel bir program arayışının insan faaliyetini modelleme şekli olarak mantıklı olmadığı yavaş yavaş ortaya çıkmıştı ve araştırmalar, 1970'lerde farklı işler için farklı programlar yaratmaya yönelmiş, zihne ilişkin modüler teorileri teşvik etmeye başlamıştı. "*Deep Blue*" [Derin Mavi] programı, yani ilk baştaki çeşitli başarısızlıkların ardından 1997'de dünya satranç şampiyonu Garry Kasparov'u alt eden bilgisayar, son derece özel amaçlıydı; muazzam bir hesaplama gücüne dayanmakta olup hiçbir şekilde bir insan zihni modeli değildi.

Eğer bilgisayarlar "İnsan bir makine midir?" sorusunun daha da ciddiye alınmasına yol açtılarsa, ayrıca "bilgisayarlar insan mıdır?" sorusunun da ortaya atılmasına sebep olmuşlardı. Örneğin, bilgisayarlarla yetişmiş bazı çocuklar, bilgisayarların kasti davranışta bulunarak kötü olup olamayacağını merak etmekteydi: Çocuklar, bilgisayarların Turing testini geçebileceklerini düşünme eğilimindeydi. Bilgisayarlar konuşabildiği (2012'de, pratikte pek iyi olmasa da, ilkesel olarak) ve eylemde bulunabildiği takdirde, onlara neden bir de bilinç

atfetmememiz gerektiği sorusunun harekete geçirdiği akıl filozofları, meseleyi zihin-beden problemi değil, bir bilinç problemi olarak düşünmeye başlamıştı. Bu, "ana probleme" dönüşmüştü: Beyin gibi fiziksel bir sistem nasıl bilincin "hissetmesini", bizim sıcaklık, renk ve benzeri hakkında niteliksel farkındalığa ulaşmamızı sağlamaktaydı? Sıradan bir insan için bu, bilimin besbelli olan öznel durumlar gerçekliğini ve gramersel terimlerle birinci şahıs mevcudiyetini nasıl açıklayacağı problemiydi. Filozoflar bu tür problemlerin ampirik olmak yerine kavramsal olup olmadığı (dili nasıl kullandığımız meselesi) ve öyleyse ne şekilde olduğu konusunda bölünmüştü. Zihinsel amaçlılığı, zihnin, sıradan dille ifade edeceksek, bilgideki *anlama*, tepki olarak nasıl eylemde bulunduğunu anlamaya yönelik ilgi muazzam artmıştı. Eğer "klasik" YZ araştırmaları, düşünmenin, formel sembolleri belli kurallara göre manipüle etmeyi gerektirdiğini varsaymışsa, diğer araştırmalar da düşüncede kullanılan sembollerin dünyadaki şeyleri ifade ettiği ve anlamları olduğunu varsaymıştı. Anlamın, dünyanın nasıl parçası olduğunu ve psikolojik yaşama katkıda bulunduğunu belirtmek öne çıkan bir problem olmuştu.

Bu meseleler giderek artarak nöroloji bilimiyle ilişkilendirilmekteydi. Ama nörolojiye girmeden daha önceki on yıllara ve büyük kamusal katılımıyla, psikoloji şemsiyesi altında biliş üzerine araştırmalardan çok daha fazlasının yer almakta olduğunu göstermiş bir tartışmaya dönmek istiyorum.

BİYOLOJİ VE KÜLTÜR

Evrim teorisi, insanlar ile doğa arasında bir süreklilik olduğunu ileri sürmüştür. İnsanın maymun olarak tasvirleri, her Viktorya dönemi tasavvurunda resmedilmiştir. Fakat aslında ve ayrıntıda ortak olan neydi? Bu konuyla ilgili görüş alanında Darwin döneminden günümüze dek bir bölünmüşlük olmuştur. Son yıllarda Darwinci evrim teorisinin biyoloji ile psikolojiyi (ve hatta toplumsal bilimleri) birleştiren çerçeve olduğuna dair büyük iddialar büyük ve güçlü grupları (Hıristiyanlar ve

Müslümanlar, birbirine benzer şekilde) hakikate dair bu tür her öneriyi reddetmek için karşı karşıya getirmiştir.

Evrimci fikirlerin geçmişini ve şu andaki insan doğasını anlama amaçlı spekülatif kullanımlara karşı bir tepki, 20. yüzyılın ilk yıllarında yer almıştır. Toplumsal bilimler ile biyolojinin birbirinden ayrılarak psikolojiyi garip bir şekilde ortada bırakması, iki savaş arası yıllardan 1970'lere kadarki ortodoks pozisyon olmuştur (elbette bazı istisnalarla; korkunç ırksal bilim örneği de dahil). Toplumsal bilimlerin konuları "kültür" olduğundan farklılık gösterdiklerini söylemek yaygındı çünkü sıradan günlük dilde "kültür", "doğa"nın karşısına konan bir sözcüktü. Ama doğanın her temsili bir tarihsel kültürün başarısından başka neydi ki? Ve eğer geniş anlamda doğanın parçası değildiyse, kültürün her bir durumu tek tek neydi? Biyoloji çalışmaları ile kültür çalışmaları arasındaki geleneksel ayrım, siyaset ve toplumsal politikayı dallara ayıran entelektüel zorlukları geçici olarak çözmüştü. Ayrıca Üçüncü Reich insan farklılaşmasının biyolojik diline öyle bir felaket iliştirmişti ki, bu bir süre kültürel olmayan farklılık teorilerini engellemişti. Yine de insan kapasitelerinin kalıtımsal temeli ve insan doğasının biyolojik temeli görüşü, bazı mesleki çevrelerde ve muhtemelen sıradan insanların düşüncelerinde çok güçlü şekilde varlığını sürdürmüştür. Burt ve öğrencisi Eysenck, zekâ ve kişiliğin genetik, biyolojik dayanaklarını öne çıkaran savunucularındandı.

İnsan doğasına ilişkin biyolojik argümanlar, tekrar 1960'ların sonuna doğru psikologlar arasında yayılmaya ve kamusal hayal gücüne girmeye başlamıştı. Biyoloji, 20. yüzyılın başında laboratuvara geçtiğinde doğa tarihine ilgi sürmekteydi ve hiç kimse, insanlarla evcil hayvanlar bir yana, insanlarla hayvanları bile karşılaştırmaktan vazgeçmemişti. 1940'larda yeni bir hayvan davranışı bilimi, yani "etoloji", doğa tarihini, hayvanları sahada gözlemlemeye dair sabır gerektiren yöntemleriyle birlikte, üniversiteyle, laboratuvar bilimiyle temasa geçirmişti. Ardından 1970'lerde, birtakım evrimbilimciler, insanların in-

celenmesini biyolojinin parçası yapmak için doğal seçilim teorisinin etoloji ve hem psikolojik hem de toplumsal bilimlerle bütünleşmesini ifade eden sosyobiyolojiyi savunmaya başlamıştı. Sosyobiyologlar, bilgiyi evrim teorisi çatısı altında tek bir bütün halinde birleştirebileceklerine (yokluğuyla psikolojide çok göze çarpan bir durum) inanmıştı. Biyologlara göre, kültürü biyoloji olarak yeniden düşünmenin zamanı gelmişti. 1990'larda bu argümanın ikinci dalgası, bu sefer "evrimsel psikoloji", etkili olmuş ve halk arasında dikkat çekici derecede karşılık bulmuştu.

Etolojinin kökleri 1914 öncesine gitmektedir. Her ne kadar biyolojide laboratuvara dayanan araştırmacılık norm olmuşsa da münferit bilim insanları ve elbette doğa tarihi âşıkları, canlı doğayı daha az analitik, daha doğrudan şekilde deneyimleme arayışlarına devam etmiştir. Berlin Hayvanat Bahçesi'nin 1920'lerdeki müdürü Oskar Heinroth (1871–1945), bir hayvanat bahçesinin işlevlerinin eleştirilmesinde öncülük yaparak vahşi veya doğal ve tutsak veya yapay hayvan alışkanlıkları arasındaki farklılıkları vurgulamıştı. Özellikle "doğal" hayvan davranışı olarak değer verdiği şeyi gözlemlemek istemekteydi. Heinroth, hayvan davranışçılarının ve kafeslerdeki hayvanlar üzerinde çalışan ve kendilerini "karşılaştırmacı psikologlar" olarak adlandıranların duyarlılığından farklı bir duyarlılığı seslendirmişti. Hem insanlarda hem de hayvanlardaki "doğa"yı bilme arzusu, kentsel ve endüstriyel "yapay" bir çağda çok güçlü bir temaydı. Toplumsal psikolojide araştırmacılar, insanları laboratuvarın "yapay" alanına getirmek yerine "doğal" gruplarda (çalışma ekipleri gibi) katılımcı gözlemine geçtiklerinde, bu alanda da paralel bir çizgi oluşmuştu.

Heinroth'un 1925–1944 arasında Hamburg Hayvanat Bahçesi'nin müdürü olan meslektaşı Jakob J. von Uexküll (1864–1944), bir hayvanın duyusal ve motor kapasiteleri tarafından sınırlandığı dünyayı anlatmak için *Umwelt* kavramını kullanıma sokmuştu. Araştırmacının, yaratıcı şekilde, hayvanın dünyasını yeniden inşa etmesi gerektiğini düşünmüştü.

Utrecht'te Buytendijk, hayvan aklına fenomenolojik bir yaklaşım benimsemişti. Hemşerisi Hollandalı Nikolaas Tinbergen (1907–1988) ve Avusturyalı Konrad Lorenz (1903–1989), bu düşünceyi daha yoğun şekillerde daha ileriye taşımıştı. Hayvan davranışının insanın müdahalesinden etkilenmeden gözlemlenmesini sağlayacak araçlar tasarlamış, içgüdü kavramını daha belirginleştirmiş ve kalıtsal davranış kalıplarına ilişkin araştırmaları başlatmışlardı (bu, intiba yaratmak fikrini geliştirmiştir). Tinbergen, toplama kampında bir dönem kaldıktan sonra İngiltere'ye gelerek Oxford zooloji bölümünde kendine bir kürsü edinmişti. Burada farklı ve ancak daha sonraları ABD'de karşılaştırmalı psikolojiyle etkileşime geçmiş bir bilim dalı olarak etolojinin oluşturulmasına yardımcı olmuştu. Lorenz hayvanlar üzerine öykülerinin toplandığı *Er redete mit dem Vieh, den Vögeln und den Fische*'de (1949; *King Solomon's Ring: New Light on Animal Ways* olarak çevrilmiştir) [Kral Süleyman'ın Yüzüğü: Hayvan Davranışları Üzerine Yeni Bir Işık] gri yabani kaz üzerine yıllar almış çalışmaları ve harikulade fotoğraflarıyla epey büyük bir kitlenin ilgisini kazanmıştı.

Lorenz'in kariyeri, onun ve diğer birçok insanın modern medeniyetin "doğal olmayan" karakteri olarak adlandırdıkları unsura yönelttikleri eleştiride karışık duygular gösteren ahlaki ve estetik bir boyut sergilemiştir. Evcil ve yabani hayvanlarda içgüdüsel canlılığı aleyhte şekilde karşılaştırdığında, aynı zamanda üstü kapalı biçimde güya modern yaşamda kaybolmuş insan değerleri hakkında da fikir belirtmiştir. Endüstriyel medeniyetten tiksinmiş bir insandı ve muhtemelen Alman halklarının köklerine radikal bir dönüş yaptıkları retoriği onu ikna ettiğinden Nasyonal Sosyalist veya Nazi Partisi'ne katılmıştı. 1940'da Königsberg'e akademik tayini kabul etmiş ve akademik makalelerde biyolojik teorileri Nazi idealleri, özellikle de *Volk*'u [halkı] yozlaştırıcı eğilimlerden arındırma fikriyle ilişkilendirmişti ama çalışmalarına Nazi Partisi'nde çok az destek bulmuştu. Doğanın saflığı ile insan yaşamının saflığı arasında bağlantılar kurmuştu. 1940'ların başlarında, Königsberg'in bir

sakini için bu, Doğu'daki Nazi amaçlarını etkili şekilde onaylamak demek oluyordu.

Çok daha sonra, 1963'te, bir Rus savaş esiri kampında yattıktan sonra ve yıllar almış bağımsız çalışmaların ardından, Lorenz saldırganlık üzerine bir kitapta tekrar insan meselelerine biyolojik açıdan yaklaşacaktı. 1939'da, hayvanları evcilleştirmenin zararlı etkilerini ve büyük kentlerde yaşayan insanları karşılaştırmıştı. 1963'te, saldırgan içgüdüleri ve siyasi faaliyetleri karşılaştıracaktı: "Davranış bilimi saldırganlığın doğal tarihi üzerine gerçekten o kadar çok şey biliyor ki, insanda işlev bozukluklarının büyük kısmının nedenleri hakkında ifadelerde bulunmak mümkün olmaktadır." Lorenz'in kitabına, Robert Ardrey, Desmond Morris gibi yazarlar ve uygun şekilde adlandırılmış ve daha dikkatli antropologlar Robin Fox ve Lionel Tiger'dan bir yığın çalışma da dahil olmuştu; bunlar, insan psikolojisine (saldırganlık, bölgesel zorunluluklar, duygusal ifadeler) kalıtımla gelmiş bir hayvan doğası atfetmekteydi. Çalışmaları, toplumbilimcilerin eleştirel tepkilerine rağmen veya muhtemelen kısmen bu nedenle, ilgi göstermeye hazır bir kamu bulmuştu. İnsan eylemine siyasetin dışında bir temel, "gerçek" insan doğasında bir temel bulmaya dair derin bir özlemin olduğu görülmekteydi. Bilim insanları nesnel gözlem vasıtasıyla gerçekten neyin "doğal" olduğunu göstereceklerini iddia etmekteydi ve kritiklerini, *knee-jerk** hareket eden sol kanat siyasetçiliği ve biyolojinin düşüncesizce reddiyle suçlamaktaydı. Buna karşılık olarak kritikler, onları siyasi eşitsizliği ve toplumsal adaletsizliği meşrulaştırma amacıyla biyolojik determinizmi yanlış şekilde kullanmakla itham etmekteydi. Aynı anda sürmekte olan kalıtım ve IQ tartışmasıyla yakın paralellikler söz konusuydu.

Çok az insan her şeyi hemen doğaya veya yetiştirilmeye bağlama eğilimindeydi. Tartışma daha çok, pratikte insan po-

* Diz kapağının alt tarafındaki tendona vurulmasıyla dizin kendini öne atması. Burada, düşünmeden ya da tepkisel olarak verilen hareketler kastediliyor. (y.h.n.)

tansiyelini ve dolayısıyla değişme ihtimalini (örneğin, suçluların ıslah edilmesi) sınırlayanın toplumsal sebeplerden ziyade ne kadar doğal sebepler olduğuna dairdi. Tartışma, her ne kadar her iki taraf da ampirik kanıtlar sunmaktaysa da, her zaman siyasiydi çünkü hiç kimse toplumsal bağlamdan bağımsız bilgi yaratamamaktaydı. Örneğin, Britanya'da eğitim politikası ve kaynaklar üzerine, kapsamlı eğitimin (toplumsal eşitlik adına yeteneklerine bakılmaksızın tüm çocuklar için aynı orta eğitimin) geliştirilmesi veya geri çekilmesi şeklinde sürekli kendisini yineleyen bir çatışma vardı. Zekânın dağılımı ve nedenleri üzerine hiçbir beyan tarafsız değildi. Bununla beraber, bu soruyu, toplumsal faktörlere sempatiyle yaklaşılan yirmi yıldan sonra öne çıkaran Arthur Jensen'in 1969'da yazdığı "How Much Can We Boost IQ and Scholastic Achievement?" [IQ'yu ve Eğitimsel Başarıyı Ne Kadar Artırabiliriz?] başlıklı makalesi olmuştur.

Birleşik Devletler'de ırk ve zekâ sorusu, Sivil Haklar Hareketi, Afrika kökenli yurttaşlara telafi edici eğitim programları ve siyasi ve ekonomik emperyalizme karşı dünya çevresindeki özgürlük hareketleri bağlamında tekrar siyasetin merkezine oturmuştu. Eğitimde ayrım, aralarında Afrika kökenli Amerikalı Kenneth B. Clark'ın (1914–2005) da bulunduğu üç psikologun ayrımın olumsuz etkileri üzerine yazdıkları bir makalenin ardından gelen oturumda Yüce Mahkeme'nin aldığı 1954 tarihli *Brown v. Board of Education* [Brown Eğitim Kuruluna Karşı] kararına dayanmaktaydı. 1960'ların sonlarında kadın hareketi, buna, başka ve son derece iyi ifade edilmiş bir boyut ekleyecekti. Irk ve zekâyı genetik ve faktöryel analizlerle nesnel olarak açıklanmış gerçek biyolojik varlıklar olarak kabul eden kalıtımcılar kendilerini, başarıyı eşitleyemeyecek saf umutçuluk ve politikalara karşı bilimsel öncü kol olarak tasvir etmişti. İyi bilim tatbik edip etmediklerinden emin olmaları son derece önemliydi.

Jensen "telafi edici eğitimin" Afrika kökenli Amerikalılar için düzenlenmiş Önden Başlama adında bir programda "de-

nendiğini ve başarısızlığa uğradığını" ileri sürmüştü. Bir kez daha insan farklılıklarında genel zekânın merkezi önemde olduğunu iddia etmişti; her ne kadar bu farklılıkları ırksal terimlerle ifade etmediyse ve bundan dolayı, toplumsal politikalarda doğuştan gelen zekânın önemli olduğunu savunmuş idiyse de. Jensen hayranlıkla Burt'e atıfta bulunmuş ve Britanya'da da buna benzer bir anlaşmazlık patlaması olmuştu. 1968'de, İşçi Partisi iktidarının kapsayıcı eğitimi uygulamaya koyma girişimi (bu ortaokul düzeyinde farklı becerideki çocuklar için uygun olduğu varsayılan farklı okullar arasındaki ayrımı ortadan kaldırmıştı) güçlü bir direnişle karşılaşmıştı. Eğitimin aynı düzeye getirilmesine karşı bir dizi "Kara Makale"den sonra tartışma ısınmıştı. Yazarlar arasında Burt ve Eysenck vardı ve ikincisi sol kanat görüşü çileden çıkartmaktaydı. Ama ihtilaf kaynağı Eysenck bile, 1971'de ölmüş olan Britanya'nın en seçkin farklar psikologu Burt'ün şöhreti etrafında fırtına koptuğunda ikinci sıraya düşmüştü.

"Doğa" ve "yetiştirme" terimlerinin eşleştirilmesi gibi, söz konusu bilimsel meselenin kökleri Galton'a, 1875'te aynı yumurta ikizlerinin beceri ve karakterlerinin karşılaştırılmasına gitmekteydi. O zaman ve bir yüzyıl sonra, eğer doğa–yetiştirme tartışmasını çözüme kavuşturacak bir kanıt varsa, bunun ikiz çalışmalarından geleceğine inanılmaktaydı. Ama birbirinden ayrılmış aynı yumurta ikizleri örnekleri azdı ve araştırmacılar bunları arayıp tespit etmek, uygun kontrollerle karşılaştırmak ve uzun bir süre boyunca çalışmak zorundaydı. Aynı yumurta ikizleri birbirlerinden ayrıldıklarında bile, benzer aileler tarafından evlat edinebilirlerdi çünkü evlat edinme kurumları evlat edinmeye uygun aileleri aynı ölçütlere göre seçmekteydi. Ama tüm bu zorluklara rağmen Burt, 30 civarında vaka hakkında veri toplamıştı ve vardığı sonuçlar, onun, yetiştirmenin değil de doğanın kilit belirleyici olduğu görüşünü kesinlikle desteklemekteydi. Sonuçları literatüre geçmiş ve bunlar bilimsel psikolojinin siyaseten hassas bir konuya ilişkin nesnel sonuçlar üretebildiğini göstermiş görünmekteydi.

Tüm bunlar değişecekti. Akademisyenler Burt'ün olağanüstü derecede kesin sonuçlarına ve makalelerindeki tutarsızlıklara bakmış ve araştırmacı gazetecilik Burt'ün sadece verileri manipüle etmediğini ama ikizler ve araştırma asistanları da icat ettiğini ileri sürmüştü. Daha sonra, Burt'ün dengi meslektaşlarının, kendi bakış açısını güçlendirmek için editörlüğünü yaptığı dergilerdeki makaleleri değiştirdiğini gayet iyi bildikleri ortaya çıkacaktı. Burt'ün biyografı ve kendi kariyeri boyunca da ona hayran olmuş Hearnshaw, üzülerek bu iddiaları teyit etmişti ama gayet açık sahtekârlık kanıtını Burt'ün bir psikolog ve bir insan olarak güçlü ve zayıf yanlarının bir portresiyle vasıflandırmıştı. Bu konuda epey bölünmüş Britanya Psikoloji Cemiyeti Konseyi, Burt'ün sahtekârlığını itiraf etmiş ama kritiklere göre, kabul edilmeyen pratiklere izin vermiş bir bilim dalının zayıflıklarıyla yüzleşmek yerine bir bireyi karalamayı tercih etmişti. Ve tartışma böylece devam etmişti. İronik bir şekilde, 1990'larda psikologlar arasındaki baskın görüş aynı yumurta ikizleri üzerine çalışmalardan gelen birikmiş kanıtlara dayanmaktaydı; uzun dönemli ABD araştırmasına dayanarak karakter ve becerideki girdinin çok önemli bir kısmının kalıtsal olduğu teyit edilmişti. Fakat genetik ihsana dair kanıt ne olursa olsun, sayısız biyolog ve toplumbilimci hâlâ bu ihsanın toplumsal dünyadaki ifadesinin her zaman değişime açık olduğuna işaret etmekteydi. Bu görüşe göre, kalıtımın yaşam tarzından özerk olduğundan bahsetmenin bir anlamı olmadığı gibi, bu, siyaseten de zarar vericiydi.

Psikolojideki gelişmelerden bağımsız olarak Edward O. Wilson (d. 1929), *Sociobiology: The New Synthesis*'i (1975) [Sosyobiyoloji: Yeni Sentez] ve bunun ardından da daha geniş bir kamu kitlesini hedefleyen *On Human Nature* (1978) [İnsan Doğası Üzerine] polemiğini yayımlamıştı. Wilson, uzmanlığı karıncaların toplumsal yaşamı olan bir Harvard zoologuydu ama bu kitaplar yeni bir bilimin temellerini atma iddiasındaydı: "insan da dahil olmak üzere her türlü organizmada, her türlü toplumsal davranışın biyolojik temellerinin sistematik

şekilde çalışılması", "insan davranışının gerçekten evrimsel açıklamasına" dayanan bir ahlak, beşeri ve toplumsal bilimler ve son olarak, "insan biyolojisi oluşturmak." Wilson, insan davranışını doğal seçilim teorisi temelinde açıklayabileceğimiz ve bir yere kadar da tahmin edebileceğimiz yöntemleri de ayrıntılı şekilde anlatmıştır. Dört adet davranış kategorisi belirlemiştir: saldırganlık, seks, başkalarını düşünme ve din. Bunları temel olarak kabul etmiş ve toplumsal bir hayvanın kalıtımsal hayatta kalma stratejilerine atfetmiştir. Bunların ışığında, sosyobiyologlar, örneğin, ensest tabusunu yakın akrabalarla çiftleşmenin zararlı etkilerinden sakınma stratejisinin parçası olarak açıklamış ve kadınların kendilerinden daha zengin ve yüksek statüde veya en azından kendilerine denk erkeklerle evlenmesi pratiğini avcı–toplayıcı toplumlarda çocuk yapma kapasitesini en üst düzeye çıkarma pratiği olarak izah etmiştir.

Sosyobiyolojinin birçok kritiğine göre, bu tür yazım akademik dal emperyalizmi ve daha derin bir şekilde de, insan varlığının kabaca tek bir "gerçek" biyolojik boyuta indirgenmesiydi. Wilson ve diğer sosyobiyologlar, kamusal alana yazdıklarından ve bilimlerinin kamu politikalarını ilgilendiren sonuçlarına işaret ettiklerinden, anlaşmazlık kesindi. "Doğa"ya başvuru, en güçlü şekilde cinsiyet ayrımlarına dair geleneksel görüşlerde belirdiğinden, feministler Wilson'un en coşkulu muhalifleri arasındaydı. Kritikler sosyobiyolojiyi, 1960'ların özgürlük yanlısı politikalarına ve yaşam tarzlarına bir karşı tepki olarak belirmiş Yeni Sağ ile ilişkilendirmekteydi. Siyaseten liberal veya sol görüşlü insanlar için sosyobiyolojik argüman, değerlerin ve kurumların tarihsel ve toplumsal olarak oluşturulmuş karakter ve çeşitliliğini reddetmekteydi. Muhafazakâr yazarlar ise azgın bireycilik, heteroseksüellik, aile, mülk, maddi karşılıkla övünme ve yerel topluluk veya ulusla özdeşleşmenin doğallığı görüşlerine destek bulmaktan mutluydu.

Biyologların kendileri ise Wilson'un çalışmaları karşısında bölünmüştü; diğer yandan sosyobiyoloji ve biyopolitika uzmanlık alanları olarak belirirken, çok az bilim insanı bu ka-

dar geniş bir alan üzerine genellemeler yapmaya istekliydi ve bunun yerine hayvan davranışı, popülasyon dinamikleri ve doğal seçilimin çalışma şekline dair ayrıntılı çalışmalar üzerinde yoğunlaşmayı tercih etmekteydi. John Tooby ve Leda Cosmides'in "The Psychological Foundations of Culture" (1992) [Kültürün Psikolojik Temelleri] adlı uzun makalesi, bu tür çalışmayı psikologlar için netleştirecekti. Bu makale, bir evrimsel psikoloji, insan kapasitelerini, "insan zihninin kalıtsal mimarisini", doğal seçilimin insan evriminin Pleistosen evresi sırasındaki gen kombinasyonlarından dolayı belli tipteki bireyleri seçmesinin sonucu olarak açıklayacak bir bilim ileri sürmekteydi. Yazarlar, zihnin nasıl çalıştığını, adaptasyonun ilk zamanlarda çözmeyi seçtiği problemleri anlayarak öğrenebileceğimizi iddia etmekteydi. Bunu, evrimsel psikoloji alanında bir dolu araştırma ve kritiklere göre tuhaf iddialar izledi.

Hayvan araştırması ve insan doğası üzerine görüşler arasında primatolojide tanık olunandan daha yakın bir ilişki yoktu. İnsan doğasının bir aynası olarak insansılara duyulmuş hayranlık 18. yüzyıla gitmektedir ve Darwin tartışmalarında sürmüş (Darwin'in kendisi Londra Hayvanat Bahçesi'nin dikkatli bir ziyaretçisiydi) ve tekrar Köhler'in Tenerife'de şempanzelerle deneylerinde ve Yerkes'in yine şempanzelerle olan laboratuvar çalışmalarında belirmiştir. Etoloji ile karşılaştırmalı psikoloji farklılık gösterdiği gibi, araştırma ve bilgi de, alana dayanan bir çalışmadan mı yoksa laboratuvar çalışmasından mı kaynaklandığına göre farklılık göstermekteydi.

Yerkes'in, Yale Primat Biyolojisi laboratuvarlarında (1930'da Florida'da Karşılaştırmalı Psikoloji laboratuvarları olarak açılmıştır) kurumlaşmış ilgisi, yoğun şempanze davranışlarını öğrenme çalışmalarını desteklemiştir. Ana ağırlık noktası, şempanzelerin dil öğrenip öğrenemeyeceğiydi çünkü dil, insanlığa özgü bir kapasite olarak görülmekteydi. Washoe adındaki şempanze şöhret statüsüne ulaşmıştı. 1966'da, Reno'da Nevada Üniversitesi'nde başlamış bir projenin merkezindeydi ve ona, işaret kullanımından ziyade dil öğretmeye çalışan

uzun ama başarısız girişimle hayvanlar ile insanlar arasında bir mesafenin söz konusu olduğu anlaşılmıştı. Çok daha önce, 1914–1915'te, Rus zoologu Nadezhda Ladygina-Kots (1890–1963), Ion adında bir erkek şempanzeyi yetiştirirken bir günlük tutmuş ve daha sonra onun 18 aylık ile dört yaş arasındaki sürede gösterdiği gelişimi aynı dönemde oğlunun gösterdiği gelişimle karşılaştırmıştı. Ama araştırmacılar dikkat çekici bir şekilde sonuçlar üzerinde fikir birliğine ulaşamamıştı. Daha sonra, şempanzelerle Tanzanya Gombe'deki doğal habitatlarında uzun süre boyunca birlikte yaşamış Jane Goodall'ın (d. 1934) kamuda büyük alkış almış çalışmaları, laboratuvar çalışmalarını hem ahlaken hem de entelektüel değerler açısından sorgulamıştı. Ardından, Orta Afrika dağ gorilleriyle birlikte yaşamış ve ölmüş (birçok kişi cinayete kurban gittiğini düşünmektedir) Dian Fossey gibi bir dizi başka kadın da onu izleyerek alan çalışmalarına başlamış ve bu kişiler, güçlü bir şekilde, doğada, o sırada mekanik deneysel bilimde geçerli olanlardan çok farklı değerler üzerinde düşünmeye yol açmıştı. Bu çalışmadan sonra, 1933'te, Yerkes ve çalışma arkadaşlarından birinin şempanzenin öğrenmesi üzerine araştırmalarını "yakalanmış öznelerin tamamen doğal şekilde incelenmesi" olarak adlandırmaları inanılmazdı. Alan çalışması (ki en yakın hayvan akrabalarımızın dünyasına empatiyle adım atan kadınlar için bu bir yaşam tarzıydı), korumacı bilince dair güçlü bir örnek sunmuştu; muhtemelen insanların insanın kendi doğal haline dair hayallerinden kaynaklanan nostaljinin etkisi altında kalmıştı.

Amerikalı feminist bilim tarihçisi ve primat çalışmalarının siyasi ve kültürel boyutlarını araştırmış Donna Haraway, *Primate Visions: Gender, Race, and Nature in the World of Modern Science* (1912) [Primat Görüşleri: Modern Bilim Dünyasında Cinsiyet, Irk ve Doğa] adlı kitabında, çalışmaların araştırmacıların insan doğası üzerine kendi varsayımlarını yansıttığını ileri sürmüştü. Örneğin, primatların cinsel ve aile yaşamı üzerine raporlar, çağdaş toplumdaki cinsiyet kimliği ve rollerine

dair varsayımları yansıtan erkek egemenliği açıklamalarını içermişti. Gerçekten de 1960'lar ve 1970'lerde, "cinsiyet" sözcüğü geleneksel olarak cinsiyet farklılıklarına atfedilmiş şeyleri kökensel herhangi bir varsayımda bulunmadan, farklılığı ifade eden bir kelimeyle açıklamanın bir yolu olarak yaygın kullanıma dahil olmuştu. Haraway'in kitabı, doğadan geldiği düşünülen bilginin nasıl aslında doğaya dair iddiaların aracılık ettiği toplumsal ilişkilerden geldiğine dair kapsamlı bir analizdi. Feministler yine de doğa–kültür meselesinde ikiye bölünmüştü: Kadınların, doğaya, yetiştirme özelliklerinde vücut bulmuş doğal yakınlıklarından dolayı özel bir gücü olduğuna inanan kadınlar vardı. Diğer kadınlar ise neyin doğal olduğu şeklinde ifade edilen her türlü argümana şüpheyle yaklaşmakta ve onun yerine kurtuluşu kadınların, cinsel kimlik seçme özgürlüğü de dahil olmak üzere seçme özgürlüğünde aramaktaydı.

Cinsiyetçi [*gendered*] bir bakış açısını savunan, insan deneyimi ve meselelerinin yapısında cinsiyete öncelik veren argümanlar, psikolojik ve toplumsal bilimlerin birçok yönünü etkilemiştir. Örneğin, 1970'lerin ortalarında, o sırada Lacan'ın meslektaşı olan filozof ve psikanalist Luce Irigaray (d. 1932), insanların kadınlık hakkında konuşurken kullandıkları dilin, onun hakkında söylediklerinin doğruluğunu önceden varsayıp varsaymadığını sormuştu. Eğer öyleyse, kadınlığı dilde kadının bakış noktasından yeniden kurmanın mümkün olması gerektiğini ileri sürmüştü; bu kadınla ilgili olanı gizemsizleştirecek ve erkekle ilgili olanı değil, onla ilgili olanı konuşmanın başlangıç noktası yapacaktı. Böyle bir argüman entelektüel açıdan çekiciydi çünkü bu, yeni cinsiyet bilinci ışığında edebiyat eleştirisi gibi akademik konuların yeniden oluşturulmasına dair yollar önermekteydi. Sonuç, insan doğasını açıklamaya dair "erkek" ve "kadın" gibi temel kategorilerin içerdikleri sözcük (insanın görüntüsünü çarpıtan aynalar gibi, konuşmacının dilini, varsayımlarını ve ideolojisini yansıtan her terimin) miktarlarının azaltılması, nadiren başvurulan kaynaklara dönüştürülmesiydi. Bunun teşvik ettiği dönüştürücü, geriye dö-

nüp kendi düşüncesine, eylemine bakmayı, bunun üzerinde düşünmeyi getiren türden oyun, tam da (çoğu evrimci psikolog olan) biyoloji yönelimli psikologların doğa biliminin açık doğrularına başvurarak değiştirmek istediği şeydi.

Biyolojiden ziyade kültürü vurgulayanları (veya tersi) ayıran meseleler, ampirik olduğu kadar kavramsaldı. Bu hâlâ da böyledir. Yaygın bir görüş, psikolojik yapıda, örneğin renk algısında, bellek mekanizmalarında ve erken çocukluk dönemi gelişimindeki sabitlere inanmayı getiren son derece güçlü kanıtlar olduğunu iddia etmiştir. Bu sabitler, birçok psikolog için, bu alanın ana konusu olmuştur. Diğerleri, bu kanıtlardan o kadar emin değildir. Ampirik sorulara ek olarak kültürel teorisyenler, soyut olarak psikolojik sabitlerden bahsetmenin çok az şey kazandıracağını ileri sürmüştür çünkü insan zihni, mimarisi ne olursa olsun, sadece belli bir zaman ve yerin dil ve yaşamında (belli bir kültürde) somut olarak var olur. Biyolojik argümanlar ne olursa olsun, bir kişinin psikolojisini anlamak, bu bakış açısına göre bir "kişinin" bir dil veya sembol sisteminde ne anlam ifade ettiğinin bilgisini gerektirir. İnsanlar, soyut biyolojik varlıklar olarak değil, toplumsal varlıklar olarak vardır. Toplumsal antropolog Clifford Geertz bu nedenle şöyle yazmıştır: "Biz toplamda tamamlanmamış veya bitmemiş hayvanlarız ancak kültür aracılığıyla kendimizi tamamlar veya bitiririz [...] Fikirlerimiz, değerlerimiz, eylemlerimiz, hatta duygularımız, sinir sistemimizin kendisi gibi, kültürel ürünlerdir; aslında birlikte doğduğumuz ama yine de imal ettiğimiz eğilimlerimiz, kapasitelerimiz ve tavırlarımızdan imal edilmiş ürünlerizdir."

ZİHİN VE BEYİN

21. yüzyılın başlangıcında, son derece dinamik bir araştırma alanına, nöroloji bilimlerine yönelik coşku, bu tartışmalara yeni bir dil ve yeni bir odak noktası kazandırmıştır. Baba George Bush, ABD başkanıyken, 1990'ların "beynin on yılı" olacağını ilan etmişti. Beynin bilgisinin bilim, tıp, teknoloji

ve insanların kendilerini anlamalarına dair ne tür katkılarda bulunacağı iddiaları her yerdeydi. Bunun psikolojide kesinlikle derin bir etkisi olmuştur. Bir yüzyıl önce psikologlar, eğer alanları bir doğa bilimiyse, neden biyolojinin beynin işlevleriyle ilgilenen dalı olmadığını açıklama baskısı altındaydı. Psikolojinin kendine özgü alanı neydi? Bu sorunun yanıtları –bilinçli zihin, davranış, bireysel zekâ ve kişilik farklılıkları, çocuk gelişimi, biliş ve bunların üzerinde çalışmak için gerekli özel yöntemler–, bilimsel psikolojiye özerklik ve kimlik kazandırmıştır. Günlük bazda psikolojinin fizyoloji ve zihnin de beyinle ilişkisi sorusunu bir kenara koymak mümkündü. Elbette bu genelleme vasıflandırılmalıdır: Örneğin, Pavlov'un programının tüm amacı, beyin süreçlerini ortaya çıkarmaktı. Buna rağmen, söz konusu yüzyılın büyük kısmı boyunca, zihnin beyne ilişkisi sorusu bilim insanları için acil cevaplandırılması gereken bir soru olmamıştı çünkü psikolojinin, beynin araştırılmasından ziyade daha çok ampirik ve elbette daha çok uygulamaya dair bilgi ürettiği görülmüştü. Beyin, 19. yüzyıl araştırmacılarının keşfettiği gibi, ulaşması son derece zor ve son derece karmaşık bir organdı. Bununla beraber, 1980'lere gelindiğinde, bu durum değişmişti ve birçok bilim insanı beyin biliminde (sonunda) ilerlemenin psikolojiyi gerçekten hakiki bir bilim, nöropsikoloji yapacağını söylemekteydi. Bu görüş için büyük bir parasal destek vardı; hatta bazen diğer yaklaşımlar pahasına olan bir destek (örneğin, çocuk gelişimi üzerine gözlemsel çalışmalar). Tıbbın ama aynı zamanda beynin bilgisinin insanın durumuyla ilgili son hakikat olacağına dair bir tür mesihvari ilham veya inanca dayanan siyasi ve kamusal bir coşku vardı.

Bunun tarihi henüz yazılmamıştır ve öykünün sonu henüz bilinmemektedir. Ben başlıca gelişmelerin ana çizgilerini vermekte ve aynı zamanda nörolojinin kendisindeki ampirik ilerlemenin çözemeyeceği karışık soruların olduğunu belirtmekteyim. Hatta "nöroloji"nin kendisi bile yanlış bir isimdir: Nörolojiler vardır. Bir bilim insanı Steven Rose'un ifade etti-

ği gibi "Henüz, çok sayıdaki analiz ve açıklama düzeyleri ile psikologların ve nörofizyologların farklı söylemleri arasındaki aralığı kapatamamaktayız."

20. yüzyılın ilk yıllarında hem psikoloji hem de fizyoloji, her biri kendi alt dallarıyla birlikte büyük alanlara dönüşmüştü. Meşgul araştırmacıların zihnin beyinle ilişkisi üzerine belli belirsiz felsefi sorunları göz ardı etmeleri kolaydı. Algı araştırması gibi belli alanlarda psikologlar bu meseleyi ele almıştı; örneğin, gestalt psikologları eşbiçimlilik, bilinçli dünya ve beyinde zihinsel ve fiziksel formlar arasında bir paralellik olduğunu varsaymıştı. Filozoflar ise genelde zihin–beyin ilişkisini ampirik bir meseleden ziyade kavramsal bir mesele, olgulardan ziyade dilin kullanılma şekli olarak düşünmüştü. Ama 1970'lerin sonlarından itibaren bu durum değişmiştir. Birçok psikolog, beynin bilgisinin işleri için önemli olduğunu düşünmeye başlamış ve zihin üzerinde çalışan etkili sayıdaki filozof, tartışmalı bir şekilde de olsa, ampirik ve felsefi soruları birlikte ele almayı önermiştir. Zihni, *beyin işlevlerinin* bir kümesi olarak ele almak ve böylece psikolojik yaşamın nedensel zeminini beyinde aramak adet olmuştur. Tartışmalı retorikte bilim, ruh fikrini çürütmüştür. DNA üzerine çalışmaları için Nobel Ödülü almış Francis Crick, beyin üzerine kitabına şu iddiayla başlamıştır: " 'Sen', senin sevinçlerin ve senin acıların, senin anıların ve senin hırsların, senin kişisel kimlik duygun ve özgür iraden aslında sinir hücrelerinden oluşan geniş bir ağın ve onlarla ilişkili moleküllerin davranışından daha fazla bir şey değildir."

21. yüzyılın başında beyin araştırmaları büyük ve itibarlı bir alan olmuştu. Yatırım ve taahhüt sadece, klişe ifadeyle, beyin bilinen evrendeki en karmaşık nesne olduğundan olmamıştı: En karmaşık değildir çünkü çok daha fazla beynin katkıda bulunduğu bir toplum elbette çok daha karmaşıktır. Bir kez moleküler biyoloji yaşamı anlamayı mümkün kıldığında ve bir kez insanlar uzaya gittiklerinde, beyin de bilimin "son sınırı", insanlığın evrendeki yerinin bilgisinde aşılması gere-

ken son büyük meydan okuma olarak görülmeye başlamıştır. Olayın burada olduğu duygusu bilim insanlarını bu alana çekmeye başlayacaktı. Örneğin, Crick, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, fizikten moleküler biyolojiye geçmiş ve ardından, DNA'nın yapısını keşfetmenin getirdiği heyecan sona erdikten sonra, bilincin maddi temeli arayışına girişmişti. Beynin kendisini anlamaya giriştiği araştırmalarda özel bir derinlik görülmektedir. (Kişinin yerine beynin böyle bir şey yapabileceğini sanmıyorum.) Fakat ümit, insanın, potansiyel olarak kendini topyekûn yok etme çağında kendini kontrol etmesiydi; ümit, insanlığın üzerindeki kısıtlamayı, kendi doğasını aşmasını sağlayacak bilgiydi. Bu sıradanlaşmış kalıp, zaman zaman bir binyılcı inancıydı. Daha sıradan bir şekilde ifade edilecek olursa, beyni değiştirme ve kontrol etme girişimleri ve dolayısıyla ameliyat, ilaçlar, elektronik protezler ve genetik manipülasyonlarla hastalıklara müdahaleyi ve insan performansını geliştirmeyi meşrulaştırmaktaydı. Beyin bilimlerini savunanlar için yeni teknolojiler adeta ve parlak biçimde, insanlığın sinir sisteminin duyusal ve motorsal erişimini genişletmenin uzun tarihinin doğal gelişimiydi. Bunlar evrimde bir sonraki adımdı. Ayrıca zihinsel hastalıkların etkilerini hafifletmeye (biyolojik psikiyatriye geçişi destekleyen) ve acı çekme ve yaşlanma, durdurulamazsa bile, bunların katlanılabilirliğini artırmaya dair büyük ümitler belirmişti.

Modern beyin bilimleri yeni teknolojiler, yeni kurumsal girişimler ve savaşın etkisiyle 1940'larda başlamıştı. Bundan önce beyin üzerine büyük bir bilimsel, tıbbi ve popüler literatür vardı ama daha sonraki gelişmelerin ışığında değerlendirildiğinde, bunun spekülatif ve sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Deneysel sinir sistemi bilimi nörofizyoloji son derece gelişkindi ama en kesin bilgi omurilik, periferik sinirler ve sinir sinyalinin iletilmesi konularında sağlanmıştı. C. S. Sherrington'un *The Integrative Action of the Nervous System* (1906) [Sinir Sisteminin Bütünleştirici Eylemi] İngilizce konuşulan dünyada belirleyici metin olmuştu ama doğrudan zi-

hin üzerine hiçbir şey söylememekteydi. Araştırmacılar, beyni göz ardı etmemekteydi (aksine) ama beynin doğrudan şekilde deneysel araştırılması olağanüstü problemler sunmaktaydı. İnsan bedeninin canlı canlı kesilmesi [*vivisection*] etik kabul edilmediğinden, insanlar üzerinde araştırmalardaki klinik materyali, doğal deney olarak adlandırılan prosedür ana bilgi kaynağıydı.

Durum, yeni teknoloji, özellikle de canlı kişilerin beyin faaliyetlerinden resimler, betimlemeler yaratmayı mümkün kılmış elektronik kayıt araçlarıyla birlikte değişmişti. İlk olarak, termiyonik valf (elektrik sinyallerini görünür dalga boylarına dönüştüren) osiloskobun ortaya çıkmasını sağlamıştı. Diğerlerine ek olarak, E. D. Adrian bunu, 1920'lerde sinir sistemi fizyolojisindeki kayıt tekniklerini dönüştürmekte kullanmıştı. Ardından 1929'da, Jena psikiyatristi Hans Berger, beyin dalgaları rapor etmiş ve Adrian ile Brian Matthews bunların varlığını teyit ettikten sonra, beyin faaliyetinin bu ifadesinin bilgisini tamamen uyanık veya uyuyan öznelerde geliştirmek için bir koşuşturmaca ortaya çıkmıştı. Mikro elektrotların geliştirilmesi ve bunların beyne yerleştirilmesini sağlayan daha da hassaslaştırılmış ameliyat prosedürleriyle birlikte, yeri tam olarak tespit edilmiş nöronları uyarmak ve bunları kaydetmek mümkün olmuştu. Ayrıca bu, hareket eden hayvanlar ve canlı insan özneleri üzerinde deneylerin yapılmasını da mümkün kılmıştı. Ardından, 1980 civarında, tamamen yeni tarama teknolojisi, psikoloji için büyük sonuçlarla birlikte bu alana girmişti. Birtakım farklı tarama türleri vardı ama hepsi birlikte (artan bir hassasiyetle) kişi zihinsel bir süreçteyken beyinde faaliyetin nerede yer aldığını tespit etmeyi mümkün kılmıştı. Günlük dilde bu çoğu kez, hatalı bir şekilde, taramanın zihni çalışırken görmeyi mümkün kıldığı iddiasına kaymıştır. (Bizim "gördüğümüz", karmaşık dönüşüm kuralları sonucunda beyin olaylarını kaydeden, resim haline getirilmiş sayısal verileriyle bir bilgisayar monitörüdür.) Teknoloji, nöropsikolojiyi biçimlendirmiştir. Her şeyden önce, bu teknoloji insanlar

üzerinde çalışabilmekte ve böylece hayvanlar üzerinde canlı canlı işlem yapılmasını gerektiren (bu deneyler 1980'lerde bilim için kamusal bir sorun olmaya başlamıştı) deneylere ihtiyaç kalmamaktaydı. İkincisi, tıbbi teşhiste bariz yararları vardı. Üçüncüsü, çalışan beyinlerin (ya da hatalı bir şekilde zihinlerin) görüntüleri bilim dışı çevrelerde, örneğin sanat çalışmaları vasıtasıyla, nörobiyoloji için epey destek sağlamıştı. Dördüncüsü, psikologlar için ilerlemeyi görmenin mümkün olduğu bir araştırma programı başlatmıştı: beyin işlevi olarak anlaşılan psikolojik faaliyetin nöron sistemleriyle karşılıklı ilişkilendirilmesi.

Zihni "resimlendirme" teknolojisinin çok büyük önemi olmuştur. Marshall McLuhan haklıydı: Beyin biliminde aracı mesajdır; temsil teknolojisi bilginin içeriğini belirlemektedir. Bu beyin dalgalarının durumunda böyleydi ve aynı şekilde taramada da böyleydi. Tarih ayrıca başka bir şey daha göstermektedir: Teknolojik karmaşıklık, uzmanlaşmış alt dalların çoğalmasına yol açmaktadır. Sonuç, çoğu kez, bilim insanının mesleki kimliğinin teknik bir uygulamada yetişmesi ve beceri kazanmasıyla gelmektedir ve bu neredeyse kaçınılmaz olarak beynin olduğu sanılan fiziksel sistem türünü biçimlendirmektedir. Bununla beraber, temsilden açıklamaya giden yolun en iyi ihtimalle endişe verici olduğu, en kötü ihtimalle de hayal kırıklığına yol açtığı görülmüştü. Beyin dalgalarının işlevsel önemi, yirmi yıllık muazzam zaman yatırımı ve çok sayıda kayıt tekniğindeki teknolojik beceriye rağmen hâlâ belirsizdir. Tarama araştırmasında zorluk, benzer şekilde, temsilden onun ardında yatan açıklamaya geçişte de olmuştur ve bu zihin–beyin ilişkisinde bir fikir birliğini gerektirecek gibidir. Fakat bunların hiçbiri, beyin faaliyetinin görsel resimlerle temsilini, hem bilim insanlarını hem de benzer şekilde kamuyu, zihinsel yaşamı fiziksel terimlerle anlamanın gerçekten mümkün olduğuna ikna etmede kilit rol oynamaktan alıkoymamıştır. Zihinsel olayların fiziksel olduğuna dair genel bir görüşün yayılmasını teşvik etmiştir.

Bir de yeni farmakolojik teknoloji vardı. Kürar ve striknin gibi kimyasal maddelerin sinir sistemi üzerinde özel etkilerinin olduğu ve dolayısıyla işlevlerin analizinde araç olarak kullanılabilecekleri uzun süredir bilinmekteydi. Claude Bernard, 19. yüzyılın ortasında bu tür araştırmalar için bir model sağlamıştı; her ne kadar bu omurilik düzeyinde bir araştırma olsa da. Sinir sistemi süreçlerinin kimyasına dair potansiyel araştırmalar, bunların 1930'larda nöronlar arasındaki birleşme noktaları olan sinapsislerdeki kimyasal iletişimi göstermek için kalbin düzenlenmesini kapsayacak şekilde genişletilmesiyle dönüşüme uğramıştı. 1950'lerin ilk yıllarında klorpromazin ilacının büyük ve son derece kalabalık hastanelerde zihinsel hastalar üzerinde ilk kez kullanılmaya başlaması, deliliğe karşı güçlü bir farmakolojik yanıt olarak ortaya çıkmıştı. Ayrıca İsviçreli araştırmacı Albert Hofmann'ın 1943'te yayımlanmış çalışmasının ardından ve başka karışımlarla birlikte, LSD deneyleri de yayılmıştı. Beyin bilimciler, 1960'ların ortalarında, dopaminin etkilerinin gösterilmesinin ardından dikkat ve uyku üzerine düşünmeye başlamıştı. Daha iyimserleri, beyinde bellek, uyku ve yaşlanma gibi süreçlerin temelindeki kimyasal değişimlerin yerlerini tespit etmenin ve bu değişimleri belirlemenin mümkün olduğunu düşünmeye başlamıştı. Araştırmacıların istekleri, terapi ümitleri, ilaç firmalarının çıkarları ve değiştirilmiş bilinç durumlarına popüler hayranlık çakışmıştı. Legal veya illegal haplara aşina ve kişilik, performans ve öznel deneyimin temelde kimya meselesi olduğu görüşüne sempatik yaklaşan bir kültür gelişerek bilimsel ve bilimsel olmayan topluluklar arasındaki boşluğu kapatmıştı. En çok satan ilaç *Prozac* üzerine çok satan bir kitap yazmış Peter D. Kramer'a göre "Kültürümüz bir biyolojik maddecilik çılgınlığına yakalanmıştır."

İlk finansal destek hem ordudan, özellikle (ama sadece bununla sınırlı değil) bilgi işlem ve sibernetikten hem de tıbbi destekçilerden gelmişti. Rockefeller Vakfı beyinle yeniden ilgilenmeye, 1930'ların başlarında büyük ölçekli kaynak aktarımına girme eğilimi göstermeye başlamıştı. İlk başta parça parça

desteklemişti; örneğin, Berlin'de Oskar Vogt'un yönetiminde ve görünür beynin mikro anatomisini zihinsel işlevlerle ilişkilendiren Kaiser Wilhelm Beyin Araştırmaları Enstitüsü'ne destek vermişti. Ama bu tür çalışmaların gideceği bir yer yoktu: Vogt, Bolşeviklerin acil ısrarı sonunda Lenin'in beynini dilimlemiş (bunlar muhafaza edilmiştir) ama bu bile dehayı ortaya çıkarmamıştı. Bu yüzden, Rockefeller tıbbi ve deneysel birçok yaklaşımı tek bir program şeklinde birleştirecek bir merkez oluşturacaktı. 1932'de, nöro-cerrah Wilder Penfield'ın başkanlığında açılmış bu merkez Montreal'deydi. Penfield, epilepsi ve tümörler için yapılan keşif veya tedavi amaçlı cerrahi müdahaleler sırasında lokal anestezi koşulları altındaki hastalarda beynin çeşitli bölgelerinin elektrikle uyarıldığı meşhur deneyleri gerçekleştirmiştir. Başka merkezler de açılmıştı; örneğin, Yale'de makak maymunlarını standart deney öznesi olarak kullanmış olan ve sinir sisteminin daha aşağı düzeydeki teknik ve analiz birimlerini, daha yüksek düzeyleri kapsayacak şekilde genişleten John Fulton'unki gibi.

Karl S. Lashley'in (1890–1958) araştırmaları ilk ve daha sonraki dönemler ve psikoloji ile nöroloji arasında önemli bir bağdı. İlk önce Watson ve Meyer'le birlikte John Hopkins Üniversitesi'nde çalışmıştı; burada sinir sisteminde şartlı reflekslerin yollarını takip edip bulmayı ümit etmişti. Ama bundan gerçekleştirilemeyecek bir araştırma projesi olduğunu anlayarak vazgeçince, Lashley, işlevlerin yerlerini belirlemeye ilişkin baskın görüşü sorgulayarak farklı bir teori, öğrenme gibi işlevleri tüm beyinle ilişkilendiren kitle eylemi teorisini ileri sürmüştü. Ampirik kanıt, farenin beyninin sırayla daha fazla kısmını yok edip onun bir labirentte hâlâ ne öğrenebileceğini araştıran deneylerden gelmişti. Lashley'in Minnesota, Chicago ve Harvard'da bir dizi kürsüsü olduğundan (ayrıca Yerkes Primat Biyolojisi Laboratuvarı'nda da çalıştığı dönem), psikolojik sorulara bu tür deneysel yaklaşımıyla çok sayıda öğrenciye ilham vermiştir. Beyin işlevini temel birimler halinde analiz etmek isteyen bilim insanları ile daha bütünsel bir işlev

kavramı kabul etmiş bilim insanları arasında uzun süredir süren görüş ayrılığına odaklanılmasını sağlamıştı.

1945'te, ABD hükümeti, kendisini, Zihin Sağlığı ve Ulusal Nörolojik Hastalıklar Enstitüsü aracılığıyla, beyin bilimlerinde ortak bir çabaya adayacaktı. Başka yerlerde, belki daha ufak olsa da, karşılaştırılabilecek başka gelişmeler de vardı. İlginç bir şekilde, bu alan, bilimsel kurumların yavaş yavaş dünya topluluğuyla bütünleşmesinde önemli bir rol oynamıştı. Soğuk Savaş'ın her iki yanından beyin bilimciler, 1956'da Prag'da bir konferansta buluşmuş ve burada Pavlov'un mirasıyla ilgili gayri resmi bir tartışma olmuştu. 1958'de, UNESCO sponsorluğundaki Moskova Kolokyumu, bilim insanlarını daha geniş ölçekte bir araya getirmiş ve 1960'ta, International Brain Research Organization'ın (IBRO) [Uluslararası Beyin Araştırma Organizasyonu] oluşturulmasına öncülük etmişti. Özellikle Luria'nın çalışması Batı'da takdir toplamaya başlamıştı. Doktorlar için bir forum olan Dünya Nöroloji Federasyonu da aynı zamanda, 1957'de açılmıştı. Sovyetler Birliği'nde ise 1962'de "üst sinirsel faaliyet" ve psikolojiye dair felsefi sorular üzerine büyük bir konferans Pavlov'un mirasının yeniden değerlendirilmesi için fırsat olmuş ve bu kilit toplantıda N. A. Bernstein'in çalışması, sinirsel faaliyet ile bilinç arasındaki ilişkileri kavramlaştırmanın başlıca alternatif yolu olarak ortaya çıkmıştı.

Tartışma götürmez şekilde ABD liderliğindeki beyin bilimi, 1950'lerde bilimin en hızlı büyüyen alanlarından biri olmuş ve bu sürat daha sonraki yıllarda artmıştır. Ama daha önce belirtildiği üzere, her ne kadar deneysel beyin fizyolojisi, bilgi işlem ve YZ araştırmaları ve deneysel psikoloji, her biri gelişip büyüdüyse de bu büyük ölçüde farklı yönlerde olmuştur. Örneğin, beyin biliminde, bellek oluşumuna eşlik ettiği düşünülmüş fiziksel ve kimyasal değişim "engram" arayışını amaç edinmiş bir uzmanlık alanı vardı. Bunun genelde kazançlı bir araştırma yönü olmadığının anlaşılması için yıllar geçmesi gerekecekti çünkü en azından "bellek" tek bir şey veya herhangi bir tür fi-

ziksel depo olmayabilirdi. Beyin üzerinde fizyolojik araştırmalar bu arada epeyce farklı deneysel çizgilerde ilerlemekteydi. Bunun aksine, görsel algı araştırmaları alanında fizyolojinin deneysel tekniklerini zihinsel işlev ve hatta bilinçle ilgili soruları ele almada kullanmanın mümkün olduğu görülmekteydi. Burada retinadaki bireysel hücrelerden gelen sinir uyarılarını kaydetme ve böylece beynin görsel korteksinde işlenen bilginin örüntüsü üzerine sorular sormanın mümkün olduğu 1960'ların ilk yılları bir dönüm noktasıydı.

"Nörobilim" sözcüğünün yayılması, F. O. Schmitt'in 1962'de MIT'de Nörobilim Programı'nı örgütlemesine kadar gider. Bir biyofizikçi olan Schmitt, o sırada beyinle ilgili bir dizi alandaki hızlı gelişmeden etkilenmiş ama aynı zamanda buralarda görülen eşgüdüm ve her şeyi kapsayan bir strateji yokluğu da gözünden kaçmamıştı. Yanıt olarak bir nörobilimi (tekil) tasarlamış ve birbirleriyle düzenli olarak konuşmaları için farklı alanlardan etkileyici bir araştırmacılar grubunu bir araya getirmişti. Programı, iletişimi özendirmiş ve birleşik bilim idealini teşvik etmişti. Ayrıca belli bir düzeyde başarı da yakalamıştı: Örneğin, fizikçi John Hopfield'ı getirmiş ve o da 1982'de bazı insanların bilincinde benzer şekilde olduğunu düşündüğü türden, birden ortaya çıkan özellikler taşıyan fiziksel bir sistem olan bir sinirsel ağ için klasikleşmiş matematiksel–hesapsal modeli formüle etmiştir. (Aniden beliren özellik, beyin gibi karmaşık bir sistemin, sistemin nöronlar gibi unsurlarına bakarak tahmin edilemeyecek bilinç gibi bir özelliğidir.) Ama işinin ehli bir araştırmacı olmak için gerekli faaliyet yelpazesi ve son derece uzmanlaşmış teknik bilgi merkezden uzaklaşan, çabaları Smith ve diğerlerinin ümit ettiği şekilde yoğunlaştırmak yerine yayan kuvvetlerdi. Beyin bilimi ve psikolojide bir ortak amaç duygusu belirmeye başladığında bunun ardında üç sebep söz konusuydu. Birincisi, psikolojide, bilgi işlem ile bilişsel işleme koyma arasındaki benzerliğin yol açtığı muazzam uyarıyla birlikte ortaya çıkan, bilişsel yaklaşımlara doğru kayıştı. İkincisi, psikolojide evrimci ve genetik çalışmaların

vurgulanmasıydı; bu, zihinsel yaşamın nedensel temeli olarak kalıtsal, türe özgü maddi bir organizasyona, yani beyne işaret etmekteydi. Son olarak da zihnin beyinle ilişkisi bulmacasında zihin konusuyla uğraşan filozoflar arasında ampirik yaklaşımlara yönelik yeni bir sempati oluşmuştu. Birtakım psikologlar bu alana ilişkin yoğun bir heyecan hissetmeye başlamıştı: Psikolojik düzeyde analiz, diğer bilimlere ikincil olmak bir yana, moleküler düzeydeki bilgiyi kültürel yaşam hakkındaki bilgiyle birleştiren anahtar olabilirdi. Psikolojinin, psikolojik ve nöronal olaylar arasındaki bağlantıları bulmak için "aşağıya" doğru, psikolojik ve tarihsel olaylar arasındaki bağlantıları bulmak için de "yukarıya" doğru çalışması gerekmekteydi.

YZ ve insan bilişiminin bilgisayar modellemesinde yürütülen büyük ölçekli çalışma, ilk başta çoğunlukla beyin üzerine psikolojik çalışmadan bağımsız yürümüştür. Bunlar bilişim ve bilgisayarlar üzerine "kuru" araştırmalardı ve beyin ile nöronlar üzerine "yaş" araştırmalar da vardı. Her alan için söz konusu olan teknik yetkinlikler son derece farklıydı. Ama bu durum 1980'lerde değişmeye ve "kuru" bilişsel psikologlar "yaş" beyin bilimini keşfetmeye başlamıştı. Mevcut beyinlerin (yapay değil, doğal beyinlerin) işlevlerinin bilimini yaratmak için beyin mimarisi ile biliş bilgisini bir araya getirmekten bahsedilmekteydi. 1980'lerin ikinci yarısında "paralel dağıtılmış işleme koyma" olarak bilinen, işlemleri sırayla değil aynı anda gerçekleştiren bir bilgi işlem biçimi, beynin çalışma şekline çok daha yakın gözüktüğünden epey heyecan yaratmıştı. Bilgisayarlar ile beyinlerin seriden ziyade paralel işlem yapabileceği, her bir faaliyet alanının, bağlantılardan oluşan bir bilgisayar veya sinirsel ağın parçası olarak bağlanabileceği düşünülmüştü. Gerald Edelman gibi bilim insanlarının ellerinde bu yaklaşım, paralel işleme koyma tarafından yürütülen bir beyin işlevi olarak anlaşılan bilincin sinirsel temeli arayışına dönüşmüştü. Edelman beyindeki nöron grupları arasında sürekli değişen etkileşim veya seçilim durumu olarak bilinç fikrini ileri sürmüştü. Bilim insanlarının heyecanının

bir nedeni de zihnin bu şekilde modellenmesinin sabit yapılar gerektirmemesiydi.

Zihne nörobilimsel araştırmalarında bir "vücut kazandırılırken", aynı anda zihin üzerinde çalışan birtakım filozoflar da kavramsal veya felsefi sorular ile ampirik veya bilimsel sorular arasındaki ortodoks ayrıma karşı cephe almıştı. 1979'da, filozof John Searle, birtakım bilim insanları *ile* filozofların zihin ve beyin üzerine bilimsel ve felsefi soruların birlikte çözülmesi gerektiğini savundukları, nöroloji ile felsefe arasındaki ilişkiler üzerine etkili bir sempozyumu yönetmişti. Bu bilgi üzerine doğabilimci bir teoriyi teşvik etmişti: Bir şeyi bildiğimizi söylemenin ne anlama geldiğini ancak beynin bilgisi ışığında anlayabiliriz. Zihnin belli durumlarda beyin olarak görülmesi argümanı yeni bir coşku yaratmıştı; zihinsel faaliyet beynin çalışmasından ibaretti. Bir kez daha Rose'dan alıntılayacak olursak, "Birçok nörobilimci için beynin nasıl çalıştığını sormak, zihnin nasıl çalıştığını sormaya eştir." Bu argümanlara sempati duyanların bir kısmı, insanın kendisini anlamasında bir devrimin söz konusu olduğunu düşünmüştü. George Lakoff ve Mark Johnson, şunu ileri sürmüştür: "Zihin hakkında bildiklerimiz, kişinin ne olduğuna dair başlıca klasik felsefi yaklaşımlarla karşıtlık içindedir." Crick, ruh fikrinin çürütüldüğü görüşünü yaymaktaydı. Patricia Smith Churchland ve Paul M. Churchland, gelecekte sıradan insanların bile günlük "halk psikolojisini" nöronal olayların bilimsel diline çevirmeyi öğreneceklerini iddia etmekteydi. Bu bakış açısına göre psikoloji bir bilim olarak nörobilimin bir alt dalı şeklinde var olmaya devam edecekti ve biz duygu değil, hormonların beyinle etkileşime geçtiği orta beyin bölgesi olan amigdala hakkında konuşacağız.

Buna rağmen, din bir yana, felsefenin önemli bir kısmı, tüm bunların yanlış olduğunu söylemeyi sürdürmüştü. Oxford'da Wittgenstein akademisyeni P. M. S. Hacker, felsefi ve bilimsel sorular arasında farklılıklar olduğu ve eğer ona beyin işlevi olarak yaklaşırsak, zihni uygun bir şekilde anlayamayacağımız

argümanının sözcüsü gibi olmuştu. Kısa ve öz şekilde ifade edilecek olursa, bu görüşe göre dili doğru şekilde kullanarak, *insanlara* zihin ve muhtemelen hayvanlara da zihin unsurları atfedebiliriz ama beyinlere zihin atfedemeyiz. Ayrıca, yeni binyılın başlangıcında, birçok araştırmacı, hatta bu arayışa ilkesel olarak sempatik yaklaşanlar da hiç kimsenin bilinci beynin mekanizmalarıyla nasıl açıklayacağına dair bir fikri olmadığına inanmaktaydı.

Kritikler, beyin bilimciler ve doktorlara, onların sözümona maddeciliklerine yeterli sıklıkta saldırmıştır. Maddecilik, her ne kadar ilk frenologlardan önce uzun bir tarihi söz konusuysa da, beyin bilimlerinde her zaman belirgin olmamıştır. Sherrington'un kuşağında ve ondan sonra gelmiş, John Eccles (sinapsis üzerine çalışmış bir Katolik), Penfield, Roger Sperry ("bölünmüş beyin" üzerine çalışmış) ve nörolog Russell Brain (Quaker mezhebinden) gibi kişilerin de bulunduğu bilim insanları ve nörologların kuşağında açık bir muhalefet söz konusu olmuştur. Fakat dünya değişmiştir. Modern maddecilik, bu kelimenin, var olanlara dair bir felsefeyi açıklamakta olduğu kadar tüketim yaşamını anlatırken de kullanılmasında gördüğümüz gibi, bilimsel bilgiden olduğu kadar yaşam tarzından da kaynaklanmaktadır. İnsanlar, bireysel sağlık ve yaşam tarzı için tasarlanmış "ısmarlama" ilaçlar beklentisi içinde olduklarında, bu sözcüğün anlamlarını birleştirirler. Sermayenin çıkarları tarafından fonlanmış maddi teknoloji (farmokoloji, bilgi işlem ve biyolojik mühendislik) nöropsikolojiyi biçimlendirici bir güçtür. Bunun bir kişinin ne olduğu ve ne yaptığı üzerinde sonuçları vardır.

KRİTİK SINIR

Psikolojik toplumda bir çelişki olduğu anlaşılmaktadır. Psikolojik düşünce ve uygulamalar, bireyci siyaset ve yaşam tarzı dünyasında gelişmiştir. Sıradan dilde psikolojik toplumun kalbi "kendi"dir. Ama psikoloji kendi fikrini sorgulayarak onun yerine bireyi evrimsel kalıtım ile şartlar arasındaki maddi etki-

leşimin kısa ömürlü yeri olarak tasvir etmiştir. Bundan başka, teknoloji, kişinin ne istiyorsa veya ebeveynleri veya diğerleri ne istediyse onu olma imkânını açmaktadır. Bilgisayar ve internet zihni, ameliyat ve genetik tasarım da bedeni özgür kılacak ve ilaçlar bir duygu paleti sağlayacaktır. İnsan olmada bir şeyin sabit olduğu fikri ve hakiki kendilik, benlik inancı artık eskimiştir.

Eğer anlatmak istediğimi ifade etmek için basitleştireceksem, psikolojinin rolünü de abartmış olurum. "Kendi" fikirlerinin değişiminde ne etkili olmuşsa, bu toplumsal değişimde bir unsur olarak olmuştur: geleneksel toplulukların çözülmesi, küreselleşme ve sermaye akışı, kronik güvensizlik, ekonomik ve siyasi göç ve çağdaş dünyanın diğer baskıları. Bununla beraber, nedenler ne olursa olsun, psikolojik toplum kendiyi hem yüceltmekte hem de yok etmektedir.

Çok daha erken dönemlerde psikoloji kendiyle ilgilenmekteydi; psikoterapi ve danışmanlık gibi birçok uygulama bunu hâlâ yapmaktadır. Bu, psikoloji alanının insancıl değerlerinin garantisiydi; bu, bilimin sadece insanı bilmeye değil, insana değer vermeye çalıştığının da bir işaretiydi. Birçok psikolog için bu psikolojiyi özünde diğer bilimlerden farklı yapmıştır: Genelde bilim nesnelerin bilgisine ulaşmaya çalışırken, psikoloji öznelerin, kendi başlarına değeri olan münferit insanların bilgisinin peşindedir. Psikoloji bunda başarısızlığa uğrar gözükmeye ve insanlara diğer her şey gibi nesne oldukları muamelesi yapmaya başladığında, saldırmaya hazır bekleyen kritikler vardı; Skinner'ın *Beyond Freedom and Dignity* [Özgürlüğün ve Saygınlığın Ötesinde] kitabına yaptıkları gibi. Skinner, yüksek sesle, kritiklerin doğa bilimlerine dayanan insan doğası yaklaşımlarının hepsinde saklandığını düşündükleri şeyler ifade etmişti. Kendisinin psikoloji sistemini, insan denen hayvanın hayatta kalma stratejisinin merkezindeki nesnel bilim olarak tanıtmıştı. Ona göre hayatta kalma bir değer değil, bir olguydu; *yaptığımız*, hayatta kalmaktı. Ama kritikler için hayatta kalma bir değerdi –eğer sadece bir olgu olsaydı,

insanların hayatta kalıp kalmamasının bir önemi olmazdı– ve insan yaşamlarının özü, sadece var olma değil, bunun karşıtı olarak bir "öneminin olması"dır. Bu kritiklere göre, varolan şeyin, bizim için varolduğu için anlamı vardır ve sıradan dil anlam yokluğuna işaret ettiğinde bile (örneğin, "yaşamın anlamsızlığı" ifadesinde olduğu gibi), bu durum anlamlı ifadeler içerir. Davranışçılık bunun hakkında hiçbir şey söylememiştir. Eğer değerler bir kişinin psikolojik durumunun parçası olarak varsa ve aslında –bunu söylemek banaldır– öylelerse (bu argümanla ilgili modern bilinç çerçevesi içinde), o halde bunlar da psikolojinin konusudur. Bu argümana göre davranışçılar bunu göz ardı etmişler ve bu yüzden de *insanları* neredeyse çalışmamışlardır.

İnsanın asli ayırt ediciliğine dair hümanistik inancın bu alanda büyük bir yeri vardır. Bu en bariz şekilde kurumsal bir hareket olarak esasen 1950'lerde Massachusetts'te, Brandeis Üniversitesi'nde profesörlük yapmış Abraham H. Maslow'un (1908–1970) buluşu olan insancı psikolojideydi. Benzer düşüncede insanlardan oluşan bir ağ ve ardından da bir birlik (1963) oluşturmuştu. O ve destekçileri, ilk başta o sırada ABD psikolojisinde baskın iki hareket olan davranışçılık ve psikanalize alternatif bir "üçüncü güç" olmak istemişti. "Üçüncü bir güç" olarak yeni bir psikoloji fikri orijinal olarak davranışçı açıklamalar ve insan istekleri arasındaki karşıtlık üzerine konuşmuş G. W. Allport'tan gelmişti. Bununla beraber, insancı psikoloji, APA'da kendi bölümüyle birlikte psikolojinin başka bir dalı olarak yerleşecek ve ümit ettiği birleştirici pozisyonu hiçbir zaman başaramayacaktı.

Maslow ve meslektaşları, kendilerini gerçek bir varlık olarak anlaşılan, psikolojinin asıl konusu olarak bir kendi kavramına adamıştı. Burada (her ne kadar doğrudan etkilenmemişlerse de) felsefi antropolojide, insan olmaya dair özel değer için, Leiden akademisyeni C. A. van Peursen'in sözleriyle "yönsel ve amaçlı bir varlık olarak insan" için akıl ve ahlaktaki temelleri ifade etme arayışındaki Avrupa geleneğini izlemiş-

lerdi. Bu görüşteki psikologlar için entelektüel problem, sadece insani değerleri ifade etmekten ziyade kendiye dair uyumlu bir açıklama formüle etmek ve somut araştırma önerileri ortaya atmaktı. Bu hedeflere ulaşmada gösterdikleri başarısızlık, muhtemelen programlarının hızlı marjinalleşmesini açıklamaktadır. *Journal of Humanistic Psychology*'nin (yayın hayatına 1961'de başlamıştır) ilk sayısının editör sayfası bu sorunu çok iyi bir şekilde anlatmaktadır. Bu dergi, "pozitivist veya davranışçı veya klasik psikanalitik teoride, örneğin yaratıcılık, aşk, kendi, nesnellik, özerklik, kimlik, sorumluluk, psikolojik sağlık vb gibi sistematik yeri olmayan insan kapasiteleri ve potansiyelleriyle ilgilenmekteydi." Bu eklektik liste, uyumlu bir teoriden kaynaklanan konulardan ziyade marjinalleştirilmiş veya psikolojiden dışlanmış konulardan ibaretti. Kritikler hem yöntemlerdeki yumuşaklığa hem de kavramsal muğlaklığa işaret etmeyi kolay bulmuştur. Felsefi antropoloji benzer şekilde Avrupa'da da (Marksizm'den etkilenmiş) toplumsal düşüncedeki (Lacan üzerinden psikolojiyi etkilemiş) dilbilimde ve (Claude Levi-Strauss'un çalışmasıyla) antropolojide yapısalcı görüşün saldırısına uğramıştır. Ardından postyapısalcılık görüşü, Michel Foucault'nun liderliğinde, entelektüel sorumluluktan kaçınma olarak doğrudan hümanizmi hedeflemiştir: Beşeri bilimlerin işi, kendi gibi varlıkların hakikat iddiaları yerine, "hakikat rejimleri"nin koşulları, bilgi ve güç ilişkilerine dair otoriter söylemselleştirmeler olmalıdır.

İnsancı psikolojiye desteğin tarihsel bağlamı doğa bilimi değil, terapi, danışmanlık ve varoluşsal felsefeydi. Bu insanların nasıl yaşadıkları ve nasıl anlam bulduklarıyla (postyapısalcıların da hedeflediği meşgaleler) ilgili pratik bir sürece dahil olmanın bir parçasıydı. Kesinlik, insancıl psikolojinin ortaya çıktığı yaşam-dünyasında önemli olmamış ama bir kez psikoloji bir bilim olduğunu iddia etmeye başladığında, önem kazanmıştı. İnsancı psikoloji, birçok psikologun onlardan bilim insanları olarak beklendiğini düşündükleri şeyden ziyade sıradan insanın psikolojiden beklediğine, yaşamla pratik bir

ilişkiye daha yakındı. Psikolojiye gösterilen popüler ilgi, insan doğasına olduğu kadar esrarlı olana arzunun renklendirdiği insan durumuyla da ilgiydi.

Dolayısıyla, insancı psikoloji psikolojinin dinle ilişkiye girme durumuna yaklaşmıştır. Katoliklerin kendilerini bir ruh bilimine adamalarına, Protestan papazlarının modern cemaatlerin ihtiyaçları hakkında konuşmanın aracı olarak psikolojiyi kucaklamalarına ve dini deneyimin psikolojisine gösterilen ve süren ilgiye değindim. Fakat dini deneyimi psikolojik açıdan açıklamanın onu "önemsizleştirmek" olduğunu varsayanlar (Freud en güçlü örnektir) ile psikolojiyi dini yaşamı derinleştirme biçimi olarak görenler arasında kesinlikle bir görüş ayrılığı söz konusuydu. Hümanistlerin teoloji olmadan bir "derinleşme" istediklerini söyleyebiliriz.

Eğer erken modern *psychologia* bir ruh bilimiydiyse, modern zamanların psikolojileri kesinlikle değildi. Bir yerde ve bir ara yavaş yavaş olduysa da ruh dili kaybolarak onun yerini zihin dili almıştır. (Bu kitabı İngilizce yazıyorum; aslında diğer dillerde "ruh", "zihin" ve "kendi" sözcüklerinin kökteşlerini belirtmek o kadar kolay değildir.)* Ardından, buna karşılık, psikologlar "zihin"e referansın yerine "davranış" ve "beyin işlevi" dilini koymuştur. Yine de modern bir dinsel psikoloji formüle etme girişimleri olmuştur. Bazı insanlar Jung'un psikolojisini bu şekilde yorumlamaktadır. Sovyet dönemi sonrası Rusya ilginç bir vakadır çünkü burada bir Ortodoks psikolojisi, Ortodoks inanca dayanan bir ruh psikolojisi geliştirme girişimleri vardı. Rusya'daki olaylar ve insanların yeni yaşam kuralları talep etmeleri dikkate alındığında, bazı insanların kadim ile moderni birleştirme arayışlarına girmesine, modern bilginin ışığında kadim bilgeliğe dönmesine şaşırmamak gerek. Bununla beraber, ruhu, birçok psikologun anladığı anlamda bir bilimin nesnesi olarak teşvik etmek son derece zor olmaya devam etmişti. Ayrıca yeni dinsel psikolojinin ne türden bir

* Kitapta, Roger Smith, ruh kavramını "soul", zihin kavramını "mind", kendi kavramını ise "self" sözcüğüyle karşılamıştır. (y.h.n.)

somut araştırma katkısında bulunacağına dair ciddi şüpheler de vardı. Ama yaşam tarzı temeli olarak durum muhtemelen farklıydı.

İnsancı psikoloji, genelde hümanizm gibi, ilahi şeyleri değil, insanı gerçek olarak almış ama din psikolojisiyle her kişinin özel değeri veya "kutsallığı" duygusunu paylaşmıştır. Eğer ruh dili bir zamanlar bunu belirttiyse, İngilizce'de de birey dili (ve bireyin "hakları") modern zamanlarda bunu yapmıştır. Maslow, ABD liberal siyasetinin değerlerini, özgürlük, saygınlık ve bireyin tatminini, birey insan olmanın evrensel, asli ihtiyaç ve amaçlarıyla ilişkilendirmiştir. Maslow'un Brandeis'te bir meslektaşı, Alman göçmen nörolog Kurt Goldstein (1878–1965), Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında beyin hasarı ve hastalığını, belli işlevlerin kaybedilmesinden ziyade beynin yapısının bütünlüğünün ve tüm kişiliğin kaybedilmesi açısından çalışmıştır. Gestalt psikolojisiyle entelektüel bağlantıları da olan bu bütüncül yaklaşım, Avrupalı veya Amerikalı birçok terapistin pozisyonunun ampirik içeriğini sağlamıştır. Terapide birleştirilmiş kendinin potansiyeline bir yanıt olarak iyileşmenin gerekli olduğu düşünülmekteydi. Birçok insan bunun fiziksel tıp için bile doğru olduğunu düşünmekteydi. Psikoterapistler ise iyileşmenin kişinin tamamının bütünleştirilmiş fiziksel, zihinsel, hatta tinsel boyutlarıyla ilgilenmeyi gerektirdiğine inanmaktaydı; iyileştirme, büyüme ve "kendini gerçekleştirme"yi bir kapasite olarak varsaymaktaydı.

Carl Rogers (1902–1987), bu tür psikolojiye en etkili biçimini vermiş, çağdaş danışmanlığın ardındaki ana fikir olan hasta merkezli terapiyi oluşturmuştur. Onun çalışmaları bu alanı bilim olarak anlamanın zorluğunu da göstermektedir. Rogers, dini açıdan, münferit ruhun veya kendinin ilahi olanla ilişkisini vurgulayan Wisconsin Protestanları arasında yetişmişti. İnançları, New York'taki Union Theological Seminary'deki (Columbia Üniversitesi'yle ilişkilidir) eğitimi sırasında giderek daha liberal bir biçim almış ve ilgi alanı teolojiden psikolojiye kaymıştı. Bu hiç de az rastlanan bir kalıp değildi

(Hall, Cattell ve Mead daha erken örneklerdir) ve insanların psikolojiye gelmelerini sağlayan hevesin bir kısmını açıklamaktadır. Rogers, Seminary'den Columbia Teachers College'a geçmiş ve ardından 1930'larda, ilk önce New York ve sonra da New York eyaletindeki Rochester'da çocuk rehberliğinde faaliyet göstermişti. Çocuklarla ilgilenmesi sırasında tıp mesleğiyle uzun bir ihtilafa düşecekti çünkü her ne kadar tıbbi açıdan vasıflı değildiyse de çalışmasını terapi olarak adlandırmada ısrar etmişti. Chicago Üniversitesi'ne ve ardından da Wisconsin Üniversitesi'ne geçtikten sonra, yaklaşımını, zihinsel özürlü ve sıkıntılı yetişkinlere tatbik etmiş, hatta Wisconsin'de psikiyatri profesörü unvanını alarak doktorları biraz daha kışkırtmıştı. Roger'ın tıpta tekele karşı olması önemliydi çünkü tıp dışındaki terapinin zamanla gelişeceği kurumsal bir alan yaratmıştı. Psikologların muazzam sağlık hizmeti pazarına erişmesini sağlamış ve bu tıbbi psikolojinin, sonunda psikolojide en büyük mesleki bölüm oluncaya kadar büyümesine, çok sayıda kadını çekmesine yardımcı olmuştu.

Rogers, *Counselling and Psychotherapy*'de (1942) [Danışmanlık ve Psikoterapi] "müşterisi"ne (Rogers burada tıbbi "hasta" teriminden kaçınmak için Türkçe'de müşteri anlamına gelen "client" terimini tercih ettiği belirtiliyor) yönelik onu yönlendirmeyen duruşunu ve kişinin kendi durumuna dair içgörü edinebileceği bağlamı kabul ettiğini açıklamıştır. Psikanalistler gibi saklı bir geçmişe götürecek bir yol olarak değil, bir değişim sebebi olarak kişinin içgörüsü üzerinde yoğunlaşmıştır. Her ne kadar felsefi veya dini inançlar ifade etmekle ilgilenmemişse de her kişide doğuştan gelen iyilik veya yaratıcı güç, bir kendi varsaymıştır. Rogers'ın geliştirdiği şekliyle terapistin veya danışmanın rolü, Hıristiyan sevgi ifadesine yakın bir kabul sağlamaktı; bu "müşterinin" kendisinde içgörü ve değişim gücü bulmasını mümkün kılmaktaydı. Bu süreci "geçekleştirme" olarak adlandırmış ve *On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy*'de (1961) [Kişi Olma Yolunda: Terapistin Psikoterapiye Bakışı] fikirleri daha büyük bir

kitleye ulaşmıştır. Rogers, terapi ve danışmanlığa birçok terapistten daha fazla öncelik vermiştir; yani bilinçli bir şekilde kendisini verdiği meslek aracılığıyla bir yaklaşım geliştirmek için teoriyi bir kenara koymuştur. Bir psikoloji ekolü yaratma arayışında olmadıysa da bir lider olarak kişisel özellikleri ona böyle bir konum sağlamıştır; hatta psikolojiden duyarlı ve seven bir açıklığa odaklanmış bir yaşam şekli isteyen insanlar için bir tür guru olmuştur.

Akademik sunumlarda Rogers, kişinin yaşamında çok önemli olduğunu düşündüğü, davranışsal değişkenler gibi araştırmaya açık bir psikolojik değişkene benzer bir "içsel anlam"dan bahsetmiştir. Böylece nesnelliğe dair akademik talep ile kamuda psikolojinin görevi olarak yerleşmiş özel anlamlar dünyasını anlama algısını retorik olarak birleştirmiştir. Rogers "yaşamda anlam yaratan" ve dolayısıyla üretici şekilde yaşamda amaç birliğine sahip "kişi"ye ilişkin kapsayıcı bir bilim beklentisini muhafaza etmiştir. Onun işinden kaynaklanan veya işiyle ilgili terapi ve beklentiler çok sayıda olmuştur. Hepsi her geçen gün biraz daha toplumsal değerleri kişisel duygular olarak yeniden yapılandıran ve böylece iyi ve güzeli özelleştiren bir yaşam biçimine katkıda bulunmuştur. Rogers ve genelde psikoterapi, bu özelleştirilmiş dünyanın hâlâ insani olabileceği ümidini sunmuş ve kişisel duyguları diğerlerinin duygularıyla bütünleştiren, "toplumsal ilişkilerden" ziyade dikkat çeken şekilde "kişilerarası ilişkiler" olarak adlandırılmış bir bütünleştirme için teknikler teşvik etmiştir. Böylece siyasi yaşam, siyasi olmayan şekilde yürütülmüştür. Bilimsel psikolojiye gelince, o burada üzerinde bir şeyler inşa edebileceği hiçbir şey bulamamıştır; her ne kadar Rogers, psikologların çalışmalarında tüm sonuçları istatistiksel kanıt olarak ifade etmek yerine bireysel açıklamalara yer vermeye ikna eden kişi olarak kabul edilmişse de.

Rogers'ın çalışmalarından kaynaklanmış bir dal, "müşteri" merkezli terapinin bir grup ortamına dönüştürülmesi olan karşılaşma grubu hareketidir. Karşılaşma grupları diğerleriyle

ilişkilerini kavraması için kişiye gerekli koşulların yaratılmasını ve bu kavramanın değişime yol açmasını amaçlar. Bu gruplar "lider"in liderlik etmeyi reddetmesi, katılımcıları kendi yaratıcı ve çoğu kez olacağı gibi, yıkıcı kaynaklarına geri dönmeye zorlamasıyla dikkat çekmiştir. Rogers ayrıca, danışmanlığın günlük insani sorunların idaresinde bir tekniğe dönüşmesinde önemli bir etkiydi. 1970'ler ve 1980'lerde danışmanlık, her kesimden insanın yaşamına girmiş ve kiliselerde papazların gösterdikleri ilgiyle kaynaşmıştı. Tüm bunlar benim psikolojik toplum olarak adlandırdığım oluşumun merkezindeydi.

Rogers'ın kişiye ilişkin iyimser, muhtemelen tipik olarak Amerikan tavrı, Avrupa varoluşçularının, gerçi her ikisi de insanın durumunu kavrama arayışı içinde de olsa, kederli düşüncelerinden epeyce uzaktı. Avrupa felsefesi insan doğasına dair iyimser bir inançtan ziyade kitlesel kıyım ve Gulag dehşetini seslendirmekteydi. Husserl ve Heidegger gibi filozofların çalışmaları fenomenolojinin inceliklerine dayanmaktayken, görünürde kayıtsız bir dünyaya bilinçli yanıtı açıklamak için daha erişilebilir bir dil bulmuş başkaları da vardı. Bazısı, Heidegger gibi, Varlık'ın dayanağının kendisini açıklamak için deneyimin temeline dair önceden varsayımlarda (tanrı, doğa veya kendi olsun) bulunmaktan kaçınmaktaydı. Diğerleri, İsviçreli analist Ludwig Binswanger (1881–1966) gibi, açıklamalarına psikolojik bir karakter vermekteydi. Tanrı'ya ve ahlaki ilerlemeye inancın imkânsızlığına yanıt veren psikolojik açıklama, yüzünü anksiyete, kayıp ve suçluluk, anlamsızlık ve bazen de saf teröre çevirmişti. 1930'ların sonlarında başlayarak Parisli entelektüel Jean–Paul Sartre (çalışmalarını tanımlamak için "varoluşçuluk" kelimesini çekinerek kabul etmiştir), psikolojik faaliyetin hayal ve duygu gibi fenomenolojik çalışmalarını ve ayrıca temelci felsefe -*L'Etre et le néant*'ı yayımlamıştır (1943) [Varlık ve Hiçlik]– ve sert insan gerçeklerini sahneye koyan oyun ve kurguları birleştirmiştir.

Sartre için insan durumunun çekirdeği, koşulsuz özgürlük, bilinçli Varlık'ın olduğu şey olmasını sağlayan eylemlerin indir-

genemez ve birincil gerçekliğidir. Düşünceden önce bir kendinin olmadığını ve kendiyi özgürce seçilmiş bir varoluş olarak eylemin oluşturduğunu ileri sürmüştür. Bu görüşe göre, örneğin, insan doğasının doğuştan bencil olduğunu söylemenin anlamı yoktur: Doğuştan kendilik yoktur, daha ziyade özgür eylemlerin sonucu olan bir kendi vardır ve biz, Sartre'ın ödün vermeden vurguladığı gibi, bundan sorumluyuzdur. Bundan dolayı çok tartışılmış kötü niyet/aldatma açıklamasını formüle etmiştir; okurlar kolaylıkla bunu psikolojik terimlere dönüştürmüş ve bu biçimde Freud'un bilinçdışı güdüleriyle epey ortak noktası olduğu görülmüştür. Sartre kötü niyet/aldatmayla insanların seçimlerini gizlemek, kendilerinden saklamak ve böylece kendi yaşamlarının sorumluluğundan feragat etmek için kullandıkları sayısız yolu anlatmak istemiştir. Bir Fransız erkeği örneğiyle Sartre, erkek tarafından baştan çıkartılmış bir kadının fiziksel çekiciliği yerine arkadaşlığı için arzu ediliyormuş gibi davranarak bir cinsel ilişki için açık bir seçenek olarak görülmekten nasıl kaçındığını anlatmıştır. Kadın burada aslında özgürce seçtiği şeyin sorumluluğunu almadığından bir kötü niyet, bir aldatma sergilemiştir. Aşırıya götürüldüğünde bu argüman bir eylemin ardındaki her türlü gerekçelendirmeyi ve dolayısıyla da nedeni belirlemeye çalıştıkça genelde psikoloji ve toplumbilimini kötü niyete/aldatmaya indirgemiş olur. Özgürlük, eyleme nihai bir anlamsızlık sağlıyor gibidir; kurgusal olarak Albert Camus'nün *L'Etranger*'da (1942) [Yabancı] tasvir ettiği durum. Ama ancak bu özgürlüğün etkisi sayesinde insan olmanın saygınlığı olduğu düşünülmüştür.

Sartre, Simone de Beauvoir (hayat arkadaşı) ve Camus'nün çalışmaları, İngilizce dünyasında 1940'ların sonlarında duyulmuştur. Birleşik Devletler ve diğer yerlerde, sanatsal avangart, burjuva karşıtı mesajı için anlamsızlığı kucaklamıştır; diğer yandan başkaları da her bir kişinin saygınlık ve bağımsızlığını yeniden ifade etmek için özgürlüğü vurgulamıştır. Protestan teolog ve Almanya kökenli sosyalist mülteci Paul Tillich, Hıristiyan papazlığı ilgisini varoluşsal dilde yeniden ifade et-

miştir. *The Courage to Be* (1952) [Olma Cesareti] olarak yayımlanmış konferanslarında nükleer savaş tehdidi altındaki deneyimin merkezinde bulduğu anksiyeteyle uğraşmıştır. Olma'yla ve anksiyetenin cesaretle üstesinden gelme gücüyle otantik bir karşılaşma ihtimalini ileri sürmüştür. Tillich, Union Theological Seminary'de ve daha sonra da Harvard'da etkili bir eğitimciydi ve bu ortamlarda psikolojik ve papazsal ilgi birleşmişti. Tillich'in öğrencileri arasında, terapi ile varoluşçuluğu ilişkilendiren bir dizi kitap yayımlamış bir psikanalist olan Rollo May (1909–1994) vardı. May, ayrıca Maslow'la işbirliği yapmış, özgür kişinin koşulsuz kabulüyle başlayarak psikolojiyi daha insancıl hedeflere yöneltmeye çalışmıştır. Britanya'da psikiyatrist R. D. Laing, (1927–1989) varoluşçu konuları ele almış ve bunlar, onun şizofreniyi dayanılmaz aile ilişkilerine anlamlı bir yanıt olarak açıklamasıyla süzgeçten geçerek psikiyatri karşıtı harekette ve 1960'ların karşı kültüründe önemli bir unsur olmuştur.

Akademik psikologlar insancı hedeflere ne tür sempati göstermiş olurlarsa olsunlar, çoğu varoluşsaldı veya insancı psikolojiyi bilimle bütünleştirmeye kuşkuyla yaklaşmaktaydı. Örneğin, May, Kuzey Amerika'da Danimarkalı Hıristiyan filozof Søren Kierkegaard için bir kitle yaratmaya yardımcı olmuş ama psikologlar Kierkegaard'ın Hz. İbrahim'in Tanrı önündeki "korku ve titremesine" dair açıklamasında bilim için bir dayanak bulamamıştır. Aynısı, Friedrich Nietzsche'nin çalışmasının gördüğü tepki için de söylenebilir. Onun çalışmaları, 1870'ler ve 1880'lerdendir ve ünü, açıkçası bir filozofun ünüydü. Buna rağmen bunun hakkında bir şeyler söylemek istiyorum. Nietzsche'nin düşüncesinin 1960'lar ve 1970'lerde büyük etkisi olmuştur ve belli bakımlardan bir doğa bilimi olarak psikoloji karşısında duyulan memnuniyetsizliği aydınlatmaktadır. Bu, benim, psikolojinin geleceğinin, kısaca, bir doğa bilimi (bu, şu anda nörobilim anlamına gelmektedir) olmaktan geçtiğini düşünenler ile bunun insanın kendisini bilme arayışını tatmin edemeyeceğini düşünenler arasında süren büyük

ayrım hakkında düşünerek bir sonuca ulaşmamı sağlayacaktır.

Nietzsche olağanüstü bir kehanette bulunmuştur: "Şu ana kadar tüm psikoloji, ahlaki önyargılar ve korkulara saplanıp kalmıştı; derinlere inmeye cesaret edememekteydi. [... ve] böylece [kendi yanlış ahlakını] "kurban eden" psikolog en azından buna karşılık psikolojinin tekrar bilimlerin kraliçesi olarak tanınması talebinde bulunmaya hak kazanacaktır çünkü diğer bilimler ona hizmet etmek ve yine onun hazırlanması için vardır." Her zaman olduğu gibi, Nietzche'yi yorumlamak, hiçbir zaman dolambaçsız değildir. Ama "bilimlerin kraliçesi" ifadesinin ortaçağda teolojiyi anlatmak için kullanılmış olduğunu belirtmeliyiz. Dolayısıyla, Nietzsche, gelecekte kendini bilmenin, *eğer* gerçekten insanlar kendini bilme bilgisi arayışına "cesaret ederse", daha önce bizim *kendi içimizdeki* (psikolojimizdeki) düşünce kaynaklarını anlamadığımız zaman doğru veya ahlaken doğru olarak bilinenin aşılmasında yattığını söylemektedir. Yaşamın saklı baharının akıl değil, "gücü arzulamak" olduğunu savunmuştur. Bu her ne kadar kolaylıkla (ille doğru olmasa da) psikolojik dile aktarılabilecekse de felsefi bir iddiaydı.

Nietzsche, tipik abartılı tarzıyla, "Benim yazılarımda benzersiz bir psikolog konuşmaktadır" demişti. Bu en bariz şekilde onun saklı güdüleri görmek için kişinin kendini anlatmasının ötesine geçme, "kulaklarının ardında kulakları olan biri" olma kapasitesiyle ilgili bir iddiaydı. 20. yüzyılın başında kendilerini "genç Nietzcheciler" olarak adlandıran genç insanlar için bu tür bir yazım, burjuva yüzeyselliğinden, Hıristiyan ikiyüzlülüğünden ve yaşamla ilgisiz akademik eğitimden özgürleşmeydi. Genelde aynı nedenlerden dolayı psikolojiye de bir sempati söz konusuydu. Nietzsche, meşhur özdeyişlerinden birinde şunu yazmıştır (ve benzer çizgide yazan Freud da bunu alıntılamıştır): " 'Ben bunu yaptım' diyor belleğim. 'Ben bunu yapamam' diyor gururum ve ikna edilemez olarak kalıyor. Sonunda, bellek boyun eğiyor." Nietzsche, okurlarına, kendilerini sorgulayan ve söylenenin tersini düşünmeye zor-

layan bir tavır dayatan, aforizmatik bir tarz kullanmıştır. Tüm bunlar bilgi olarak psikoloji için büyük sorular ortaya atmıştır. Nietzsche'nin örneğinde olduğu gibi eğer kendi, belleğe değil gurura yanıt olarak kendisini yeniden yaratıyorsa, o zaman onun hakkında gerçekten ne söylenebilirdi? Olduğumuzu düşündüğümüz şey, kendimizi aldatma aracılığıyla ortaya çıkıyor gibi gözükmektedir. O halde gerçek veya otantik bir kendi yok da, sadece dili kullanarak kendimizi kendinin ne olduğuna ikna ettiğimiz yeniden yaratmalar mı var? Bilimsel psikologlar, Nietzsche'nin çalışmasını önemsememiş, kendi yöntemlerinin nesnel olmayı sağladığına inanmıştı ve nitekim, onların bakış açısından, bu belki de öyleydi. Fakat Nietzsche'nin işaret ettiği nokta, onların bakış açısının, hatta hakikat ve nesnellik ve ahlaki doğruluk arayışlarının *insani* (psikolojik) arayışlar olduğunu, dayanaklarının nesnel, hakiki ve doğru olduğunu ileri sürebileceğimiz ama bunu gösteremeyeceğimizdi.

Nietzsche'nin niyeti, zamanının klişelerini yıkmak ve daha sonraki yazarların bunları tekrar etme kapasitesini ortadan kaldırmak için dili kullanmaktı. Bununla beraber, yazılarında metafor, ironi ve "maske" kullanımı neydiyse, o, 19. yüzyılda yazmış ve yanlış din, siyaset ve zihin psikolojisi dünyasında arındırıcı bir ses biçimlendirmek için biyolojiden, "yaşam"ın dilinden yararlanmıştı. Buna dair hususlar daha sonra son derece tartışmaya açık görünecektir; dili, talihe rehineler sunacaktır; örneğin, "kadın" hakkında söylediklerinin şimdi kalıcı biçimde rezalet olduğu gözükmektedir. Yine de 1960'ların başlarında, okurlar onun çalışmalarında gücü sadece toplumun ve devletin yapılarında değil, her ifade ve eylemde gören bir dil bulmuştur ve bu tür argümanların mirası gözlemcilerin psikolojik toplum hakkında söylediklerinde görülmektedir. Özgür toplumlarda siyasi güç, psikolojik oluş ve yapış biçimleri şeklinde dağıtılmış, yayılmış ve vücuda gelmiştir. Okurlar bilginin tüm sabit temellerine ilişkin bir sorgulamayla da karşılaşmıştır ve bu okuma, her ne kadar doğa bilimlerine pek dokunmamaktaysa da insan bilimlerini (psikoloji dahil) etkile-

miştir. İnsanın mümkün tüm bilgisinin insanın kendine özgü değeri olduğunu ileri süren insancıl fikir de dahil olmak üzere, Foucault'nun ifadesini kullanırsak, tarihsel olarak olası bir "hakikat rejimi"nde var olduğuna dair bir argüman da vardı. Bu bakış açısına göre kişi olmanın ne olduğu, aşkın bir hakikat değil, tarihsel olarak değişken ve gelecekte de değişebilecek insan faaliyetinin, özellikle de dilin bir düzenlemesidir. Söz konusu argüman, erken dönem Marx da dahil olmak üzere Kant ve ardından gelenlerin felsefi antropolojisine ve psikolojik pratiklerin hümanistik taraftarlığına doğrudan bir saldırıydı. Ayrıca psikolojinin konusunun doğa bilimi kavramlaştırılmasına da üstü kapalı bir saldırıydı.

Psikologlar da dahil olmak üzere birçok bilim insanı ve filozof, bilimsel aklı sorgulayan ve bilginin göreceliği bayrağını yükselten kuşkucu seslerdi. Nietzsche, geç 20. yüzyılın postmodern, parçalı, ironik, eklektik, çelişkili ve gelip geçici kültürünün vaftiz babası olarak ünlenmiştir. Psikologlar, bilime saldırdığını düşündükleri zamanlar hariç, genelde bu dünyayı önemsememiştir. Beşeri bilimlerinde Nietzsche, Foucault ve diğerleri tarafından etkilenmiş entelektüeller ile doğa bilimciler, farklı toplumsal dünyalarda var olmuştur ve üniversitelerin bölümlere ayrılmış yapısı bunu kolaylaştırmıştır. Ama insan bilimleri bu koşullar karşısında bu duruma çomak sokmuştur: Hayatı kolaylaştıran bu ayrılmışlığı, onun gayri meşruluğuyla yüzleştirmiştir. Kendi içlerinde doğa bilimleri ve beşeri bilimler çizgileri doğrultusunda ayrılmış olan hem psikoloji hem de toplumbilim, entelektüel ve pratik sorunlar yaşamıştır ki, diğer bilim dalları, her ne kadar benzer bir durum söz konusu da olsa, bu sorunlarla yüzleşmek zorunda kalmamıştır.

1960'larda, yüksekeğitim kurumlarının süratle yayılması, büyük topluluklardan ibaret hem ampirik hem de teorik bakış açılı akademisyen ve öğrencilere, ayrıca hem bilim insanları hem de radikal kritiklere kurumsal destek sağlamıştır. Karşımıza çıkan kalıp uzmanlaşmaydı. Buna rağmen bazı önemli yakınlaşmalar da vardı. Kendi'nin insancıl fikirlerini savunu-

lamaz bularak reddeden sadece postmodern teori değil, ana akım psikolojiydi. Bilişselciler ve nöropsikologlar, zihinsel görüntüler almak veya hareketler başlatmak için beynin merkezinde oturan sadece tek bir kendi, zihin veya gözlemci olmadığını ileri sürmekteydi. Örneğin, MIT'de, 1960'ların sonlarından itibaren, YZ araştırmalarının lideri Marvin Minsky (d. 1927) sıradan kendi fikirlerinin bilimle uyumsuz oldukları eleştirisini yapmıştır. Nörofarmakoloji de postmodern "tasarımcı kendi" fikrine ciddi anlamda katkıda bulunmuştur. Çağdaş sanat ilhamını, sık sık cisimleştirilmiş zihnin yeni bilimlerinin hayal gücü ve teknolojisinden almıştır. Tüm bunlar şöyle bir ironiye işaret etmekteydi: Psikolojik toplum, psikolojik bireye görülmemiş bir önem vermişti ama yeni binyılın başlamasıyla, bireyi giderek daha fazla maddi olayların gelip geçici birleşmesi şeklinde açıklamaktaydı.

Doğa bilimleri ve insan bilimlerindeki düzenlemeler birçok insana uygun gelmişti: Bölümlerinin, dallarının onları yapmaları için eğittiği konuyla verimli bir şekilde, denkleri olan meslektaşları tarafından ödüllendirilerek uğraşabilirlerdi. Ama bu iki alanı neyin ayırdığına dair büyük sorular oldukları gibi durmaktaydı ve psikologlar bu büyük soruların, psikoloji alanında bir doğa bilimi olarak psikolojiyi savunanlar ve onların karşıtları arasındaki sorunlu ilişkilerde sık sık kendilerini göstermeleriyle yüzleşmek zorundaydı.

Psikolojide dini ve insani yanıt, baştan münferit bir özne olarak kişiye (zihin sahibine) dair bir "kutsallık" varsaymaktaydı; bu (fiziksel) nesnelerin karakterine aykırıydı. Bu, ruhun bilim tarafından açıklanamayan bir varlık olduğuna inanmayla aynı anlama gelmek zorunda değildi ve gerçekten de 20. yüzyıl psikologlarının büyük kısmı doğa biliminin açıklama biçimlerinin ilkesel olarak doğadaki her şeye tatbik edilir olduğuna tamamen ikna olmuştu. Burada önemli olan nokta, daha ziyade insan yaşamında temel değerlerin konumuyla, psikolojinin bunu tanıması gerekliliği ve değerlerin fiziksel doğanın parçası olarak yokluğuyla ilgiliydi. Geç 19. yüzyıl Alman tartışmaları

bir referans noktası sağlamıştı ve değerleri olan bir özneyi "anlamak", onu nesnelerin "nedensel bilgisi"nden ayırmak olağan olmuştu. Bununla beraber, zorluk, Nietzsche ve diğer yazarların ve ardından da postyapısalcı argümanın, ahlak ve insancıllığı destekleyen felsefi antropolojinin kurucu teorilerinin entelektüel yeterliliklerini yok ettiğinin görülmesindeydi. Bana göre psikolojinin doğa bilimi alanında bilişsel bilim ve nörolojideki ilerlemeleri, 20. yüzyılın sonunda pratikte aynı sonuçlara eğilim göstermiştir. Bilimsel psikologlar, elbette kendi çalışmalarının insani değerleri muhafaza ettiğini, hatta ilerlettiğini düşünmüştür ama insan doğasına dair iddia ettiklerinin içeriği, ilkesel olarak değerleri her şey gibi nedensel kökenleri ve *olası* doğasıyla doğanın gerçekleri olarak aktarmıştır. Çalışmalarında yaydıkları değerler, parçası oldukları tarihsel kültürden türemiş olup bunların *bilgide* bir zemini yoktu. İnsancı psikolojiden yöntemsel yetersizlikleri yüzünden vazgeçmişlerdi ama kendi kesinlik ve nesnelliklerinin değerlerini, onların araştırmalarının parçası olarak değil, önceden belirlenmiş olarak alan bir bilgi biçimi oluşturarak başarmışlardı.

Alternatifler olmuştu ve vardı. Daha sonra Wittgenstein'ın felsefesi (İngilizce konuşulan dünyada 1950'ler ve 1960'larda tanınmıştır), dilin analitik felsefesiyle birlikte, insan eylemlerinin bilgisini, nedensel süreçlerden ziyade dili anlamaya dayandırmayı gerektiren nedenler olduğunu önermişti. Bunun psikoloji üzerindeki etkisi en çok yön konusunda bir kriz duygusunun olduğu toplumsal psikolojide belliydi çünkü tek bir tür nedensel açıklamayı destekleyen bir deneysel örnek, diğer bir örneği izliyor gibiydi. Rom Harré (d. 1927) ve P. F. Secord, *The Explanation of Social Behaviour*'da (1972) insan eylemine dair *açıklamaların*, aktörlerin kendilerinin sıradan dilinde ifade edilmiş, toplumsal olarak konumlandırılmış amaçlara referansı gerektirdiğini ileri sürmüştür. İnsanlar dili olan toplumsal varlıklar olduklarından, onların zihinsel yaşamını ve yaptıklarını şekillendiren, dilin (veya diğer simgesel sistemlerin) aracılık ettiği toplumsal dünyanın kurallarıdır:

"Performanslarını kontrol eden ve bunlar üzerinde anlaşılabilir şekilde yorumda bulunan bilinçli toplumsal aktörler olarak insanlar fikri, geleneksel insan "otomat"ı kavramından daha bilimseldir." Harré bunu, insanların yaşam ve eylemleri hakkındaki ifadelerin analizi olan söylemsel psikoloji şeklinde geliştirmiştir. Birinin ne hissettiğini veya bir şeyi neden yaptığını sormak, sıradan konuşmada, yaşam sırasındaki zihinsel olaylar ve eylemin *anlamı* hakkında sormaktır. Nedensel bilgi (nöronlar hakkında olan gibi), ayrıntılı şekilde var olduğunda bile, bu soruları yanıtlamayacaktır. Doğa bilimciler, ilkesel olarak insan dünyası dahil her şeyi maddi nedensel terimlerle açıklamanın mümkün olduğunu düşünürken, insan eylemine dair bir açıklama sorduğumuzda, normalde farklı bir şey sormuş oluruz. Eylemlerin gaye ve nedenlerini bilmeye çalışırız; bu, kolektif yaşamın parçası olarak var olur ve geniş anlamda toplumsal kurallar ile adetleri takip eder. Bu kitabı okumanızın sebebinin nöronlarınızın bir şekilde ateşlenmesi olduğunu söylemek garip olacak (gerçi ateşleniyorlar da) ve okumayı yapanın siz değil nöronlar olduğunu ileri sürmek tek kelimeyle yanlış olacaktır. Okumaktasınız çünkü eğitim, meslek, inançlar ve tercihleri ilişkilendiren amaçlarınız var. Bir birey olarak hayata geçirmeye çalıştığınız bir planınız bulunmaktadır ve bu plan, ne kadar bireysel şekilde renklendirilmiş olursa olsun, karmaşık toplumsal adetlere uymaktadır. (Bunu insanların sebeplerinin nedenler olarak anlaşılıp anlaşılamayacağına dair büyük bir tartışma takip etmiştir: Toplumsal psikolojinin nedensel ama toplumsal bir bilim olması gerektiğini düşünen teorisyenler ve psikolojik kavramanın hiçbir şekilde nedensel bilgi olmadığını ileri sürenler vardı. Birçok görüş vardı.)

Bir dizi olasılık ortaya çıkmıştır. Bir tarihçi için özellikle ilginç olan, tarihin psikolojik bilgiyle ilişkisinin yeni bir değerlendirilmesidir: Eğer eylemlerin sebepleri (dilsel aracılığın rol oynadığı) yaşam tarzlarında yatıyorsa, o halde yaşam tarzlarının tarihi psikoloji için son derece önemli olmaktadır. Bu yüzden, Kenneth J. Gergen (d. 1935) toplumsal psikolojik bilgiyi

tarihsel bilgi olarak yeniden düşünmüş ve "Social Psychology as History" [Tarih Olarak Toplumsal Psikoloji] adlı makalesinde toplumsal psikologların genel eylemleri değil, doğayı değil, tarihsel olarak özel bir konuyu çalıştıklarını ileri sürmüştür: "Toplumsal psikolojik araştırma öncelikli olarak çağdaş tarihin sistematik şekilde çalışılmasıdır." Gergen ve diğerleri, 1970'lerde bilgi sosyolojisi alanından yararlanarak toplumsal yapılandırmacılığı ayrıntılarıyla şekillendirmiş, psikolojik olayların toplumdan önce var olan "doğal" gerçekliklere dayanan süreçler olarak değil de toplumsal eylem olarak anlaşılması gerektiğini savunmuştur. Almanya doğumlu Kanadalı toplumsal psikolog ve psikoloji tarihçisi Kurt Danziger (d. 1926) *Constructing the Subject*'de (1990) deneysel toplumsal psikologların kişilik gibi konuları, deneylerinde oluşturdukları toplumsal ilişkiler içinde nasıl oluşturduklarını ayrıntılı şekilde açıklamıştır. Bu tarihin, toplumsal psikoloji olduğunu ima etmiştir. Daha sonra çalışmalarını, psikologların sorgusuz suallsiz kabul ettikleri (insan müdahalesinin oluşturmadığı ama doğanın verdiği, "insan türleri" değil de "doğa türleri" olarak ele aldıkları) bellek, zekâ ve duygu gibi kategorilerin kendilerinin yapılmasının tarihsel kökenlerine dair önerilerde bulunabilecek şekilde genişletmiştir.

Bazı psikologlar ve psikoloji tarihçileri, öznelliğin ve duygular gibi psikolojik durumların *tarihinin* psikolojide merkezi bir önemi olduğunu savunmuş ve insanların tarihsel ve psikolojik doğası hakkındaki bilgi için ilgilerini insan bilimleri, edebi çalışmalar ve sanat tarihine çevirmişlerdir. Bu, toplumsal psikolojiyle bağlantılı olarak adı geçen tarihsel psikoloji geleneğini devralmıştır. Bu tür çalışmaların ardında bir çift soru vardı: İnsanların çok eski zamanlardan itibaren, açıkça olmasa da ima edilen psikolojik kategorileri olmuş mudur ve bu kategoriler aynı konuyu mu ifade etmiştir? Yani insanlar her zaman "bellek", "duygu", "zekâ", "davranış" ve benzeri sözcükleri kullanmış mıdır ve bu kelimelerin sabit anlamları olmuş mudur? Elbette, aşağı yukarı tüm Batılıların evet diye-

ceğini tahmin ediyorum: Antikçağ Yunanlılarının duyguları ve bu duygular için bir dilleri vardı. Fakat bu derece sorgusuz sualsiz bir duruş, aslında gösterilmesi gerekeni de sorgusuz sualsiz kabul etmektedir. Bu son derece karmaşık bir konudur. İlk önce ve bariz bir şekilde *psuch*, *anima* ve *Geist* gibi sözcük ve kavramların çevrilebilirliği hakkında karara varmalıyız. Ardından antikçağ insanlarının, her ne kadar psikoloji anlamına gelen sözcükleri ve bu tür bir alana dair bir kavramlaştırmaları olmamışsa da, psikolojik durumlarının olduğunu söylemenin anlamlı olup olmadığı konusunda bir karar vermeliyiz. Özellikle de tutku ile duyguyu, akıl ile zekâyı karakter ile kişiliği ve melankoli ile depresyonu birbirinin eşiti görmek tarihsel olarak doğru mudur? Her ne kadar modern kullanım tutkuyu güçlü bir duygu olarak ele almaktaysa da bir zamanlar acı çeken nesne olarak ruhun bir durumuydu (Mesih'in Çile'sinde olduğu gibi). Platonik düşüncede bellek bir bilgisayar deposu değil, hayatın erdemli yaşam sonucunda ulaşılacak gerçek hedefi olan rasyonel ruh durumuydu ve "kendini idare etme" ahlaki bir kategoriyken, "davranış"tan bahsetmek, biyolojik bir kategoriye gönderme yapmıştır.

Bu soruların eleştirel, siyasi bir sınırı olmuştur. Psikolojinin konusunun tarihsel oluşumunu öğrenmek, psikologun meşgalelerinin tarihsel oluşumunu anlamanın bir yoludur. Bu yüzden tarih, psikologlardan, kendilerine bakarak, toplumsal gündemlerine kendi bireysel ve kolektif çalışmalarının bağlam ve tarihsel kökenlerinin toplumsal analizini dahil ederek eylemde bulunmalarını ister. Elbette bunu isteyen sadece tarih değildir; ahlaksal meseleler (örneğin, itaat üzerine yapılmış Milgram deneylerinin ortaya attığı) ve siyah ve feminist bilinçler de aynısını yapmıştır.

1970'lerde, Berlin'de Klaus Holzhamp'ın (1927–1995) ve Kuzey Amerika'da K. F. Riegel'in liderlik ettiği küçük ama istekli psikolog grupları, psikolojiye Marksist bir çerçeve verme girişiminde bulunmuştur. Marksist terimlerin kullanımı azalmaya başladığında bile, gözlemciler hâlâ serbest pazar ideolo-

jisinin *homo psychologicus* fikrinin kendisini bir yaşam tarzının tarihsel yaratısı olarak görmek yerine toplumu psikolojik bireylerin bir toplamı olarak düşünmenin doğallığını nasıl teşvik ettiğini tartışmaktaydı. 20. yüzyılın son yirmi yılı, ahlaki ve siyasi bağlılıkta, özellikle Birleşik Devletler'de ama başka yerlerde de takip edilmiş olan, ekonomik ve toplumsal başarının (veya başarısızlığın) bireysel ve doğuştan gelen belirleyicilerini vurgulayan, göze çarpan bir kayma görmüştür. Evrimsel süreç ve siyasi sürece dair açıklamalar, olağanüstü derecede benzer olmuştur: Yazarlar her iki alandaki olayları biyolojik şekilde tanımlanmış bireyler arasında rekabet olarak resmetmiştir ve daha aşırıya kaçan açıklamalarda da rekabet edenler bireyler değil genlerdir. Dolayısıyla, yeni binyıl, insanın kendini anlamasının temelinin kalıtımın biyolojisinde yatmakta olduğu görüşüne yaygın bir açıklık olarak ifade edilecek bir tavırla başlamıştır. Bu pozisyona sempatik olanlar için bu genel görüşün ayrıntılı bilgiye dönüşmesinin yolu beyin araştırmaları olarak gözükmekteydi. Kritikler için ne beyin araştırmaları ne de evrim teorisi, nedensel bilgi olarak ne kadar heyecan verici olurlarsa olsunlar, insan yaşamının zihinsel, dilsel ve toplumsal biçimlerini (psikologların kendilerinin *tarihsel aktörler* olarak adlandırdıkları yaşam biçimleri de dahil) anlamanın kaynağıydı. Bu bağlamda psikologlar eleştirel psikolojiden bahseder; burada "eleştirel" kelimesi psikolojinin "dışında" psikolojinin ne olduğu ve ne yaptığına dair bir perspektif yaratan bir pozisyona işaret etmek için kullanılmaktadır.

Psikolojinin alanı hiçbir zaman psikologların ele geçirip krallıklarını ilan edecekleri boş bir toprak değildi. Psikologlar ve kendileri de psikolog olan sıradan insanlar bu toprağı yaratmıştır: Bu, tarihsel bir başarıdır. Öyküyü ben anlattığım için öykü moderndir, gerçekten de modern yaşamı "modern" olarak tanımlayanın merkezindedir. Nietzsche'nin tahmin ettiği gibi, her ne kadar sonuçlar hiç de onun arzuladığı gibi olmasa da, psikolojiye dönüş modern bir hakikat biçimine dönüştür. Aydınlanma'dan başlayarak 19. yüzyılın ilerleme görüşünün

kabarmış denizinde bugüne doğru yol almış arayış, insanlar için iyi yaşama hedefinde doğal olan davranışın ne olduğunu öğrenme, "psikoloji"lerini çalışmadır. Buna rağmen, Tolstoy'un ileri sürdüğü gibi (yankısını meşhur şekilde Weber'de bulan) bilim nasıl yaşanacağının yanıtlarını sağlayamaz. "Yegâne önemli soru, 'Ne yapmalıyız? Nasıl yaşamalıyız?' "a Weber, "Bilimin bir yanıt veremediği gerçeği, tamamen inkâr edilemezdir" demiştir. Bunun karşısında, doğrudur, insan değerlerinin, insan kapasiteleri gibi doğadan kaynaklandığını ve bazı belli değerlerin bu yüzden doğal ve dolayısıyla meşru olduğunu (her ne kadar, uzun bir süre önce Diderot'nun hazırcevaplıkla belirttiği gibi bu, edepsiz olmayı iyi olmak kadar doğal yapacaktır) söyleyen evrim teorisyenleri vardır. Diğerleri yüzlerini ilahi vahye dönerler. Diğer yandan, başka insanlar değerlerin dilin bir ifadesi olduğunu ve ancak tarihin onları mümkün kıldığı yerde var olduklarını kabul etmektedir. Birçok bilim insanının kendisi, bilimin *yaşam biçimini*, nesnelliğe ideal açıklığıyla birlikte genelde toplum için bir model olarak ele aldıklarında, üstü kapalı şekilde bunu varsaymaktadır.

Psikologlar birçok pozisyon almıştır, almaya devam etmektedir ve bu alan bölünmüş bir alandır. Bunun dert edilecek değil, kutlanacak bir durum olduğunu düşünüyorum: Yaşam biçimlerinde tekbiçimliliği dayatan, hakikat değil bürokrasidir.

Psikolojinin farklı alanlarındaki muazzam çaba, 21. yüzyıla birlikte başlanacak bir sentez üretmemiştir. Bazı psikologlar beyin çalışmalarının bir birlik yaratacağını ümit etmiştir; tıpkı daha önceki psikologların davranış çalışmaları ve diğerlerinin de biliş çalışmalarından bekledikleri gibi. Her ne kadar rasyonel bilginin hedefi psikolojinin belli bir anlamda bir bilim olmasını şart koştuysa da, elimizdeki kayıtlar, insanların bilim hakkında farklı şekillerde düşündüklerini göstermektedir. Psikolojinin bir doğa bilimi olduğuna inanmış olanlar ile başka tür bilgi arayanlar arasındaki ayrım hâlâ varlığını korumaktadır. Bilimi fazla dert etmeyen ama psikolojinin nasıl yaşanacağına dair yanıtlar sağlayacağını ümit eden çok sayıda insan

olduğu gibi, çağdaş bilimsel psikolojinin izlediği yönün tamamen yanlış olduğunu düşünen birçok başka insan da vardır. Şaşkına dönmek kolaydır. Dolayısıyla, tarih bir katkıda bulunmaktadır. Dünyada bir yeri anlamak için sunulan öyküleri açıklığa kavuşturmaktadır.

OKUMA LİSTESİ

Psikolojik faaliyetin ölçeği üzerine şu kaynaklardan bilgi almaktayım: E. R. Hilgrad, *Psychology in America: An Historical Survey* (San Diego, 1987) ve A. R. Gilgen ve C .K. Gilgen, *International Handbook of Psychology* (New York, 1987). Dünya çapında duyarlı daha yeni çalışmalar, Der. A. C. Brock, *Internationalizing the History of Psychology*'yi (New York, 2006) ve Der. D. B. Baker, *The Oxford Handbook of the History of Psychology*'yi (New York, 2012) içermektedir. ABD'de psikolojinin siyasi kültürü için bkz. E. Herman, *The Romance of American Psychology: Political Culture in the Age of Experts* (Berkeley, CA, 1995). Eysenck'in, savaş sonrası Britanya psikolojisine dair bol bilgi içeren iyi bir biyografisi vardır: R. D. Buchanan, *Playing with Fire: The Controversial Career of Hans J. Eysenck* (Oxford, 2010). Bilişsel psikoloji için H. Gardner, *The Mind's New Science: A History of the Cognitive Revolution* (New York, 1985) ve daha isteklisi için bkz. M. A. Boden, *Mind as Machine: A History of Cognitive Science*, 2 cilt (Oxford, 2006).

Biyoloji ve toplum üzerine düşünce, C. N. Degler, *In Search of Human Nature: The Decline and Revival of Darwinism in American Social Thought* (New York, 1991) adlı eserde gözden geçirilmiştir. Lorenz için bkz. T. J. Kalikow, "Konrad Lorenz's Ethological Theory: Explanation and Ideology, 1938–1943", *Journal of the History of Biology*, XVI (1983), s. 39–73 ve Konrad Lorenz'in "Brown Past": A Reply to Alec Nisbett", *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, XIV (1978), s. 173–180. S. Rose, L. J. Kamin ve R. C. Lewontin'in, *Not in Our Genes: Biology, Ideology, and Human Nature* (New York, 1984) adlı eserinde topluma dair biyolojikleştirilmiş bakış açılarının bir

eleştirisi bulunabilir. Dengeli tartışmalar için bkz. A. Kuper, *The Chosen Primate: Human Nature and Cultural Diversity* (Cambridge, MA, 1994); K. Malik, *Man, Beast and Zombie: What Science Can and Cannot Tell Us about Human Nature* (Londra, 2000); Der. M. Teich, R. Porter ve B. Gustafsson, *Nature and Society in Historical Context* (Cambridge, 1997). Bilginin doğal düzeninin parçası olarak değil de bir toplumsal proje olarak psikoloji üzerine antropolojik bir bakış açısı için, M. Sahlins, *The Western Illusion of Human Nature: With Reflections on the Long History of Hierarchy, Equality, and the Sublimation of Anarchy in the West, and Comparative Notes on Other Conceptions of the Human Condition* (Chicago, 2008).

Modern nöroloji, büyük ölçüde tarihçilerini beklemektedir. Ama bazı ayrıntılı çalışmalar vardır: S .J. Heims, *The Cybernetics Group* (Cambridge, MA, 1991) ve N. M. Weidman, *Constructing Scientific Psychology. Karl Lashley's Mind-brain Debates* (Cambridge, 1999). 1950'lerden 1980'lere kadar zihin-beden teorileri üzerine bkz. S. Moravia, *The Enigma of the Mind: The Mind-Body Problem in Contemporary Thought*, Çev. S. Staton (Cambridge, 1995). Son dönemdeki faaliyetler için, S. Rose, *The 21st-Century Brain: Explaining, Mending and Manipulating the Mind* (Londra, 2006) gibi erişilebilir rehber kitapları vardır. Zihni beynin bir işlevi olarak anlamayı eleştiren felsefi argümanlar, M. R. Bennet ve P. M. S. Hacker, *Philosophical Foundations of Neuroscience* (Madlen, MA ve Oxford, 2003) adlı eserde bulunabilir. Zihinsel yaşamı ve insan eylemine dair sosyolojik kavrayışın tam bir ifadesi için, J. Coulter, *Mind in Action* (Atlantic Highlands, NJ, 1989); ayrıca M. Kusch, *Psychological Knowledge: A Social History and Philosophy* (Londra, 1999).

Psikologlar çeşitli kereler doğa bilimi ve fenomenoloji arasında diyalog oluşturmuştur: Der. T. W. Wann, *Behaviorism and Phenomenology: Contrasting Roots for Modern Psychology* (Chicago, 1964) ve Der. S. B. Messer, L. A. Sass ve R. L. Woolfolk, *Hermeneutics and Psychological Theory: Interpretive Pers-*

pectives on Personality, Psychotherapy, and Psychopathology (New Brunswick, NJ, 1990). Doğa bilimleri ile insan bilimlerini birleştiren ilginç bir model, J. Starobinski'nin, *Action and Reaction: The Life and Adventures of a Couple*, Çev. S. Hawkes (New York, 2003) adlı eseridir. Hümanistler üzerine, R. J. DeCarvalho, *The Founders of Humanistic Psychology* (New York, 1991); "eleştirel psikologlar" için, T. Teo, *The Critique of Psychology: From Kant to Postcolonial Theory* (New York, 2005). K. Danziger (Dördüncü Bölüm'ün okuma listesinde belirtilmiş çalışmaya ek olarak) *Marking the Mind: A History of Memory* (Cambridge, 2008) adlı eserde psikolojik kategorilerin tarihsel kökenini ayrıntılı şekilde sunmuştur; ayrıca bkz. D. Draaisma, *Metaphors of Memory: A History of Ideas about the Mind*, Çev. P. Vincent (Cambridge, 2000) adlı çalışma. Duygu kategorisi üzerine, D. M. Gross, *The Secret History of Emotion: From Aristotle's "Rhetoric" to Modern Brain Science* (Chicago, 2006); T. Dixon, *From Passions to Emotions: The Creation of a Secular Psychological Category* (Cambridge, 2003). Ian Hacking'in çalışması, özellikle *Rewriting the Soul: Multiple Personality and the Sciences of Memory* (Princeton, NJ, 1995) psikolojik kategorilerin "tarihsel ontolojisi" fikrini yaymıştır. Kültürlerarası psikolojiyi antropolojik ve tarihsel kanıtlarla ilişkilendiren kısa ve öz bir çalışma için, G. E. R. Lloyd, *Cognitive Variations: Reflections on the Unity and Diversity of the Human Mind* (Oxford, 2007).

Alıntılar Kaynakçası

BİR: ZİHNE DAİR İLK AÇIKLAMALAR

s. 11 M. Merleau-Ponty, *Phenomenology of Perception*, Çev. C. Smith, Londra, 2002, s. xxii.

s. 16 F. Nietzsche, *Beyond Good and Evil: Prelude to a Philosophy of the Future*, Çev. W. Kaufmann, New York, 1966, böl. 23.

s. 17 G. Ryle, *The Concept of Mind*, Harmondsworth, 1963, s. 305.

s. 17 M. de Certeau, *The Practice of Everyday Life*, Çev. T. Conley, Berkeley, CA, 1984, s. 50.

s. 21 Barry'den aktaran G. Richards, "Psychology and the Churches in Britain 1919–39: Symptoms of Conversion" içinde, *History of the Human Sciences*, XIII/2, 2000, s. 64.

s. 21 Hacking, "The Looping Effects of Human Kinds", *Causal Cogni-*

tion: A Multidisciplinary Debate içinde, Der. D. Sperber, D. Premack, A. J. Premack, Oxford, 1995, s. 351–39.

s. 21 M. Foucault, *The Order of Things. An Archaeology of the Human Sciences*, Çev. A. Sheridan, Londra, 1970, s. 327.

s. 36 de Mably'den aktaran L. G. Crocker, *Nature and Culture: Ethical Thought in the French Enlightenment*, Baltimore, ML, 1963, s. 480.

s. 38 Locke'dan aktaran C. Fox, *Locke and the Scriblerians: Identity and Consciousness in Early Eighteenth-Century Britain* içinde, Berkeley, CA, 1988, s. 1.

s. 39 Bevington'dan aktaran R. Lekachman, *A History of Economic Ideas* içinde, New York, 1964, s. 104.

s.44 A. Smith, *The Theory of Moral Sentiments*, Der. D. D. Raphael, A. L. Macfie, Indianapolis, 1984, s. 110.

İKİ: ZİHNİN DOĞADAKİ YERİ

s. 54 I. Turgenev, *Fathers and Sons*, Çev. R. Edmonds, Londra, 1975, s. 90.

s. 57 Gall'den aktaran R. M. Young, *Mind, Brain, and Adaptation in the Nineteenth Century: Cerebral Localization and Its Biological Context from Gall to Ferrier* içinde, Oxford, 1970, s. 12.

s. 58 L. von Ranke, edebi kalıntılar, aktaran F. Stern, *The Varieties of History: From Voltaire to the Present* içinde, New York, 1973, s. 61.

s. 61 T. Laycock, *Mind and Brain: Or the Correlations of Consciousness and Organization*, Edinburgh, 1860, cilt: 1, s. 1.

s. 61 A. Bain, *The Senses and the Intellect*, Londra, 1855, s. V.

s. 66 Moleschott'dan aktaran F. Gregory, *Scientific Materialism in Nineteenth Century Germany* içinde, Dordrecht, 1977, s. 89–90.

s. 69 A. Bain, "The Respective Spheres and Mutual Helps of Introspection and Psycho–Physical Experiment in Psychology," *Mind*, yeni dizi: 2, 1893, s. 42.

s. 70 D. Ferrier, *The Functions of the Brain*, Londra, 1976, s. 275.

s. 72 T. H. Huxley, *Man's Place in Nature, Collected Essays*, cilt: VII, Londra, 1894.

s. 74 Hall'den aktaran S. J. Gould, *The Mismeasure of Man* içinde, Harmondsworth, 1984, s. 116–117.

s. 76 C. Darwin, Henry Fawcett'e mektup, 1861, *The Correspondence of Charles Darwin, Volume 9: 1861* içinde, Cambridge, 1994, s. 269.

s. 76 C. Darwin, *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex*, Princeton, NJ, 1981, cilt: II, s. 404.

s. 77 C. Darwin, *On the Origin of Species by Means of Natural Selection*, Der. J. W. Burrow, Harmondsworth, 1968, s. 458.
s. 78 Darwin, *Descent*, cilt: I, s. 71.
s. 80 A. R. Wallace, "The Origin of Human Races and the Antiquity of Man Deduced from the Theory of 'Natural Selection' ", *Journal of the Anthropological Society of London*, II, 1864, s. clxviii.
s. 81 C. Darwin, *The Expression of the Emotions in Man and Animals*, Chicago, 1965, s. 19.
s. 84 Spencer tarafından rapor edilmiş, aktaran Young, *Mind, Brain, and Adaptation* içinde, s. 151.
s. 85 H. Spencer, *First Principles*, Londra, 1915, s. 321.
s. 85 W. James, "Herbert Spencer's Autobiography", *Memories and Studies*, Londra, 1911, s. 124.
s. 86 H. Spencer, *The Principles of Psychology*, Londra, 1855, s. 606.
s. 89 T. Ribot, *German Psychology of To-day: The Empirical School*, Çev. J. M. Baldwin, New York, 1886, s. 5.
s. 90 Morgan'dan aktaran A. Costall, "How Lloyd Morgan's Canon Backfired", *Journal of the History of the Behavioral Sciences* içinde, XXIX, 1993, s. 116.
s. 92 T. H. Huxley, "On the Hypothesis that Animals Are Automata and Its History", *Method and Results: Essays* içinde, Londra, 1894, s. 242.
s. 92 W. James, "Remarks on Spencer's Definition of Mind as Correspondence", *Collected Essays and Reviews* içinde, Londra, 1920, s. 67.

ÜÇ: ŞEKİLLENDİRİCİ PSİKOLOJİ

s. 97 W. James, *The Principles of Psychology*, New York, 1950, cilt: 1, s. 402.
s. 102 T. Ribot, *English Psychology*, Çev. J. Fitzgerald, Londra, 1873, s. 25.
s. 103 T. Ribot, *The Diseases of Personality*, Çev. anonim, Şikago, 1906, s. 1–2.
s. 106 Mercier'den aktaran, H. Misiak, V. M. Staudt, *Catholics in Psychology: A Historical Survey* içinde, New York, 1954, s. 44; 47.
s. 120 Ebbinghaus'dan aktaran E. G. Boring, *A History of Experimental Psychology* içinde, New York, 1950, s. 392.
s. 121 E. Mach, *The Analysis of Sensations and the Relation of the Physical to Pyschical*, Çev. C. M. Williams, Ed. S. Waterlow, New York, 1959, s. 310.

s. 123 Stumpf'dan aktaran M. G. Ash, "Academic Politics in the History of Science: Experimental Psychology in Germany, 1879–1941", *Central European History* içinde, XIII, 1980, s. 269.

s. 126 W. Dilthey, *Descriptive Psychology and Historical Understanding*, Çev. R. M. Zaner, K. L. Heiges, Lahey, 1977, s. 27.

s. 132 Hall'den aktaran J. M. O'Donnell, *The Origins of Behaviorism: American Psychology, 1870–1920* içinde, New York, 1985, s. 119; 128.

s. 133 Scripture'den aktaran O'Donnel, *Origins of Behaviorism* içinde, s. 38.

s. 135 W. James, "A Plea for Psychology as a 'Natural Science' ", *Philosophical Review*, I, 1892, s. 146.

s. 139 Pillsbury'den aktaran O'Donnel, *Origins of Behaviorism* içinde, s. 131.

DÖRT: PSİKOLOJİK TOPLUM

s. 142 C. K. Ogden, *The ABC of Psychology*, Londra, 1929, s. 1.

s. 145 S. [A. D.] Lovie, "Three Steps to Heaven: How the British Psychological Society Attained Its Place in the Sun'daki BPS'nin kurucu toplantısından alıntılanmıştır, *Psychology in Britain: Historical Essays and Personal Reflections* içinde, Der. G. C. Bunn, A. D. Lovie, G. D. Richards, Leicester, 2001, s. 97.

s. 150 L. A. Bertillon'dan aktaran J. Cole, "The Chaos of Particular Facts: Statistics, Medicine and the Social Body in Early 19th Century Reform", *History of the Human Sciences* içinde, VII/3, 1994, s. 20.

s. 154 The Spens Report'dan aktaran B. Simon, *The Politics of Educational Reform, 1920–1940* içinde, Londra, 1974, s. 249–250.

s. 156 A. Binet, V. Henri, "La psychologie individuelle", *L'Année psychologique*, II , 1895, s. 101.

s. 158 Stern'den aktaran R. E. Fancher, *The Intelligence Men: Makers of the IQ Controversy* içinde, New York, 1895, s. 101.

s. 160 Terman'dan aktaran H.L. Minton, "Lewis M. Terman and Mental Testing: In Search of the Democratic Ideal", *Psychological Testing and American Society* içinde, Der. M. M. Sokal, New Brunswick, NJ, 1987, s. 100.

s. 161 E. G. Boring, "Intelligence as the Tests Test It", *History, Psychology, and Science: Selected Papers* içinde, Der. R. I. Watson, D. T. Campbell, New York, 1963, s. 18.

s. 164 Thorndike'dan aktaran K. Danziger, *Constructing the Subject: His-*

torical Origins of Psychological Research içinde, Cambridge, 1990, s. 235.

s. 165 Maine de Biran, *De l'aperception immediate: Mémoire de Berlin 1807*, Der. A. Devarieux, Paris, 2005, s. 107.

s. 170 M. Mead, C. N. Degler, *In Search of Human Nature: The Decline and Revival of Darwinism in American Social Thought*, New York, 1991, s. 134.

s. 170 M. Mead'den aktaran Degler, *In Search of Human Nature* içinde, s. 135.

s. 170 A. T. Poffenberger'den aktaran D. S. Napoli, *Architects of Adjustment: The History of the Psychological Profession in the United States* içinde, Port Washington, NY, 1981, s. 30.

s. 175 Prospectus of Tavistock Clinic'den aktaran L. S. Hearnshaw, *A Short History of British Psychology, 1840–1940* içinde, Londra, 1964, s. 284.

BEŞ: BİLİMİN ÇEŞİTLERİ

s. 191 J. B. Watson, *Psychology from the Standpoint of a Behaviorist*, Londra, 1983, s. 3.

s. 191 J. S. Mill, "Bain's Psychology", *Edinburgh Review*, CX, 1859, s. 287.

s. 192 James, *Principles of Psychology*, cilt: I, s. 1.

s. 192 J. Ward, *Psychological Principles*, Cambridge, 1918, s. 104.

s. 192 J. B. Watson, "Psychology as the Behaviorist Views It", *Psychological Review*, XX, 1913, s. 158.

s. 193 S. Koch, "The Nature and Limits of Psychological Knowledge: Lessons of a Century qua 'Science' ", *Century of Psychology as Science* içinde, Der. S. Koch, D. E. Leary, New York, 1985, s. 92–93.

s. 194 F. Bartlett, *Thinking: An Experimental and Social Study*, Londra, 1958, s. 132–133.

s. 198 Watson, "Psychology as the Behaviorist Views It", s. 163.

s. 199 Watson, *Psychology from the Standpoint of a Behaviorist*, s. 364–365.

s. 200 Thorndike'dan aktaran G. W. Allport, "The Historical Background of Modern Social Psychology", *The Handbook of Social Psychology* içinde, Der. G. Lindzey, E. Aronson, Reading, MA, 1968, cilt: I, s. 15.

s. 201 Aktaran D. Bakan, "Behaviorism and American Urbanization", *Journal of the History of the Behavioral Sciences* içinde, II, 1966, s. 6.

s. 208 B. F. Skinner, "Behaviorism at Fifty", *Behaviorism and Phenomenology: Contrasting Bases for Modern Psychology* içinde, Der. T. W. Wann, Şikago, 1964, s. 88.

s. 211 I. P. Pavlov, *Lectures on Conditioned Reflexes: Twenty-Five Years of Objective Study of the Higher Nervous Activity (Behavior) of Animals*, Çev. ve Der. W. H. Gantt, Londra, 1963, cilt: I, s. 38–39.

s. 214 Pavlov'dan aktaran D. Joravsky, *Russian Psychology: A Critical History*, Oxford, 1989, s. 134.

s. 215 Buharin'den aktaran Joravsky, *Russian Psychology*, s. 253.

s. 218 Husserl'den aktaran M. G. Ash, "Gestalt Psychology: Origins in Germany and Reception in the United States", *Points of View in the Modern History of Psychology* içinde, Der. C. E. Buxton, Orlando, FL, 1985, s. 301.

s. 220 Katz'dan aktaran H. Spiegelberg, *Phenomenology in Psychology and Psychiatry: A Historical Introduction* içinde, Evanston, IL, 1972, s. 47.

s. 222 Buytendijk'den aktaran T. Dehue, *Changing the Rules: Psychology in The Netherlands, 1900–1985* içinde, Cambridge, 1995, s. 69.

s. 222 F. J. J. Buytendijk, "Husserl's Phenomenology and Its Significance for Contemporary Psychology", *Readings in Existential Phenomenology* içinde, Çev. D. O'Connor, Der. N. Lawrence, D. O'Connor, Eaglewood Cliffs, NJ, 1967, s. 353.

s. 223 Merleau-Ponty, *Phenomenology of Perception*, s. 9.

s. 226 Koffka'dan aktaran Ash, "Gestalt Psychologie", s. 310.

ALTI: ŞUURSUZ ZİHİN

s. 239 R. Barthes, *A Lover's Discourse: Fragments*, Çev. R. Howard, Londra, 1990, s. 229–230.

s. 242 S. Freud, *The Interpretation of Dreams, The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* içinde, Der. J. Starchey, Londra, 1953–1974, cilt: V, s. 613.

s. 242 S. Freud, W. Fliess'e mektup, 1900, *The Complete Letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess, 1887–1904* içinde, Der. J. M. Masson, Cambridge, MA, 1985, s. 398.

s. 249 J. Breuer ve S. Freud, "Preliminary Communication", *Studies on Hysteria, Standard Edition* içinde, cilt: II, s. 7.

s. 250 S. Freud, *The Interpretation of Dreams, Standard Edition*, cilt: IV, s. 101.

s. 252 J. Breuer, *Studies on Hysteria, Standard Edition* içinde, cilt: II, s. 246.

s. 256 S. Freud, *Group Psychology and the Analysis of the Ego, Standard Edition*, cilt: XVIII, s. 92.
s. 256 S. Freud, *Beyond the Pleasure Principle, Standard Edition*, cilt: XVIII, s. 38.
s. 257 S. Freud, *Studies on Hysteria, Standard Edition* içinde, cilt: II, s. 305.
s. 262 J. Lacan, Écrits: The First Complete Edition in English, Çev. H. Fink, R. Grigg, B. Fink, New York, 2006, s. 6.
s. 264 P. Ricœur, *Freud and Philosophy: An Essay on Interpretation*, Çev. D. Savage, New Haven, CT, 1970, s. 32–36; 529.
s. 265 S. Freud, *New Introductory Lectures on Psycho-Analysis, Standard Edition*, cilt: XXII, s. 126.
s. 265 S. de Beauvoir, *Nature of the Second Sex*, Çev. H. M. Parshley, Londra, 1963, s. 8.
s. 269 Aktaran J. C. Burnham, "From Avant-Garde to Specialism: Psycho-Analysis in America", *Journal of the History of the Behavioral Sciences* içinde, XV, 1979, s. 130.
s. 273 Aktaran S. Kraemer, " 'The Dangers of This Atmosphere': A Quaker Connection in the Tavistock Clinic's Development", *History of the Human Sciences* içinde, XXIV/2, 2011, s. 84.
s. 274 C. G. Jung, *Two Essays on Analytical Psychology, The Collected Works of C. G. Jung* içinde, Princeton, NJ, 1953–1983, cilt: VII, s. 117.
s. 276 S. Freud, K. Abraham'a mektup, 1908, *A Psycho-Analytic Dialogue: The Letters of Sigmund Freud and Karl Abraham, 1907–1926* içinde, Der. H. C. Abraham, E. L. Freud, Londra, 1965, s. 34.
s. 277 H. F. Ellenberger, *The Discovery of the Unconscious: The History and Evolution of Dynamic Psychiatry*, Londra, 1970, s. 695–696.
s. 278 C. G. Jung, "Archetypes of the Collective Unconscious", *The Archetypes and the Collective Unconscious, Collected Works* içinde, cilt: IX, kısım 1, s. 4.
s. 279 Jung, "Archetypes of the Collective Unconscious", s. 40.

YEDİ: BİREYLER VE TOPLUMLAR

s. 285 M. Bahtin, "Toward a Reworking of the Dostoevsky Book", *Problems of Dostoevsky's Poetics* içinde, Çev. ve Der. C. Emerson, Minneapolis, 1984, s. 287.
s. 285 Darwin, *Descent of Man*, cilt: I, s. 84.
s. 285 K. Marx, *Economic and Philosophical Manuscripts*, Çev. G. Ben-

ton, *Early Writings* içinde, Der. L. Colletti, Londra, 1995, s. 365.

s. 287 Allport, "The Historical Background of Modern Social Psychology", s. 3.

s. 289 Broca'dan aktaran N. L. Stepan, "Race and Gender: The Role of Analogy in Science", *Isis* içinde, LXXVII, 1986, s. 269.

s. 292 Bastian'dan aktaran K. P. Koepping, *Adolf Bastian and the Psychic Unity of Mankind: The Foundations of Anthropology in Nineteenth Century Germany* içinde, St. Lucia, Queensland, 1983, s. 29.

s. 295 Boutmy'den aktaran J. van Ginneken, *Crowds, Psychology, and Politics, 1871–1899* içinde, Cambridge, 1992, s. 45.

s. 297 Le Bon'dan aktaran van Ginneken, *Crowds, Psychology, and Politics* içinde, s. 130–131.

s. 299 Tarde'dan aktaran van Ginneken, *Crowds, Psychology, and Politics* içinde, s. 189.

s. 299 Baldwin'den aktaran Allport, "The Historical Background of Modern Social Psychology", s. 29.

s. 300 W. McDougall, *The Group Mind*, Cambridge, 1920, s. 7.

s. 304 F. H. Allport, *Social Psychology*, New York, 1975, s. 12.

s. 305 G. H. Mead, "Social Psychology as Counterpart to Physiological Psychology", *Selected Writings* içinde, Der. A. J. Reck, Indianapolis, 1964, s. 101–102.

s. 306 Mead'den aktaran M. J. Deegan, J. S. Burger, "George Herbert Mead and Social Reform", *Journal of the History of the Behavioral Sciences* içinde, XIV, 1978, s. 365.

s. 308 Aktaran Barendregt, Dehue, *Changing the Rules*, s. 111.

s. 316 Z. Barbu, *Problems of Historical Psychology*, Londra, 1960, s. 1.

s. 317 Joravsky, *Russian Psychology*, s. 312.

s. 321 S. Toulmin, "The Mozart of Psychology", *New York Review of Books*, XXV/14, 1978, s. 51–57.

s. 321 D. Joravsky, "L. S. Vygotskii: The Muffled Deity of Soviet Psychology", *Psychology in Twentieth-Century Thought and Society* içinde, Der. M. G. Ash, W. R. Woodward, Cambridge, 1987, s. 189–211.

s. 321 Vygotsky'den aktaran Joravsky, *Russian Psychology*, s. 260.

s. 322 A. R. Luria, *The Making of Mind: A Personal Account of Soviet Psychology*, Der. M. Cole, S. Cole, Cambridge, MA, 1979, s. 19.

s. 325 Rubinstein'dan aktaran Joravsky, *Russian Psychology*, s. 372.

s. 333 J. Coulter, *Mind in Action*, Atlantic Highlands, NJ, 1989, s. 100.
s. 334 Cattell'dan aktaran Danziger, *Constructing the Subject*, s. 248.
s. 334 S. Koch, "Introduction", *A Century of Psychology as Science* içinde, Der. Koch ve Leary, s. 2.
s. 339 Boring, *History of Experimental Psychology*, s. 577.
s. 339 L. J. Cronbach, "The Two Disciplines of Scientific Psychology", *American Psychology in Historical Perspective: Addresses of the Presidents of the American Psycholoical Association* içinde, Der. E. R. Hilgard, Washington, DC, 1978, s. 435–458.
s. 351 K. Lorenz, *On Aggression*, Çev. M. Latzke, Londra, 1966, s. x.
s. 352 Jensen'den aktaran Fancher, *The Intelligence Men*, s. 194.
s. 354 E. O. Wilson, *On Human Nature*, Cambridge, MA, 1978, s. x; 5.
s. 356 L. Cosmides, J. Tooby, J. H. Barkow, "Introduction: Evolutionary Psychology and Conceptual Integration", *The Adapted Mind: Evolutionary Psychology and the Generation of Culture* içinde, Der. J. H. Barkow, L. Cosmides, J. Tooby, New York, 1992,s. 7.
s. 357 Yerkes'den aktaran J. G. Morawski, "Impossible Experiments and Practical Constructions: The Social Basis of Pscyologists' Work", *The Rise of Experimentation in American Psychology* içinde, Der. J. G. Morawski, New Haven, CT, 1988, s. 81.
s. 359 C. Geertz, "The Impact of the Concept of Culture on the Concept of Man", *The Interpretation of Cultures: Selected Essays* içinde, New York, 1973, s. 49–50.
s. 359 J. D. George, "The Decade of the Brain – A Decade of Scholarship: A Bibliography of the History of the Neurosciences, 1900–2000", *Journal of the History of the Neurosciences*, X, 2001, s. 113–121.
s. 361 S. Rose, *The 21st-Century Brain: Explaining, Mending and Manipulating the Mind*, Londra, 2006, s. 211.
s. 361 F. Crick, *The Astonishing Hypothesis: The Scientific Search for the Soul*, New York, 1994, s. 3.
s. 365 P. D. Kramer, *Listening to Prozac*, Londra, 1994, s. xiii.
s. 370 Rose, *The 21st-Century Brain*, s. 2.
s. 370 G. Lakoff, M. Johnson, *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*, New York, 1999, s. 5.
s. 373 C. A. van Peursen, *Body, Soul, Spirit: A Survey of the Body–Mind Problem*, Çev. H. H. Hoskins, Londra, 1966, s. 166.
s. 374 A. J. Sutich, "Introduction", *Journal of Humanistic Psychology*, I, 1961, s. viii.

s. 378 C. Rogers, "Toward a Science of the Person", *Behaviorism and Phenomenology*, Der. Wann, s. 129.

s. 382 Nietzsche, *Beyond Good and Evil*, bölüm 23.

s. 382 F. Nietzsche, *Ecce Homo*, Çev. W. Kaufmann, New York, 1969, s. 266.

s. 382 F. Nietzsche, *Twilight of the Idols*, Çev. R. J. Hollingdale, Harmondsworth, 1968, Önsöz, s. 21.

s. 383 Nietzsche, *Beyond Good and Evil*, 68. aforizma, s. 80; Aktaran Freud, "Notes upon a Case of Obsessional Neurosis", *Standard Edition*, cilt: X, s. 184.

s. 387 R. Harré, P. F. Secord, *The Explanation of Social Behaviour*, Oxford, 1972, Önsöz.

s. 388 K. J. Gergen, "Social Psychology as History", *Journal of Personality and Social Psychology*, XXVI, 1973, s. 319.

s. 391 M. Weber, "Science as a Vocation", Çev. M. John, *Max Weber's 'Science as a Vocation'* içinde, Der. P. Lassman, I. Velody, Londra, 1989, s. 18.

Dizin

A
AAAS 134
ABD 20, 28, 51, 60, 88, 129, 130, 132, 134, 135, 137, 140, 141, 164, 166, 167, 168, 169, 173, 174, 176, 178, 180, 184, 189, 195, 196, 198, 203, 205, 213, 216, 224, 227, 255, 270, 283, 284, 286, 300, 301, 307, 311, 312, 315, 323, 334, 335, 336, 337, 339, 340, 344, 345, 350, 354, 359, 367, 373, 376, 392
Abraham, Karl 259, 373
Ach, Narziss 219
Adler, Alfred 181, 253, 254, 255
Adorno, Theodor 264
Adrian, E. D. 363
Afrika 20, 23, 289, 292, 352, 357
ahlak felsefesi 44, 50, 60
AI 346
akıl 17, 18, 25, 26, 27, 28, 32, 41, 62, 83, 87, 92, 119, 121, 143, 153, 229, 240, 258, 279, 283, 296, 297, 298, 307, 320, 328, 341, 347, 373, 382, 389
Alembert, Jean le Rond d' 33
algılama 34, 35, 38, 41, 44, 93, 106, 113, 325
Allport, Floyd H. 304, 330
Allport, Gordon W. 167, 287, 307, 373
Almanca 19, 32, 41, 48, 66, 117, 118, 126, 138, 219, 245, 246, 254, 262, 266, 280, 281, 302
American Journal of Psychology 100
Amerika 20, 24, 40, 76, 90, 101, 131, 132, 134, 135, 138, 158, 170, 178, 182, 183, 196, 216, 238, 255, 269, 271, 287, 289, 300, 307, 314, 334, 341, 342, 381, 389
Amerika Bilimin Geliştirilmesi Derneği 134
Amerikan Zekâ Özürlüleri Araştırma Derneği 159
Andreas-Salomé, Lou 253, 265
Angell, James R. 137, 161
anlam 17, 67, 125, 156, 199, 218, 230, 235, 237, 281, 306, 359, 373, 374, 378
Anna O. 248
antropoloji 32, 50, 55, 169, 170, 286, 290, 311, 374
APA 100, 234, 334, 337, 339, 373
Ardrey, Robert 351
aşağılık kompleksi 255
Avrupa 15, 19, 24, 30, 37, 40, 46, 61, 65, 66, 73, 74, 88, 91, 98, 99, 104, 105, 106, 117, 130, 131, 133, 134, 135, 161, 166, 167, 168, 177, 178, 179, 182, 184, 185, 216, 222, 223, 228, 264, 270, 271, 280, 287, 314, 316, 326, 327, 334, 335, 373, 374, 379
Avusturya 24, 40, 98, 105, 110, 173, 178, 181, 182, 241, 256, 268, 318
Aydınlanma 242, 282, 287, 330, 335, 390

B
Babinski, Joseph 261
Bagehot, Walter 293
Bahtin, M. M. 285, 328, 401
Bain, Alexander 61, 69, 88, 90, 95, 108, 109
Baldwin, J. M. 93, 141, 186, 187, 198, 273, 299
Balint, Michael 267
Baltimore 93, 95, 132, 189, 200, 237, 238, 283
Barbu, Zevedei 316
Barendregt, Johan T. 308
Barthes, Roland 239
Bartlett, Frederic C. 108, 194, 195, 216,

236, 340
Bastian, Adolf 292, 293, 331
Beaunis, Henri 155
Beauvoir, Simone de 265, 380
Bekhterev, V. M. 107, 108, 214, 215, 318, 320, 321
Belçika 49, 74, 105, 106, 150, 157, 159, 221
Bell, Charles 82
bellek 27, 28, 38, 101, 119, 304, 328, 345, 359, 365, 367, 382, 388, 389
Benedict, Ruth 169, 170
Beneke, F. E. 49, 60
Bentham, Jeremy 39, 49, 50, 51, 200
Benussi, Vittorio 105
Berger, Hans 363
Berlin 63, 68, 98, 103, 111, 120, 123, 124, 127, 158, 216, 225, 226, 227, 228, 259, 260, 261, 264, 266, 267, 268, 292, 295, 311, 349, 366, 389
Berlin Etnoloji Müzesi 292
Bernard, Claude 63, 174, 365
Bernfeld, Siegfried 264
Bernheim, H. 248
Bernstein, N. A. 367
Bertha Pappenheim 248
Bertillon, Alphonse 150
Bertillon, Jacques 150
Bertillon, Louis-Adolphe 150
Bevington, Helen 39
beyin 17, 18, 28, 57, 59, 69, 70, 71, 74, 210, 213, 225, 228, 245, 289, 321, 322, 327, 335, 338, 341, 344, 360, 361, 362, 363, 364, 367, 368, 369, 370, 371, 375, 376, 390, 391
beyin dalgaları 363
beyin hasarı 69, 322, 376
Bilimler Akademisi 227, 319, 327, 328
bilinç 18, 36, 92, 138, 166, 240, 246, 301, 321, 322, 326, 346, 347, 365, 367, 368, 369, 373
bilinçaltı 15, 166, 243
bilinçdışı 23, 114, 121, 193, 240, 241, 243, 245, 249, 257, 258, 261, 275, 277, 278, 279, 280, 282, 291, 380
bilişsel psikoloji 340
Binet, Alfred 102, 152, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 162, 189
Binswanger, Ludwig 251, 379
Bion, Wilfred 314
bireycilik 286, 355
bireysel farklılıklar 148, 155, 158
Birinci Dünya Savaşı 62, 104, 105, 120, 129, 139, 173, 174, 186, 194, 216, 256, 268, 272, 298, 309, 376
Birleşik Devletler 15, 21, 40, 49, 57, 63, 88, 93, 99, 100, 103, 139, 148, 160, 166, 171, 176, 182, 184, 194, 204, 227, 229, 236, 244, 252, 259, 262, 267, 269, 270, 271, 273, 289, 300, 303, 311, 329, 331, 335, 336, 340, 345, 352, 380, 390
Birleşik Krallık 8, 266, 345
biyoloji ve kültür 335
Blonskii, P. P. 318, 319
Blumer, Herbert 305
Boas, Franz 169
Bolşevik 214, 268
Bonnet, Charles 33, 46
Boring, Edwin G. 55, 204, 339
boş sayfa 34
Boutmy, Emile 295
Bowlby, John 267
Bradley, F. H. 109
Braid, James 59
Brain, W. Russell 70, 95, 334, 367, 371, 393, 394
Brentano, Franz 122, 123, 179, 217, 218, 219
Breuer, Josef 248, 249, 250, 252
Britanya 15, 21, 28, 40, 49, 57, 61, 62, 63, 70, 86, 90, 92, 94, 95, 100, 101, 108, 109, 110, 117, 120, 130, 139, 145, 148, 152, 154, 162, 165, 173, 174, 176, 178, 182, 183, 194, 195, 224, 236, 252, 267, 272, 294, 295, 299, 300, 302, 337, 338, 343, 352, 353, 354, 381, 392
Britanya Psikoloji Cemiyeti Konseyi 354
Broca, Paul 74, 289
Brown 52, 60, 271, 352, 392

Brown v. Board of Education 352
Brown, Norman O. 271
Brown, Thomas 60
Brücke, Ernst 65
Bruner, Jerome 345
Buffon, G. L. Leclerc 46
Bühler, Karl 179, 180, 181, 182, 203, 219
Burghölzli 275, 276
Burt, Cyril 162, 163, 174, 183, 348, 353, 354
Buytendijk, F. F. J. 30, 221, 222, 237, 350
Büyük Atılım 269, 320

C-Ç
Cabanis, P. J. G. 46
Calkins, Mary Whiton 135
Caltech 344
Camus, Albert 380
Canguilhem, Georges 71
Carlyle, Thomas 50
Carus, F. A. 49
Cassirer, Ernst 228
Cattell, J. M. 132
Cattell, R. B. 338
Cattell 93, 132, 133, 134, 173, 216, 334, 338, 377
Çernişevski, N. G. 67
Certeau, Michel de 17
çeviri 213, 323
Charcot, J. M. 102, 103, 107, 248, 249, 261, 274, 297
Chelpanov, G. I. 107, 318, 320
Childhood and Society 270
Chizh, V. F. 107
Chomsky, Noam 209, 342, 343
Churchland, Patricia Smith 370
Churchland, Paul M. 370
cinsel özgürlük 260
cinsel seçilim 77, 81
cinsiyet 266, 355, 357, 358
Claparede, Edouard 157, 186
Clark, Kenneth B. 132, 203, 204, 352
çocuk çalışmaları 182, 183
çocuklar 18, 82, 83, 100, 128, 138, 156, 157, 159, 178, 180, 181, 182, 200, 308, 346, 352, 353
Coleridge, S. T. 51
College de France 102, 244
Combe, George 57
Comte, Auguste 59, 67, 83, 84
Cosmides, Leda 356
Coulter, Jeff 333, 393
Cousin, Victor 48, 51, 59, 60, 101, 224
Crichton-Miller, Hugh 273
Crick, Francis 361, 362, 370
Cronbach, L. J. 339
Cudworth, Ralph 36, 52

D
danışmanlık 17, 62, 102, 173, 372, 374, 379
Danziger, Kurt 95, 140, 188, 236, 331, 388, 394
Darwin, Charles 50, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 95, 96, 108, 109, 110, 148, 153, 240, 241, 285, 293, 347, 356
davranış 17, 18, 20, 28, 38, 55, 61, 79, 168, 192, 193, 196, 199, 203, 204, 207, 209, 223, 336, 337, 350, 355, 360, 375, 388, 389, 391
davranış bilimleri 336
Davranış Bilimleri Programı 336
davranışçılık 94, 196, 199, 202, 217, 228, 240, 340, 373
De anima 31, 32
Deborin, A. M. 320
Dembo, Tamara 311, 312
De Sanctis, Sante 105
Descartes, René 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 34, 36, 106
Deutsch, Helene 253, 259
Dewey, John 93, 94, 134, 135, 137, 197, 304, 305, 306
Diderot, Denis 28, 33, 391
dil 22, 30, 34, 38, 45, 47, 56, 78, 80, 117, 118, 145, 158, 162, 168, 179, 194, 199, 205, 209, 210, 212, 219, 243, 247, 256, 262, 263, 264, 268, 277, 282, 287, 289, 291, 293, 303, 306,

323, 328, 343, 345, 356, 359, 373, 379, 383
dilbilim 127, 286, 342, 343
Dilthey, Wilhelm 30, 124, 125, 126, 127, 141, 218, 398
Dingwall, Eric 232
diyalektik materyalizm 214
doğal seçilim 72, 80, 349, 355
Donders, F. C. 112
döngüleme 21
Dostoyevski, F. M. 61
Drobisch, M. W. 98
Du Bois-Reymond 65
Dunlap, Knight 301
Dünya Nöroloji Federasyonu 367
Durkheim, Emile 295, 296, 299, 301
duygu 30, 37, 42, 44, 50, 86, 117, 130, 146, 167, 194, 220, 245, 269, 305, 370, 372, 379, 388, 389

E
Ebbinghaus, Hermann 119, 123, 127
Eccles, John 371
edebiyat 43, 44, 50, 125, 126, 132, 245, 246, 264, 288, 328, 358
Edelman, Gerald 369
Edgell, Beatrice 135
Edinburgh 60, 61, 235, 236, 273, 396
eğitim 35, 38, 50, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 66, 98, 100, 101, 103, 104, 106, 107,. 109, 111, 127, 131, 132, 133, 137, 144, 145, 148, 154, 155, 156, 160, 162, 164, 170, 171, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 200, 207, 211, 223, 225, 226, 227, 229, 233, 243, 244, 248, 255, 259, 260, 263, 266, 267, 288, 289, 295, 319, 321, 337, 338, 339, 352, 387
Eğitim Enstitüsü 183, 184, 266
eğitimsel psikoloji 137, 318
ego psikolojisi 255, 269
Einstein, Albert 217
ekol 91, 196, 229, 240, 267
ekonomi politik 55, 325
Elias, Norbert 316
Ellenberger, Henri 277, 282
Ellis, Havelock 252
Encyclopaedia Britannica 35, 109
Encyclopédie 33, 35, 46
engelleme 68, 212, 213
Engis 74
ergenlik 252
Erikson, Erik 270, 309
ESP 230, 234
etki yasası 88, 200
etoloji 348, 349
evrim 72, 73, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 91, 93, 94, 96, 110, 127, 130, 137, 153, 171, 186, 193, 197, 244, 292, 299, 347, 349, 390, 391
evrimsel psikoloji 349, 356
Eysenck, Hans J. 338, 339, 348, 353, 392

F
faaliyet 13, 28, 92, 107, 123, 193, 196, 203, 206, 217, 224, 320, 328, 333, 341, 342, 367, 368, 369, 370, 377
faaliyet teorisi 328
Fairbairn, W. R. D. 267
faktör analizi 153
Faraday, Michael 230
fenomenoloji 192, 217, 218, 221, 223, 393
Ferenczi, Sandor 253, 260, 261
Ferrier, David 69, 70, 95, 199
Festinger, Leon 314
Feuerbach, Ludwig 65, 67
Flourens, Pierre 58
Flournoy, Théodore 273, 277, 284
Ford Vakfı 336
Fossey, Dian 357
Foucault, Michel 4, 21, 188, 374, 384
Fox, Robin 52, 351
Frankfurt Okulu 264
Fransa, psikanaliz 15, 24, 25, 38, 40, 47, 48, 49, 58, 60, 63, 73, 74, 88, 98, 100, 101, 102, 103, 120, 130, 145, 150, 157, 165, 219, 221, 223, 261, 268, 283, 287, 295, 297, 299, 339, 342
Fransız Devrimi 12, 40

Frege, G. 87
frenoloji 58, 59, 84
Freud, Anna 182, 259, 266, 267, 270
Freud, Sigmund 239, 243, 267
Freud 15, 42, 102, 178, 179, 181, 182, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 281, 282, 283, 298, 302, 328, 331, 375, 380, 382
Freudyen 262, 267
Fromm, Erich 168, 264
Fulton, John 366

G
Gage, Phineas 69, 70
Galen 31
Galilei, Galileo 26
Gall, F. J. 56, 57, 58, 69, 95
Galton, Francis 80, 110, 132, 133, 148, 149, 150, 151, 152, 184, 353
Gastev, A. K. 318
Geertz, Clifford 359
Geist 292, 389
Geisteswissenschaft 126
gelişimsel psikoloji 322, 339
Genel Sınıflandırma Testi 176
Gergen, Kenneth J. 387, 388
Gesell, Arnold 183
gestalt psikolojisi 124, 224, 225, 340
Goddard, Henry Herbert 158, 159, 189
Goethe, J. W. von 41, 43, 45, 99, 245
Goffman, Irving 307
Goldstein, Kurt 376
Goodall, Jane 357
Gorer, Geoffrey 311
Göring, Mathias Heinrich 267, 283
Gould, Stephen Jay 293, 331
Graumann, Carl F. 286, 330, 331
Gross, M. L. 143, 188, 394
Gulag 379
Gurney, Edmund 231
Guthrie, Edwin R. 214

H
Hacker, P. M. S. 370, 393
Hacking, Ian 21, 394
Hall, G. Stanley 74, 131
Hall, Marshall 64
Hall 64, 74, 131, 132, 158, 169, 183, 252, 273, 377
Haraway, Dona 357, 358
Harré, Rom 30, 386, 387, 404
Hartley, David 38, 61, 85
Hartmann, Eduard von 291
Hartmann, Heinz 269
Hawthorne deneyleri 310
hayvanlar 12, 18, 25, 31, 78, 80, 82, 85, 86, 89, 138, 204, 208, 302, 305, 348, 349, 350, 357, 363, 364
Head, Henry 62
Hearnshaw, Leslie S. 139, 174, 335, 354
Hebb, Donald O. 344
Hegel 41, 94, 110, 153, 262, 325
Heidbreder, Edna 204
Heidegger, Martin 218, 379
Heinroth, Oskar 349
Helmholtz, Hermann 65, 111, 112, 113, 114, 121, 140
Henri, Victor 83, 156, 157, 277
Herbart, J. F. 48, 49, 60
Herder, J. G. 45, 118, 288, 302
Hering, Ewald 113, 114, 140
Heymann 291
Heymans, Gerard 103, 167
hipnotizma 59, 95, 103, 247, 248, 249, 261
Hipp, Mathias 113
histeri 249, 250
Hitler 229, 238, 241, 280, 298
Hitzig, E. ve G. T. Fritsch 69
Hixon Sempozyumu 344
Hıristiyan 24, 26, 28, 31, 33, 35, 37, 40, 43, 48, 51, 66, 73, 77, 86, 105, 130, 131, 133, 165, 187, 274, 275, 377, 380, 381, 382
Hıristiyanlık 138
Hofmann, Albert 365
Hollanda 103, 104, 140, 168, 182, 221, 222, 272, 284, 334, 337

Hopfield, John 368
Horkheimer, Max 264
Horney, Karen 259, 265, 269
Hull, Clark L. 197, 203, 205, 206, 225, 308, 309
Hume, David 224
Husserl, Edmund 29, 30, 217, 218, 219, 223, 379
Huxley, T. H. 72, 75, 92
Hz. İbrahim 381

I-İ
IBRO 367
içebakış 218
içgüdü 77, 89, 300, 350
idealizm 48, 181
idéologie 46, 47
İkinci Dünya Savaşı 142, 161, 174, 176, 266, 279, 310, 335, 336, 337, 362
ilkellik 74
İncil 73, 130, 132
İngilizce 2, 8, 14, 19, 32, 35, 36, 44, 51, 53, 60, 68, 90, 98, 136, 154, 163, 164, 165, 177, 182, 187, 192, 193, 205, 213, 217, 219, 221, 222, 245, 246, 254, 263, 274, 277, 300, 301, 316, 321, 322, 323, 342, 362, 375, 376, 380, 386
insan bilimleri 126, 384, 388
insancı psikoloji 373, 375
insan doğası 7, 12, 14, 24, 32, 39, 46, 50, 51, 52, 58, 76, 147, 170, 213, 241, 242, 295, 316, 326, 336, 356, 357, 372
insan evrimi 76
Ion 357
IQ 144, 158, 189, 351, 352, 398
Irigaray, Luce 358
Isaacs, Susan 184, 266
İspanya 24, 105, 223
istatistik 150, 151, 195, 298, 341
istenç 109, 246, 276
İsveç 24, 287
İsviçre 33, 98, 268, 276
itaat 294, 315, 389
İtalya 15, 23, 40, 42, 98, 105, 290, 295, 296, 298, 331
Itard, J. M. 46, 47
ırk 12, 43, 128, 156, 168, 184, 293, 307, 308, 352

J
Jaensch, Erich Rudolf 168
Jaffé, Aniela 282
Jahoda, William 181, 330
Janet, Pierre 103, 165, 243, 244, 261
Jansz, Jeroen 21, 51
Jaspers, Karl 221
Jastrow, Joseph 133, 134
Java insanı 74
Jean-Jacques Rousseau Enstitüsü 157
Jensen, Arthur 352, 353
Johnson, Mark 370, 403
Jones, Ernest 266, 274
Journal for Abnormal and Social Psychology 307
Journal of Educational Psychology 183
Journal of Humanistic Psychology 374
Journal of Mental Science 62
Jung, C. G. 15, 30, 167, 240, 251, 252, 254, 268, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 284, 292, 302, 375

K
kadın hareketi 352
kadınsı 59
kalabalık psikolojisi 295
kamuoyu 64, 307
kamuoyu yoklaması 307
Kant 29, 32, 41, 42, 48, 87, 113, 114, 140, 384, 394
karakter 33, 34, 44, 45, 50, 56, 57, 59, 61, 147, 148, 162, 163, 165, 167, 168, 212, 218, 255, 277, 288, 289, 316, 354, 355, 379, 389
karakteroloji 167
Kartezyen 26, 218, 343
Kasparov, Garry 346
Katolik 30, 58, 101, 105, 106, 371
Katz, David 219, 220
kendi 8, 13, 16, 17, 18, 22, 23, 25, 26, 30, 33, 35, 37, 40, 41, 47, 49, 62, 71,

75, 77, 78, 79, 80, 84, 92, 93, 94, 98, 99, 100, 108, 111, 115, 116, 117, 119, 120, 121, 123, 124, 125, 136, 137, 138, 145, 146, 148, 149, 151, 152, 159, 161, 163, 165, 166, 168, 170, 174, 180, 184, 185, 186, 187, 191, 194, 197, 198, 200, 202, 204, 205, 206, 208, 215, 217, 220, 222, 227, 229, 234, 243, 245, 248, 252, 254, 259, 261, 262, 263, 264, 269, 273, 275, 276, 277, 279, 281, 282, 292, 295, 306, 309, 311, 312, 315, 318, 324, 325, 334, 336, 338, 342, 354, 357, 359, 361, 362, 371, 372, 373, 374, 375, 377, 379, 380, 382, 383, 385, 386, 389
Kepler, Johannes 28
Kierkegaard, Søren 381
kişilerarası ilişkiler 378
kişilik 17, 21, 22, 24, 34, 101, 103, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 188, 189, 223, 271, 277, 287, 307, 311, 312, 338, 360, 365, 388
kişisel gelişim 20, 58, 271
Klages, Ludwig 167, 168
Klein, Melanie 259, 266, 267
klinik psikoloji 62, 322
Koch, Sigmund 193, 206, 236, 334
Koestler, Arthur 235, 236
Koffka, Kurt 124, 216, 225, 226, 228, 229
Köhler, Wolfgang 124, 216, 224, 225, 226, 227, 228, 356
Kollontay, Aleksandra 319
Kopernik, Nicolas 24, 240, 241
Kornilov, K. N. 318, 319, 320, 322
Kraepelin, Emil 107
Kramer, Peter D. 365, 403
Kretschmer, Ernst 280
kriminoloji 290
Kropotkin, P. A. 80
Küçük Albert, Wason ve Rayner vakası 200, 237
Külpe, Oswald 122
kültür ve kişilik 169, 311
Kuzey Amerika 90, 131, 132, 135, 138, 170, 178, 182, 183, 196, 238, 255, 269, 271, 287, 307, 314, 341, 342, 381, 389

L
L'Année psychologique 102
laboratuvarlar 55
Lacan, Jacques 240, 261, 262, 263, 264, 281, 283, 339, 358, 374
Ladygina-Kots, N. N. 357
Lagache, Daniel 339
Laing, R. D. 381
Lakoff, George 370
La Mettrie, J. O. de 28
Latin Amerika 20, 289
Laycock, Thomas 61
Le Bon, Gustave 296, 297, 298, 300, 331
le moral ve *la physique 46*
Lehmann, Alfred 104
Leibniz, G. W. 29, 41, 87
Léonie, Janet vakası 103, 243
Leont'ev, A. N. 322, 325, 327, 328
Lewes, G. H. 61
Lewin, Kurt 189, 228, 311, 312, 313
liberal 48, 66, 94, 104, 111, 146, 186, 274, 355, 376
Lippitt, R. 313
Locke, John 28, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 41, 42, 53, 78, 85, 86, 87, 121, 138, 153, 178, 200, 224, 396
Lombroso, Cesare 290, 296, 331
Londra 24, 51, 52, 53, 96, 108, 109, 133, 135, 139, 140, 141, 149, 151, 152, 162, 188, 189, 195, 216, 237, 238, 258, 259, 266, 282, 283, 294, 314, 332, 337, 356, 393
Lorenz, Konrad 350, 351, 392
Lotze, R. H. 119
Lubbock, John 90
Lucy R., Miss, Freud vakası 251
Ludwig, Carl 65, 167, 251, 379
Luria, A. R. 268, 322, 325, 327, 367

M
Mach, Ernst 121, 122, 179, 217, 224
Magendie, François 63, 64

Maine de Biran, F. P. G. 47, 48, 51, 165, 219
Malinowski, Bronislaw 300, 309
Malthus, Thomas 72
Marcuse, Herbert 264, 271
Marksizm 264, 317, 319, 320, 321, 328, 329, 374
Marksizm–Leninizm 317, 329
Marx, Karl 65, 285, 286, 288, 317, 325, 326, 330, 384
Maslow, Abraham H. 373, 376, 381
materyalizm 63, 95, 131, 214
Matthews, Brian 363
Maudsley Hastanesi 337
Mayo, Elton 309, 310
May, Rollo 381
McCosh, James 100, 130
McCulloch, W. S. 344
McDougall, William 194, 233, 300, 301, 302
McLuhan, Marshall 364
Mead, G. H. 94, 118, 137, 169, 170, 305, 306, 307, 330, 331, 377
Mercier, Désiré F. F. J. 106, 274
Merleau–Ponty, Maurice 11, 223, 395
Mesmer, Anton 59, 246
metodoloji 154, 235, 236, 292, 302
Meumann, Ernst 128, 129
Meyer, Adolf 200, 201, 366
Meynert, Theodor 247, 249
Michigan 139, 205, 313
Michotte, Albert 106
Milgram, Stanley 314, 315, 389
Mill, James 39, 50, 51, 61, 86
Mill, John Stuart 51, 61, 86, 191
Miller, George 345
Miller, Miss Frank, Flournoy vakası 277
Minsky, Marvin 385
Minsterberg, Hugo 128, 172
modernite 12, 189
Moleschott, Jakob 66
Moll, Albert 251
Montaigne, Michel de 26
Montessori, Maria 181, 182
Morgan, C. Lloyd 89, 93
Morris, Desmond 351
Moscovici, Serge 296, 331
Moskova Kolokyumu 367
motivasyon 50, 130, 163, 164, 171, 189, 193, 286, 313, 337
Müller, G. E. 119
Müller, Johannes 63
Murchison, Carl 204, 302
Murphy, Gardner 234, 238
Muscio, Bernard 174
Musée de l'Homme 57
Myers, C. S. 108, 174, 194
Myers, F. W. H. 166, 231, 273

N
Nasyonal Sosyalizm 182, 280
Nazi 168, 169, 175, 190, 266, 268, 280, 283, 350, 351
Neandertal insanı 74
nesne ilişkileri 267
nesnellik 57, 223, 341, 374, 383
nevroz 243, 247, 249, 254, 255, 276
Newell, Alan 346
Newton, Isaac 24, 34, 121, 205
New York 51, 52, 96, 132, 139, 140, 141, 144, 164, 168, 173, 178, 188, 189, 190, 201, 229, 236, 283, 284, 330, 331, 332, 376, 377, 392, 394
New York Çocuklara Yardım Cemiyeti 178
Nietzsche, Friedrich W. 16, 246, 381, 382, 383, 384, 386, 390
nöroloji 14, 16, 17, 31, 69, 215, 336, 347, 359, 360, 366, 370, 393
nöroloji bilimleri 14, 16, 316, 336, 347, 359
O-Ö
öfke 22, 23, 82, 242, 311
Ogden, C. K. 142, 398
öğrenme 28, 35, 88, 134, 145, 155, 160, 173, 183, 194, 200, 203, 204, 207, 210, 211, 213, 227, 270, 340, 345, 356, 366, 391
öjenik 149
oluş 151, 383
Ortega y Gasset, José 223

Ortodoks 30, 66, 68, 375
Osipov, N. E. 268
Ossowiecki, Stefan 232
otoriter kişilik 311

P
parapsikoloji 193, 230, 233, 234, 235
Paris 24, 47, 52, 57, 63, 68, 102, 103, 104, 107, 140, 150, 157, 171, 248, 249, 261, 263, 283, 289, 294
Pavlov, I. P. 29, 175, 200, 205, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 237, 318, 320, 321, 324, 326, 327, 338, 360, 367
Pearson, Karl 110, 151
Pedagoji 132, 325
Peller, Lili Roubiczek 181, 182
Penfield, Wilder 366, 371
personel seçimi 139, 164, 170, 174, 176
Pestalozzi, J. H. 178
Pfister, Oskar 272
Phillips, Adam 246, 283
Phipps Kliniği 200
Piaget, Jean 186, 187, 190, 216, 300, 323, 341, 342
Pickren, Wade 23, 51
Piéron, Henri 157, 210
Piéron, Henri 157
Piéron, Marguerite 157
Pillsbury, W. B. 139
Piper, Mrs, medyum 91
Pitts, W. H. 344
Platon 14, 83, 153
popüler psikoloji 20, 42, 145, 338
pozitivizm 228
pragmatizm 91, 94
Preiswerk, Hélene 275
Preyer, William T. 127, 128, 129
Protestan 25, 31, 104, 272, 273, 275, 375, 380
Prozac 96, 365, 403
psikanaliz 145, 182, 240, 244, 245, 253, 259, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 282, 324, 339
Psikhoterapiia 268
psikiyatri 62, 107, 200, 221, 247, 251, 326, 339, 377, 381
psiko-fizik 114, 115, 116, 119
psikoloji 7, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 22, 23, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 38, 42, 44, 45, 48, 49, 50, 51, 55, 57, 59, 60, 61, 62, 65, 68, 70, 71, 72, 75, 76, 79, 82, 85, 87, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 145, 146, 147, 151, 152, 155, 157, 158, 159, 163, 164, 166, 167, 168, 174, 175, 177, 178, 179, 181, 183, 187, 188, 189, 190, 191; 194, 198, 200, 203, 204, 205, 210, 211, 213, 214, 215, 216, 217, 219, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 229, 232, 234, 235, 240, 241, 243, 249, 251, 253, 255, 260, 262, 263, 269, 272, 273, 274, 283, 286, 287, 289, 291, 292, 293, 300, 302, 303, 305, 306, 307, 309, 310, 311, 315, 317, 318, 319, 320, 322, 323, 325, 326, 327, 328, 329, 333, 334, 336, 338, 339, 340, 345, 347, 349, 356, 361, 363, 366, 367, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 378, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 391, 392, 393
psikoloji enstitüsü 107, 214
psikolojik toplum 143, 176, 372, 379, 383
Psikoloji Şirketi 173
psikoterapi 145, 224, 268, 276, 280, 282, 372, 378
Psychological Review 93, 100, 134

Q-R
Quatrafages, Armand de 74
Quetelet, L. A. J. 150
Ranke, Leopold von 58
Rapaport, David 270
Rayner, Rosalie 185, 200, 201, 202
Rees, J. R. 176
refleks 28, 44, 64, 65, 127, 215, 305

Reichenbach, Hans 228
Reich, Wilhelm 129, 168, 175, 178, 190, 260, 261, 264, 267, 283, 348
reklamcılık 164, 173
Retzius, Anders 289
Revue philosophique 102
Rhine, J. B. 232
Rhine, Louise 232
Rhine, J. B. 232, 233, 234, 235, 238
Ribot, T. 88, 89, 101, 102, 103, 165, 192
Richards, Graham 8, 22, 51, 52, 96, 139, 141, 283, 332
Richet, Charles 231
Rickman, John 311
Ricœur, Paul 264
Riegel, K. F. 389
Rivers, W. H. R. 194
Rockefeller 136, 167, 174, 179, 183, 206, 308, 336, 365, 366
Rogers, Carl 30, 376, 377, 378, 379, 403
Romanes, G. J. 89, 90, 108, 153
Rönesans 23, 31
Rose 21, 188, 360, 370, 392, 393, 403
Rose, Nikolas 21, 188
Rose, Steven 360, 392, 393
Ross, Edward 140, 189, 300
Rousseau, J. J. 157, 178
Rubinstein, S. L. 325, 326, 327
Rudolph, II. 24
ruh 16, 17, 19, 20, 25, 26, 28, 31, 32, 33, 43, 56, 65, 78, 101, 103, 106, 119, 125, 165, 218, 230, 231, 245, 246, 262, 272, 273, 274, 275, 278, 282, 289, 292, 297, 341, 361, 370, 375, 376, 389
Rusça 8, 61, 321
Russell, Bertrand 199, 371
Rusya 15, 24, 32, 40, 43, 63, 66, 67, 106, 108, 140, 145, 173, 214, 215, 268, 311, 318, 326, 327, 329, 335, 375
Rutherford, Alexandra 23, 51
Ryle, Gilbert 17, 199

S-Ş
saldırganlık 256, 298, 308, 351, 355
Sapir, Edward 309
Sartre, Jean-Paul 218, 223, 379, 380
Saussure, Ferdinand de 262, 342
Scheler, Max 220, 221
Schmeidler, Gertrude 234
Schmitt, F. O. 368
Schnitzler, Arthur 252
Schopenhauer, Arthur 246, 257
Scott, Walter Dill 166
Scripture, E. W 133, 134
Searle, John 370
Secession 252
Sechenov, I. 68, 69, 70, 199, 326
Secord, P. F. 386
seks 355
seksoloji 246
sempati 45, 50, 87, 91, 92, 136, 138, 193, 220, 234, 273, 287, 321, 369, 370, 381, 382
Shenger-Krestovnikova, N. R. 212
Sherrington, C. S. 213, 362, 371
Sidgwick, Eleanor 231
Sidgwick, Henry 231
Sighele, Scipio 296
Simmel, Georg 303
Simon, Théodore 156
Simon, Herbert 346
sistem analizi 85, 176
Skinner, B. F. 197, 203, 207, 208, 209, 213, 225, 342, 372
Small, Albion 137, 304
Smith, Adam 44, 49, 52, 77, 78, 96, 140, 229, 237, 287, 332, 368, 370
Soğuk Savaş 236, 326, 336, 343, 367
sosyobiyoloji 355
Sovyet Emek Enstitüsü 173
Sovyetler Birliği 15, 203, 224, 287, 316, 317, 322, 323, 328, 329, 367
Spearman, Charles 110, 152, 153, 157, 162, 216, 277
Spencer, Herbert 61, 75, 76, 78, 79, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 95, 101, 108, 109, 153, 295
Sperry, Roger 371
Spurzheim 57, 58
Staël, Madame de 42
Stanford 131, 159, 160, 237, 336

Strachey, James 246
Steinthal, Hajim 291
Sterne, Laurence 37
Stern, William 128, 129, 157, 158, 161, 167, 396
Stouffer, S. A. 311
Stout, G. F. 108, 109, 117
St. Petersburg 67, 68, 107, 108, 210, 214, 318
Strauss, Richard 252, 374
Stumpf, Carl 123, 124, 193, 218, 219, 225, 226, 227
Sullivan, Harry Stack 269, 270
Sully, James 109

T
Taine, H. 101, 294, 295
taklit 165, 186, 294, 298, 299, 300
Tarde, Gabriel 296, 297, 298, 299
tarih 9, 16, 17, 18, 19, 44, 55, 63, 95, 98, 110, 124, 141, 217, 236, 245, 283, 292, 328, 389, 392
tarihsel psikoloji 388
Tavistock İnsan İlişkileri Enstitüsü 314
Tavistock Kliniği 267, 273
Taylor, Frederick Winslow 52, 172
Teksas 236
Teplov, B. M. 327
Terman, Lewis 159, 160, 161, 170, 398
T-grupları 314
Thiéry, Armand 106
Thomasçı 105, 123
Thomas, W. I. 50, 60, 61, 72, 75, 105, 304
Thompson, Helen Bradford 170, 173
Thomson, Mathew 21, 189
Thorndike, Edward L. 88, 164, 200, 213, 216
Thurstone, L. L. 177, 307
Tiger, Lionel 351
Tillich, Paul 380, 381
Tinbergen, Nikolas 350
Titchener, E. B. 137, 138, 198, 224
tıp 31, 55, 61, 63, 64, 67, 68, 69, 91, 98, 101, 108, 111, 143, 145, 174, 179, 210, 232, 244, 247, 251, 254, 255, 259, 268, 275, 276, 290, 300, 308, 325, 339, 359, 376, 377
Tolman, Edward C. 203, 204, 205
Tolstoy, L. N. 391
Tooby, John 356, 403
toplumbilim 44, 132, 286, 300, 303, 304, 305, 306, 329, 336, 384
Toplumsal Araştırma Enstitüsü 313
toplumsal evrim 80
toplumsal içgüdüler 79, 90
toplumsal psikoloji 45, 94, 118, 260, 286, 287, 300, 305, 310, 311, 315, 317, 323, 329, 388
Trotter, Wifred 302
Turgenyev, I. S. 54, 68
Turing, Alan 344, 346
Türkçe 2, 154, 298, 377

U-Ü
Üçüncü Reich 129, 168, 175, 190, 267, 348
Uexküll, Jakob J. von 349
Ulusal Araştırma Konseyi 160, 310
ulusal karakter 33
Ulusal Sağlık Hizmeti 176
Ulusal Yetiştirme Laboratuvarı 313
Uluslararası Bilimsel Diziler 90
Uluslararası Sağlık Sergisi 149
UNESCO 367
üniversite 12, 43, 44, 55, 57, 99, 107, 110, 136, 137, 138, 175, 179, 181, 226, 260, 268, 278, 314
Upham, Thomas C. 60
uygulamalı psikoloji 158

V
van Drunen, Peter 21, 51
van Peursen, C. A. 373
varoluşçuluk 379
Victor, Aveyron'un vahşi çocuğu 47, 48, 155
Viyana 68, 121, 122, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 190, 199, 216, 247, 248, 250, 251, 252, 255, 258, 259, 260, 261, 266, 298
Vogt, Oskar 366

Volk 291, 350
Völkerpsychologie 118, 123, 133, 138, 291
Vygotsky, L. S. 187, 203, 287, 300, 321, 322, 323, 325, 327, 329, 332, 342
W
Wallace, Alfred Russel 80, 81, 93, 231
Wallas, Graham 302
Ward, James 108, 109, 117, 192, 193
Washburn, Margaret Floy 135
Watson, J. B. 137, 173, 185, 191, 192, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 207, 210, 229, 236, 237, 274, 366
Weatherhead, Leslie 273
Weber, E. H. 98, 115
Weber, Max 146
Wertheimer, Max 124, 216, 224, 225, 226, 228, 229
White, A. D. 138, 313
White, A. D. 138
White, R. 313
Wiener, Norbert 179, 343
Wilson, Edward O. 354, 355
Wissenschaft 19, 49
Witmer, Lightner 183
Wolff, Christian 32, 33
Wolpe, Joseph 338
Woodworth, Robert S. 164, 204
Wulff, Moishe 268
Wundt, Wilhelm 55, 104, 107, 111, 112, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 123, 124, 127, 128, 131, 132, 133, 138, 140, 152, 193, 224, 291, 303

Y
Yahudi 28, 73, 128, 168, 182, 225, 228, 241, 251, 258, 267, 270, 276, 280, 321
Yale İnsan İlişkileri Enstitüsü 161, 206, 308
Yale Psiko-Kliniği 183
yan olay 92
yapay zekâ 346
yazıbilim 167
yeni davranışçılık 196
yeni psikoloji 48, 89, 90, 100, 123, 128, 132, 155, 338
Yeni Toplumsal Araştırmalar Okulu 168
Yerkes, Robert M. 160, 161, 170, 356, 357, 366
yeti 77
yönetim 88, 106, 155, 171, 172, 176, 294, 295, 310
YZ, (yapay zekâ) 346, 347, 367, 369, 385

Z
Zalkind, A. B. 320
Zeitschrift für Psychologie 120, 168
Zeitschrift für Völkerpsychologie 291
zekâ 78, 79, 80, 102, 107, 128, 133, 147, 148, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 170, 177, 188, 189, 194, 226, 295, 339, 346, 348, 352, 360, 388
zekâ testi 155, 156
zihin 12, 15, 20, 29, 36, 40, 50, 55, 56, 60, 61, 62, 69, 70, 71, 79, 81, 82, 84, 90, 101, 105, 112, 130, 133, 195, 196, 205, 214, 218, 223, 225, 241, 243, 246, 278, 306, 328, 335, 340, 347, 360, 361, 362, 364, 369, 370, 371, 375, 383, 385, 393
zihin bilimi 50, 60, 70, 90, 101, 130, 196
zihin fizyolojisi 62
Znaniecki, Florian 304
zor sorun 36
Zürih 66, 68, 106, 251, 272, 275

William James'ten Ivan Pavlov'a, John Dewey'den Sigmund Freud'a, psikoloji birçok ülkeye ve çağa yayılmış, adeta dağılmıştır. Günümüzde psikoloji üzerine çalışan birçok insan, bu bilimin etrafında bir tarih, bir geçmiş hikâyesi kurgulamıştır. Peki ya bu tarih arayışı, hatta tarihyazımı ne kadar mümkündür? İnsan doğası nedir? Psikoloji insan davranışlarını ve bağlı olarak sorunlarını açıklamaya mı yarar? Psikologlar aynı zamanda bu alanın tarihçileri midir?

Roger Smith, yüzyıllar süren gelişimi ve başka disiplinlerle ilişkisi bakımından psikolojiyi ele aldığı kitabında, bu soruların da cevabını arıyor. Psikolojinin gündelik hayat, politika, din, sanat, teknoloji gibi alanlar ve disiplinlerle ilişkisini anlatıyor. Zihin ve doğa arasındaki ilişkiyi merkeze alıp psikolojiye ve bilimin diğer disiplinlerine ve onların tarihlerine dair uzun soluklu bir kitap *Zihin ve Doğa Arasında: Bir Psikoloji Tarihi*.

AYRINTI • İNCELEME
ISBN: 978-605-314-014-6
9 786053 140146

30 ₺